

*Učinki
priseljavanja
v Slovenijo*

PO DRUGI
SVETOVNI VOJNI

DAMIR JOSIPOVIČ

MIGRACIJE 10

MIGRACIJE

10

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

MIGRACIJE 10 Damir Josipovič
Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni

© 2006, Založba ZRC, ZRC SAZU

Urednica zbirke Janja Žitnik
Recenzenta Milivoja Šircelj in Marko Krevs
Jezirovni pregled Janja Žitnik
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Za izdajatelja Marina Lukšič - Hacin
Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Present, d. o. o., Ljubljana
Naklada 360 izvodov

Tiskano s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
in Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU

Fotografija na ovitku: Del blokovske soseske BS7 v Ljubljani, ki je bila zgrajena v drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503286>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.3(497.4)«1945/...«
314.742(497.4)«1945/...«
911.3:314.7(497.4)

JOSIPOVIČ, Damir
Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni / Damir
Josipovič. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. –
(Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 10)

ISBN-10 961-6568-81-7
ISBN-13 978-961-6568-81-4

229528576

*Učinki
priseljavanja v
Slovenijo*

**PO DRUGI SVETOVNI
VOJNI**

Damir Josipovič

LJUBLJANA 2006

VSEBINA

PREDGOVOR IN ZAHVALA	9
1 UVOD	13
NAMEN IN CILJI	20
2. TEORETSKA IZHODIŠČA	23
DEFINICIJA DEMOGEOGRAFIJE IN POVEZAVE MED GEOGRAFIJO IN DEMOGRAFIJO TER DRUGIMI ZNANOSTMI	24
Definicija in predmet demografije	27
Odnos med rodnostnim obnašanjem in prostorom	30
Odnos med rodnostjo, migracijami, politično geografijo in prebivalstveno politiko	31
APLIKACIJA BEHAVIORISTIČNO-GEOGRAFSKEGA PRISTOPA PRI GEOGRAFSKEM ŠTUDIJU RODNOSTNEGA OBNAŠANJA	32
Geografija obnašanja (behavioural geography)	39
TEORETSKI OKVIR PROUČEVANJA RODNOSTI	43
Teorije enega dejavnika rodnosti	46
Kompleksne teorije	47
Novejše teorije s področja rodnosti	49
Teoretski pogledi na dejavnike rodnosti	55
Vloga suburbanizacije kot geografskega dejavnika v procesu druge demografske tranzicije	66
Vloga mortalitete kot dejavnika demografskega razvoja v Sloveniji ...	67
TEORETSKA IZHODIŠČA PROUČEVANJA MIGRACIJSKEGA OBNAŠANJA	68
Teorije migracij	70
Etničnost v zvezi z nekaterimi kulturnimi značilnostmi prebivalstva, priseljenege z območja nekdanje SFRJ	82
Dejavniki migracij	85
O teorijah in dejavnikih migracij s slovensko-jugoslovanske perspektive	88
3. UPORABLJENE METODE	95
METODE DEMOGRAFSKE ANALIZE	97

Transverzalna in longitudinalna analiza.....	98
Statistične metode v demografski analizi	101
IZBOR KAZALNIKOV IN METODE NE NJIHOVEGA IZRAČUNAVANJA.....	103
Kazalniki rodnosti	105
Kazalniki migracij	119
Drugi kazalniki	122
VIRI PODATKOV	123
Podatki o etnični pripadnosti.....	124
Prostorska raven agregiranja podatkov.....	125
Anketiranje	127
4. SPREMEMBE RODNOSTNEGA OBNAŠANJA POD VPLIVOM PRISELJEVANJA.....	131
MIGRACIJE V SLOVENIJI V OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI.....	131
STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA SLOVENIJE IN IZBRANIH (ETNIČNIH) SKUPIN PREBIVALSTVA.....	135
RODNOST PO NARODNOSTI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V JUGOSLOVANSKI PERSPEKTIVI	143
PRIMERJAVA CELOTNEGA IN PRISELJENEGA PREBIVALSTVA SLOVENIJE.....	144
Primerjava zakonske in izvenzakonske rodnosti po popisu 2002	144
Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti	145
Ocena končnega potomstva po etničnosti žensk, ki so sodelovale v reprodukciji v obdobju 1991–2001 v Sloveniji (realizacija rodnostnega obnašanja po etnični pripadnosti)	156
Realizacija rodnostnega obnašanja po starosti v odvisnosti od etničnosti v obdobju 1991–2001	159
O ETNIČNIH IN VERSKIH OPREDELITVAH PRISELJENEGA PREBIVALSTVA	164
DEJAVNIKI REALIZACIJE RODNOSTNEGA OBNAŠANJA PRISELJENEGA PREBIVALSTVA	167
Vloga moškega v odločanju o številu otrok	167
Vloga izobrazbe	168
Rodnost v odvisnosti od starosti	171
Izbira partnerjev/partnerk priseljenega prebivalstva	176
Rodnostno obnašanje v odvisnosti od etnične pripadnosti in statusa priselitve	177
Odvisnost rodnostnega obnašanja od časovnega vstopa v materinstvo/starševstvo	178
Realizacija rodnostnega obnašanja v odvisnosti od kraja spoznavanja partnerjev.....	181
Realizacija rodnostnega obnašanja v odvisnosti od emigracijskega območja in narodnosti ter prostorskega stratuma priselitve.....	182
Rodnost v obmejnem pasu s Hrvaško.....	184

5. VPLIV PRISELJEVANJA NA POTEK DEMOGRAFSKEGA PREHODA V SLOVENIJI	187
NIHAJ V KRIVULJI CELOTNE RODNOSTI V SEDEMDESETIH V SLOVENIJI.....	188
POSPEŠEN TEMPO DEMOGRAFSKEGA PREHODA	191
6. OPREDELITEV VZROKOV PRISELJEVANJA V SLOVENIJO.....	193
PROBLEMATIKA DEJAVNIKOV MIGRACIJ.....	194
Želje po preselitvi	195
Ekonomski vidiki priseljevanja v Slovenijo	195
Urbanizacija kot prožilec deagrarizacije in depopulacije	202
Drugi vidiki opredeljevanja dejavnikov migracij v SFRJ in Sloveniji.....	204
JUGOSLOVANSKE MIGRACIJE KOT PRISPEVEK SPLOŠNI TEORII MIGRACIJ ...	206
Primerjava medrepubliških migracij Slovenije in Bosne in Hercegovine ter Vojvodine po popisu 1971	207
GEOGRAFSKI DEJAVNIKI PRISELJEVANJA V SLOVENIJO	207
Migracijska rajonizacija (regionalizacija) območij odselitve	207
Analiza poselitveno-geografskega vzorca izbranih etničnih skupin v Sloveniji	211
Prekmurje in Medjimurje – migracijska kapaciteta dveh tipičnih emigracijskih območij – primerjava do leta 1991	218
Politično-geografski dejavniki notranje jugoslovanskih migracij in imigracije v Slovenijo	218
Ozadje politično-geografskih dejavnikov emigracije s poudarkom na Bosni in Hercegovini.....	219
Kontekst družbene dominacije Srbov in Črnogorcev v času SFRJ in spremembe etnične strukture	223
Razumevanje selitvenih specifik posameznih etničnih skupin Slovenije in nekdanje SFRJ	227
NOTRANJE JUGOSLOVANSKE MIGRACIJE.....	232
Notranje jugoslovanske migracije po popisu 1953.....	232
Notranje jugoslovanske migracije po popisu 1971.....	234
PROSTORSKA MOBILNOST PRISELJENCEV PO PRISELITVI V SLOVENIJO	238
PRISELJEVANJE V SLOVENIJO	241
Priseljevanje v Slovenijo po popisu 1981	241
Priseljevanje v Slovenijo po popisu 1991	247
Priseljevanje v Slovenijo po popisu 2002.....	248
7. SPREMEMBE ETNIČNE STRUKTURE PO LETU 1991	253
O STAROSTI OB PRISELITVI OZIROMA PRESELITVI	253
Starost ob priselitvi kot dejavnik etnične stratifikacije	254
ETNIČNA STRUKTURA PREBIVALSTVA KOT POKAZATELJ (I)MIGRACIJSKIH UČINKOV.....	255

Odvisnost deleža priseljenih z območja nekdanje SFRJ in etnične strukture priselitvenih območij v Sloveniji	257
Upad deleža Slovencev v obdobju med zadnjima popisoma (1991–2002): dejstvo ali utvara?.....	258
8. ZAKLJUČEK	265
VIRI IN LITERATURA	277
PRILOGE	299
GLOSAR	299
VZOREC UPORABLJENEGA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA	308
KARTE.....	314
SEZNAM PREGLEDNIC	325
SEZNAM GRAFOV	326
SEZNAM KART	330
SUMMARY	333
IZVLEČEK	341
ABSTRACT	343
IMENSKO KAZALO	345

PREDGOVOR IN ZAHVALA

V rokah držim knjigo in pomislim, kaj me napelje, da bom bral ali listal po knjigi dalje. Da mora biti knjiga na splošno zanimiva in berljiva, da moram tudi sam v njej najti kaj zanimivega zase ali pa kaj takega, kar se dotika mojega delovnega področja ali konjička, je dandanašnji skorajda samoumevno. Zatorej pogledjmo...

Knjiga, ki je pred vami, cenjene bralke in cenjeni bralci, govori o fenomenu selitev. Kot mnogim drugim bitjem je zmožnost gibanja tudi človeku imanentna. Ta je skozi zgodovino postregla z enim najdinamičnejših pojavov preseljevanja človeka in človekovih skupin. Tematika migracij ter poznavanje okoliščin, vzrokov in posledic je danes znova izredno aktualna. Mnogokrat nasprotujoči si demografski procesi, ki potekajo po različnih delih sveta, še posebej pa procesi demografske stagnacije in depopulacije v Evropi, kličejo po razumevanju lokalnih, regionalnih in globalnih migracijskih gibanj. Demografska reprodukcija Evrope, ki ne zadošča več za enostavno obnavljanje prebivalstva, zlasti dolgoročno močno vpliva na starostno sestavo. Prebivalstvene 'piramide' evropskih držav čedalje pogosteje spominjajo na obliko krst, kot se je slikovito izrazil eden največjih poznavalcev demografske problematike v Sloveniji. Nezavidljiv prebivalstveni razvoj z jasno projekcijo odmiranja v mnogih gospodarsko razvitejših državah zato buri duhove in budi strahove vseh vrst. Enega takih 'strahov' predstavlja tudi strah pred priseljevanjem novega prebivalstva. Ta se lahko kumulira in izbruhne v konfliktih velikih razsežnosti. Ravno ta vidik je eden ključnih motivatorjev spopada s snovjo, ki se sooča s tako kontroverznimi javnimi stališči. Že skoraj vnetljivo...

Da ne razplamtimo žogice prehitro, najprej omenimo nekaj predpostavk. Selitve ali migracije prebivalstva so eden ključnih dejavnikov preoblikovanja pokrajine. Slednja je s kompleksno medodvisnostjo pokrajintovrnih dejavnikov temeljni predmet proučevanja geografije. To delo želi ravno z geografskim, sinteznim, hkrati pa tudi interdisciplinarnim pristopom osvetliti nekatere pogosto spregledane dejavnike migracij in njihove posledice, obenem pa tudi ponovno premisliti izbrane udomačene in mnogokrat ponotranjene poglede različnih 'javnosti'. Kakor je jasno, da ni mogoče obdelati vsega, niti vsakega po malem, si pričujoče delo zadaja nalogo zlasti vpogleda v migracijsko dogajanje pred, na, in za domačim pragom. Za Slovenijo je značilno oživljanje priselitvene komponente migracij kmalu po drugi svetovni vojni. Mnogokrat

se zato pojavlja neutemeljeno pojmovanje, da je bilo v obdobju pred drugo, še posebej pa pred prvo svetovno vojno priseljevanje v Slovenijo pičlo. Največkrat se je govorilo le o izseljevanju iz Slovenije, kar so predstavljali kot izredno travmatično izkušnjo za nadaljnji demografski razvoj prebivalstva Slovenije. Danes so vsekakor najbolj očitni učinki priseljevanja v Slovenijo v obdobju po drugi svetovni vojni. In prav tej problematiki se delo najbolj posveča.

Selitve imajo mnogovrstne vzroke in posledice. Ob demografski krizi, ki jo doživljamo, se zlasti pojavljajo vprašanja o rodnosti priseljenega prebivalstva, pa o njihovem deležu v skupnem številu prebivalstva, o ogrožanju 'domorodnega' prebivalstva itd. Na teh tematikah je glavni poudarek dela. Obravnavani so nekateri dejavniki, ki postavljajo ekonomske dejavnike migracij v drugačno perspektivo. Še posebej pomembni z vidika prožilcev migracijskih gibanj so bili politično-geografski dejavniki. No, pa ne povejmo že na začetku preveč.

Knjiga v vaših rokah je plod ne le avtorjevega dela in zanimanja za omejenjene tematike. Še posebej je odraz posluha in tenkočutnosti ljudi, ki so, kot strokovnjaki na svojih področjih, v tem delu videli priložnost pokazati na številna odprta vprašanja pri razumevanju vzročnosti migracij in opozoriti na nova spoznanja tega raziskovalnega področja. Na tem mestu moram najprej izpostaviti zanimanje Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU za objavo nekoliko prirejene doktorske disertacije v zbirki Migracije. Glavna zahvala pri tem gre kolegicama Marini Lukšič-Hacin, predstojnici inštituta, in Janji Žitnik, urednici zbirke Migracije. Slednja je prevzela tudi zahtevno nalogo ne le lektoriranja obsežnega besedila, pač pa tudi hkratnega strokovnega pregleda. Po njeni zaslugi je delo razbremenjeno mnogih 'tipkarskih' pa tudi nekaterih vsebinskih lapsusov, za kar se ji resnično iskreno zahvaljujem. Velika zahvala gre tudi Založbi ZRC, ki je poskrbela za tehnično izvedbo od prijave do preloma in izida iz tiska. Večji del sredstev za izdajo te knjige je prispevala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Iz raziskovalnega sklada je dodatno finančno podporo zagotovil Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Po vsebinski plati na prvem mestu so gotovo ljudje, ki so se odločili, da bodo preko ankete delili z menoj del informacij o svojih življenjih. Vzeli so si čas in odgovorili na številna in zahtevna vprašanja. Ne le da so mi pomagali razumeti mnoge situacije, v katerih so se znašli kot priseljenci ali še preden so to postali, tudi njihov odziv je bil množičen, saj se je na poslano poštno anke to odzvala kar tretjina oziroma nad 900 ljudi iz različnih gospodinjstev širom Slovenije. Brez njihovega sodelovanja v anketi bi bilo pričujoče delo precej okrnjeno in tak izid ne bi bil mogoč.

Na moji raziskovalni poti je pomembno vlogo igral tudi mentor, dr. Marko Krevs, ki se mu zahvaljujem za usmerjanje in vso pomoč, ki mi jo je nudil pri nastajanju tega dela, ter za čas, ki si ga je vzel, ko sva razglabljala o pričujoči problematiki. Zahvaljujem se tudi dr. Vojki Šircelj iz Statističnega urada Republike Slovenije in dr. Jerneju Zupančiču z Oddelka za geografijo

Filozofske fakultete, ki sta mi kot člana komisije pri zagovoru in kot recenzenta pomagala s koristnimi napotki ob dokončanju dela.

Pomemben vpliv na besedilo in vsebinsko strukturo knjige so imele številne diskusije s kolegi v okviru različnih institucij in projektov. Veliko zahvalo dolgujem kolegici Duški Knežević Hočevar z Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU, ki mi je v mnogočem svetovala in z menoj razpravljala o pričujoči tematiki. Obenem bi se rad zahvalil tudi kolegici Ireni Šumi za prijazno pomoč pri natančnem pregledu angleških prevodov. Nepogrešljiv del mojega vsakdana na Geografskem inštitutu Antona Melika so pomenili 'kavni' krožki ob pol enih v simpatičnem zavetju knjižnične vežice v inštitutskih prostorih na Trgu francoske revolucije. Ideje, ki so se kresale in kalile v tem prostoru, so imele na moj strokovni razvoj ogromen vpliv. Glede slednjega dolgujem tudi veliko in iskreno zahvalo kolegu in 'cimru' Petru Repolusku, ki mi je mnogokrat pomagal 'doklesati' zamišljene kipe in strukture.

In nenazadnje se zahvaljujem svoji ožji in širši družini, ki me je v tem času podpirala in mi stala ob strani. Hvala ti, Klavdija, ker si toliko časa prenašala moje brezštevilne odsotnosti, me spodbujala in verjela vame. Tudi vama hvala, Črtomir in Vanek, ker sta na račun naših izgubljenih trenutkov 'pustila' atija dokončati delo. Hvala tudi moji sestri Nini Josipovič, ki je mnogokrat 'vskočila' in mi pomagala oblikovati in prečistiti besedilo, včasih pa tudi 'pomerkala' otroke.

Vsem naštetim in drugim ponevedoma navedenim, ki so spremljali ne le potek samega dela, pač pa tudi in zlasti nastanek te knjige, izrekam veliko zahvalo.

Ljubljana, avgust 2006

1

UVOD

Malo je tematik, ki bi bile tako podvržene stereotipom in kontroverzam v laični pa tudi strokovni javnosti, kot to velja ravno za priseljence. Priseljenci in tujci so bili tarča marsikaterih zgrešenih predstav, predsodkov in posploševanj. Ta pojav je splošen, pa vendarle so med državami precejšnje razlike. Medtem ko so se v Slovenijo 'priselili' koncepti in gledanja na tujce ali priseljence predvsem iz zahodno in srednje evropskih držav, kjer so bila žarišča prozahodne znanstvene misli, je bila struktura priseljencev zelo različna. Ne le v verskem ali etničnem, temveč tudi v pogledu razdalje do območij, od koder so se preselili. Ti koncepti se odražajo tudi na obravnavi priseljencev, ko se ne glede na družbeni ali ekonomski položaj reproducira tisti rahlo negativistični prizvok, ki ga večina niti ne opazi (npr. Knežević-Hočevar, 2003). Tak pristop se, kot podlaga splošnemu javnemu diskurzu, zdi že nekako udomačen in s tega stališča celo dopusten in pravičen. Nevarnosti takega gledanja lahko pripeljejo do eskalacij napetosti med posameznimi eksponenti realnih skupin prebivalstva, ena od nalog sodobne družbe pa je tudi preprečevanje konfliktov. Tu se kaže jasna kolizija 'sodobnih' namenov in nalog ter uporabe 'starega' jezika, ki vodi v konfliktnost, saj je že v osnovi nepravilčen.

Od tod izvira želja, da bi z različnih zornih kotov osvetlili obdobje intenzivnejšega priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni. V središču pozornosti je prebivalstvo z območja nekdanje Jugoslavije in njegovi učinki na spremenjeno demografsko in geografsko strukturo Slovenije. Slednji dve v javnem diskurzu nastopata kot osrediščenje in utelešenje nevarnosti za 'čisto' slovensko kri skorajda nezavedno prevzetega in reproduciranega koncepta grude in krvi (prim. Le Bras, 2003: 76). Eksistenca teh pogledov dokazuje, da družba in njeni notranji segmenti (npr. humanistično-družboslovna znanost) niso naredili dovolj, da bi razjasnjevali tozadevne probleme, saj so bili pogosto sami podvrženi taki miselnosti in retoriki ter tako marsikdaj niso uspeli ubežati subjektivnosti presoj.

V medijih javnega obveščanja se pogosto pojavljajo preuranjene sodbe, izrečene na podlagi vsebinskega nepoznavanja pojavov. V želji, da bi postregli s čimbolj bombastično vestjo, se mnogi mediji javnega obveščanja neženirano lotevajo stvari, ki jih poznajo zgolj površno. V težnji po čimbolj zgoščenem poročanju pogosto obidejo za razumevanje najpomembnejše detajle. Problematika rodnosti je v Sloveniji tema, ki v zadnjem desetletju še posebej buri duhove.

Največkrat kot posledica populističnega iskanja krivcev za nizko rodnost. Že tolikokrat slišane zgodbe o izumiranju Slovencev nimajo več pravega učinka, saj se je prebivalstvo nekako navadilo nanje in jih poslej šteje kot nekaj samo-umevnega. Kljub temu bi morala državna oblast na področju rodnosti storiti bistveno več. Za začetek bi se morala resneje lotiti celovite prebivalstvene politike, ki je kljub dolgoletnemu opozarjanju ljudi iz stroke še vedno ni. Seveda bi se prej poleglo tudi negativno pisanje, če bi se v državni politiki v tej smeri nekaj spremenilo. Tako pa se ustvarjajo plodna tla za nove nestrpnosti, ko se išče in najde 'grešnega kozla' v različnih manjšinah (Kuhar, 2001; 2004). Tako se marsikateri komentarji slišijo malodane kot poziv na strnitev narodovih vrst v boju zoper plodne prišleke, kot da prišleki nismo vsi skupaj. Eni prej, drugi kasneje (prim. *ibid.*). Problem je toliko večji, ker je postavljena premisa netočna. Tako smo imeli v nekaterih slovenskih dnevnikih in tednikih priložnost brati, kako ogrožajoča za (slovensko) etnično substanco je rodnost priseljencev (prim. Šumi, 2004; Drolc, 2003; Vrcan, 2002). Če morda za nekatere druge države velja, da imajo priseljenci višjo rodnost od domačinov, je v Sloveniji slika pravzaprav obratna. To ob pravilnem interpretiranju sami na sebi potrjujejo že nekateri uradno objavljeni popisni podatki. Terjajo pa temeljito vsebinsko analizo in spremni komentar.

Strah (pred neznanim) je verjetno nekaj prastarega v človeku, če naj o človekovi naravi sploh govorimo. Ravno tako domnevno stare so delitve v smislu moje–tvoje–njeno/njegovo, ali naše–vaše–njihovo, ali mi–vi–oni (prim. Šumi, 2000: 172, 180). Vedno se na neki točki dogajajo delitve in razdeljevanja. Tako je že v najbolj osnovnih celicah, kot je npr. družina. Nadaljujejo se na ravni sorodstva, roda, naselja, pokrajine, države itd. Tako pridemo do situacije, da je v nekem okolju vedno nekdo *priseljen* ne glede na kulturološko ali drugačno ozadje. Vendar, ko gre za medetnični ali meddržavni značaj priselitev, se takim imenovana lokalna folklor (npr. tradicionalni pretepi fantov dveh sosednjih, a rivalskih vasi) lahko prelevi v nevarno konfliktno ozračje, h kateremu lahko pripomore tudi neukrepanje države oziroma širše skupnosti, kar lahko vodi v državljanski, pogosto pa tudi v prekomejni meddržavni konflikt. Največkrat se kot podlaga ali opravičilo agresivnih dejanj neke skupine ali posameznika na pripadnika/pripadnike (rivalske) druge skupine pojavljajo trhli ali izmišljeni argumenti. Take argumentacije in opravičevanja agresivnih dejanj pa so v družbi pogosto sprejete tudi kot opravičilo ali olajševalna okoliščina ob storitvi. To kaže na temeljni manko humanih vrednot, predvsem pa znanja in védenja v družbi, ki bi pripomogli vsaj k preprečitvi opravičevanja takih dejanj, če že ne k njihovi preprečitvi oziroma nepojavljanju. Vloga in naloga družbe (ter znanosti v okviru nje) je, da, če želi razvijati humanost v sebi, stori vse v preprečevanju nevednosti in s tem imaginarnih in iracionalnih predpostavk, da je lahko neka kulturološka lastnost posameznika sploh vzrok, povod ali opravičilo dejanj, ki so vedno pretežno posledica drugih frustracij. Gre za tipičen primer introjckcije, ko posameznik ali skupina v nezmožnosti reševanja

lastnih problemov za objekt sproščanja negativne energije izbira pripadnike vsakršnih manjšin.

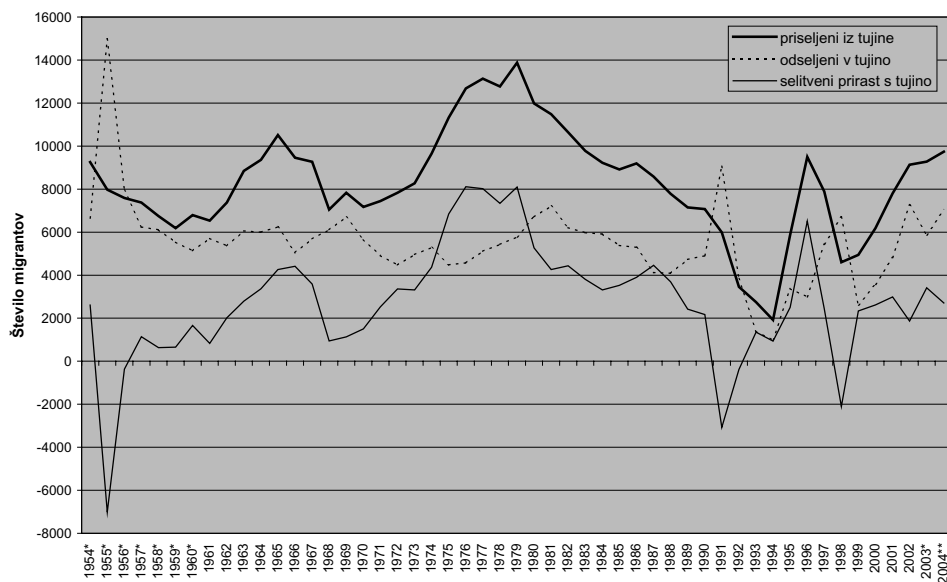
Iz zgoraj navedenega izhajajo glavni vzroki odločitve za proučevanje problematike priseljencev, pričujoče delo pa je poskus ovrednotenja demogeografskih učinkov priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni. Le-teh ni mogoče zadovoljivo pojasniti brez poznavanja vzrokov in dejavnikov priseljavanja. Povod za raziskavo leži v splošnem javnem prepričanju, da priseljenci oziroma pripadniki drugih ('neslovenskih') narodnosti z visoko rodnostjo in visoko številčno prisotnostjo v Sloveniji ogrožajo Slovence, kot pripadnike večinske etnične skupnosti. Kot je v nadaljevanju pokazano in empirično dokazano, so taka mnenja netočna in potemtakem tudi neutemeljena. S tem povezana je tudi splošna javna percepcija pogojenosti oziroma vzročnosti migracij v Slovenijo z območja nekdanje SFRJ. Tudi na tem področju se kaže dojemanje teh migracij kot praktično zgolj ekonomskih, kar se je po obširni empirični analizi prav tako izkazalo kot netočno.

V času, ko skoraj v vseh evropskih državah rodnost že dolgo ne zadošča za naravno obnavljanje prebivalstva (Coleman, 1995; Kaa, 1987; Malačič, 1985; 2000), so vprašanja, povezana z razumevanjem razvoja rodnosti, vitalnega pomena za načrtovalce prihodnjega razvoja. Vprašanje učinkov priseljavanja je z vidika Slovenije zelo pomembno predvsem v luči možnih prihodnjih ukrepov demografske politike za zaustavljanje sedanjih negativnih prebivalstvenih trendov. To vprašanje kaže celovito pretresti tudi zaradi, po našem mnenju, nepopolnih ali docela napačnih gledanj na vlogo imigracije v polpreteklem demografskem razvoju Slovenije, ki obstajajo tako v strokovni in znanstveni kot tudi v laični javnosti. Taka gledanja imajo lahko za posledico napačne odločitve, ki lahko celotno družbo in državo v mnogih pogledih veliko stanejo (npr. Mesić, 1991; 2002). V preteklem obdobju se je izoblikovala vrsta stereotipov, po katerih naj bi imeli priseljenci v Sloveniji več otrok kot večinsko etnično slovensko prebivalstvo. Ti stereotipi so šli celo tako daleč, da so se začela pojavljati ugibanja o ogroženosti večinskega prebivalstva pred manjšino, o geografski in številčni ekspanziji prišlekov in o izginotju Slovencev kot naroda. Ker so se nam zdela taka pojmovanja, kakor tudi dopuščanje neutemeljenih pojmovanj, nevarna, smo želeli tem vprašanjem posvetiti večjo pozornost. Še posebej zato, ker je bilo v literaturi mogoče zaslediti nasprotujoče si trditve povezane z rodnostjo priseljencev. Tako so si že dalj časa stala nasproti mnenja o višji rodnosti (npr. Klemenčič, 1972; Gosar, 1993; 1997) in mnenja o rodnosti, ki naj ne bi bila bistveno drugačna (npr. Šircelj, 1991; Kožuh-Novak et al., 1998).

Priseljevanje v Slovenijo je bilo v obdobju po drugi svetovni vojni v veliki večini vezano na območje nekdanje SFRJ (npr. Bevc, 2000). Ta podatek je bistven za presojo demogeografskih učinkov imigracije v Sloveniji. V literaturi se je pogosto pojavljalo priseljeno prebivalstvo kot praktično edini dejavnik povečanja skupnega števila prebivalcev Slovenije. Pri tem avtorji večinoma niso zahajali v podrobne analize o rodnosti priseljenega prebivalstva, pač pa so pove-

čanje prebivalstva Slovenije mnogokrat razlagali prav z višjo migrantsko rodno-
stjo. Sklicujoč se na pretežno poreklo iz visokonatalitetnih območij nekdanje
skupne države, so predpostavljali, da so imeli tudi priseljenci podobno visoko
rodnost (prim. Rizman, 1998). Da take razlage ne držijo, nam je dala slutiti že
raziskava o geografskih značilnostih in dejavnih rodnosti (Josipovič, 2002a;
2004), zato smo se osredotočili na podroben pretres demogeografskih učinkov
priseljavanja v Sloveniji, še posebej z vidika dejavnikov in vplivov imigracije na
spremembe rodnostnega obnašanja prebivalstva Slovenije. Razlogov za tako
odločitev je več. Na eni strani gre za splošno upadanje rodnosti, ki se je razširilo
skorajda na celotno Evropo in s tem tudi na Balkanski polotok (preglednica
1.1.). Upoštevati je treba, da je bil vrhunec priseljavanja v Slovenijo v drugi
polovici 70. let 20. stoletja, ko je bil najvišji tudi selitveni saldo (graf 1.1.). To
pa je obdobje, ko je rodnost tudi v nekdanjih visokonatalitetnih območjih SFRJ
upadla približno na raven samoobnovitve (Fischer Weltalmanach 2001). To še
posebej velja za območje Bosne in Hercegovine, ki je prispevala največji delež
slovenski imigraciji (npr. Gosar, 1993), kar potrjujejo tudi najnovjši popisni
podatki (vir: popis 2002, SURS). Nadalje je raziskava o značilnostih rodnosti
(Josipovič, 2002a) pokazala, da priseljeno prebivalstvo na območjih različne
regionalno-geografske strukture v Sloveniji (Prekmurje, Zasavje in območje UE
Domžale) v pogledu rezultatov rodnostnega obnašanja ne odstopa od etnično
slovenskega prebivalstva oziroma da za njim celo zaostaja. V tem kontekstu

Graf 1.1.: Migracije v Sloveniji v obdobju 1954–2004 (*letopisni podatki; **prera-
čun na osnovi polletnih podatkov selitvene statistike) (vir: RR – prebivalstvo 2002,
Statistični letopis 1964, 2004, Mesečni statistični pregled 11/2005, SURS)

Preglednica 1.1.: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti za evropske in zahodnoazijske države za leta 1960, 1970, 1980, 1990–1998, 2000 in 2002 ter ocena za leto 2004 (vir: Fischer Weltalmanach 2001, 2002, 2003, 2004, 2005)

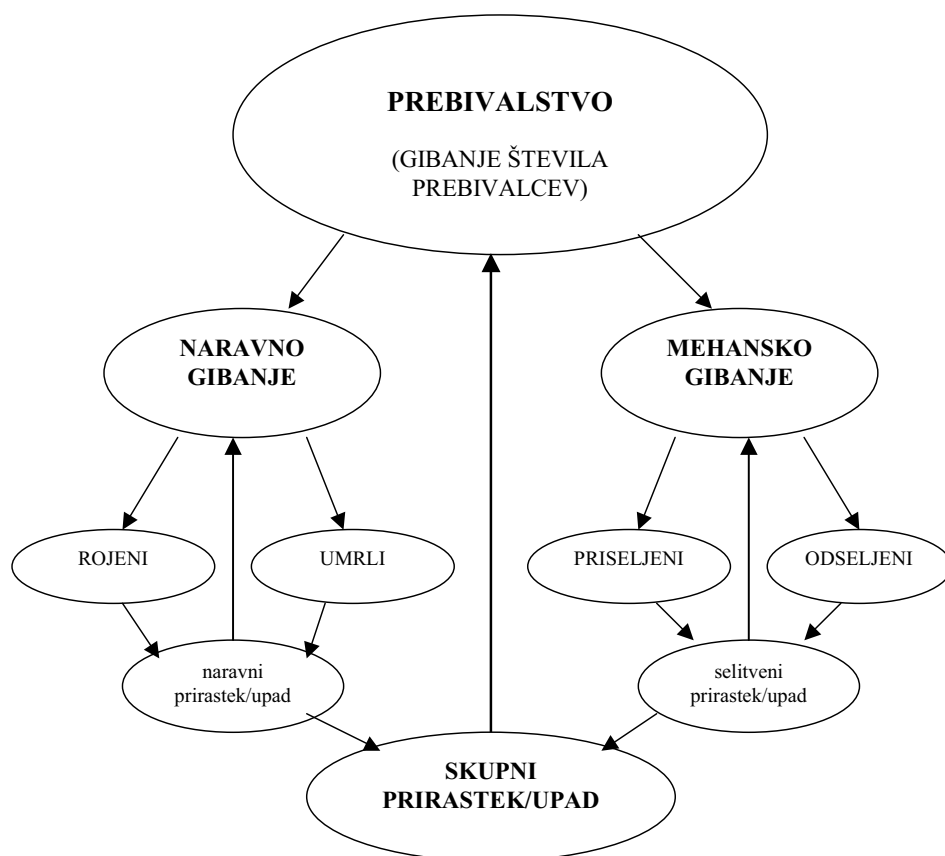
DRŽAVA	1960	1970	1980	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	2000	2002	2004
Albanija	6,85	5,16	3,62	3,03	-	2,85	-	2,7	2,64	2,58	2,52	2,46	2,4	2,27	2,05
Andora	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,21	-	-	1,26	1,28
Armenija	-	3,24	2,31	2,62	2,58	2,35	1,97	1,7	1,63	1,6	1,45	1,3	1,2	1,53	1,31
Avstrija	2,69	2,29	1,62	1,45	1,5	1,49	1,48	1,44	1,4	1,42	1,37	1,34	1,3	1,40	1,35
Azerbajdžan	-	4,66	3,22	2,74	2,87	2,74	2,7	2,52	2,29	2,06	2,07	2	1,7	2,29	2,39
Belgija	2,58	2,2	1,67	1,62	1,57	1,56	1,61	1,55	1,57	1,55	1,6	1,6	1,5	1,62	1,64
Belorusija	-	2,36	2,01	1,91	1,8	1,75	1,61	1,51	1,39	1,31	1,23	1,27	1,2	1,22	1,36
Bolgarija	2,31	2,17	2,05	1,81	1,65	1,54	1,45	1,37	1,23	1,24	1,09	1,11	1,1	1,21	1,37
Bosna in Hercegovina	-	2,85	2,09	1,7	-	1,6	-	-	-	-	-	1,6	1,3	1,23	1,71
Ciper	-	2,6	2,46	2,42	2,33	2,49	2,27	2,23	2,13	-	2,03	1,98	2	1,49	1,85
Češka	-	-	-	1,89	1,86	1,72	1,67	1,44	1,28	1,19	1,17	1,16	1,2	1,17	1,18
Danska	2,57	1,95	1,55	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,79	1,75	1,75	1,75	1,7	1,72	1,74
Estonija	-	2,15	2,02	2,04	1,77	1,69	1,44	1,37	1,32	1,34	1,24	1,21	1,2	1,37	1,39
Finska	2,71	1,83	1,63	1,78	1,8	1,85	1,81	1,85	1,81	-	1,85	1,75	1,6	1,72	1,73
Francija	2,73	2,48	1,95	1,78	1,77	1,73	1,65	1,65	1,66	1,72	1,71	1,75	1,8	1,89	1,85
Grčija	2,28	2,34	2,23	1,4	1,38	1,38	1,34	1,36	1,32	1,3	1,3	1,32	1,3	1,25	1,32
Gruzija	-	2,65	2,25	2,21	2,2	2,15	1,79	1,6	1,5	-	1,5	1,29	1,5	1,48	1,40
Hrvaška	-	-	-	1,63	1,53	1,48	1,52	1,47	1,58	1,55	1,6	1,45	1,7	1,34	1,39
Irška	3,76	3,93	3,23	2,12	2,09	2,02	1,93	1,86	1,87	1,91	1,91	1,9	2	2,00	1,87
Islandija	4,29	2,79	2,48	2,31	2,19	2,21	2,22	2,14	2,08	-	2	2,01	2	1,93	1,93
Italija	2,41	2,42	1,64	1,26	1,27	1,3	1,25	1,22	1,17	1,22	1,2	1,23	1,2	1,23	1,27
Izrael	-	3,78	3,24	2,82	-	2,7	-	2,9	-	2,9	2,7	2,65	2,8	2,54	2,47
Kazahstan	-	3,35	2,9	2,72	-	2,5	2,3	-	2,26	-	2	2	2	2,12	1,90
Latvija	-	1,92	2	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25	1,16	1,11	1,09	1,1	1,24	1,25
Lihtenštajn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,47	1,51
Litva	-	2,36	1,97	2	1,97	1,89	1,69	1,52	1,49	1,42	1,39	1,36	1,3	1,24	1,17
Luksemburg	2,28	1,98	1,5	1,62	1,6	1,67	1,69	1,72	1,68	1,76	1,71	1,71	1,7	1,63	1,79
Madžarska	2,02	1,97	1,91	1,84	1,86	1,77	1,69	1,64	1,57	1,46	1,38	1,33	1,3	1,30	1,31
Makedonija	-	3,1	2,51	2,06	2,3	2,18	2,16	2,08	1,97	1,9	1,9	1,75	1,7	1,77	1,56
Malta	3,62	2,03	2,05	2,05	2,04	2,12	2,01	1,89	1,83	-	1,83	1,83	1,8	1,46	1,49
Moldova	-	2,58	2,39	2,39	2,26	2,22	2,1	1,95	1,93	1,6	1,6	1,7	1,5	1,21	1,78
Monako	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,76	1,76
Nemčija	2,37	2,03	1,44	1,45	1,33	1,29	1,28	1,24	1,25	1,3	1,35	1,35	1,3	1,31	1,38
Nizozemska	3,12	2,57	1,6	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	1,53	1,57	1,5	1,73	1,66
Norveška	2,85	2,5	1,72	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	1,8	1,75	1,78
Poljska	2,98	2,2	2,28	2,04	2,05	1,93	1,85	1,8	1,61	1,58	1,5	1,4	1,4	1,24	1,38
Portugalska	3,01	2,76	2,19	1,43	1,42	1,48	1,53	1,44	1,45	1,44	1,44	1,46	1,5	1,47	1,46
Romunija	2,34	2,89	2,43	1,83	1,56	1,51	1,45	1,42	1,34	1,3	1,32	1,32	1,3	1,26	1,35
Rusija	-	-	-	1,89	1,73	1,55	1,38	1,4	1,34	1,28	1,28	1,24	1,2	1,32	1,26
San Marino	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,30	1,32
Slovaška	3,05	2,39	2,31	2,09	2,05	1,98	1,92	1,66	1,52	1,47	1,43	1,38	1,3	1,19	1,31
Slovenija	-	2,24	2,08	1,46	1,42	1,34	1,34	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,2	1,21	1,23
Srbija in Črna Gora	-	-	-	-	-	1,92	1,91	1,85	1,88	1,88	1,88	1,74	1,7	1,71	1,67
Španija	2,86	2,84	2,22	1,33	1,31	1,32	1,27	1,22	1,19	1,2	1,15	1,16	1,1	1,25	1,27
Švedska	2,17	1,94	1,68	2,13	2,11	2,09	2	1,88	1,74	-	1,74	1,52	1,4	1,65	1,66
Švica	2,34	2,09	1,55	1,59	1,58	1,58	1,51	1,49	1,47	-	1,5	1,46	1,4	1,40	1,42
Turčija	-	5,27	4,26	3	2,91	2,84	2,76	2,69	2,62	-	2,5	2,45	2,5	2,52	1,98
Ukrajina	-	2	1,99	1,85	1,81	1,72	1,55	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2	1,10	1,37
Vatikan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Velika Britanija	2,69	2,44	1,89	1,83	1,82	1,79	1,82	1,74	1,71	1,7	1,7	1,71	1,7	1,64	1,66

se je pokazalo, da je premalo znanega predvsem o demografskih razmerah v izvornih območjih oziroma da je premalo raziskav usmerjenih v proučevanje izvornih območij. Ena redkih je pol stoletja stara Obradovičeva (1955) v Uvodu k VI knjigi Popisa 1948, kjer je obravnaval prebivalstvo po kraju rojstva. Le

take raziskave bi lahko pomembneje nadgradile obstoječe študije imigracije v Slovenijo, ki se pretežno usmerjajo v raziskovanje ekonomskih vzrokov.

Pomen raziskave je zlasti v tem, da se vprašanja demogeografskih vplivov imigracije, posebej še vpliva na rodnostno obnašanje, loteva na drugačen način, kot je bilo to doslej običajno v geografiji. Dosedanja geografska proučevanja prebivalstva so se namreč večinoma naslanjala na interpretacijo osnovnih demografskih kazalnikov, kot je denimo splošna stopnja natalitete (npr. Bračič, 1983). Danes vemo, da je tak pristop nezadosten in da ima lahko za posledico napačno interpretacijo (grafa 1.2 in 1.3).

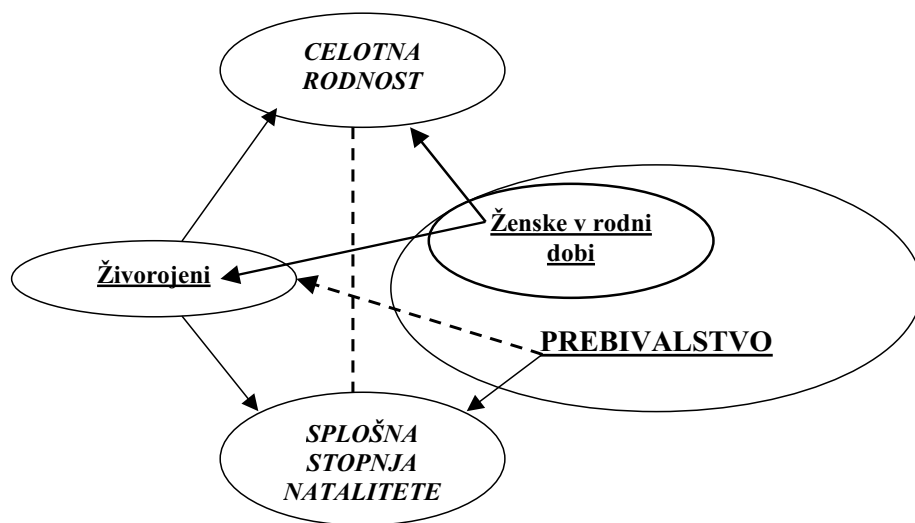
Graf 1.2.: Osnovne sestavine spreminjanja števila prebivalcev

Na grafu 1.2. je prikazana osnovna shema spreminjanja števila prebivalcev. Gibanje števila prebivalcev je odvisno od razmerja med štirimi osnovnimi sestavinami, ki ga opredeljujejo. Od razmerja med rojenimi in umrlimi na eni strani in od celotnega prebivalstva na drugi je odvisno naravno gibanje ali sprememba števila prebivalcev po naravni poti. To pravilo velja tudi globalno.

Regionalno in lokalno pa lahko na število prebivalcev vplivajo tudi selitve. Na osnovi razmerij med posameznimi sestavinami gibanja prebivalstva in celotnim prebivalstvom je mogoče izračunavati različne stopnje. Tako lahko denimo na podlagi števila živorojenih in obsega prebivalstva izračunamo splošno stopnjo natalitete. Medtem ko je le-ta primerna za ugotavljanje ali opisovanje splošnih odnosov v prebivalstvu, je za razlaganje sprememb v sami rodnosti ali celo rodnostnem obnašanju pregroba. To si lahko ponazorimo z grafom 1.3., na katerem je prikazano osnovno razmerje med živorojenimi in prebivalstvom. Sestava prebivalstva in delež žensk v rodni dobi namreč močno vplivata na vrednosti posameznih kazalnikov. Posebej v območjih z velikim deležem starejšega prebivalstva bodo vrednosti splošne stopnje natalitete razmeroma nizke, kar pa ne pomeni, da je nizka tudi celotna rodnost (graf 1.3.).

Graf 1.3.: Primerjava strukture kazalnikov splošne stopnje natalitete in celotne rodnosti

Treba je torej uporabiti prečiščene kazalnike, ki izločajo vpliv različne starostne strukture prebivalstev, saj je bila slednja pogost dejavnik napačnih zaključkov (npr. Natek, 1993). Z vidika geografskega proučevanja rodnosti se je posebej na manjših prostorskih enotah izkazala kot zelo primerna tudi aproksimativna celotna rodnost, ki je po svoji strukturi podobna celotni ali totalni rodnosti (Josipovič, 2002a: 35–7; 2004: 29–31). Poleg transversalnih demografskih kazalnikov moramo za pravilnejšo interpretacijo uporabljati tudi longitudinalne kazalnike. Njihova prednost je v tem, da predstavljajo dokončne podatke, pomanjkljivost pa je, da so to podatki s časovnim zaostankom. Težava je tudi v tem, da je takih podatkov preko virov uradne statistike manj na voljo. S pomočjo metod terenskega dela lahko pridemo do podatkov, ki jih uradna

statistika ne zagotavlja ali ne zbira. S tem pa lahko razlagamo tiste bolj subtilne vzode obnašanja, ki vplivajo na rodnostne in migracijske odločitve. Zato je s tega vidika terenska poizvedba v obliki vprašalnikov in intervjujev nujna.

Za geografsko proučevanje prebivalstva (Friganović, 1982) je bistven vidik preobrazbe pokrajine s strani prebivalstva in medsebojne interakcije z elementi pokrajinsko-prostorske stvarnosti. Izvirnost raziskave je prav v kombinaciji metod demografske analize z geografsko raziskovalno metodo, ki pri interpretaciji upošteva tudi behavioristična dognanja, posebej ko gre za vprašanja rodnostnega obnašanja prebivalstva. Čeprav je za geografske študije značilna tudi uporaba metod in izsledkov drugih ved, je lahko ravno prostorski sintezni pristop tisti, ki lahko doda nekaj več. Geografija je v svojem bistvu interdisciplinarna in sintezna, predvsem pa prostorska veda. Ti aspekti pa so po naši presoji najpomembnejša primerjalna prednost geografije pred drugimi strokami.

NAMEN IN CILJI

Raziskava se ukvarja z demogeografskimi učinki imigracije v Sloveniji v obdobju po drugi svetovni vojni zlasti z vidika dejavnikov migracij in sprememb v rodnostnem obnašanju. Proučevanje demogeografskih učinkov je pomembno predvsem z vidika popolnjenja manjkajočega znanja, oblikovanja demografske in drugih politik ter nenazadnje preprečevanja družbenih konfliktov.

Namen raziskave je zapolniti vrzeli na področju poznavanja sprememb rodnostnega obnašanja prebivalstva Slovenije v odvisnosti od priseljevanja. Zanima nas torej, kakšna je vloga priseljevanja v spremembah rodnostnega obnašanja v Sloveniji oziroma kako je priseljevanje v Slovenijo po drugi svetovni vojni vplivalo na razvoj rodnosti pri nas.

Na zastavljeno vprašanje smo skušali odgovoriti med drugim tudi z aplikacijo demogeografske analize in z izvedbo terenske ankete. Na ta način smo želeli spoznati več o prostorski organiziranosti različnih priseljenskih skupin in njihovem vplivu na preobrazbo pokrajine.

Glede na izhodiščno vprašanje lahko oblikujemo *osnovno hipotezo*:

Priselitve v Slovenijo po drugi svetovni vojni so imele pretežno začasne blažilne demografske učinke, k višji rodnosti pa niso bistveno prispevale.

Da bi lahko preverili osnovno hipotezo, oziroma odgovorili na znanstveno vprašanje, smo si zastavili naslednje *specifične cilje*:

- ugotoviti število in prostorsko poreklo imigrantov;
- primerjati rast števila prebivalcev Slovenije s številom imigrantov;

- ugotoviti geografski vzorec imigrantske poselitve;
- oceniti stopnjo prostorske razpršenosti in lokalne koncentracije imigrantov;
- ugotoviti razmerje med ruralno in urbano imigrantsko poselitvijo;
- opredeliti rodnost imigrantov glede na njihovo rodnostno obnašanje v Sloveniji in glede na rodnostno obnašanje območja, od koder izhajajo;
- primerjati izbrane elemente socio-ekonomske sestave imigrantov z njihovo rodnostjo;
- z vidika rodnosti primerjati različne skupine imigrantov med seboj glede na območje bivanja v Sloveniji in glede na njihovo etnično pripadnost;
- primerjati rodnost priseljenega prebivalstva s preostalim prebivalstvom;
- analizirati spremembe v rodnostnem obnašanju prebivalstva Slovenije v obdobju po drugi svetovni vojni;
- pretresti temeljne dejavnike migracij v Slovenijo;
- opredeliti vlogo Slovenije v jugoslovanskih migracijah;
- ugotoviti, ali je prišlo po letu 1991 do sprememb tako na področju priseljevanja kot na področju rodnostnega obnašanja imigrantov.

Rezultati, ki bi potrjevali zastavljeno hipotezo, bi lahko prispevali k manj enostranskemu vrednotenju imigrantov tako v strokovnem kot v laičnem smislu. Pomenili bi tudi spremenjene predpostavke za izvajanje demografske politike. Poznavanje demografskega obnašanja priseljenega prebivalstva je za vsako državo ključnega pomena, ko govorimo o načrtovanju dodatnega priseljevanja. S tem ne bi pripomogli le k celovitejšemu odgovoru na osnovno znanstveno vprašanje in k oblikovanju ustreznih politik, temveč bi ustvarjali tudi podlago za preprečevanje konfliktov, strpnejši dialog in sožitje med različnimi etničnimi manjšinami in večino prebivalstva. Ob primerni odmevnosti bi rezultati lahko imeli blagodejne učinke proti pojavom ksenofobije ali drugim oblikam nestrpnosti do priseljencev.

TEORETSKA IZHODIŠČA

Osrednja teoretska postavka proučevanja prebivalstva je gotovo teorija demografskega prehoda, ki je obširneje predstavljena v posebnem poglavju. Za teoretsko izhodišče našega proučevanja dejavnikov rodnostnega in migracijskega obnašanja pa smo izbrali obdobje druge demografske tranzicije v Sloveniji. Ta se je začela po letu 1980, ko celotna rodnost ni več zadoščala za enostavno reprodukcijo prebivalstva, o čemer priča preglednica 2.1.

Preglednica 2.1.: Celotna rodnost v Sloveniji v obdobju 1954–2003 (vir: SURS)

Leto	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Celotna rodnost	2,58	2,58	2,51	2,38	2,22	2,23	2,18	2,26	2,27	2,28	2,32	2,45	2,48	2,38	2,28	2,17	2,21
Leto	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Celotna rodnost	2,16	2,14	2,18	2,10	2,16	2,17	2,16	2,19	2,22	2,11	1,96	1,93	1,82	1,75	1,72	1,65	1,64
Leto	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004*
Celotna rodnost	1,63	1,52	1,46	1,42	1,34	1,33	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,21	1,26	1,21	1,21	1,20	1,22

*ocene

Tudi o tej teoriji bomo podrobneje spregovorili v nadaljevanju, povejmo le, da je teoretske temelje drugi demografski tranziciji postavil Nizozemec Dirk J. van de Kaa (1987). V svojem delu »Druga demografska tranzicija v Evropi« se loteva ključnih vprašanj okoliščin in dejavnikov, ki so pripeljale do situacije, ko se večina evropskih prebivalstev ne zmore več obnavljati po naravni poti.

Doslej znana proučevanja prebivalstva segajo daleč v antiko. Po Malačiču (2000: 319–30) lahko dosedanji razvoj v teorijah prebivalstva v grobem razdelimo na pet zgodovinskih obdobj ali faz. To so: (1) zgodnja antika in srednji vek, (2) renesansa, (3) obdobje od konca 18. stoletja, zaznamovano s pojavom Malthusove teorije, (4) obdobje do sredine 19. stoletja, zaznamovano predvsem z valom kritike Malthusove teorije, (5) obdobje od druge polovice 19. stoletja, ki ga zaznamuje novejši razvoj teorij prebivalstva. K temu lahko dodamo še šesto obdobje, ki opredeljuje razvoj predvsem po 2. svetovni vojni, za katerega so značilne številne novosti in pojav osrednjih teorij o prebivalstvu.

Proučevanje prebivalstva se je najprej razvijalo v okviru filozofije, kasneje pa v okviru ekonomije in sociologije ter drugih ved (prim. Malačič: 2000, 319–20). Šele v začetku 20. stoletja (ibid.) se je kot posledica naraščajočih spoznanj o kompleksnosti prebivalstva in njegovega razvoja izoblikovala samostojna veda – demografija. Posebej v obdobju po 2. svetovni vojni se je močno povečalo interdisciplinarno zanimanje za prebivalstvo in njegov razvoj, s tem pa tudi

število teoretičnih aplikacij drugih strok v demografiji in obratno. Demografski razvoj je postal predmet zanimanja mnogih strok, kot so ekonomija (npr. Vogelnik, 1965; Malačič, 1985), sociologija (npr. Boh, 1988), geografija (npr. V. Klemenčič, 1971, 1972; L. Gosar, 1976, 1979; Friganović, 1978, 1980; Šircelj, 1991), biologija (npr. Sauvy, 1963), antropologija (npr. Greenhalgh, 1995), medicina (npr. Kožuh-Novak et al., 1998), etnografija (npr. Carter, 1995), ekologija (npr. Crenshaw, Oakey in Christensen, 2000), ki so vsaka na svoj način želele prispevati k splošni demografski teoriji.

DEFINICIJA DEMOGEOGRAFIJE IN POVEZAVE MED GEOGRAFIJO IN DEMOGRAFIJO TER DRUGIMI ZNANOSTMI

Slovenska geografija je v zadnjih desetletjih v primerjavi z mednarodno literaturo nekako izgubljala stik s področjem proučevanja rodnosti (z izjemo odmevne, leta 1991 objavljene študije V. Šircelj *Determinante rodnosti v Sloveniji*) ter se bolj ali manj zadovoljevala z ohlapnim tolmačenjem procesov depopulacije in koncentracije prebivalstva. Ni pa se lotevala temeljnega problema, ki je poleg fizičnih selitev generiral problem depopulacije – nizke rodnosti. Nizka (prenizka) rodnost pa je geografski problem, saj ima izrazite prostorske vzroke in posledice (Josipovič, 2003). Geografija lahko k temu problemu pristopi na sebi lasten način in izkoristi svoj potencial vpogleda v prostor in dogajanje v njem ter prispeva k pojasnjevanju, razumevanju problemov ter iskanju možnih rešitev na področju rodnosti.

Geografski koncept proučevanja prebivalstva temelji na proučevanju interakcije med določenim segmentom geografske pokrajinske strukture in pokrajino ali prostorom v celoti (Vrišer, 1987: 7–8). Na ta način se je večinoma pristopalo k proučevanju prebivalstva znotraj geografskega okvira, redko pa se je izpostavljalo ključne probleme reprodukcije prebivalstva in se jih je v glavnem prepuščalo drugim strokam, pretežno demografiji.

V danih razmerah je nujno čimbolj interdisciplinarno pristopiti k proučevanju prebivalstva, posebej rodnosti in migracij. Naloga geografije je, da po svojih močeh pripomore k splošnemu razumevanju rodnosti, torej se ne more ograjevati od rodnostne problematike zgolj zato, ker determinacija rodnosti ni njen osnovni predmet proučevanja. Na več mestih v negeografski literaturi najdemo geografijo med znanstvenimi disciplinami, ki se ukvarjajo s proučevanjem rodnosti ali sodelujejo z demografijo (npr. Malačič, 2000: 3). Namreč, problemi se poglobljajo in celo zaostrejejo, rešitve demografske krize pa zaenkrat še ni videti, zato je tako sodelovanje vsaj dobrodošlo.

Gre za pomembna epistemološka vprašanja nadaljnega razvoja geografije in demogeografije ter za vprašanje aplikacij geografske metode na mnoga druga področja. O tem je na več mestih govoril Friganović (1978: 7–11; 1982). Tem vprašanjem je veliko pozornosti namenila tudi Komisija za geografijo prebivalstva pri Mednarodni geografski zvezi (Noin, 1991). Iz obsežnih razprav lahko izluščimo dve temeljni orientaciji. Prva smer je strogo zakoreninjena v geografiji. Poudarja pomen teritorija in jo zanima povezava med prebivalstvom in okoljem. Vrača se k svojim koreninam, vendar z novimi vprašanji. Druga smer ne zapostavlja geografije, pač pa jo postavlja na obrobje. Nagiba se k razvoju geo-demografskega raziskovanja, če že ne prostorske demografije (ibid.).

Po Friganoviću (1968: 237) je »naloga geografskega proučevanja prebivalstva predstaviti in razložiti njegovo razmestitev, gibanje, notranjo dinamiko, strukturo, zvezo in medodvisnost z naravnim in družbenim okoljem«. Dodaja, da »geografski aspekt proučevanja prebivalstva nalaga potrebo po opazovanju niza elementov, ki jih vsebuje naravno in družbeno okolje. Naravno okolje se sestoji iz bioloških in fizičnih struktur, ki so nastale po naravnih zakonih izven dosega človekovega vpliva. Temu nasproti se družbeno okolje spreminja pod neposrednim vplivom človeških skupnosti. Demogeografija želi postaviti prebivalstvo v prostorsko-vzročni odnos z ostalimi elementi regionalnega kompleksa kot bistvenega in najkompleksnejšega predmeta geografskih proučevanj.« (ibid.) Friganović ob tem poudarja, da demogeografija zaobjema dve dimenziji (prostor in čas) ter da pri analizi in sintezi svojih rezultatov uporablja tudi kartografsko metodo (ibid.). Tem metodam se v zadnjih dvajsetih letih pridružujejo še druga geoinformacijska orodja in metode.

Če Friganovićevo definicijo demogeografije oziroma geografije prebivalstva primerjamo z Malačičevo ožjo definicijo demografije (2000: 2), lahko opazimo precejšnjo podobnost. V demografski definiciji izostane le proučevanje medodvisnosti in vloge prebivalstva med pokrajnotvornimi sestavinami, ki je v domeni geografije prebivalstva.

Podobno kot Friganović je demogeografijo opredelil tudi Bračič (1983: 77–8). Po njegovih besedah je osnovna naloga demogeografa, »da obravnava prebivalstvo kot element konkretne pokrajine v določenem času ter kot aktiven dejavnik v njem.« (ibid.) Nadalje pravi, da je »človeštvo najbolj dinamičen element v sicer spreminjajoči se zemeljski površinski sferi in je zato tudi njegova lastna dinamika pomemben faktor geografskega učinkovanja. Zato je potrebno, da geografija pozna in upošteva temeljne zakonitosti naravnega kakor tudi selitvenega ali migracijskega gibanja prebivalstva.« (ibid.) Tudi Bračič poudarja nenadomestljivost kartografske metode v demogeografiji, »kakor je tudi sicer kartografsko prikazovanje posameznih elementov v prostoru ena temeljnih metod geografskega proučevanja.« (ibid.)

Eno od bolj splošnih definicij demogeografije najdemo tudi v delu hrvaške ekonomistke in demografinje Alice Wertheimer-Baletić »Prebivalstvo in razvoj« (1999). Definicija je zanimiva, ker prikazuje gledanje 'negeografa'

na demogeografijo. Avtorica med ostalim pravi, da prebivalstvo kot predmet proučevanja demografije »predstavlja domeno interesov mnogih družbenih in prirodnih znanosti, vendar iz specifičnih aspektov in izhajajoč iz različnih teoretsko-analitskih okvirov raziskovanja v skladu s specifičnim ciljem raziskovanja posamezne znanosti« (1999: 52). Tako denimo geografska znanost, posebej socialna geografija, oziroma ožje gledano demogeografija, proučuje prostorsko dimenzijo razvoja prebivalstva (Wertheimer-Baletić, 1999: 50). Razvoj prebivalstva ista avtorica (1999: 43) označuje kot »kompleksen proces demografskega razvoja, ki zaobjema naravno in mehansko gibanje prebivalstva v medsebojni interakciji s spremembami v vseh njegovih strukturah, vse to pa v okviru delovanja gospodarskih, družbenih, socio-psiholoških, bioloških in drugih činiteljev«.

Položaj demogeografije v sistemu geografije je jasno opredelil tudi Thomale (1981: 26–8). Za razliko od slovenske geografije, ki se deli na fizični in družbeni del, je Thomale predstavil svoj (nemški) model razdelitve v tri skupine. Poleg fizične geografije, ki je strukturirana enako kot pri nas, uvede še kulturno geografijo in antropogeografijo (geografijo človeka). Thomale k področju kulturne geografije prišteva tri predmetne skupine: poselitev oziroma naselja, gospodarstvo ter promet, pri čemer zajema vse človekove aktivnosti, ki se v nekem prostoru odvijajo. Iz tega izhajajo tudi tri glavne discipline:

1. geografija naselij (Siedlungsgeographie),
2. gospodarska (ekonomska) geografija (Wirtschaftsgeographie),
3. geografija prometa (Verkehrsgeographie) kot preplet prostora na eni ter dobrin, ljudi in informacij na drugi strani.

Thomale (ibid.) razlaga, da je na drugi strani antropogeografija vezana na ljudi (Menschen) kot prostorsko organizirano in porazdeljeno prebivalstvo (Bevölkerung), v določeni socialni odvisnosti kot družba (Gesellschaft) in kot notranje in zunanje organizirana država (Staat). Temu odgovarjajoče delimo ožjo antropogeografijo na:

1. geografijo prebivalstva (Bevölkerungsgeographie) – prebivalstvo je lahko gosto ali redko poseljeno, mestno ali podeželsko, stacionirano ali nomadsko. Zanima nas starostna struktura, stopnje rodnosti in umrljivosti, izmenjava naraščanja in upadanja, konfesionalna, narodnostna in rasna sestava, zaposlitvena struktura itd.;
2. socialno geografijo (Sozialgeographie) – ukvarja se s prostorskimi posledicami socialno strukturiranega prebivalstva, torej s tem, kar razumemo pod oznako družba in socialno spreminjanje. V prvem primeru gre za stanje, v drugem pa za socialni proces. Geografsko pomembne teme znotraj tega področja so: način življenja v socialni zvezi (enoosebna gospodinjstva, majhne družine, velike družine, občine (Gemeinde), delovne skupnosti,

- plemena itd.); pa tudi prostor osebnih odločitev (izbira stanovanja, delovnega mesta, ustanovitev podjetja, možnost nakupa zemljišča); strukturna vprašanja se vežejo na delež samostojnega in nesamostojnega dela;
3. politično geografijo (politische Geographie).

Bistvo takega pristopa sta prepletenost antropogeografskih sestavin, ki pomeni predmet demografije v širših definicijah, in predmetna delitev družbene geografije na proučevanje fizično-objektivnih posledic človekove aktivnosti in na proučevanje posledic človekovega skupinskega organiziranja v prostoru. To opozarja na nezadostnost velikokrat enosmernega gledanja z vidika posameznega elementa geografskega kompleksa na njegovo vlogo pri preobrazbi pokrajine. Treba se je zavedati interakcij in součinkovanja med vsemi pokrajino tvornimi elementi in zato proučevati tudi povratni vpliv pokrajine.

Zaključimo lahko, da po definiciji demogeografije (npr. Vrišer, 1987: 20; Friganović, 1982) lahko demogeografske značilnosti prebivalstva opredelimo kot vse tiste objektivno merljive in nemerljive značilnosti, ki veljajo za prebivalstvo na nekem območju. To zelo široko razumevanje lahko skrčimo na merljive značilnosti, te pa navadno obsegajo ožje demografske značilnosti, ki izhajajo neposredno iz človeka in človeških skupin (prim. Breznik, 1988: 7, 15; Malačič, 2000: 17–9), kot sta spol in starost, ter pojavi, povezani z bitjo človeka, kot je reprodukcija, ki jo ponazarjata rodnost in umrljivost. Poročnost mnogi avtorji uvrščajo med ožje demografske značilnosti prebivalstva, čeprav je kot taka izrazit družbeno-kulturni fenomen. Ker pa je po drugi strani tudi bolj ali manj natančen odlitek temeljne značilnosti človeštva – parjenja med obema spoloma, ki potencialno rezultira v rodnosti in s tem v reprodukciji prebivalstva, jo lahko upravičeno štejemo tudi mednje. Vse ostale značilnosti, ki se nanašajo na posameznika ali na skupino, tako uvrščamo med širše demografske značilnosti. Ta skupina ima vrsto podskupin in obsega širok spekter socialnih, ekonomskih, kulturnih, antropoloških, psiholoških, geografskih in drugih značilnosti prebivalstva. Značilnost, ki je prebivalstvu ali njegovemu osnovnemu gradniku takorekoč imanentna, je prostor oziroma navezava na prostor. Ta navezava na prostor je lahko izražena v poljubni prostorski enoti, ki naredi demografski pojav v svojem interaktivnem odnosu človek–okolje za demo-geografskega.

Definicija in predmet demografije

Za nekoliko podrobnejšo opredelitev demografije in njenega predmeta proučevanja smo se odločili zaradi jasnejše primerjave z demogeografijo.

Poimenovanje »demografija« je skovanka starogrškega izvora, pri čemer *demos* in *graphein* pomenita »opisovati ljudstvo« (Verbinc, 1991). Breznikova (1988: 7–8) definicija demografije se naslanja na pojem in definicijo, ki ju je prvi

vpeljal A. Guillard (1799–1876). Guillard jo definira zelo široko in med drugim pravi, da je demografija »naravna in družbena veda o človekovi vrsti«. Sicer pa drugi avtorji uporabljajo ožje definicije, ki se večinoma zvedejo na naravno (nataliteta, mortaliteta) in mehansko (migracije) gibanje prebivalstva ter na opisovanje nekaterih osnovnih stanj (spolni, starostni sestav, struktura po zakonskem stanu itd.). Demografija je danes posebna znanost z lastnimi metodami in predmetom proučevanja. Demografija proučuje tudi gospodinjstva, družine in naselja kot najmanjše asociacije, v katerih živi prebivalstvo, in sicer tiste aspekte, ki so pomembni pri spoznavanju demografskega razvoja (ibid.).

Začetki sodobne demografije segajo v sredino 17. stoletja, ko se je razvila demografska statistika. Očeta demografske statistike sta bila politična aritmetika Graunt in Petty. Težila sta k temu, da bi spoznala zakonitosti naravnega gibanja (umrljivosti in rodnosti) prebivalstva. Tako je John Graunt ugotovil, da se stopnja umrljivosti skozi čas (iz leta v leto) bistveno ne spreminja (za samomore, kronična obolenja in nesreče...). Že tedaj so nastale prve tablice umrljivosti, ki so jih uporabljale zavarovalne družbe za ugotavljanje premij življenjskih zavarovanj ter za projekcije prebivalstva (ibid.).

Breznik (1988: 13) vsebinsko deli demografijo na tri veje, ki se deloma razlikujejo po predmetu proučevanja. *Obča ali teoretična demografija* proučuje splošne zakonitosti, skupne vsem populacijam. Npr.: dolgoročno upadanje natalitete vpliva na upadanje deleža mladih in relativni porast srednje in stare generacije. Dalje, prehod iz nekontroliranega režima rodnosti na kontrolirani režim (kontrola rojstev in planiranje družine) je skoraj vedno pospremljen s podobnimi spremembami v gibanju rodnosti žensk po starosti, s trajanjem zakonske zveze ipd. *Aplicirana demografija* – razvoj je potekal v glavnem znotraj drugih ved, ki imajo niz stičnih točk z demografijo (ekonomska demografija, geografska demografija ≈ geodemografija ≈ demogeografija ...). Marsikdaj je določen predmet težko nedvoumno uvrstiti v eno izmed znanosti, ker ima stične točke z večimi. V splošnem demografija proučuje komponente gibanja in strukture prebivalstva. V okviru aplicirane demografije se obravnava tudi vprašanja, brez katerih ne bi mogli razumeti mnogih pojavov in pojmov, kot so urbanizacija, prehrana, socialna in profesionalna gibljivost (mobilnost), izobrazba, zdravstvo, (pre)bivanje. Gre za proučevanje demografskih aspektov omenjenih problemov in pojavov. *Posebna demografija* se navadno ukvarja z deskriptivnim proučevanjem konkretne populacije.

Poleg te delitve obstaja delitev tudi na kvantitativno (pretežno količinski odnosi) in kvalitativno (proučevanje kakovostnih in atributivnih obeležij – socialnih, intelektualnih, fizičnih...) demografijo.

Malačič (2000: 2) omenja ožjo in širšo definicijo demografije, če odmislimo definicijo, ki demografijo enači z demografsko statistiko. V ožjem smislu je demografija »disciplina, ki se ukvarja s študijem obsega, strukture in porazdelitve prebivalstva v prostoru in v različnih časovnih obdobjih«. Glede širše definicije demografije Malačič (ibid.) pravi, da ta definicija »temelji na prepričanju, da

je demografija nova, samostojna in do neke mere celo interdisciplinarna znanstvena disciplina, ki vse bolj utrjuje in polagoma širi predmet raziskovanja, hkrati pa ima lastne metode raziskovanja in analize«.

Demografijo bi lahko prirejeno po Malačiču (2000: 8) definirali tudi kot znanost, ki z metodami in instrumentarijem demografske analize proučuje abstraktne pojave in procese, ki izhajajo iz demografskih dogodkov vsakdanjega življenja. Po Malačiču (2000: 186) je kot predmet demografije primernejše opredeliti reprodukcijo prebivalstva, pojem razvoj prebivalstva pa prihraniti za tiste kompleksne količinske in kakovostne spremembe prebivalstva, ki pomenijo izboljšanje njegovih kakovostnih značilnosti.

Izčrpne definicije najdemo še na drugih mestih v literaturi. Znane so posebej naslednje, ki jih denimo Breznik (1988: 16–22) podrobno opisuje. Njihovi avtorji so:

- OZN (1958) v *Večjezičnem demografskem slovarju* (francoska, angleška, ruska, španska verzija; srbska verzija – prevedel CDI (Centar za demografska istraživanja) na IDN (Institut demografskih nauka), Beograd 1971, str. 120;
- W. Winkler v svoji knjigi *Demometrie* (1969);
- Donald J. Bogue v svojem delu *Principles of Demography* (1969);
- Philip M. Hauser in Otis Dudley Duncan v zborniku del *The Study of Population* (1959);
- D. Valentej v knjigi različnih avtorjev *Marksistično-leninistična teorija o prebivalstvu* (1971);
- Léon Tabah in Jean Viet v *Démographie* (Tendances actuelles et organisation de la recherche '55–'65) (1966).

K tem lahko dodamo še izčrpno definicijo iz ruskega *Demografskega enciklopedičnega slovarja* (Valentej, 1985: 118).

O predmetu demografije je bilo veliko diskusij. Podobno kot pri definicijah demografije so bila tudi glede njenega predmeta proučevanja različna stališča. Diskusije niso šle toliko v smer *kaj* proučevati, kolikor so šle v smeri *obsega* pojmovanja in proučevanja. Miloš Macura (1966) je predlagal čim širšo opredelitev: »... v sodobni teoriji o prebivalstvu obstaja tudi gledanje, da je zgolj reprodukcija prava domena demografije, ker naj bi bili samo nataliteta, mortaliteta in naravni prirastek fenomeni, s katerimi se doslej še nihče ne ukvarja. To izhaja iz obdobja Malthusa, ki se je omejil na prirast prebivalstva in nataliteto. To pa pomeni omejevanje po dveh straneh: po predmetu in po komponentah iz katerih se pojav sestoji...«. Dalje trdi, da so »vplivi gospodarstva na strukturo prebivalstva najvidnejši in najbolj neposredni, saj proizvodnja počiva na proizvodni sili, ki je spoj proizvodnih sredstev in ekonomsko aktivnega prebivalstva« (ibid.), kar je eden od razlogov, da ne smemo krčiti predmeta proučevanja, ki je sam po sebi rezultat najraznovrstnejših vplivov.

Odnos med rodnostnim obnašanjem in prostorom

Medtem ko migracije in posledično migracijsko obnašanje v smislu predmeta proučevanja demogeografije nikoli niso bile vprašljive ali kot take problematizirane, sta bila rodnost in rodnostno obnašanje z vidika 'količinskega' raziskovalno-geografskega zanimanja potisnjena bolj na obrobje. Vendar se je potrebno zavedati, da rodnostno obnašanje ni le nek izoliran psihološki ali sociološki fenomen, temveč je tudi geografski. Kot so migracijske odločitve ključ razumevanja dejavnikov migracijskega obnašanja, so tudi odločitve o rojevanju ključ za razumevanje rodnostnega obnašanja. Zavedati se moramo, da so odločitve o številu otrok sicer osebne, vendar imajo prostorske posledice, lahko pa tudi vzroke. Premalo rojstev neizpodbitno vodi k izumiranju prebivalstva po naravni poti. V skrajnem primeru tako dobimo najprej območja depopulacije, kasneje pa opustelo kulturno pokrajino. Vzroki za osebne odločitve posameznikov in parov pa imajo svoje korenine zopet v prostoru samem. Tudi rodnostno obnašanje moramo razumeti izrazito dialektično v smislu interaktivne povezanosti med posameznikom kot nosilcem in vršilcem svojega obnašanja in najširšim okoljem, ki ga obdaja in vpliva nanj na najrazličnejše načine (Schellenberg, 1978: 93–4; Gerber, 1997; Graham, 2000). Tako denimo oddaljenost delovnih mest, nezmožnost pridobitve zaposlitve, nezadovoljstvo s pogoji bivanja, neugodne stanovanjske razmere in drugo lahko pripeljejo do frustracij, ki se kažejo bodisi z zmanjšano stopnjo reprodukcije bodisi z migracijami prebivalstva, predvsem njegovih najbolj vitalnih delov, in s tem do praznjenja celih naselij in pokrajin. Isto posledico ima lahko tudi upadanje števila rojstev do te mere, da ni več možna nadaljnja reprodukcija, temveč prične prebivalstvo odmirati.

Učinki rodnostnega obnašanja so torej vedno prostorski, kakor tudi samo rodnostno obnašanje izhaja iz prostora in se v njem odigra. Npr. visoka rodnost slejkoprej pripelje do prenaseljenosti, v kolikor ni primerno pospremljena z emigracijo. Podobne prostorske posledice različnih stopenj rodnosti lahko zasledujemo na prehodu iz tradicionalne v industrijsko družbo. V agrarnih družbah je bila agrarna prenaseljenost v zgodovini in še danes (ekstremen primer je Bangladeš z gostoto 865 prebivalcev na km² in 58 % zaposlenih v kmetijstvu (vir: *Fischer Weltalmanach* 2001)) velik problem, ki je zaradi pomanjkanja obdelovalne zemlje za vse in s tem vira preživetja potisnil iz matičnih območij velike množice ljudi. Seveda to najbolj velja za obdobje po industrijski revoluciji. Tako je bilo v mnogih slovenskih pokrajinah, denimo v Prekmurju (prim. Belec in Olas, 1982). Situacija se je spremenila v procesu preobrazbe v sekundarizirano oziroma v terciarizirano družbo, ko se je začel spreminjati tudi vrednostni sistem in s tem sistem osebnih prioritet (prim. Musek, 1994: 128). Naenkrat je postal vsak dodaten otrok delavskim staršem odveč, saj jih le z meznimi dohodki ni bilo možno preživeti (Sieder, 1987; 1998: 177). V tradicionalni agrarni družbi pa je vsak nadaljnji otrok pomenil tudi dodatno delovno silo (Sieder, 1998: 114). V tem kontekstu dobi znano tradicionalno reklo, »otrok bo, kolikor jih bo

bog dal«, popolnoma drugačno vsebino in kaže na nujnost in samoumevnost velikih družin nekoč (prim. Caldwell, 1979).

Z industrializacijo sta se izboljšala tudi komunikacija in transport ljudi in informacij, to pa je prineslo mnoge nove poglede na svet. Tako se je razvil še danes pogosto prisotni ekonomistični pogled na rodnost, ki pavšalno pomeni, da je otrok dodaten strošek, zato se je končno število otrok v družini zmanjšalo na enega do dva (prim. Malačič, 2000: 248). Če izhajamo iz tega, da je otrok strošek, potem bi na podlagi ekonomske determiniranosti rodnosti pričakovali, da pari in posamezniki otrok sploh več ne bodo imeli. Podatki kažejo, da kljub gotovo precejšnjemu pomenu ekonomskih dejavnikov na srečo vendarle ni tako.

Odnos med rodnostjo, migracijami, politično geografijo in prebivalstveno politiko

Dokler je bilo dovolj zaledne moči, ki je oskrbovala centralna območja in industrijska žarišča z zadostno količino delovne sile, se razmere niso spremenile, marsikje pa se tudi še nekaj časa ne bodo. Kjer pa je prišlo do praznjenja podeželja, je izseljevanje tako osiromašilo rodnostni potencial, da so nekatera območja na robu popolne depopulacije. Šele pomanjkanje pritoka sveže delovne sile v mesta je naposled pripeljalo do večjega zanimanja odločevalskih struktur. V manjših skupnostih (kot je slovenska tako v etničnem kot državnem smislu) je problem depopulacije toliko bolj pereč nasproti številčnejšim državam in narodom. V maloštevilni skupnosti se problem prebivalstvenega deficita bistveno hitreje opazi, seveda je poleg grožnje o izumrtju prebivalcev države prisoten strah po etničnem izginotju, kar je prisotna travma mnogih malih narodov. Velike nacije v tem pogledu situacijo rešujejo z dodatno imigracijo vitalnega prebivalstva iz tujine, ki poskrbi za regeneracijo obstoječega. Male nacije iz prej omenjenega (pra)strahu tega ne želijo storiti, zato so toliko bolj na udaru. Po pričakovanju bodo tudi zaradi tega razloga začele iskati, iskale, morda pa tudi našle rešitve za ustavljanje negativnih demografskih trendov. To bi bilo zaželeno, saj je priseljevanje navadno zgolj začasna rešitev, države z večjim številom imigrantov pa se morajo ukvarjati tudi s slabimi platmi priseljevanja, kot so naraščajoča nestrpnost, ksenofobija in konfliktnost med različnimi skupinami. Niso pa nepomembna tudi vprašanja integracije priseljencev v novo okolje, ki je mnogokrat povezana z visokimi stroški in negotovim rezultatom.

Seveda zaradi prevladujoče kapitalistične ureditve in interesa kapitala nekemu kapitalistu ni mar, kdo bo izdeloval njegove izdelke ali delal v njegovi tovarni, pač pa mu bo pomemben zaslužek. Nastajajoča nadnacionalnost in globalizem sta odraz ravno takega družbenega razvoja. Ker je na Zemlji še vedno pretežni del ekumene pod udarom prebivalstvene eksplozije, se za vir delovne sile še nekaj časa ni bati. Da pa se ta vir ne bi izčrpal, je (gledano skozi kapitalistično prizmo) potrebno vzdrževati odvisnost Tretjega sveta od

Zahoda. Ta bo še naprej ostajal v prednosti in v središču, periferija (Tretji svet) pa bo zalagala kapitalistične gigante z delovno silo. Slednjim etničnost ne bo pomembnejša od kapitala. Poleg tega je asimilacijska moč velikih skupin primerno večja od manjših.

Ta odnos center – periferija (Rokkan, 2000: 149) velja tudi za Slovenijo, ki je večino bližnje preteklosti prebila v spreminjanju političnih in administrativnih meja in predstavljala eno tistih pretežno agrarnih periferij, ki so centre oskrbovale s prebivalstvom in delovno silo, da so se ti centri lahko krepili. V tej luči moramo obravnavati tudi sožitje med mesti in podeželjem, saj kot kaže in bo še pokazal čas, eno brez drugega ne more. Mesta že davno več ne zmorejo obnove lastnega prebivalstva, dotok pa je dodatno oslavljen s slabitvijo podeželja samega.

Celotna problematika ima tako tudi močan politično-geografski pomen in značaj. Nadaljevanje prevladujoče ekonomske usmeritve postaja orodje nadaljevanja sedanjih demografskih trendov, ki so uničujoči za prebivalstvo Slovenije. Pomen politične geografije je tudi v vprašanjih, povezanih s spremembami obstoječe etnične strukture pod vplivom rodnostnih in migracijskih sprememb. Etničnost pa predstavlja pomemben del proučevanja politične geografije. Ogroženost obstoječe etnične sestave bo toliko večja, če poskušamo reševati problem depopulacije s tujim prebivalstvom. Posledice so lahko ne le etnične, temveč tudi rasne. Nikakor pa to ne pomeni, da Slovenija ne bi smela razmišljati o uvozu prebivalstva, prej nasprotno (prim. Malačič, 2000: 193, 313). Prebivalstvena politika na noben način ne bo mogla dati rezultatov takoj. Za to bodo potrebna leta, v vmesnem obdobju pa bi kazalo nastajajoči primanjkljaj regulirati tudi s priselitvami.

V tem pogledu je zanimivo, da se v svetu kljub temu poskuša vzpostaviti določeno razmerje na eni strani populacijske eksplozije, na drugi pa depopulacije. Paradoksalno za obstoj Slovenije kot državne in etnične entitete je dejstvo, da je depopulacija nekaterih območij celo zaželen 'naravni' planetarni odgovor območjem eksplozije prebivalstva.

APLIKACIJA BEHAVIORISTIČNO- GEOGRAFSKEGA PRISTOPA PRI GEOGRAFSKEM ŠTUDIJU RODNOSTNEGA OBNAŠANJA

Behaviorizem je psihološka šola, ki se je posebej uveljavila v 60. letih 20. stoletja predvsem v ZDA. Od tam se je postopoma širila po svetu, tako da danes predstavlja eno temeljnih psiholoških šol (Ule, 2000). Pravzaprav gre za vejo socialne psihologije, ki temelji na prepričanju, da je človekovo obnašanje v največji meri plod okolja, v katerem se nahaja (npr. Schellenberg, 1978). V

odnosu človek(posameznik)–okolje, slednje vpliva na posameznika s tem, ko ustvarja množico dražljajev (stimulov), ki rezultirajo z določenim odzivom človeka. Odzivi človeka pa so osnovne enote njegovega/njenega obnašanja. Pri tem bi bilo zmotno domnevati, da gre pri okolju le za družbeni segment, saj lahko dražljaje (stimule) prispeva tudi fizično okolje. S tem ko vključuje celotno prostorsko stvarnost, se zelo približa osnovni ideji geografije – to je proučevanje soodvisnosti med različnimi pokrajnotvornimi elementi.

Behaviorizem je antropocentričen v smislu, da se osredotoča na posameznika, saj je le-ta predmet njegovega proučevanja, vendar z vidika interakcij z okoljem. Tako ne moremo reči, da zanemarja vlogo fizičnega ali družbenega okolja, čeprav se zdi še zlasti uporaben v družbeni geografiji. Z njegovimi spoznanji si lahko lažje razlagamo obnašanje in dejanja ljudi, ki s tem vplivajo na prostor v širšem smislu in ga v času preoblikujejo. Če to logiko 'presadimo' na področje rodnostnega in migracijskega obnašanja, vidimo, da človek s svojimi odločitvami danes bolj kot kdajkoli prej vpliva na pokrajino in jo npr. dela bolj ali manj obljudeno. Ni pa človekov vpliv viden le v kvantiteti oziroma številčni prisotnosti na nekem območju, pač pa tudi v njegovi kvaliteti oziroma strukturi ter v vrsti neposrednih in posrednih vplivov na pokrajino. Spremenjena pokrajina pa po drugi strani primarno in povratno spreminja človeka oziroma prebivalstvo.

Uporaba behaviorističnega koncepta v geografskem in demografskem proučevanju ni novost. V 60. letih 20. stoletja se je razvila geografija obnašanja kot posebna veja geografije (Gold, 1980: 15). Tudi danes ohranja geografsko proučevanje obnašanja posebno mesto v sistemu geografije (npr. Gerber, 1997). Tu velja omeniti zlasti področje migracij (npr. Moon, 1995). Pri nas behavioristična geografija ni doživela večjega razmaha, kar pa ne pomeni, da aplikacij behavioristično-geografskega koncepta ni bilo. Tako je ta koncept uporabil npr. Pavlin (1991) na področju proučevanja sprememb v kmetijski rabi tal.

Behaviorizma kot teoretske smeri družbene psihologije, ki nam služi kot izhodišče za praktično proučevanje in razumevanje rodnostnega in migracijskega obnašanja ter njunih vplivov na pokrajino, ne smemo enačiti z behavioralizmom. To je filozofsko-teoretska smer, ki je izšla iz behaviorizma. Njena glavna značilnost je iskanje prostorskih vzorcev obnašanja primarno v kognitivnih procesih, ki vzpodbujajo obnašanje (Gold, 1980: 4). To ne pomeni, da je s tem izključeno okolje. Nasprotno, behavioralistično raziskovanje priznava dejstvo, da posameznik oblikuje, a se tudi odziva na svoje fizično in družbeno okolje (ibid.). Behavioralizem je nastal kot nekakšen kompromis, na podlagi katerega je bil behaviorizem oplemeniten z nekaterimi teoretskimi izhodišči kognitivizma. V našem primeru bomo ostali pri behavioristično-geografskem konceptu, saj imamo možnost zgolj opazovati rodnostno obnašanje in njegove učinke v pokrajini, ne pa tudi kognitivnih procesov pri posameznikih naše ciljne populacije.

Za lažje razumevanje principov, na katerih sloni teorija behaviorizma in njegovih aplikacij, lahko kot vir uporabimo Schellenbergovo delo *Masters*

of *Social Psychology* (1978). V njem avtor nadrobno obravnava temeljne šole družbene psihologije. Vsaka od teh temeljnih šol je imela drugačen objekt proučevanja, tako da so na nek način med seboj celo neprimerljive. Te šole so predstavljale podlago tudi številnim aplikacijam na najrazličnejših področjih, kjer je bilo vprašanje tudi vloga človeka. Osnovno izhodišče behaviorizma je proučevanje odnosov med človekom in okoljem, ki ga obdaja. Ker je to tudi izrazito geografsko vprašanje, se sama od sebe ponuja aplikacija spoznanj behaviorizma v geografiji.

Najpomembnejši predstavnik behaviorizma je bil Burrhus Frederic Skinner (1904–1990). Pomembno izhodišče behaviorizma je po Skinnerju poleg interakcije posameznika in okolja (Bijou, 2000) tudi osebna zgodovina posameznika, ki močno vpliva na njegove reakcije in odzive v prostoru. Tako je denimo družbeno obnašanje posameznika Skinner razlagal na osnovi preteklih ojačitev, torej kot produkt določenih lastnosti preteklega obnašanja (Schellenberg, 1978: 3). V tem spoznanju je priložnost geografije, saj s prilagoditvijo raziskave – z uvedbo globinske ankete – lahko do neke mere spozna osebno zgodovino anketiranih, na ta način pa lahko bolje razume tudi njihove odzive in odločitve na področju rodnostnega in migracijskega obnašanja.

Tehnološka nagnjenost in filozofija radikalnega (bazičnega) behaviorizma je Skinnerja vodila do bolj preprostega modela za opazovanje družbenega obnašanja. T. i. »operantski behaviorizem« je Skinner razvil začevši s poskusi na živalih in je pomenil največjo revolucijo v psihologiji 20. stoletja. Glavni faktor te revolucije je bila aplikacija omenjenega modela na kompleksnih oblikah človekovega obnašanja. Popolnejši učinki teh naporov so se šele pričenjali kazati v socialni psihologiji in v znanostih, ki so ga aplicirale (ibid.).

Behaviorizem kot smer socialne psihologije želi dati odgovor na naslednja vprašanja: Kako se naučimo postati delujoči član družbe? Kako na nas vplivajo drugi v stalni interakciji? Kako so naše misli in obnašanje prizadeti z določenimi lastnostmi družbe, kot npr. tisti, ki nas dosežejo preko množičnih medijev ali preko aktivnosti določenih skupin? (Schellenberg, 1978: 4–7)

Pomen »ojačitve« izbranega obnašanja je Skinner spoznal s poskusi na živalih. Z metodo nagrajevanja je lahko oblikoval golobovo obnašanje in tudi dosegel zeleno obliko obnašanja. (Analogno bi lahko tudi družba preko sistema nagrajevanja in stimuliranja potencialno dosegala boljše rezultate ali oblike obnašanja na različnih področjih, npr. na področju rodnostnega obnašanja.) Tako je Skinner spoznal pomen ojačevalnika, ki pripomore k takojšnjemu odzivu. Če namreč ojačamo »surove« približke, pridemo do zelenih oblik obnašanja bistveno hitreje, kot če čakamo na slučaj (Schellenberg, 1978: 91).

Skinner je ugotovil, da je vse obnašanje (razen patogenih persistentnih oblik) produkt okolja, v katerem se pojavi. Vse obnašanje je funkcija spodbudnih dogodkov. Skinner je že zgodaj ločil med dvema v temelju različnima oblikama obnašanja: (1) respondentsko in (2) operantsko. *Respondenti* (odzivniki) so obnašanja, uravnavana z avtonomnim živčnim sistemom, *operanti*

(povzročitelji; proizvajalci določenega učinka) pa tista s centralnim živčnim sistemom. Skinner je glavno pozornost usmeril na operantsko obnašanje, le-to namreč primarno vključuje organizem kot celoto (prim. Gerber, 1997) v odnos s pripadajočim okoljem.

Respondentsko obnašanje je funkcija predhodnega dražljaja (stimulusa; stimula) oziroma spodbujevalnih dogodkov. Na drugi strani nastopajo operanti kot funkcija dogodkov, ki sledijo obnašanju. Tako denimo vpliva teorija na prakso – torej kot operant, ki narekuje dogodke v praksi. To je primer vpliva znanosti, ki oblikuje okvir dogodkov v prihodnosti. Ko imajo vzpodbujevalni dogodki učinek povečanja verjetnosti ponovitve odziva, govorimo o »ojačitvi« (*reinforcement*) oziroma o »pozitivni ojačitvi«. Vsako povečanje stopnje »ojačanega obnašanja« se imenuje »operantsko pogojevanje« (*operant conditioning*).

Skinner je razvil standardno proceduro za operantsko pogojevanje, ki se sestoji iz petih korakov:

1. identifikacija odziva za analizo (lažje je, če izberemo preprosto dejanje);
2. ocena spodnjega praga oziroma stopnje najnižje ponovitve dejanja po naravni poti brez manipulacije pogojev;
3. izbira potencialnega ojačevalnika in njegova aplikacija (potencialnega zato, ker še ne vemo, ali bo imel vpliv na odzive oziroma na vedenje; če nima vpliva, ni ojačevalnik!);
4. sistematična aplikacija (uporaba) ojačevalnega dražljaja, vzpodbude, stimula po »preddoločenem urniku«, razporedu;
5. umik ojačevalnika, da bi se ugotovilo, če število ponovitev odzivov upade na prvotno raven. Ta upad se imenuje ekstinkcija ali ugašanje. Ta faza nam služi kot demonstracija dejanskega vpliva ojačevalnika. Vse skupaj pa lahko uporabimo za manipulacijo obnašanja.

Če se določeno obnašanje le redko dogodi po naravni poti oziroma samo po sebi, potem lahko z ojačevalnikom spodbujamo približke določenemu obnašanju. Kriterij postopoma približujemo ciljnemu odzivanju, dokler se zadnji odziv ne pojavlja v frekvenci, ki omogoča neposredne ojačitve. Ta proces postopnega (sukcesivnega) približevanja k nekemu končnemu odzivu imenujemo oblikovanje.

Poleg pozitivnih ojačevalnikov poznamo tudi *negativne ojačevalnike* (ko nek dražljaj izločimo in tako povečamo frekvenco (želenega) odzivanja) in *kazni* (predstavitev dražljaja, ki naredi določen odziv (ravnanje, obnašanje) za manj verjetnega) (Schellenberg, 1978: 93–5).

V primeru, da je ojačitev sorazmerna odzivu in se frekvenca odzivov poveča, lahko govorimo o pojavu učenja. Včasih se pojavi odziv, ki ni premosorazmeren z ojačitvijo. Gre za slučaj, ki sicer ima vpliv na obnašanje, vendar to obnašanje Skinner ne imenuje učenje, pač pa »vraževernost« – prepričanje v iracionalne

vzroke določenih pojavov. Vendar ne glede na sorazmernost ali naključnost odnosa med odzivom in ojačitvijo nekaj v ojačitveni situaciji služi kot 'stimulus' (vzpodbuda), povezan z ojačitvijo. To je »diskriminativni stimulus«. S povezovaljem diskriminativnega stimulusa z drugimi dražljaji lahko pridobimo »generalizacijo«. To pa je pojavnost odzivov v prisotnosti tistih vzpodbud (stimulov), ki niso bile uporabljene v začetnem pogojevanju. Približno obratno tendenco lahko ustvarimo z diferencialno ojačitvijo podobnih odzivov (npr. ojačevanje levih zavojev in ne desnih). To ustvari »diskriminacijo«, torej diferencialni odziv za dve situaciji.

To so na kratko glavni koncepti in ideje operantske analize (tudi »behavioralne analize« ali »eksperimentalne analize obnašanja«). Aplikacija teh konceptov pri sistematični manipulaciji obnašanja od preprostih napovedi obnašanja do napovedi in nadzora le-tega pa se na splošno imenuje »modifikacija obnašanja« (Schellenberg, 1978: 96).

Skinner (1976) poleg analize predlaga tudi rešitve. Pravi, da znanje o svetu pridobimo preko ugotavljanja funkcijskih odnosov med neodvisnimi in odvisnimi spremenljivkami, ali laično, med vzrokom in posledico. Ključ do znanja je uspešna napoved. Da bi zagotovili uspešno napovedovanje obnašanja, moramo imeti nadzor nad pogoji, pod katerimi se oblikuje obnašanje. In če želimo izsledke znanosti praktično uporabiti, potrebujemo še več nadzora za oblikovanje pogojev, ki bodo pripeljali do želenih sprememb. Korak od analize obnašanja do modificiranja obnašanja je zelo majhen, zato je pri Skinnerju in naslednikih značilno oboje – tako analiza kot tudi modifikacija obnašanja. Modifikatorji obnašanja niso nekaj metafizičnega. Delujejo na različnih mestih: v zaporih, umobolnicah, na posvetovanjih, v šolah, preko sredstev množičnega obveščanja ipd. Tu gre za t. i. verjetnostni menedžment (Schellenberg, 1978: 97).

Skinnerjeva psihologija, ki daje močan poudarek okoljsko-determiniranemu obnašanju, se naravno razvije v socialno psihologijo, s tem ko proučuje pogoje človekovega obnašanja. Družbeno odobravanje postane ključni posplošeni ojačevalnik (tj. skupina dražljajev, ki dovoljujejo dostop k nizu delnih ojačitev), ki nam omogoča razumeti večino obnašanja, ki je razločno družbeno. Kljub temu ostaja Skinnerjeva psihologija – psihologija posameznega organizma. Četudi se ukvarja z družbenimi institucijami, jih primarno vidi v okviru obnašanja posameznikov. V delu *Science and Human Behavior* (1965) zavrže idejo o t. i. skupinskem umu s postavko, da »gre vedno za posameznika, ki se obnaša«. Postavi pa se vprašanje, kako razložimo člane skupine v skupinskem obnašanju. Tu Skinner pokaže na dva ključna principa:

1. posnemanje ali imitacija: »obnašati se kot ostali« bo zelo verjetno ojačevalno, zato se v splošnem učimo obnašati kot ostali;
2. intenzifikacija učinkov, ki pridejo do posameznika v skupini: posameznik v skupini je dozretnejši za ojačitve, zato je tudi rezultat obnašanja skupine večji od preprostega seštevka samostojnega obnašanja posameznika. Preko

teh mehanizmov lahko analiziramo skupinsko obnašanje kot produkt ojačevalnih zgodovín vključenih posameznikov (Schellenberg, 1978: 98–101).

Skinnerjeva filozofija behaviorizma je v bistvu enaka tisti Johna B. Watsona. Vendar je Skinnerjeva radikalno empirična in bolj prepričljiva, saj je bila oblikovana eksperimentalni analizi obnašanja ustrezno. Odkriti želi zakonitosti med skupinami, ki jih je možno opazovati, da bi vzpostavili vzročne vzorce. Na nek način je nasprotnik 'teorij' in zagovornik t. i. operacionizma, ki ga razlaga kot prakso, ki bi morala vsebovati:

1. predmet opazovanja,
2. manipulativne in računске operacije, vključene v opazovanje,
3. logične in matematične korake, ki se prepletajo med zgodnjimi in poznejšimi trditvami.

Za razliko od Watsona meni, da lahko opazujemo in proučujemo vse opazljive dogodke (tudi zasebne – npr. zaznavne odzive in samoopisano obnašanje) in ne le javne (Schellenberg, 1978: 101–102).

Skinner v pretežno znanstveno-filozofskem delu *Beyond Freedom and Dignity* (1971, v: Schellenberg, 1978: 103–5) trdi, da bi bilo lahko obnašanje rešeno s tehnologijo (podobno kot fizična in biološka tehnologija). Zato predlaga tehnologijo obnašanja. Za mnoge je kaj takega nezaželeno, saj napada popularno tezo o »avtonomnem človeku«, katerega »notranje bitje« povzroča obnašanje. Po mnenju zagovornikov teze o avtonomnem človeku taka tehnologija ne bi mogla biti učinkovita, ker bi s tem porušila osrednje vrednote svobode in dostojanstva posameznika. Temu Skinner nasprotuje, saj rezultati analiz ne dajejo razloga, da bi znanstveno vzpostavili to »notranje bitje«. Nasprotno – vidimo, da obnašanje nadzorujejo okoljski pogoji. Tako sta svoboda in dostojanstvo lažje razumljiva v okviru okoljskega determinizma kot pa v okviru izrazov neke avtonomne stvari znotraj. Borba za svobodo predstavlja vedenjsko karakteristiko živali, ki teži k izoginitvi nevarnim okoliščinam. Na drugi strani občutek dostojanstva predstavlja lastnosti posameznika ali posameznikove lastnosti, ker pogoji obnašanja niso popolnoma razumljeni. Potreba po svobodi izgine z odstranitvijo nevarnih okoliščin, dostojanstvo pa z bolj popolnim poznavanjem obnašanja postaja za Skinnerja irelevantno. Zato ni razloga, da bi eno ali drugo videli kot rezultat notranjih sil (ibid.).

Behavioralna tehnologija (tehnologija obnašanja) ni utopija. Po Skinnerju je že v fazi razvoja. Njen ključ je v menedžmentu verjetnosti ojačitve. Tu se pojavi problem, v katero smer oblikovati obnašanje. Skinner ponuja precej preprost odgovor v »zagotovitvi konsistentne pozitivne ojačitve«. To ojačitev lahko kategoriziramo v tri tipe dobrin ali vrednosti, ki bi jih bilo potrebno ohranjati in ojačevati:

1. stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo biološkemu preživetju;
2. stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo 'drugim';
3. stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo pri ohranitvi kulture.

Na prvi pogled se zdita prvi dve kategoriji verjetni, saj se na splošno vsi strinjamo z zaželenostjo ukrepov, ki zagotavljajo zdravstveno in drugo varnost ter spodbujajo socialno odgovornost (čeprav imamo lahko različne poglede o poteh). Problem je tretja kategorija dobrin. Kako naj zagotovimo preživetje kulture? Skinner vidi odgovor v pospeševanju razvoja tistih praks, ki vključujejo razmislek o časovno oddaljenih posledicah, in sicer natanko tako kot v procesu evolucije, ko so bili preživetja sposobni tisti organizmi, ki so bili najbolj občutljivi na posledice lastnih dejanj. Tako bodo tudi v kulturi preživele tiste oblike, ki bodo uspele nadzorovati najširši spekter posledic ljudskega obnašanja. To se lahko uporabi kot glavni princip pri oblikovanju ali preoblikovanju celotne kulture (ibid.).

Skinner izpostavlja človekovo dejavnost, ki se odvija v konkretnem okolju in zaradi konkretnega okolja. Človekovo obnašanje ni več nekaj, kar bi prišlo od znotraj, pač pa je rezultat zunanjih (okoljskih) vplivov oziroma funkcija okoljskih verjetnosti. Človek je res nadzorovan s strani svojega okolja, vendar je to okolje ustvaril v veliki meri sam. Evolucija kulture je tako gigantska vaja iz samokontrole (ibid.).

Schellenberg (1978: 106) zaključuje, da je izmed področij socialne psihologije behavioristični pristop nekoliko nepričakovano najbolj vplival na verovanja in prepričanja ter na odnose in na obnašanje ljudi. Obnašanje so doslej navadno uvrščali k predmetu kognitivne psihologije, ki teži k reduciranju behaviorizma. Vendar, kako se obnašanj naučimo? Ali ne predvsem skozi proces »družbene ojačitve«? In ali ne bi bilo njihovo trajanje in preoblikovanje najboljše proučljivo skozi principe operantske psihologije?

Kljub nekaterim pomislekom o rabi njegovih metod in konceptov je treba poudariti, da je Skinner z izključevanjem notranjih potencialno vzročnih dejavnikov omejil, a ojačal polje raziskovanja v smeri oblikovanja obnašanja. Schellenberg (ibid.) celo trdi, da je Skinner izključil iz analize natanko tisto, kar ne more biti koristno za razumevanje vedenjskih sprememb. Usmeritev neposredno na obnašanje je prvi korak v to smer. Osredotočenje na meritve je naslednji korak v jasni konceptualizaciji možnih sprememb. Iskanje prostorskih vzrokov nas naposled pripelje h koristnim in učinkovitim orodjem oziroma načinom oblikovanja in nadzora obnašanja. S temi razmisleki Schellenberg (ibid.) zaključuje svoje razmišljanje o vlogi Skinnerja pri razvoju behaviorizma in možnih širokih družbenih aplikacijah.

Dognanja behaviorizma nas učijo, da je vsako obnašanje mogoče spremeniti ali nanj vplivati (če seveda ne gre za patološke persistentne oblike). Državni aparat ima na voljo mnoge instrumente, s pomočjo katerih lahko ugotavlja in se seznanja z obstoječimi oblikami obnašanja. Če prihaja do t. i. družbeno

nezaželenih oblik obnašanja, ima država mnogo možnosti to predružačiti ali preoblikovati z bodisi pozitivnimi bodisi negativnimi ojačevalniki, ali pa s kaznimi. Vprašanje je le, ali so določene spremembe odzivanja in obnašanja prebivalstva sploh v rubikonu zavedanja možnosti ljudi, ki sprejemajo odločitve na državni ravni.

Aplikacija teorije behaviorizma v geografiji lahko da dobre rezultate, posebej ko gre za proučevanje človeškega obnašanja in ravnanja v odnosu do geografskega okolja. Iz omenjene teorije namreč izhaja, da nam ni potrebno proučevati duševnosti ljudi, da bi lahko razumeli njihove odzive in obnašanje, pač pa lahko iščemo povezave med njihovim obnašanjem in okoljem, iz katerega izhajajo oziroma v katerem bivajo. Iz teorije behaviorizma tudi izhaja, da lahko sklepamo, kakšno bo verjetno obnašanje, če poznamo karakteristike okolja in dražljaje, ki jih proizvaja. Ta teza velja tudi obratno: na podlagi analize obnašanja prebivalcev lahko predpostavljamo, kakšne so značilnosti okolja, v katerem živijo in ki na njih vpliva. Ob tem je treba poudariti, da to ni enostavno, saj se z razvojem človeštva vse bolj zapletajo ne le razmerja med posameznimi pokrajnotvornimi elementi, pač pa tudi družbeni odnosi. To opozarja na čedalje večjo kompleksnost položaja, temu pa mora raziskovalec prilagoditi tako metodologijo kot tudi interpretacijo.

Geografija obnašanja (behavioural geography)

Redko najdemo v geografiji teme, ki tako kličejo po aplikaciji socialno-psiholoških šol in teorij, kot so to migracije in rodnostno obnašanje. V geografiji se je zaradi pomembnosti proučevanja obnašanja in njegovih učinkov v pokrajini razvila posebna šola – geografija obnašanja in znotraj nje podzvrsti, odvisno od izbora teoretične podstati (behavioristična in behavioralna geografija) (de Blij in Murphy, 2003).

Količina informacij, potrebna za preživetje v modernih družbah, ni bistveno različna od količine v primitivnih družbah. Ta zakonitost velja ne glede na količino informacij v obtoku ali na razpolago. Obstaja namreč bolj ali manj univerzalen prag, ki onemogoča hkratno uporabo neomejene količine podatkov. To lahko ponazorimo s primerom primitivizma sodobnih družb kljub veliki količini razpoložljivih informacij. Po informacijah v večjem od običajnega obsega posega le peščica ljudi, ki je vzgojena v maniri vedoželjnosti. Kljub temu pa niti ta peščica večine informacij ne aplicira na vsakdanje življenje in reagiranje oziroma obnašanje. Zato bo človeška vrsta pod danimi okoliščinami še vedno podvržena 'pozabljanju' in venomeršnjemu odkrivanju 'tople vode'. Takšen razvoj že sedaj vpliva in bo vplival še naprej na enostavnost vzorca za življenje oziroma preživetje. To se utegne spremeniti zgolj v primeru, da bo prišlo do sistemskega preobrata v smeri, da bo količina novih in 'preverjenih' ter preverljivih informacij uskladiščena skupaj s starimi informacijami v možganih. Resničen

napredek lahko prinese le čipni spomin, ki bo premogel kodo v smislu koda oziroma pravil obnašanja, ki ga bodo vsakemu posamezniku vgradili ob rojstvu v možgane. Ta dognanja lahko apliciramo tudi na šolski sistem, pri katerem je nepotrebno, da je usmerjen v tako faktografsko eksuberanco, kot je to primer trenutno v Sloveniji. Kljub temu, da otroci v slovenskih šolah 'zaužijejo' naravnost ogromno količino informacij, v mednacionalnih primerjavah zasedajo mesta na dnu razpredelnic! Ravno na tem vprašanju se kaže potreba po usvajanju sistemskih informacij, ki bodo služile kot oglišča paradigem in shem in s tem omogočala lažjo prilagoditev in umeščanje novih informacij v obstoječe obrazce. Ponovno se lahko prepričamo o pomembnosti poznavanja načina človekovega funkcioniranja oziroma obnašanja v odvisnosti od časa-prostora.

Geografija obnašanja ali behavioralna geografija [agogeografija, etogeografija, behaviogeografija] je precej bolj obeležena s konceptom razmerja človek-okolje, kot pa je to značilno za tradicionalno geografijo. Behavioralni geograf priznava, da človek oblikuje in preoblikuje ter se hkrati odziva na svoje okolje in da sta človek in okolje dinamično povezana. Človeka obravnava kot motivirano družbeno bitje, katerega odločitve in akcije (delovanje) so posredovani preko njegove kognicije (spoznanja in spoznavanja) prostorskega okolja. Ob tej trditvi so nujne tri kvalifikacije:

1. behavioralni geograf bi interpretiral motivacijo tako, da bi vključil vse tiste potrebe, cilje in gone, zavedno in nezavedno, kar spodbuja obnašanje;
2. medtem ko se stalno priznava in upošteva vpliv socio-kulturnega okolja, je glavni pritisk raziskovanja prej usmerjen na posameznega zaznavalca in sprejemalca odločitev kot pa na problematiko na ravni skupin;
3. nikakor ni predpostavljeno, da kognitivni (spoznavni) procesi peljejo k 'racionalnim' odločitvam in obnašanju, kot je to mišljeno znotraj ozkega ekonomskega ali filozofskega definiranja tega izraza, ali celo nujno skozi kanone tistega, kar drugi ljudje smatrajo kot zdravorazumskost.

Na teh temeljih behavioralni geograf trdi, da so razlage in interpretacije obnašanja osnovane na razumevanju načina razvoja prostorske kognicije (dojemanja, spoznavanja), naravi prostorske kognicije in na povezavah med kognicijo in obnašanjem; in ta tri medsebojno povezana in prepletena področja so bila predmet proučevanja raziskovalcev (Gold, 1980: 242).

Behavioralna nasproti behavioristični geografiji

Gold (1980: 28) je trdil, da sta si behavioristična geografija in environmentalizem (fizični oziroma geografski determinizem po Ratzelu ali Sempleovi) podobna ali celo enotna v znanstvenem aparatu, posebej še v mehanističnih interpretacijah kompleksnega okoljskega obnašanja. Razlage so zvedene na iskanje mehanskih

zakonitosti vzroka in posledice. Geografski determinizem je temeljil na modelu obnašanja, ki je bil praktično identičen behaviorističnemu modelu dražljaj–odziv (*stimulus-response*) in je bil lahko celo izražen na isti način. Fizično okolje tako predstavlja dražljaje, na katere se je človek prisiljen odzivati, človekovim kognitivnim zmogljivostim pa geografski determinizem pripisuje malo ali nič pomembnosti (Gold, 1980: 28). Gold na tem mestu povečuje človekove kognitivne zmožnosti, ki v odnosu človek-okolje še zdaleč niso nepomembne, vendar jih uporablja na mestu, kjer bi moral nastopiti z nasprotnim argumentom tezi o okolju kot zbirki dražljajev. Behaviorizem kot socialno-psihološka šola ne nudi opore geografu zgolj na ravni vzročnosti (npr. dražljaj–odziv), pač pa še na vrsti drugih teoretskih izhodišč. Eno najpomembnejših je to, da človeka spoznavamo skozi njegova dejanja, torej skozi njegovo ‘odkrito’ [overtno] obnašanje, ki je lahko materialno in nematerialno (Papalia et al., 2003: 27–8). Pomen tega pristopa je v dejstvu, da v našem primeru proučevanja prebivalstva in njegovega rodnostnega in selitvenega obnašanja ni pomembno, kaj konkretna oseba misli na ravni mentalnih tokov oziroma kako poteka proces kognicije, pač pa kako določena oseba s svojimi reakcijami, pristopi, dejanji, aktivnostmi in drugimi akcijami povratno vpliva na prostor oziroma na okolje, ki je prej posredovalo tej osebi nek dražljaj ali kompleksen skupek dražljajev. S pojmom okolje in prostor je v konkretnem primeru označena celotna pokrajina izven določene osebe. Ta vključuje tudi druge osebe, ki so s konkretno osebo v interakciji.

Naslednji pomemben teoretski nastavek behaviorizma, v tem primeru v geografiji prebivalstva, je princip učenja in delovanja (funkcioniranja) človeka (ibid.). S klasičnim in operantskim pogojevanjem je bil prikazan in potrjen tako na živalih kot na ljudeh (otročih). Seveda so mentalne sposobnosti človeka domnevno višje od vseh ostalih živalskih vrst, predvsem kvantitativna sposobnost pomnjenja, vendar pa to ne pove nič o drugačnih ali unikatnih principih funkcioniranja možganov človeka, kar pa tudi ni namen behavioristične aplikacije v geografiji. To ne pomeni, da geografija ne bi smela pristopati tudi k vprašanju, h katerim sicer že dolgo pristopa v sklopu behavioralne geografije; ravno nasprotno. Naslednje pomembno izhodišče je vidik proučevanja skupin. Tu je pomembno predvsem to, da v proučevanju pristopamo k posamezniku; skupek posameznikov ravno tako funkcionira v nekem smislu kot skupina, vendar je zaradi intimnosti, ki ji je v ‘zahodnem’ kulturnem miljeju podvržena spolnost oziroma praksa ustvarjanja potomcev (v primeru proučevanja rodnostnega obnašanja), uresničevanje odločitve o številu otrok izrazito osebno in individualno v smislu para.

Pomembno je upoštevati, da aplikacija behaviorističnega koncepta ne ogroža temeljnega razumevanja pokrajine kot poligona vzajemnih interakcij pokrajnotvornih elementov, pač pa poskuša v kompleksni mnogokratni ‘kafoniji’ prepletov različnih dejavnikov upoštevati zgolj principe človekovega vedenja z namenom lažje determinacije kompleksnega pojava, kot je rodnostno in migracijsko obnašanje. Interakcija pomeni povratne vplive in ne le togo

razmerje dražljaj–odziv, kot ga predstavlja Gold v svojem ‘zeit-geistovskem’ brambovstvu kognitivne doktrine.

Tudi posibilizem po Vidal de la Blacheu, kot prevladujoče teoretsko gledanje na razmerje med naravo in človekom, izhaja iz nekaterih aksiomatskih izhodišč. Ne da bi pri tem želeli problematizirati neprecenljiv prispevek k razvoju geografije, se je v današnjem kontekstu vendarle potrebno vprašati, ali je človek res presojal možnosti svojega delovanja. Če je namreč prišlo do preskoka ali ne, je bila velika možnost, da se je razvoj nadaljeval inertno. Ta primanjkljaj je poskušal odpraviti probabilizem, ki je izhajal zgolj iz določenih verjetnosti nekega razvoja. Narava sicer narekuje meje dopustnega, vendar se človek temu prilagaja inertno ali z razvojem vesoljske tehnike za preživetje v drugačnih pogojih gravitacije na nadvse inovativen in izviren način. Šele diseminacija znanja je tisti trenutek v človeški zgodovini, ki je razvil dojemanje, da so inovacije posameznikov ali majhnih skupin pripisane celotni vrsti.

Glavni poudarek ali jedro geografsko apliciranega behaviorizma lahko opredelimo tudi na naslednji način: s poznavanjem principov človekovega reagiranja, odzivnosti in obnašanja nasploh, ki so posledica vrste interaktivnih izmenjav dražljajev in odzivov med okoljem in posameznikom, in na teh izmenjavah temelječega klasičnega in operantskega pogojevanje kot osnove učenja (prim. Papalia et al., 2003) lahko lažje razumemo človekove odločitve, pristope, akcije in reakcije, posamezna vedenja ter konec koncev celotno kompleksno obnašanje. Vsako obnašanje ima tako nek svoj smisel in bolj ali manj jasne vzroke zanj. Še več: s poznavanjem zgodovine posameznikovega reagiranja lahko celo napovedujemo obrise vedenja v preteklim podobnih okvirih ali ‘domačih’ situacijah. Poznavajoč principe učenja lahko obnašanje tudi modificiramo oziroma usmerjamo (npr. Papalia et al., 2003: 29; Hogg in Vaughan, 2002: 20).

Tako teoretsko podstat je mogoče aplicirati na vseh tistih področjih geografije, ki imajo opraviti s posledicami ali učinki ter vplivi človekovega obnašanja. Če parafraziramo znani Rouseaujev poziv ‘nazaj k naravi’, potem bi lahko rekli, da tak pristop pomeni vračanje k bistvom narave človekovega funkcioniranja, ne da bi zašli na področje razglabljanj o naravi človeka samega (prim. Fukuyama, 2003). Enako lahko apliciramo vprašanje mentalizmov (prim. Ridley, 2003), saj za dosego zastavljenih ciljev ni potrebno proučevanje kognicije in mentalnih procesov.

TEORETSKI OKVIR PROUČEVANJA RODNOSTI

Značilnost vsakega prebivalstva je njegovo gibanje v času in prostoru. Za celokupno svetovno prebivalstvo je značilno, da na njegovo številčnost neposredno vpliva le naravno gibanje oziroma odnosi med rodnostjo in umrljivostjo (graf 1.2.). To pomeni, da nanj prostorska komponenta številčno ne vpliva. Za regionalna in lokalna prebivalstva pa je lahko pomemben dejavnik številčnega vpliva mehansko gibanje oziroma odnos med priselitvami in odselitvami na nekem območju, torej njegova prostorska komponenta (graf 1.2.).

Ker je naše proučevanje prebivalstva prostorsko jasno omejeno, bomo opredelili gibanje prebivalstva v širšem smislu. Gibanje prebivalstva sestavljata dve komponenti – naravna in mehanska (npr. Breznik, 1988: 95). Obe se še nadalje delita na dve sestavini. Naravno gibanje določata rodnost in umrljivost, mehansko gibanje pa priselitve in odselitve (graf 1.2.). V tem delu se bomo posvetili predvsem rodnostni komponenti naravnega gibanja.

Pri tradicionalnih prebivalstvih je bila velikost prebivalstva odvisna predvsem od umrljivosti, saj je ta bistveno bolj nihala od rodnosti. Slednja je bila stalno na relativno visoki ravni in se je lahko le prilagodila visoki in neenakomerni umrljivosti, nad katero prebivalci niso imeli praktično nobenega vpliva (Malačič, 2000: 228–30). Pri modernih prebivalstvih sta se vlogi umrljivosti in rodnosti zamenjali. Rodnost postaja tisti dejavnik, ki odločilno vpliva na velikost in gibanje prebivalstva, saj je bistveno bolj podvržena nihanjem v primerjavi s precej stabilno in kontrolirano umrljivostjo (Malačič, 2000: 246). V tem tiči glavni razlog našega zanimanja za rodnostno problematiko in obravnavo le-te skozi prizmo geografije. Namreč, v literaturi lahko na več mestih preberemo, da demografija kot osrednja znanost o prebivalstvu doslej ni uspela teoretično povsem razložiti zakonitosti moderne reprodukcije (npr. Malačič, 2000: 245). Potreba po interdisciplinarnem pristopu torej avtomatično obstaja. Prispevek geografije je lahko velik, saj lahko s svojo specifično raziskovalno metodo pripomore pri iskanju odgovorov na odprta vprašanja.

Pri demogeografskem proučevanju je poleg prostora nujna tudi časovna opredelitev proučevanja. V študiji želimo podrobneje proučiti vlogo priseljenega prebivalstva v demografskem razvoju in vplivu na oblikovanje dejavnikov na področju rodnosti in migracij v obdobju zaključka demografskega prehoda in vstopu v drugo demografsko tranzicijo v Sloveniji.

V okviru teorije druge demografske tranzicije ali drugega demografskega prehoda (Lesthaeghe in van de Kaa, 1986; van de Kaa, 1987) je pomembno izhodišče reprodukcija prebivalstva. Ta nam omogoča časovno opredelitev začetka drugega prehoda na nekem območju. Ko se neko prebivalstvo začne zoženo reproducirati, nastopi začetek druge tranzicije. Snovalec teorije o drugem demografskem prehodu Nizozemec Dirk J. van de Kaa (1987) je za

začetek obdobja označil trenutek, ko rodnost z ravni nekoliko nad enostavno reprodukcijo prebivalstva pade precej pod to raven. Vendar se v taki dikciji skriva velika nenatančnost van de Kaa-ja pri vprašanju, kje je potem ta meja. Jasno je, da pomeni zožena reprodukcija prebivalstva neko novo kvaliteto v razvoju prebivalstva in zasluži posebno pozornost. Zato bi kazalo za jasen mejnik uporabiti izračunano vrednost celotne rodnosti, potrebne za enostavno reprodukcijo. Te vrednosti variirajo od avtorja do avtorja, a se v večini sučejo okoli vrednosti 2,1 (npr. Kaa, 1987; Wertheimer-Baletič, 1999: 230; Malačič, 2000: 86). Kot skrajno nizko vrednost, ki v Sloveniji ob danih stopnjah umrljivosti še omogoča enostavno reprodukcijo prebivalstva, omenja Černič-Istenečeva (1994a: 2; 1994b: 13) vrednost 2,08. Na nekem drugem mestu van de Kaa omenja 2,12 kot potrebno celotno rodnost (Kaa, 1987: 45). Ker majhne fluktuacije v poteku umrljivosti obstajajo, se zdi vrednost 2,1 primerna za presojanje zadostnosti reprodukcije prebivalstva. Ob tem je treba poudariti, da se ta vrednost nanaša na razvite dežele z nizko stopnjo umrljivosti.

Z vidika proučevanja rodnosti pri nas lahko postavimo začetek druge demografske tranzicije v leti 1980 in 1981 (vir: Statistični letopisi SRS in RS). To že poltretje desetletje (1981–2005) je bilo dodatno zaznamovano z osamosvojitvijo Slovenije in spremembo družbeno-ekonomskega sistema. Če določimo leto 1965 za konec demografskega prehoda v Sloveniji (Vogelnik, 1965; Černič-Isteneč, 1994a; 1994b), leto 1981 pa za začetek druge demografske tranzicije, lahko izločimo obdobje med leti 1965 in 1980 kot prehod od generacijsko obnovljive rodnosti k rodnosti, ki ne zadošča za enostavno reprodukcijo prebivalstva. V perspektivi nadaljnjih proučevanj bi se morale študije osredotočiti na proučitev tega vmesnega prehodnega obdobja z vidika vloge v prehodu v drugo demografsko tranzicijo.

V našem primeru so modeli prebivalstva pomembni predvsem z vidika opredeljevanja dosedanjega razvoja in planiranja bodočega razvoja prebivalstva, kolikor je to seveda mogoče. Kot so pokazali primeri iz drugih držav, je lahko prebivalstvena politika vsaj na krajši rok uspešna. Verjetno je največji problem politik prebivalstva ravno zagotavljanje enakih ali podobnih okoliščin in pogojev za njeno izvajanje na daljši rok. S tem pa zahajamo že v sfero političnega. Na tem mestu si bomo ogledali le najosnovnejše modele, s katerimi lahko v določenih časovnih odsekih spremljamo razvoj oziroma – ožje vzeto – gibanje nekega prebivalstva.

Že iz časov Malthusa in Queteleta poznamo poskuse opredeljevanja tipov spreminjanja prebivalstva z različnimi modeli. To so bili poskusi iskanja zakonitosti gibanja števila prebivalstva, ki bi bili podobni tistim v naravoslovnih znanostih. Danes se na takih zakonih (poskusih) več ne vztraja. To seveda ne pomeni, da v nekih krajših časovnih razdobjih ne prihaja do logičnih zakonitosti in da le-teh ne moremo predvideti. Takrat pridejo v poštev tudi modeli (Breznik, 1988: 392).

Za razumevanje narave modelov je nujno poznavanje zakona latentnosti

(Breznik, 1988: 400). Zakon latentnosti pravi, da lahko matematično ali empirično dokažemo, da se bo vsako prebivalstvo ne glede na sestavo in obliko, če pridejo do izraza pogoji ali predpostavke nekega modela, po določenem času temu modelu približalo. Če pogoji in karakteristike trajajo dovolj dolgo, pa bo prebivalstvo po določenem času prevzelo sestavo in karakteristike samega modela (ibid.). O modelih prebivalstva so pisali številni avtorji, tudi slovenski (npr. L. Gosar, 1979). Nekaj modelov prebivalstva bomo povzeli po Brezniku (1988: 400–5). Če, denimo, število živorojenih narašča po geometrijskem zaporedju, umrljivost pa po starosti ostane enaka, bo prebivalstvo tekom časa (npr. čez 100 let) prevzelo značilnosti *stabilne populacije*.

Maltuzijanske populacije so družina vseh modelov, za katere velja, da imajo:

1. nespremenljivo starostno strukturo po času,
2. nespremenljivo umrljivost po starosti in spolu.

Maltuzijanske populacije so ime dobile zaradi značilnosti, po kateri skupno število v omenjenih populacijah raste (ali upada) po eksponentni krivulji (ibid.). Na tendenco prebivalstva, ki temelji na tej krivulji, pa je v svojem *Eseju o principih prebivalstva* govoril Thomas Robert Malthus (1798).

Stabilno prebivalstvo je eno izmed možnih maltuzijanskih populacij (kar pomeni nespremenljivo starostno in spolno strukturo in nespremenljiv zakon umrljivosti po starosti), pri čemer je po Alfredu Lotki poleg konstantne funkcije umrljivosti po starosti znana tudi konstantna funkcija rodnosti neodvisno od časa. Zanj veljajo vse zakonitosti maltuzijanskih populacij, torej konstantna starostno-spolna struktura in konstanten zakon umrljivosti (Breznik, 1988: 400–5).

Koncept stabilne populacije je izjemno pomemben za demografsko analizo, saj so iz njega izšli klasični in splošno uporabljani demografski kazalniki, kot so neto stopnja reprodukcije, stvarna ali čista stopnja naravnega prirastka in njegove komponente (umrljivost, rodnost). Tudi v analizo mortalitete so bile uvedene tablice umrljivosti in biometrijske funkcije, ki niso nič drugega kot model stabilnega prebivalstva z naravnim prirastkom, enakim nič, s predpostavkami maltuzijanskih populacij (ibid.).

Lastnosti maltuzijanske populacije veljajo tako za koncept stabilne kakor tudi stacionarne populacije (glej tudi glosar v prilogi). Poleg teh veljajo še nekatere specifične, ki izhajajo iz dodatnih pogojev, in sicer, da so zakoni umrljivosti in rodnosti konstantni in znani (ibid.).

Za *stacionarno prebivalstvo* je značilen naravni prirastek, enak nič, kar poleg ostalih pogojev pomeni enako stopnjo rodnosti in umrljivosti (ibid.). Koncept stacionarnega modela prebivalstva je pogosto uporabljan tudi v tej raziskavi, saj pomeni raven, ki še zagotavlja številčno nespremenjene demografske razmere. V okoliščinah močnega zmanjševanja rodnosti je stacionarna populacija verjetno edini realno dosegljiv dolgoročen cilj.

Koncepti stacionarnega in stabilnega modela prebivalstva imajo široko uporabnost v demografski analizi (neto stopnja reprodukcije; srednje trajanje življenja), v izračunavanju bodočega števila prebivalstva (aplikacija stopnje

doživetja...), kot tudi za izračunavanje demografskih kazalnikov pri populacijah, za katere ne razpolagamo z dovolj podatki, da bi lahko demografske mere izračunali s pomočjo klasičnih metod za nataliteto in mortaliteto (Breznik, 1988: 423).

Poleg teh modelov prebivalstev obstajajo tudi *delno stabilne populacije*. To so tiste, ki imajo le del lastnosti stabilnih populacij (Breznik, 1988: 430). *Kvazi stabilne populacije* za razliko od hipotetičnih stabilnih in deloma stabilnih teoretičnih populacij temeljijo na izkustvu in so tiste (denimo v Tretjem svetu), ki ohranjajo konstantno starostno in spolno strukturo, visoko stopnjo natalitete, trajanje življenja pa se podaljšuje. Iz teorije in demografske analize izhaja, da variacije mortalitete pri visoki in stabilni stopnji natalitete malo vplivajo na starostno strukturo (ibid.).

Teorije enega dejavnika rodnosti

Padec rodnosti pod raven enostavne reprodukcije prebivalstva je zgolj pod različnimi pogoji in v drugačnih okoliščinah nadaljevanje procesa, ki se je začel že v prvi polovici 19. stoletja najprej v Franciji (Wertheimer-Baletić, 1999: 132). Mnogi raziskovalci so želeli ugotoviti, kaj je bilo vzrok za ta upad. Nekateri so kljub prevladujočim kompleksnim teorijam vztrajali na teorijah, katerih skupna značilnost je ta, da je zmanjšanje rodnosti posledica enega odločilnega dejavnika. Mnogi so svoja naziranja podkrepljevali s korelacijskimi izračuni, ki so kazali na visoko korelacijo med stopnjo rodnosti in posameznim dejavnikom. Danes vemo, da zmanjšanje rodnosti ni nastopilo zaradi zgolj enega dejavnika, temveč zaradi vrste dejavnikov, katerim raziskovalci še danes niso prišli povsem do dna.

Kot primer teorij rodnosti na podlagi enega dejavnika se danes v literaturi med ostalimi omenja de Castrova proteinska teorija. De Castro je leta 1952 v knjigi *Geography of Hunger* na podlagi laboratorijskih raziskav na poskusnih živalih prišel do zaključka, da večja prisotnost proteinov v hrani zmanjšuje plodnost in obratno. Iz tega izpeljuje, da bi se s povečanjem oskrbe in porabe proteinsko bogate hrane v nerazvitih državah rodnost avtomatično znižala. Kot najmočnejši argument proti tej teoriji se poudarja neprimerljivost reprodukcije živali in ljudi, saj na ljudsko reprodukcijo vpliva cel niz nebioloških dejavnikov. Tudi raziskave po svetu so pokazale, da je dobro prehranjena ženska ob ostalih pogojih sposobnejša rojevati (po: Wertheimer-Baletić, 1982: 98–9).

Zanimivo je, da so mnogi verjeli v to teorijo, nekateri, npr. Oser v delu *Ali mora človek stradati?* iz leta 1957, pa so ji s svojimi raziskavami celo sledili. Omeniti je treba, da je začetnik teorij, ki temeljijo na prehrani, Thomas Doubleday že v 19. stoletju poskušal formulirati naravni zakon prebivalstva (ibid.).

Kompleksne teorije

V skupino kompleksnih teorij prištevamo tiste teorije, ki so na podlagi vključevanja številnih dejavnikov poskušale dati odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do porušanja nekdanjega dinamičnega ravnovesja stabilne visoke rodnosti in oscilirajoče visoke umrljivosti. Ustavili se bomo ob osrednji demografski teoriji – teoriji demografskega prehoda. Po Woodsu (1979: 4) lahko izvor teorije demografskega prehoda iščemo v delih Thompsona (1929), Davisa (1945) in Notesteina (1945). Sam izraz »demografski prehod« pa je prvi uporabil Frank Notestein (Malačič, 2000: 240–1). Ob tem pa mnogi pozabljajo na Landryja, ki je že leta 1909 ter ponovno leta 1934 postavil tri temeljne teorije prebivalstva, ki ustrezajo trem fazam demografskega prehoda (ibid.).

V teoriji demografskega prehoda je po Notesteinu (1945) vloga umrljivosti zvedena na teoretični začetek demografskega prehoda. Prehod naj bi se začel v trenutku, ko je umrljivost pričela upadati z relativno stabilnih visokih vrednosti. Glavni poudarek teorije pa je vendarle na rodnosti in na vprašanih dejavnikov njenega znižanja. Medtem ko so za umrljivost hitro dešifrirali dejavnike njenega znižanja, se je zapletlo pri rodnosti. Še danes potekajo diskusije o definiciji demografskega prehoda. V najbolj splošni in zato večinoma neosporavani obliki jo je podal Paul Demeny: »V tradicionalnih družbah sta rodnost in umrljivost visoki, v modernih pa nizki. Vmes je demografski prehod.« (Demeny, 1972, v: Malačič, 1985: 42) Problem demografskega prehoda je dejansko problem časovnega in prostorskega definiranja prehoda od visoke k nizki rodnosti, saj se je umrljivost večinoma začela zniževati bistveno pred rodnostjo. Pomembna izjema glede začetka upadanja umrljivosti je Francija (Malačič, 2000: 234; prim. Šircelj, 1991: 82). Tam naj bi umrljivost pričela upadati kasneje ali vsaj istočasno (prim. Chesnais, 1986, v: Šircelj, 1991: 83) kot rodnost. To pa pomeni skoraj nerešljiv problem, če naj iščemo temeljne vzroke za upad rodnosti v upadu umrljivosti.

Najpomembnejša karakteristika obdobja demografskega prehoda je eksplozija prebivalstva, ki je bila možna le z velikim presežkom števila rojenih nad številom umrlih. Tu se pojavi naslednji problem. Kako razložiti neenak razvoj v različnih delih sveta? Zakaj se rodnost marsikje še vedno ni znižala kljub temu, da se je umrljivost znižala že pred več desetletji? Na podlagi podatkov, ki smo jih prikazali v poglavju »Mesto Slovenije v sodobnih demografskih procesih v Evropi in svetu«, vidimo, da je pas visoke rodnosti še vedno relativno obsežen, vrednosti celotne rodnosti pa daleč presegajo vrednosti, potrebne za generacijsko obnavljanje. Iz tega sledi, da je teorija demografskega prehoda veljavna bolj ali manj le za Evropo in še nekatere razvitejše države. Na ta način pa izgubi svojo univerzalnost in globalnost.

Povezanost med padanjem umrljivosti in kasnejšim padanjem rodnosti se torej najbolj odraža na naravnem prirastku. Vendar samo padanje umrljivosti ni neposredno prineslo tudi padanja rodnosti, kot to trdi teorija demografskega prehoda. Če bi se to zgodilo, bi danes še vedno imeli vsaj uravnoteženo

stanje. Vidimo pa, da se rodnost v evropskih in Evropi podobnih državah še naprej spušča daleč pod raven enostavne reprodukcije, drugje pa jo mestoma presega tudi po večkrat. To opozarja na možnost, da se ljudje odločajo o številu otrok ne glede na to, ali imajo, denimo, še žive starše. Poleg tega dejstvo, da se je umrljivost znižala, še ne pomeni, da se bo rodnost gibala podobno. Vzroki za padanje rodnosti so bistveno širši. Vseh niti ne poznamo dobro. Velikokrat gre tudi za ugibanja. Pomembno je, da se okoliščine nizke rodnosti (oziroma okoliščine, ki generirajo nizko rodnost) ne spreminjajo bistveno, ali pa se celo še zaostrejejo. To pomeni, da bi bilo skrajno presenetljivo, če bi se rodnost kar naenkrat pričela dvigovati, saj omenjene okoliščine niso prešle. Vedno sicer obstajajo možnosti, da se kljub navidez podobnim okoliščinam (navidez zato, ker je odvisno, kakšen in kolikšen nabor »okoliščin« proučujemo) trendi spremenijo, torej da se rodnost poveča. To pa je lahko tudi rezultat »praga psihološke obremenjenosti« ali »psihološke zasičenosti«, ko se ljudje preprosto več ne obremenjujejo s stvarmi, ki so jih še do nedavnega odvrčale od načrtovanja in rojevanja določenega števila otrok (ali vsaj krčenja prvotno zastavljenih želja). Možen rezultat takšne »razbremenjenosti« je lahko, torej kljub 'enakim' okoliščinam, različen. Iz tega lahko izpeljemo, da so se okoliščine v resnici spremenile, vendar je psihološke faktorje izrazito težko kvantitativno ovrednotiti, zato jih ponavadi ni niti v začetnem naboru spremenljivk.

Nadalje je treba poudariti, da v literaturi ob tolmačenju demografskega prehoda pogosto niso navedene vrednosti visoke oziroma nizke rodnosti in umrljivosti. Največkrat zato, ker prihaja do precejšnjih odstopanj. Friganović (1978: 76) govori o razponu vrednosti rodnosti med 10 in 50 promili letno, čeprav so bile dosežene vrednosti tudi zunaj tega intervala. Sicer pa Friganović (ibid.) za visoko rodnost navaja vrednosti, ki presegajo 25 promilov, za nizko pa vrednosti do 15 promilov letno. Vmesni interval vrednosti od 16 do 25 promilov letno poimenuje »srednja rodnost« (ibid.). Za opredeljevanje višine umrljivosti veljajo podobna razmerja kot za rodnost, s tem da so v razmerah globalnega naraščanja števila prebivalcev vrednosti bistveno nižje. Po Friganoviću (1978: 81) se gibljejo nekje med 7 in 30 promili letno.

Pomembna razlika med teorijo demografskega prehoda in drugo demografsko tranzicijo, o kateri bomo podrobneje govorili v naslednjem poglavju, so tudi kazalniki rodnosti. Medtem ko so pri teoriji demografskega prehoda splošne stopnje natalitete in mortalitete za razlago fenomena še zadoščale, se v novejšem razvoju prebivalstva kažejo kot nezadostne. Za razumevanje sodobne reprodukcije je potrebna uporaba drugačnih kazalnikov, o katerih smo že govorili v poglavju o uporabljenih metodah.

Različnih pogledov na rodnost je precej. Arsene Dumont (živel v obdobju 1849–1902) je v svoji teoriji »socialne kapilarnosti« (obrazložena v knjigi *La Morale basée sur la démographie* (Paris 1890, 1898) trdil naslednje: V družbi, v kateri je načeloma možen prehod iz nižje socialne skupine v višjo, če se tega zaveda prebivalstvo, lahko 'prehajanje' prebivalstva v želji, da bi si izboljšalo

izobrazbo in socio-ekonomski status, igra pomembno vlogo pri zniževanju rodnosti ali opuščanju rojevanja. V družbah z nižjo ali skoraj nično vertikalno (socialno) mobilnostjo je rodnost posledično stabilnejša.

Novejše teorije s področja rodnosti

Šibke točke teorije demografskega prehoda so raziskovalce vzpodbudile, da so poskušali bodisi dopolniti obstoječo teorijo bodisi postaviti neko novo teorijo. Pomemben del v okviru zastavljenih ciljev je poznavanje najpomembnejših novjših teoretskih dognanj na področju proučevanja rodnosti. Trenutno so v ospredju tri teorije, ki se ukvarjajo s problemom upadanja rodnosti in iskanjem vzrokov za upad. To so: Caldwellova teorija medgeneracijskega pretoka blaginje (Caldwell, 1980b), Beckerjeva mikroekonomska teorija rodnosti (Becker, 1981) in van de Kaaeva teorija drugega demografskega prehoda v Evropi (van de Kaa, 1987).

Druga demografska tranzicija v Evropi

Če začnemo s teorijo druge demografske tranzicije v Evropi, ker je najbližje sedanjosti in ker smo jo izbrali za časovni okvir naše raziskave, lahko že takoj ugotovimo razliko nasproti ostalima dvema teorijama. Medtem ko se Caldwell in Becker pogosto ozirata v zgodovino in v iskanju vzrokov za destabilizacijo (po: Caldwell, 1978) razčlenjujeta daljša obdobja, se je van de Kaa osredotočil na obdobje zadnjih treh desetletij pred izidom njegovega dela. Svoj obširen in zgoščen članek, ki s skoraj 60 stranmi po količini meji že na knjigo, je razdelil na petnajst poglavij. Avtor predstavlja problematiko globokih in hitrih sprememb v normah in obnašanju, ki so se odvile na področju rodnostnega obnašanja Evropejcev in pripeljale do vsesplošnega znižanja rodnosti pod raven enostavne reprodukcije. To fazo demografskega razvoja v Evropi poimenuje drugi demografski prehod. Ta se je začel v 60. letih 20. stoletja, arbitrarno pa za izhodišče postavlja leto 1965, čeprav je iz statističnih podatkov (van de Kaa, 1987, preglednica 5) razvidno, da tako stroge meje ne moremo postaviti. Avtor utemeljuje drugi demografski prehod kot obdobje, ko se rodnost nekoliko nad samoobnovitveno stopnjo prične zniževati daleč pod nadomestno raven. Klasično teorijo demografskega prehoda, ki govori o demografskem prehodu od visokih stopenj tako rodnosti kot umrljivosti k nizkim stopnjam obeh, presenetljivo poimenuje kot prvo demografsko tranzicijo, ki se je večinoma končala v 30. letih 20. stoletja, vmesno obdobje do leta 1965 in s tem do druge demografske tranzicije pa sta zaznamovala predvsem 2. svetovna vojna in temu sledeči »baby-boom« kot bolj ali manj psihološki odziv prebivalstva na vojne izgube (prim. Friganović, 1980). Na istem mestu van de Kaa (ibid.) upraviču-

je rabo pojma druga demografska tranzicija s tem, da se je rodnost v Evropi spustila pod mejo, ki omogoča takoimenovano ničelno rast, to pa so tvorci teorije demografskega prehoda označevali kot zadnjo fazo prehoda. Tako nizka rodnost je znanilec prihodnjega dolgoročnega upadanja števila prebivalcev, kar postavlja v ospredje popolnoma drugačne probleme, kot če bi rodnost ostala na ravni generacijskega obnavljanja, zato je s tega vidika poimenovanje »druga demografska tranzicija« upravičeno.

Van de Kaa vidi vzroke, ki so privedli do velikih sprememb norm in obnašanja, v antagonizmu med altruizmom in individualizmom. Prva demografska tranzicija je bila zaznamovana s skrbjo za družino in potomce, druga pa poudarja pravice in samoizpolnitev (samouresničitev) posameznika. Če so industrializacija, urbanizacija in sekularizacija posredne determinante prve demografske tranzicije, kot prepričljivo trdita Wilson in Lesthaeghe (1986), so determinante druge bistveno težje opredeljive, vendar močno povezane z delovanjem posameznikov v hitro spreminjajočih se postindustrijskih družbah.

Čeprav ga van de Kaa nikjer eksplicitno ne omenja, je Beckerjev vpliv v razlagi ozadja druge demografske tranzicije razviden. Denimo v primeru premika od družinske produkcije k plačanemu delu, ki je zmanjšal *ekonomsko koristnost otrok*, ali v primeru kontrole rojstev v družini, ki je dala prednost takoimenovani '*kvaliteti pred kvantiteto*' otrok. Van de Kaa upošteva tudi Caldwellovo teoretično dognanje, ko pravi, da je *neto pretok blaginje* dal prednost otrokom pred njihovimi starši. Po van de Kaaju (ibid.) je za nadaljnje upadanje rodnosti, ki zaznamuje drugo tranzicijo, poleg ekonomskih koristi potrebno upoštevati družbene in kulturne spremembe. Denimo čustvene potrebe po otroku lahko ljudje uresničijo ali zadovoljijo že z enim ali največ dvema otrokoma, s tem da se njihova »svoboda« v smislu samoizpolnjevanja čim manj ali sploh ne okrne. Prisotna je jasna tendenca k individualnemu z malo pozornosti za kolektivni interes. Gre za neke vrste dihotomijo progresivnosti in konservativnosti, s tem da se čedalje več ljudi obnaša progresivno. Prehod k progresivizmu in postmaterializmu je močan tako na Nizozemskem kot drugod v Zahodni Evropi in precej neodvisen od gospodarskih recesij. Stopnja progresivizma je odvisna od položaja v sekvenci [kot v originalu] razvoja, ki določa tudi spremembe rodnostnega obnašanja.

Zaporedje (sekvenca) dogodkov v oblikovanju družine je pomemben kriterij ocenjevanja sprememb na področju rodnostnega obnašanja. Kljub temu, da obstajajo razlike v tempiranju in hitrosti med Vzhodno in Zahodno Evropo, si dogodki sledijo v logičnem zaporedju. V primeru prehoda k individualizmu in progresivizmu van de Kaa izpostavlja naslednje:

- prehod od poročanja k sobivanju (kohabitaciji),
- prehod od otrok k staršem kot žarišču družine,
- prehod od kontracepcije kot orodja preprečevanja neželene nosečnosti h »konceptiji« in načrtovanju družine,
- prehod od enovrstnosti k raznovrstnosti družin in gospodinjstev (ibid.).

Zopet se torej kaže težnja po osrednji vlogi staršev pred otroci, kot je to prikazal Caldwell (1979) za tradicionalni tip družine. Vendar s pomembno razliko: uresničevanje teh teženj neizpodbitno pomeni zmanjšanje rodnosti. Otroci postajajo breme, v družinskem tipu proizvodnje pa so bili cenena delovna sila (Caldwell, 1978a). Glede na položaj v zaporedju (sekvenci) van de Kaa loči štiri skupine držav in tako ustvari zanimivo regionalizacijo. Glede na to, da že v začetku predstavi svoje videnje takratne (1987) Evrope, ki jo razdeli na štiri dele, je presenetljiv položaj Jugoslavije in Albanije ter Turčije v skupini Južna Evropa, kamor sodijo še Malta, Grčija, Italija, Španija in Portugalska. Meja med Zahodno in Vzhodno Evropo poteka po tedanji Železni zavesi, k Severni Evropi pa šteje poleg skandinavskih držav še Veliko Britanijo in Irsko. Pri položaju držav v zaporedju so v prvi skupini države Severne in Zahodne Evrope razen Irske in Islandije ter Italija (kot južnoevropska država). V drugi skupini so države Južne Evrope brez Albanije in Turčije ter že omenjene Italije. V tretji skupini so države Vzhodne Evrope brez Sovjetske zveze. V četrti skupini pa so vse ostale neomenjene države. Ta regionalizacija kaže zanimivo sliko prestrukturiranja evropske družbe, ki se odraža tudi v demografskem smislu.

Van de Kaa (1987) za utemeljitev svojih trditev podrobno pretrese tudi spremembe v partnerskih zvezah in v strukturi gospodinjestev. Nadaljuje s primerjavo stopenj rodnosti med državami, z vrstnim redom rojstev otrok, z izvenzakonsko rodnostjo in rodnostjo pod ravnijo enostavne reprodukcije kot končno posledico vseh omenjenih procesov. Posebno pozornost namenja vplivu kontrole rojstev in abortusu, kot resnemu problemu predvsem vzhodnoevropskih držav in tudi Jugoslavije. V Romuniji je v obdobju vrhunca število splavov štirikrat presehalo število rojstev (4000 splavov na 1000 rojstev na letni ravni). Tudi v Jugoslaviji so splavi na letni ravni presežali število rojstev (okrog 1300 splavov na 1000 rojstev letno). Pomembna izjema med vzhodnoevropskimi državami je Poljska, ki je imela eno najnižjih stopenj splavnosti, kar lahko razlagamo z vplivom poljske katoliške cerkve, ki je bila v času socializma pomembna moralno-politična sila na Poljskem.

Umrljivosti van de Kaa (ibid.) ne pripisuje bistvene vloge v drugi demografski tranziciji, pač pa izpostavi ostro ločnico med Vzhodno in ostalo Evropo po stopnjah umrljivosti in življenjskem pričakovanju. Slednje je krajše v Vzhodni Evropi. Podobne razlike v življenjskem pričakovanju je Šircljeva (1997) ugotovila tudi za Slovenijo. Razlika med vzhodno in zahodno Slovenijo znaša približno 2,5 let (ibid.). Vendar je težko reči, ali je to prevladujoč vzorec tudi v drugih državah. Slovenija je morda zaradi svoje prehodne geografske lege zato na prehodu tudi z vidika življenjskega pričakovanja.

V perspektivi zmanjševanja števila prebivalcev, predvsem pa neizbežne nadaljnje neuravnoteženosti starostnih piramid je pomembno vprašanje imigracije kot potencialnega instrumenta demografske politike blažitve učinkov neugodnega demografskega razvoja. Van de Kaa ugotavlja, da je Evropa že sedaj (1987) multikulturna realnost. Hkrati izpostavlja vrsto podatkov, na podlagi

katerih je mogoče sklepati zgolj o prilagoditvi večjih priseljskih skupin, ne pa tudi o njihovi akulturaciji ali asimilaciji. To lahko razumemo tudi kot dvom o smiselnosti prevelikega priseljevanja, saj po drugi strani omenja tudi primere držav, ki so se lotevale pronatalističnih akcij. Res pa je, da te akcije večinoma niso bile uspešne, kar pa ne pomeni, da ne bi mogel biti uspešen usklajen vse-evropski program »demografske sanacije«. Tu pa se začne že polje političnih odločitev.

Mikroekonomska teorija rodnosti

Beckerjev prispevek demografski teoriji ni zanemarljiv. Kljub številnim kritikam, ki jih je doživela mikroekonomska teorija rodnosti, je predvsem z delom *Razprava o družini* (1981) veliko prispeval k uveljavitvi in upoštevanju nekaterih razsežnosti ekonomskih dejavnikov pri razlaganju rodnosti. Njegov prispevek je še toliko pomembnejši, saj je uspel dokaj prepričljivo aplicirati ekonomski pristop k analizi družine ne le na analizo materialnega obnašanja, pač pa tudi na vrsto drugih nematerialnih obnašanj (poroke, rojstva, razveze, delitev dela v gospodinjstvu in podobno). Sam pravi, da se je predvsem lotil demonstracije uporabe ekonomskega pristopa, ki je uporaben za vse vrste človekovega obnašanja. Še več, v enem od poglavij se na isti način loti tudi živalskih vrst. Marsikdaj dobi bralec občutek, kot da Becker s svojim delom izziva družbeni konflikt. Zelo nazorno se to vidi v drugem poglavju (1981: 14), ko žensko jasno postavi »za štedilnik« in ji oporeka možnost enakovrednega kosanja z moškim na trgu plačljivega dela, kar celo utemeljuje z biološkimi predispozicijami. Pri tem se sklicuje na specializacijo, češ da če so vloge porazdeljene in jasno omejene, je uspešnost bistveno višja. Problem nastane, če ženske nočejo »za štedilnik« oziroma če nočejo opravljati gospodinjskih del. Sicer pa ne moremo trditi, da je Becker nastrojen izključno proti ženskam, saj se v enem od svojih člankov (1995) zavzema za pošteno vrednotenje gospodinjskega dela v stroških, ki bi jih imelo gospodinjstvo, če bi gospodinjska dela opravil nekdo drug za denar oziroma plačilo.

Z vidika proučevanja rodnosti je pomemben Beckerjev pogled na povpraševanje po otrocih (1981: 93). Glavni Beckerjev sklep je, da so izdatki za otroke določeni s prihodki in željami (preferencami) staršev, s številom otrok in s stroški otrokove 'kvalitete'. 'Kvaliteta otroka' v tem pomenu po Beckerju opredeljuje vse tiste 'vložke' staršev v vzgojo, izobraževanje in oblikovanje otroka, za katere starši menijo, da doprinesejo k otrokovim primerjalnim prednostim pred drugimi. Becker s pomočjo realnih prihodkov in relativne cene otroka razlaga razlike v rodnosti med mestom in podeželjem, odnose med višino prihodkov zaposlenih žensk in njihovo rodnostjo, pomembne učinke na rodnost kot posledico vladnih programov za pomoč materam z mladoletnimi otroki, zgodovinske razlike med višino družinskih prihodkov in rodnostjo, ter

mnoge posledice odnosa med 'količino in kakovostjo' [kot v originalu] otrok. Taka razlaga je po Beckerju vsekakor možna, saj je ravno višina prihodkov in sprememba 'cene' [kot v originalu] otroka vplivala na odločanje staršev o številu otrok oziroma na povpraševanje po otrocih. Kot Becker sam ocenjuje, je interakcija med količino in kakovostjo verjetno najpomembnejši prispevek k ekonomski analizi rodnosti. Za razumevanje te interakcije je pomembno, da količina in kakovost nista neposredno zamenljiva, saj bi v nasprotnem primeru ne moglo priti do ravnovesja. Ravno ta interakcija (količina–kakovost) lahko razloži velik upad števila rojstev v ZDA v 20. letih ali na Japonskem v 50. letih 20. stoletja, saj Becker implicitno pravi, da se povpraševanje po otrocih močno odziva na ceno in morda na prihodek, čeprav za otroke nimamo podobne ali približne zamenjave [close substitute; kot v originalu] (ibid.).

Becker se ne ustavlja zgolj pri ekonomskih dejavnikih rodnosti. Svojo aplikacijo razširi na proučevanje evolucije družine (1981: 237–8). Temeljno izhodišče je aplikacija ekonomske analize, s pomočjo katere lahko razumemo tako dolgoročne zgodovinske kakor tudi sodobne ali polpretekle spremembe v evoluciji družine. Becker se najprej loteva tradicionalnih družb. Zanje ugotavlja, da so jih zaznamovali visoka stopnja neznanja, omejene informacije in negotovost (ibid.). Igra informacij je prišla še posebej do izraza pri trgovanju. V okoliščinah visoke umrljivosti in ovdovelosti je bila družina ali sorodstvena skupina v tradicionalni družbi izredno pomembna, saj je nudila določeno stopnjo varnosti svojim članom in bila neke vrste zavarovalna agencija. Velikost družin ali sorodstvenih skupin pa je bila še vedno dovolj majhna, da je članom omogočala nadzor nad ostalimi člani in s tem preprečevala deviantna obnašanja. Ta skupnost je bila tudi poceni šola, v kateri se je znanje prenašalo na mlajše in mestoma postopoma prineslo tudi družinsko specializacijo. Ime je pomenilo blagovno znamko, ki je vključevala zaupanje v proizvode ali storitve in spoštovanje ter ugled v družbi. S tega vidika ni čudno, da si še dandanes nekateri nadevajo slavne priimke drugih, ker menijo, da se jim bo to v življenju obrestovalo. Poroke so bile tisti element tradicionalnih družb, preko katerega so starši vrednotili možnosti lastne družine in utrjevali položaj za prihodnost. Prehod v moderno družbo je bil sicer postopen, a ga je povzročil pojav trga, ki je z vrsto ponujenih dobrin in storitev postopoma začel konkurirati dobrinam in storitvam, ustvarjenim v družini. Ker je v končni fazi pomenil boljše rešitve in več osebne svobode, se je začel razkrajati tradicionalni tip družine na račun modernega nuklearnega tipa družine. V novem tipu so se odnosi postopoma preoblikovali do te mere, da je tradicionalna delitev dela po spolu in s tem specializacija postopno pričela izginjati. Predvsem se je spremenila vloga ženske, ki je začela sodelovati na trgu dela. S tem se je spremenila tudi porazdelitev časa in prihodkov, posledično pa tudi rodnost, saj je začela cena otroka naraščati. Becker (1981: 245) vidi glavni vzrok v znižanju rodnosti na primeru ZDA v naraščanju dohodkovne moči žensk. To je povzročilo razvrednotenje poroke, v kateri ekonomsko neodvisne ženske (po Beckerju) več ne vidijo dobička,

posledično pa se je povečalo tudi število razvez, ki so sčasoma postale vse manj stigmatizirane. Becker (1981: 255–6) tudi napove dvigovanje rodnosti pod pogojem, da se bo hitrost ekonomskega razvoja pričela zmanjševati, obenem pa dodaja, da še vedno premalo vemo o časovnem okviru oziroma zamiku, v katerem naj bi se spremembe v rodnosti odrazile.

Teorija medgeneracijskega pretoka blaginje

Caldwell se je v vrsti člankov (1976, 1978a, 1978b, 1979, 1980a, 1980b, 1980c, 1981) v oblikovanju svoje teorije medgeneracijskega pretoka blaginje orientiral pretežno na notranji ustroj družine, saj je družina temeljna proizvodna celica otrok. Meni, da je od tega ustroja odvisna ne le rodnost, pač pa tudi obstojnost tradicionalnega nasproti nuklearnemu tipu družine. Po njegovem mnenju je vzrok za začetek upadanja rodnosti treba iskati v začetku kapitalističnega tipa proizvodnje (Caldwell, 1976). Pred nastopom kapitalizma je prevladoval družinski tip proizvodnje. Caldwell sicer navaja, da so obstajali tudi drugi proizvodni tipi (lovsko-nabiralski, selilno-poljedelski in nomadski), a niso bili toliko razširjeni, zato je bilo težišče njegovih raziskav usmerjeno prav v družinski tip proizvodnje.

Glavna ideja njegove teorije pretoka blaginje (ali bogastva) je v iskanju oziroma ugotavljanju usmerjenosti teh tokov med generacijami. Če je tok usmerjen od otrok k staršem, je rodnost visoka, če pa je tok usmerjen od staršev k otroku, pa rodnost prične padati. Zato dostikrat govorimo o medgeneracijskem pretoku (pretakanju) blaginje. Pod pojmom blaginja Caldwell (1980b) razume vso podporo, delo in storitve, ne le v denarnem smislu, ki jih je neka oseba deležna. Njegova teorija je v bistvu kritika klasične teorije demografskega prehoda, ki po enotnem obrazcu ne more razložiti neenakomernega zniževanja rodnosti v svetu kljub učinkovanju istih dejavnikov (industrializacija, modernizacija). Prihaja namreč do pojava, ko v mnogih državah izven Evrope rodnost še naprej ostaja visoka kljub industrializaciji in modernizaciji ter posledičnemu upadu umrljivosti. Ta dvojnost svetovne rodnostne situacije ga je vzpodbudila k raziskovanju območij visoke rodnosti, saj je iskal tiste dejavnike, ki so pomenili destabilizacijo stanja visoke rodnosti in privedli do demografskega prehoda k nizki rodnosti. Lotil se je vrste terenskih raziskav, od nadsaharske in podsaharske Afrike, preko jugozahodne in južne Azije do jugovzhodne Azije. Zajel je večino ozemlja visoke rodnosti med Atlantikom in Pacifikom. Ugotovil je, da ima še danes v mnogih okoljih Tretjega sveta visoka rodnost izpričano večje prednosti od nizke. To izhaja iz tipa proizvodnje. Tradicionalni tip družinske proizvodnje je pomenil številne prednosti za starše z veliko otroki, saj so glede na svoj 'blaginjski vložek' od otrok dobili bistveno več. Manj jim je bilo potrebno delati, družina ali rod pa sta bila tudi navzven bolj varna, saj je številčnost igrala pomembno vlogo pri varnosti in možnosti

preživetja. Tudi otroci so imeli koristi, čeravno so že od zgodnjega otroštva morali delati in na nek način služiti svojim staršem. To je bilo lažje izvedljivo, saj so bile emocionalne vezi med starši in otroci bistveno šibkejše kot v kasnejši nuklearni družini, kjer sta emocionalna navezanost in altruizem staršev varovala otroke pred večino opravil. V družinskem tipu proizvodnje ima najpomembnejšo vlogo sfera odločanja, ki je največkrat v rokah najstarejšega moškega (če gre za patriarhat). S starostjo v taki družini članom rasteta ugled in moč. Zaradi potencialne moči, ki jih čaka v prihodnosti (navadno po smrti patriarha), se otroci oziroma mlajši bistveno redkeje spuščajo v konflikte s starejšimi. Na ta način se tudi zavarujejo pred morebitnimi sankcijami in celoten cikel se lahko brez večjih pretresov odvija dalje. Seveda se tu poroke in partnerstva ne iščejo na »trgu ljubezni«, kot ga poimenuje Becker, temveč se sklepajo na podlagi dogovorov družin, saj gre tudi tu za stvar ugleda in moči. Ženske se navadno primožijo, s tem pa postanejo najbolj izkoriščana delovna sila v moževi družini. Zato je tudi njim v interesu imeti čimveč otrok, saj si na ta način olajšajo delo, v prihodnosti pa jih čaka nagrada v obliki zasedbe položaja matere družine, ki bo s svojimi snahami ravnala enako. Tak notranji ustroj družine je preprečil padeč rodnosti in razkroj familiarnega tipa proizvodnje tudi v obdobju prodora kapitalistične oblike proizvodnje. Marsikje se je še dolgo časa obdržala koeksistenca obeh tipov proizvodnje, saj so bili neto medgeneracijski pretoki blaginje še vedno usmerjeni od otrok k staršem. Celo več: v začetnem obdobju kapitalizma in izjemno nizkih plač delavcev se je oblikoval poseben podtip sicer v osnovi družinske proizvodnje, ki si je standard izboljševala na trgu s sredstvi moških, ki so bili sezonsko ali začasno zaposleni izven družine. Ta sredstva so bila premajhna, da bi se lahko tak član izločil iz družine, saj je potreboval garancije, ki mu jih je nudila družina, on pa je družini in »odločevalcem« znotraj nje prepuščal v upravljanje svoj zaslužek. Marsikje še danes obstaja tak tip družinske proizvodnje, ki ga označuje visoka rodnost, ker so plačila za delo zunaj družine prenizka. Kjer pa je bila dejavnost izven družine plačana dovolj, je postopoma prišlo do razkroja družinskega tipa proizvodnje, ki je doslej edini zagotavljal visoko rodnost in zanesljivo reprodukcijo. V modernih družbah s kapitalistično ali socialistično proizvodnjo je prišlo do obrata v usmerjenosti toka bogastva od staršev k otrokom. Vzroke za ta obrat Caldwell (1980a) vidi v pojavu množičnega in obveznega šolanja. Caldwell v svojih izvajanjih z vrsto dokazov s terena zelo prepričljivo podkrepljuje tezo o pretoku blaginje, s tem pa postavlja resno konkurenco teoriji demografskega prehoda.

Teoretski pogledi na dejavnike rodnosti

Med posameznimi demografskimi procesi in vsemi vrstami rasti prebivalstva obstaja dialektična povezanost. Pozitivna ali negativna rast števila prebivalstva imata pomemben povratni učinek na rodnost, umrljivost in migracije (Mala-

čič, 2000: 187). V razvitejših državah Evrope se zadnjih nekaj desetletij kaže protislovnost med rastjo in obnavljanjem prebivalstva. Medtem ko so stopnje naravnega prirastka še vedno v glavnem pozitivne, neto stopnje obnavljanja že dalj časa ne zagotavljajo enostavne reprodukcije prebivalstva (Malačič, 2000: 192). Bojazen ob možnem dolgoročnem upadanju števila prebivalcev je gnala raziskovalce, da so se lotili iskanja dejavnikov, ki vplivajo na rodnost. Poznavanje teh je temeljnega pomena za načrtovanje vseh vrst prebivalstvene politike.

Breznik (1988: 59) meni, da je »zmanjševanje rodnosti prebivalstva v industrializiranih deželah posledica sprejemanja kontrole rojstev, oziroma načrtovanja družine v zakonih. Lahko rečemo, da je kontrola rojstev postala značilnost naše civilizacije. Vendar osnovni razlog zmanjševanja števila otrok v družinah ne leži le v širjenju znanja o možnostih kontrole rojstev, temveč prej v novih dojemanjih prebivalstva o velikosti družine. Poleg ostalega so nizka umrljivost dojenčkov in majhnih otrok, povečani stroški vzdrževanja otrok in njihovega šolanja, drugačni pogoji življenja v urbanizirani in industrializirani družbi, spremembe v stališčih do ženske, razpadanje stare patriarhalne družine, glavni vzroki upadanja rodnosti prebivalstva. Pomembne so tudi spremembe, do katerih je prišlo v socialni, ekonomski in poklicni strukturi prebivalstva, v stopnji njegove izobrazbe itd. In končno, zavestno tj. želeno materinstvo, oziroma starševstvo, je postalo ideal mnogih družb.«

V literaturi je mogoče zaslediti delitev dejavnikov rodnosti na neposredne in na posredne. Obstaja pa nekaj terminoloških razlik. Malačič (2000: 114) v okviru determinant rodnosti loči neposredne vzroke od posrednih dejavnikov rodnosti. Poleg dejavnikov uporablja še pojma determinante in vzroki. Podobno tudi Širceljeva (1991: 91–2) uporablja izraz determinante rodnosti. V bistvu gre za podomačeno obliko besede, ki se v tuji literaturi pogosto uporablja (npr. Andorka, 1978; Wertheimer-Baletić, 1999: 212), pomeni pa določnico (prim. Verbinc, 1991). SSKJ (1997) za *determinanto* pravi, da »nekaj določa, pogojuje«. Gre za besedo, ki je morda celo nekoliko prestroga, saj na nekaj ne le vpliva, ampak tisto nekaj tudi določi ter postavi v nek okvir. V razmerah ne popolnoma jasno opredeljenih in ovrednotenih vplivov na rodnost (prim. Malačič, 1985: 95) se zdi uporaba pojma »determinante« kar malce preveč zavezujoča. Zato bomo na tem mestu raje uporabljali »dejavnike«. SSKJ (1997) za *dejavnika (faktor, činitelj)* pravi, da »...deluje, vpliva na kaj ali povzroča določeno dogajanje«.

Neposredni dejavniki rodnosti

Pri neposrednih dejavnikih rodnosti se ne pojavljajo takšne težave pri opredeljevanju in vrednotenju kot pri posrednih. Bistveno lažje jih je kvantificirati. Vendar pa sami neposredni dejavniki rodnosti ne zadoščajo za pojasnitev determinacije rodnosti (Malačič, 2000: 95). Bolj se nanašajo na obdobje, ko že nastopijo »reproduktivne zveze«. Ne govorijo pa o tem, kako se neko reproduktivno obnašanje

sploh oblikuje. Povzeli bomo shemo, ki sta jo izdelala Davis in Blake (1956) in jo veliko citirajo tudi drugi avtorji (npr. Rašević, 1971: 42–3; Malačič, 1985: 95–6; 2000: 114; Šircelj, 1991: 91–2; Wertheimer-Baletić, 1999: 221).

Po Davisu in Blakeovi so neposredni dejavniki rodnosti razvrščeni v tri skupine vzrokov.

- (1) vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov:
 - a) vzroki, ki vplivajo na oblikovanje in ukinjanje skupnosti v reproduktivnem obdobju: starost pri vstopu v spolne skupnosti, stalni celibat, obseg reproduktivnega obdobja, preživetega po skupnostih ali med njimi (ko se skupnosti razbijejo bodisi zaradi razveze, ločitve ali zapustitve, bodisi zaradi smrti moža);
 - b) vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov znotraj skupnosti: prostovoljna abstinenca, neprostovoljna abstinenca (impotentnost, bolezen, neprostovoljna začasna ločitev), pogostost spolnih odnosov (brez obdobja abstinence);
- (2) vzroki, ki vplivajo na izpostavitve zanositvi:
 - a) plodnost ali neplodnost zaradi neprostovoljnih vzrokov;
 - b) uporaba ali neuporaba kontracepcije: mehaničnih in kemičnih sredstev; drugih sredstev;
 - c) plodnost ali neplodnost zaradi prostovoljnih vzrokov (npr. sterilizacija);
- (3) vzroki, ki vplivajo na nosečnost in porod:
 - a) umrljivost plodu zaradi neprostovoljnih vzrokov;
 - b) umrljivost plodu zaradi prostovoljnih vzrokov.

Glede na to, da neposredni dejavniki delujejo direktno na osebe, ki so v rodnem obdobju, jih lahko imenujemo tudi vzroki. SSKJ (1997) namreč razlaga *vzrok* kot nekaj, »kar naredi, da kaj nastane, se zgodi«. Ob tem je potrebno vedeti, s katere perspektive se lotevamo problema. Če gre za individualno obravnavo, potem je denimo neplodnost neposredni vzrok, da neka oseba nima otrok. To pomeni, da s tem determinira oziroma določa to osebo. Ista neplodnost pa postane dejavnik v trenutku, ko obravnavamo neko populacijo, saj število neplodnih vpliva na rodnost celotne populacije.

Posredni dejavniki rodnosti

Omenili smo že, da so v pogledu dejavnikov mnogo pomembnejši posredni dejavniki, saj ti odredjajo zunanji ovir neposrednih dejavnikov rodnosti. Osnovna težava pri opredeljevanju posrednih dejavnikov pa je njihov obseg. Zaradi lažjega pregleda in razvrščanja posameznih dejavnikov v skupine so se pojavile različne klasifikacije. Najbolj osnovna je denimo Urlanisova (1963), ki dejavnike rodnosti deli na biološke in družbene (v: Malačič, 1985: 98). Ta delitev je osnovna zato, ker izhaja iz spoznanja, da je človekova rodnost družbeno

preoblikovan biološki proces (Šircelj, 1991: 88). Ta družbena preoblikovanost rodnosti pa je posledica številnih skupin dejavnikov, ki izhajajo neposredno iz družbe ali pa so njen produkt. Splošna značilnost klasifikacij dejavnikov rodnosti je, da skoraj vse vsebujejo skupino bioloških dejavnikov.

Z novimi spoznanji so klasifikacije sčasoma postale vse kompleksnejše. Osnovnima dvema skupinama so se pridružile nove. Navadno so nastale na podlagi deljenja skupine družbenih dejavnikov. Denimo Rašević (1971) jih je razdelil na biološke, družbene in psihološke, kot je bilo v tistem času v literaturi najbolj pogosto (Malačič, 1985: 98). Miloš Macura (1974) dejavnike rodnosti deli na pet skupin. Glede na predhodno delitev jim dodaja ekonomske dejavnike, psihološke pa deli na socialno-psihološke in osebno-psihološke (ibid.). Wertheimer-Baletičeva je dejavnike rodnosti razdelila na tri skupine, podobno kot Rašević, s tem da je poimenovanje družbenih razširila na ekonomske in socialne dejavnike (Wertheimer-Baletič, 1982: 142; 1999: 211). Tej klasifikaciji je podobna razvrstitev, ki jo je izdelala V. Šircelj. Razlika je v tem, da je Širceljeva ekonomske in socialne dejavnike postavila v ločeni skupini, dodala pa jim je še skupino kulturnih dejavnikov (Šircelj, 1991: 95). Najbolj podrobno klasifikacijo posrednih dejavnikov rodnosti je izdelal Malačič, ki jih je razdelil na šest skupin: (1) biološki, (2) ekonomski, (3) družbeni, (4) kulturni, (5) antropološki in (6) psihološki dejavniki (Malačič, 1985: 99; 2000: 115).

Obstaja še vrsta drugih delitev posrednih dejavnikov rodnosti. Za mnoge od njih je značilna omejitev na določeno skupino dejavnikov, zato jih v tem pregledu ne bomo posebej omenjali. Na kratko si bomo le ogledali, kaj razumemo v sklopu posameznih skupin dejavnikov. Za ta namen bomo uporabili Malačičevo (1985: 98–119) razdelitev na šest skupin, ki smo jim dodali še skupino geografskih dejavnikov rodnosti.

Biološki dejavniki rodnosti

Da na rodnost ne vplivajo le biološki dejavniki, je danes jasno, saj se skoraj nikjer na svetu stvarna rodnost ne približuje fiziološkemu maksimumu. Izjeme so nekatere manjše, večinoma verske skupnosti, vendar je težko pridobiti natančne podatke o njihovi rodnosti. Ena takih skupnosti, ki svoje rodnosti ni omejevala, so bili huteriti. Na podlagi opazovanja te skupnosti v ZDA in Kanadi sredi 20. stoletja so demografi (npr. Henry, 1972, v: Breznik, 1988: 205) definirali fiziološko plodnost žensk. Fiziološka plodnost ali maksimalna zmožnost rojevanja je pri huteritih v povprečju znašala okrog 12 otrok na žensko tekom njenega plodnega obdobja (Wertheimer-Baletič, 1982: 145–6).

Vendar so biološki dejavniki rodnosti najpomembnejši z vidika splošne sposobnosti rojevanja, saj določajo okvir in gornjo mejo rodnosti človeške vrste. Izmed vseh bioloških dejavnikov je najpomembnejša fiziološka plodnost. Frank Lorimer (1954) je ugotavljal, kako se po starosti žensk spreminja sposobnost rojevanja. V 14. letu starosti znaša 1,4 %, v 15. letu 4,6 %, nato hitro narašča in v 17. letu doseže tretjino, v 18. letu skoraj dve tretjini, vrhunec pa doseže v 22.

letu s 93 %. Nato počasi upada in v 30. letu še vedno presega 87 %, v 35. letu pa 80 %. V 40. letu znaša nad dve tretjini, v 45. letu skoraj dve petini, v 50. letu pa le še dober odstotek, nato pa do 53. leta skoraj povsem izgine (Wertheimer-Baletić, 1999: 213–4).

Treba je reči, da je ugotavljanje fiziološke sposobnosti rojevanja v modernih družbah problematično, saj imamo na voljo le malo konkretnih dokazov, kajti osnovna značilnost moderne reprodukcije je kontrola rojstev (prim. Malačič, 1985: 100). V takih razmerah je posebej pri višjih starostih znotraj plodnega obdobja praktično nemogoče natančno ugotoviti raven fiziološke plodnosti, zato lahko govorimo le o ocenah in približkih. Oceno plodnosti oziroma sterilnosti (ki je po pomenu nasprotna plodnosti) je podal tudi Uralnis (1976). Med poročenimi naj bi bilo 9 % sterilnih parov. Ta delež je sestavljen iz 3 % fiziološko (primarno) sterilnih, pri 4 % gre za pridobljeno (sekundarno) sterilnost, v 2 % pa gre za socialno sterilnost, ko ženska oziroma par ne želita imeti otrok (Malačič, 1985: 100–1). Te ocene so v današnjih razmerah nezadostne, saj se delež neporočenih v Sloveniji iz leta v leto večja, strukturno pa narašča tudi delež izvenzakonskih rojstev, čeprav zakonske rodnosti še ne dosega (vir: Statistični letopis 2001).

Med ostalimi biološkimi dejavniki, ki vplivajo na raven rodnosti, lahko poleg fekundnosti in sterilnosti izpostavimo še starostno sestavo prebivalstva, starost žensk glede na fekunditeto, povprečno starost pri vstopanju v zakon (tudi družbeno-kulturni dejavnik), obdobje laktacije, obdobje med zapovrstnimi porodi, dedne lastnosti in biološko-medicinske dejavnike, ki vplivajo na spočetje, potek nosečnosti in na uspešnost poroda (Wertheimer-Baletić, 1999: 213).

Ekonomski dejavniki rodnosti

Ekonomske dejavnike rodnosti so dolgo obravnavali v okviru družbenih. O tem pričajo tudi različne klasifikacije iz sedemdesetih let 20. stoletja. Kasneje pa so predvsem po zaslugi aplikacije neoklasične mikroekonomske teorije na področje rodnosti ekonomski dejavniki pridobili samostojno in pomembno mesto znotraj posrednih dejavnikov rodnosti. Glavno vlogo pri tem je imela Čikaška šola pod vodstvom Garyja Beckerja. Slednji je postavil temelje mikroekonomski teoriji rodnosti (npr. Černič-Istenič, 1994b: 39–40) in s tem veliko prispeval k osvetlitvi ekonomskih vprašanj pri odločanju staršev o številu otrok. Izčrpen pregled predvsem teoretičnih naporov pri opredeljevanju vloge ekonomskih dejavnikov rodnosti podaja Malačič (1985: 101–12). Dognanj ekonomistov pa niso v enaki meri upoštevali vsi demografi, zato ponekod še vedno najdemo ekonomske dejavnike v sklopu družbenih ali vsaj v isti skupini z družbenimi (npr. Wertheimer-Baletić, 1999: 211).

Med ekonomskimi dejavniki rodnosti lahko izdvojimo cene, stroške, dohodek, oblikovanje »človeškega kapitala«
otrok, ki so poleg ostalih ekonomskih kategorij pomembni dejavniki rodnosti (Schultz, 1973, v: Malačič, 1985: 101). Po drugi strani je res, da je predvsem Čikaška šola preveč enostransko obravnavala

rodnost, poudarjajoč le ekonomske dejavnike. Tudi vloga Beckerja pri razvoju mikroekonomske teorije rodnosti je vprašljiva. Wertheimer-Baletičeva (1999: 217) je denimo opozorila, da Beckerjeva teorija ne prinaša nič posebno novega v primerjavi s Spenglerjevimi (1966) ugotovitvami, temveč še bolj pretirano poudarja pomen materialnega faktorja pri odločitvah staršev o številu otrok. Kljub vsemu ne moremo mimo Beckerjevega prispevka o odnosu med količino in kakovostjo otrok, ki je pomemben ne le za proučevanje rodnosti, temveč tudi za proučevanje družine in njene problematike (Malačič, 1985: 104).

Nova spoznanja na področju teorije rodnosti opozarjajo na neustreznost pristopov, ki vidijo v ekonomskih dejavnikih glavni vzrok za upadanje rodnosti. Iz podatkov popisov v razvitih državah lahko ugotovimo, da se razlike v rodnosti med družinami z visokimi in tistimi z nizkimi dohodki, ki so bile značilne za zgodnje obdobje industrijskega razvoja, zmanjšujejo, ali pa se linearno negativno razmerje spreminja tako, da dobiva krivulja obliko črke U, oziroma postaja zveza med dohodkom in rodnostjo celo pozitivna (Širčelj, 1991: 110).

Družbeni dejavniki rodnosti

Pri družbenih dejavnikih rodnosti se najprej srečamo s problemom opredelitve družbe. Če družbo vzamemo kot celoto medčloveških odnosov, sestavljeno iz »ekonomske baze in njene nadstavbe« (Malačič, 1985: 112), vidimo, da je »ekonomija v smislu produktivnih sil in produkcijskih odnosov njen neločljivi del«. Zato je razumljivo, da mnoge klasifikacije ne izdvajajo ekonomskih dejavnikov iz družbenih. Na problematičnost takega izdvajanja je opozorila tudi mikroekonomska teorija rodnosti, ki je doživela številne kritike preveč poenostavljenega razlaganja fenomena nizke rodnosti. Po drugi strani pa je pri družbenih dejavnikih, ki so v večji meri povezani z ekonomsko bazo družbe, potrebno upoštevati njihovo pomembno makroekonomsko komponento (ibid.). Del družbe predstavlja tudi pravna in politična nadgradnja prej omenjene ekonomske osnove. Ta nadgradnja je povezana s celo vrsto institucij in norm. Iz nadgradnje izhajajoča družbena zavest pa je sestavljena iz celote človekovega mišljenjskega, čustvenega in vrednostnega sveta, in je povezana množico vrednot (ibid.). Industrializacija in z njo povezana modernizacija sta s spremembo družbeno-ekonomske strukture prebivalstva in vrste drugih dejavnikov ustvarili osnovo za nizko rodnost in bili temelj dejavnikov prehodne faze demografske tranzicije. Z nastopom poprehodnega tipa reprodukcije pa sta skupaj z večino družbenih dejavnikov spremenili značaj in pomen.

Ko govorimo o industrializaciji in modernizaciji, ne moremo mimo vprašanja urbanizacije in spremembe življenjskega prostora. Andorka (1978) namreč meni, da je eden izmed pomembnih dejavnikov padanja rodnosti tudi spremenjen življenjski prostor. Po njegovem mnenju bi boljše urejena in človeku prijaznejša mesta manj negativno vplivala na rodnost (Širčelj, 1991: 112–3). Ob tem je treba dodati, da življenjski prostor ni pomemben le za otroke, temveč tudi za starše. Pri slednjem gre predvsem za problem delovnega časa, razdalje med delovnim

mestom in bivališčem, organizacije varstva otrok itd. (ibid.). Problem mest in gosto poseljenih urbaniziranih okolij se kaže tudi v relativni omejenosti gibanja. Večstanovanjske stavbe z visoko koncentracijo stanovanj in prebivalstva, posledično pa tudi kriminalnih dejanj, v mestih vplivajo na doživljanje in čustvovanje posameznika. Pomanjkanje zelenic in igralnih prostorov podobno vpliva na posameznika, katerega rodnostni rezultat je lahko vsled tega različen. Tu se kaže že prepletanje s psihološkimi dejavniki rodnosti, predvsem pa je jasno, da moramo dejavnike rodnosti razumeti izrazito dialektično (Malačič, 1985: 116).

Med družbenimi dejavniki lahko omenimo še družbeno-ekonomski položaj posameznika in družine, izobrazbo, zaposlenost, spremenjeno vloga družine, vrednote, družbene norme (Malačič, 1985: 112–6; Šircelj, 1991: 112–8).

Dognanja raziskovalcev na področju družbenih dejavnikov rodnosti so pripeljala do parcialnih poskusov oblikovanja sociološke (po Černič Istenič, 1994b) teorije rodnosti, vendar v celoti še ni oblikovana (ibid.). Osnovni element teh poskusov so družbene norme, ki skupaj z vrednotami in cilji glede števila otrok v družini predstavljajo glavni dejavnik različnih ravni rodnosti (Šircelj, 1991: 113–4). V teku demografskega prehoda so se tradicionalne norme in vrednote o veliki družini postopoma izgubile. Zaradi čedalje večje permisivnosti razvitih družb popušča strogost tradicionalnih, predvsem reproduktivnih norm, hkrati pa se povečuje število najraznovrstnejših vrednot. E. A. Wrigley (1978, v: Boh, 1988) meni, da se je zgodil premik od sistema kontrole preko družbenih institucij k odnosom, za katere je značilna posameznikova avtonomna odločitve pri uravnavanju rodnosti. Andorka po drugi strani meni, da vzporedno s procesom slabljenja tradicionalnih norm in z vse večjo permisivnostjo družbe poteka nasproten proces, da posamezniki in družine v razvitih družbah vse bolj ravnajo (zavestno ali podzavestno) pod vplivom družbenih norm in vrednot. Te norme vplivajo na posameznika preko mnenj družinskih članov, sosedov, prijateljev, sodelavcev ipd. Rodne norme, vrednote in cilji so v različnih družbah zelo stroge, le da se njihov vpliv izraža na bolj subtilen način kot nekoč. Preko norm, vrednot in ciljev naj bi na rodnost vplivali predvsem socialno-ekonomski položaj, socialna mobilnost, izobrazba, verska pripadnost in stopnja religioznosti, etnična pripadnost ter podobne kulturne značilnosti. Medtem ko naj bi dohodek, kraj bivanja (mestno ali nemestno okolje) in ženina zaposlitev izven doma vplivali neposredno na raven rodnosti (Šircelj, 1991: 114).

Kulturni dejavniki rodnosti

Problematičnost razvrščanja dejavnikov rodnosti v skupino kulturnih je podobna kot pri družbenih. Tudi tu tiči problem v definiciji kulture. Če kulturo enačimo z družbo, potem skupine kulturnih dejavnikov ne potrebujemo. Če pa vendarle potegnemo ločnico med družbo in kulturo ter se naslonimo na že podano definicijo družbe, lahko kulturo ohlapno pojmujeemo kot materialne in nematerialne produkte družbe. V tem kontekstu lahko razumemo dejavnike, ki jih literatura najpogosteje uvršča v skupino kulturnih dejavnikov. To so

družbene norme in vrednote, javno mnenje, morala, religiozna pripadnost, etnična pripadnost in rasa (Malačič, 1985: 116). Za kulturne dejavnike je značilno, da so najtesneje povezani z motivacijskimi vidiki reproduktivnega obnašanja. Delovanja kulturnih dejavnikov ne moremo mehansko izdvojiti iz družbenega konteksta, v katerem se pojavlja. V praksi se namreč pogosto pojavljajo tipične povezave med versko, etnično in rasno pripadnostjo na eni in družbeno-ekonomskim položajem na drugi strani (ibid.). Tako lahko družbene norme uvrstimo v skupino družbenih in hkrati kulturnih dejavnikov, saj so odsev družbe in njen produkt.

Kot problematična se zdi uvrstitev rase med kulturne dejavnike, ki jo zagovarja denimo Andorka (1978, v: Šircelj, 1991: 118). Po njegovem mnenju so rasne razlike bistveno podobne etničnim, oboje pa imajo svoje korenine v kulturi različnih rasnih in etničnih skupin (ibid.). Po našem mnenju rase ne smemo preveč istovetiti z etničnostjo, saj med njima kljub nekaterim stičnim točkam obstajajo tudi velike razlike. Medtem ko je za etnične skupine pogosto značilna raba skupnega, med pripadniki iste skupine bolj ali manj razumljivega jezika, to ne velja za človeške rase ali podvrste. Te hkrati poseljujejo ogromna območja in so notranje izredno heterogene. Notranja heterogenost, ki jo navadno pogojujejo pokrajinska pestrost in naravne ovire, je temelj oblikovanja bolj ali manj jasno omejenih jezikovnih skupin. Na podlagi jezika je bilo izročilo mogoče prenašati iz roda v rod (Comrie, Matthews in Polinsky, 1999). Izročila (in s tem tudi rodnost) pa so zopet lahko izredno različna in pestra, tudi če vse etnične skupine na določenem območju pripadajo isti rasi. Zato kaže raso razumeti bolj kot potencialni faktor različnega rodnostnega obnašanja znotraj rasno mešanih območij.

Antropološki dejavniki rodnosti

Skupina antropoloških dejavnikov se v literaturi pojavlja šele v zadnjem času. Problem njenega pojavljanja je povezan tudi z opredelitvijo antropoloških dejavnikov. Zato jih nekateri avtorji (npr. Šircelj, 1991) v svojih klasifikacijah ne omenjajo. Denimo Malačič (1985: 117–8; 2000: 116) jim posveča več pozornosti. Antropološke dejavnike definira kot tiste dejavnike, ki so povezani s človekom samim po sebi, njegovim bistvom, eksistenco, smislom in perspektivami. Po njegovem mnenju je z antropološkimi dejavniki povezana tudi vse bolj vsestransko uveljavljena človekova pravica do svobodnega odločanja o rojstvih otrok. Presoja racionalnosti in humanosti reprodukcije je skoraj v celoti prepuščena posamezniku, ki pa ne skrbi za racionalnost in humanost reprodukcije prebivalstva kot celote (ibid.).

Glede na definicijo bi bilo morda ustrežnejše poimenovati te dejavnike kot osebno-filozofske dejavnike rodnosti, resda povezane z bistvom človeka, a po sili družbenih razmer tudi pretežno prepuščene njemu samemu. Svobodno odločanje o številu otrok kot splošno vrednoto lahko uvrstimo med družbene dejavnike, vendar je po drugi strani ta vrednota tudi izrazito osebna. Kot tako jo

lahko uvrstimo tudi k psihološkim dejavnikom rodnosti. Ne glede na to pa ostaja dejstvo, da posameznik preko sistema osebnih odločitev ne more poskrbeti za racionalnost in humanost reprodukcije prebivalstva kot celote. Da bi premostili to težavo in utekli stihiji, potrebujemo jasno prebivalstveno politiko.

Psihološki dejavniki rodnosti

Ta skupina dejavnikov rodnosti je bila deležna zanimanja in proučevanja šele v drugi polovici 20. stoletja. Zaradi mnenja o naraščajočem pomenu psiholoških dejavnikov pri oblikovanju rodnostnega obnašanja se je v razvitih kapitalističnih državah razvila posebna disciplina – demografska psihologija. Vendar še vedno velja, da so njeni izsledki skromni (Malačič, 1985: 118–9). Sicer pa lahko delovanje psiholoških dejavnikov razberemo na treh ravneh: na osebni ravni (psihološke značilnosti posameznika), na ravni interakcij v majhnih skupinah (še posebej v družinah), na makro socialno-psihološki ravni (v socialnih in drugih skupinah, v katerih se oblikuje javno mnenje, družbene vrednote in norme) (ibid.).

Skupna značilnost vseh dejavnikov rodnosti je njihova medsebojna odvisnost in pogojenost. Ta ugotovitev še posebno velja za psihološke dejavnike, saj so močno povezani z biološkimi in družbenimi, intenzivnost njihove zveze pa odloča o delovanju psiholoških dejavnikov na rodnost prebivalstva (Rašević, 1971: 41, v: Šircelj, 1991: 122). Med psihološkimi dejavniki lahko omenimo občutje sposobnosti za rojevanje, strah pred porodom, osebne življenjske aspiracije, občutje življenjske varnosti, nevrozo, odnos do spolnega življenja, moč želje po potomstvu, neobstoj želje po potomstvu, zdravstveno stanje posameznika, stanje depresije in apatije in podobno (Wertheimer-Baletić, 1999: 220).

Geografski dejavniki rodnosti

Vprašanje opredelitve geografskih dejavnikov rodnosti je povezano z vrsto pojavov, ki kažejo na vpliv geografskih dejavnikov. Tudi prej predstavljene druge skupine dejavnikov rodnosti se pogosto pojavljajo v prostorskih kompleksnih kombinacijah, kar kaže na neločljivo povezanost med samim pojavom rodnosti in prostorom, v katerem se odvija. Teoretično je popolnoma jasno, da obstajajo na področju rodnostnega obnašanja učinkovite regionalne razlike. O njih izčrpno piše V. Šircelj v delu *Determinante rodnosti v Sloveniji* (1991). Razloge različnega rodnostnega obnašanja na relativno majhnem ozemlju Slovenije lahko iščemo tudi v različni regionalno-geografski strukturiranosti območij (Josipovič, 2003b). Poleg splošnih posrednih dejavnikov rodnosti, o katerih smo že govorili, obstajajo tudi prostorski vzroki za regionalne razlike. Teoretično gledano bi moralo po obstoječih definicijah in opredelitvah dejavnikov rodnosti povsod prihajati do istega rezultata. Ta rezultat pa ni enak. Do razlik lahko prihaja zaradi specifične regionalno-geografske strukture ali pa zaradi različne jakosti posameznega dejavnika. Vendar je tudi omenjena jakost posameznega dejavnika povezana s prostorom, v katerem se odvija ali dogodi. Tako ima vsak

posredni dejavnik rodnosti svojo prostorsko ali pokrajinsko komponento, ki kaže njegovo diferencialno jakost oziroma prostorsko ali pokrajinsko diferenciacijo. Čemu pripisati denimo enako rodnostno obnašanje na območjih z različno geografsko strukturo? Kaj je odigralo bistveno vlogo v primeru različnega rodnostnega obnašanja na območjih enake geografske strukture? Seveda je praktično nemogoče najti območja enakih geografskih struktur, lahko pa so si območja podobna po nekaterih geografskih elementih, za katere mislimo, da imajo bistveno vlogo pri sooblikovanju nekega pojava. Gotovo je, da se geografija pri svojem proučevanju pokrajinske prostorske stvarnosti (oziroma geosfere, zemeljske površinske sfere, geografskega okolja) ukvarja predvsem s proučevanjem soodvisnosti in součinkovanja med pojavi, faktorji in silami (Vrišer, 1987: 87). Ravno zaradi te prepletenosti je težko izolirano vrednotiti posamezen pojav (prim. L. Gosar, 1976: 73). V takih razmerah so tudi čiste vzročno-posledične povezave redke ali celo nemogoče. Vsako opredeljevanje učinkov posameznih pokrajinskih dejavnikov je zato treba razumeti v smeri delnega pojasnjevanja, lotevamo pa se lahko le tistih dejavnikov, za katere imamo na voljo podatke v primerni obliki.

Teoretično bi lahko razdelili geografske dejavnike rodnostnega obnašanja na dve skupini: na tiste, ki izhajajo neposredno (primarno) iz geografskega okolja in so njegov sestavni del, ter na tiste, ki so geografsko diferencirani odraz nekega pojava, ki je kot predmet proučevanja v osnovni domeni druge znanosti. Pri tem smatramo, da je denimo relief v smislu razgibanosti zemeljskega površja eden od pokrajinotvornih elementov ter tako primarni geografski dejavnik. Delež zaposlenih v sekundarnem sektorju pa je sestavina neke druge strukture. Posledično je sicer del prebivalstva kot pokrajinotvornega elementa, vendar se v prostoru kaže kot regionalno diferencirani družbeno-ekonomski dejavnik, torej kot sekundarni geografski dejavnik. Sekundarni geografski dejavnik zato, ker ima na različnih območjih različno jakost, vendar ga v osnovi še vedno primarno identificiramo kot družbeno-ekonomskega. Ob tem pa pozabljamo, da mu je trenutno podoba dala pravzaprav prostorska struktura nekega območja, ki je kompleksna in ki je hkrati odraz tudi njegovega vpliva. Največji problem identifikacije družbeno-geografskih dejavnikov je ravno poseganje te veje geografije na področje drugih ved, ki se primarno bavijo s temi podpodročji. Pri opredeljevanju fizično-geografskih dejavnikov tolikšnih težav nimamo. Tako pri distribuciji prebivalstva na Zemlji štejemo denimo relief, podnebje, prst, vodo, rastje itd. kot pomembne geografske faktorje poselitve (npr. Friganović, 1978: 185, 221). Analogno fizično-geografskim dejavnikom bi morali prepoznati in razbrati ter razvrstiti tudi družbeno-geografske, saj so tudi ti del geografske strukture oziroma regionalnega kompleksa nekega območja.

Geografa ne zanimajo posamezne sestavine geografskega okolja kot take, pač pa izključno z vidika vplivov na preobrazbo pokrajine (prim. Vrišer, 1987: 6). Na enak način zanimajo demogeografa prebivalstvo in njegove sestavine. Zanimajo ga v vlogi faktorja in elementa geografskega okolja in v funkciji vre-

dnotenja družbene preobrazbe pokrajine (Vrišer, 1987: 20). Enako velja tudi za rodnost in rodnostno obnašanje. Rodnost kot sestavina prebivalstva igra v današnjih razmerah odločilno vlogo v dinamiki prebivalstva. Zato nas zanimajo predvsem dejavniki, ki vplivajo na rodnost oziroma na rodnostno obnašanje prebivalstva, da bi lahko bolje razumeli vzroke in posledice preobrazbe pokrajine na tem področju. Na rodnost pa lahko vplivajo tako družbeno-geografski kot tudi fizično-geografski dejavniki. Podobno je tudi s smerjo vplivanja. Rodnost ne vpliva le na pokrajino, pač pa le-ta vpliva tudi povratno.

Prej omenjena delitev je seveda teoretična, saj je lahko katerakoli sestavina pokrajine potencialni dejavnik ali 'sodejavnik' njene preobrazbe. Vlogo in pomen posameznih potencialnih dejavnikov pa je šele treba ugotoviti. Vsi doslej ugotovljeni posredni dejavniki rodnosti so tako vedno geografski, saj dokazano prihaja do različnih učinkov na različnih območjih. Ker se nanašajo na družbeno-geografske sestavine pokrajine, prihaja do apriornega negiranja vloge fizično-geografskih elementov. Kot bomo kasneje videli, je tako negiranje v določenem delu neupravičeno. Svojo vlogo, seveda v dialektični povezavi z drugimi dejavniki rodnosti, ima tudi fizično-geografsko okolje.

Poudariti je treba, da eksplicitnega izpostavljanja geografskih dejavnikov rodnosti doslej ni bilo zaslediti v literaturi. Največkrat se geografski dejavniki omenjajo implicitno v povezavi z drugimi demografskimi pojavi. O geografskih dejavnikih na področju redistribucije prebivalstva, pogojene s selitvami, govori Breznik (1988: 258). Mednje uvršča klimo, lastnosti in oblike zemljišča (relief), energetske in mineralne resurse, prostorske odnose itd. Poleg (a) geografskih dejavnikov migracij loči še (b) ekonomske in socialne dejavnike (kot so običaji, obnašanje in cilji prebivalstva, njegove ekonomske aktivnosti in tehnike, njegovo družbeno organiziranost...) in (c) demografske dejavnike (diferencialne stopnje natalitete in mortalitete za različna območja in migracijske tokove...) (ibid.).

Tudi pri Breznikovi klasifikaciji lahko opazimo implicitno delitev na neposredno (primarno) geografske dejavnike in na tiste, ki so znotraj posamezne družbeno-geografske strukture hierarhično nižje razvrščeni, s tem pa se kot sekundarni štejejo za negeografske. Dejansko je Breznik kot geografske dejavnike pod točko (a) upošteval le fizično-geografske dejavnike v smislu naravnih (fizičnih) danosti, ni pa upošteval družbeno-geografskih dejavnikov, ki so neločljivi del regionalno-geografskega kompleksa. Ti so deloma zajeti pod točkama (b) in (c), a jim statusa 'geografskih' dejavnikov ne pripisuje. Pomembno pa je, da vrsto geografskih dejavnikov pripisuje migracijskim gibanjem, s čimer migracije implicitno determinira tudi geografsko. Sicer pa si s teoretskim okvirom proučevanja dejavnikov migracij lahko pomagamo pri dograjevanju teoretskega okvira dejavnikov rodnosti. Zato bi bilo smiselno Breznikovo opredelitev geografskih dejavnikov dopolniti še z drugimi dejavniki, kot so naravne ovire in meje, oddaljenost, dostopnost, prostorska razmestitev itd., ki imajo lahko prav tako pomembno vlogo v determinaciji migracij. Proučevanje migracij se od proučevanja rodnosti v okviru vitalnega gibanja prebivalstva razlikuje v tem,

da je lokalizacija migracijskih dogodkov težja od vitalnih (prim. Breznik, 1988: 258). Poleg tega imamo opraviti še z *de iure* časovno hkratnostjo prostorsko različnih dogodkov. Pri vitalni komponenti gibanja prebivalstva pa lokalizacija glede na običajno časovno-prostorsko različnost vitalnih dogodkov načeloma ni problematična.

Zanimivo je, da se kljub nekaterim podobnostim v pristopih in ciljnih proučevanja ter lastnostih mehanskega in naravnega gibanja med dejavniki vzročnosti ne pojavljajo hkrati pri obeh tudi geografski dejavniki. Kot smo že prej videli, je za oba pojava značilna lokalizacija dogodkov, ki so osnova za nadaljnje proučevanje. S tega vidika je na področju vitalnih karakteristik prebivalstva nujno obravnavati tudi geografske faktorje, saj povsod obstaja geografski prostorski kompleks, ki povzroča regionalne razlike. Geografija omogoča proučevanje rodnosti tudi na 'mezonivoju', s tem da lahko jasno razmeji in preko svojega poznavanja pokrajine in prostora tudi prouči območja, ki so po velikosti med državno ravni in 'zbirnimi statistikami' ter 'mikronivojem' posameznega gospodinjstva, družine ali posameznika. Taka proučevanja so bila doslej na drugih področjih redka, zato se tu kažejo nove možnosti razvoja geografije, ki lahko zapolni to vrzel.

Z vidika geografskih dejavnikov rodnosti je pomembno, kje neka oseba živi, saj je tudi od prostora (prostorskega geografskega kompleksa, tj. od reliefa, tipa poselitve, tipa naselij, prometne infrastrukture, oddaljenosti od centralnih naselij, dostopnosti do najrazličnejših funkcij, kvalitete okolja in bivanja oziroma vrednotenja bivalnega okolja in zadovoljnosti s pogoji bivanja, stopnje urbanizacije in podobnih dejavnikov) odvisno, koliko otrok bo imela. Seveda gre marsikdaj za preplet mnogih dejavnikov, največkrat socioekonomsko-geografskih, ki rezultirajo v regionalno-specifični rodnosti. Ne moremo pa zanikati vloge tako fizičnega kot družbenega okolja, ki jo ima pri oblikovanju vseh vrst obnašanja (Skinner, 1965: 31, 129–30, 257) ter tako tudi rodnostnega in migracijskega.

Vloga suburbanizacije kot geografskega dejavnika v procesu druge demografske tranzicije

Suburbanizacija lahko ugodno vpliva na rodnost prebivalstva, če se selitev v obmestje izvrši pri parih ali mlajših družinah z enim otrokom (prim. Josipovič, 2002a; 2004). Več prostora vpliva na večje možnosti za gibanje in (individualno) varstvo otroka, kar vpliva na starše pri odločitvi za dodatnega otroka. Tako je lahko selitev v obmestje v individualni tip stanovanjske gradnje ob upoštevanju starostno-specifične metode tisti dejavnik, ki bi preusmeril slovensko poselitev iz teženj po koncentraciji v večstanovanjskih zgradbah (t. i. 'blokizacija') v obratno smer, tj. v smer povratka k individualni enodružinski (in ne večdružinski) hiši. S tem se spremenijo temeljna izhodišča socialnega 'ustvarjanja' prebivalstva, kot

je graditev vrednostnega sistema preko individualne in institucionalne vzgoje v verigi vrtec–šolanje–zaposlitev.

Vloga mortalitete kot dejavnika demografskega razvoja v Sloveniji

V Sloveniji je, podobno kot v drugih razvitih državah, umrljivost že dlje časa stabilizirana na nizki ravni (prim. Vogelnik, 1965). Ob čedalje višjem življenjskem pričakovanju (preglednica 2.2) predvsem prebivalstva razvitejših držav je malo verjetno, da bi umrljivost postala dejavnik, ki bi še zaostрил razmere na področju rodnosti ali močneje vplival na strukturo migrantov. Zato umrljivost ne bo vključena v analizo migracij ali rodnosti kot posebej močan dejavnik bodisi zniževanja bodisi relativnega povečanja rodnosti rodnega kontingenta.

Preglednica 2.2.: Pričakovano trajanje življenja in umrljivost novorojenčkov v Sloveniji v obdobju 1954–2003 (vir: Rezultati raziskovanj, prebivalstvo 2002; Statistični letopis RS 2004)

Pričakovano trajanje življenja ¹⁾				Pričakovano trajanje življenja ¹⁾			
leto	moški	ženske	mrtvorojeni na 1000 živorojenih	leto	moški	ženske	mrtvorojeni na 1000 živorojenih
1954	19,1	1979	67,0	74,9	5,8
1955	19,8	1980	67,3	75,1	6,2
1956	13,3	1981	67,5 ²⁾	75,1 ²⁾	6,1
1957	16,8	1982	67,2	75,1	5,8
1958	14,6	1983	66,9	75,0	6,7
1959	65,6	70,7	14,4	1984	67,0	75,0	5,3
1960	14,4	1985	67,4	75,5	5,2
1961	66,2 ²⁾	71,9 ²⁾	13,1	1986	67,9	75,9	6,1
1962	66,1	72,0	11,2	1987	68,1	76,1	5,6
1963	65,5	71,9	10,8	1988	68,3	76,3	5,0
1964	65,2	72,3	9,8	1989	68,9	76,7	6,1
1965	65,0	71,9	10,6	1990	69,4	77,2	4,5
1966	65,5	72,7	10,1	1991	69,4 ²⁾	77,2 ²⁾	4,9
1967	66,0	72,9	9,6	1992	69,5	77,3	5,5
1968	65,6	72,4	10,6	1993	69,4	77,3	4,8
1969	64,8	72,1	9,9	1994	69,9 ²⁾	77,8 ²⁾	5,4
1970	65,0	72,4	8,1	1995	70,3	77,8	4,4
1971	65,4 ²⁾	72,9 ²⁾	7,4	1996	70,8	78,3	5,6
1972	8,1	1997	71,0	78,6	4,9
1973	65,6	73,4	6,9	1998	71,1	78,7	6,6
1974	66,6	73,9	6,7	1999*	71,4	78,8	5,7 (4,4)
1975	66,7	74,2	7,2	2000*	71,9	79,1	3,7 (3,5)
1976	66,6	74,2	7,0	2001*	72,1	79,6	4,9 (4,6)
1977	66,8	74,5	7,8	2002*	72,3	79,9	5,3 (4,8)
1978	66,8	74,8	6,2	2003*	73,2	80,7	... (5,0)

1) Skrajšane življenjske tablice za obdobje dveh let (npr.: vrednosti za leto 1998 se nanašajo na obdobje 1997-1998).

2) Popolne življenjske tablice za obdobje treh let (npr.: vrednosti za leto 1994 se nanašajo na obdobje 1993-1995).

* v oklepajih so vrednosti izračunane na osnovi letopisnih podatkov

Po tablicah umrljivosti (Šircelj, 1997) v rodnem obdobju namreč ne prihaja do pomembnejšega osipa prebivalstva. Na podlagi popolnih tablic umrljivosti za obdobje 1993–1995 se rodni kontingent od začetka do konca rodne dobe zmanjša le za 3,3 % (ibid.), najnovejše popolne tablice umrljivosti za obdobje 2000–2002 pa po preteku manj kot desetletja z 2,6 % kažejo še nižji osip (Šircelj in Ilić, 2004).

TEORETSKA IZHODIŠČA PROUČEVANJA MIGRACIJSKEGA OBNAŠANJA

Proučevanje prebivalstva znotraj geografije je bilo – zgodovinsko gledano – zastopljeno vse do 50. let 20. stoletja. Poprej se je prebivalstvo pojavljalo v bolj ali manj stranski vlogi znotraj vzročno-posledične verige okolje–ekonomski resurs (delo)–prebivalstvo. Šele v petdesetih letih se razvije v samostojno in priznano vejo geografije (Jones, 1990: 2). Vsekakor demogeografijo po tem 'priznanju' čaka turbulenten in bliskovit razvoj, ki je že v 80. letih postregel z uveljavitvijo novih konceptov in pristopov ter z avtomatizacijo obdelave čedalje večjih grozdov informacij. Novi teoretski pristopi so bili usmerjeni v interdisciplinarno zasnovano geografije prebivalstva, ki je v sebe integrirala teoretske smeri, kot so pozitivizem, behavioralizem in strukturalizem. Razvoj demogeografije je danes prišel do točke, ko ni več mogoče govoriti zgolj o tradicionalnih vprašanjih, povezanih s prebivalstvom, kot »Kje?« in »Zakaj tam?« (Jones, 1990: 3–4). Na prebivalstvena vprašanja je danes možno dajati zadovoljive odgovore le z aplikacijo spoznanj, metod in pristopov tudi drugih strok, katerim pomeni prebivalstvo eno od žarišč proučevanja. Gotovo velja v tem smislu omeniti demografijo. Ta je prav tako mlada veda. Prvi jo je kot termin definiral v 19. stoletju Guillard (Breznik, 1988: 7), v svojem nekaj manj kot stoletnem razvoju kot samostojne discipline (Malačič, 2000: 1) pa je v študij prebivalstva vnesla vrsto metod, ki jih je danes mogoče s pridom aplicirati tudi v demogeografiji.

Že iz definicij posameznih znanstvenih disciplin je razvidno, da demografija ni namenjala tolikšne pozornosti prostorskemu vidiku študija prebivalstva, kot jo je geografija. V tej razliki se kaže velika komplementarnost med tema dvema vedama. Prebivalstvenim študijam je ogromno prispevala prav geografija in v okviru nje demogeografija ravno z upoštevanjem prostorskega vidika. Iz teoretskih spoznanj geografov in demogeografov so nastale prve teorije o migracijah prebivalstva. Kakor se je demografija najprej ukvarjala s 'statično' umrljivostjo in kasneje z drugo naravno sestavino prebivalstva, rodnostjo, je bila v domeni geografije prostorska mobilnost (pokretnost, premičnost) prebivalstva. V tej smeri je potekal tudi največji prispevek geografov splo-

šnemu znanju o prebivalstvu in njegovih zakonitostih. Teorije, kot so teorija migracijskega prehoda, teorija o potisku in potegu ter še nekatere druge, so globoko zaznamovale prebivalstvene študije in razvoj novih hipotez in teorij predvsem na področju proučevanja migracij. Na tem mestu je treba omeniti nekatere novejšje teorije, ki so izšle iz interdisciplinarnega polja pod vplivom geografije, psihologije, sociologije, antropologije in etnologije, kot so teorija sidrišč, verižne migracije, migracijskega stresa, migracijskih mrež itd. Ob tem ne gre zanemariti niti velikega prispevka, ki ga je polju proučevanja prebivalstva in migracij prispevala ekonomija (npr. Malačič, 2000: 173). Seveda predstavlja prebivalstvo vsaki od disciplin bolj ali manj drugačno izhodišče proučevanja. Kakor je denimo za demografijo le-to objekt proučevanja sam na sebi, tako je v geografiji sestavni del pokrajinske stvarnosti oziroma geografskega kompleksa (Vrišer, 1987: 24).

Kaj pomeni aplikacija novejših teorij migracij v geografiji? Pomeni nje-no odpiranje v interdisciplinarnost, ko je treba uporabljati vse tiste izsledke različnih strok, ki nam lahko pomagajo pri pojasnjevanju zapletenega prebivalstvenega podsistema in njegove prostorske komponente. Prebivalstvo kot interaktivni pokrajnotvorni element ima svoj edinstveni princip delovanja – svojo »psihologijo« in svoj način funkcioniranja kot skupek posameznikov ali kot posameznik znotraj skupine prebivalcev. Izhajajoč iz potrebe po preseganju kartezijansko-dualističnega pogleda (po Gerber, 1997) želimo poudariti, da predstavlja način funkcioniranja prebivalstva neločljivo celoto z njim samim. Njegov »fizio« pojasnjuje in pogojuje njegov »psih« v neločljivi povratno učinkujoči zvezi (Skinner, 1974: 73). Zanemariti vlogo take psihologije, ki sega onkraj dualizma, pomeni osiromašiti možen rezultat. Navezava na proučevanje prebivalstva z vidika njegovega delovanja in reagiranja na vsakovrstne dražljaje iz okolja nakazuje potrebo po poznavanju principov človeškega obnašanja. Čedalje boljše razumevanje obnašanja človeka kot skupine ali posameznika kaže ravno v smer lažjega razumevanja temeljnih značilnosti prebivalstva, kot so med drugim tudi rodnost in mobilnost ter znotraj slednjih migracije. Iz predstavljenega izhaja spoznanje, da je mogoče na osnovna vprašanja (za čas–prostor, v katerem se nahajamo) zadostno odgovoriti le z upoštevanjem izsledkov disciplin, katerih primarni cilj je ugotavljati principe obnašanja. Eden zgodnejših poskusov takega proučevanja je študija ameriškega socialnega psihologa Petra Rossija o selilnosti družin (1955). V svoji študiji je uporabil socialno-psihološki pristop, kamor med drugim sodi tudi behaviorizem, s katerim se je lotil družinske selitvene mobilnosti v mestih. Tako gledanje je povzročilo oblikovanje novih smeri tako v geografiji kot v demogeografiji, kot sta behaviorizem in behavioralizem, ki sta pomembno doprinesla h krepitvi vrednosti geografskih spoznanj na mnogih področjih. Temeljno vprašanje bi se lahko glasilo: kaj oziroma kateri okoljski dražljaji so posameznika ali skupino pripeljali v položaj, da je reagiral-a na točno določen in opredeljiv način? Poznavanje posledic pomeni prvi korak v iskanju vzrokov in motivov. Tako bi

lahko geografski behaviorizem kot teoretsko metodo ali kot smer poimenovali tudi kot etiogeografijo oziroma geografijo obnašanja, po zgledu medicinske geografije o etiologiji bolezni (prim. Jones, 1990: 72).

Teorije migracij

Temeljno vprašanje v okviru teoretskih pristopov pri študiju prebivalstva bi lahko ponovili tudi v uvodu v poglavje o teoriji migracij. Sicer pa so v geografskem proučevanju migracij doslej dominirala naslednja vprašanja: kdo se seli, kam, od kod, koliko, zakaj, kakšne so posledice za odselitvena in priselitvena območja (po Jones, 1990: 178). Različni avtorji in različne discipline s področja migracij prebivalstva postavljajo v ospredje različne teorije. Omenili smo ključno vlogo geografije in demogeografije pri razvoju migracijske teorije, kar pa ne pomeni, da ima geografija edina pravico do proučevanja migracij. Danes so migracije predmet proučevanja mnogih strok, ki vsaka na svoj način poskušajo prispevati k razširjanju védenja in poglobljanju znanja na tem področju. S tem se migracije uvrščajo med interdisciplinarna področja 'par excellence'.

Ob tradicionalnem geografskem zanimanju za migracije se, za razliko od klasične demografije (npr. Hinde, 1998: 190), v zadnjih desetletjih temu pridružujejo tudi prostorska demografija, sociologija, antropologija in druge vede. Seveda ne moremo mimo izrednega pomena migracij za ekonomiste, ki so področju migracij prispevali veliko predvsem aplikativnih ekonomskih teorij in pristopov, kot so mikroekonomski in makroekonomski pristop ter teorija človeškega kapitala (npr. Malačič, 2000: 173–4). Tudi prispevek nacionalnih statističnih uradov ni zanemarljiv. Pomemben je zlasti z vidika metodologije, terminologije in definicij migracij in migrantov, ki so nujne, da je nek pojav konsistentno in sistematično beležen in obdelan. Pred dobrim stoletjem, preden sta se osamosvojili demografija kot samostojna disciplina in demogeografija kot poddisciplina geografije, je imela državna statistika še večji pomen pri proučevanju migracij.

Na drugi strani se je sociologija ukvarjala predvsem z vprašanji vključevanja imigrantov v novo okolje (npr. Castles in Miller, 1993; Castles in Davidson, 2000; Westwood in Phizacklea, 2000), z vprašanji identitet migrantov in globalizacije migracij (npr. Featherstone, 2000; Papastergiadis, 2000), torej bolj s posledicami migracij. Kljub manjšemu zanimanju za vzročnost pa je sociološka teorija po drugi strani konceptualno veliko prispevala k razvoju sicer izvorno geografskih (Coleman, 1999) teorij, kot so verižna migracija (chain migration), migracijske mreže (migration network) in migracijski stres (migration stress) (prim. Meyer, 2001; Bhaldrathe, 1999). Očaranost z globalizacijo in v tej luči s spreminjajočimi se migracijami je sociologiji pogosto zamegljevala mikropogled, kar je v smeri komplementarnosti izrabila antropologija s svojimi metodami. Za razliko od sociološkega 'makronivoja' proučevanja je največji

prispevek antropologije v 'mikropristopu' na ravni posameznika, družin, rodov in sorodstev (npr. Basch et al., 2003). Na ta način so na relativno majhnem številu učinkovito prikazane posledice migracij, procesi, ki ob tem potekajo, in motivika migrantov. Na osnovi svojih izsledkov je antropologija dokazala, da je možno z bistveno manjšim obsegom vzorca s pravilno odbranim pristopom do posameznikov priti ne le do enakih zaključkov, kot bi jih dale velike 'nacionalne' raziskave, temveč celo do večjega obsega in globine informacij. Na naraščajoči pomen 'narativov' in 'trajektorij' v antropogeografiji kaže vrsta prispevkov z migracijsko tematiko in omenjeno aplicirano metodologijo (npr. Halfacree in Boyle, 1993; Knowles, 1995; Lawson, 1998; 2000). Osnovnega pomena v omenjenih tehnikah je odkrivanje t. i. ključnih informatorjev, ki omogočajo različne oblike na pripovedih temelječih analiz, kot so že omenjeni narativi in trajektorije.

V nadaljevanju se bomo posvetili nekaterim najpomembnejšim konceptom migracij in mobilnosti. Doslej je bilo izdelanih in uporabljenih mnogo konceptov in modelov, ki bi bodisi pojasnjevali vzročni okvir ali pač razlagali posledice migracij ter ugotavljali značilnosti le-teh. Vse je nemogoče konsistentno razvrstiti, saj se razlikujejo že po izhodiščnem pristopu. Nekaj najpomembnejših bomo na tem mestu razvrstili bolj v kronološkem smislu kot po stvarni vrednosti.

Ravensteinovi zakoni migracije

Kot izhodišče vseh modernih teoretskih razglabljanj o migracijah se pojavljajo 'zakoni' migracije Angleža Ernesta Georja Ravensteina. Prvič so bili objavljeni že leta 1876, kasneje pa so izšli še v dopolnitvah (1885; 1889) in številnih ponatisih. Povzemamo jih po Griggu (1977: 42):

1. Večina migrantov se seli samo na kratke razdalje.
2. Migracija poteka postopno, korak za korakom.
3. Migranti, ki se selijo na velike razdalje, pri tem izbirajo med velikimi trgovskimi ali industrijskimi središči.
4. Vsak migracijski tok proži svoj kompenzacijski protitok.
5. Prebivalstvo, rojeno v mestih, je manj migratorno od prebivalstva, rojenega na podeželju.
6. Ženske so bolj migratorne od moških znotraj države, moški pa se pogosteje selijo preko državnih meja.
7. Večina migrantov so odrasli; družine se redkeje selijo izven svojega območja rojstva.

8. Velika mesta rastejo bolj na račun migracij kot na račun naravnega prirastka.
9. Migracije se večajo po obsegu vzporedno z razvojem industrije in trgovine ter z izboljšavo transporta.
10. Glavna smer migracije poteka od kmetijskih območij proti industrijskim in trgovskim središčem.
11. Glavni vzroki migracij so ekonomski.

Predstavljenih enajst trditev lahko obravnavamo s historičnega vidika ali z vidika njihove današnje veljavnosti. Čeprav nekateri avtorji oponašajo veljavnost nekaterim 'zakonom' že v času njihovega nastanka, je med trditvami kar nekaj takih, katerih vsebina je do danes vzdržala. Vsekakor pa je uporaba besede *zakon* znotraj tako dinamičnega področja, kot so migracije, precej presenetljiva.

V presoji 'zakonov' danes lahko prvemu načeloma pritrdimo, saj se z razdaljo število migrantov zmanjšuje tako z vidika splošne mobilnosti kot z vidika migracij. Že druga trditev je taka, da je njena veljavnost močno vprašljiva, v primeru Slovenije pa, kot bomo videli v empiričnem delu, ne drži. Tudi tretja trditev bolj ali manj drži, že četrta pa ima spet to pomanjkljivost, da drži le v manjši meri, pa še to ne povsod. Peta in deseta trditev se v večini razvitejših držav vztrajno umikata obratni smeri – praznjenju mest in selitvam v obmestno podeželje, ki se ob tem intenzivno suburbanizira (npr. Ravbar, 1997). Šesta in sedma trditev danes držita le v manjši meri, saj že primer Slovenije kaže, da med nekaterimi skupinami prevladujejo ženske migrantke, v splošnem pa izrazite prevlade moških ni. Načelno strinjanje velja tudi za osmo in deveto trditev, s tem da je zaradi nastopa druge demografske tranzicije in staranja prebivalstva v Evropi večina mest izpostavljena stagnaciji ali upadu. Na ta način je o prevladi mehanske nad naravno komponento prebivalstvene rasti težko govoriti. Enajsta trditev lahko drži v splošnem, bolj makroekonomskem smislu, ki ustvarja razlike v razvitosti med svetovnimi regijami. Gotovo gre za pomemben dejavnik migracij, njegov pomen pa je precenjen predvsem zaradi prevladujoče obravnave statističnih podatkov, ki praktično vedno vsebujejo tudi vrsto 'ekonomskih' spremenljivk. Na ta način je zanemarjen cel spekter dejavnikov, ki so še kako pomembni, mnogokrat pa celo pomembnejši od ekonomskega, kar bo prikazano tudi v nadaljevanju. Razni modeli, ki vsebujejo pretežno ekonomske variable, namreč le delno pojasnjujejo proces mobilnosti (Breznik, 1988: 257).

Ravensteinovi zakoni migracije združujejo v sebi različne vidike migracij, ki jih danes večinoma obravnavamo ločeno. V njegovi teoriji se prepletajo koncepti notranje in zunanje migracije, pa koncepti determinacije migracij, zaradi česar jo je težko obravnavati monolitno. Gre bolj ali manj za niz nekaterih avtorjevih opažanj, ki so v svojem času imele veljavnost trditev in 'začasnih' zakonov. Kljub temu, da je razmeroma enostavno opaziti, da pri Ravensteinovi teoriji

ne more biti govora o zakonih, je njegovo delo pomenilo osnovo, na kateri se je teorija migracij nadgrajevala vse do danes.

Teorija potiska in potega (»puš-pul« [push-pull] teorija)

Ameriški geograf Everett Lee (1966) je znan kot avtor teorije o potisku in potegu oziroma »puš-pul teorije« (angl. push-pull). V veliki meri je izhajal iz Ravensteinove teorije. Njegov namen je bil pravzaprav preizkusiti in prevetriti do tistega obdobja skoraj že pozabljene Ravensteinove 'zakone', kot so to poizkušali že nekateri pred njim (npr. Porter, 1956) ter cela vrsta za njim vse do danes. Lee je dopolnil Ravensteinovo teorijo s številnimi novimi hipotezami, predvsem pa je prišel do spoznanja, da na migrante deluje cela vrsta silnic, ki pripeljejo do tega, da se nekdo zaradi nekih razlogov od nekod nekam preseli. Skupine silnic ali dejavnikov, kot jih je sam poimenoval, lahko združimo v dve glavni skupini. Na eni strani so dejavniki ali faktorji, ki vzpodbujajo človeka k selitvi iz domačega kraja oziroma nekega bazičnega (izhodiščnega) območja, na drugi strani pa so dejavniki ali faktorji, ki iz nekega drugega (ciljnega) območja privlačno delujejo na migranta in ga s tem 'srkajo' vase. Med obema območjema se nahajajo prepreke, ki pravzaprav predstavljajo tretjo skupino dejavnikov. Končno so tu še različni osebni dejavniki, ki spreminjajo vrednost omenjenih dejavnikov pri odločitvi posameznika, da se bo preselil. Ob tem je treba poudariti, da lahko dejavniki prvih dveh skupin, torej izhodiščnega in ciljnega območja na migranta, delujejo vzpodbudno ali zaviralno. Po Leeju (1966) imajo lahko tudi nevtralen značaj, vendar s tem v bistvu prenehajo biti aktivni dejavniki procesa.

Seveda je od posameznika odvisno, kako bo nek dejavnik nanj pravzaprav deloval. S tem pa se teorija nevarno oddaljuje od svojega poslanstva razlaganja principov migriranja. Namreč njeno izhodišče je pravzaprav nedoločno. Po eni strani se lahko strinjamo, da isti dejavniki lahko na dve različni osebi delujejo povsem drugače, še vedno nimamo zagotovila, da se bosta denimo dve osebi pod vplivom istih dejavnikov odločili za preselitev. To lahko ilustriramo s splošnimi zakonitostmi današnjih migracij. Že to, da se navadno najintenzivneje seli populacija v starosti med 20 in 40 leti, kaže na selektivnost. Tako velja selektivnost pri izbiri ljudi, ki se bodo iz nekega območja izselili, saj se v redkih primerih izselijo cela območja. Nadalje lahko tudi pri ciljnih območjih ugotovimo podobno. Če so si namreč mnoga območja po svoji strukturi zelo podobna, potem bi se moral tok migrantov enakomerno porazdeliti po teh območjih, kar pa se ne dogaja. Problem nastopi tudi pri razlagi ovir, ki nastopijo med obema območjema. Večinoma so lahko znane šele po preselitvi ali poskusu selitve. Pomanjkljivosti v teoriji bi še lahko naštevali, vendar se ustavimo ob najpomembnejši pozitivni značilnosti teorije. Predstavljeni model migracij kaže na avtorjevo zavedanje o raznovrstnosti, raznosmernosti in obsežnosti vplivov, ki učinkujejo na migrante. Implicitno pa kaže na zavedanje, da gre vendarle za človekovo osebno odločitev,

ki na koncu odtehta. S tem modelom so se odprla vrata celi vrsti takoimenovanih agregatnih pristopov v študiju migracij na mnogih področjih.

Pomemben prispevek tej teoriji je dodal Donald Bogue (1969: 753–4), ki se je v svojem obsežnem delu o principih demografije mudil tudi ob vprašanju potisnih in poteznih faktorjev. Med potisnimi faktorji je izpostavil kot zlasti pomembne naslednje:

- krčenje nekega vira (resursa) ali upadanje cene zanj, nižje povpraševanje za določen proizvod ali storitev;
- izguba dela iz različnih razlogov;
- diskriminacija zaradi političnih, verskih, etničnih in drugih razlogov;
- odtujitev (alienacija) od ožje ali širše skupnosti;
- zapuščenje določene ožje ali širše skupnosti, ker le-ta dopušča premalo priložnosti za osebni razvoj, npr. za zaposlitev ali poroko;
- zapuščenje določenega območja zaradi neke katastrofe.

Med poteznimi (privlačnimi) faktorji našteva naslednje:

- priložnosti za zaposlitev na splošno ali za specifično delo oziroma poklic;
- možnost za doseg višjega dohodka;
- priložnosti za doseganje želene izobrazbe ali specializacije;
- ugodnejše okolje in pogoji življenja, kot so podnebje, stanovanje, šolanje ter različne olajšave;
- odvisnost in mobilnost drugih oseb, soproga, sorodnika;
- nove ali različne aktivnosti, kot so intelektualne, rekreativne in druge aktivnosti v večjih mestih za priseljeno podeželsko prebivalstvo ali prebivalstvo manjših mest.

Vidimo, da gre za celo paleto možnih vplivov, ki so vsi zelo subjektivni oziroma v presoji odvisni od posameznika in njegovih značilnosti. Vse našteto pušča preveč odprt sistem možnega vplivanja in součinkovanja dejavnikov, ne pove pa ničesar o procesu odločanja in sprejemanja odločitve posameznika, da bo migriral.

Teorija migracijske tranzicije (teorija tranzicije mobilnosti)

Teorija migracijske tranzicije ali tranzicije mobilnosti je naslednja v nizu poskusov razlag migracij in, širše gledano, mobilnosti. Njen avtor Američan Wilbur Zelinsky (1971) jo je označil le kot hipotezo, ki pa ji je v mnogočem težko oporekati. Teorija tranzicije mobilnosti spominja na teorijo demografskega prehoda. Pravzaprav je nastala kot dopolnilo teoriji demografskega prehoda na področju migracij. Slednja kot velika demografska teorija ni vključevala

migracij kot mehanskega gibanja, pač pa se je zadrževala ob naravnem gibanju, poudarjajoč predvsem rodnost (prim. Notestein, 1945; 1953). To je tudi eden od razlogov, da je pridevnik 'demografski' pri teoriji prehoda pravzaprav neupravičen, saj teorija ni vseobsegajoča.

Za osvetlitev teorije Zelinskega je pomembna vloga Američana Dova Friedlanderja. Že nekaj let pred Zelinskim je ugotovil, da so v teoriji demografskega prehoda popolnoma zanemarili vlogo migracij kot posrednega dejavnika v oblikovanju naravnega gibanja in v spremembah odnosa rodnost – umrljivost. V svojem članku je poudaril zlasti zgodovinsko vlogo migracije in njen vpliv v trojnem prepletu migracije – rodnost – umrljivost. Trdil je, da bi demografski prehod potekal drugače, če ne bi bilo v tolikšnem obsegu migracij iz Evrope v Ameriko. Po njegovem mnenju je bil čas upada rodnosti odvisen od možnosti za migracijo (Friedlander, 1969). To z drugimi besedami pomeni, da so se ljudje izseljevali, če je možnost emigracije obstajala, v takih razmerah pa se je višja rodnost zadržala dlje časa. Če se tu ustavimo ob slovenskem primeru, lahko ugotovimo, da je odseljevanje gotovo do neke mere zavleklo upad rodnosti, čeprav so bile pri nas stopnje rodnosti nizke že v začetku 20. stoletja. V slovenskem primeru je bila emigracija izredno močna, saj se kljub spočetka dovolj visoki rodnosti prebivalstvo številčno ni posebej povečalo (prim. Vogelnik, 1965; Šircelj, 1998; Rožman, 2003; Josipovič 2003a).

Zelinsky (1971) je poskusil migracije oziroma mobilnost razložiti ločeno od naravnega gibanja prebivalstva, vendar znotraj obrazca demografske tranzicije. Izdelal je obrazec, po katerem je, ob predpostavki veljavnosti splošne teorije demografskega prehoda, mobilnost ravno tako šla skozi proces tranzicije. Menil je, da je tranzicija mobilnosti pravzaprav spremljala tranzicijo naravnega gibanja ter bila njen odraz. V prostorskih in časovnih spremembah migracij in mobilnosti je videl mehanizme in pokazatelje širših družbenih sprememb. V svojem modelu je predvidel pet razvojnih stopenj družbe: (1) predmoderno, (2) zgodnjetranzi-cijsko, (3) poznotrancijsko, (4) razvito in (5) visokorazvito družbo. V modelu je preizkusil sedem oblik mobilnosti: mednarodne migracije, obmejne migracije, migracije vas – mesto, migracije mesto – mesto in znotrajmestna mobilnost, cirkularna mobilnost, potencialna migracija, absorbirana s cirkularno mobilnostjo, in končno potencialna cirkularna mobilnost, absorbirana s sistemom komunikacij. Vsaka od teh oblik mobilnosti je umeščena v model in opredeljena po obsegu v posamezni razvojni fazi družbe. Tako se mednarodne migracije pojavijo šele ob prehodu iz prve v drugo razvojno fazo. V tej močno narastejo ter kulminirajo v tretji fazi, nato pa počasi upadajo, vendar v peti fazi še vedno niso zanemarljive. Obmejna migracija je praktično prisotna, odkar so prisotne meje, svoj vrh dosega na prehodu iz druge v tretjo fazo in končno povsem izgine znotraj četrte razvojne faze. Migracija iz vasi v mesto je prisotna v vseh razvojnih fazah. Višek doseže v tretji fazi, na raven predmodernih družb pa se spusti v visokorazvitih družbah. Od doslej omenjenih je po številu migrantov najboljše. Medmestna (inter-city) migracija in znotrajmestna (intra-city) mobilnost je številčno

poleg cirkularne migracije najboljšeje. V drugi in tretji fazi doživi najvišji vzpon, nato pa stagnira na zelo visokih vrednostih. Vsebinsko in po obsegu ji je podobna cirkularna migracija, ki pa svoj vrh doseže v peti razvojni fazi. Potencialna migracija in potencialna cirkularna migracija sta težje opredeljivi, saj gre pri obeh za absorpcijo v drugih oblikah. V obeh primerih gre za novejšee oblike, ki so se pojavile šele v poznotranzijski ali kasnejših fazah.

Temeljna sintezna ugotovitev teorije Zelinskega bi se lahko glasila, da se z družbeno-demografskim razvojem spreminja tudi narava mobilnosti in migracij. Te so prešle od izvorno kratkih razdalj do ogromnih, celo globalnih razsežnosti. Obenem so se spremenile ne le oblike, temveč tudi sredstva, ki jih omogočajo. Teorija mobilnosti deluje zelo logično in za vsako od razvojnih faz in oblik mobilnosti lahko najdemo precej primerov. Ima tudi napovedovalno vrednost, saj se je od časa nastanka pred več kot 30 leti nekaj napovedi že uresničilo (npr. porast obsega cirkularne mobilnosti v visoko razvitih družbah). Kljub vsem odlikam je očitno, da teorija ne predvideva povratne smeri razvoja mobilnosti in da obstaja le ena možnost razvoja določene oblike mobilnosti v določeni razvojni fazi družbe. Ne predvideva niti povratne migracije iz mesta na vas, kar lahko danes zasledujemo v razvitejšem svetu. Na ta način je še posebej vprašljiva za aplikacijo v takoimenovanih državah v razvoju, katerih razvoja v prihodnje ne moremo povsem predvideti. Do neke mere so vprašljive tudi spekulativne ocene o vrsti in obsegu nekaterih novih bodočih oblik mobilnosti. Teoriji manjka morda najpotrebnejše: premalo aplikacij in izboljšav s strani kasnejših avtorjev.

Teorija sidrišč

Teorija sidrišč Avstralca Brucea Moona (1995) je ena najnovejših. Moon je analiziral dosedanje modele in teorije ter predvsem pristope v študiju in razlagi migracij. Ugotovil je, da je bil vidik posameznikovega odločanja sicer postopoma povzdignjen v osrčje problema razlage migracij, ni pa bil obravnavan na pravi način. Po njegovem mnenju so vseskozi prevladovale skrajnosti v pristopih, ki so se vsakič izkazali kot neceloviti in kot taki ne povsem primerni za razlago procesa odločanja posameznika ali skupin za migriranje. Kot odgovor na to je predstavil shemo 'sidrišč'. Ta shema ni zgolj razlagalna teorija, pač pa na podlagi dosedanjih dognanj predstavlja tudi možen metodološki okvir bodočih migracijskih raziskav.

Moon povzema Hayesovo (1994) ugotovitev, da so v zadnjih 15 letih demografi posvetili povečano pozornost pomenu kulturnih dejavnikov v razlagi demografskih fenomenov, kljub temu pa še ni prišlo do konsenza o načinu konceptualizacije. Hkrati sam ugotavlja, da so migracijske raziskave zašle v krizo zaradi prevzemanja pobude socialne (sociološke) teorije. Zato predlaga nov razmislek, ki bi bolj celovito oziroma manj enostransko, na ravni neke

‘mezoanalize’ povezal kolektivne izkušnje s širšimi vzorci migracijskih tokov. Namreč, trenutna praksa v migracijskem proučevanju je neustrezna zaradi podvrženosti neprožnim predpostavkam družbenega obnašanja, izpeljanega iz funkcionalistične sociologije. S tem je bila preprečena teoretična povezava med ‘makromigracijskimi’ procesi in ‘mikrolokusa’ migranta. Po njegovi oceni v migracijski teoriji trenutno dominirajo trije ločeni pogledi (perspektive) o družbeni konstrukciji: socialna, osebna in kulturna. S ciljem oblikovanja nove paradigme pa jih je nujno treba povezati. Raziskovanje socialnih dejavnikov so močno zaznamovali funkcionalistična in behavioristična teorija, raziskovanje osebnih pa bolj funkcionalizem. Čeprav je bil dosežen premik v smeri od ‘obnašanja’ do ‘spoznanja’ kot dominantnega teoretičnega okvira, kulturnim faktorjem ni bilo posvečeno dovolj pozornosti. Motivacijska teorija s polja družbene psihologije pomeni teoretični korak naprej od behaviorističnega in kognitivnega pristopa. Motivacijska teorija se je razvila pravzaprav kot odgovor na večdesetletni spopad med pristaši behaviorizma na eni strani in kognitivizma na drugi strani. Kakor je bil behaviorizem na vrhuncu moči v 60. in 70. letih 20. stoletja, tako mu je v 80. sledil kognitivizem. Temeljna razlika med tema dvema pristopoma je objekt proučevanja. Teoretični utemeljitelj metodološkega behaviorizma Watson je že v začetku 20. stoletja definiral, da je lahko edini verodostojen objekt proučevanja psihologije obnašanje, saj je le-to objektivno merljivo (Watson, 1919). Avtorji motivacijske teorije, ki ima korenine v nekaterih predpostavkah gestaltizma in Lewinove ‘terenske’ teorije (Schellenberg, 1978), kasneje pa je nastala na podlagi teorije o pričakovanjih in vrednotah (Colman, 2001: 257), so pravzaprav iskali konsenz med behaviorizmom in kognitivizmom. Kakor se niso mogli strinjati z vedno racionalnim obnašanjem, ki ga je zagovarjal kognitivizem, tako se tudi niso mogli zgolj vrniti na obstoječo behavioristično teorijo. Iz tega konflikta je nastala sprva teorija vzročne akcije (Fishbein in Ajzen, 1975; 1980, v: Colman, 2001: 257), ki je dejansko zelo podobna behaviorističnemu konceptu, kmalu za njo pa še teorija načrtovanega obnašanja (Ajzen, 1988; 1991, v: Colman, 2001: 257), ki prav tako v glavnem sloni na behaviorizmu, s tem da omogoča tudi neko ‘praznino’, kamor lahko uvrščamo nepojasnljive primere. Kar lahko prinese nov rezultat, je po Moonu povezovanje motivacijske teorije z razvijajočim se razumevanjem kulturnih vplivov. Slednji so na eni strani domena ‘osebnega’ v migracijah in na drugi regionalnega institucionalnega okvira politično-ekonomske strukture, znotraj katerega se ljudje odločajo.

Tudi v konceptu sidrišč nastopa klasičen problem migracij, namreč kdaj neka oseba postane migrant. V skladu z definicijo migracij se koncept odreja znotrajmestni (intra-urbani) mobilnosti. Shema sidrišč je načeloma zasnovana na predpostavkah o migracijah znotraj širšega kulturnega konteksta (npr. skupine držav, države ali etnične skupine), potemtakem torej za notranje migracije. To pa ji ne ozi uporabnosti, saj jo lahko zlahka apliciramo tudi pri proučevanju mednarodnih migracij. Notranje in zunanje migracije so namreč zelo prepletene,

posebej z regionalnega vidika. To bo v nadaljevanju prikazano tudi v primeru nekdanje SFRJ in držav naslednic. Avtor opredeli migracijo kot pomemben dogodek, ki vključuje tako posameznika – migranta kot širšo skupnost, saj zareže v pričakovano normo osebne in kulturne stabilnosti.

Vrednost Moonovega koncepta je v zelo čvrsti teoretični podstati, saj avtor temeljito analizira dosedanje pristope, ki so temeljili pretežno na enem vidiku. To je bila deloma tudi posledica monodisciplinarnega pristopa. Geografe so migracije zanimale s prostorskega vidika, za ekonomiste so bile migracije zgolj posledica navadnih oportunističnih odzivov na tržne silnice, za antropologe in sociologe je bila njihova vloga pomembna z vidika indikacij sprememb kulturnega in družbenega funkcioniranja, in končno za psihologe z vidika migrantovih izkušenj. Drugo veliko pomanjkljivost pa Moon vidi v shizofrenem odnosu med makro- in mikronivojem. Makropristop vključuje merljive značilnosti družbeno-gospodarskega in naravnega okolja, mikropristop pa migrantov proces odločanja. Pomanjkanje poudarka na upoštevanju družbenih in kulturnih dejavnikov, v katerem se odločitve migranta dogodijo, je privedlo avtorja do oblikovanja modela, ki vključuje tri osnovne komponente družbene organizacije: (1) institucionalni okvir, (2) osebno obnašanje in (3) kulturni kontekst. V socialni paradigmi, ki jo predstavlja institucionalni okvir, Moon na podlagi vrste primerov vidi determinizem. Razvila se je znotraj urbane geografije, nanjo pa sta vplivali sociologija in psihologija. Ta kombinacija je privedla do raziskav urbane strukture kot funkcionalnih determinant razvoja skupnosti in/ali obnašanja prebivalcev. Kombinacija determinističnega funkcionalizma in behaviorizma pa je osnova omenjene paradigme. Tak pristop je skupaj z neoklasično ekonomijo rodil nekatere zelo toge koncepte, kot so denimo 'puš-pul faktorji'. Le-ti se z dihotomnim ločevanjem odmikajo od dejanskega situacije. Druga paradigma se nanaša na 'osebno'. Tu so se uveljavili trije pristopi. Behaviorizem je bil glavni element pri razumevanju selitvenega vzorca, kognitivizem je pomenil način materializacije, pristop 'osebne motivacije' pri migracijskem odločanju pa je odpravljal togosti prvih dveh. Tretja paradigma vključuje 'kulturno' in jo lahko razumemo kot obliko 'osebnega obnašanja', dovzetnega za 'institucionalni okvir', temelji pa na 'antropološkem tipu' študij.

Avtor ugotavlja, da so vse paradigme kljub nekaterim korekturam še vedno preveč deterministične in da zato s tega vidika ne morejo dati celovitega odgovora na zapletena vprašanja vzgibov in silnic, ki delujejo na odločitve posameznika, da spremeni kraj bivanja. Seveda se postavlja vprašanje, kako naprej. Odgovor ponuja v kombinaciji raziskovalnih elementov ter oblikovanju enotne sheme. To shemo oziroma obrazec preprosto poimenuje 'sidrišče' (mooring) – mesto našega (začasnega) pristana. Sidrišča so tisti *družbeni izrazi* [kot v originalu], ki ne le dovoljujejo materializacijo fizične, psihološke in emocionalne dobrobiti posameznika, temveč ga tudi 'privežejo' na določeno mesto. Shemo sidrišč kot migracijsko raziskovalno metodo Moon naslanja na Mansfieldov (1992) model, ki ga nekoliko prilagodi potrebam 'sidrišč'. Pri tem

Mansfieldov koncept samega na sebi zavrača, saj v njem vidi vnaprejšnjo pre-mosorazmerno pogojenost praga selitvene netolerantnosti s socio-ekonomskim statusom. Moon namesto ukalupljenosti koncepta v svoj model vnaša raven optimizma, ki se lahko seli med poljubnimi socialnimi skupinami in s tem vpliva na vrednostni raztezek. Ta dinamična vertikalna shema se sestoji iz treh plasti, ki so navzgor in navzdol druga proti drugi omejene. Najvišjo točko oziroma nivo pomeni 'stopnja idealov', naslednja je 'stopnja pričakovanj', sledi 'stopnja tolerance', na dnu pa se nahaja 'najnižji prag netolerance' [kot v originalu]. Vmesne plasti tvorijo prostore, v katerih se nahajajo določene 'sidriščne teme'. Te teme so odprt skupek zadev, povezanih z našim bivanjem, od katerih je odvisna naša potencialna preselitev. Višje ko se neke teme nahajajo v shemi, manjša možnost je za spremembo lokacije. Seveda ti 'vrednostni raztezki' variirajo od posameznika do posameznika, pač odvisno od njegovega/njenega dojemanja ideala, pričakovanj, tolerance, kar lahko označimo s horizontalnim vektorjem optimizma. Skratka, avtor ponuja nek drugačen, bolj fleksibilen sistem, ki ne določa števila variabel vnaprej, pač pa pušča sistem odprt, celo do te mere, da 'sidriščne teme' našteje ob poizvedbi migrant sam. S tem se dejansko oddalji od prej omenjenih klasičnih (v veliki meri determinističnih) pristopov z vključitvijo tako osebne izkušnje kot institucionalnih učinkov. V osredje so postavljeni posameznik in njegova vrednotenja, zaznave in izkušnje preko številnih 'sidriščnih' tem.

Teorija migracijskega stresa

Teorija migracijskega stresa se je v geografiji razvila pod vplivom socialno-psi-holoških šol, tudi behaviorizma, ki je imel osnovo v watsonianski in skinerianski teoriji (Reber in Reber, 2001: 683, 799). Iz izkušenj behaviorizma, zaznamovanih s kognitivizmom, je izšel behavioralizem, katerega vidni predstavnik je bil Wolpert (1964; 1970). Wolpert se je veliko ukvarjal z vidiki človekovega obnašanja. Že pred 'puš-pul' teorijo je izpostavil pomen človekovega procesa sprejemanja odločitev, saj je prav posameznik tisti, ki mora sprejeti odločitev za preselitev. Čeprav je Wolpert zastopal kognitivno smer znotraj geografsko aplicirane social-no-psi-hološke šole, je za razliko od drugih kognitivnih behavioralistov dopuščal možnost, da človekova odločitev za preselitev ni nujno tudi najracionalnejša. Ideje je razvijal v smeri posameznikove odločitve, ki se zgodi pod vplivom nakičenega stresa iz okolja (Wolpert, 1970; prim. Trstenjak, 1984: 164). Njegova teorija je bila tudi metodološko usmerjena v iskanje 'stresorjev' – dejavnikov, ki stresno delujejo na posameznika in ga silijo v selitev. To je spodbudilo vrsto avtorjev, da so pričeli znotraj tedaj prevladujoče 'puš-pul' teorije izpostavljati vidik posameznika in dejavnike, ki ga vzpodbudijo k selitvi.

Vendar se ta obetavni pristop ni razvil v neko vseobsegajočo teorijo, ki bi imela odgovore na vprašanje, zakaj se nekdo preseli oziroma odloči za selitev.

Vzroki za to so predvsem v dejstvu, da so nasledniki Wolpertove teorije dajali preveč poudarka stabilnim socio-ekonomskim dejavnikom, ki so od zunaj vplivali na posameznika, pri čemer so zanemarili vlogo potencialne neracionalne odločitve. Tudi Wolpert sam je precenjeval racionalnost posameznika, ko mu je pripisoval ravnanje v skladu s teorijo 'prostorske koristnosti' v vrednotenju izvornega območja. Po drugi strani je namenil pretiran poudarek aplikaciji koncepta življenjskih ciklov, ki naj bi vplivali na oblikovanje selilnega praga (prim.: Woods, 1982a: 194). Wolpert je, prav tako kot večina kognitivistov, črpal teoretične podlage iz terenske teorije Kurta Lewina (npr. Schellenberg, 1978). Eden takih primerov je tudi Wisemanov (1980) model migracije starejših generacij, ki jo povzema tudi Moon (1995).

Sistemska teorija migracij

Sistemska teorija se pogosto javlja v različnih geografskih konceptih in teoretskih izhodiščih. Pogosto jo uporabljajo je na področju ekonomske geografije, politične geografije (npr. Bufon, 2001a: 57) in demogeografije. Kot primer uporabe sistemske teorije na področju migracij prebivalstva je pogosto navajan Mabogunje (1970). Avtor sistemske teorije migracij imenuje sicer svojo teorijo oziroma koncept kot sistemski pristop k študiju migracij, ki na primeru Afrike pojasnjuje ruralno-urbano migracijo. Pa vendar sestavine, ki jih je vključil v sistem, ne pokrivajo geografskega kompleksa (pokrajinsko-prostorske stvarnosti), pač pa predstavljajo zgolj aplikacijo sistemske teorije za potrebe ekonomske racionalizacije migracij. Problem je predvsem v tem, da se s preprosto preslikavo biološko-organskega (naravnega) sistema v delovanje družbe prenese le funkcija posameznega gradnika, ki je kot tak objektiviziran in ki mu je onemogočena sprememba položaja v sistemu. Večina teh slabosti je prenešana tudi v ekonomsko teorijo, ki je ravno zato tako deterministična, kar je lahko splošni vzrok njene 'privlačnosti'. Zaradi funkcionalističnega pristopa sistemska teorija ne more razložiti procesa družbenih sprememb niti družbenega konflikta (Marshall, 1998: 659–60). Nadalje sistemska teorija vidi posameznika zgolj v vlogi respondenta (odzivnika) na dražljaje iz sistema, podsistemov in okolja (prim. Woods, 1982: 194). Problem sistemske teorije je torej v nezmožnosti preseganja kartezijskega dualizma (prim. Gerber, 1997), saj ne upošteva denimo njegove potencialne operantske vloge (prim. Skinner, 1965: 46, 50, 64–6; 1995). Na ta način je izpuščena celotna paleta osebnostno-motivacijskih dejavnikov, ki vplivajo na preselitev neke osebe. Tako gre za sistemsko teorijo bolj po imenu oziroma po funkcionalističnem dojetanju sistema (npr. Dwyer, 1999). Smiselno bi jo bilo dopolniti z ekološko oziroma 'environmentalno' (okoljsko) komponento po Vesterjevem vzoru ekosistemskega pristopa (Vester, 1985), kar je o ekološko-prostorskih aspektih socialne psihologije ugotavljal že Trstenjak (1984). S tem bi Mabogunjejeva teorija bolj upoštevala geografske

dejavnike migracij. Geografski faktorji emigracije so nespregledljivo pomemben element znotraj determinant migracij, kar priznavajo tudi številni geografi in negeografi (npr. Breznik, 1988: 258; Malačič, 2000: 171).

Ekonomska teorija migracij

Znotraj ekonomske teorije v ožjem smislu ločimo mikroekonomski in makroekonomski pristop pri razlagi migracij. Bistveno več privržencev ima mikroekonomski pristop, ki je razvil dokaj celovito teorijo, ki pretežno temelji na ekonomskih konceptih, kot glavne dejavnike migracij pa ravno s tega vidika vidi v ekonomskih (npr. Malačič, 2000: 174–5). V ekonomski teoriji migracij so se razvile številne smeri. Zelo kompleksna je teorija človeškega kapitala. Postavlja pa se vprašanje, ali je mlad človek, v povprečju star med 15 in 19 let, res lahko reagiral oziroma razmišljal v skladu s to teorijo. Namreč, da posameznik pričakuje od migracije donos, ki mora biti zadosten, da pokrije stroške migriranja. Stroški so povezani s stroški preselitve, izgubljenimi zaslužki v času iskanja nove zaposlitve ali dodatnega izobraževanja, pa tudi s psihičnimi stroški, kot npr. z domotožjem, izgubo starih prijateljev in podobno. Zelo podrobno je v slovenski literaturi o teoriji človeškega kapitala pisal Malačič (1985).

Ekonomski dejavniki migracij so v literaturi postali skoraj nekaj samoumevnega. To velja zlasti v primerih 'prostovoljne' migracije, vendar pa je včasih izredno težko postaviti mejo med prostovoljnostjo in prisilnostjo. Če se ekonomskim dejavnikom pripisuje takšna teža v migracijah, potem lahko poanto tudi obrnemo. Vprašamo se lahko, ali so ekonomski dejavniki 'prepričali' vse preostalo prebivalstvo, ki se ni odločilo za migracijo. Na ta način lahko že zaslu-timo, kakšen determinizem se obeta ob poskusih, da bi zvedli migracijo na zgolj en sklop dejavnikov. Če že zvedemo dejavnike migracij na njihovo ekonomsko komponento determiniranosti, potem se postavlja vprašanje smiselnosti iskanja faktorjev migracij. Verjetno je zato pomembnejše vprašanje, kaj je bil glavni inicialni dejavnik človekove odločitve o migraciji. Preko tega vprašanja lahko verjetno prodremo globlje v razumevanje migracijskih premikov in tokov.

Sociološka teorija migracij

Migracija vključuje (bolj ali manj) permanenten premik posameznikov ali skupin preko simbolnih ali političnih meja v nova rezidenčna območja in skupnosti. Znotraj sociologije so migracijske študije zelo pestre in so običajno del večjih 'problemov', kot so raziskave sorodstva, socialnih omrežij ali ekonomskega razvoja. Konvencionalno se v analizi migracij razlikuje faktorje potiska in potega. Ločuje se tudi notranje (med regijami) in zunanje (med državami) migracije (Marshall, 1998: 415–6). O nekaterih sodobnih usmeritvah v sociološki teoriji

migracij smo govorili že v uvodu poglavja o migracijah, tako da na tem mestu ne bomo zahajali v podrobnosti.

Druge teorije in modeli migracij

Pri *konceptu postopne migracije* (step-by-step migration) je v ospredju vprašanje zaporednosti migriranja, kjer je potrebno opredeliti vlogo postopnosti (npr. Ogden, 1984: 70; prim. Jackson, 1986: 5–8). V tem kontekstu nam podatki o 'postajah' migrantov pomagajo razkriti mnoga ozadja, kot so migrantski cilji, želje, 'realnosti', lokacije, razdalje ipd. Če pogledamo konkreten primer migracije enega od anketiranih, vidimo, da gre za kompleksno kombinacijo krajev, iz katere je mogoče potegniti nekatere zaključke. Oseba X je navedla naslednje 'postaje': Lušci Palanka – Sanski Most – Banja Luka – Sarajevo – Zagreb – Ljubljana – Frankfurt – Ljubljana (vir: anketa 2004). Razberemo lahko, da gre inicialno za ruralno–urbano selitev, znotraj tega pa za različne vrste urbanih naselij in različne urbane (lahko tudi suburbane) opcije. Migracijski cikel postavlja pod vprašaj tudi problem remigracije oziroma povratka. Tako Ljubljana dvakrat nastopa kot postaja. Navedeni primer sicer sploh ni nujno tipičen, kaže pa na vso kompleksnost vprašanj beleženja lokacij in z njimi povezanih ravni hermenevtike in interpretacije.

V podoben okvir bi lahko uvrstili tudi teorijo oziroma *koncept verižne migracije* in *koncept migracijskih mrež*. Za nastanek migracijske verige potrebujemo tisti impulz, ki sproži oziroma spodbudi začetek preseljevanja. Po tej začetni vzpodbudi je migracijsko verigo težje prekiniti kot vzdrževati. To še zlasti velja v primeru utečenosti v daljšem obdobju. Koncept verižne migracije je razvil Price (1963), osnovo pa ima v znamenitem delu Thomasa in Znanieckega o poljskem kmetu v Evropi (na Poljskem) in v Ameriki iz dvajsetih let 20. stoletja (npr. 1958). Del osnov koncepta verižne migracije vsebuje tudi koncept migracijskih mrež, ki predstavljajo neke vrste nadgradnjo migracijskim verigam.

Med teorije lahko uvrstimo tudi modele, če imajo splošno težnjo po eksplikaciji izbranega pojava. Modeli, kot so Zipfov, Lowryjev in Stouferjev, če omenimo le nekatere, so bili pogosto uporabljeni pri proučevanju determinacije migracij (po: Breznik, 1988). Vendar pa je za modele zaradi relativne izhodiščne togosti značilna bolj ali manj nizka raven pojasnjevanja variabilnosti (ibid.).

Etničnost v zvezi z nekaterimi kulturnimi značilnostmi prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ

Priseljeno prebivalstvo v Sloveniji notranje ni homogeno. Posamezne skupine se najizraziteje ločijo po etnični in verski pripadnosti, ki je pogojena s politično-geografsko strukturo izvornih območij. Glede etnične strukture priseljenega

prebivalstva je treba že v začetku poudariti, da približno eno četrtno tega prebivalstva predstavljajo etnični Slovenci (vir: Popis 1991; 2002; SURS), ki so bili rojeni ali pa so imeli prvo bivališče po rojstvu na ozemlju nekdanje SFRJ (brez Slovenije). Predvsem po razpadu SFRJ je prišlo do tako imenovane repatriacije etničnih Slovencev, ki so živeli po vsej bivši skupni državi. Seveda je repatriacija neustrezen izraz, saj se je velik del priseljenih etničnih Slovencev pravzaprav rodil v drugih državah. To 'repatriacijo' je omogočila šele zakonska uveljavitev pravice do »povratka Slovencev po rodu« v Slovenijo (vir: npr. ULRS 40/1999). Ta zakon temelji na nemškem konceptu dojemanja 'kulturne' nacije (Kulturnation; Kulturvolk), ki daje pravico do povratka vsakomur, ki lahko dokaže, da je eden od njegovih prednikov 'po rodu' v našem primeru iz Slovenije (prim. Michalon, 2003). Na ta način je subjektivna etničnost znak pripadnosti narodu in nacionalni državi, po kateri se pripadnik takega naroda lahko 'vrne' (repatriira) v državo, v kateri še nikoli ni bil (prim. Bešter, 2001). Temu konceptu povsem nasproten je francoski koncept nacije, ki narod vidi kot državo (prim. Michalon, 2003). To pomeni, da je vsak državljani Francije hkrati po narodnosti Francoz ne glede na njegovo kulturno ozadje ali osebno etnično ali drugo opredelitev (ibid.).

Vprašanja etnične identitete

Vprašanja etnične identitete so v današnjem času ponovno bolj aktualna. Čeprav je v literaturi predstavljenih veliko elementov ali stebrov etnične identitete, ji jezik vendarle postavlja osnovo in najbolj otipljiv element utemeljitve (prim. Barth, 1969/1997; Smith, 1991/1998: 27; Poutignat in Streiff-Fenart, 1995/1997: 60; Korunić, 2003). V kontekstu pisanja Mateje Sedmak v delu *Kri in kultura* (2002) se postavljajo številna vprašanja, ki se dotikajo etničnosti, multikulturalnosti, različnosti, sobivanja ipd., ter tudi problem različnosti nekega kulturnega dejavnika (in elementa). Denimo jezik kot element različnosti. Kje se kažejo različnosti pri jeziku? Koliko sploh lahko govorimo o večjezičnosti, ko gre za priseljence v Slovenijo iz drugih republik nekdanje SFRJ? Nominalno gre seveda za različne jezike, funkcionalno pa lahko ločimo morda tri skupine, ki se medsebojno ločujejo verjetno manj kot geografsko najbolj oddaljena slovenska narečja (prekmurščina in rezijanščina) – torej narečja, ki sodijo v slovenski jezik.

Jezikovno lahko torej govorimo o precejšnji podobnosti, iz katere izhaja tudi enostavnejše, mnogokrat samodejno pretežno razumevanje južnoslovenskih govorov z območja nekdanje SFRJ, ki pa so tekom časa privzeli poljudne značilnosti uradnih jezikov in je zato njihovo razlikovanje med ljudmi toliko očitnejše. Če pa pogledamo samo percepcijo 'avtohtonih' prebivalcev Slovenije (ali širše vzeto 'domorodnih' govorcev enega od taksativno slovenskih narečij), vidimo nasproti govorcem drugih slovenskih narečij iste pretežno podcenjevalne

odnose v slogu – kako čudno govorijo tile ipd. Tu se kaže očitna vzporednica, ko lahko z nekaj truda takšni ‘kritizerji’ narečje ali jezik ‘drugega’ sicer razumejo, prevladujoča percepcija in ‘zdravorazumska’ logika pa ti dve stvari vendarle ločujeta na trhlen temelju etničnega. Slednje je izraziti kulturni atribut nekega posameznika, ki je lahko zgolj vsiljen s strani okolja ali pa tudi nezavedno prevzet (in privzet) ter prakticiran. Posameznik je lahko namreč zgolj rojen in ‘vržen’ v okolje, ki si ga ob rojstvu ne more izbirati sam. Tako ga politične meje bistveno bolj definirajo – mu pripišejo kulturne značilnosti in ga s tem postavijo kot drugačnega nasproti morda identičnemu primerku na nasprotni strani meje. Kritizerski odnos kot privzgojena posledica se zato pogosto kaže v popravkih izrečenih tez, ko kritizerji včasih dodajo nekaj v slogu, »je pa vsaj naš, četudi še tako čudno govori« (npr. Gorenjec ali Ljubljčan za Prekmurca ali Rezijana).

Stabilnost hetero-etničnih zakonskih zvez ali partnerstev bi lahko bila boljši pokazatelj zmožnosti sobivanja različnih ‘kultur’ (bolje: ‘praks’), kot npr. število razvez in ločitev. Ko namreč pride do preprirov med partnerjema, so lahko žalitve na etnični (kulturni) bazi zelo učinkovite, saj nosijo stigma okolja (večvrednost družbe priselitve nad ‘izhodiščno’ družbo – družbo prve ali zgodnje socializacije). Bistveno pogostejše razpadanje heteroetničnih partnerstev bi tako lahko pomenilo, da je morda različnost prevelika?! To je seveda nesmiselno. Tako recimo partnerka z Obale svojega partnerja iz Zagorja smatra za kulturno enakega, za razločevalni element omenja le jezik! Ali bi ta jezik še vedno veljal za razločevalni dejavnik v primeru partnerke iz Zagorju sosednjih območij v Sloveniji (npr. Štajerska, Haloze, Kozjansko, Bizeljsko...)?

Po drugi strani se ponuja enaka vzporednica z Italijani, ki so ‘ista’ kultura (s Slovenci na Obali), le jezik je razločevalni dejavnik. Tu je jezikovna ločnica večja, saj so podobnosti italijanskega jezika s slovenskim na ravni, ki zadeva le zelo majhen del zmožnosti razumevanja slovensko govorečega. Po drugi strani pa je v primeru slovensko-italijanskega partnerstva možno izločiti elemente, ki služijo za zbadanje z etničnimi (kulturnimi) atributi v slogu – glej, kako so glasni, ne moreš zgrešiti – to so Italijani. Ali gre tu še vedno za istost kulturnega okolja? Ali ni že tu podan ‘dokaz’ o različnosti Italijanov nasproti Slovencem?

Enako velja za prehranjevalne navade, družabnost ipd. Te primere lahko obravnavamo na enak način kot prevladujočo (splošno) kulturo ali jezik. Iz povedanega lahko sklepamo, da gre za občutljivost na (vsakršno) različnost (že znotraj vasi, pokrajine, narečja, jezika, države, religije, kontinenta...) kot del privzgojenega in univerzalnega, morda kot navidezno prirojeni porok varnosti. Ob poznavanju zgodovinskih dogodkov, ki so predeterminirali razmejevanja in s tem kulturno (etnično) diferenciacijo enotnih delov južnoslovanskega jezikovnega prostora, lahko slednjo štejemo kot rezultat »geopolitičnih osi pritiska«.

Dejavniki migracij

Nobeni od teorij do sedaj ni uspelo podati ustrezne razlage dejavnikov migracij. Ekonomska teorija migracij je, denimo, privlačna zaradi relativno lahko dostopnih podatkov o parametrih, ki so merljivi. S tem pa dobivamo zgolj posredno gradivo za ugotavljanje vzrokov migracij. Čeprav lahko globalno beležimo močno korelacijo med ekonomskim razvojem in imigracijo, so ekonomske okoliščine dejansko okoliške temeljnim procesom, ki posameznike spodbujajo k migriranju. Če migracijo razumemo kot spremembo stalnega ali začasnega prebivališča, pri čemer za spremembo štejeemo uradno zabeležbo, dobimo sicer pomemben korpus podatkov, ki pa ne zaobsegajo celotne migracije. Marsikje so taka odstopanja zelo velika (neregularna ali nedokumentirana migracija, ilegalna, delo na 'črno' in druge oblike v ZDA in zahodnoevropskih državah). Ne glede na to se moramo najprej vprašati, kaj je tisto primarno, kar nas sili v migracijo. Wolpert (1964) je opazil velik pomen sistema odločitev posameznika, ali migrirati ali ne. Pred (1969) je Wolpertova razmišljanja nadgradil z matriko obnašanja, na kateri ena od osi pomeni nivo informacije, druga pa zmožnost uporabiti to informacijo. Kombinacija informiranosti in zmožnosti izrabiti določeno informacijo pa pripelje do odločitve.

Ta behavioralistični koncept, ki v sebi združuje proučevanje percepcij, da lahko razumemo odločitve o migriranju, zahteva zelo zapletene pogoje pridobivanja takih informacij za raziskovalne namene. Dodaten problem je subjektivnost pridobljenih informacij, ki je tem večja, kolikor je večja tudi 'pogojnost' vprašanj.

Behavioristični koncept, ki prav tako izvira iz socialne psihologije, na drugi strani ponuja natančno zbirko 'spremljajočih' podatkov posameznika, ki jih potem kombiniramo s kvantitativnimi podatki s 'terena'. Prednost behaviorističnega pristopa je v tem, da posledico (torej specifično obnašanje, tj. migracijo) že poznamo, pridobivamo pa podatke na treh ravneh:

1. podatke o posamezniku na trenutni lokaciji (pod pogojem, da je migriral, torej po preselitvi);
2. podatke o okolju (prostoru), kamor se je opazovani posameznik preselil (od mikro- do mezo- in makronivoja: on/ona, družina, družinski člani, sorodstvo, okolica, sosedje, politika ...);
3. podatke o 'izvornem' okolju.

Navajamo nekaj ključnih vprašanj, ki so povezana z razumevanjem vzrokov za migracije:

- ali migranti poznajo razloge migriranja drugih oziroma njihova mnenja;
- ali poznajo vzroke migracij iz istih okolij;

- kakšen je bil njihov status v družbi v primerjavi s tistimi, ki niso migri-rali, in v primerjavi z ostalimi migranti;
- kakšen tip ljudi se odloča za migracije.

Po nam dostopnih informacijah, doslej še ni bilo izpeljanega projekta, ki bi sočasno (»v živo«) meril proces migracije, zato vse naše ocene slonijo na aposteriornih izhodiščih. Na podlagi podatkov iz odgovorov na zgoraj zasta-vljena vprašanja lahko zato dobimo bistveno širšo sliko okoliščin, ki so privedle do določene odločitve in s pomočjo katerih lahko deloma presežemo slabosti aposteriornega pristopa. Na podlagi tega lahko uspešneje napovedujemo pri-hodnje prostorske premike (migracije).

Tak pristop nam omogoča osredotočanje na stvarne dogodke, ki so preverljivi in jih je mogoče umestiti v prostor. Pomen vzgibov s perceptivno-kognitivnega vidika zavestno zanemarjamo, saj izhajamo iz predpostavke o istem ali enakem načinu delovanja (funkcioniranja) prebivalstva, pri katerem ni persistentno patoloških prvin obnašanja. Taka pa je večina prebivalstev. Omenjeni nabor podatkov je tudi bistveno širši od nabora podatkov v mikroekonomski analizi, slednja tudi ne omogoča oziroma nima namena ovrednotiti vseh okoliščin, ki pomenijo dražljaje človekovemu obnašanju.

Psihološki dejavniki migracij

Strah pred imigracijo – želja po osvajanju

Razumevanje socialno-psiholoških učinkov imigracije na neko lokalno po-pulacijo je vezano na poznavanje tradicionalnega razvoja vprašanj o človekovi mobilnosti. Človekova navezanost na teritorij, na neko konkretno ozemlje, je bila pogosto izraz take ali drugačne prevlade na tistem območju. Znotraj geo-grafije obnašanja je bilo v 20. stoletju razvitih kar nekaj teoretskih pristopov k razumevanju človekove mobilnosti in migracij. Na kratko bomo povzeli nekaj temeljnih, ki jih navaja tudi Gold (1980: 83–4) v svojem temeljnem delu.

Lorenz (1966, 1970) je razvil *teorijo instinkta* [kot v originalu] – instinktivno teorijo. Povezal jo je s človekovo teritorialnostjo. Izhajajoč iz analogije žival-skega odnosa do teritorija je kot izrazit nativist (privrženec naravnega pola v antagonizmu narava–vzgoja) zastopal stališče, da je poreklo teritorialnosti oziroma človekovega odnosa do narave (okolja) iskati v naravi človeka samega. Teritorialnost je povezal s teorijo instinkta, vztrajajoč na trditvi, da imajo člove-ška bitja instinkt za ‘agresijo’, ki ga delijo z večino ostalih vrst. Teritorialnost je tako izraz človekove agresivne narave. Teritorialnost je tako produkt gona po pridobivanju in nadzoru določenega kosa teritorija (ozemlja), kot tudi sredstvo za doseganje ‘stanja pripravljenosti’ znotraj organizacije človeške vrste (ibid.). Človekovo ‘strast’ po teritoriju lahko razlagamo tudi obratno. Namreč, da so se človeške skupnosti v strahu pred imigracijo ‘tujega elementa’ raje odločile

za prostorsko širjenje, če so imele za to možnost. Seveda bi lahko z vrsto primerov pokazali, da se marsikatera skupina ni prostorsko širila, vendar je bil njen obstoj ravno tako vezan na naselitev v nekem zgodovinskem obdobju. V tem kontekstu lahko odpremo vprašanje o staroselstvu (sedentarnosti). Ali so človeške skupnosti glede na zgodovinsko prevladujočo selilnost, ekspanzijsko ali regresijsko, sploh lahko sedentarne oziroma staroselske? Gotovo se lahko na marsikakšne razmere privadimo in ponotranjimo določene principe delovanja in tudi čustvovanja, vendar pa je verjetno ravno mobilnost nekaj prvinsko ukoreninjenega v človekovi 'naravi', če lahko sploh govorimo o človekovi 'naravi'.

Konceptu teritorialnosti je Ardrey (1966: 213, v: Gold, 1980: 83–4) pripisal splošno veljavnost teritorialnega principa: »Kontinuiteta človekove revolucije iz sveta živali v svet človeka zagotavlja, da se bo človeška skupina (!) obnašala v skladu z univerzalnimi zakoni teritorialnega principa. Kar imenujemo patriotizem, je z drugimi besedami povedano izračunljiva sila, ki bo, sprožena s predvidljivo situacijo, animirala človeka na način, ki se ne razlikuje od drugih teritorialnih vrst.«

O tem, kako se to *sredstvo* prenaša, je bilo več razlag. Evolucionistične teritorialnost povezujejo s sektorjem možganov, ki ima močne evolucionistične korenine in je odgovoren za prenos dediščine človekove oddaljene preteklosti (Esser, 1970, 1972; Greenbie, 1975). Jungovsko psihoanalitične trdijo, da je možno, da se nagoni prenašajo med generacijami preko *centralnega psihičnega jedra* [kot v originalu]. Za slednje je veljalo, da teče skozi vsa živa bitja in da se je razvilo na popolnoma enak način kot centralni živčni sistem (Maier, 1975, po Jung, 1964). Maierjevo in Jungovo naziranje lahko uvrstimo v filogenetsko reprezentacijo psihe nasproti freudovski ontogenetski. Za filogenetsko je značilno, da obstaja neka temeljna osrednja (življenjska) sila, ki poteka skozi vse plasti človeškega ustroja: od posameznika, družine, plemena, naroda, rase, človeškega prednika, živalskega prednika, nazaj do same sebe. Ontogenetska pa opredeljuje pet ravni: *ego* [kot v originalu], zavest, osebno nezavedno (podzavestno), kolektivno nezavedno (podzavestno), in kolektivno nezavedno (podzavestno), katerega ni možno nikoli odkriti (po Gold, 1980: 85).

Alternativni empiricistični pogled nasproti nativističnemu poudarja vlogo kulture in okoljskega učenja. Pomembna zgodnja trditev te šole misli je Hallovo vplivno delo *The Hidden Dimension* (Skrita dimenzija) iz leta 1966. Hall je proučeval obnašanje ljudi skozi vsakodnevna srečevanja in ugotovil, da lahko izluščimo skupne lastnosti iz razpoloženja in vedenja posameznikov v medsebojni interakciji. Kaže, da so taki posamezniki dobro poznali primerne razdalje oziroma bližino, s katere so stali drug nasproti drugemu. Te razdalje so variirale glede na tip interakcije, položaj udeležencev v družbenih ali organizacijskih hierarhijah in glede na kulturno ozadje 'vpletenih'. Kultura se kaže kot posebej pomembna, saj npr. Arabci sprejemajo in pričakujejo večjo bližino kot Evropejci, kar je lahko pripeljalo tudi do nelagodnih situacij ali do nesporazuma dveh oseb različnih kultur. Iz tega je Hall izpeljal zaključek, da imajo te razlike v

bližini in prostorskem umeščanju (pozicioniranju) malo opraviti z dednostnimi faktorji. Nasprotno, izpeljani so iz 'nasprotnih' (različnih) kulturnih razvojev in so bili prenašani iz roda v rod s socializacijo. (ibid.)

Hallov koncept ustroja osebnega prostora in njegovi zaključki imajo splošni pomen za teritorialnost. To je pokazal tudi Ittelson s sodelavci (1974) s tezo, da domnevati, da je človekova teritorialnost ukoreninjena v instinktih, podobno kot tista pri živalih, pomeni preprosto ignorirati lastnosti, ki ločujejo človeka od 'nižjih' organizmov. Nedvomno človekova teritorialnost služi močnim in globoko ukoreninjenim potrebam, ampak te so mnogo verjetneje izpeljane iz kulture, kot pa genetsko prenašane. Priročen primer novejšega razvoja v evolucijskem smislu je masovno komutiranje (vozaštvo) v velika mesta. Surova invazija v osebni prostor, ki se vsakodnevno dogaja ob prometnih konicah, ne vodi v agresijo, pač pa v preproste obrambne mehanizme, ki služijo ustvarjanju občutenja *odsotnosti* (detaširanosti), kot denimo odsotno strmenje ali 'zaposlitev' s časopisom. V tej smeri je kulturna prilagoditev oskrbela človeka s sredstvi lastne *domačitve* (domestifikacije), ki ji v živalski družbi težko najdemo podobno. Poleg tega nativistične teorije niso priskrbele nespornih dokazov. Lorenzova teorija je doživela resne kritike v zvezi z uporabljeno metodologijo pri proučevanju živali in aplikabilnostjo njegovih ugotovitev na ljudeh (Eisenberg, 1972; Nelson, 1974). Nadalje se je mnogo nativističnih teorij nedopustno zanašalo na očitno spekulativne raziskave. Kako nekdo reagira denimo na Maierjeve ideje, je odvisno od verodostojnosti, ki jo pripisuje Jungovi ali jungovski psihoanalizi. Znotraj le-te je malo prepričljivih dokazov o obstoju 'osrednjega psihičnega jedra' (Neel, 1971) ali za idejo, da so simbolične interakcije, povezane s teritorialnostjo, prirojene (Alland, 1972).

Na simbolni ravni je preko zgodovinsko-socialnega razvoja zveze med človekom in zemljo nastala radikalna teorija Blut und Boden (Kri in gruda), ki je pomenila 'ozemljitev' nacistične doktrine v Hitlerjevi Nemčiji (po: Le Bras, 2003). Kaže pa na nerazdružljivost 'etničnega' in 'teritorialnega', kjer je zemlja odraz etničnega, etnično pa odraz ozemeljskega. V kontekstu razvoja te ideje, ki je pomembno vplivala na pojmovanje migracij, je pomembna uzurpacija in prikrojitev Ratzelovega koncepta 'Lebensrauma' (npr. Sanguin, 2004), po čemer so slednjega po krivem uvrščali med ideologe nacizma.

O teorijah in dejavnikih migracij s slovensko-jugoslovanske perspektive

Vse omenjene teorije, koncepti, modeli in pristopi so bili zasnovani na podlagi prostovoljne migracije. Danes vemo, da je prostovoljnih migracij v resnici zelo malo. Večine migracij sicer ne moremo uvrstiti med neprostovoljne ali prisilne, lahko pa o njih dobimo drugačno sliko, če jih ne delimo strogo v ti dve skupini. Meje je namreč izredno težko postaviti, pogosto gre tudi za splet dejavnikov, ki so kombinacija 'prostovoljnosti' in 'neprostovoljnosti'. Posebej pomembne za

razumevanje okoliščin migracij so krizne razmere, v katerih se odvijajo (prim. Klinar, 1985). Kriznost razmer močno vpliva na vidike prostovoljnosti. Širok pas, ki tako dejansko nastopa med obema skrajnostima, lahko poimenujemo 'psevdo-prostovoljne' (navidezno prostovoljne) migracije. Te obsegajo vse tiste migracije, ki jih ne moremo kategorično razvrstiti. Koncept psevdo-prostovoljnih migracij bomo uporabili tudi na primeru imigracije v Slovenijo z območja nekdanje SFRJ.

Glede na veliko število pomislekov, izvedenih ob obstoječih teorijah migracije v literaturi, bo verjetno težko oblikovati nek model ali 'teorijo' migracij, ki bi upoštevala vse pomanjkljivosti in prednosti obstoječih. V tem kontekstu je potrebno razmišljati tudi v smeri regionalno-geografskega pristopa in razvijati koncept, po katerem so migracije regionalno-geografsko specifične in ki so ga nakazovali že nekateri avtorji (npr. Petrović, 1987: 15–8). Ena temeljnih pomanjkljivosti obstoječih teorij je, da niso dovolj 'razlagalne' na različnih koncih sveta oziroma v različnih makroregijah. Tu se kaže možnost vključitve geografskega pristopa, ki bi povezoval prvine behaviorističnega in regionalnega pristopa v študiju migracij na določenem območju. Tak regionalni pristop bi šele lahko omogočil teoretsko razlago migracij po posameznih tipih. Ravno geografski vidik, ki je kljub nadpovprečni vključenosti geografov v oblikovanje migracijske teorije nekoliko zapostavljen v svoji regionalni komponenti, je tisti, ki lahko v svoji široki obravnavi prostorsko-pokrajinskega kompleksa ob hkratnem upoštevanju regionalno-geografskih razlik naredi korak naprej.

Selitve umišljenih presežkov

Znotraj migracijskih gibanj je težko potegniti ostro ločnico med prostovoljnimi in neprostovoljnimi migracijami, o čemer obširno razpravljajo Klinar (1973; 1976; 1985) pa tudi drugi vidni avtorji (npr. Mesić, 2002). Še težje je določene migracije razvrščati v skupine po kriterijih prostovoljnosti. Pravzaprav gre vedno za določeno stopnjo prostovoljnosti. Kot se lahko prepričamo iz jugoslovanske izkušnje, je veliko migracij potencialno ali latentno prisilnih oziroma izvajanih pod raznovrstnimi pritiski. Tako lahko starši ali sorodniki in prijatelji (lokalna socialna mreža) nagovarjajo ali pritiskajo na otroke oziroma mlade, da se preselijo 'na bolje'. Pri tem imajo različne cilje – npr. da jim otrok ne bo v breme in da se bodo od njega nadejali pomoči, če bo zaslužil dovolj, da bo lahko pošiljal ali drugače prispeval denar in druge dobrine (celoten tok blaginje oziroma bogastva). Navadno je to povezano z družinami z več kot tremi otroki. Če je dovolj zemlje in če so starši naklonjeni temu, da imajo 'družino na kupu', do selitev ne bo prišlo. Izjema je morda ženski del potomstva znotraj gospodinjstev, ki se pod vplivi tradicionalne patrilokalnosti primoži drugam. Nagnjenost ali prisiljenost k selitvam kamorkoli drugam od doma je navadno premosorazmerna s številom otrok pri hiši (v družini). Izbira kraja bodoče se-

litve je odvisna od mnogih dejavnikov. V veliki meri so le-ti odvisni od socialne mreže posameznika. Npr. s kom se taka oseba druží oziroma je v stiku. Če je v stiku s takimi, ki so se že prej odselili, ali pa imajo prijatelje, ki so se odselili, take informacije medsebojno tekmujejo za vpliv pri mladem človeku. Ob tem zadenejo ob vrednostni sistem te osebe. Od splošne naravnosti in trdnosti tega sistema je odvisno vrednotenje teh informacij, kakršnekoli že so. Z naraščanjem starosti potencialnega migranta je problem 'prepričevanja' (samoprepričevanja ali zunanjega prepričevanja) in 'dokončne' odločitve večji. Ključne so izkušnje migriranja v družini, tradiciji, sorodstvenem in drugem okolju, poleg tega pa še vloga državnih vsakovrstnih pozitivnih ali negativnih vzpodbud.

Tradicionalno nomadske ali polnomadske družbe so tudi v času, ko postanejo že pretežno stalno naseljene, praviloma bolj naklonjene migriranju kot sedentarno-poljedelske. To lahko ugotovimo tudi na primeru nekdanje SFRJ. Tako so bili denimo hrvaški, bosenski, hercegovski in črnogorski Vlahi – torej pretežno pravoslavno prebivalstvo – najbolj zastopani v migracijah v SFRJ. Zanimivo je, da država ni nasprotovala množičnemu izseljevanju hercegovskih in dalmatinskih Hrvatov že od 50. let 20. stoletja dalje, da ne govorimo o povojni politični emigraciji, s katero so povezovali tudi kasnejšo hrvaško emigracijo navadno v prekomorske dežele (Južna Amerika, Avstralija). Srbska emigracija je bila bistveno manj obsežna kljub razširjeni kolaboraciji z nacistično Nemčijo, ki je po obsegu vsaj primerljiva s hrvaško (prim. Spasić, 2002; Velebit, 2002; Budding, 2002). S političnimi, tj. planskimi, načrtovanimi in načrtnimi migracijami neposredno po 2. svetovni vojni je osrednja beograjska oblast spodbujala posebej pravoslavno prebivalstvo (npr. Petrović, 1987: 12; Plavša in Bubalo-Živković, 2002) iz industrijsko pasivnih krajev Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Črne Gore in deloma Makedonije za naselitev v Vojvodini, kjer je bilo treba ustvariti srbsko večino, da Madžarska ne bi imela teritorialnih pretenzij (prim. Djurić, Čurčić in Kicošev, 1995).

Priseljeno prebivalstvo se je naselilo pretežno v območja, ki jih je zapustilo okrog 300.000 izgnanih Nemcev, ter v novoustanovljena naselja (ibid.; vir: popis 1948, 1953, SZS). Na ta način je povojna oblast sprožila obsežne migracijske tokove, ki pa se niso zaključili s tem projektom, pač pa so se 'stihijsko' nadaljevali najprej v glavno mesto Beograd, potem pa še v druge republike in naposled po padcu 'Železne zaves' preko meje v druge države. To je bil tok, ki so ga v veliki večini predstavljali pravoslavni Srbi in Črnogorci, ki so se naseljevali izven svojih tradicionalnih naselitvenih območij, pri čemer so povsod (še posebej to velja za Črnogorce) v poslovodnih organih izrazito nadpovprečno zastopani (vir: popis 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, SZS; prim. Budding, 2002). Zanimivo je, da so se npr. Srbi iz Bosne in Hercegovine izseljevali pretežno z območij, kjer so imeli absolutno večino v lokalnem prebivalstvu, ter od tam, kjer jih je bilo malo. Tam, kjer jih je bilo podobno veliko kot drugih, pa je bil tok izseljevanja šibkejši, saj so v prvi vrsti želeli 'zasesti' ali večinsko (relativno ali absolutno) 'zadržati' nek teritorij. Merilo so bile nekdanje velike občine (komune). Ko je

beograjska oblast, ki je tudi kot komunistična nesporno zasledovala velikosrbske interese in cilje dominacije v SFRJ (Valentić, 1991; Pavić, 1991), ugotovila, da Srbi v Bosni in Hercegovini na republiški ravni izgubljajo prevlado, je pričela ustvarjati 'pogoje' za izseljevanje drugih etničnih skupin. Relativno večinski delež Bosenskih Srbov pade s približno 45 % po drugi svetovni vojni na 37,2 % leta 1971, pri čemer se je istega leta delež Muslimanov dvignil na 39,6 %. Ob intenzivnem promoviranju »jugoslovanske« etničnosti so se deleži glavnih treh etničnih skupin Bosne in Hercegovine (konec koncev pa tudi Jugoslavije) izrazito znižali. Do leta 1981 je delež Muslimanov ostal na 39,5 %, delež Srbov pa je upadel na komaj 32 % (Petrović, 1987: 35). Sedemdeseta in prva polovica osemdesetih so bila tako leta intenzivnega 'prikritega' spodbujanja predvsem Muslimanov, ki so dotlej izkazovali izredno nizko stopnjo migratornosti, za preseljevanje v Slovenijo in na Hrvaško, (prim. Petrović, 1987: 96–7). Zaradi tega so njihovi deleži kljub izumu 'novih' etničnosti v odnosu na druge stalno naraščali.

Nekatera območja tradicionalne emigracije s svojim oblikovanjem vrednostnih sistemov (s pritiskom emigracije) tako močno zaznamujejo svoje prebivalstvo, da se predvsem mladi odrasli pogosto odločijo za premik (selitev) ali vsaj intenzivno razmišljajo o tem, ne glede na to, če imajo realne možnosti za kvalitetno življenje in s tem obstanek v izvornem območju. Ta emigracijski pritisk pri prebivalstvu vsakič znova izzove primerjave s starejšimi in bolj izkušenimi pripadniki primarnega ali sekundarnega okolja (družina, sorodstvo, prijatelji, znanci, sokrajani itd.). Pritisku mladi pogosto podležejo in se preselijo, saj se želijo približati svojim (starejšim) vzornikom. Proces emigracijskega pritiska se je ohranil kljub izrazito znižani rodnosti prebivalstva, ki ne zagotavlja niti enostavne reprodukcije lokalnega prebivalstva, kaj šele prebivalstvenih presežkov za odliv.

Sidrišče mladega človeka je lahko hitro izkoreninjeno, zaradi velike prilagodljivosti pa se mlad človek lahko povsod hitro 'udomači'. Skratka, gre za preplet tiste sheme, ki jo ponuja Moon, in sicer, da moramo gledati na migracije v institucionalnem okviru, ob hkratnem razumevanju 'osebnega', oboje pa je pod močnim vplivom 'kulturnega' (1995). Shema za razlago (navidezno) prostovoljnih migracij mora zato vsebovati:

- institucionalni okvir, ki vlada na nekem območju (z vsemi svojimi zakonitostmi);
- proces osebnega obnašanja ter povezovanja reakcij na dražljaje iz okolja v smislu individualnega sprejemanja odločitev (v katere je zajet tudi širši družbeni okvir s kulturnimi značilnostmi vred);
- kulturni okvir ravni pričakovani nekega geografskega okolja, ki kot nadstavba vpliva na izpolnjevanje 'zahtev' posameznika za prilagoditev na osnovno okolje;
- okvir starostno-specifičnih dejavnikov, ki v precejšnji meri neodvisno

- preko bio-psiholoških dejavnikov generirajo adolescentno populacijo s potencialno večjim migracijskim nabojem;
- okvir ravni izkušenj posameznika; bolj izkušeni (navadno starejši) posamezniki se ne pustijo speljati na 'tanek led' začetka z ničle, pri čemer je pomembno, da raven izkušenj narašča premosorazmerno s starostjo, zato lahko ta okvir deloma povežemo s četrto alinejo;
 - vloga 'lokalnih modrecev', ki je bolj značilna za vaške skupnosti, kjer je bila socialna razpoložljivost večja in s tem potencialno tudi dovzetnost lokalnega prebivalstva; naklonjenost emigraciji lastnega lokalnega prebivalstva pospešuje tokove, nenaklonjenost jih zavira; (tudi ta alineja spada v geografski kontekst izbranega območja);
 - primarizacija vprašanja selitve; migracija sama na sebi kot vzrok ali kot posledica; lahko je zgolj posledica prilagoditve drugim okolščinam (služba, družina, dostopnost), lahko pa je izhodiščna temeljna želja posameznika, kar je povezano s perspektivami posameznika, z njegovim smislom bivanja in cilji, ki si jih je v življenju zastavil; (tu gre za neenak spopad operantskega in respondentskega tipa prebivalcev, saj slednji navadno prevladujejo).

Če poskušamo strniti, kar je navedeno v alinejah, je celostno vzeto zopet celotna geografska struktura nekega okolja tista, ki pogojuje raven možnih migracij. Od te ravni so odvisne začetne migracije, nato pa se pričnejo pridruževati zunanji dejavniki (torej tisti izven izbranega območja), ki delujejo iz potencialnih ciljnih območij in vplivajo na to, da se nek tok migrantov na neko območje nadaljuje (princip verižne migracije). Ko se migracijski tokovi ustavijo, v imigracijskem okolju pa pride do sekundarnega prostorskega 'raztrosa' oziroma do sekundarnih migracij, pričnejo delovati silnice migracijske mreže, ki povzročajo nove procese (multikulturalizem, segregacija, integracija, transnacionalizem, hibridnost, etnoskapizem na eni ter amalgamizacija, asimilacija, akulturacija na drugi strani), katerih oblikovanje je zopet odvisno od strukture in razmer v geografskem okolju, kjer se migranti nastanijo.

Prepletenost notranjih in zunanjih migracij na primeru Slovenije

Pri migracijah v Slovenijo z območja nekdanje SFRJ ne smemo zanemariti sprememb razmer, ki so se zgodile z osamosvojitvijo Slovenije. Vstop v državo je povezan z dodatnimi formalnostmi, ki jim migrant v času skupne SFRJ ni bil podvržen. Prilagoditev novim razmeram ni enostavna. Vendar se pritok imigrantov nadaljuje z bolj ali manj istih območij.

Z jugoslovanskimi vojnami so se razmere spremenile do te mere, da se je prebivalstvo pogosto moralo odzivati z bliskovitimi prostorskimi premiki, če je želelo sploh preživeti. Ko je prišlo do premika, je bila nagnjenost (ne glede na verjetno prisilnost premikov) k ponovnim premikom večja (prim. Plane in

Rogerson, 1994: 101–2). V te pretežno prisilne premike so bile vključene velike skupine prebivalstva ne glede na starost. Na ta način se je oblikovala velika kritična masa mobilnega prebivalstva, ki se je razen v primeru povratnikov »na domača ognjišča« nadpovprečno pogosto selila. Najvišja mobilnost je postopoma postala najbolj značilna za mlade odrasle, kar je v splošnem veljavna zakonitost za 'prostovoljne' migracije. Nastanek številnih novih državnih in paradržavnih meja je nasilno povzročil navajenost prebivalstva na meje, na katere je poslej gledalo drugače. Premik preko meje je tako postal skorajda vsakodnevno »nujno zlo«. Navajenost je povzročila, da so se nekateri migracijski tokovi v Slovenijo obnovili. V te tokove pa se je pričelo vključevati drugačno prebivalstvo (predvsem v smislu etnične pripadnosti). Pred letom 1991 je prevladovalo krščansko prebivalstvo, po tem letu pa islamsko, vendar oboje iz bolj ali manj istih območij. Tudi tukaj ne smemo spregledati pojava migracijske inercije (prim. Plane in Rogerson, 1994: 112). Ne smemo pa spregledati niti obilne begunske imigracije neposredno ob in med izbruhom nasilja v nekdanji SFRJ. Večina beguncev je izhajala predvsem iz Bosne in Hercegovine, kar je vplivalo na njihove imigracijske možnosti in cilje. Islamsko in katoliško prebivalstvo, ki je bilo najbolj ogroženo ob izbruhu vojne na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, se je prostorsko specifično stekalo v različne begunske centre. V prvi fazi sta ogromno večino begunskega prebivalstva sprejeli Hrvaška in Slovenija, nato pa še druge evropske države. Največ tiste, kjer so že obstajale razvite migrantske mreže (Nemčija, Avstrija, Švedska) (vir: UNHCR). Prvi val beguncev je prestregla Hrvaška. Dajala je prednost etnični pripadnosti in je sprejemala pretežno hrvaško katoliško prebivalstvo. Islamsko prebivalstvo je bilo večinoma preusmerjeno v Slovenijo in naprej v druge države. Pravoslavno prebivalstvo v začetnem obdobju vojne večinoma ni bilo ogroženo, zato je Srbija z nekajletnim časovnim odlogom sprejela veliko pretežno pravoslavnega begunskega prebivalstva. Sprva so bile tja namenjene pravoslavne skupine iz urbanih območij Hrvaške, deloma tudi Slovenije, nato pa se je tja pričelo zlivati pravoslavno prebivalstvo, ki se je umikalo hrvaški vojaški 'rekonkvisti' (prim. Pirjevec, 2003: 419–20). Begunski tokovi so torej v veliki meri predeterminirali razvoj imigracije v Slovenijo po letu 1991. Brezperspektivnost v razrušeni domovini, potrzanost socialnih mrež, splošna ekološka in socialna degradacija okolja, onemogočenje povratka razseljenega prebivalstva predvsem s strani oblasti v bosensko-srbski entiteti Bosne in Hercegovine itd. so bili eni glavnih gibal in motivov priseljenih.

Selektivnost jugoslovanskih migracij

Selektivnost migracij, prikazana na primeru nekdanje SFRJ po podatkih popisa 1971 in 1981 (Malačič, 2000: 169), kaže na protislovje med ponudbo kadrov v povezavi s preostalimi kadri v območju izvora in dejanskim odlivom v povezavi

s potrebami v območju priliva. Po eni strani se namreč kaže, da je nekdanjo skupno državo zapuščalo predvsem mlajše zrelo in kvalificirano prebivalstvo, ki je po poklicih sodilo v kmetijski in industrijski sektor. Po drugi strani je to prebivalstvo razbremenjevalo omenjene sektorje doma in s tem sproščalo delovna mesta, kar je precej v nasprotju s siceršnjimi naziranjmi, da so bile notranje jugoslovanske migracije kot posledica lokalnega in regionalnega pomanjkanja delovnih mest pretežno ekonomskega značaja.

Seveda je možno, da so se v Slovenijo selili tudi tisti, ki so prišli na podobno ali celo slabše delovno mesto, a so dobili morda boljšo plačo. To bi še vedno lahko razlagali kot ekonomsko migracijo, vendar ostane popolnoma nepojasnjeno, zakaj so denimo iz Slovenije državne oblasti 'dovolile' tolikšen odliv delovne sile v Nemčijo in druge države, če so hkrati pričele z masovnim zaposlovanjem delovne sile iz drugih delov SFRJ, predvsem iz Bosne in Hercegovine, v Sloveniji. Tezo, da so se iz Slovenije kot zdomci izseljevali visoko usposobljeni kadri ali pa vsaj bolje izobraženi od prebivalstva, ki je v Slovenijo prišlo iz drugih republik, popisni podatki iz leta 1991 ne potrjujejo (vir: popis 1991, SURS). Pri priseljenih z območja nekdanje SFRJ je bil višji tako delež višje in visoko izobraženih kot tudi delež srednješolsko izobraženih. Pri zdomcih je izstopala osnovnošolska izobrazba, ki je po deležu (nad 40 %) močno presegala ostale (ibid.). Taka izobrazbena sestava zdomcev je z geografskega vidika povsem razumljiva, saj se je v zdomstvo usmerilo predvsem prebivalstvo iz perifernih območij (predvsem iz severovzhodnega dela) Slovenije, ki je v povprečju izkazovalo manj ugodno izobrazbeno sestavo.

3

UPORABLJENE METODE

Za odgovor na uvodoma zastavljeno vprašanje oziroma potrditev ali zavrnitev hipoteze in za doseg zastavljenih ciljev so bile izbrane naslednje metode, ki jih lahko razdelimo v štiri sklope:

- pregled literature in virov;
- zbiranje potrebnih podatkov (uradni statistični podatki; podatki, zbrani z anketo);
- obdelava pridobljenih podatkov s pomočjo metod demogeografske in demografske analize (transverzalna analiza; longitudinalna analiza; statistične metode v demografski analizi);
- demogeografska interpretacija rezultatov in oblikovanje zaključkov.

Znanje na področju priseljevanja je sicer obsežno, a razpršeno, nekonsistentno in pomanjkljivo, zaradi česar je potrebno nekatere vidike dopolniti. Ključ za pravilnejše razumevanje demogeografskih učinkov imigracije je v podrobnejši analizi zbranih podatkov, ustreznijšem izboru metod, v zbiranju dodatnih podatkov in njihovi interpretaciji.

Razširjen predlog metod za geografsko proučevanje prebivalstva je dal že Woods (1982). Te metode se naslanjajo na metode razširjene demografske analize (npr. Wertheimer-Baletić, 1999), ki razširjajo analizo statističnih podatkov in povečujejo njihovo analitično vrednost. S tem se prostor netočnih parcialnih razlag, kot posledica napačnega izbora metod, precej skrči. Že uvodoma smo pokazali, kako pomemben je izbor metode, saj je od tega odvisno, kaj želimo z uporabo neke metode doseči in kako rezultate njene uporabe pravilno interpretiramo.

Metode demografske analize po Brezniku (1988: 9–11) vključujejo poleg zbiranja podatkov predvsem v statistični obliki še analizo številčnih podatkov opazovanja in vzročno raziskovanje. Metode v demografski analizi se dopolnjujejo s statističnimi metodami, s pomočjo katerih iščemo povezave in odvisnosti med obravnavanimi pojavi (ibid.).

Pri interpretativnih in hermenevtičnih vidikih opredeljevanja zastavljenega problema smo se naslonili na Skinnerjev (1965) behavioristični koncept (prim. Gold, 1980) razlage rodnosti oziroma rodnostnega obnašanja, ki smo ga povezali z geografsko raziskovalno metodo. Osnovni razlog za to odločitev

je predpostavka, da je rodnost kot pojav pravzaprav specifično obnašanje, ki se kaže v določenem številu otrok (Josipovič, 2002a).

Uporabljene metode v nalogi lahko na splošno razdelimo na kvantitativne in kvalitativne metode. Kvantitativne metode se nanašajo na metode zbiranja, urejanja in razvrščanja podatkov, metode izračunov vrednosti različnih kazalnikov in na metode statistične analize. Z vidika proučevanja rodnosti je uporaba kvantitativnih metod nujna v vseh fazah raziskovanja (Šircelj, 1991: 44). Na drugi strani se kvalitativne metode nanašajo predvsem na del z anketo pridobljenih podatkov ter na interpretacijo delnih ali končnih rezultatov.

Glede na mesto uporabe lahko govorimo o kabinetnih in terenskih metodah. Kabinetne metode se nanašajo na vse vrste obdelave podatkov, terenske pa na metodo anketiranja, ki smo jo izvedli neposredno na terenu.

Uporabljene metode lahko razdelimo tudi glede na področje dela. Tako lahko govorimo o metodah demografske analize pri obdelavi različnih statističnih podatkov ne glede na to, ali se nanašajo na ožjo demografsko strukturo prebivalstva ali pa na njegove socio-ekonomske značilnosti. Nadalje lahko izpostavimo statistične metode urejanja podatkov in proučevanja povezanosti med pojavi ter metode primerjave ali komparacije med posameznimi območji. Nenazadnje je tu še kartografska metoda, s katero smo dali obravnavanim pojavom večjo plastičnost in izpostavili prostorski značaj. Kartografska metoda je pomembna tudi z vidika sinteznega prikaza podatkov na majhnem prostoru. S tem lahko olajša razlaganje proučevanih pojavov in procesov v prostoru. Kartografija z ustrezno programsko in strojno podporo nam omogoča prikaz posameznih znakov v neposredni primerjavi in kot taka nepogrešljiv pripomoček geografskega dela (prim. Bračić, 1983: 78).

Eden izmed ciljev naše raziskave je aplikacija metod demografske analize v geografiji. S kombinirano uporabo demografske (po: Breznik, 1988: 8–9) in geografske metode (po: Friganović, 1982; Vrišer, 1987: 87) na področju interdisciplinarnega raziskovanja rodnosti in rodnostnega obnašanja želimo doseči sinergetski učinek, ki bi se kazal tako v pomenu kot v uporabnosti novih rezultatov in dognanj. Osnovni razlog za geografsko proučevanje rodnosti je na eni strani relativno majhno število takih študij pri nas (nekatero druge vede, kot na primer sociologija ali ekonomija, se v primerjavi z geografijo bistveno bolj posvečajo proučevanju demografske problematike), na drugi strani pa naše prepričanje, da lahko s takimi študijami razširimo znanje onkraj meja monodisciplinarnega pristopa (prim. Friganović, 1982). Taka interdisciplinarnost je gotovo dobrodošla, saj se s tem širi znanje, problemi pa so osvetljeni tudi z drugih perspektiv. Geografija lahko doprinese v smeri spoznavanja rodnosti in s tem prebivalstva kot integralnega dela prostorsko-pokrajinske stvarnosti (po: Vrišer, 1987: 24, 99). Tako lahko pripomoremo k večji razumljivosti nekega problema, saj le-ta v pokrajini in prostoru pridobi »trdna tla« in ne zgolj neko »metafizično« obliko. Z aplikacijo orodij demografske analize ob bok geografski metodi želimo doseči boljše

razumevanja rodnostne situacije in njenih geografskih razsežnosti, kot so denimo regionalne razlike.

Literatura s področja uporabe kvantitativnih metod v družbeni geografiji in geografiji prebivalstva je kar obsežna. Ta literatura se večinoma nanaša na uporabo osnovnih statističnih metod in na probleme, na katere naletimo ob uporabi teh metod v geografiji (npr. Tidswell in Barker, 1971; Hammond in McCullagh, 1974). Ko govorimo o geografiji prebivalstva in o metodološki literaturi s tega področja, je literature manj ali pa se pojavlja kot integralni del splošnejših besedil (npr. Plane in Rogerson, 1994; Willekens in Rogers, 1978). Tu ne moremo mimo Woodsovega dela *Prebivalstvena analiza v geografiji* (1979), ki v sebi združuje aspekte, pomembne za demogeografa, in raziskovalni instrumentarij, ki mu je na voljo. Ne moremo pa tudi mimo Friganovičevega esejističnega prispevka O metodi geografskega proučevanja prebivalstva (1982). Friganović govori o temeljnih pristopih v demogeografskem proučevanju, o uporabi geografskega raziskovalnega aparata v najširšem smislu ter o kvalitativnih vidikih takih raziskav. Naloga demogeografa je presoja demografskega dogajanja kot dejavnika preobrazbe pokrajine. Zato mora preseči klasično opazovanje demogeografskih procesov, kot so koncentracija, depopulacija, stagnacija in časovne kombinacije teh procesov, ter jih nadgraditi z razumevanjem vzrokov spreminjanja teh pojavov. S tem v zvezi je pomemben preskok od osnovnih k uporabi sinteznih demografskih kazalnikov predvsem na področju rodnostne problematike (npr. Woods, 1979: 96). Pričakovana dolžina človekovega življenja v razvitih državah danes v povprečju presega 70 let. V tem času gre človek skozi različna obdobja, tudi skozi reproduktivno obdobje. Učinki naših osebnih odločitev, ravnanja in v končni fazi obnašanja se kažejo neposredno in zelo hitro. Vpliv na prostor oziroma na preobrazbo pokrajine pa je dolgoročnejši. Z rabo sinteznih kazalnikov lahko s precejšnjo zanesljivostjo napovedujemo prihodnji demografski razvoj. Velikost populacije je eden temeljnih neposrednih vplivov na pokrajino. Na to velikost pa človek tekom življenja relativno dolgo aktivno vpliva, saj reproduktivno obdobje žensk obsega približno polovico življenja, reproduktivno obdobje moških pa navadno še dlje.

METODE DEMOGRAFSKE ANALIZE

Podrobneje si bomo ogledali predvsem uporabljene metode demografske analize. Demografska metoda (Breznik, 1988: 9–11) se je – zgodovinsko gledano – razvijala v okviru demografske statistike in demografske analize ter demometrije. Demografsko raziskovanje lahko razdelimo v tri faze

1. zbiranje podatkov predvsem v statistični obliki;
2. analiza številčnih podatkov opazovanja;
3. vzročno-posledično raziskovanje.

Po Brezniku (ibid.) mora raziskovalec težiti k vzročno-posledičnemu proučevanju. Poleg tega gre pri demografskem fenomenu vedno za več dejavnikov, naša naloga pa je ovrednotiti vsakega od njih in oblikovati skupine dejavnikov. Vključiti moramo tiste demografske spremenljivke, ki po naši hipotezi predstavljajo vzroke variacij (v našem primeru stopnje rodnosti) demografskih variabel. Ugotovljene korelacijske odvisnosti niso nujno izolirani vzroki fenomena, saj je možno, da so primerjane variacije opazovanih variabel posledice pojavov, ki jih nismo zajeli (ibid.). Dejstvo, da so ugotovljene korelacijske odvisnosti, še ne pomeni, da je ugotovljena tudi vzročnost (Hammond in McCullagh, 1974). Če je npr. ugotovljeno, da med skupinami prebivalstva (za katere velja, da pripadajo isti socialni skupini, da imajo enako višino dohodka in enako stopnjo izobrazbe, vendar pripadajo denimo različni religiji) obstajajo razlike v rodnosti, lahko z veliko gotovostjo trdimo, da je religiozna pripadnost vplivala na reproduktivno obnašanje tega prebivalstva. Vendar so take situacije redke, saj je majhna verjetnost, da bi bile določene skupine prebivalstva enake ali zelo podobne po tolikih kazalnikih. Če bi jih že identificirali, bi verjetno šlo za razpršeno prostorsko distribucijo, kar bi te skupine zopet privedlo v neenak položaj in dobljene vrednosti korelacijskih analiz bi lahko napačno interpretirali.

Transverzalna in longitudinalna analiza

Demografsko analizo zaznamujeta dva analitsko različna pristopa: demografske pojave namreč lahko analiziramo bodisi izhajajoč iz nekega časovnega trenutka, bodisi izhajajoč iz obdobjnega opazovanja. V skladu s tem ju imenujemo transverzalna ali prečna in longitudinalna ali vzdolžna analiza. Zgodovinsko gledano se je najprej razvila transverzalna analiza. Ta je sprva povsem zadoščala za analizo umrljivosti. Tudi podatki so bili zbrani temu načinu ustrezno. Kmalu so ugotovili, da ta analiza ni enako primerna na področju ponovljivih in izogibnih dogodkov, kot so poroke, razveze, rojstva različnega reda in migracije. Za smrti pa je značilno, da so neponovljive in neizogibne (npr. Malačič, 2000: 45).

Pri proučevanju rodnosti je potrebno kombinirati oba pristopa (npr. Šircelj, 1991: 47). Če želimo ugotoviti povprečno število otrok na eno žensko, lahko to vrednost izračunamo na transverzalni ali longitudinalni način. Prvi nam omogoča na podlagi npr. letnih podatkov izračunati prečno (npr. letno) vrednost celotne rodnosti za neko leto kot približek končnega potomstva na podlagi trenutnega (letnega) stanja. To vrednost imenujemo tudi povprečna letna stopnja celotne rodnosti (Malačič, 2000: 47). Vendar ta vrednost temelji na predpostavki, da se starostno-specifična rodnost skozi posamezna rodna leta ne bi spreminjala. Iz izkušenj pa vemo, da je starostno-specifična rodnost podvržena nihanjem, do katerih pride iz različnih razlogov (npr. vojne, družbene spremembe ipd.). Prednost transverzalne metode je v njeni praktičnosti,

saj imamo pri nas v glavnem na voljo demografske podatke le za to metodo. Pomembna vrednost transverzalne metode je tudi možnost opredeljevanja trenutnih značilnosti rodnosti in s tem možnosti hitrega zaznavanja sprememb.

Drugi nam omogoča, da sledimo rodnostnemu razvoju določene generacije v celoti, zato dobimo natančne generacijske vrednosti celotne rodnosti. Imenujemo jih dokončna stopnja celotne rodnosti (ibid.) ali tudi končno potomstvo, končna rodnost. To je temeljna prednost longitudinalnega pristopa. Pomembna lastnost tega pristopa je tudi kontrola transverzalno izračunanih vrednosti. Njegova glavna pomanjkljivost pa je, da se nanaša na generacije, ki so že zaključile z reproduktivnim obnašanjem, zato nanje več nimamo vpliva. Poleg tega se dosežene vrednosti celotne rodnosti nanašajo na obdobje, ki je že minilo. Ne moremo pa si zamisliti možnosti, da bi rodnost proučevali le na podlagi informacij o generacijah, ki so ravnokar zapustile rodno obdobje. Na ta način je nemogoče opredeliti dejavnike, ki vplivajo na doseženo stopnjo rodnosti.

Za primer si oglejmo primerjavo celotne rodnosti v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja, izmerjene po obeh metodah.

Graf 3.1.: Primerjava dveh kazalnikov (CR in KP) povprečnega števila otrok na žensko v Sloveniji v obdobju 1940–2004 (vir: Šircelj, 1998; SURS)

Iz grafa 3.1. vidimo, da je generacijska končna rodnost padla pod samoobnovitveno raven že v 50. letih prejšnjega stoletja. Generacije, katerih rodnost ni zadoščala za enostavno reprodukcijo, so se rodile že v 30. letih 20. stoletja (Šircelj, 1998). Transverzalne vrednosti pa so nas opozorile na upad celotne

rodnosti pod raven enostavne reprodukcije šele v začetku 80. let. Odgovor na vprašanje, zakaj je bilo tako, dobimo, če primerjamo povprečne starosti mater ob rojstvu otroka.

Preglednica 3.1.: Povprečna starost matere ob rojstvu otroka, Slovenija, 1954–2003 (vir: SURS)

Leto	skupaj	prvo rojstvo	Leto	skupaj	prvo rojstvo
1954	28,4	24,8	1979	25,3	22,9
1955	28,3	24,8	1980	25,3	22,9
1956	28,2	24,8	1981	25,4	23,0
1957	28,0	24,7	1982	25,4	23,1
1958	27,9	24,6	1983	25,4	23,0
1959	27,8	24,7	1984	25,3	23,1
1960	27,8	24,9	1985	25,5	23,2
1961	27,7	24,7	1986	25,6	23,3
1962	27,4	24,4	1987	25,6	23,3
1963	27,4	24,4	1988	25,8	23,5
1964	27,3	24,3	1989	25,9	23,7
1965	27,2	24,2	1990	26,0	23,9
1966	27,1	23,9	1991	26,3	24,1
1967	27,1	23,7	1992	26,4	24,2
1968	26,8	23,5	1993	26,7	24,6
1969	26,7	23,4	1994	27,0	24,8
1970	26,5	23,4	1995	27,2	25,0
1971	26,1	23,0	1996	27,4	25,3
1972	25,9	23,0	1997	27,7	25,6
1973	25,8	22,9	1998	27,9	25,9
1974	25,6	22,8	1999	28,1	26,2
1975	25,5	22,8	2000	28,3	26,5
1976	25,4	22,7	2001	28,5	26,7
1977	25,4	22,9	2002	28,8	27,2
1978	25,4	23,0	2003	29,0	27,3

Podatki preglednice nam kažejo, da sta se tako starost mater ob rojstvu prvega otroka kakor tudi povprečna starost mater ob rojstvu otroka ne glede na red rojstva v zadnjih petih desetletjih najprej zniževali (do 70. let 20. stoletja), nato sta približno do konca 80. let stagnirali na zelo nizkih vrednostih, v 90. letih pa sta se pričeli poviševati in prišli praktično na raven, doseženo v 50. letih. Vendar z eno bistveno razliko. Starost mater ob rojstvu prvega otroka je bila leta 1954 nižja skoraj za dve leti, medtem ko je bila povprečna starost ob rojstvu otroka še nekoliko višja. To pomeni, da se je reproduktivno obnašanje pričelo prej, da pa je tudi dlje trajalo. Ženske so postajale matere prej, zadnjega

otroka pa so dobile kasneje. Glede na čas neposredne izpostavljenosti zanositvi, ki je bil daljši, je po teoriji neposrednih dejavnikov rodnosti pričakovati tudi višjo rodnost, kakršna je glede na današnjo tudi dejansko bila.

Po drugi strani pa v zadnjem desetletju beležimo višjo vzdolžno vrednost rodnosti od prečne. To deloma predstavlja presežek te razlike v predhodnem obdobju, zopet pa so glavni generator teh sprememb starostno-specifične spremembe rodnosti. Težko je reči, ali se bosta obe vrednosti (glede na način izračuna) čez čas izenačili, ker ne moremo z gotovostjo napovedati prihodnjega razvoja. Iz že omenjenega razloga tudi ne moremo reči, ali se bodo transverzalne vrednosti pričele bistveno dvigovati.

Glede na razpoložljivost statističnih podatkov, ki so urejeni po posameznih koledarskih letih, lahko v našem primeru uporabimo le transverzalno analizo. Ker zgolj statistični podatki bolj malo povejo o bolj subtilnih mehanizmih, ki delujejo na področju rodnostnega obnašanja, smo izvedli tudi poglobljeno anketo na vseh treh izbranih območjih. Ker se anketni podatki vežejo na generacije staršev, nam je anketa omogočila longitudinalni pristop, ki služil kot dopolnitev in dodatna razlaga rezultatom obdelave podatkov tekoče statistike.

Statistične metode v demografski analizi

Ko imamo opravka z množičnimi pojavi, se uporabi statističnih metod ne moremo izogniti (Blejec, 1976, 19). V ta namen smo uporabili računalniški program SPSS. Statistika temelji na matematičnih metodah in se je specializirala za kvantitativno proučevanje množičnih dogodkov in pojavov (Blejec, 1976: 15–6; prim. Sagadin, 1992: 5). Statistika je močno prepletena z demografijo, saj ima tudi slednja opravka z množičnimi pojavi. Pogosto so demografsko statistiko celo enačili z demografijo (Blejec, 1976: 17). Ne glede na omenjeno ozko povezanost so v nadaljevanju izpostavljene pomembnejše statistične metode, ki smo jih uporabili v naši nalogi. V pretirane podrobnosti na tem mestu ne bomo zahajali, saj je na razpolago precej statistične literature (npr. Blejec, 1976; Sagadin, 1992), poleg tega pa je vsaka metoda po potrebi sproti opisana ob posamezni predstavitvi rezultatov. Držali smo se bolj ali manj utečene sheme, ki se sestoji iz več korakov in je prestavljena v nadaljevanju.

1) Metode zbiranja, razvrščanja in grupiranja podatkov.

Pri teh metodah gre za zbiranje podatkov tako v pisni kot v elektronski obliki in njihovo spreminjanje v enotno in uporabno obliko. Ko smo podatke zbrali, smo jih v naslednjem koraku razvrščali po izbranih znakih in tvorili skupine, ki so kasneje tvorile osnovo za nadaljnje delo.

2) Metode izračunavanja osnovnih opisnih statistik in frekvenc.

Te metode so bile naslednji korak v spoznavanju s konkretnimi podatki

iz izbranih treh območij proučevanja. Veliko večino dela je opravil računalnik s pomočjo programa, ki ima te funkcije že vgrajene. Za posamezen znak smo izdelali frekvenčno porazdelitev, strukturo in srednjo vrednost. Na podlagi teh podatkov smo izvedli osnovne primerjave med izbranimi območji in poizkušali iskati vzroke za opažene razlike.

3) Metode statistične analize in iskanja soodvisnosti med posameznimi znaki.

V tej fazi smo iskali morebitne zakonitosti proučevanih pojavov. Uporabili smo različne korelacijske koeficiente (Pearsonov koeficient korelacije, Spearmanov koeficient korelacije ranga, korelacijsko razmerje eta) in mere stopnje kontingence (hi-kvadrat). Uporabo teh metod smo prilagajali naravi podatkov, ki smo jih imeli na voljo, in njihovih porazdelitev. Ker je področje dejavnikov rodnostnega obnašanja zelo široko, dejavniki pa pestri, smo morali biti pri interpretaciji statističnih koeficientov zelo pazljivi. Vrednosti koeficientov nas namreč lahko tudi zavedejo, poleg tega pa odkritje korelacij še ne pomeni vzročno-posledične povezanosti.

4) Metode postavljanja in preverjanja statističnih hipotez in preverjanja statistične pomembnosti nekaterih statističnih kazalnikov.

Te metode smo uporabljali v primerih, ko smo želeli preveriti statistično pomembnost različnih postavljenih hipotez in izračunanih koeficientov.

5) Metode vzorčenja.

Vzorčenje predstavlja pomemben del statistične metodologije. Iz velikih populacij z več tisoč enotami lahko na različne načine pridemo do obvladljivega 'numerus', ki še zagotavlja reprezentativnost vzorca. To pomeni, da je preko izbrane metode vzorčenja vzorec ohranil enake ali podobne značilnosti kot osnovna populacija. Ker je pri velikih populacijah z nekaj tisoč enotami potreben minimalni vzorec z nekaj odstotki ali promili vseh enot (npr. Blejec, 1976: 341), z zadostitvijo tega pogoja nismo imeli težav. Uspelo nam je pridobiti vzorec 937 gospodinjstev, ki omogoča primerjavo tudi treh največjih podskupin v vzorcu (Bošnjaki-Muslimani, Hrvati, Srbi) z več kot 100 enotami. Tako nam je bila olajšana tudi kasnejša obdelava, saj smo jo lahko izvedli na podlagi teorije in metodologije velikih vzorcev (prim. Sagadin, 1992: 212). Vzorčenje vključno s ciljno populacijo in pripravo vprašalnika je obširneje predstavljeno v nadaljevanju tega poglavja v razdelku Anketiranje.

IZBOR KAZALNIKOV IN METODE NJIHOVEGA IZRAČUNAVANJA

Z demografskimi kazalniki si pomagamo pri spoznavanju ožjih demografskih značilnosti nekega prebivalstva. Primerni so tudi za opredeljevanje nekaterih bioloških dejavnikov rodnosti. Predvsem pa nam kažejo posledice rodnostnega in selilnega obnašanja prebivalcev in razmer na področju umrljivosti. So torej njihov rezultat. Na ta rezultat pa vplivajo tudi drugi dejavniki, ki v neki fazi privedejo do odločitve posameznika/para o številu potomcev. Glede na to, da bivajo na nekem območju, sicer še ne pomeni, da bodo prebivalci tam preživel tudi reproduktivno obdobje. Ostaja pa dejstvo, da kazalnike rodnosti nekega območja računamo na podlagi števila prebivalcev in mater, ki tam v danem trenutku živijo.

Socialne in ekonomske dejavnike zaradi tesne medsebojne prepletenosti pogosto obravnavamo kar v sklopu enotnih socio-ekonomskih dejavnikov rodnostnega obnašanja (npr. Wertheimer-Baletić, 1999: 208–21).

Najpomembnejši sintezni kazalnik s področja rodnosti je celotna rodnost. V literaturi srečamo pogosto tudi izraz totalna rodnost (npr. Malačič, 2000). Kazalnik celotne rodnosti nam pove, koliko otrok je povprečno rodila ena ženska v rodni dobi. Ločimo longitudinalno in transverzalno vrednost celotne rodnosti. Če imamo podatke za določeno kohorto, lahko dobimo končne podatke o povprečnem številu rojenih na eno žensko v rodni dobi. Ti podatki so najnatančnejši. Ker pa je rodna doba precej dolga (okrog 35 let, npr. Lorimer, 1954), so ti podatki v glavnem že zastareli, saj na podlagi njih ne moremo slediti trenutnim trendom. Zato se pogosteje uporablja transverzalni način izračuna celotne rodnosti.

O demografskih in nekaterih socio-ekonomskih kazalnikih je literature precej. V okviru demogeografskih ali demografskih učbenikov so kazalniki rodnosti večinoma dobro predstavljeni. Od nam najbližjih avtorjev z območja nekdanje SFRJ lahko omenimo učbenike Friganovića (1978: 75–6, 92–100), Bračića (1983: 98–103), Breznika (1988: 171–3), Wertheimer-Baletičeve (1999: 204, 223–31), Malačiča (2000: 84–7). Poleg učbeniške literature je še vrsta drugih del, ki obravnavajo omenjene kazalnike. Od slovenskih lahko izpostavimo dve odmevni disertaciji, in sicer *Vpliv gibanja kmečke delovne sile na oblikovanje agrarnega prostora* Lojzeta Gosarja izpred treh desetletij (1976) ter pred poldrugim desetletjem (1991) izdano delo Vojke Šircelj *Determinante rodnosti v Sloveniji*. Obe na izčrpen način opredeljujeta vrsto tako socialno-demografskih (po: L. Gosar, 1976: 3–4) kot demografskih in socio-ekonomskih kazalnikov.

Izbor kazalnikov v nalogi je odvisen predvsem od razpoložljivosti podatkov. Zaradi konsistentnosti označevanja simbolov smo jih povzeli po Malačiču (2000: 84–7). Osnovni cilj je bil, med razpoložljivimi statističnimi podatki izbrati take, ki nam omogočajo izračun tistih kazalnikov, ki nam kažejo raven

rodnosti na določenih območjih, in tistih, za katere domnevamo, da imajo vpliv na rodnostno obnašanje. Glede na področje, kamor jih uvrščamo, kazalnike v grobem delimo na čiste demografske in na socio-ekonomske. Ko govorimo o kazalnikih, imamo v mislih značilnosti določenega prebivalstva. Prebivalstvo je živ organizem, ki se rojeva, umira, pomlajuje, stara in seli. Zaradi te dinamike ga je nemogoče ujeti na koščku prostora. Zato si pomagamo z merami, ki so zgolj približne, bistveno pa je, da so časovno jasno omejene. Tako velja za popise takoimenovani kritični trenutek, čeprav je jasno, da hkrati ne moremo vsega popisati. Podobno velja za nekatere druge podatke. Pri rojstvih velja letno zbiranje podatkov, torej obdobjno. Podatki se beležijo glede na teritorialno enoto bivanja matere. Iz našega primera vidimo, kako pomembno vlogo ima geografska metoda, katere prednost je jasno opredeljena prostorska enota proučevanja (Friganović, 1982). Govorimo torej o konkretnih prebivalstvih. Njihove značilnosti pa nam kažejo širši demografski kazalniki.

Velika slabost teh podatkov je, da se nanašajo na različne prostorske ravni opazovanja, zato so medsebojno primerljivi zgolj na višji prostorski ravni (npr. na ravni upravnih enot). Za potrebe podrobne analize pa to navadno ne zadošča. Zato je največji poudarek na podatkih, ki se nanašajo na raven naselja. Teh pa nimamo veliko na voljo. To tudi pomeni, da smo nekatere značilnosti obravnavanih prebivalstev med seboj primerjali s podatki iz različnih obdobj. Denimo zaposlitveno zastopanost po gospodarskih sektorjih, ki je na razpolago le kot popisni podatek iz leta 1991, smo primerjali s kazalniki rodnosti za triletno povprečje v obdobju 1998–2000. Če bi nas zanimali zgolj deleži zaposlenih po gospodarskih sektorjih, bi bilo bolje primerjati te podatke za isto obdobje. Ker pa nas je zanimala predvsem vloga zastopanosti posameznega sektorja v odnosu do rodnosti (denimo vpliv deleža zaposlenih v primarnem sektorju na rodnost v naselju), so bila za nas pomembnejša relativna razmerja med naselji znotraj posameznega sektorja, ne pa absolutna zastopanost. Ta razmerja pa se spreminjajo bistveno počasneje. Tako najdemo v Sloveniji območja s tradicionalno visoko zastopanostjo zaposlenih v primarnem sektorju, ob tem pa se ta delež znižuje že celo stoletje. Tudi ko govorimo o človekovem obnašanju, moramo upoštevati časovni zamik, da določeni dražljaji izzovejo odzive oziroma reakcije (prim. Lee, 1995; Skinner, 1995; Černič-Istencič, 1994b: 21). Isto velja tudi za reproduktivne norme, ki se oblikujejo skozi daljša obdobja kot posledica določenega prilagajanja na dražljaje (prim. Černič-Istencič, 1998a). Hitro prestrukturiranje slovenske družbe po letu 1991 tako v političnem kot gospodarskem smislu je gotovo imelo določen vpliv na prebivalstvo. Vprašanje pa je, ali so lahko te malodane revolucionarne spremembe spodbudile takojšnjo strukturno (npr. razmerja med mestnim in nemestnim prebivalstvom) spremembo v rodnostnem obnašanju. Celotna rodnost je v tem času sicer še naprej upadala, pa vendar je bil ta trend razberljiv že od začetka 80. let 20. stoletja (npr. Šircelj, 1994; 1995; 1998). Po že opravljeni analizi na podlagi podatkov popisa 1991 (o kateri bomo podrobneje govorili v četrtem poglavju) smo uspeli

pridobiti podatke o zaposlitveni strukturi aktivnega prebivalstva po naseljih za leto 1996. Ti podatki sicer niso povsem primerljivi s podatki popisa 1991, a smo za primerjavo oboje vključili v raziskavo.

Vseh podatkov demografske in socio-ekonomske strukture na tem mestu seveda ne moremo podrobneje obravnavati. Osredotočili se bomo na rodnost in njene kazalnike, posebej na tiste, ki so trenutno v demogeografiji manj znani in manj uporabljani, a nikakor ne manj pomembni. Nato pa bomo skozi različne kazalnike primerjali in poskušali ovrednotiti vlogo drugih dejavnikov pri oblikovanju rodnostnega obnašanja.

Kazalniki rodnosti

Splošna stopnja natalitete

Najpogosteje uporabljana mera rodnosti v demografiji in demogeografiji je še vedno *splošna stopnja natalitete* (n). Izračunamo jo na podlagi razmerja med živorojenimi v nekem koledarskem letu in srednjim številom prebivalcev tega leta (prim. graf 1.2 in 1.3). Omenjeno razmerje pomnožimo s 1000, da dobimo splošno stopnjo izraženo s promili:

$$n = \frac{N^t}{P^{t(30.6)}} \times 1000$$

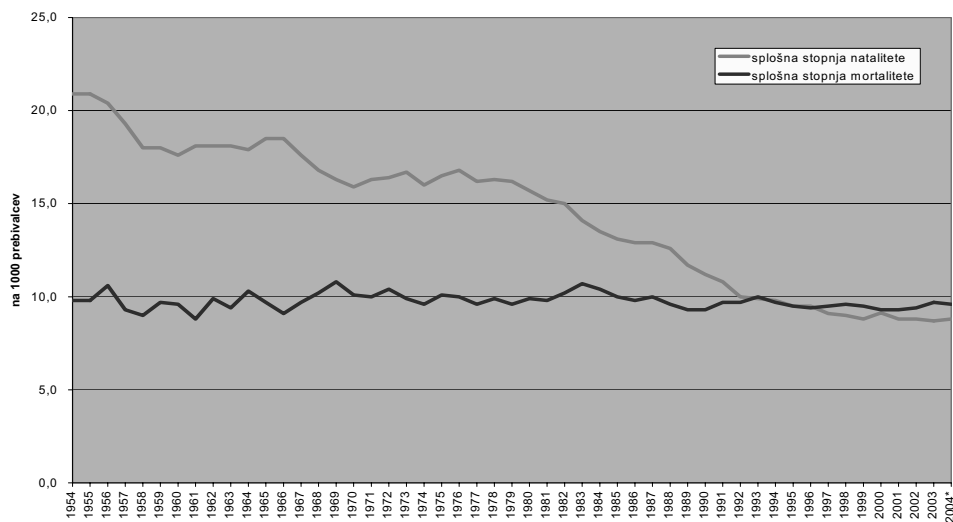
– kjer je N^t število živorojenih v izbranem koledarskem letu, $P^{t(30.6)}$ pa srednje letno število prebivalcev (zgornji desni indeks označuje določeno leto in datum merjenja srednjega števila prebivalcev).

Ta mera rodnosti je zelo groba mera, saj na podlagi nje o dani populaciji ne zremo prav veliko. Pove nam, koliko je bilo v nekem koledarskem letu (ali drugem obdobju) živorojenih na 1000 prebivalcev, in nič več. Navadno jo kombiniramo z uporabo splošne stopnje mortalitete (m), ki se računa analogno, s tem da se N^t nadomesti z M^t (število umrlih v izbranem koledarskem letu). Če stopnjo mortalitete odštejemo od stopnje natalitete, dobimo stopnjo naravnega prirastka (j), ki pa je mera oziroma kazalnik naravnega gibanja prebivalstva, o rodnosti sami pa nam ne pove veliko. Zaradi razširjene uporabe teh stopenj in manj prisotne uporabe sinteznih kazalnikov je bilo zavedanje o problematičnosti situacije na rodnostnem področju časovno odloženo. Omenili smo že, da so ti kazalniki relativno grobi in nam kažejo zgolj letne kvantitativne spremembe prebivalstva. Denimo naravni prirastek je lahko pozitiven še dolgo po tistem, ko se prebivalstvo generacijsko ne obnavlja več. Za primer si pogledjmo naravno gibanje prebivalstva Slovenije v zadnjih petdesetih letih.

Na grafu 3.2. vidimo, da je nataliteta ves prikazani čas v glavnem usihala in se z vrednosti nad 20 promili spustila pod 10 promilov, medtem ko je mortaliteta stagnirala na vrednostih okoli 10 promilov. V 90. letih je prvič po drugi svetovni

vojni prišlo do negativnega naravnega prirastka oziroma do naravnega upada, ki je imel svoje korenine v zniževanju rodnosti generacij, rojenih v 30. letih preteklega stoletja. To lahko vidimo tudi iz grafa 3.1. Torej nataliteta, posredno pa tudi naravni prirastek nista več ustrezni meri za proučevanje rodnosti držav (med njimi tudi Slovenije) globoko v drugi demografski tranziciji (več o drugi demografski tranziciji v 2. poglavju).

Graf 3.2.: Naravno gibanje prebivalstva, Slovenija, 1954–2004 (*izračun na osnovi polletnih vrednosti) (vir: RR – prebivalstvo 1998, 2002; SL 2004, SURS)

Splošna stopnja rodnosti

Naslednji kazalnik rodnosti je *splošna stopnja rodnosti*. Ta se nanaša zgolj na žensko prebivalstvo v reproduktivnem obdobju. Torej na populacijo, ki je učinkovito sposobna doprinesiti k višini rodnosti. Ta stopnja izloča vse tiste, ki neposredno pri rojevanju ne morejo sodelovati. To so dekleta pred menarho in ženske po menopavzi ter vsi moški. Splošna stopnja rodnosti (f) je v promilih izraženo razmerje med vsemi živorojenimi v določenem koledarskem letu in srednjim številom vseh žensk v rodni dobi:

$$f = \frac{N^t}{{}_{35}V_{f,15}} \times 1000$$

– kjer je N^t število živorojenih v določenem koledarskem letu, ${}_{35}V_{f,15}$ pa srednje letno število žensk v rodni dobi (spodnji desni indeks označuje žensko prebivalstvo, staro 15 ali več let, spodnji levi indeks pa v letih označuje obseg obdobja od 15. leta starosti dalje, ki ga smatramo za rodno dobo žensk). Splošna stopnja rodnosti nam pove, koliko živorojenih je bilo v nekem koledarskem letu na

1000 žensk v rodni dobi. Ta mera je dober sintezni kazalnik efektivne rodnosti, vendar ga ne moremo uporabiti za analizo rodnosti po starosti žensk. Ta pa je še kako pomembna, če hočemo razumeti današnje spremembe na področju rodnostnega obnašanja.

Starostno-specifične stopnje rodnosti

Najpreciznejša mera rodnosti in hkrati njen kazalnik je oziroma so *starostno-specifične stopnje rodnosti*. Za izračun teh stopenj potrebujemo kvalitetne in relativno obsežne podatke o rodnosti po starosti žensk. Starostno-specifične stopnje rodnosti lahko izračunamo na osnovi enoletnih ali petletnih starostnih razredov mater. Izračun je hitrejši in enostavnejši, če imamo podatke pripravljene po petletnih starostnih skupinah mater. Glede na to, da se kot dogovorjeno rodno obdobje šteje starost žensk od 15. do 49. leta, imamo na ta način opraviti le s sedmimi izračuni. Če pa želimo še natančnejši razrez starostno-specifične rodnosti, izračunamo stopnje za vsako leto znotraj obdobja posebej. V primeru, da prihaja do rojstev tudi izven tega obdobja, čeprav so to navadno zanemarljive vrednosti, lahko po istem principu izračunamo vrednosti tudi za ta leta.

Enoletne starostno-specifične stopnje rodnosti (f_x) nam povedo število živorojenih otrok na 1000 žensk v starosti x :

$$f_x = \frac{N}{V_{f,x}^x} \times 1000$$

– kjer je N_x število rojenih materam v starosti x , $V_{f,x}$ pa srednje letno število žensk v starosti x . Petletne starostno-specifične stopnje rodnosti (${}_5f_x$) se računajo analogno:

$${}_5f_x = \frac{N}{{}_5V_{f,x}^x} \times 1000$$

– s tem da se število živorojenih nanaša na petletno starostno skupino mater, število mater pa na petletno starostno skupino. S tem široka uporabnost in analitična vrednost tega kazalnika še nista izčrpani.

Celotna (totalna) rodnost

Starostno-specifične stopnje rodnosti nam služijo tudi kot podlaga za izračun morda najpomembnejšega sinteznega kazalnika rodnosti, ki nam z enim številom kompleksno ponazarja raven rodnosti in obnavljanje določenega prebivalstva. Ta kazalnik se imenuje *celotna rodnost* (T_f). Izračunamo ga tako, da seštejemo enoletne starostno-specifične stopnje rodnosti in jih delimo s 1000, če so bile stopnje izražene (in navadno so) v promilih. Uporabimo lahko obrazec:

$$T_f = \frac{\Sigma f_x}{1000}$$

– kjer je Σf_x seštevek enoletnih stopenj. V primeru, da namerno ali zaradi pomanjkanja natančnejših podatkov celotno rodnost računamo iz petletnih starostno-specifičnih stopenj, moramo seštevek pomnožiti s 5, ker vsak razred obsega pet let, vrednost petletne stopnje pa je povpreček, ki velja za katerokoli leto znotraj izbrane petletke. Za izračun lahko uporabimo obrazec:

$$T_f = \frac{5\Sigma_5 f_x}{1000}$$

– kjer $5\Sigma_5 f_x$ pomeni petkratnik seštevka petletnih povprečkov. Na ta način dobimo sicer manj natančne podatke, ki pa še vedno zadoščajo za ugotavljanje osnovnih značilnosti rodnosti v odvisnosti od starosti.

Aproksimativna celotna rodnost

Problem nastopi, kadar podatkov o rodnosti po starosti mater nimamo. Razmišljajoč o možnih rešitvah podobnih zagat nam je v eni od prejšnjih raziskav (Josipovič, 2002a; 2002b) uspelo izpeljati novo mero rodnosti, s katero si lahko pomagamo v takih primerih. Za izračun tega novega kazalnika potrebujemo podatke o živorojenih v določenem obdobju (npr. koledarskem letu) in podatke o povprečni velikosti posamezne enoletne starostne skupine znotraj rodne populacije. *Aproksimativna celotna rodnost* (ACR) izraža razmerje med živorojenimi v določenem koledarskem letu in povprečno velikostjo enoletne starostne skupine žensk v rodni populaciji. Rezultat tega razmerja je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko v rodni populaciji. Obrazec za izračun aproksimativne celotne rodnosti lahko postavimo takole:

$$ACR = \frac{N^t}{AS\Sigma(V_{f,15}; V_{f,16}; \dots V_{f,49})}$$

– pri čemer $AS\Sigma(V_{f,15}; V_{f,16}; \dots V_{f,49})$ pomeni aritmetično sredino (ki se sicer označuje z M_x , a te oznake ne bomo uporabljali, da je ne bi zamenjevali s številom umrlih) seštevka vseh enoletnih starostnih skupin žensk iz rodne populacije, N^t pa število živorojenih v določenem koledarskem letu. Izračun imenovalca (povprečne velikosti enoletne rodne starostne skupine) ima tudi analitski pomen, saj na ta način vidimo približno generacijsko udeležbo in rodnostni učinek žensk, ki sodeluje v reprodukciji.

Ker vemo, da je enoletnih starostnih skupin znotraj rodne populacije natanko 35, lahko gornji obrazec poenostavimo. To storimo tako, da namesto računanja povprečne velikosti enoletne rodne starostne skupine, torej deljenja

skupne rodne populacije na 35 delov, število živorojenih v koledarskem letu preprosto pomnožimo s 35, kolikor je starostnih razredov v rodni populaciji. Obrazec v poenostavljeni obliki bi se glasil:

$$ACR = \frac{35 \times N^t}{{}_{35}V_{f,15}}$$

– kjer je ACR 35-kratnik splošne stopnje rodnosti. Ta kazalnik smo kot aproksimativnega poimenovali zato, ker gre pri transversalnih izračunih zgolj za presek letnih vrednosti. Tako je tudi celotna rodnost (T_f) mera, ki dolgoročno drži zgolj v primeru, da bi se rojstva po starosti mater porazdeljevala stalno na isti način. Iz zgodovine pa vemo, da je bilo to mogoče ali lažje v tradicionalnih družbah, ki niso prakticirale kontrole rojstev – denimo huteriti (prim. Wertheimer, 1982: 146). V razmerah, ko prideta le še dva živorojena na eno žensko, torej v razmerah skoraj popolne kontrole rojstev, lahko pride do velikih fluktuacij rojstev po starosti. Ena skrajnost je, da ženske načrtovano število otrok rodijo zelo zgodaj s kratkim protogenetičnim in intergenetičnim intervalom (glej glosar v prilogi), druga skrajnost pa je, da ženske načrtovano število otrok rodijo ob izteku rodne dobe. Med tema dvema skrajnostima obstaja nešteto možnosti. Iz tega razloga menimo, da bi lahko bila ta metoda bolj primerna za izračun celotne rodnosti, ker zanemarja starostno komponento, poudarja pa količino oziroma število žensk, ki sodelujejo pri reprodukciji. To pride še posebej do izraza pri majhnih populacijah, kjer je zastopanost po starostnih skupinah rodne populacije neenakomerna.

Aproksimativna celotna rodnost (ACR) je v grobem primerljiva s celotno rodnostjo (T_f). Prihaja sicer do odstopanj, ki se spreminjajo v odvisnosti od velikosti izbrane populacije in enakomernosti zastopanosti posameznih starostnih razredov (Josipovič, 2002b). To pomeni, da bolj ko so starostni razredi neenakomerno zastopani in manjša ko je populacija, večje so razlike. Celotna rodnost (T_f) je v bistvu tehtano povprečje, kar pomeni, da je število rojenih v vsaki starostni skupini žensk odvisno od velikosti te skupine. To pa lahko pri majhnih populacijah bolj popači rezultate. Zato se zdi v takih primerih uporaba aproksimativne celotne rodnosti (ACR) bolj primerna, saj imamo v raziskavi pogosto opravka z majhnimi populacijami.

Aproksimativna celotna rodnost (ACR) je robusten in sintezen transversalni kazalnik celotne rodnosti. S pomočjo tega kazalnika sicer ne spoznamo starostnih specifik rodnosti, vendar pa lahko razumemo rodnostno situacijo konkretnega prebivalstva na izbranem območju. Imamo temeljno informacijo o tem, kako se določeno prebivalstvo rodnostno obnaša in obnavlja. Praktičnost tega kazalnika se kaže v tem, da ne potrebujemo toliko podatkov kot za kazalnik celotne rodnosti (T_f), ki ga izračunavamo preko starostno-specifičnih spenj rodnosti.

Realizirano rodno obnašanje

Vsako leto v Sloveniji rodi približno 35 žensk na 1000 žensk v rodni dobi, kar v povprečju znaša okrog 1,2 otroka na žensko. Vsem tem ženskam zavzame živorojeni otrok določeno mesto v vrstnem redu rojstev. Ženska, ki rodi prvič, ima tako prvorojenca oziroma prvorojenko. Ženska, ki rodi drugič, ima drugorojenega otroka itd. Torej vsaka, ki v določenem letu rodi, s podatkom o vrstnem redu rojstva pravzaprav pokaže število dosedaj rojenih otrok. Če odmislimo tip družine in predhodno umrle otroke, na ta način vendarle veliko izvemo o dosedanji rodni zgodovini ženske. Če imamo ženske razdeljene poleg vrstnega reda rojstva še po starosti, potem zlahka vidimo, kakšen je vzorec žensk znotraj posamezne starostne skupine, in te podatke lahko primerjamo s popisnimi podatki za celotno kohorto. Glede na to, da so podatki po letih precej stabilni, lahko te podatke posplošimo za cel rodni kontingent.

S pomočjo podatkov o vrstnem redu rojstev lahko ocenimo realizirano rodno obnašanje skupin prebivalstva, za katere imamo podatke. To je navadno najbolj enostavno v primeru podatkov, ki se zbirajo na ravni države. Vse naslednje zaporedoma manjše teritorialne enote pa trpijo za pomanjkanjem vrste ustreznih agregatov. Tako je tudi v primeru podatkov o vrstnem redu rojstev. Ti so za večje teritorialne enote zanesljivejši, saj se moramo zavedati dejstva, da se je v Sloveniji število živorojenih na letni ravni močno skrčilo. Današnje vrednosti, ki se gibljejo okrog 17 tisoč, v mnogih primerih komaj še zadoščajo za detajlnejšo analizo. Tako si moramo pomagati z nekaterimi nadomestnimi rešitvami. Tudi pri spremljanju sprememb rodno obnašanja različnih skupin prebivalstva se srečujemo s podobnim značajem problemov. Zato smo izpeljali nov kazalnik, ki smo ga poimenovali realizirano rodno obnašanje (RRO). Izračunamo ga na podlagi podatkov o vrstnem redu rojstev za posamezna leta, kaže pa nam povprečno število otrok v družinah tistih žensk, ki so sodelovale v reprodukciji. To storimo tako, da deleže, ki so jih predstavljali posamezni redi rojstev, faktoriramo s stopnjo posameznega reda, dobljene vrednosti pa seštejemo. Povedano lahko zapišemo tudi na spodnji način:

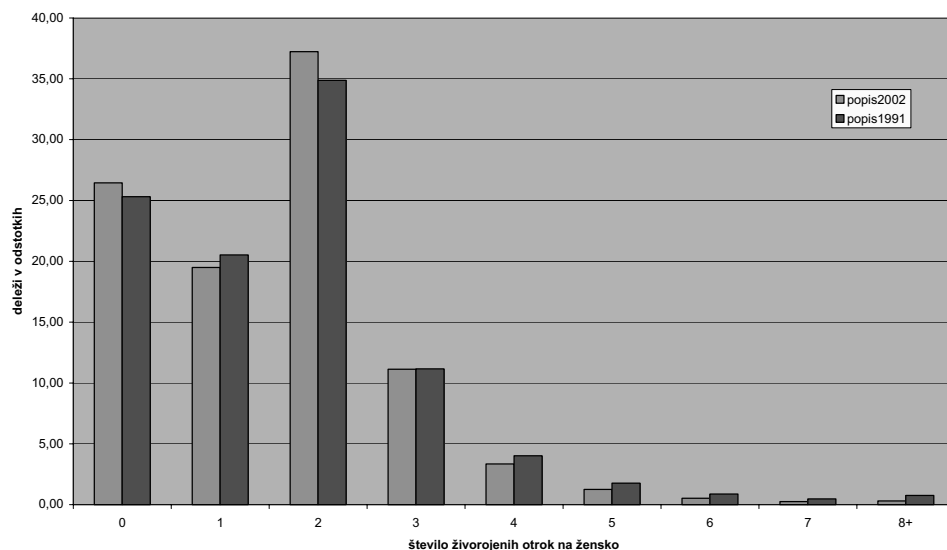
$$RRO = (N_1 + N_2 * 2 + N_3 * 3 + \dots + N_a * (a+1)) / N^t$$

– kjer je N_a število rojenih posameznega reda rojstva, N^t pa število rojenih v danem koledarskem letu. Kazalnik RRO se je izkazal kot zelo primeren pokazatelj tekočih transverzalnih sprememb na področju rodno obnašanja, zaradi svoje stabilnosti pa je primeren za aplikacijo na relativno majhnem numerusu. S tem je omogočeno opazovanje sprememb v realizaciji rodno obnašanja tudi pri manjših skupinah prebivalstva, kot so to denimo etnične manjšine. Seveda je potrebno imeti ustrezne podatke o vrstnem redu rojstev po etnični pripadnosti mater.

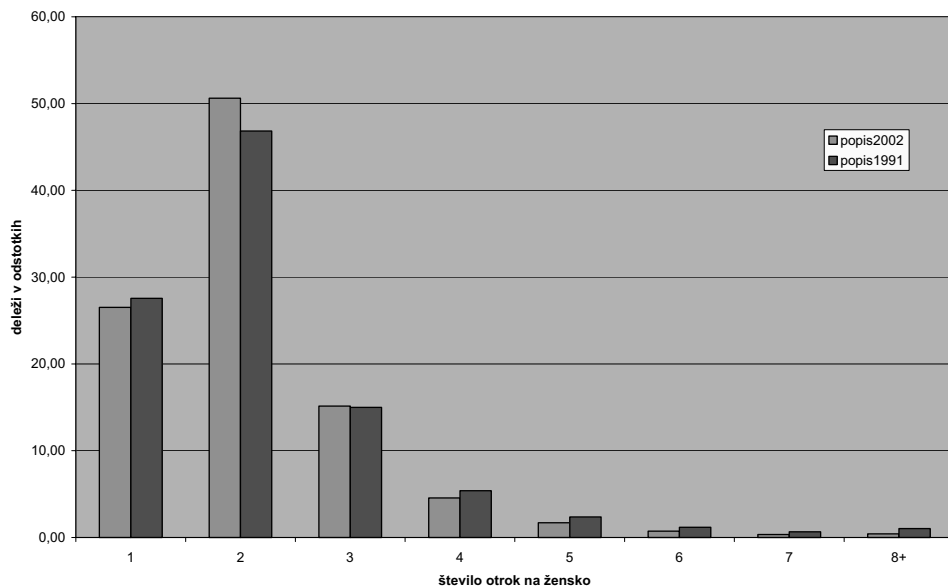
Če bi imeli vsakokratne točne podatke o deležu žensk, ki niso sodelovale v reprodukciji, bi lahko natančno določili obseg končnega potomstva na letni (transverzalni) ravni. Ker tega deleža natančno ne poznamo, si lahko pomagamo s približki, ki smo jih dobili na podlagi primerjave vrednosti v dveh zaporednih popisih. V našem primeru sta to popisa iz leta 1991 in 2002. Na podlagi teh podatkov se povprečni delež žensk, starejših od 15 let in brez otrok, suče okrog 26 %. Če dobljene podatke o realiziranem rodnostnem obnašanju (v nadaljevanju: RRO), ki ga predstavlja povprečno število otrok na žensko na letni ravni, obtežimo z deležem žensk brez otrok, dobimo precej različne vrednosti od transverzalnih vrednosti celotne rodnosti za pripadajoče leto (preglednica 2.1.). Glede na razlike, ki nastajajo in so v trendu povečevanja, lahko tudi po tej poti sklepamo na časovno odlaganje rojstev. Ta pojav je razviden tudi iz starostno specifičnih stopenj rodnosti za pripadajoče obdobje (grafi 3.3., 3.4., 3.5.).

Vrednosti RRO za posamezna zaporedna leta so si dokaj podobne in ne kažejo velikih odstopanj od srednjeročnih povprečij, tako za celoto kot tudi za posamezne etnične skupine. To pa ne pomeni, da se na daljši rok ne spreminjajo, pač pa da včasih kljub nizkemu številu izkazujejo stabilne trende.

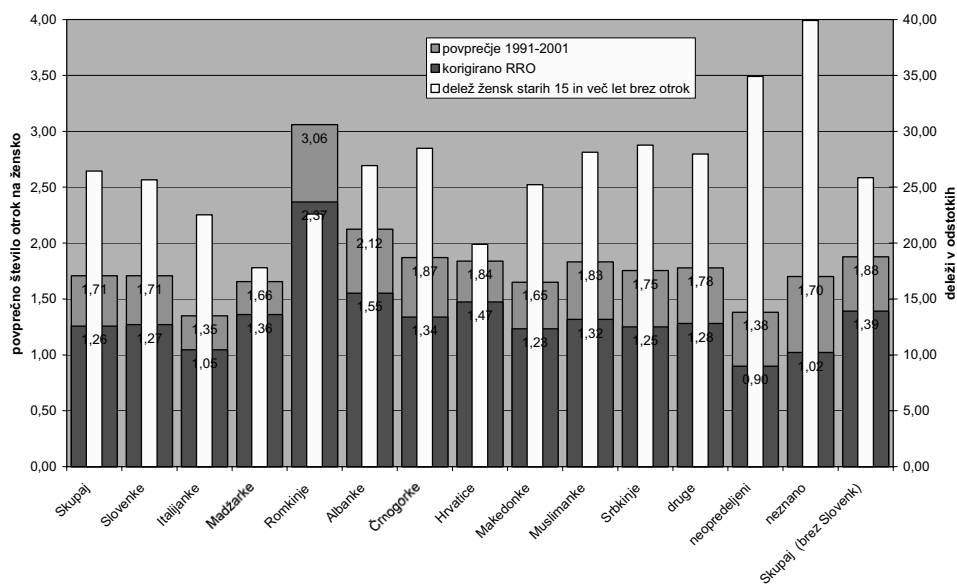
Graf 3.3.: Primerjava končnega potomstva med popisoma 1991 in 2002 (vir: popisa 1991 in 2002, SURS)

Graf 3.4.: Primerjava realiziranega rodnostnega obnašanja med popisoma 1991 in 2002 (vir: popisa 1981 in 1991, SURS; lastni izračuni)

Graf 3.5.: Realizirano rodnostno obnašanje v obdobju 1991–2002 v Sloveniji (vir: popisa 1981 in 1991, SURS; lastni izračuni)

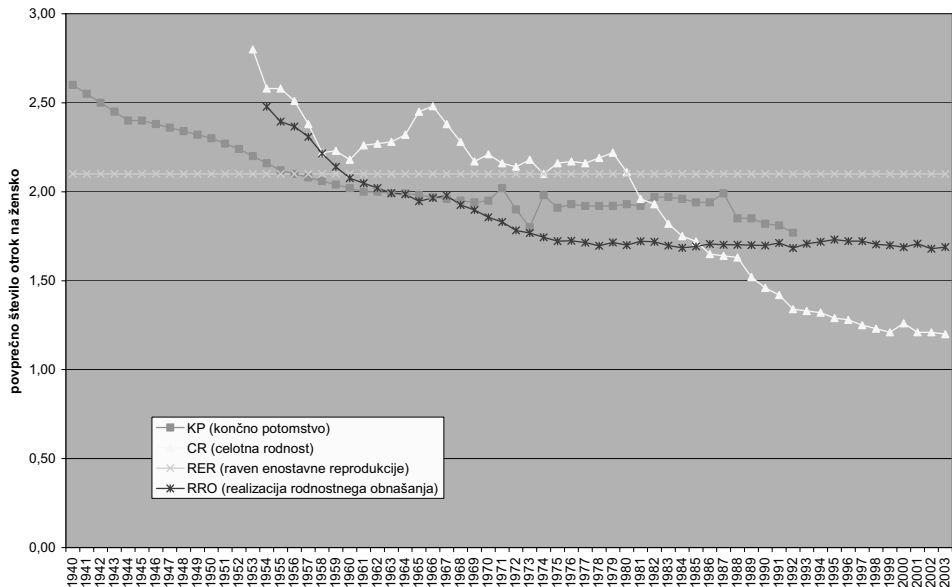

Ocena podcenjenosti ali precenjenosti transverzalnih podatkov o rodnosti na letni ravni – aplikacija RRO

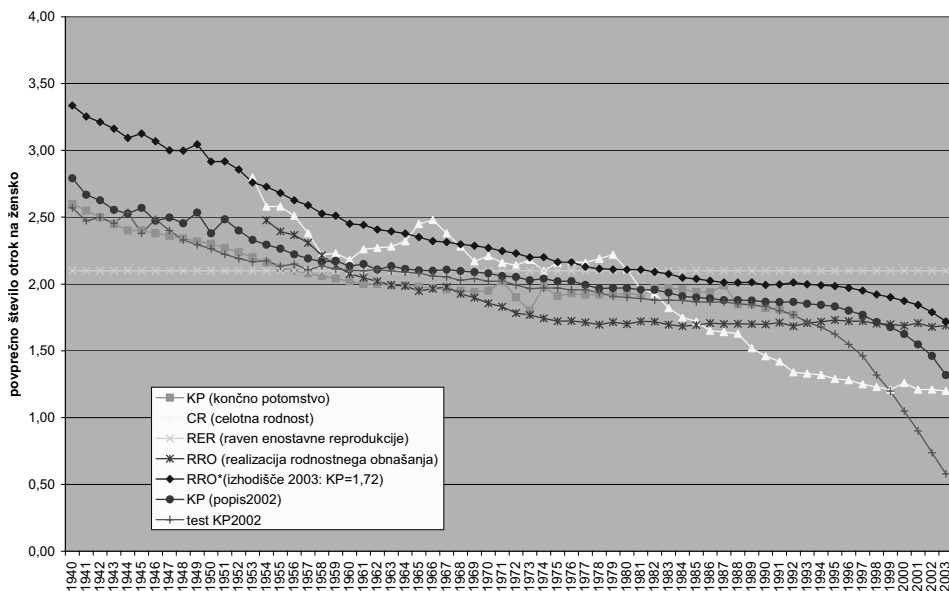
Analitična vrednost podatkov o realiziranem rodnostnem obnašanju je velika. Poleg tega, da lahko tekoče spremljamo spreminjanje velikosti družin, lahko hkrati evalviramo odstopanja od transverzalnih vrednosti totalne stopnje rodnosti, s čimer lahko opredeljujemo časovne spremembe tempiranja rojevanja. Relativno stabilne vrednosti v zadnjem desetletju na ravni celotne Slovenije kažejo, da se struktura družin spreminja bistveno počasneje, kot se denimo celotna rodnost. Kljub temu, da je celotna rodnost že preko dvajset let v upadanju pod raven enostavne reprodukcije, se ohranjajo relativno stabilne vrednosti povprečne velikosti družin tistih žensk, ki sodelujejo v reprodukciji. Ta velikost se giblje v povprečju okrog 1,7 otroka na žensko, s čimer se razkorak do celotne rodnosti še povečuje. To kaže tudi na reprezentativnost števila žensk, ki vsako leto sodelujejo v reprodukciji, saj gre pri zaporednih letih bolj ali manj za premikanje starosti po časovni daljici, povprečni končni obseg družin pa se le malo spreminja.

Na grafu 3.6. je prikazano razmerje med kazalnikoma celotne rodnosti (CR) in realizacije rodnostnega obnašanja (RRO). Za primerjavo sta dodana še kazalnik končnega potomstva (KP) in raven enostavne reprodukcije (RER) (graf 3.6.).

Graf 3.6.: Primerjava celotne rodnosti in realizacije rodnostnega obnašanja v obdobju 1940–2003 (vir: RR – prebivalstvo, SL, SURS; Šircelj, 1998; lastni izračuni)

Graf 3.7.: Primerjava različnih kazalnikov rodnostnega obnašanja v obdobju 1940–2003 (vir: RR – prebivalstvo, SL, SURS; Šircelj, 1998; lastni izračuni)

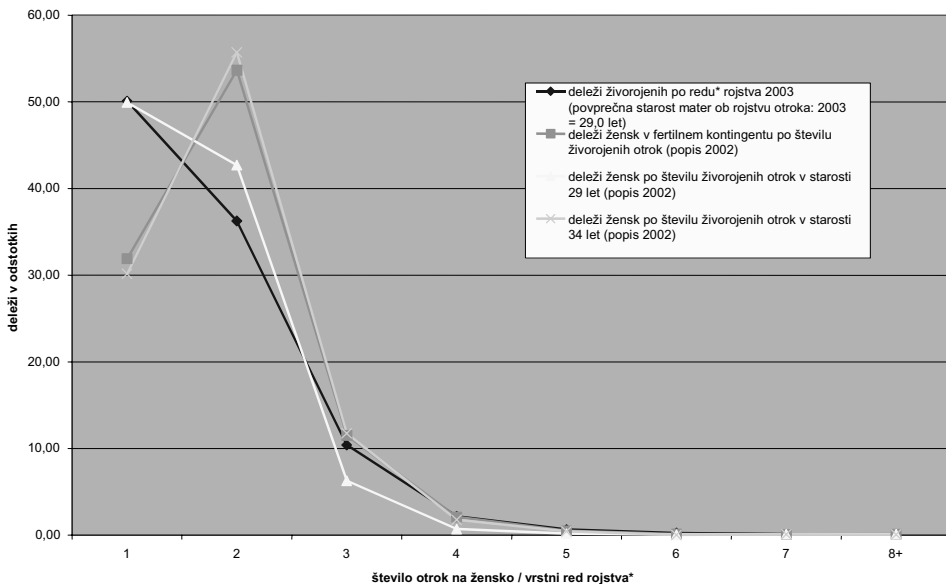

Primerjava končnega potomstva in realiziranega rodnostnega obnašanja

Končno potomstvo je kazalnik, ki longitudinalno opredeljuje situacijo na rodnostnem področju. Ker je po svoji strukturi usmerjen v preteklost, je njegova aplikacija na sedanost le delno mogoča. Vrednosti, ki so osnova za transverzalni izračun kazalnikov, temeljijo na letnih podatkih, zato se od longitudinalnih navadno precej razlikujejo. Problem neposredne neprimerljivosti navadno rešujemo s standardizacijo. Delno prilagoditev lahko izvedemo s pomočjo projiciranja na srednje vrednosti. Tako lahko neki kohorti žensk pripišemo določeno letno razporeditev rojstev na podlagi povprečne starosti ob rojstvu otrok (prim. Šircelj, 1998; Malačič, 2000: 46–7). Na razliko med transverzalnimi in longitudinalnimi kazalniki lahko vplivamo z njihovim izborom. Enako velja za nihanje časovnih vrst. Medtem ko lahko aproksimativna celotna rodnost (ACR) in celotna rodnost (CR) od leta do leta precej zanihata, je realizirano rodnostno obnašanje (RRO) skozi čas bistveno stabilnejše. Na ta način je primerljivejše s končnim potomstvom (KP), saj za slednje velja podobno (grafa 3.6., 3.7.). Temeljna razlika med KP in RRO se skriva v modalni vrednosti, kar je na eni strani posledica letne razporeditve rojstev po starosti, na drugi strani pa neenakomerne strukture nasproti popisni. Osnovni razkorak smo odpravili s tem, da smo izključili ženske brez otrok in vse tiste, ki v reprodukciji ne sodelujejo več. Dobljeni razporeditvi imata ob prilagojenem izhodišču modalno vrednost v odvisnosti od starosti zamaknjeno. Zamik gre predvsem na račun sprememb v starostni razporeditvi rojstev, kar gre v smeri

opuščanja višjega reda rojstev. Tako se RRO zaradi mlajših kohort pravzaprav primerljivo nanaša na kohortno vrednost za ženske v starosti 29 let, medtem ko končnemu potomstvu odgovarja razporeditev vrednosti za ženske v starosti 34 let (graf 3.8.). Vrednosti RRO so za približno enako razliko tudi podcenjene. Ne glede na podcenjenost nasproti kazalniku končnega potomstva je RRO analitsko zelo pomemben, saj nam tekoče kaže časovno spreminjanje v strukturi družin žensk, ki sodelujejo v reprodukciji. Na tak način je tudi podcenjenost tisti pokazatelj, ki kaže na smer sprememb v rodnostnem obnašanju – še večje krčenje števila rojstev višjega reda in še večja koncentracija družin z enim ali dvema otrokoma.

Graf 3.8.: Primerjava razporeditve transversalnih in longitudinalnih vrednosti RRO (realizacije rodnostnega obnašanja) (vir: Statistični letopis RS 2004, preglednica 4.13; popis 2002, preglednica 61.; SURS; lastni izračuni)

Korigirana celotna rodnost

Povprečno število živorojenih v zadnjih letih v Sloveniji se je gibalo v velikostnem razredu okrog 17.000. Ob taki povprečni generacijski zastopanosti vsega prebivalstva in povprečni starosti 75 let bi imela Slovenija le 1,275 mio. prebivalcev. Da bi obdržali sedanje število okrog 2 mio. bi morali obstoječe generacije povečati na okrog 27.000, kar pomeni 10.000 neto priselitev letno ali pa zmanjšanje še posebej protogenetičnega in tudi intergenetičnega intervala (glej glosar v prilogi). Zmanjšanje povprečne starosti ob rojstvu s 30 na 20 let pomeni neto 25 % večjo populacijo (generacijo). Ker je časovna specifičnost

razporeditve rojstev zelo pomemben generator obsega neke populacije, je pomembno tudi poznavanje dogajanja v tempu rodnosti (glej glosar v prilogi).

V perspektivi stacionarne populacije, kjer se vzdržuje stalna stopnja celotne rodnosti na ravni enostavne reprodukcije, sta ob predpostavki enotnega skupnega protogenetičnega in intergenetičnega intervala lahko celotna rodnost in končno potomstvo enaka. Dva najpomembnejša generatorja razlik med celotno rodnostjo in končnim potomstvom sta ravno različna povprečna starost ob rojstvu otrok in spremenljiv delež žensk brez otrok. Delež žensk brez otrok lahko najlažje opredelimo preko popisnih rezultatov, vendar le za že pretečeno obdobje. Enako velja za obseg končnega potomstva. Ker so razlike med longitudinalnimi in transverzalnimi vrednostmi v Sloveniji precejšnje, je smiselno iskati ustrežnejše kazalnike, ki kažejo transverzalne vrednosti rodnosti. Na podlagi dostopnih podatkov smo izpeljali kazalnik korigirane celotne rodnosti, ki opredeljuje obseg sprememb podcenjenosti oziroma precenjenosti vrednosti kazalnika celotne rodnosti v razmerah druge demografske tranzicije v Sloveniji.

V Sloveniji so bili v zadnjih treh do štirih desetletjih transverzalni kazalniki rodnosti (npr. celotna rodnost) najprej precenjeni, od osemdesetih dalje pa podcenjeni. Glede na navedeno se postavljajo številna vprašanja, in sicer kako definirati precenjenost oziroma podcenjenost kazalnikov; kako izraziti obseg precenitve oziroma podcenitve; v kolikšni meri se na vrednosti kazalnikov prenesejo spremembe v prenosu rojevanja v višjo starost; koliko otrok je zaradi višje starosti rojenih kasneje itd.?

Kaj se denimo zgodi, če se od enega do drugega leta povprečna starost ženske ob rojstvu otrok dvigne za 0,2 leti? Vsaka desetinka povišane (ali znižane) povprečne starosti pomeni 10-odstotni premet (prehitevanje) ali 10-odstotni podmet (odlaganje) glede na dve zaporedni leti. Če bi leta t ženske rodile n otrok v povprečni starosti y (npr. 27 let), leta $t+1$ pa m otrok v starosti $y+0,1$ (npr. 27,1 leta), bi to pomenilo, da je 10 % žensk odložilo rojevanje (rojstvo otroka). To pa zato, ker bi celoletni odlog znašal 100 %, kar bi pomenilo 100-odstoten (celoten) prenos rojevanja iz leta t v leto $t+1$. Na ta način bi dobili tudi povprečno starost ob rojstvu otroka v višini $y+1$ (npr. 28 let namesto 27).

Proces si lahko ponazorimo še z enim primerom. Če bi imeli leta t 10 žensk, od katerih je bila vsaka stara 27 let, ko je rodila, bi to pomenilo povprečno starost ob rojstvu otrok 27 let. Če pa bi imeli med desetimi eno, ki je bila ob rojstvu otroka stara 28 let, bi le-ta dvignila povprečje starosti na 27,1 leto, s tem da je za eno leto 'zamudila' glede na ostalih devet žensk. Njen doprinos je namesto v košarico iz leta $t-1$ šel v košarico iz leta t . Na ta način je vrednost kazalnika celotne rodnosti iz leta $t-1$ podcenjena in je glede končnega potomstva generacije rojene v letu $t-27$ realizirala le 90 % vrednosti v primerjavi z naslednjim letom (t). Tako vidimo, da kazalnik celotne rodnosti ni idealen pokazatelj spreminjanja obsega končnega potomstva na transverzalni ravni, je pa natančen pokazatelj kraitve ali povečevanja obsega generacij. Formulo za

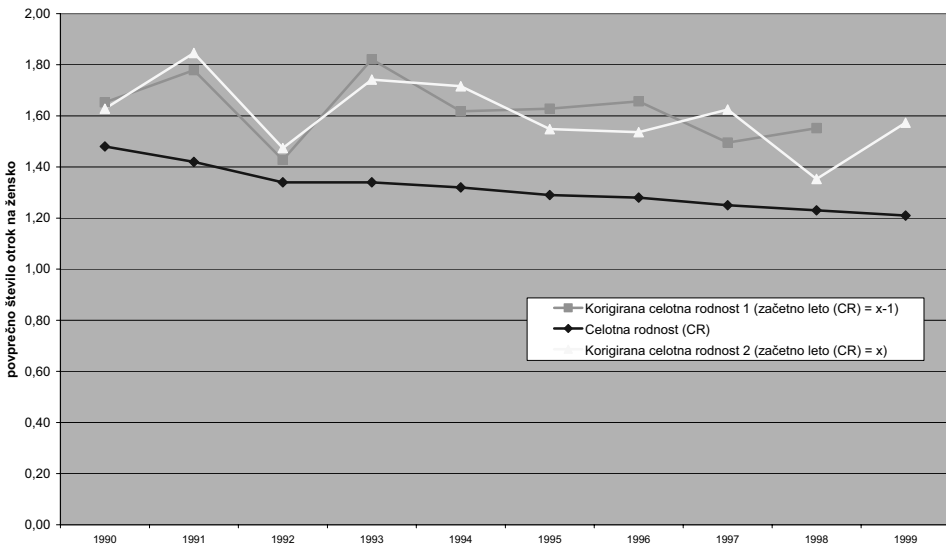
konsekutivni (zaporedni) izračun korigirane celotne rodnosti (KCR) bi lahko postavili takole:

$$KCR_t = CR_t + (CR_t \times (PSRO_t - PSRO_{t-1}))$$

– pri čemer je CR_t kazalnik letne vrednosti celotne rodnosti, $PSRO$ pa povprečna starost žensk ob rojstvu otroka v določenem letu t oziroma letu $t-1$.

Na grafu je prikazano gibanje vrednosti celotne rodnosti (CR) in korigirane celotne rodnosti (KCR) v obdobju 1990–1999. Vidimo, da vrednosti CR zložno padajo, pri KCR pa so vrednosti bližje stagnaciji, čeprav je tudi tu splošna tendenca k upadanju. Kazalnik KCR je na grafu prikazan v dveh verzijah. KCR1 je izračunan na osnovi povprečne starosti ob rojstvu otrok iz letnih podatkov o starostni distribuciji mater. KCR2 pa je izračunan na osnovi uradnih podatkov o povprečni starosti mater ob rojstvu otrok, vendar gre natančnost objavljenih podatkov le do enega decimalnega mesta, kar povzroča rahla odstopanja. Iz grafa pa je razvidno, da ta odstopanja niso tako velika, da ne bi bilo mogoče ugotoviti obsega in trenda precenitve ali podcenitve. Vsekakor je bolj zaželeno uporabljati natančnejše podatke, ki pa nam niso vedno na voljo.

Graf 3.9.: Primerjava KCR (korigirane celotne rodnosti) in CR (celotne rodnosti) (vir: RR – prebivalstvo 1999, SURS; lastni izračuni)

Za kazalnik korigirane celotne rodnosti je značilna visoka analitična vrednost. Ne le, da lahko z njim ocenjujemo odstopanja vrednosti celotne rodnosti, z njim lahko realneje ocenjujemo potek demografskega prehoda, v našem primeru seveda v Sloveniji, o čemer je govora tudi v nadaljevanju. Ta kazalnik je zelo uporaben predvsem za evropske države in tiste države, ki so na meji

ali že v obdobju druge demografske tradicije. Za ta prebivalstva je značilno manjše število reda rojstev, ki lahko precej vpliva na vrednost ocene. V Sloveniji in večini evropskih držav je število višjega reda rojstev zelo nizko. Od tretjega reda naprej deleži strmoglavo upadajo. Tudi intergenetični intervali niso dolgi, poleg tega imajo tendenco krajšanja. Na ta način in v teh okoliščinah red rojstva ne vpliva močno na povprečno starost ob rojstvu otroka, kar je razvidno že iz razlike med protogenetičnim intervalom in povprečno vrednostjo. Tako je vpliv na korigirano celotno rodnost relativno majhen in v današnjih razmerah praktično nepomemben. Bolj zahtevno je vprašanje, kako uskladiti korigirane podatke v smislu definiranja izhodišč sprememb v rodnostnem obnašanju, ki pa ga na tem mestu ne bomo načenjali.

Metoda reproduktivnega potenciala

Reproduktivni potencial je metoda, s katero opredeljujemo raven obnavljanja posameznih skupin prebivalstva. To metodo smo izdelali in uporabili zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov, na katere bi lahko aplicirali standardne demografske metode. Reproductivni potencial (RP) je mera, ki kaže stopnjo obnavljanja rodne kontingenta. Po svoji strukturi je sorodna aproksimativni celotni rodnosti (ACR), ki smo jo že predstavili (Josipovič, 2002a, 2002b, 2004). Bistvo kazalnika reproduktivnega potenciala je dejanski realizirani generacijski domet določene skupine prebivalstva. Kot kazalnik je robustnejši od aproksimativne celotne rodnosti, poleg tega pa za njegov izračun potrebujemo manj podatkov. Njegova prednost je v tem, da ga lahko apliciramo na različne skupine prebivalstva, če imamo zanje ustrezne podatke. To pa pomeni vsaj petletne starostne skupine, razdeljene po spolu. V svojem bistvu je kvocient med velikostjo najmlajše starostne kohorte in povprečno generacijsko zastopanostjo rodne kontingenta. Izrazimo ga lahko na naslednji način:

$$RP = \frac{V_0}{AS(V_{f,15}, V_{f,16}, \dots, V_{f,49})}$$

– pri čemer je v števcu velikost enoletne kohorte izbrane populacije, v imenovalcu pa povprečna velikost enoletne rodne kohorte. Zanj velja izraz $RP = ACR' \sim ACR \sim CR$, kar pomeni, da je reproduktivni potencial vsebinsko podoben aproksimativni celotni rodnosti in je v grobem primerljiv tudi s celotno rodnostjo. To potrjujejo tudi podatki. Reproductivni potencial po popisnih podatkih za leto 2002 ($RP^{31.3.2002} = 1,23$), ki so sicer časovno nekoliko zamaknjeni zaradi kritičnega trenutka popisa, se skoraj ujema s podatkom celotne rodnosti za leto 2001 ($CR^{2001,2002} = 1,21$) ali za leto 2002.

Kazalnik reproduktivnega potenciala lahko apliciramo tudi na druge skupine prebivalstva. Pri tej aplikaciji je pomembna kolikor toliko uravnotežena

spolna in starostna struktura analiziranega prebivalstva, saj lahko posebej spolna struktura močno vpliva na vrednost rezultata. Kadar imamo opravka z realno populacijo, kakor lahko imenujemo skupno prebivalstvo Slovenije, ta aplikacija ne povzroča težav. Težje je v primeru, ko je kriterij opredeljevanja posamezne skupine prebivalstva labilnejši. To velja zlasti v primeru etničnih opredelitev. Tu igra spolna struktura še posebej močno vlogo. Za nekatere priseljske skupine je značilno, da se spolno zelo selektivno priseljujejo. Rezultat je spolna struktura z izrazito prevlado enega spola. V Sloveniji so po podatkih zadnjega popisa tak primer Albanci. Ker je moškega albanskega prebivalstva dvakrat več kot ženskega, na kar opozarja koeficient feminitete, ki dosega samo 498, je reproduktivni potencial (2,64) znatno precenjen. Za oceno precenjenosti si lahko pomagamo s končnim potomstvom, ki je pri Albankah znašalo v povprečju 1,98 otroka na žensko (vir: Popis 2002). V primeru neuravnotežene starostne strukture lahko tudi prihaja do anomalij. Za romsko populacijo je značilno, da so njihove starejše starostne skupine zaradi različnih razlogov manj zastopane. To se odraža tudi na aplikaciji kazalnika reproduktivnega potenciala. Ob popolni aplikaciji dosega vrednost 3,72, če pa se osredotočimo le na rodnostno najdejavnejše skupine, pa njegova vrednost upade na okrog 3,1. Kljub spolni uravnoteženosti (973 žensk na 1000 moških) je ta vrednost nekoliko precenjena, saj končno potomstvo pri Romkinjah v povprečju dosega 2,6 otroka na žensko (vir: Popis 2002).

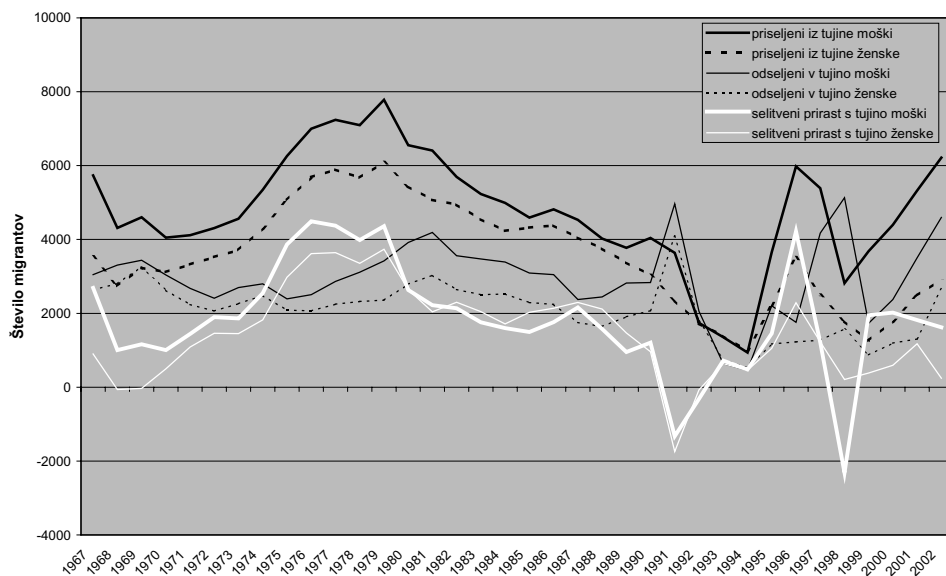
Po drugi strani je reproduktivni potencial zelo dobra mera ocenjevanja prihodnjega razvoja prebivalstva, zlasti še 'posebnih' skupin prebivalstva po različnih kriterijih. Eden takih kriterijev je tudi etničnost, kjer nam reproduktivni potencial kaže realno moč reprodukcije etničnih manjšin. Pri Črnogorkah dosega tako le 0,66, pri Srbkinjah 0,52 in pri Hrvatich celo le še 0,31. Ti podatki so zaskrbljujoči z vidika etnične reprodukcije manjšin. Tako grozi etnični skupini Hrvatov dolgoročno 85-odstoten osip. Hkrati so Hrvati manjšinska etnična skupina, ki se je v absolutnem in relativnem smislu najbolj zmanjšala (vir: Popis 2002).

Kazalniki migracij

Metode izračunavanja kazalnikov migracij kot oblike mobilnosti so v mnogočem analogne metodam izračunavanja kazalnikov rodnosti, zato na tem mestu ne bomo zahajali v podrobnosti. Najbolj razširjene so splošne in specifične stopnje migracij. O splošnih govorimo takrat, ko migracije primerjamo s celotnim prebivalstvom, o specifičnih pa takrat, ko gre za posamezne skupine prebivalstva. Na grafu 3.10. so migracije v obdobju 1967–2002 prikazane ločeno po spolu. Iz slike je razvidno, da tako med priseljenimi kot med odseljenimi bolj ali manj prevladujejo moški. Vendar pa je intenziteta odseljenih toliko številčno v prid moškim, da migracijski saldo kaže dokaj uravnoteženo spolno strukturo. Tako

je za obdobje do leta 1980 oziroma do začetka osemdesetih značilen nekoliko višji selitveni prirastek za moške, kar se je v zadnjih dveh desetletjih z nekaj izjemami spremenilo v korist žensk. Z vidika spolno-specifičnega migracijskega salda je za zadnje desetletje značilna bistveno močnejša neto fluktuacija moških. Zaradi dogodkov, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije, pa se je v letih 1991 in 1992 zgodil migracijski upad v primeru obeh spolov. Po tem obdobju ženske stalno beležijo pozitivne migracijske salde, moški pa beležijo popolnoma nerazumne nihajoče vrednosti, ki leta 1996 visoko poskočijo, v letu 1998 pa močno upadejo. To opozarja na določeno nekonsistentnost bodisi v beleženju selitev bodisi v pravnem formuliranju statusa selitve in sploh statusa bivanja prebivalstva. Ravno v tem obdobju je problematika 'izbrisanih' dosegla prvo javno vrelišče. Nezakonit izbris iz registra stalnega prebivalstva leta 1992 se je 'rezultatsko' pokazal šele šest let kasneje, oziroma v obdobju 1996–1998, ko se je preko ponovnega vnosa poskušalo 'legalizirati' dotedanje 'nelegalno' stanje (prim. Dedić et al., 2003). Enako neskladje lahko dokažemo tudi z demografsko metodo. V tem obdobju se letne sumarne vrednosti selitvene in vitalne statistike niso ujemale s spremembami števila prebivalcev po podatkih Centralnega registra prebivalcev (Josipovič, 2003a).

Graf 3.10.: Migracije po spolu v Sloveniji v obdobju 1967–2002 (vir: RR – prebivalstvo 2002, SURS)

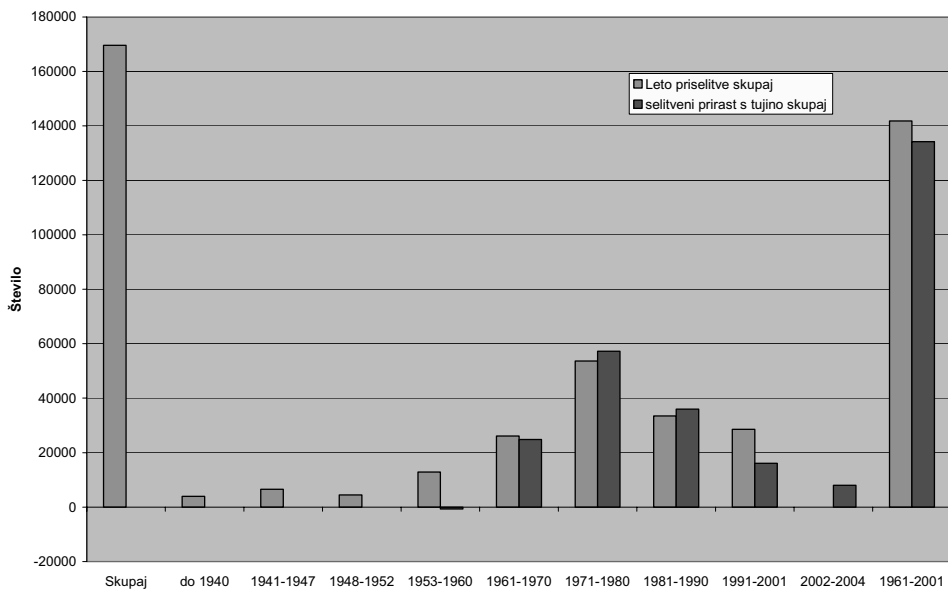

V pojasnitev fluktuacij migracij v devetdesetih letih nam lahko služi tudi graf 3.11. Migracije lahko namreč merimo preko popisov ali preko migracijske statistike. V Sloveniji sta zaenkrat na voljo oba načina zbiranja podatkov. Primerjava podatkov o neto priselitvah oziroma o migracijskem saldu je v

grobem mogoča za obdobje po letu 1960. Za šestdeseta leta je značilno, da je bil zabeležen nekoliko manjši prirast z vidika selitvene statistike kot z vidika popisa prebivalstva iz leta 2002. To pomeni, da je glede na prebivalstvo Slovenije ob popisu 2002 več prisotnih kot zabeleženih po migracijski statistiki. Ravno obratno se je zgodilo v sedemdesetih in osemdesetih. Migracij je bilo več zabeleženih tekoče kot s popisom. Presežki pa niso zelo visoki, deloma so pogojeni tudi z naravnim gibanjem, glede na čas izvedbe popisa 2002. Posebna situacija nastopi v devetdesetih in kasneje, ko prihaja do zelo velikega razhajanja med popisnimi in 'tekočimi' vrednostmi migracij. Vidimo, da jih popis beleži skoraj dvakrat več, kot je bilo dejanskih prijav/odjav prebivališča. Tukaj je lepo viden tudi časovni zaostanek beleženja, saj se 'tekoča' evidenca v seštevku zelo približa popisnim vrednostim. S tem pa tudi vidimo, da so podatki tekoče selitvene statistike zelo dobrodošli v demografski obdelavi podatkov.

Vidimo torej, da je beleženje migracij zelo zahtevna naloga, ki vključuje zelo jasno metodologijo s strani upravnih organov, po drugi strani pa tudi kooperativnost prebivalstva, ki bi moralo svoje migracije ažurno javljati in prijavljati. Največkrat je tako mogoče šele z izvedbo popisa dejansko ugotoviti prebivalstveno stanje in prilagoditi obstoječe evidence in registre prebivalstva.

Graf 3.11.: Primerjava popisnih podatkov 2002 po letu priselitve s podatki selitvene statistike (vir: popis 2002; SL SRS 1964, SL RS 2004, RR – prebivalstvo 2002; SURS; lastni izračuni)

Znotraj migracij lahko govorimo tudi o neto in bruto migracijah. Neto migracije opredeljujejo razliko med priseljenimi na neko območje in odseljenimi iz

istega območja. Bruto migracije pa opredeljujejo celotno migracijsko aktivnost in pomenijo seštevek vseh ljudi v migraciji, tako odseljenih kot priseljenih.

Migracije lahko obravnavamo prostorsko-specifično. To pomeni, da izberemo poljubno prostorsko enoto, znotraj katere obravnavamo migracije po izbranih vidikih. Največkrat migracije delimo na notranje in zunanje, pri čemer je kriterij državna meja. Notranje migracije se zvrstijo znotraj območja neke države, zunanje pa državne meje prečkajo. Slednjim zato pogosto pravimo tudi meddržavne ali mednarodne migracije. Dejansko je meja med njimi močno zabrisana. V metodološkem smislu sicer največkrat nimamo težav z določanjem, ali je v nekem primeru šlo za mednarodno migracijo ali ne, bistveno večji problem nastopi, ko se lotimo pogojenosti migracij. Dejavniki migracij so namreč izredno kompleksni in jih je težko analogno deliti v smislu zunanjih ali notranjih.

Drugi kazalniki

Za ostala področja oziroma za druge značilnosti prebivalstva smo uporabili po imenu in metodi izračuna že znane kazalnike, zato jih bomo le na kratko omenili.

Med indeksi omenimo indeks starosti, ki je posebna vrsta indeksa. Z indeksi navadno prikazujemo neko 'trenutno stanje procesa', da bolj nazorno prikažemo faze njegove dinamike. V slovenski literaturi se sicer pojavlja poimenovanje indeks staranja, kar je po našem mnenju neupravičeno. Staranje je namreč proces, s pomočjo indeksa starosti pa vidimo zgolj trenutno razmerje med staro in mlado generacijo, nič pa ne izvemo o procesu staranja. Indeks starosti je v bistvu kvocient med številom starih 65 ali več let in številom mlajših od 15 let, pomnožen s 100, in je eden od pokazateljev vitalnosti prebivalstva.

Spolna struktura je pomemben dejavnik rodnošnega obnašanja, posebno če je neuravnotežena. Glavna kazalnika sta indeks maskulinitete in njemu nasprotni indeks feminitete. Pri obeh gre za razmerje med moškim in ženskim prebivalstvom, pomnoženim s 100. Razlika je le v tem, kateri spol postavimo v števec. Indeks maskulinitete ima v števcu število moških, pove pa nam, koliko moških je v določenem trenutku prebivalo na nekem območju na 100 žensk. Za natančnejšo mero spolne uravnoveženosti izbranega prebivalstva lahko uporabimo indekse maskulinitete za petletne starostne razrede. Na ta način lahko ugotovljamo potencialno razpoložljivost po starosti primernih partnerjev v dani populaciji.

Ker beležimo v veliki večini evropskih držav zmanjševanje rodnosti pod raven enostavne reprodukcije (npr. Kaa, 1987), so problemi maskulinizacije (in tudi feminizacije) toliko bolj pereči. Znani so primeri pokrajin tudi pri nas (primer Goričkega), ko so se zaradi ženitnih razlogov izseljevale pretežno ženske, veliko število moških pa je ostalo samskih – fenomen t. i. starih stricev.

Danes se ta problem pojavlja bolj globalno. Na medmrežju deluje množica agencij, ki posredujejo ženitne ponudbe žensk iz nekdanjih socialističnih držav. To ima lahko precejšnje posledice tudi za rodnost, kolikor gre za selitve večjih razsežnosti, kot denimo v Ukrajini in Rusiji.

Sicer bomo uporabili še nekatere druge kazalnike, ki jih na tem mestu ne bomo podrobneje obravnavali, ker so metode izračunavanja znane in splošno široko uporabljane. Večinoma gre pri tem za izračune različnih strukturnih deležev.

Vsi doslej omenjeni statistični podatki in kazalniki so nezadostni za natančnejše ugotavljanje dejavnikov rodnostnega obnašanja. Teoretska dognanja podarjajo čedalje pomembnejšo vlogo tistih subtilnih dejavnikov (npr. Kaa, 1987), ki jih ne moremo beležiti s klasičnimi metodami zbiranja podatkov. Potreben je globinski mikropogled. Zato smo izvedli tudi anketo, ki je vključevala tista vprašanja, ki smo si jih zastavljali ob razmišljanjih o dejavnih rodnostnega in migracijskega obnašanja. Podatki ankete so razloženi in obdelani vzporedno z analizo ankete.

VIRI PODATKOV

V pričujoči študiji smo se omejili na izbrane spremenljivke in podatke, ki so ob objektivni merljivosti tudi dostopni. Po eni strani gre tu za podatke uradne statistike (popisi, registri, vitalna in migracijska statistika) ter za podatke, zbrane na terenu s pomočjo anketne metode.

Glavni vir podatkov, ki smo jih uporabili v nalogi, so statistični podatki Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) in podatki ankete. Podatki Statističnega urada so večinoma s področja rodnosti, migracij in etničnosti. So del vitalne, selitvene in popisne statistike. Vitalna, ki beleži vitalne dogodke – rojstva in smrti, praviloma zaobjema še registracije porok in razvez (Malačič, 2000: 10).

Statistični podatki se objavljajo v različnih publikacijah, ki jih izdaja Statistični urad. Najpomembnejši in najboljšežnejši so podatki popisa. Ti podatki so tudi glede prostorske enote prezentacije najbolj podrobni, saj sežejo do ravni naselja. Največja težava popisnih podatkov je, da so v najboljšem primeru na voljo vsakih deset let. V primeru SFRJ so bili prvi trije popisi izjemoma znotraj pet oziroma osem let (1948, 1953, 1961), nato pa so si sledili na vsakih deset let (1971, 1981, 1991). V samostojni državi Sloveniji leta 2001 popisa ni bilo, zato pa ji ga je uspelo izvesti leta 2002.

Poleg popisne statistike nam je na voljo demografska statistika, ki redno letno izhaja v okviru Statističnega letopisa in Rezultatov raziskovanj. Glavna slabost letopisnih podatkov je raven predstavitve podatkov, ki seže le do ravni

občin, kar lahko močno vpliva na rezultate (prim. Krevs, 1998). Dobrodošlo spremembo pomenijo Rezultati raziskovanj na področju naravnega gibanja prebivalstva, ki se nanašajo na raven naselij. To so glavne publikacije Statističnega urada RS, ki smo jih uporabili pri svojem delu. Čedalje večjo vrednost ima spletna ponudba statističnih podatkov na domači strani Statističnega urada. Obseg podatkov, ki so na razpolago po tej poti, stalno narašča in predstavlja čedalje boljšo interaktivno bazo statističnih podatkov, ki seže tudi do ravni naselja.

Poseben problem postaja zakrivanje podatkov, kar močno otežuje delo raziskovalcem, saj za bolj podrobne prostorske enote ni več mogoče priti do podatkov. Statistični urad republike Slovenije je s prakso zakrivanja podatkov z nizko frekvenco pričel po izvedbi popisa prebivalstva leta 2002. Urad do danes ni prenehal s to dejavnostjo, kar gre na veliko škodo raziskovanja. Če je po eni strani varovanje osebnih podatkov pred javnostjo logično in razumljivo, ni logično, da raziskovalci po profesionalni dolžnosti ne morejo do nezakritih podatkov. Urad namreč raziskovalcem ni omogočil dostopa do nezakritih podatkov. Na ta način so neuresničljive že študije na ravni slovenskih naselij, saj za četrtno naselij sploh ni dostopnih podatkov zadnjega popisa. Pod določenimi pogoji je za raziskovalne namene mogoče pridobiti tudi podatke na ravni prostorskega (popisnega) okoliša (npr. Krevs, 2004), vendar le za določene spremenljivke.

Podatki o etnični pripadnosti

Podatki o etničnosti so v osnovi lahko popolnoma neproblematični, vendar se na tem področju pogosto srečujemo z manipulacijami. Skoraj vedno se kot problem pojavlja tehnika 'zajema' podatkov o etnični pripadnosti. Današnje razmere opozarjajo na velik pritisk drugih družbenih vzvodov, ki delajo te podatke občutljive zaradi potencialnih posledic. Še posebej v primeru, ko 'javna' presoja ugotavlja, da gre za *biti ali ne biti* nekega naroda, odgovornost ali krivda pa je običajno izključno potisnjena v roke *tistim*, ki narodu ne pripadajo (prim. Knežević-Hočevar, 2003). Zato velja presojo stvarnih demogeografskih učinkov preveriti. Eden od načinov opredeljevanja priseljenega prebivalstva je tudi preko etnične strukture. Znotraj slednje lahko dokaj enostavno ugotovimo, ali v posamezni opredelitvi prevladuje priseljeno prebivalstvo ali ne. Vendar pa je velika ovira pri presoji učinkov različnih etničnih skupin prebivalstva ravno pomanjkanje podatkov, ki bi bili statistično grupirani na podlagi izjave o etnični pripadnosti. Na 'srečo' je podatke o rodnosti prebivalstva možno grupirati tudi po etničnosti. Problem teh podatkov pa je, da se je z leti močno povečala skupina z neznano etnično opredelitvijo, kar zmanjšuje deleže drugih opredelitev v skupnem številu. Po drugi strani pa predstavljajo ti podatki praktično edini vir letnega spremljanja sprememb na tem področju.

Prostorska raven agregiranja podatkov

Prostorske ravni proučevanja, primerjav in podajanja rezultatov so bile odvisne od zbranih podatkov in od raziskovalnih ciljev. Ko je bilo metodološko možno, smo rezultate predstavili na ravni naselja. V nasprotnem smo izbrali najbolj primerno višjo prostorsko enoto (homogeno demogeografsko cono, občino ali upravno enoto). Pri anketni analizi smo podatke razvrstili najprej glede na stratum anketiranih, od koder smo jih dobili, nato pa glede na naselje anketiranih. Pri primerjavah anketnih podatkov smo podobno kot pri statističnih podatkih uporabili raven naselja, občine, upravne enote itd. Prednost anketnih podatkov je bila ta, da smo zaradi enotnega zbiranja podatkov lahko vse podatke prikazovali na isti ravni. Poleg tega smo imeli možnost podatke obdelati individualno.

Popisni podatki so agregirani na več ravneh. Od državne ravni preko statističnih regij, upravnih enot, občin do naselja. Obstajajo sicer še bolj podrobne členitve, a so težko dostopne. Za ugotavljanje geografskega vzorca poselitve so najprimernejše drobne enote, kot so naselja. Prikaz po naseljih pa pogosto terjajo členitev številčno večjih naselij, s čimer bi se lažje prikazal notranji geografski ustroj naselja po različnih kazalnikih. Tako se kaže kot smiselno v tej skupini naselij obravnavati vsa tista z več kot 10.000 oziroma 5000 prebivalcev. Vendar pa je največji problem ravno dostopnost podrobnih in 'nezakritih' popisnih podatkov.

Demogeografske homogene cone v Sloveniji

Za potrebe geografskega proučevanja so bila zelo primerna območja nekdanjih krajevnih skupnosti. Z vidika varovanja podatkov so bile te manj problematične od naselij. Na podeželju so namreč združevale majhna naselja, mesta pa so delile na majhne enote z okrog 1700 prebivalci (Krevs, 2001). Vendar danes na tej prostorski ravni ni več mogoče pridobiti uradnih statističnih podatkov, saj enotna razdelitev po krajevnih skupnostih ne obstaja več.

Da bi se izognili težavam neprimerljivosti podatkov, smo pripravili enotno izhodišče za medpopisno primerjavo. To izhodišče je bilo zasnovano glede na omejitve pri dostopanju do podatkov popisa 2002 in določil o 'zakrivanju' podatkov. Na tej osnovi je bila izvedena metodološka prilagoditev podatkov popisa 1991. Temeljna izhodišča nove regionalizacije oziroma združevanja naselij v nova območja, ki sta jo izvedla sodelavca Geografskega inštituta Antona Melika Peter Repolusk in Damir Josipovič leta 2004 (vir: tipkopis 2004), so bila naslednja:

- okvirno vodilo za minimalno število prebivalcev območja je 500 ljudi, ki glede na izvedeno analizo popisa 1991 bolj ali manj zagotavlja zadostno

- številčno prisotnost manjših etničnih in drugih opredelitev prebivalstva;
- izločitev z območja vseh tistih naselij, ki imajo več kot 500 prebivalcev, če ostala naselja ustrezajo okvirnemu številčnemu kriteriju;
- izjemoma ima lahko območje ali naselje manj kot 500 prebivalcev, če ni druge smiselne možnosti prostorskega grupiranja;
- ohranjanje nekdanjih območij krajevnih skupnosti, če je to dopuščal postavljeni prebivalstveni prag;
- ohranjanje poteka občinskih meja za primerljivost podatkov na višji ravni prostorskega agregiranja podatkov;
- ohranjanje poselitveno-teritorialne kontinuitete v čim večji meri (ibid.).

Problem večjih naselij je znotraj te regionalizacije rešen na dva načina. Prvi omogoča podrobnejši prikaz na ravni četrtnih skupnosti, kjer le-te obstajajo. V primeru dveh največjih mest v Sloveniji, Ljubljane in Maribora, predvideva omenjena regionalizacija manjše enote od četrtnih skupnosti, saj so slednje zelo velike in pogosto presegajo 10.000 prebivalcev. Te četrtne skupnosti so bile razdeljene na območja nekdanjih krajevnih skupnosti. Drugi način pa obravnava tudi večja naselja enotno, torej kot posamična naselja (ibid.).

Tako smo s prvo fazo oblikovali 1170 homogenih con, od katerih je 445 s po enim naseljem, kar pomeni, da je podatek za naselje v celoti ohranjen. Nadalje ima 127 homogenih con po dve naselji, 73 con po tri naselja, 72 po štiri, 62 po pet, 64 po šest, 57 po sedem, 38 po osem, 34 po devet, 37 po deset, 30 po enajst, 22 po dvanajst, 17 po trinajst, 13 po štirinajst, 15 po petnajst, 8 po šestnajst, 12 po sedemnajst, 1 osemnajst, 7 po devetnajst, 4 po dvajset, 5 po enaindvajset, 4 po dvaindvajset, 1 triindvajset, 2 po štiriindvajset, 2 po petindvajset, 2 po šestindvajset, 3 po sedemindvajset, 4 po osemindvajset, 2 po devetindvajset, 1 enaintrideset, 1 triintrideset, 1 osemintrideset, 2 po štiriinštirideset, 1 petinštirideset in 1 triinpetdeset naselij. Zadnje območje se nahaja v Zgornjem Obkolpju (Kostel) in vključuje precej pustot in naselij brez prebivalcev. Tudi sicer so območja z velikim številom naselij razprostranjena po dinarskih planotah in podoljih Notranjske in Dolenjske. Teritorialne grupacije iz te faze so uporabljene v nadaljevanju pri kartografskih prikazih z etnično-geografsko vsebino zadnjega popisa.

V drugi fazi smo podrobneje členili večja mestna naselja, na ta način je skupno število homogenih con naraslo na 1403, razlika pa predstavlja število vseh enot znotraj večjih mestnih naselij. Členjenih večjih mestnih naselij je 27, v povprečju pa so členjena na približno 10 enot, kar pomeni 260 homogenih con. Poleg teh je torej še 1143 demogeografskih homogenih območij. Notranje členjena so vsa mesta z več kot 10.000 prebivalci, kjer so bile razpoložljive prejšnje členitve, pa smo dodali še nekatera mesta pod omenjeno številčno mejo. Takih mest je 11 (Ajdovščina, Brežice, Hrastnik, Kočevje, Postojna, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Tržič, Vrhnika, Zagorje ob Savi), najmanjši med njimi pa je Tržič z okrog 4000 prebivalci (ibid.).

Anketiranje

Anketiranje z izjemo nekaterih novejših oblik spada med klasične terenske metode in pomeni metodo empiričnega vpogleda v izbrano populacijo ali njen vzorec (prim. Toš, 1988: 189). Cilj anketiranja je bil z več vidikov opazovati priseljeno populacijo. Zanimajo nas dejavniki in vzroki rodnostnega in migracijskega obnašanja priseljenega prebivalstva.

S pomočjo opazovanja izbranega prebivalstva smo želeli priti do tistih podatkov, ki jih statistika ne beleži ali pa jih ni mogoče pridobiti, ker jih ni mogoče beležiti. Zanimali so nas podatki, ki bi lahko poleg klasičnih dejavnikov opredeljevali tudi tiste bolj subtilne dejavnike rodnostnega in migracijskega obnašanja, za katere vemo, da delujejo na prebivalstvo, a jih še ne poznamo dovolj ali pa se njihovo delovanje s časom spreminja. Za osnovno informacijo o populaciji smo zbrali tudi nekatere podatke, ki jih državna statistika beleži, nam pa so služili tudi za primerjavo s statističnimi.

Temeljno metodološko načelo, ki se ga je bilo potrebno držati pri oblikovanju anketnega vprašalnika, je bila primerljivost nekaterih anketnih s statističnimi podatki. Anketa je bila sicer prvenstveno namenjena dopolnjevanju informacij o priseljenem prebivalstvu. Vendar pa je bil del vprašanj identičen popisnim, da smo lahko rezultate medsebojno primerjali. Empirija ali izkustvo je nujno za preverjanje (potrditev ali zavrnitev) ali dopolnjevanje teoretskih dognanj in do neke mere tudi statističnih podatkov. Za slednje lahko v literaturi na več mestih najdemo dvome o njihovi točnosti in tudi množico metod za njihovo preverjanje (npr. Šircelj, 1991: 14–34). Naš primarni cilj v tem smislu ni bil preverjanje točnosti popisnih podatkov, pač pa smo želeli – glede na našo oceno, da so slovenski statistični podatki dovolj dobri – imeti v njih primerjavo z našimi podatki. Po drugi strani lahko zasledimo tudi kritike kvalitete podatkov osrednjega registra prebivalstva Slovenije. Enoletne razlike med podatki registra se namreč niso ujemale s podatki vitalne statistike za izbrana leta (Malačič, 2000: 187).

Metodološko izhodišče zasnove vprašanj v anketi je bila longitudinalna (vzdolžna) obdelava podatkov ankete. To pomeni, da so se morali podatki nanašati na anketirane po letnici rojstva, da smo lahko izvedli generacijske ali kohortne izračune. Z longitudinalno analizo smo želeli dopolniti rezultate in razširiti spoznanja ter pretehtati vrednosti, dobljene na osnovi transverzalne metode. Prednost longitudinalne analize podatkov ankete je tudi v tem, da je možno natančneje opredeljevati regionalne razlike, saj imamo podatke o generacijski rodnosti. Natančnost izhaja iz dejanskih podatkov o reproduktivni (rodni) zgodovini žensk. S tem lahko zelo natančno opredeljujemo rodnostne razlike med različnimi območji. Izhajajoč iz celotne rodnosti, ki je transverzalni (prečni) kazalnik, in metode njenega izračunavanja na podlagi starostno-specifičnih stopenj rodnosti pa lahko ugotavljamo le vrednosti za fiktivne generacije, kar izhaja iz strukture statističnih podatkov, ki so nam na voljo (več o obeh metodoloških pristopih v poglavju Transverzalna in longitudinalna analiza).

Če upoštevamo vrednosti celotne rodnosti in starostno-specifičnih stopenj rodnosti za Slovenijo, vidimo, da je učinkovito rodno obdobje koncentrirano na interval med 20. in 40. letom. To pomeni, da lahko že za generacije, stare 40 let ali več, računamo generacijske vrednosti končne rodnosti z najmanj 95 % natančnostjo, saj se bodo te vrednosti le še zelo malo spremenile v smeri navzgor. Po podatkih Statističnega letopisa je bilo leta 1998 znotraj omenjenega intervala realizirane 95,3 % celotne rodnosti. Poleg tega se skrajšuje intergenetični interval, kar pomeni, da se zmanjšujejo časovne razlike med posameznimi rojstvi v primerih, ko je ženska rodila dva ali več otrok (Šircelj, 1991: 310–30).

Ciljna populacija

Osnovna populacija našega vzorca je priseljeno prebivalstvo v Sloveniji, ki je imelo po podatkih Centralnega registra prebivalcev kraj rojstva zunaj Slovenije na območju nekdanje SFRJ. Iz vzorca smo izpustili prebivalstvo, rojeno v drugih državah, saj gre večinoma za Slovence, rojene v tujini. Delež Slovencev med prebivalstvom, rojenim v tujini (brez območja SFRJ), je po popisu 1991 znašal 70 % (vir: popis 1991, SURS). Tu gre poleg drugih predvsem za dve vrsti vzrokov. V prvem primeru so to pripadniki slovenske manjšine, ki je to postala zaradi sprememb političnih meja, v drugem primeru pa gre za rojstva etničnih Slovencev v tujini kot posledico vojnih razmer (otroci pregnancev in internirancev) ali kot posledico zdomstva (otroci zdomcev). To ne pomeni, da se iz istih razlogov tudi na območju nekdanje SFRJ ni rodilo precej oseb, vendar raziskava zasleduje cilje, ki so vezani predvsem na jugoslovansko imigracijo v Sloveniji.

Vzorec 3000 anketiranih je bil izbran iz osnovne populacije prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ. V vzorec so bile lahko izbrane le osebe iz tistih gospodinjstev v Sloveniji, v katerih je bil vsaj en član rojen na območju nekdanje SFRJ izven Slovenije. Ker so bila v izboru v vzorec le gospodinjstva, je 2,1-odstotni delež vzorca v osnovni populaciji dejansko za približno trikrat večji, ob predpostavki, da so v gospodinjstvu povprečno po trije člani. To pomeni, da je bilo v izbor vključenih približno 6 % gospodinjstev, kjer je vsaj eden od članov rojen na območju nekdanje SFRJ izven Slovenije. Delež izpolnjenih vprašalnikov znaša dobrih 31 %, in sicer se je na vprašalnik odzvalo 937 gospodinjstev. Ta delež je glede na tip izvedbe (razpošiljanje po pošti) v mejah pričakovanega, saj delež poštnih anket praviloma ne presega 40 % (prim. Štebe, 1995; Hafner-Fink, 1993; Toš et al., 2004). Glede na to, da je anketa temeljila na občutljivih, subtilnih in tudi dokaj politiziranih vprašanjih, je delež dejansko precej visok. Dogaja se tudi, da so bile stopnje odgovorov pri nekaterih poštnih anketah z občutljivo tematiko tudi precej pod desetimi odstotki (Kalton in Vehovar, 2002: 86).

Zasnova vzorca temelji na stratificiranem vzorčenju, kjer so bili stratumi

definirani glede na vrednost lokacijskega kvocienta priseljenega prebivalstva. Lokacijski kvocient opredeljuje razmerje med lokalno in splošno zastopanostjo. V Sloveniji delež priseljenih znaša okrog 7 %, na lokalni ravni oziroma po naseljih pa je ta delež zelo različen. Naš cilj je bil izločiti tri prostorske stratume oziroma območja, za katera je značilna specifična raven prisotnosti priseljenega prebivalstva. Lokacijski kvocient priseljenega prebivalstva, ki znaša 1, pomeni, da je na lokalni ravni (torej v nekem naselju) delež priseljenih enak državnemu povprečju. Vrednosti, ki so manjše od 1, opredeljujejo podpovprečno lokalno-geografsko zastopanost priseljenih, vrednosti, ki so višje od 1, pa nadpovprečno. Kvocient smo izračunali za vsa naselja v Sloveniji, na podlagi vrednosti le-tega pa so bila naselja razvrščena v tri stratume. V prvem so bila vsa tista naselja, v katerih je bila vrednost lokacijskega kvocienta manjša od 1, v drugem vsa naselja z vrednostmi lokacijskega kvocienta med 1 in 1,75, v tretjem pa vsa ostala naselja. Lokacijski kvocient je bil izračunan po ustaljeni metodi (npr. Rowland, 2003: 355–61). Opazovano populacijo so predstavljali prebivalci naselja, ki so bili rojeni izven Slovenije na območju nekdanje Jugoslavije. Višina kvocienta je odvisna od odklona od povprečja za Slovenijo. Le-to predstavlja lokacijski kvocient z vrednostjo 1. S stratifikacijo vzorca smo dosegli, da je bilo v vzorec izbrano odgovarjajoče število anketiranih iz vsakega stratuma, s tem pa smo zagotovili tako vseslovensko reprezentativnost, ki velja po pravilih slučajnostnega vzorčenja, kakor tudi reprezentativnost po stratumih, torej po podvzorcih. Pri nadaljnji analizi rezultatov ankete so bili upoštevani le tisti segmenti, ki so kot podskupina dosegali konvencionalni numerus, to je 30 anketiranih.

Priprava vprašalnika

Anketni vprašalnik vsebuje glavo s predstavitvijo raziskovalca in raziskovalne ustanove, uvodni nagovor ter namen in navodila za uporabo vprašalnika. Omenjen je osnovni cilj anketiranja in pripis, da je anketa anonimna in na prostovoljni bazi ter da bodo vsi podatki, pridobljeni s to anketo, uporabljeni le za raziskovalne namene. Da bi se zagotovila anonimnost, je vsakemu vprašalniku priložena frankirana kuverta, v katero anketiranci zapečatijo izpolnjene anketne vprašalnike. Uvodnik ob koncu vsebuje še zahvalo vsem anketiranim ter tudi telefonsko številko, na katero je raziskovalec dosegljiv v primeru vprašanj, nejasnosti ali pomislekov s strani ciljne populacije.

Vprašalnik je naslovljen na naključno izbrano anketirano osebo iz nekega gospodinjstva. Ta anketirani predstavlja referenčno osebo gospodinjstva. Zato je vprašalnik urejen tako, da nanj odgovarja tudi morebitni partner, podatki pa so zbrani tudi za druge gospodinjske člane. S tem dosežemo vključenost vseh članov gospodinjstva, kar nam omogoča številne primerjave. Vsaka anketa tako skriva v sebi dve anketi, vsebuje pa podatke tudi o drugih živcih v gospodinjstvu. Vprašalnik je zaprto-odprtega tipa. Zaradi visoke stopnje

intimnosti nekaterih vprašanj in da bi se izognili soočenju, je bilo anketiranje 'posrednega tipa', kar pomeni, da anketiranci sami izpolnijo vprašalnik, torej brez prisotnosti anketarja.

Anketni vprašalnik je sestavljen iz več sklopov, ki omogočajo takoimeno-
vano globinsko analizo in spoznavanje ciljne populacije. Dodana so tudi kontrolna vprašanja za preverjanje točnosti nekaterih predhodnih navedb. Poleg dejavnikov, za katere menimo, da vplivajo na rodnostno in migracijsko obnašanje priseljenega prebivalstva, vprašalnik vsebuje tudi vprašanja o mnenjih, odločitvah in osnovnih orisih vrednostnega sistema posameznika, na podlagi katerih smo želeli iskati ozadje današnje rodnostne in migracijske stvarnosti. Ko smo anketirance izpraševali o njihovih osnovnih vrednostnih usmeritvah, smo se naslonili na Rokeachevo lestvico vrednot (Pogačnik, 1987, v: Musek, 1994: 129), ki smo jo prilagodili našim potrebam. Uporabljeni vprašalnik je bil napisan v slovenščini in je bil za vse anketirance identičen. V izvorni obliki se nahaja v prilogi.

SPREMEMBE RODNOSTNEGA OBNAŠANJA POD VPLIVOM PRISELJEVANJA

V nadaljevanju so predstavljeni različni vidiki vplivov priseljevanja na spremembe rodnostnega obnašanja v Sloveniji. Izpostavljeni so nekateri geografski vidiki rodnostnega obnašanja v odvisnosti od priseljevanja, ki so bili v preteklosti bolj redko zastopani v demogeografskih raziskavah. V posameznih podpoglavjih so predstavljene tudi različne posledice priseljevanja (kot je npr. sprememba etnične strukture) in njihovi vplivi na spreminjanje rodnostnega obnašanja, osvetljena pa so tudi nekatera vprašanja v zvezi z izvornimi območji priseljenec v Sloveniji. Na podlagi analize uradnih statističnih podatkov in podatkov ankete smo prišli do nekaterih novih ugotovitev, ki demogeografske in tudi druge učinke priseljevanja predstavljajo v drugačni luči.

MIGRACIJE V SLOVENIJI V OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Migracije so sestavina mehanskega gibanja prebivalstva, ki se sestoji iz prepleta priselitev in odselitev, označuje pa ga selitveni upad ali prirastek (graf 1.2.). Mehansko gibanje vpliva na starostno in spolno sestavo prebivalstva ter na nekatere druge kulturne (etnična, verska, jezikovna struktura) in ostale družbeno-ekonomske značilnosti. V zaprtih prebivalstvih migracije nimajo nobene vloge pri gibanju prebivalstva, saj je to odvisno le od naravnega gibanja. Pri odprtih prebivalstvih, kakršno je prebivalstvo Slovenije, pa mehansko gibanje obstaja, vendar posebej z vidika primanjkljaja ali presežka ni obsežno. Preglednica 4.1. prikazuje migracijski saldo Slovenije s tujino, bruto notranje migracije in posamezne komponente zunanjih migracij. V »tujino« so zaradi lažje primerjave vključene tudi druge republike SFRJ, ki so sicer pomenile tradicionalno bazo večine priselitev v Slovenijo po drugi svetovni vojni (Gosar, 1993; Repolusk, 1999).

Sodeč po uradnih podatkih selitvene statistike so bila petdeseta leta še vedno neto emigracijska. Skupno se je v obdobju 1954–1960 izselilo 694 oseb več, kot se jih je v istem obdobju priselilo (Preglednica 4.1.). Prvi večji presežni val se je zgodil sredi 60. let, a je do konca 60. let praktično popolnoma skopnel.

Vendar pa je potrebna previdnost pri vrednotenju vloge Slovenije kot neto daljke ali prejemnice prebivalstva v tistem času. Že študija A. Gosarja (1978) je pokazala, da je treba v migracijski bilanci upoštevati tudi zdomce, saj se je kmalu izkazalo, da bo večina le-teh ostala v tujini. Iz tega stališča moremo šestdeseta leta razlagati tudi kot neto emigracijsko obdobje Slovenije (ibid.). Šele sredi 70. let se je presežek začel bolj povečevati, vrh pa je dosegel med leti 1975 in 1980, ko so letni presežki dosegali tudi 8000 prebivalcev na leto. Na ta način so presegli tudi število zdomcev, ki je že po popisu 1971 presegalo 40 tisoč oseb (vir: popis 1971, SURS). V 80. letih je priseljevanje sicer še vedno presegalo odseljevanje, a presežki niso več dosegali prejšnjih vrednosti, čeprav so se še vedno v poprečju gibali okrog 4000 prebivalcev letno. Velike spremembe se v migracijskem smislu zgodijo v 90. letih kot posledica razpada SFRJ. Slovenija je imela v obdobju 1991–2000 presežek 13.137 priseljenih iz tujine nad odseljenimi v tujino ne glede na državljanstvo. Ta presežek sestavljajo predvsem moški (61,7 %), pomeni pa približno le še 1300 neto priselitev letno. Ob skupno skoraj dveh milijonih prebivalcev znaša ta presežek manj kot promil (0,65 ‰) na letni ravni. Sicer pa je migracijski saldo v zadnjem desetletju izrazito nestabilen z velikimi nihanji enkrat v smeri primanjkljaja, drugič v smeri presežka. Kljub temu pa je po letu 1998 do 2004 opaziti dokaj stabilen selitveni prirast, ki znaša okrog 2650 oseb na leto in s katerim se nadomeščajo izgube iz naravnega gibanja prebivalstva Slovenije. Na ta način je zagotovljena tudi minimalna rast skupnega števila prebivalcev Slovenije (graf 1.1.; preglednica 4.1.).

Poleg zunanjih poznamo še notranje migracije, ki pomenijo preseljevanje prebivalstva znotraj meja nekega območja. Notranjih migracij je v Sloveniji bistveno več kot zunanjih. Na preglednici so za orientacijo prikazane bruto notranje migracije, kar pomeni seštevek vseh migracijskih gibanj prebivalstva znotraj Slovenije. Podatki različnih virov kažejo nekatera odstopanja. Slednje je še posebej veliko v začetku 60. let 20. stoletja, ko pred kratkim objavljeni Rezultati raziskovanj (2004, SURS) kar za dvakrat presegajo seštevek podatkov iz Statističnega letopisa (1964). Ne glede na te razlike so to vendarle eni redkih podatkov za obdobje 50. let po priključitvi severne polovice cone B Svobodnega tržaškega ozemlja Sloveniji.

Migracije neposredno ne vplivajo na rodnost (npr. Kožuh-Novak et al., 1998: 20), lahko pa s posrednimi učinki zelo vplivajo na vitalnost nekega prebivalstva (procesi koncentracije, stagnacije ali depopulacije). Če se neka oseba iz nekega naselja odseli, praviloma (statistično) ne more več sodelovati v reprodukciji v danem naselju. Ravno tako tudi ni več del danega prebivalstva, ki s svojim številom in strukturo neposredno vpliva na kazalnike rodnosti (če temeljijo na številu ali določeni strukturi prebivalstva). Migracije lahko posredno vplivajo na rodnost na veliko načinov. Npr. prekomerno izseljevanje zmanjšuje možnosti iskanja primernih partnerjev na emigracijskem območju. Te možnosti pa so lahko ključni dejavnik zmanjševanja števila rojenih. Podobno je z diferencialno emigracijo, ko se zaradi izseljevanja samo ali pretežno določene

Leto	Meddržavne selitve									Notranje selitve		
	priseljeni iz tujine			odseljeni v tujino			selitveni prirast s tujino			skupaj	moški	ženske
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske			
1954*	9257	6651	2606	60507
1955*	7973	14988	-7015	57592
1956*	7592	7961	-369	44648
1957*	7377	6240	1137	46223
1958*	6744	6112	632	48907
1959*	6184	5531	653	45528
1960*	6792	5130	1662	45454
1961	6537	6732*	...	5707	8424*	...	830	-1692*	...	66004	32710*	...
1962	7373	7514*	...	5357	5428*	...	2016	2086*	...	73706	31519*	...
1963	8850	9313*	...	6056	6132*	...	2794	3181*	...	75476	35839*	...
1964	9364	5999	3365	79780
1965	10513	6250	4263	68575
1966	9457	5046	4411	63264
1967	9272	5735	3537	5686	3047	2639	3586	2688	898	57345	27148	30197
1968	7051	4311	2740	6112	3308	2804	939	1003	-64	52488	24960	27528
1969	7834	4602	3232	6705	3439	3266	1129	1163	-34	57092	27154	29938
1970	7168	4048	3120	5665	3041	2624	1503	1007	496	52526	24862	27664
1971	7442	4117	3325	4913	2675	2238	2529	1442	1087	53558	25129	28429
1972	7832	4307	3525	4475	2411	2064	3357	1896	1461	52166	24683	27483
1973	8271	4560	3711	4956	2696	2260	3315	1864	1451	55082	26181	28901
1974	9646	5343	4303	5281	2799	2482	4365	2544	1821	60779	28920	31859
1975	11325	6261	5064	4479	2393	2086	6846	3868	2978	60280	28825	31455
1976	12682	6997	5685	4570	2504	2066	8112	4493	3619	64968	30918	34050
1977	13132	7240	5892	5113	2866	2247	8019	4374	3645	62339	29424	32915
1978	12770	7096	5674	5432	3112	2320	7338	3984	3354	54838	26021	28817
1979	13877	7783	6094	5780	3422	2358	8097	4361	3736	53104	25415	27689
1980	11983	6552	5431	6710	3919	2791	5273	2633	2640	49261	23469	25792
1981	11482	6409	5073	7220	4188	3032	4262	2221	2041	54190	26297	27893
1982	10644	5697	4947	6207	3561	2646	4437	2136	2301	51175	24295	26880
1983	9781	5231	4550	5977	3472	2505	3804	1759	2045	49208	23386	25822
1984	9224	4990	4234	5910	3389	2521	3314	1601	1713	55086	26196	28890
1985	8912	4591	4321	5386	3094	2292	3526	1497	2029	47613	22855	24758
1986	9194	4814	4380	5294	3050	2244	3900	1764	2136	47049	22805	24244
1987	8580	4532	4048	4124	2373	1751	4456	2159	2297	39344	18548	20796
1988	7782	4023	3759	4089	2446	1643	3693	1577	2116	41125	19361	21764
1989	7151	3774	3377	4730	2822	1908	2421	952	1469	39600	18398	21202
1990	7075	4041	3034	4908	2835	2073	2167	1206	961	37594	17540	20054
1991	5989	3638	2351	9060	4965	4095	-3071	-1327	-1744	35954	16946	19008
1992	3461	1738	1723	3848	2055	1793	-387	-317	-70	42662	20245	22417
1993	2745	1357	1388	1390	638	752	1355	719	636	34997	16439	18558
1994	1919	940	979	983	460	523	936	480	456	31420	14667	16753
1995	5879	3656	2223	3372	2202	1170	2507	1454	1053	25736	11801	13935
1996	9495	5979	3516	2985	1757	1228	6510	4222	2288	28655	13377	15278
1997	7889	5388	2501	5447	4174	1273	2442	1214	1228	29313	13717	15596
1998	4603	2817	1786	6708	5131	1577	-2105	-2314	209	30110	14035	16075
1999	4941	3683	1258	2606	1732	874	2335	1951	384	30509	14186	16323
2000	6185	4397	1788	3570	2376	1194	2615	2021	594	29781	13709	16072
2001	7803	5321	2482	4811	3503	1308	2992	1818	1174	30967	14503	16464
2002	9134	6216	2918	7269	4596	2673	1865	1620	245	34868	16827	18041
2003*	9279	5867	3412	27844
2004**	9742	7036	2706	28682

Preglednica 4.1.:
Meddržavne in notranje selitve v Sloveniji v obdobju 1954–2004 (vir: Rezultati raziskovanj, prebivalstvo 2002; Statistični letopis SRS 1964; Statistični letopis RS 2004; Mesečni statistični pregled RS, 2005, SURS; lastni izračuni)

* letopisni podatki
** preračun na osnovi polletnih podatkov selitvene statistike

skupine prebivalstva zmanjšujejo možnosti iskanja primernih partnerjev. Če gre za izrazito diferencialno emigracijo po spolu, lahko pride do maskulinizacije oziroma feminizacije prebivalstva nekega območja in do povečane pojavnosti takoimenovanih starih stricev in starih tet. Neuspešno iskanje primernih partnerjev, ki je lahko vzrok za padec rodnosti, izhaja iz teorije poročnega trga. Ta teorija predvideva, da »učinkovit poročni trg omogoča pozitivno izbirno druženje, ko se visokokvalitetni [kot v originalu] moški primerjajo z visokokvalitetnimi [kot v originalu] ženskami, nizkokvalitetni [kot v originalu] moški pa z nizkokvalitetnimi [kot v originalu] ženskami« (Becker, 1981: 66). Pri tem je potrebno dodati, da je presojanje moških in žensk v smislu kvalitete, kot jo navaja Becker, izključno ekonometričnega značaja in da z 'dejansko' kvaliteto nima neposredne povezave. Če nadaljujemo s prej povedanim, je posledica takega 'izbirnega' druženja visoka stopnja homogenosti, ki je prisotna v večini

družb (Malačič, 2000: 81). S homogamijo označujemo pojav, ko se med seboj poročajo osebe s podobnimi lastnostmi ali značilnostmi (ibid.). Na tem mestu ne bomo zahajali v diskusijo, ali to velja tudi za homoseksualne pare, pač pa bomo ostali pri heteroseksualnih parih, ki imajo biološke predispozicije za potencialno 'klasično' oblikovanje družine in s tem potomcev. Res pa je, da se s kvantitativnim večanjem homoseksualnosti povečuje delež socialno sterilnih. Različne oblike homogamije na določenih emigracijskih območjih demografske probleme še poglobljajo. Migracije lahko vplivajo še na številne strukture prebivalstva. Med temi lahko izpostavimo vplive na socio-ekonomsko, etnično, versko in še mnoge druge strukture.

V Sloveniji se je demografski prehod zaključil do leta 1960 (Vogelnik, 1965). Značilnosti modernih prebivalstev pa je Slovenija pridobila predvsem v 80. letih, ko je celotna rodnost padla pod raven enostavne reprodukcije (prim. Malačič, 2000: 246, 313). V slovenski literaturi se pogosto pripisuje prevelik pomen imigraciji iz drugih republik SFRJ v Slovenijo, ki naj bi pripomogla zaradi domnevno višje 'lastne' rodnosti k višji rodnosti v Sloveniji nasploh. Podatki o priselitvah kažejo, da se je v času največjega priseljevanja rodnost znižala (prim. Gosar, 1993; Malačič, 2000: 181). Priselitve iz drugih delov SFRJ so se postopoma pričele že v 50. letih (Malačič, 2000: 181), prvi vrhunec so dosegle v 2. polovici 60. let, drugega, še višjega pa konec 70. in v 1. polovici 80. let (ibid.). Kazalnik celotne rodnosti nam kaže stagnacijo v 70. letih na okrog 2,2 (vir: Statistični letopis SRS 1980), v začetku 80. let pa pade pod raven enostavne obnove prebivalstva ter postopno padanje na vrednosti okrog 1,5 (ibid.). To kaže, da imigracija ni imela zelenega učinka, čeprav so o blagodejnih reproduktivnih učinkih imigracije v tistem času v nasprotju z javnim diskurzom razmišljali le redki. To lahko razberemo tudi iz statističnih podatkov za, denimo, Bosno in Hercegovino, ki je predstavljala emigracijsko območje velikemu delu slovenske imigracije in v tem oziru v veliki meri oskrbovala Slovenijo z dodatnim aktivnim prebivalstvom. Tudi tam je celotna rodnost že v 70. letih komaj zadoščala za enostavno reprodukcijo (WFA 2001). Zato lahko gladko ovržemo hipotezo o prenosu učinkovitejšega rodnostnega obnašanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, saj se le-to kvantitativno ni prav nič razlikovalo od slovenskega. Če ne bi bilo emigracije iz Bosne in Hercegovine, bi (vsaj nekateri) kazalniki dosegali še nižje vrednosti.

Iz analize rodnosti po etnični pripadnosti, ki jo je izvedla V. Širclj (1991: 342–4, 357), je razvidno, da so kazalniki celotne rodnosti kazali zgolj višje transverzalne vrednosti, ne pa tudi longitudinalni kazalniki končnega potomstva. To lahko pomeni predvsem različno tempiranje rojstev sicer načrtovanega števila otrok, ne pa tudi dejansko višje rodnosti. Šircljeva dokazuje, da so imele Slovenke celo višjo rodnost od večine priseljenih žensk (ibid.). To pomeni, da so priseljeni zgolj dodatno obnavljali in krepili mlajše in srednje skupine aktivnega prebivalstva, k višji rodnosti pa niso bistveno prispevali. Tako je prišlo zgolj do učinka zakasnitve staranja prebivalstva Slovenije, ki se je preneslo v 90. leta

in se pospešeno nadaljuje zaradi vitalnih in migracijskih trendov v Sloveniji. V nadaljevanju bomo o tej tematiki podrobneje spregovorili.

Sicer pa se v zvezi s študijem migracij pojavlja vrsta problemov. Največkrat temu botrujejo neustrezni ali pomanjkljivo zbrani podatki o selilcih (migrantih), iz česar je težko odgovoriti na pomembna vprašanja o vzrokih in posledicah selitev. Omenimo le nekatera:

- kako opredeliti starostno, številčno in prostorsko distribucijo priseljenih in odseljenih;
- kako opredeliti aranžma priselitve in odselitve;
- ali gre za posamične ali množične selitve;
- ali so selitve individualne ali v parih;
- ali se selijo že formirane družine ali se formirajo šele v izseljenstvu;
- kako poteka postopek izbire partnerja v izseljenstvu;
- kaj prevlada pri postopku izbire partnerja, kdo so dejanski partnerji, kakšne so (bile) želje in kakšen je rezultat, v kolikšni meri se želje uresničijo, v kolikšni meri gre za homogamijo;
- kako opredeliti percepcijo predhodnikov (odnos precedent – antecedent) itd.

Te težave poskušamo odpravljati z uporabo dodatnih metod zbiranja podatkov, kot so ankete, intervjuji in druge metode.

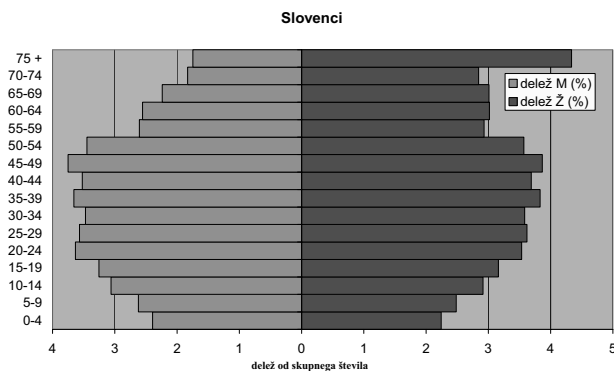
STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA SLOVENIJE IN IZBRANIH (ETNIČNIH) SKUPIN PREBIVALSTVA

Vitalnost nekega prebivalstva lahko ocenjujemo na več načinov. Eden od teh je tudi s pomočjo starostne strukture. Ker razlika med spoloma pogosto ni zanemarljiva, v primeru priseljenega prebivalstva pa še toliko manj, je primerno obravnavati starostno strukturo ločeno po spolu. Priseljevanje lahko močno spremeni starostno, spolno in etnično sliko prebivalstva neke države. Da bi lahko ugotavljali vlogo priselitev v starostni, spolni in etnični podobi Slovenije, potrebujemo ustrezne podatke. Ti podatki morajo poleg celotnega prebivalstva po spolu in starosti obravnavati tudi posebne skupine prebivalstva, ki so oblikovane na podlagi različnih kriterijev. Za kvalitetno analizo zadoščajo že petletne starostne skupine, ki jih zaradi medsebojne primerljivosti največkrat podajamo v deležih od skupnega števila neke skupine prebivalstva. Dostopni popisni podatki ne omogočajo analiz po etnični, verski ali jezikovni pripadnosti. Lahko pa si pomagamo z že objavljenimi podatki, ki jih je Statistični urad

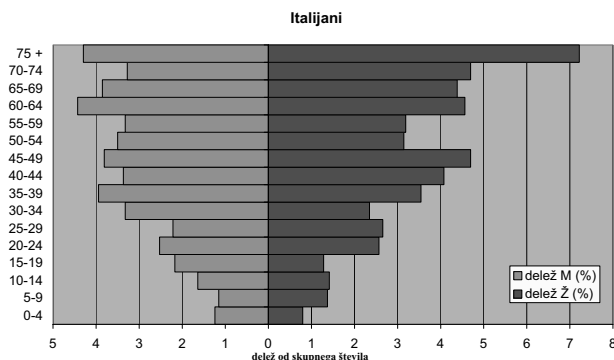
Republike Slovenije pripravil za večino večjih etničnih skupin za območje celotne Slovenije.

Na grafih, ki sledijo (grafi 4.1.–4.15.), so prikazane starostne piramide za najpomembnejše (etnične) skupine prebivalstva Slovenije. Vidimo, da se razen pri Romih vse piramide ožijo proti dnu. Nekoliko specifičen primer so Albanci, ki so sicer spolno dokaj neuravnoteženi, a se žensko prebivalstvo razširjeno reproducira. Za večino piramid je značilna bolj ali manj trebušasta oblika, za Italijane in Madžare ter regionalno opredeljene pa pahljačasta. To pomeni, da znotraj slednjih prevladuje močno ostarelo prebivalstvo. Zanimiv primer je skupina, ki na vprašanje o etničnosti ni želela odgovoriti. Njena starostna piramida je najpodobnejša piramidi Slovencev, kar po eni strani kaže, da gre pretežno za slovensko prebivalstvo, ki se je za tako obliko odgovora odločilo zaradi specifičnih razlogov (več v 6. in 7. poglavju). Za 'jugoslovanske' etnične skupine je značilna razprostranjenost v zgornjih starostnih razredih aktivnega kontingenta, kar sovпада s tipično starostjo ob priselitvenem vrhuncu koncem sedemdesetih.

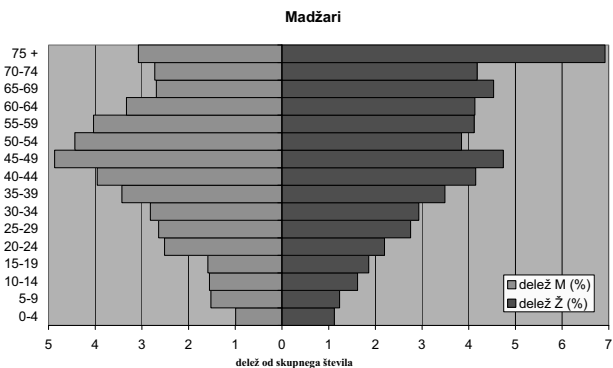
Graf 4.1.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Slovenci (vir: popis 2002, SURS)

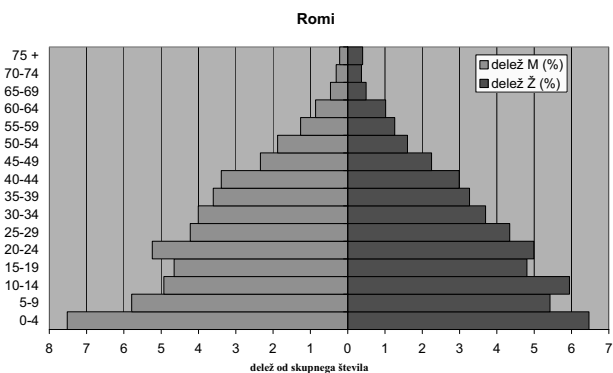
Graf 4.2.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Italijani (vir: popis 2002, SURS)

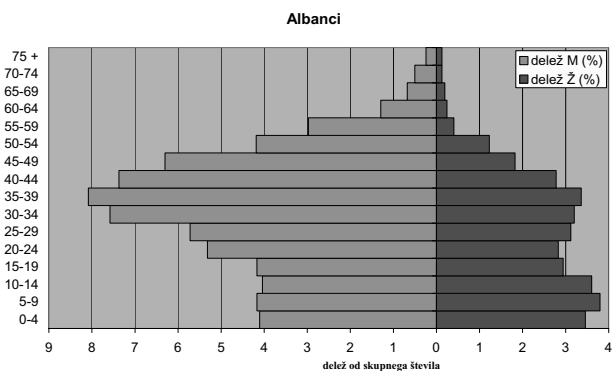
Graf 4.3.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Madžari (vir: popis 2002, SURS)

Graf 4.4.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Romi (vir: popis 2002, SURS)

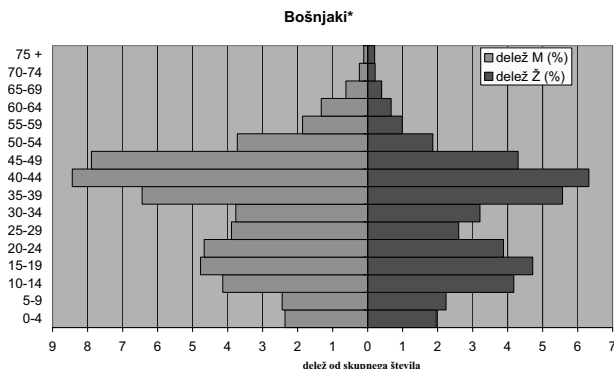

Graf 4.5.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Albanci (vir: popis 2002, SURS)

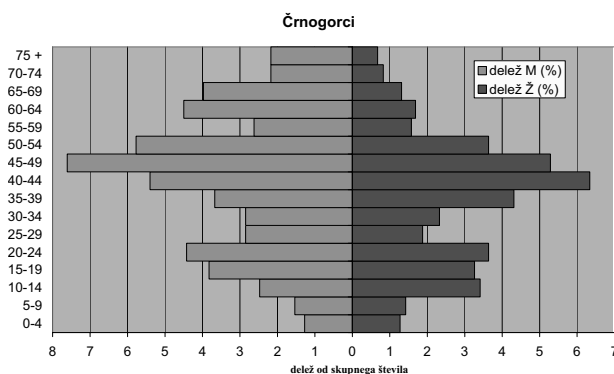

Spremembe rodnostnega obnašanja pod vplivom priseljevanja

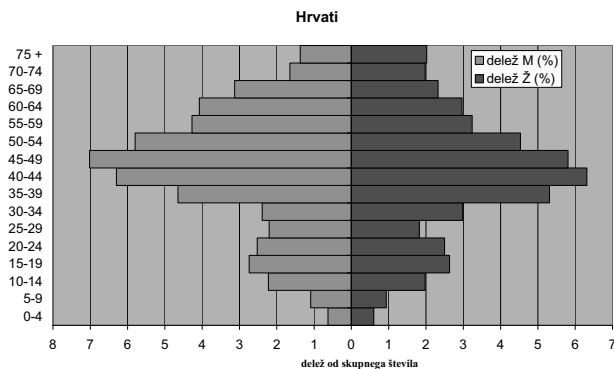
Graf 4.6.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Bošnjaki* (*vključno z Muslimani) (vir: popis 2002, SURS)

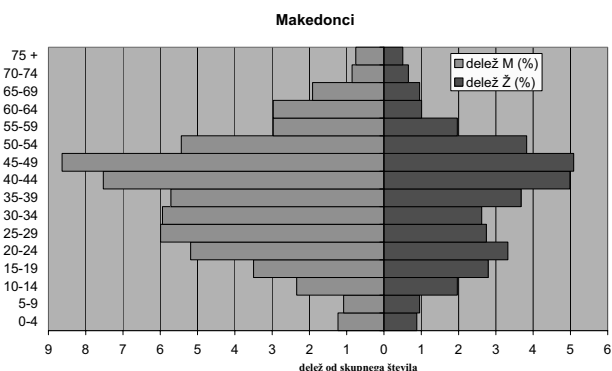
Graf 4.7.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Črnogorci (vir: popis 2002, SURS)

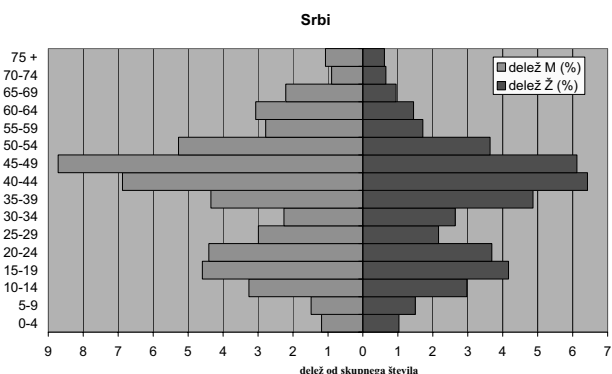
Graf 4.8.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Hrvati (vir: popis 2002, SURS)

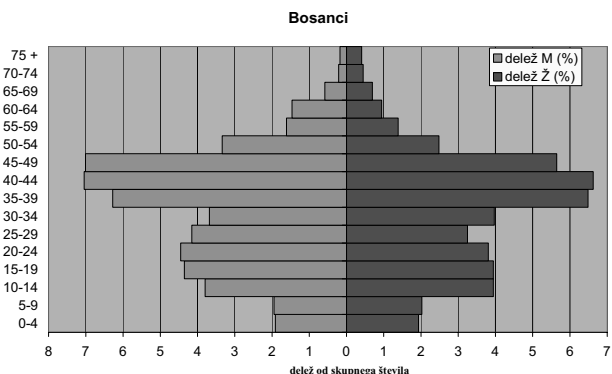
Graf 4.9.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Makedonci (vir: popis 2002, SURS)

Graf 4.10.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Srbi (vir: popis 2002, SURS)

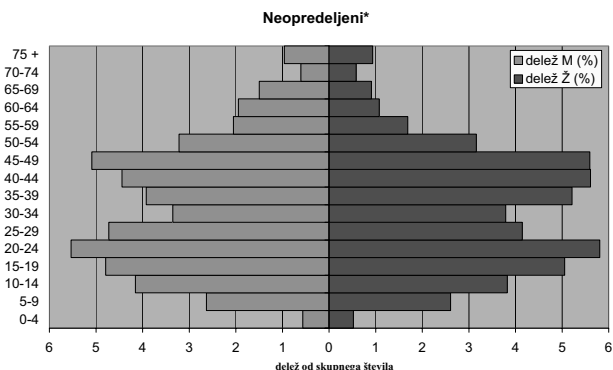

Graf 4.11.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Bosanci (vir: popis 2002, SURS)

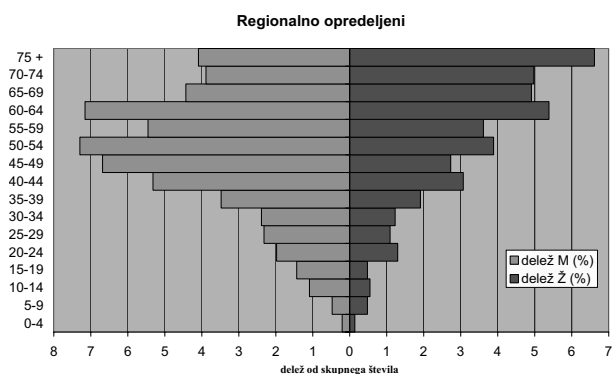

Spremembe rodnostnega obnašanja pod vplivom priseljevanja

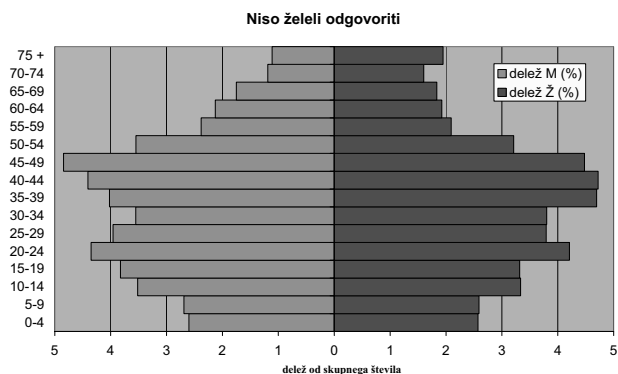
Graf 4.12.: Starostna in spolna sestava neopredeljenega prebivalstva Slovenije (vključno z opredeljenimi kot Jugoslovani) (vir: popis 2002, SURS)

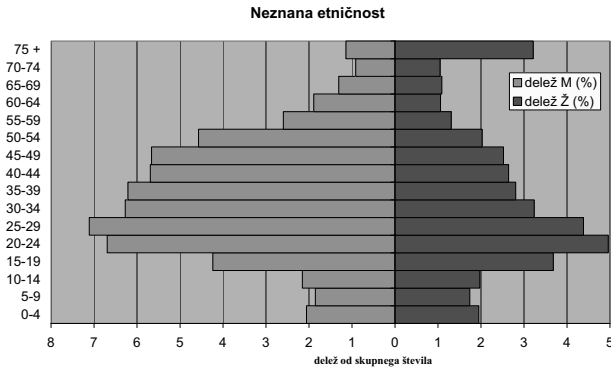

Graf 4.13.: Starostna in spolna sestava regionalno opredeljenega prebivalstva Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

Graf 4.14.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, ki na popisno vprašanje o narodni/etnični pripadnosti ni želelo odgovoriti (vir: popis 2002, SURS)

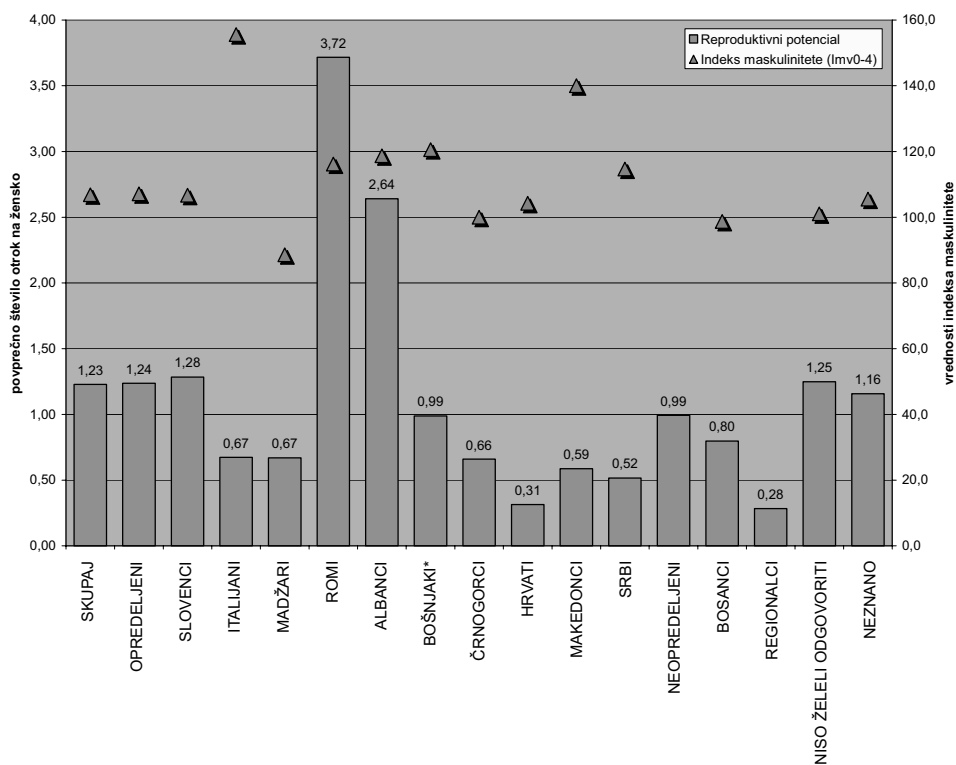
Graf 4.15.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, katerega narodna/etnična pripadnost ni znana – skupina »neznano« (vir: popis 2002, SURS)

Seveda pa starostna piramida ni edini pokazatelj starostne porazdelitve izbranih skupin prebivalstva. Na naslednjem grafu sta prikazana dva kazalnika, ki veliko povesta o značilnosti posameznih porazdelitev. Kazalnik reproduktivnega potenciala, ki je primerljiv s kazalnikoma aproksimativne celotne rodnosti in celotne rodnosti, kaže skupno zelo nizko vrednost (1,23). Če ga primerjamo z opredeljenim prebivalstvom (1,24), je slednji za odtenek višji. Že primerjava s Slovenci (1,28) kaže opazno odstopanje slednjih navzgor. To pomeni, da se v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami Slovenci bistveno uspešneje obnavljajo. Izjema so Romi (3,72), ki dosegajo zelo visoko vrednost, in Albanci (2,64). Slednji predvsem zaradi nizke zastopanosti žensk in nizke heteroetnične nupcialnosti žensk (vir: RR – prebivalstvo 1999; preglednica 14.10) (grafa 4.5., 4.16). Vse ostale opredelitve za Slovenci zaostajajo, s tem da najpodobnejše vrednosti izkazuje skupini tistih, ki niso želeli odgovoriti (1,25), in neznanih (1,16). To pa potrjuje prej izpostavljeno trditev, da gre pri obeh skupinah v največji meri za etnične Slovence. Vse ostale etnične opredelitve namreč močno zaostajajo. Najvišjo vrednost reproduktivnega potenciala ima skupina Bošnjakov (vključno z Muslimani) in skupina neopredeljenih (vključno z Jugoslovani) (0,99) (graf 4.16.). Od jugoslovanskih etničnih skupin dosegajo najnižjo vrednost Hrvati (0,31), za katerimi zaostajajo le še regionalno opredeljeni (0,28), za katere pa je značilna povsem drugačna starostna sestava. Tudi Srbi (0,52) kot druga najštevilnejša etnična skupina v Sloveniji, poleg njih pa tudi Črnogorci (0,66) in Makedonci (0,59) dosegajo zelo nizke vrednosti, ki so nižje celo od tistih pri Italijanih in Madžarih (0,67). Te vrednosti dokazujejo, da primanjkljaj ni mogel odteči v skupino tako ali drugače neopredeljenih, saj so v primerjavi s Slovenci tudi tam vrednosti nižje.

Naslednji pomemben kazalnik značilnega etnično-specifičnega obnašanja je indeks maskulinitete v starostni skupini 0–4 let (graf 4.16.). Ta kaže pri vseh – razen pri Madžarih, Črnogorcih in Bosancih – vrednosti, višje od 100. To pomeni, da je število moških višje od števila žensk v tej starostni skupini. Skrajne

vrednosti pripadajo dvema ustavnima manjšinama. Najnižja Madžarom, kjer je na devet dečkov deset deklic, najvišja pa Italijanom, kjer na dve deklici pridejo trije dečki te starosti. Zelo visok, a nižji je ta indeks tudi pri Makedoncih. Vsi ostali so v razponu med 100 in 110. To je tudi v skladu s povprečjem (106,8). Ti indeksi imajo pomembno analitično vrednost, saj nam kažejo pomembne odločitve staršev o etnični pripadnosti svojih otrok. Starši namreč določajo opredelitev lastnih otrok do 14. leta. Ker je spolna struktura živorojenih dokaj stabilna in podobna omenjenemu povprečju, lahko sklepamo, da spol otroka pomembno vpliva na etnično opredelitev, dodeljeno s strani starša. Tako je denimo pri moškem otroku verjetneje, da ga bodo starši opredelili kot Italijana, nasprotno pa je pri Madžarih večja verjetnost, da bo ženski otrok opredeljen kot Madžar. Podobne, vendar manj ekstremne so tovrstne opredelitve pri drugih etničnih skupinah. Sicer pa je to vprašanje povezano s številčnostjo skupine in tudi z deležem heteroetničnih partnerskih zvez.

Graf 4.16.: Reproktivni potencial in indeks maskulinitete prve starostne petletke pri izbranih (etničnih) skupinah prebivalstva Slovenije (vir: popis 2002, SURS, lastni izračuni)

RODNOST PO NARODNOSTI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V JUGOSLOVANSKI PERSPEKTIVI

Iz redkih podatkov, ki nam za obdobje nekdanje SFRJ prikazujejo podatke o rojstvih po etnični pripadnosti mater, lahko že zelo zgodaj razberemo etnično-specifične obrazce rodnostnega obnašanja. Ta etnična specifičnost rodnostnega obnašanja je v veliki meri plod geografskih razlik med območji, v katerih posamezne etnične skupine živijo.

Za leto 1959 jugoslovanski podatki kažejo rodnost po etničnosti na zanimiv način, tako da ločujejo matere, ki so rodile izven zdravstvenih ustanov, in tiste, ki so rodile znotraj njih. Med obema skupinama mater obstaja večja razlika po (institucionalnem) mestu rojstva kakor po etničnosti. Oba podatka sta močno korelacijsko povezana ($r=0,823$; $P<0,0001$). To pomeni, da če je pri neki etnični skupini rodnost relativno nižja, bo le-ta nižja ne glede na to, ali bo porod doma ali v porodnišnici. Ta razlika velja pri vseh 17 obravnavanih etnijah in skupini etnij (kategorija 'ostalo'). Razlika, izražena s kazalnikom realiziranega rodnostnega obnašanja (RRO) med obema skupinama porodnic, je precejšnja. Na vsejugoslovanski ravni znaša 1,33 otroka na žensko.

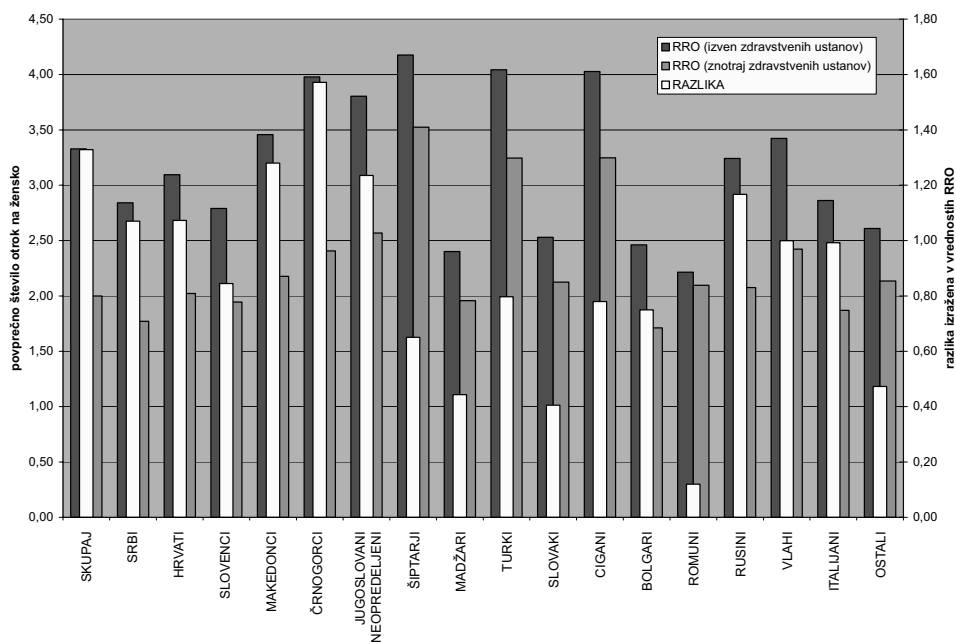
Po drugi strani nam mesto (institucionalno) rojstva kaže tudi na velik razkorak med ženskami, ki so pod vplivom tradicije rojevale doma, in ženskami (praviloma mlajšimi), ki so se v tistem obdobju odločile za porod pod okriljem zdravstvenih institucij. To je v sozvočju z ugotovitvami Rožmanove (2004: npr. 123), ki ravno rojevanje doma opredeljuje kot nadaljevanje praks posebej pri tistih ženskah, ki so vsaj enkrat že rodile in se jim 'novotarija' (porodnišnica) ni zdela privlačen kraj poroda.

Iz grafa 4.17. je razvidno, da je največja razlika med vrednostmi kazalnika RRO glede na mesto poroda pri Črnogorcih, sledijo jim Makedonci in neopredeljeni Jugoslovani (graf 4.17.). Najmanjša razlika je pri Romunih, Slovakih in Madžarih, torej pri etničnih skupinah, za katere so tudi kazalniki RRO med najnižjimi. Če primerjamo Slovence (1,95) z ostalimi, vidimo, da njihove vrednosti niso med najnižjimi. Med jugoslovanskimi narodi so vrednosti pri 'porodnišnični' skupini nižje pri Srbih (1,77), Hrvati (2,02) imajo nekoliko višje vrednosti, večja razlika pa je nasproti Makedoncem (2,18), Črnogorcem (2,41) in neopredeljenim Jugoslovanom (2,57). Med slednjimi prevladujejo Muslimani oziroma Bošnjaki. Med vsejugoslovanskimi etničnimi skupinami dosegajo daleč najvišjo vrednost Albanci, tedaj še pod etnično oznako Šiptarji (3,52), najnižjo pa Bolgari (1,71).

Ob koncu 50. let 20. stoletja torej ugotavljamo bistveno manjše razlike v rodnostnem obnašanju, kot bi jih morda pričakovali. Obenem je opazno postopno nižanje deležev izveninstitucionalnih rojstev v geografski smeri proti severu in severozahodu, v podobni smeri pa gre tudi nižanje izveninstitucionalne

rodnosti. Z geografsko smerjo povezujemo predvsem tradicionalne poselitvene teritorije izbranih etničnih skupin.

Graf 4.17.: RRO po etničnosti mater leta 1959 glede na kraj poroda (v/zunaj zdravstvene ustanove) (vir: SGJ-62, SZS; lastni izračuni)

PRIMERJAVA CELOTNEGA IN PRISELJENEGA PREBIVALSTVA SLOVENIJE

V nadaljevanju so predstavljeni različni vidiki primerjav celotnega in priseljenega prebivalstva Slovenije. Primerjave so odvisne od dostopnih podatkov, večinoma pa se podatki nanašajo na novejšo popise prebivalstva v Sloveniji.

Primerjava zakonske in izvenzakonske rodnosti po popisu 2002

V Sloveniji je za prevladujoč tip družine oziroma zakonskega para z otroki značilno, da ima povprečje bližje dvema otrokoma kot enemu. Opazna je tudi razlika med mestnimi in nemestnimi naselji. Za nemestna naselja je še vedno značilen tip družine (zakonskega para) z dvema otrokoma, medtem ko se v mestnih naseljih ta obrazec počasi spreminja v smeri enega otroka. Če štejemo, da so v gospodinjstvih z zakonskimi pari in otroki tudi otroci, starejši od 25

let, potem je razlika do izvenzakonskih parov z otroki bistveno manjša, kot se je doslej predpostavljalo. To pa izhaja predvsem iz dejstva, da se je delež izvenzakonskih zvez pričel povečevati šele v zadnjih dveh desetletjih in se še vedno povečuje. Če vzamemo letni delež rojenih v izvenzakonski skupnosti, ki počasi že presega dve petini vseh živorojenih na letni ravni, potem popisni podatek iz leta 2002 kaže na močno precenjeno zastopanost predvsem starejših zakonskih parov z otroki. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se realizirano rodnostno obnašanje čedalje bolj giblje v smeri izenačevanja rodnostnega obnašanja poročenih in neporočenih parov. Tudi delež, ki jih predstavljajo zakonski pari brez otrok znotraj zakonskih parov z otroki (35 %), je podoben deležu, ki ga predstavljajo izvenzakonski pari brez otrok znotraj izvenzakonskih parov z otroki (38 %) (vir: popis 2002, SURS). Vendarle pa je iz podatkov razvidno, da je delež parov brez otrok višji pri zunajzakonskih skupnostih, nižji pa pri zakonskih skupnostih. Po drugi strani pa je realizirano rodnostno obnašanje bistveno podobnejše, s tem da realizacija pri zunajzakonskih parih nastopi kasneje. To pa ima pomemben vpliv na vrednosti končne in celotne rodnosti.

Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti

Končno potomstvo je lahko odvisno od številnih dejavnikov. V naslednjih podpoglavjih bomo analizirali končno potomstvo v odvisnosti od narodnosti, statusa priselitve in starosti po podatkih zadnjih štirih popisov prebivalstva v Sloveniji. Začeli bomo s popisom 1971, saj so podatki za starejše popise težje dostopni, obdelani po drugačni metodologiji, predvsem pa so bile posamezne etnične skupine še zelo šibko številčno prisotne.

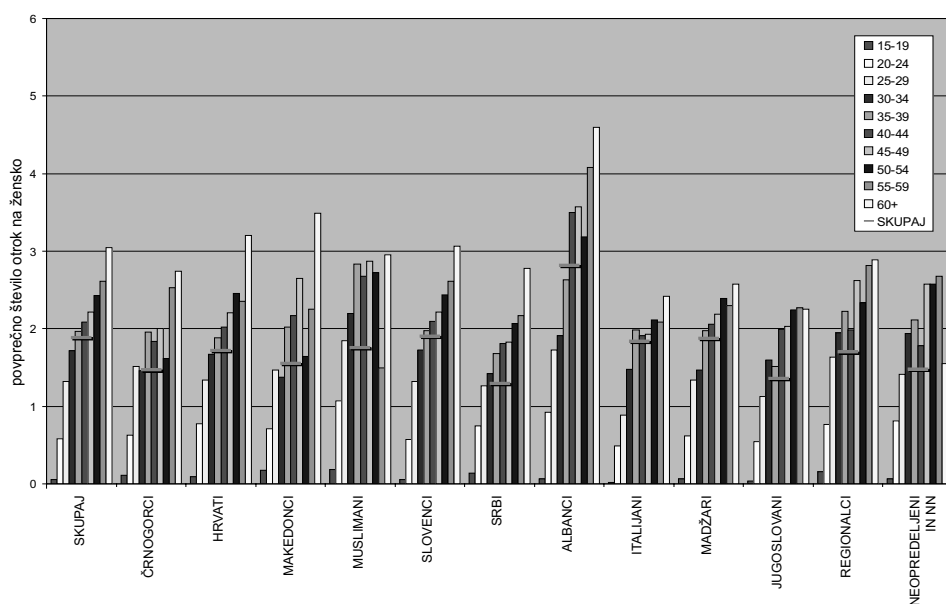
Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti po popisu 1971

Popis iz leta 1971 je prvi popis, ko lahko skozi etnično strukturo že v nekoliko večji meri številčno sledimo priseljenemu prebivalstvu v Sloveniji. Sicer so šestdeseta leta migracijsko precej manj živahna od sedemdesetih, a so že zaznavni obrisi prvih priselitvenih tokov. Etnična struktura – kot eden od pokazateljev migracijskih gibanj – nam lahko služi tudi kot primerjava rodnostnega obnašanja različnih etničnih skupin.

Popis 1971 kaže močno monoetnično strukturo s 94,04 % opredeljenih kot Slovenci. Ta delež je med etnično opredeljenim prebivalstvom še višji (94,88 %), popis pa je v večjem številu zabeležil le še Hrvate (41.556) in Srbe (20.209). Vseh ostalih jugoslovanskih narodov in narodnosti je bilo bistveno manj, navadno le po nekaj sto ali nekaj tisoč (vir: Statistične informacije 92, 2003, SURS). Iz tega izhajajoče je bilo tudi relativno nizko število žensk v posameznih starostnih skupinah, ki so prikazane v grafu končnega potomstva (graf 4.18.). Omenimo,

da popisni podatki ne vsebujejo vrednosti končnega potomstva za Romkinje, čeprav popis 1971 postavlja skupno število Romov v Sloveniji na 951. Stanje na področju rodnosti po tem popisu kaže še vedno ugoden razvoj v starostnih skupinah 45–49 (2,22 otroka na žensko) in 50–54 (2,43), vendar pa hitro krčenje obsega končnega potomstva poteka tudi v mlajših petletnih starostnih skupinah žensk. Tako je razvidno, da – ob obstoječih razmerah rojevanja v starosti po 40. letu – ženske v naslednjem obdobju ne bodo mogle bistveno izboljšati vrednosti končnega potomstva v skupini 40–44 (2,09), kar že pomeni prehod k zoženi reprodukciji.

Graf 4.18.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1971, Slovenija (vir: popis 1971, SURS; lastni izračuni)

V starostni skupini 45–49 dosegajo Slovenke relativno visoko vrednost (2,22), višje vrednosti dosegajo Albanke (3,57), Muslimanke (2,87) in Makedonke (2,65). Omenjene tri etnične skupine imajo zaradi nizkega števila precej neenakomerno razporeditev vrednosti po starosti, s tem da predvsem Makedonke v mlajših starostnih skupinah že zaostajajo za Slovenkami. Hrvatice (2,21), Madžarke (2,18), Črnogorke (2,00), Italijanke (1,93) in Srbkinje (1,83) so po vrsti dosegale nižje vrednosti, kar je v mlajših starostnih skupinah še izraziteje. S tem se postopoma že oblikuje vzorec v povprečju višje rodnosti Slovenk v primerjavi s povprečjem pri pretežno priseljenih etničnih skupinah. Povprečne vrednosti končnega potomstva pa so razen pri Albankah najvišje ravno pri Slovenkah, kar gre precej na račun številčnosti in razporeditve v starejših starostnih skupinah, ko so bile vrednosti še precej višje.

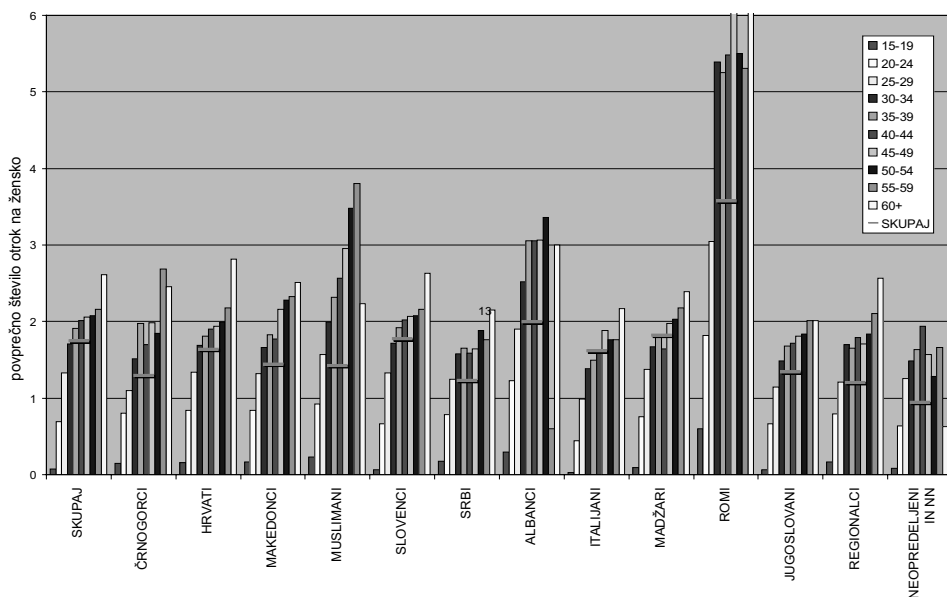
Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti po popisu 1981

Popisni podatki za leto 1981 kažejo, da se je obseg končnega potomstva v Sloveniji že znašel na meji enostavne reprodukcije ali tik pod njo (vir: popis 1981, SURS, SZS SFRJ). Ženske v starostni skupini 45–49 so v povprečju rodile 2,06 otroka, naslednja skupina (50–54), ki pa je že v celoti prenehala z rodnostnim obnašanjem, pa je dosegla le za odtenek višjo vrednost (2,07). Ti podatki so logično nadaljevanje vrednosti iz popisa 1971, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju. Če upoštevamo podatek, da so te ženske večino svojih otrok v povprečju rodile okrog 30. leta, lahko sklepamo, da je bila raven končnega potomstva sredi šestdesetih že tik pod mejo enostavne reprodukcije. Razlike med etničnimi skupinami niso zanemarljive. Ne sicer toliko po obsegu končnega potomstva kot po njegovi časovni razporeditvi (tempiranju) (graf 4.19.). Pomembna skupna značilnost večine etničnih skupin je zelo enakomerna realizacija rodnostnega obnašanja do obsega treh otrok. Rojstva višjega reda so tista, ki odločilno prispevajo oziroma so odločilno prispevala k višjim vrednostim za posamezno etnično skupino. Tako so denimo Italijanke (1,76 otroka na žensko v starostni skupini 50–54), kot večinoma nepriseljena skupina, ohranile podobno strukturo rojstev do tretjega reda. Po tem redu (torej od vključno četrtega otroka dalje) pa se pričneje vrednosti med posameznimi etničnimi skupinami močnejše razlikovati. Vsem tistim etničnim skupinam, ki v povprečju niso močnejše omejevale svoje rodnosti, vrednosti hitro narastejo. Italijankam podobne so Srbkinje (1,88 otroka na žensko v starostni skupini 50–54) in Črnogorke (1,85 otroka na žensko v starostni skupini 50–54). Te tri skupine imajo v tem obdobju v starostni skupini 50–54 najnižji obseg končnega potomstva med vsemi etničnimi skupinami. Omenjene tri skupine v starostni skupini 45–49 dosegajo nekoliko drugačne vrednosti, kar jih v razširjeni starostni skupini 45–54 skupno skoraj povsem izenačuje (graf 4.19.).

Omejevanje reda rojstev se ne dogaja le v smeri 'navzgor', torej proti višjemu redu rojstev. Dogaja se tudi v smeri 'navzdol'. To pa predvsem zaradi tega, ker znova narašča delež žensk, ki se za otroke sploh ne odločijo oziroma potencialnih želja ne uresničijo. Tukaj ne moremo govoriti, da prihaja do omejevanja rojstev višjega reda, saj ne pride niti do osnovne realizacije, ki bi to omogočila. Omejevanje rojstev navzgor je potrebno obravnavati v kontekstu splošnih razmer ali kar celotne regionalno-geografske strukture nekega območja. Če namreč pride do omejevanja pri tretjem redu rojstev, gotovo ne moremo odgovornosti pripisati zgolj enemu dejavniku, četudi tako kompleksnemu, kot je to »način življenja«. Vzročnost rodnostnega obnašanja je pestra, kakor je pester prostor oziroma geografski faktor, ki oblikuje rodnostno obnašanje. Pomen in problem omejevanja višjega reda rojstev je zato zlasti v tem, da maksimalno končno potomstvo ne bo preseglo 1,7 otroka na žensko. Razlogov je zopet več, najpomembnejša pa sta dva: razmerja med obstoječimi redi rojstev in obseg rodnostno neaktivnega prebivalstva. V kontekstu reševanja problematike in

iskanja zadovoljivih rešitev zato ne smemo prezreti vloge višjega reda rojstev, kajti alternativa pretirani omejitvi je lahko zgolj prerazporejanje in univerzalnost drugega reda rojstev, obenem pa skoraj ukinitve ali drastično zmanjšanje rodnostne neaktivnosti. Ker je slednje praktično nemogoče, je potrebno računati tudi z določenim delom višjih redov rojstev, ki bi jih prav tako bilo treba še naprej vzpodbujati.

Graf 4.19.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1981, Slovenija (vir: popis 1981, SURS; lastni izračuni)

Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti po popisu 1991

Na grafu 4.20. so prikazana razmerja med etničnimi skupinami v Sloveniji v obsegu potomstva po popisu 1991. Med etničnimi skupinami so relativno majhne razlike. Če opazujemo povprečno končno potomstvo, potem vidimo, da so Slovenke (1,67) za odtenek nad povprečjem (1,65), večina ostalih pa dosega podpovprečne vrednosti. Med njimi so, razen Hrvatice (1,66), ki dosegajo le za spoznanje nižje vrednosti od Slovenk, vsi jugoslovanski narodi vključno z Muslimankami (1,64). Najnižje vrednosti poleg neopredeljenih so kot običajno pri Srbkinjah (1,48), podobno nizke pa so tudi pri Črnogorkah (1,52) in Makedonkah (1,52). Izrazito odstopanje navzgor tradicionalno beležijo Romkinje (2,64), vendar se razlika iz leta v leto manjša. Tudi Albanke (2,08) dosegajo nadpovprečne vrednosti končnega potomstva, ki pa so daleč pod tistimi, ki so značilne za albansko populacijo Kosova, Metohije in Makedonije. Tudi to je eden od dokazov, da bistveno bolj kot etnična pripadnost na rodnostno

obnašanje vplivajo geografski faktorji in v sklopu slednjih regionalne razlike kot posledica specifične regionalno-geografske strukture. Podoben primer predstavljajo Hrvati v Kosmetu. Le-ti imajo bistveno višjo rodnost od Hrvatov iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine ali Vojvodine (vir: popis 1981).

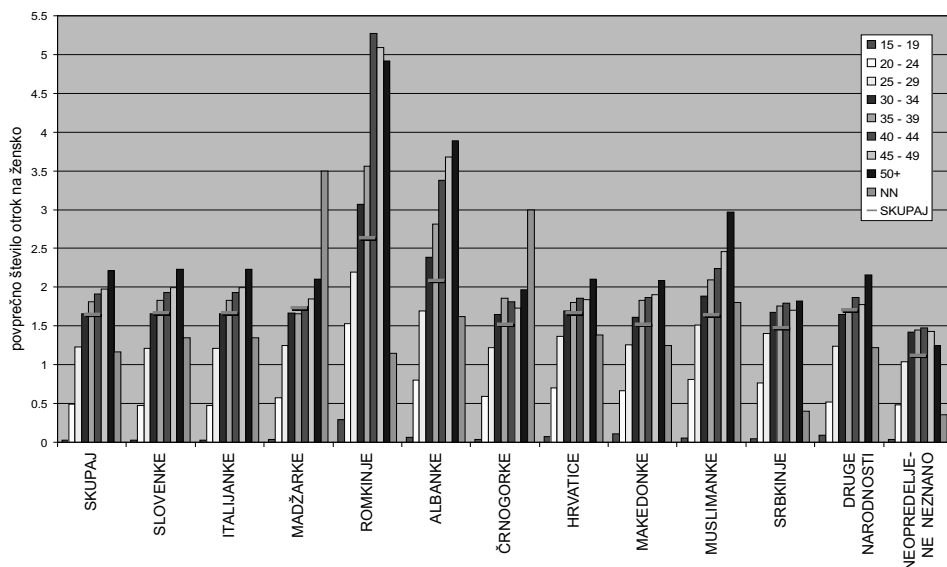
S tem pa ne izčrpamo pomena končnega potomstva v etničnih specifikah. Dodati moramo, da od ustavnih manjšin Italijanke dosegajo enako povprečje kot Slovenke, Madžarke (1,73) pa ga presegajo. Vendar se v povprečnih vrednostih lahko skrivajo določene pasti, zaradi česar ne moremo preprosto posploševati rodnostnega obnašanja po etničnih skupinah. Za Madžarke je tako značilno, da so njihove povprečne vrednosti višje, saj je višje tudi končno potomstvo starejših generacij, ki so bile številnejše, hkrati pa zaradi višje starosti tudi rodnostno učinkovitejše. Če ob tem upoštevamo še učinke demografske tranzicije, so razlike še večje. Zato je pomembna tudi starostna razporeditev rojenih.

Iz te razporeditve je razvidno, da so v najzgodnejših plodnih letih rodnostno najaktivnejše Romkinje, ki v starostni skupini 15–19 že rodijo v povprečju 0,3 otroka. V starostni skupini 20–25 imajo v povprečju že 1,5 otroka, v starosti 25–29 pa z 2,2 otroka na žensko že presežejo enostavno reprodukcijo (graf 4.20.). Po drugi strani pa je zanimivo, da najvišje vrednosti dosegajo v starostni skupini 40–44, namreč 5,3 otroka, v naslednjih višjih starostnih skupinah ta vrednost precej upade. V čem iskati vzroke? Predvsem v specifičnih razmerah, v katerih Romi živijo in ki vplivajo na višje starostno-specifične stopnje umrljivosti, vključujoč slabše zdravstveno stanje, višjo mrtvorodnost, višjo umrljivost porodnic ipd. Določeno vlogo igra tudi postopno izboljšanje življenjskih pogojev, ki omogočajo višjo stopnjo donositvev, kar tudi vpliva na relativno povišanje vrednosti. Vzporedno s tem pa tudi pri Romih poteka proces demografskega prehoda, vendar bistveno počasneje, zopet iz razlogov družbene marginalizacije Romov (prim. Zupančič et al., 2000, 28; Josipovič in Repolusk, 2003).

Tudi Muslimanke v povprečju dosegajo nižje vrednosti zaradi vpliva starostne strukture Muslimank. Ker gre za relativno mlado pretežno priseljsko skupino prebivalstva, je temu primerna tudi starostna sestava. Le-ta preprečuje doseganje višjih vrednosti v višjih starostnih skupinah. Najpomembnejši celokupni vzrok za to je demografski prehod, ki je povzročil, da so se najvišje vrednosti končnega potomstva jugoslovanskih narodov začele zniževati. Če temu dodamo povprečno starostno strukturo prebivalstva, ki se preseljuje, potem je jasno, da je delež tistih žensk, ki so že zaključile z rodnim obdobjem, v migrantski strukturi razmeroma zelo nizek. Tako se tudi verjetnost za prenos specifičnega rodnostnega obnašanja iz drugega območja zelo zmanjša. Pogoji za ta prenos se še dodatno zmanjšajo s pomestenjem npr. izvorno ruralnega prebivalstva. Seveda pa ne smemo zanemariti demografskih razmer na izvornih območjih, ki so se marsikje izrazito spremenile, vsekakor pa se je rodnost povsod v zadnjih petdesetih letih močno znižala. O tem pričajo tudi primerjave rodnostnih razmer na izvornih območjih, o čemer smo že govorili.

Učinek v povprečju mlade populacije se pri Muslimankah kaže tudi skozi potomstvo po starosti. Njihov vstop v rodnostno obnašanje sicer ni tako hiter, saj imajo v starostni skupini 15–19 zelo nizko vrednost (0,06), zato pa je učinkovitejši. V starostni skupini 20–24 imajo v povprečju štiri Muslimanke od petih že otroka. V starostni skupini 25–29 dosežejo vrednost 1,5 otroka, po tem pa se vrednosti povišujejo bistveno počasneje. Kljub vsemu starostna skupina 45–49 na zaključku svojega rodnega obdobja doseže 2,5 otroka. Ne glede na to je opazen trend relativno hitrega vstopanja v starševstvo, predvsem kot posledica v povprečju hitrejšega zaposlovanja in krajšega šolanja, hkrati pa vrednosti kažejo hitro limitiranje rojstev okrog vrednosti 2. To omejevanje je kot odraz družbenih norm in struktur pričakovanj (po Paasi, 1986) opazno pri skoraj vseh etničnih skupinah. Pomembno vlogo pa poleg tega igra delež žensk, ki se ‘rodnostno ne obnašajo’. Ta delež je od začetka 20. stoletja v Sloveniji vseskozi padal od preko 25 % (vir: popis 1948) vseh žensk določene starosti do okrog 2 % (prim. Kožuh-Novak et al. 1998: 41–2). Najnižje vrednosti se glede na razpoložljive vire znatno razlikujejo. Anketne vrednosti so navadno nižje, kar kaže tudi naša anketa, popisne pa nekoliko višje. Ob popisu 1991 so najnižji delež žensk brez otrok (4,0 %) beležile Albanke, in sicer v starosti 45–49 let (vir: popis 1991).

Graf 4.20.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1991, Slovenija (vir: popis 1991, SURS; lastni izračuni)

Delež žensk brez otrok znatno vpliva na vrednosti končnega potomstva. Tudi če ženske, ki rodijo, rodijo v povprečju v svojem rodnem obdobju dva otroka, še zdaleč ni nujno, da bo končno potomstvo doseglo raven blizu enostavne reprodukcije. Zato je vedno treba pri ocenah o razvoju rodnosti upoštevati spremembe v deležu žensk, ki se rodnostno obnašajo. Vrednosti končnega

potomstva so v slovenskih razmerah pod bistveno večjim vplivom deleža žensk brez otrok kot pod vplivom deleža žensk z enim otrokom.

Stanje končnega potomstva pri Srbkinjah in Hrvaticeh, kot dveh najštevilnejših etničnih skupin na Slovenskem, je pod izrazitim vplivom geografskega okolja. Medtem ko Srbkinje kažejo izrazito urbano koncentracijo, poleg tega pa jih kar dve petini živi v glavnem mestu, se Hrvatice v rodnostnem smislu v povprečju obnašajo precej drugače. Njihova poseljenost je bistveno bolj decentralizirana, med vsemi etničnimi skupinami so najmočnejše zastopane v obmejnem pasu s Hrvaško. Ob precejšnji zastopanosti v mestih prihaja do notranje dihotomije pri hrvaški etnični skupnosti. Tako se na eni strani prožijo in tečejo procesi intenzivnejšega krčenja končnega potomstva, ki je nasploh podobno pogojem, v katerih prebiva urbano prebivalstvo. Po drugi strani pa ima določen vpliv na vrednosti precejšen del, ki je v poselitvenem smislu ruralnega značaja. Rodnost pri Hrvaticeh (1,66) je zato očitno višja kot pri Srbkinjah (1,48). Starostna porazdelitev kaže, da se potomstvo pri Srbkinjah hitreje omeji, saj od starostne skupine 30–34 ni več bistvenega prirastka, za razliko od Hrvaticeh, ki v kasnejših petletkah še povišujejo obseg končnega potomstva (graf 4.20.).

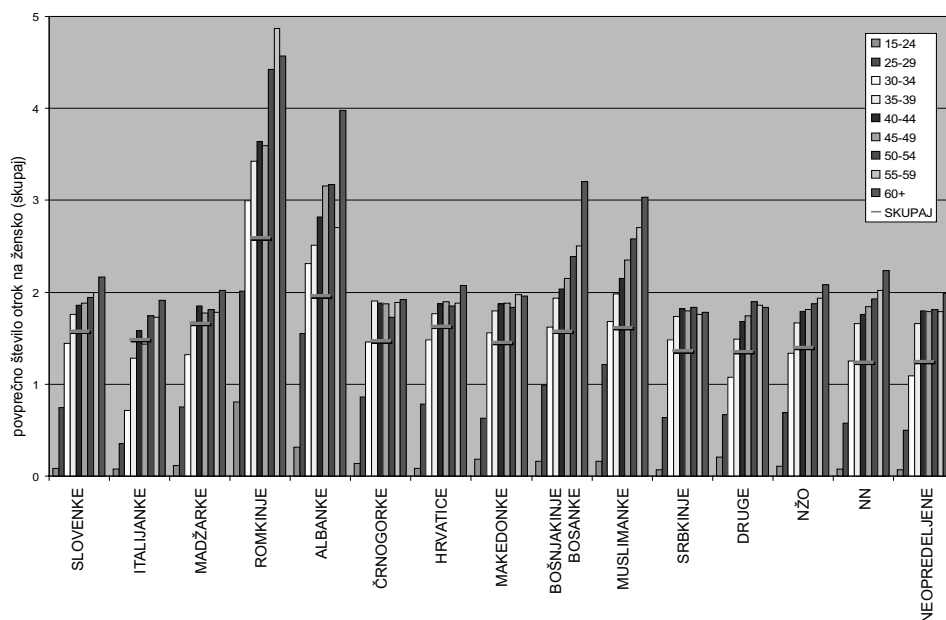
Končno potomstvo po narodnosti, priselitvi in starosti po popisu 2002

Popis 2002 omogoča preverjanje nekaterih hipotez o migracijah v povezavi s spremembami etnične strukture v Sloveniji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Spremembe, ki potekajo na področju tranzicije rodnosti, se še vedno nadaljujejo, saj nam podatki popisa 2002 znova kažejo v povprečju nižje vrednosti kot predhodni popis (graf 4.21.). Migracije so v prvi polovici devetdesetih skorajda uplahnile, nato pa so se postopoma začele krepiti (dosegajo približno 3000 neto priselitev letno), vendar so danes daleč pod ravni iz druge polovice sedemdesetih ali prve polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so na letni ravni presegle tudi 8000 neto priselitev (Josipovič, 2003a). Podatki selitvene statistike torej ne dajejo povoda za razmišljanje, da bi v zadnjem desetletju bistveno vplivale na etnično sestavo Slovenije.

Na tem mestu ne bomo razpravljali o razlogih, ki botrujejo problematičnosti zbranih podatkov o etnični in še posebej verski pripadnosti. Omenimo le, da sta bili obe vprašanji, še posebej pa vprašanje o verski pripadnosti, pod močnim učinkom politizacije, o čemer obširno piše denimo D. Damjanič (2002; prim. tudi Šircelj, 2003). Temu primerno je tudi visok delež neodgovorov in presenetljivo visok delež neznanega. Glede na podobnost drugih, znanih značilnosti prebivalstva, ki ga najdemo v rubriki Neznano, z značilnostmi prevladujoče etnične skupnosti v Sloveniji, je na podlagi podatkov popisa 1991 možno sklepati, da gre pravzaprav za isto populacijo, pri kateri odgovor o etnični pripadnosti zaradi takih ali drugačnih okoliščin ni znan, ali ni »zbran« (prim. Repolusk, 1999). Podobno bi lahko sklepali tudi na podlagi podatkov popisa 2002 ne le

za kategorijo Neznano, pač pa tudi za prebivalstvo, ki ni želelo odgovarjati. Na to še posebej navajajo podatki primerjav etničnih opredelitev med popisoma 1991 in 2002 (prim. Šircelj, 2003: 163). Iz povedanega izhaja, da se ob analizi sprememb na področju etničnih opredelitev prebivalstva verjetno najmanj zmotimo, če pod drobnogled vzamemo le skupino opredeljenega prebivalstva in znotraj le-tega iščemo razmerja. Tako ali drugače neopredeljeno prebivalstvo se namreč po svojih značilnostih ne razlikuje toliko od preostalih, da bi korenito vplivalo na siceršnje rezultate. Bistveno večjo napako bi zagrešili, če bi preprosto sklepali na upadanje deleža Slovencev glede na vse popisano prebivalstvo, kakor se to pogosto dogaja v medijih javnega obveščanja, neredko pa tudi v akademskih krogih. Ob že omenjeni politizaciji nekaterih popisnih vprašanj se je ob koncu potrebno vprašati tudi, ali taki podatki že ne kažejo dejanske krize področja etnične identitete oziroma pri prebivalstvu prisotne smiselnosti popisnega etničnega opredeljevanja.

Graf 4.21.: Potomstvo po etničnosti in starosti 2002, Slovenija (vir: popis 2002, SURS; lastni izračuni)

Končno potomstvo, ki ga opredeljuje povprečno število živorojenih otrok na žensko, je realni kazalnik realiziranega rodnostnega obnašanja. Ta kazalnik je neobčutljiv za časovno specifično distribucijo rojstev po različnih starostnih skupinah rodnega kontingenta. Z njegovo pomočjo merimo realne učinke rodnostnega obnašanja. Zato ga bomo uporabili za ovrednotenje učinkov rodnostnega obnašanja v odvisnosti od etnične pripadnosti prebivalstva.

Na naslednji preglednici (4.2.) sta prikazana končno potomstvo in učinek rodnostnega obnašanja po etnični pripadnosti žensk. Končno potomstvo v Sloveniji je po popisu 2002 v povprečju znašalo 1,55 otroka na žensko, staro 15 ali več let.

Preglednica 4.2.: Primerjava končnega potomstva (KP) in realizacije rodnostnega obnašanja (RRO) (vir: popis 2002, SURS)

	KP	RRO
SKUPAJ	1,55	2,06
Slovenke	1,57	2,11
Italijanke	1,48	1,88
Madžarke	1,66	2,01
Romkinje	2,59	3,32
Albanke	1,96	2,67
Bošnjakinje	1,57	2,18
Črnogorke	1,47	1,99
Hrvatice	1,63	2,04
Makedonke	1,45	1,92
Muslimanke	1,61	2,23
Nemke	1,53	1,87
Srbkinje	1,36	1,91
Druge narodno opredeljene	1,33	1,86
Jugoslovanke	1,58	1,94
Bosanke	1,60	2,13
Regionalno opredeljene	1,82	2,05
Narodno neopredeljene	1,16	1,87
Niso želele odgovoriti	1,40	1,95
Neznano	1,23	2,05
Bošnjakinje*	1,58	2,19
Bošnjakinje**	1,59	2,18

(*- vključno z Muslimankami)

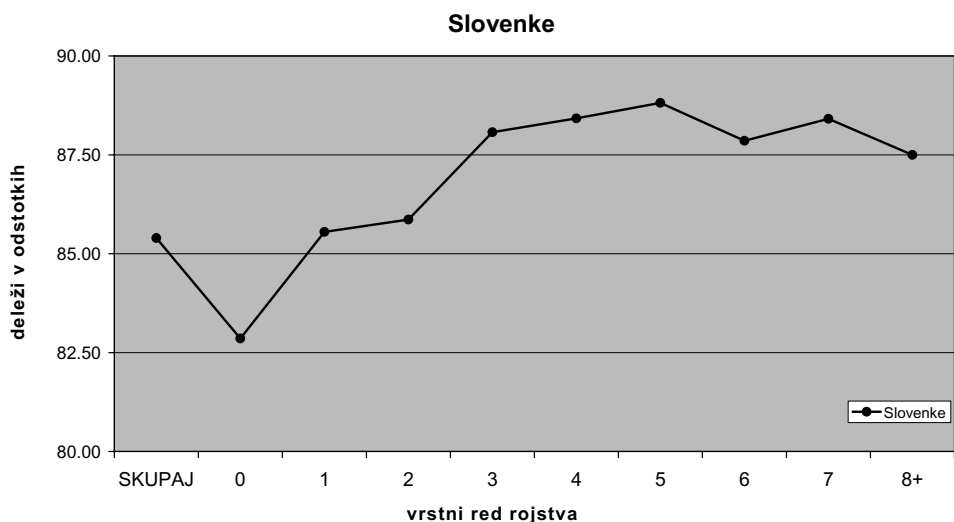
(**- vključno z Muslimankami in Bosankami)

Pomembno je, da je višina končnega potomstva v visoki odvisnosti ($r=0,938$; $P<0,0001$) od deleža žensk, ki so rodile 3 ali več otrok. Za primerjavo navedimo, da je povezanost končnega potomstva z deležem žensk brez otrok tudi visoka in negativna ($r=-0,508$; $P<0,0001$). To pomeni, da je boljši pokazatelj končnega potomstva delež žensk s tremi ali več otroki kot pa delež žensk brez otrok. Ne glede na to sta oba pojava zelo pomembna in imata vlogo dejavnika oblikovanja rodnostnega obnašanja. Ker delež žensk brez otrok narašča, ukrepi ne smejo biti usmerjeni zgolj v spodbujanje tretjega rojstva, temveč tudi v smeri univerzalnosti rojevanja.

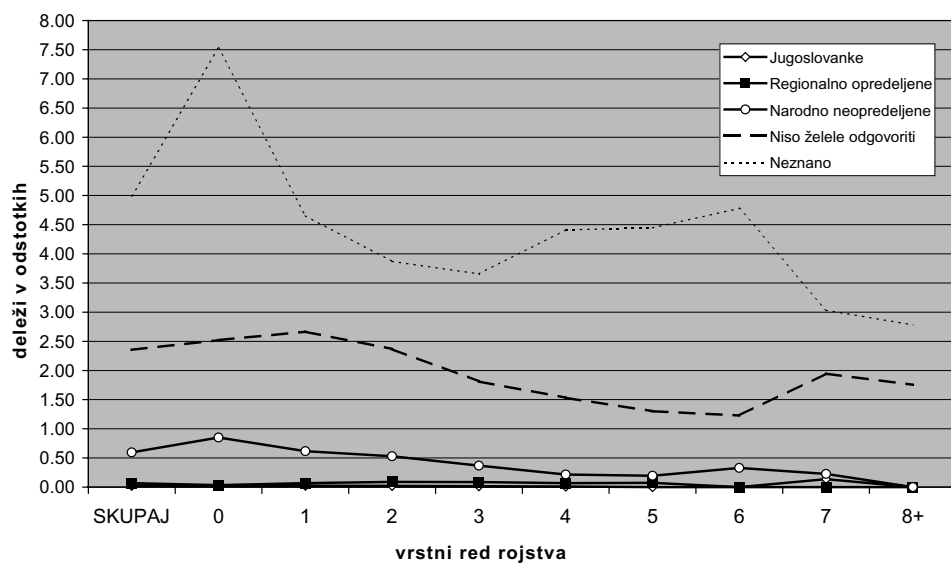
Preglednica 4.3.: Primerjava deležev po številu živorojenih otrok in etnični pripadnosti žensk, starejših od 15 let, Slovenija (vir: popis 2002, SURS)

	0	1	2	3	4	5	6	7	8+
SKUPAJ	26,45	19,50	37,23	11,13	3,34	1,25	0,53	0,26	0,31
Slovenke	25,67	19,53	37,43	11,48	3,46	1,30	0,55	0,27	0,31
Italijanke	22,53	25,64	38,46	9,62	2,47	0,92	0,00	0,00	0,00
Madžarke	17,80	25,55	41,36	9,77	2,89	1,06	0,80	0,29	0,48
Romkinje	22,60	14,29	20,45	13,60	11,74	5,38	5,19	2,35	4,40
Albanke	26,93	12,42	27,00	17,98	8,52	4,33	1,37	0,94	0,51
Bošnjakinje	28,12	15,29	38,50	12,59	3,15	1,34	0,45	0,30	0,27
Črnogorke	28,47	19,69	35,71	11,94	2,96	0,00	0,00	0,00	0,41
Hrvatice	19,88	20,25	45,05	10,55	2,47	0,83	0,40	0,21	0,36
Makedonke	25,22	19,62	44,03	9,07	0,96	0,66	0,22	0,00	0,00
Muslimanke	27,85	15,91	36,34	13,27	4,10	1,19	0,58	0,16	0,61
Nemke	23,48	25,38	34,47	10,23	4,55	0,00	0,00	0,00	0,00
Srbkinje	28,77	18,11	44,34	7,02	1,19	0,30	0,11	0,08	0,09
Druge narodno opredeljene	28,63	28,29	31,80	6,95	2,67	1,06	0,28	0,17	0,17
Jugoslovanke	24,00	21,71	40,57	8,57	1,71	0,00	0,00	1,71	0,00
Bosanke	24,88	19,83	37,62	11,45	3,59	1,14	0,68	0,25	0,56
Regionalno opredeljene	13,36	19,03	48,41	13,86	3,34	1,34	0,00	0,00	0,00
Narodno neopredeljene	37,81	20,16	33,10	6,92	1,21	0,41	0,29	0,10	0,00
Niso želele odgovoriti	28,32	22,08	37,44	8,58	2,18	0,69	0,28	0,21	0,23
Neznano	39,91	18,17	28,87	8,15	2,95	1,11	0,51	0,16	0,17
Bošnjakinje*	28,03	15,50	37,77	12,82	3,47	1,29	0,49	0,25	0,38
Bošnjakinje**	27,32	16,47	37,74	12,51	3,50	1,26	0,53	0,25	0,42

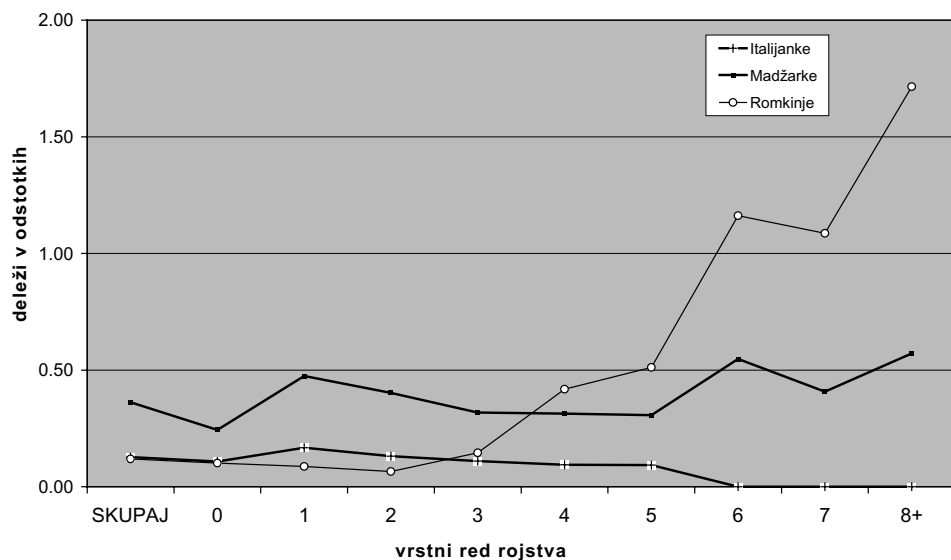
Graf 4.22.: Deleži žensk, opredeljenih kot Slovenke, starejših od 15, let znotraj posameznega reda rojstva (vir: popis 2002, SURS; lastni izračuni)

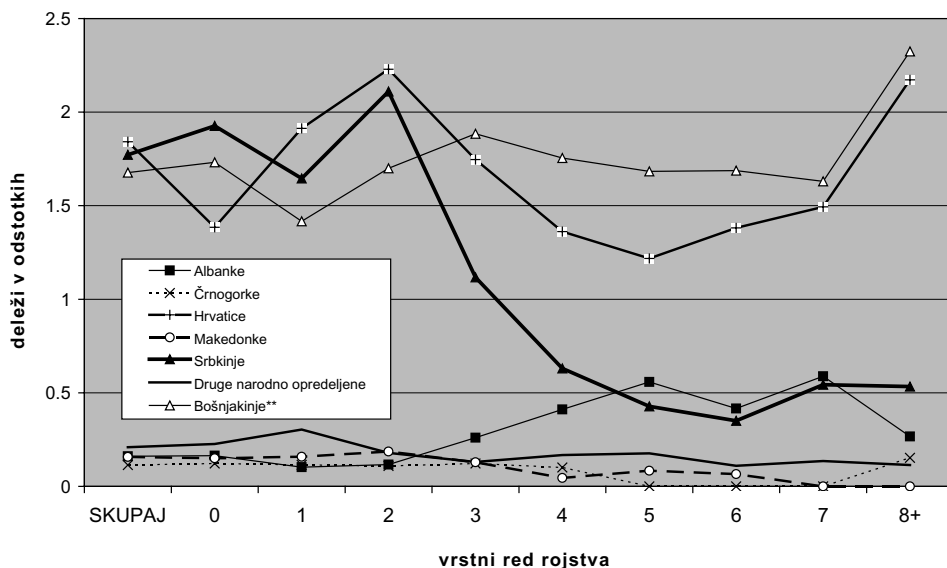
Graf 4.23.: Deleži žensk, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva (skupine narodno neopredeljenih) (vir: popis 2002, SURS; lastni izračuni)

Graf 4.24.: Deleži žensk, opredeljenih kot Italijanke, Madžarke ali Romkinje, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva (vir: popis 2002, SURS; lastni izračuni)

Graf 4.25.: Deleži žensk, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva (izbrane etnične skupine; **v skupino Bošnjakinje so štete tudi Muslimanke in opredeljene kot Bosanke) (vir: popis 2002, SURS; lastni izračuni)

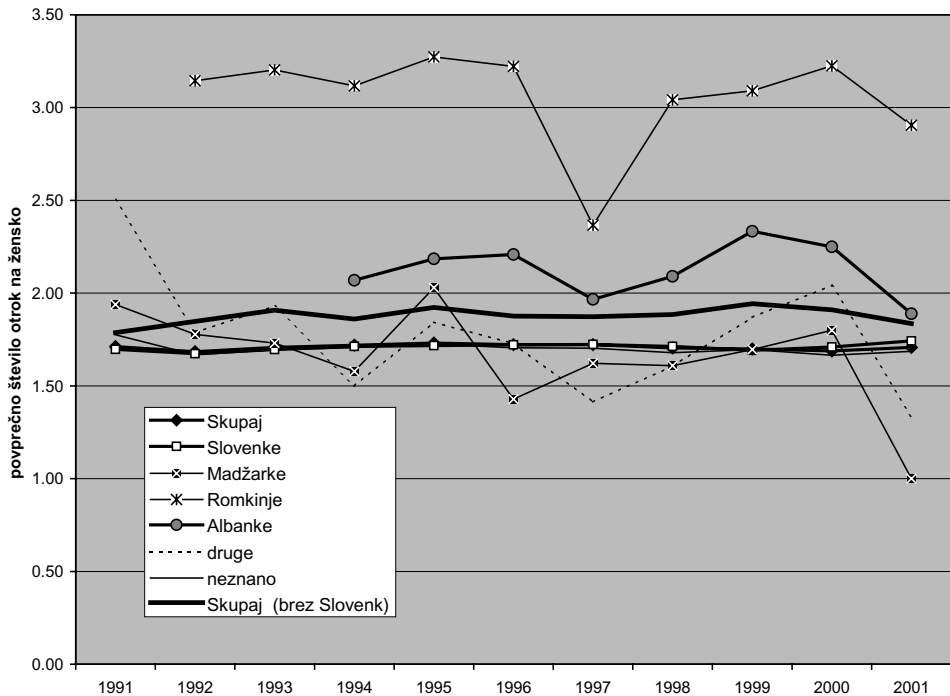
Ocena končnega potomstva po etničnosti žensk, ki so sodelovale v reprodukciji v obdobju 1991–2001 v Sloveniji (realizacija rodnostnega obnašanja po etnični pripadnosti)

Če se vrnemo k etnični pripadnosti, ki je v Sloveniji s pridržkom dober pokazatelj vpliva priseljevanja, je iz podatkov mogoče izpeljati primerjavo realizacije rodnostnega obnašanja (grafi 4.22.–4.25.). V obdobju 1991–2001 od samostojnosti Slovenije dalje beležimo dokaj enakomerne vrednosti pri vseh tistih etničnih skupinah, ki so dovolj številčno zastopane. Pri tistih, katerih število je nižje, so zanesljivejše povprečne vrednosti za zadnje obdobje.

Na naslednjem grafu so prikazana gibanja za prvo skupino etničnih opredelitev in skupno gibanje realizacije rodnostnega obnašanja (graf 4.26.). Za Slovenke je značilna najbolj uravnana krivulja, ki ji je praktično identična krivulja za skupino 'neznano', obe pa sta zelo podobni skupnemu povprečju. Vrednosti obeh skupin (Slovenke, 'neznano') in tako tudi povprečja se gibljejo med 1,67 in 1,78. Madžarke ob sicer nizkem številu izkazujejo temu primerno obliko krivulje, ki pa v glavnem niha med 1,5 in 2,0. Podobno gibanje izkazuje skupina 'druge', ki zajema vse ostale opredeljene brez narodov nekdanje SFRJ. V letu 1991 dosega najvišjo vrednost (okrog 2,5), kar pa gre predvsem na račun Romkinj, ki so od leta 1992 zaradi statusa ustavno priznane manjšine prikazovane ločeno. Romkinje tudi sicer dosegajo najvišje vrednosti realiziranega

rodnostnega obnašanja v Sloveniji, ki večinoma presegajo 3,0. Vendar zaradi njihovega nizkega števila (3246 oseb; vir: popis 2002, SURS) skoraj ne vplivajo na državno povprečje. Albanke so kot ločena skupina prikazovane od leta 1994. Njihova krivulja je vzporedna skupini 'drugih', vendar na nekoliko višji ravni (večinoma med 2,0 in 2,5). Skupina 'skupaj druge' združuje vse narode in narodnosti nekdanje SFRJ brez Slovenk in skupine 'neznano'. Vrednosti so predvsem po zaslugi Romkinj nekoliko nad državnim povprečjem (med 1,79 in 1,94).

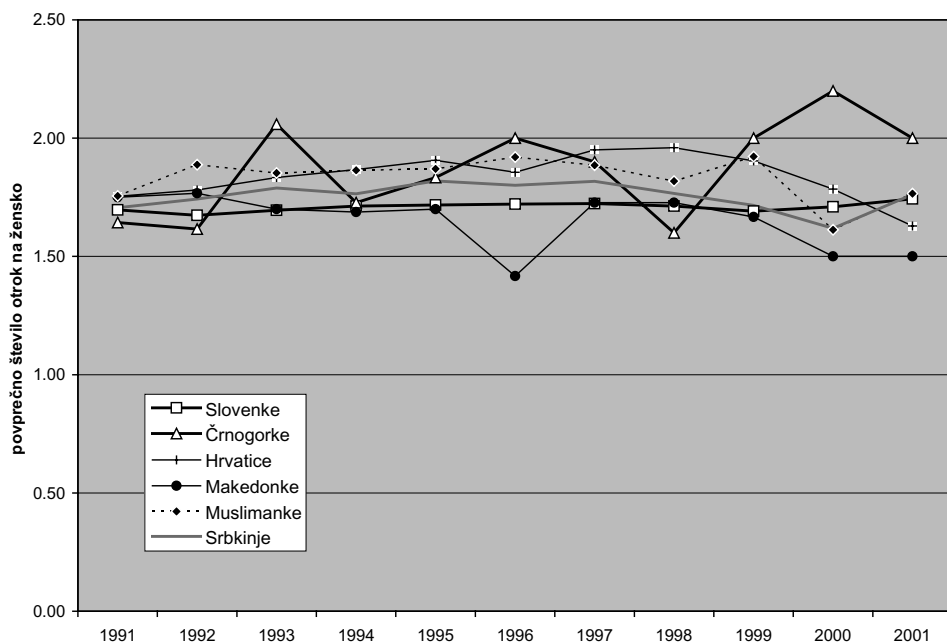
Graf 4.26.: Realizacija rodnostnega obnašanja (RRO) v Sloveniji v obdobju 1991–2001 po etnični pripadnosti (izbrane skupine prebivalstva) (vir: RR – naravno gibanje prebivalstva RS 1991–1993; RR – prebivalstvo 1994–2001, SURS; lastni izračuni)

Na naslednjem grafu so prikazana razmerja med narodi nekdanje SFRJ (graf 4.27.). Vrednostno najnižjo krivuljo na splošno v obdobju 1991–2002 dosegajo Makedonke. Sledijo jim Slovenke, Srbkinje, Bošnjakinje, Hrvatice in Črnogorke. Razlike med njimi niso velike. Morda je nekoliko presenetljivo, da se na vrhu ne nahajajo Bošnjakinje, pač pa Črnogorke. Njihovo število je zaradi majhnosti podvrženo večjim nihanjem, zato je povprečna vrednost zanesljivejši pokazatelj. Skupna značilnost večine prikazanih skupin je upadanje v zadnjem obdobju, po prvi polovici devetdesetih, ko so vrednosti rahlo naraščale. V povprečju zadnjih

dveh let pa vse skupine razen Črnogork dosegajo nižje vrednosti od Slovenk, ki v zadnjih treh letih beležijo celo rahel vzpon (graf 4.27.).

Graf 4.27.: Realizacija rodnostnega obnašanja (RRO) v Sloveniji v obdobju 1991–2001 po etnični pripadnosti za narode nekdanje Jugoslavije (vir: RR – naravno gibanje prebivalstva RS 1991–1993; RR – prebivalstvo 1994–2001, SURS; lastni izračuni)

Seveda prikazane vrednosti zaradi zajema samo rodnostno aktivnih žensk ne morejo prikazati celotne slike, so pa pokazatelj številčnega razvoja družin. Da bi ovrednotili 'povprečno' rodnostno situacijo vseh žensk, moramo poznati delež žensk, ki ne sodelujejo v reprodukciji. Ta delež pa razen za popisna obdobja ni podatkovno dosegljiv. Problem popisnega podatka pa je po drugi strani v tem, da z deležem žensk brez otrok ne moremo primerno ovrednotiti rodnega kontingenta, saj ti podatki zaradi 'politične občutljivosti' podatka o etničnosti navadno niso dosegljivi. Posredna pot pelje preko opredelitve standardne populacije, ki ji pripišemo lastnosti celotne populacije, vsaj kar se tiče deleža žensk brez otrok. Vendar pri tem tvegamo potencialno različne starostno-specifične deleže, kar ni povsem neverjetno. Druga pot je, da povprečje za vse ženske opredelimo glede na deleže žensk brez otrok po etnični pripadnosti. Ta podatek je na voljo, nekoliko tvegamo le pri vplivu deležev pri ženskah, ki so že izven rodnega obdobja.

Na preglednici 4.2. je prikazano realizirano rodnostno obnašanje v odvisnosti od deleža žensk brez otrok po etnični pripadnosti. Upoštevajoč ta delež se

povprečje celokupne rodnosti precej zniža, vendar ne enakomerno. Višji delež je značilnejši za mlajšo populacijo, obratno pa je nižji delež žensk brez otrok značilen za starejše prebivalstvo. V tem pogledu prednjačijo Madžarke (17,80 %) in Hrvatice (19,88 %), ki imajo najnižji povprečni delež žensk, starejših od 15 let, ki so brez otrok. Najvišji delež je v skupini 'neznano' (39,91 %), kar je znak relativno mlajše populacije. Delež žensk brez otrok pa ne kažejo le obrisov starosti, podvrženi so tudi vplivu opuščanja rojevanja. Opredelitev opuščanja rojevanja pa je zaradi problematičnosti podatkov za rodnost v odvisnosti od etničnosti težka. V takem primeru lahko pomagajo le podatki ankete.

Upoštevajoč delež žensk brez otrok lahko ugotovimo pomembne spremembe v porazdelitvi rodnosti po etnični pripadnosti. Slovenke so nekoliko nad povprečjem, podpovprečne vrednosti pa imajo Srbkinje in Makedonke, medtem ko imajo nekaj višje vrednosti Bošnjakinje in Črnogorke. Samo Hrvatice dosegajo višje vrednosti od Slovenk, če se omejimo le na narode nekdanje SFRJ, ki so najštevilnejši med priseljenimi. Od drugih etničnih pripadnosti je potrebno izpostaviti Madžarke, ki dosegajo nadpovprečne vrednosti, ki so tudi višje od vrednosti končnega potomstva Slovenk, vendar je v tem primeru mogoče pripisati veliko vlogo prav manj ugodni starostni strukturi Madžark. Najnižje vrednosti končnega potomstva dosegajo poleg Srbkinj še Italijanke, etnično neopredeljene in skupina 'neznanih' (preglednica 4.2.).

Realizacija rodnostnega obnašanja po starosti v odvisnosti od etničnosti v obdobju 1991–2001

Podatki o narodnosti mater ob rojstvu otroka so sestavni del 'porodniškega' obrazca. Vpisovanje pa ni bilo obvezno. Če je še leta 1991 delež mater, ki narodnosti niso vpisale (ali pa o njej niso bile vprašane), skoraj zanemarljiv, je do leta 2001 dosegel okrog 40 %. Verjetno je bil to tudi povod za nadaljnje aktivnosti Statističnega urada RS, ki od leta 2002 dalje ni prikazoval podatkov v odvisnosti od etnične pripadnosti mater, vsaj kar se tiče vitalne statistike.

Podatki v zadnjem desetletju (npr. za leto 1998) nam kažejo zanimiva razmerja, ki marsikatero domnevo iz preteklosti postavljajo na glavo. Iz grafov je razvidno, da se rodnost po starosti razporeja precej odvisno od etničnosti. Medtem ko se precejšen del mater ob rojstvu otroka etnično ni opredelil, se ta del mater starostno-specifično obnaša skoraj natanko tako kot matere, opredeljene kot Slovenke. Zaradi visoke zastopanosti Slovenk, pa tudi deleža nezna- no, se njuna starostno-specifična razporeditev rojstev ujema tudi s skupnim številom. Ob tem pa je zanimivo, da se tako matere, opredeljene kot Srbkinje, še posebej pa matere, opredeljene kot Hrvatice, rodnostno obnašajo bistveno drugače, kar se tiče časovne razporeditve rojevanja. Pri njih je najbolj opazen premik rojevanja v starejše obdobje, saj je pri obeh modalna vrednost znotraj razreda 30–34 že leta 1998 krepko nad ostalimi vrednostmi. Nekoliko drugačna

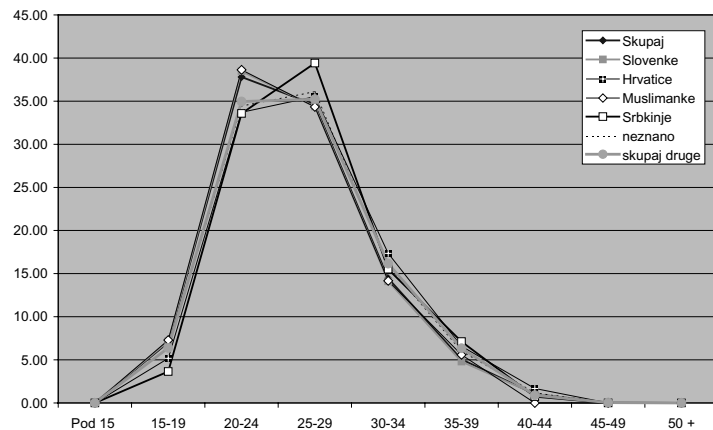
situacija je pri materah, opredeljenih kot Muslimanke. Le-te imajo modalno vrednost še vedno znotraj petletke 20–24, čeprav naslednji dve starostni skupini ne zaostajata mnogo. To je še posebej vidno v starostni skupini 30–34, ki je že nekoliko bolj zastopana kot skupina 25–29, ki je siceršnja modalna vrednost za matere, opredeljene kot Slovenke, in za tiste, katerih etnična pripadnost ni bila znana. Pri Muslimankah se torej kaže bimodalna razporeditev rojevanja, ki pa se postopno spreminja in teži k unimodalni, katere vrh je v starostni skupini 30–34 (grafi 4.28.–4.38.).

Na grafih (grafi 4.28.–4.38.) so za razdobje 1991–2001 prikazane starostne porazdelitve rodnosti glede na etnično pripadnost mater. Iz njih je moč razbrati po etničnosti specifično porazdelitev. Slovenke imajo zaradi svoje številčnosti poleg skupine neznano največji vpliv na skupne vrednosti. Obenem je treba poudariti, da se skupina neznano obnaša praktično enako kot Slovenke in precej različno od drugih, na podlagi česar lahko domnevamo, da med njimi močno prevladujejo Slovenke, za katere podatek o etnični pripadnosti ni bil zbran. Praksa zbiranja podatkov o etničnosti se je sodeč po deležu 'neznane' etnične pripadnosti, ki se je vseskozi povečeval, iz leta v leto bolj opuščala. Posledica tega je tudi odločitev Statističnega urada RS, da preprosto preneha objavljati tovrstne podatke. Tako so za leto 2001 objavljeni zadnji podatki.

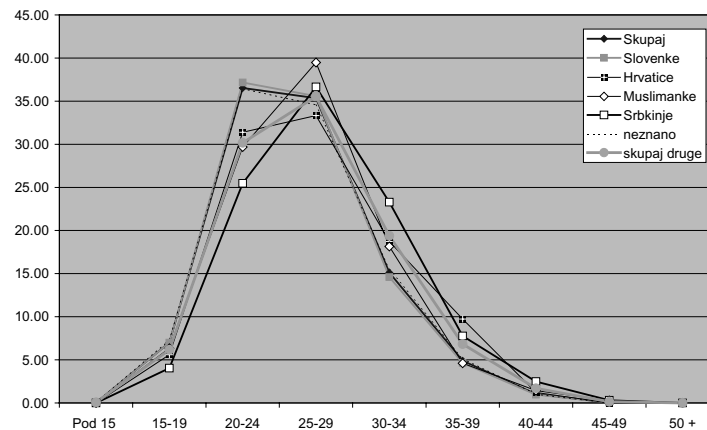
Poleg že omenjenih skupin prebivalstva (Slovenke, 'neznano') so prikazane še Hrvatice, Muslimanke (Bošnjakinje), Srbkinje in združena skupina 'skupaj druge', ki opredeljuje vse izven Slovenk in skupine 'neznano'. Omenjene skupine so izbrane predvsem zaradi obsega podatkov in zato, ker v etničnem smislu predstavljajo največji delež priseljenega prebivalstva. Pri Slovenkah se je sprva najaktivnejši starostni skupini 20–24 delež postopno nižal. Od leta 1993 je starostna skupina 25–29 let vse do danes najbolj zastopana. Po letu 1998 je starostna skupina 30–34 zasedla drugo mesto, na katerem se še krepi, vendar ne kaže, da bo kmalu postala najbolj zastopana. Vsekakor je premik rojstev v višje starosti očiten in predvsem iz prvih dveh starostnih skupin zelo hiter. Prehod iz sicer modalne skupine 25–29 je ravno tako opazen, a ne več tako hiter. Iz tega lahko sklepamo, da se bo ta trend postopno zaustavil, vendar ni nujno, da bo takrat skupina 25–29 najštevilčnejša.

Pri Hrvatich je trend precej drugačen. Že leta 1991 je bil delež starostne skupine 25–29 višji kot pri skupini 20–24. Še več, po letu 1996 prevzame primat skupina 30–34, ki ga praktično obdrži do leta 2001, s tem da se leta 1998 začne dogajati premik, ki se kaže v bimodalni porazdelitvi leta 2000. Tega leta se poleg vrha v skupini 25–29 po depresiji v naslednji skupini pojavi še en vrh v starostni skupini 34–39. Na podlagi bimodalne porazdelitve lahko sklepamo na zanimiv proces dvojnega razvoja znotraj hrvaške etnične opredelitve. Ta razvoj združuje dve subpopulaciji, ki sta si med seboj z vidika rodnostnega obnašanja precej različni. Vzroki za tako situacijo so lahko tudi v tem, da se je v devetdesetih letih priselila populacija, ki je prakticirala drugačen tempo rojevanja v primerjavi s 'starejšo' (glede obdobja priselitve) hrvaško populacijo.

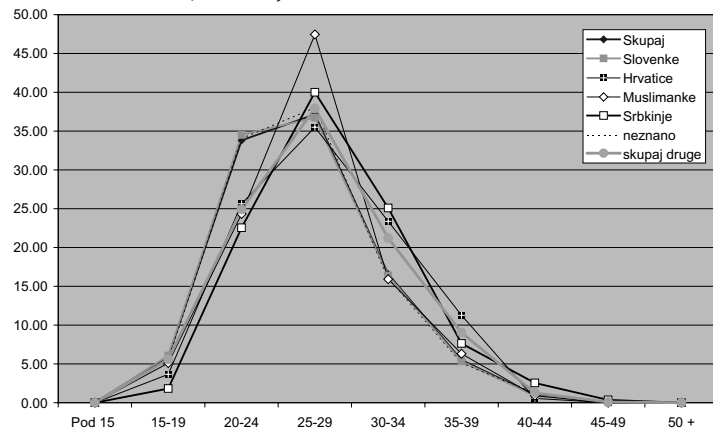
Graf 4.28.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1991 (vir: RR – naravno gibanje prebivalstva RS 1991, SURS)

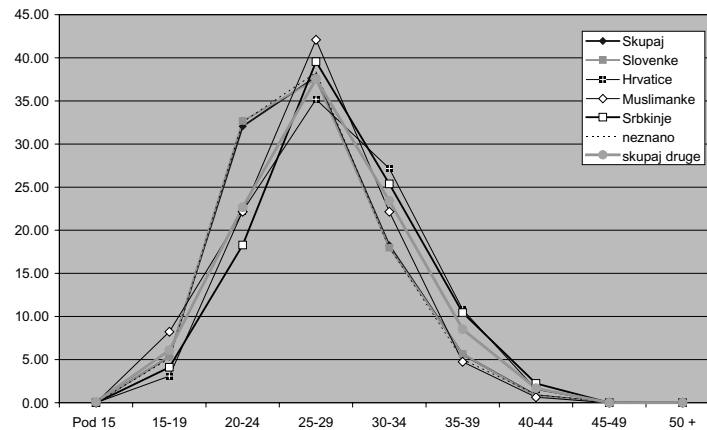
Graf 4.29.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1992 (vir: RR – naravno gibanje prebivalstva RS 1992, SURS)

Graf 4.30.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1993 (vir: RR – naravno gibanje prebivalstva RS 1993, SURS)

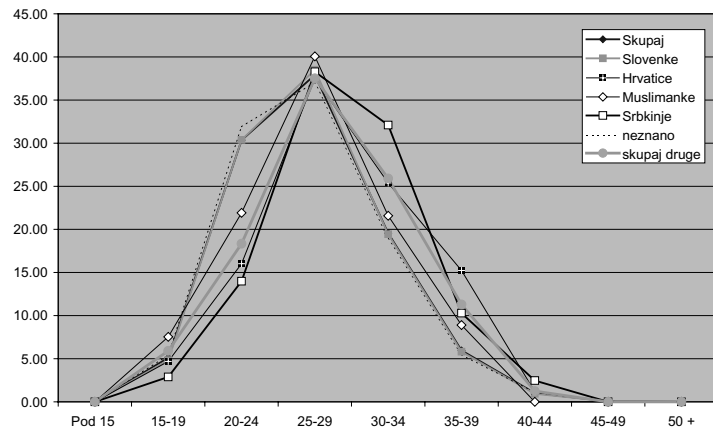

Graf 4.31.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1994 (vir: RR – prebivalstvo 1994, SURS)

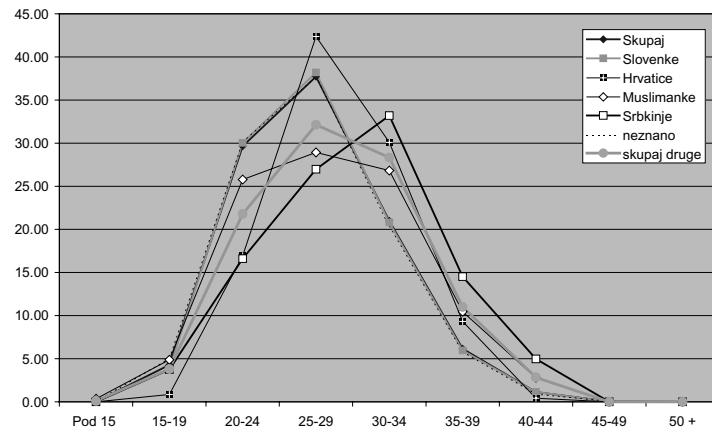

Spremembe rodnošnega obnašanja pod vplivom priseljevanja

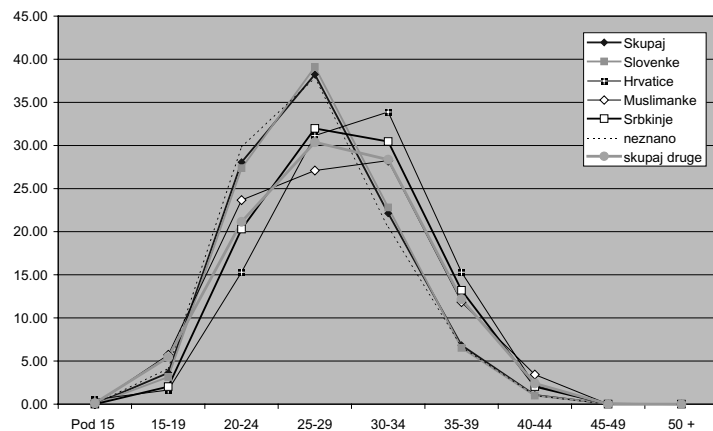
Graf 4.32.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1995 (vir: RR – prebivalstvo 1995, SURS)

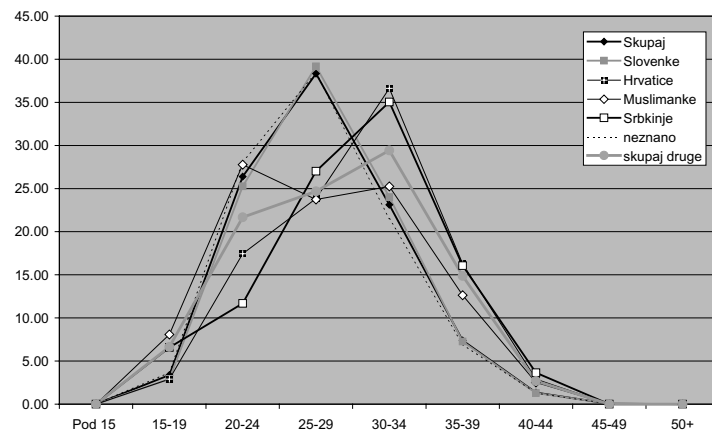
Graf 4.33.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1996 (vir: RR – prebivalstvo 1996, SURS)

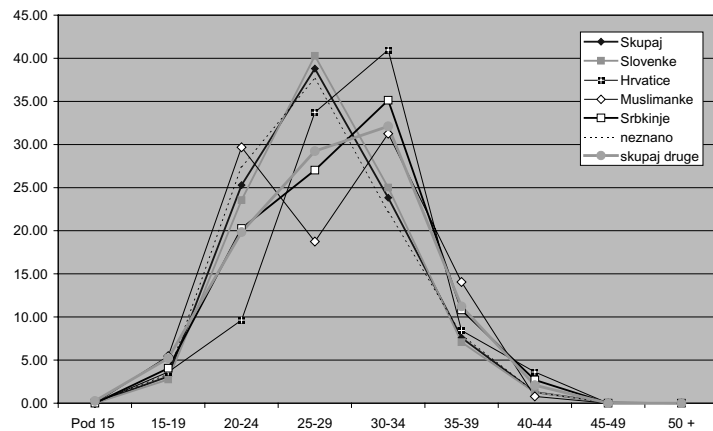
Graf 4.34.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1997 (vir: RR – prebivalstvo 1997, SURS)

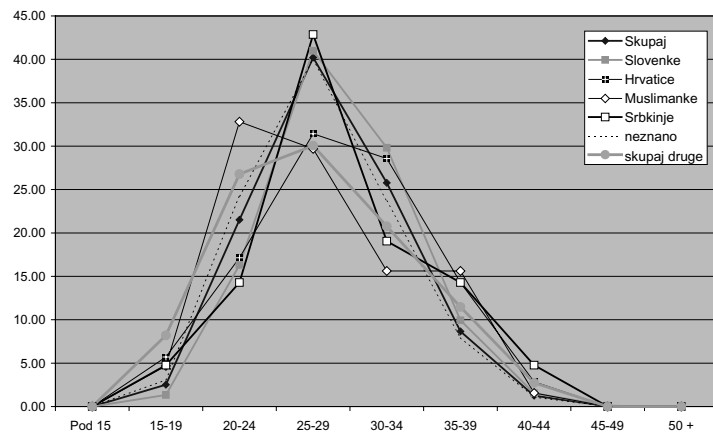
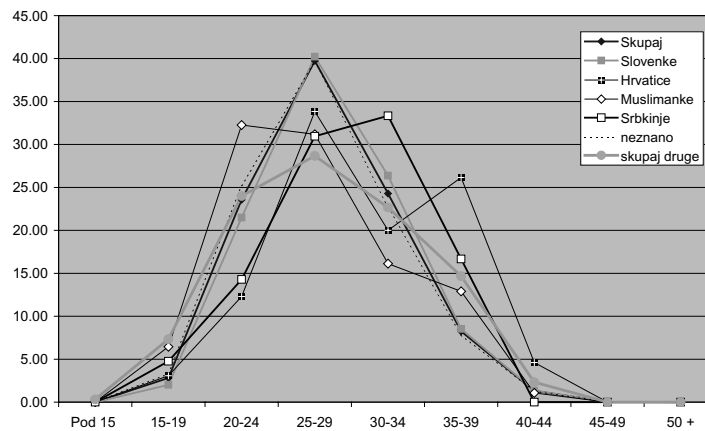
Graf 4.35.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1998 (vir: RR – prebivalstvo 1998, SURS)

Graf 4.36.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1999 (vir: RR – prebivalstvo 1999, SURS)

Graf 4.37.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 2000 (vir: RR – prebivalstvo 2000, SURS)

Graf 4.38.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 2001 (vir: RR – prebivalstvo 2001, SURS)

Spremembe rodnošnega obnašanja pod vplivom priseljevanja

Nekaj podobnega lahko zasledimo pri Muslimankah (Bošnjakinjah). Medtem ko so imele še leta 1991 enako porazdelitev kot Slovenke, se je po osamosvojitvi (leto 1991 je zgolj prehodno) zgodila velika sprememba, saj je višek dosegla starostna skupina 25–29. Skupina 20–24 pa je bila do leta 1997 skoraj izenačena s skupino 30–34. Slednja je ob naglem upadanju deleža 25–29 za kratek čas prevzela primat ob hkratni ponovni krepitvi skupine 20–24. S tem dobimo podobno bimodalno situacijo kot pri Hrvatich, čemur verjetno botrujejo enaki vzroki.

Za Srbkinje je unimodalnost razporeditve deležev starostnih skupin najbolj izrazita. Podobno kot za Hrvatice, je za njih najbolj značilna progresivnost sprememb rodnostnega obnašanja in odlaganja rojstev v višje starosti. Kljub temu je leta 2001, kakor tudi v letu 1991, najbolj zastopana starostna skupina 25–29. Obstoj subpopulacij je bolj prikrit, vendar ga razvoj po letu 1997 potrjuje.

Združena skupina 'skupaj druge' kot že rečeno združuje vse skupine razen Slovenk in skupine 'neznano'. S tem sicer izgubimo etnične specifikke starostnih porazdelitev, pridobimo pa zanesljivejši celostni pregled nad večino priseljenih žensk. Med njimi so kot pretežno nepriseljene sicer tudi Italijanke, Madžarke in Romkinje, pri čemer posebej slednje vplivajo na višino deležev mlajših starostnih skupin. Poleg naštetih so zajete še Albanke, Črnogorke, Makedonke, narodnostno neopredeljene in druge narodnostne pripadnosti, ki pa sicer na porazdelitev (razen deloma Albanc) ne vplivajo. Za skupino 'skupaj druge' je ves čas značilna unimodalna porazdelitev rodnosti po starosti. Medtem ko je – razen med letoma 1998 in 1999 – v ospredju starostna skupina 25–29, se v zadnjih dveh letih znova okrepi skupina 20–24, ki celo preseže skupino 30–34. Tak razvoj kaže na neke vrste retrogradnost, saj se v relativno kratkem obdobju starostna skupina 20–24 ponovno okrepi. Vzroke za to lahko iščemo predvsem v pestrosti združene populacije in v spremembah razmerij med etničnimi skupinami, ki tako dajejo relativno pomembnejši vpliv tistim skupinam, ki stagnirajo ali pa se krepijo. V tem smislu so zlasti pomembne Romkinje, ki kljub vsemu doživljajo neke vrste emancipacijo, zaradi česar se njihovo število dviguje, za razliko od ostalih (z izjemo Albanc), katerih število in zastopanost vztrajno padata (grafi 4.2.–4.16.).

O ETNIČNIH IN VERSKIH OPREDELITVAH PRISELJENEGA PREBIVALSTVA

Zaradi nedostopnosti podrobnejših popisnih podatkov 2002 po etničnosti je bila anketa ena od metod pridobivanja teh podatkov. Primerjava med skupnimi anketnimi podatki po etničnosti (vir: anketa 2004) in popisnimi podatki za leto 2002 (vir: popis 2002, SURS) je pokazala določene razlike.

Splošna značilnost etničnega opredeljevanja anketiranega (priseljenega) prebivalstva je relativno visoka stopnja opredeljevanja v primerjavi z zadnjim popisom. Delež anketiranih, opredeljenih kot Slovenci, je dvakrat nižji od pričakovanega, torej popisnega (8,9 %; vir: anketa 2004). Iz tega lahko sklepamo, da se priseljeni Slovenci ne počutijo v tolikšni meri kot priseljenci in so sodelovanje v anketi zavrnil. Za deleže Srbov (26,5 %) in Črnogorcev (4 %) velja nasprotno (vir: anketa 2004). Njihovi deleži so nadpovprečno visoki. Posebej očitno je to pri Črnogorcih, ki so tudi sicer najbolj izobražena etnična skupina v Sloveniji s kar petino višje ali visoko izobraženih (Šircelj: 2003, 132). Na ravni pričakovanega je delež Bošnjakov (24,4 %), pod to ravni pa predvsem delež Hrvatov (18,5 %) pa tudi Albancev (1,7 %) in Romov (vir: anketa 2004). Nizek delež Romov je pričakovan zaradi nizkega deleža, ki ga predstavljajo znotraj priseljenega prebivalstva. Na njihovo odzivnost pa verjetno vplivajo tudi aktualne razmere, ko se romsko vprašanje v Sloveniji politizira in tudi banalizira. Delež Albancev je pod pričakovanjem iz več razlogov. Eden je ta, da je albansko prebivalstvo v Sloveniji prostorsko eno najbolj razpršenih. Drugi je ta, da je njihova prisotnost v absolutnem smislu relativno nizka – po popisu 2002 le okoli 6000 oseb – kar ob prostorsko-geografski razpršenosti občutno zniža verjetnost izbora v vzorec. Tretji razlog je visoka mobilnost dela albanskega prebivalstva, ki pogosto migrira znotraj svoje etnične mreže v Sloveniji, zato je težko pridobiti ažurne sezname naslovov. Četrti razlog pa je, da v povprečju manj želijo sodelovati v anketah, kar kaže tudi anketa iz leta 2001 (Josipović, 2002a; 2004). Deleži ostalih etničnih skupin so po pričakovanju nizki, saj so nizki tudi deleži, ki jih znotraj priseljenega prebivalstva predstavljajo. Med njimi velja izpostaviti Makedonce (2,2 %), ki so številčno podobno zastopani kot Črnogorci, a jih je znotraj anketiranega prebivalstva za več kot tretjino manj (vir: anketa 2004).

Delež anketiranih, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje o etničnosti, je zelo nizek (4,1 %; vir: anketa 2004), iz česar lahko domnevamo, da se je za to obliko odgovora ob popisu 2002 največkrat odločalo etnično slovensko prebivalstvo. V podporo tej domnevi gre predvsem podatek, da je anketni delež tako nizek, da v absolutnem smislu ne more bistveno vplivati na popisne vrednosti. Iz tega izhaja, da je moralo k popisnim vrednostim prispevati ostalo, torej večinoma etnično slovensko prebivalstvo. Hkrati je šlo za zelo politizirano vprašanje (prim. Damjanić, 2003), ki ni ostalo brez učinkov pri popisnem opredeljevanju prebivalstva. Enako velja za delež 'neznanega'. Skupno je neopredeljenega prebivalstva med anketiranimi za 13,8 %, kar je za več kot tretjino manj od popisnega deleža (vir: anketa 2004).

Delež Hrvatov v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami kaže na manjšo željo po sodelovanju v anketi, s tem pa tudi na čedalje močnejšo asimilacijo, zaradi česar se priseljeni (nekoč opredeljeni kot) Hrvati čedalje bolj opredeljujejo kot etnični Slovenci.

Podatki hrvaškega popisa prebivalstva iz leta 2001 kažejo, da podoben proces poteka tudi pri Slovencih na Hrvaškem. Skupno število Slovencev je z okrog

23.000 padlo na nekaj nad 14.000 (Popis stanovništva Hrvatske, 1991, 2001, RH DZS). Ta upad gre samo v manjši meri na račun Slovencev, ki so se preselili ali vrnili v Slovenijo po letu 1991. Večina razlike gre na račun asimilacije.

Zanimiv je pojav opredeljevanja po religiji kot etnični pripadnosti. Posebej je to značilno za prebivalstvo, priseljeno iz Bosne in Hercegovine. Kar 10 % vsega srbskega prebivalstva se je opredelilo kot Pravoslavci. Ta pojav je še izrazitejši pri Bošnjakih, ki v konkretni opredelitvi predstavljajo le 32 % vsega bošnjaškega prebivalstva, 13 % se jih opredeljuje regionalno kot Bosanci, in kar 55 % kot Muslimani, torej v religioznem smislu etničnosti. Znotraj slednjih so upoštevani tudi črnogorski in sandžaški Muslimani, ki se pogosto dvojno opredeljujejo (npr. Črnogorec-Musliman). Religijsko opredeljevanje kot etnično je najmanj zastopano pri Hrvatih, saj se jih kot Katoliki opredeljuje manj kot 2 %. Medtem ko se opredelitev Pravoslavcev pojavlja vedno samostojno, lahko mestoma zasledimo opredelitev Bosanec-Katolik, ki pa je redka, saj je delež znotraj hrvaškega prebivalstva, ki se versko opredeljuje v smislu etničnosti (torej kot Katoliki), zelo nizek (vir: anketa 2004).

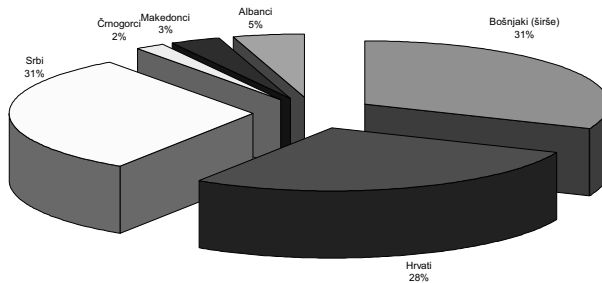
Regionalne opredelitve, ki so mnogokrat prerasle v etnično-narodnostno-nacionalne, so postale na nek način etnično konsolidacijske. To pomeni, da se je tudi na tem področju odvila homogenizacija opredeljevanja. Tako med opredeljenimi kot Bosanci razen muslimanov v verskem smislu drugih praktično ne najdemo več. Zato lahko v veliki meri štejemo opredelitev »Bosanci« kot zamenjavo opredelitvi »Bošnjaki«. Podobno velja za opredelitev »Muslimani«. Bošnjaško prebivalstvo, priseljeno z območij zunaj Bosne in Hercegovine, sicer ne predstavlja velikega deleža, a je znotraj tega dela prebivalstva opredelitev Musliman pogostejša. V teh primerih gre največkrat za islamsko prebivalstvo, priseljeno iz Sandžaka in Črne Gore, deloma pa tudi iz Kosmeta, Makedonije in ožje Srbije.

Tako opredeljevanje, kot ga je izbralo anketirano prebivalstvo, je pomembno in hkrati simptomatično še iz enega razloga. Namreč, anketiranci so v okence vpisali svojo etnično pripadnost povsem poljubno, saj je bilo vprašanje zastavljeno tako, da je bilo odgovor potrebno vpisati. S tem se je anketirane vzpodbudilo, da se sami 'izjasnijo', na ta način smo se izognili problematiki »anketarjevih vnosov«, ki so podvrženi tipski kategorizaciji.

Etnično strukturo so preko anket ugotavljali tudi drugi raziskovalci. Zanimiv je primer nedavne raziskave Janje Žitnik (2006), ki ravno tako kaže nekatere značilnosti etničnega (samo)opredeljevanja anketiranega prebivalstva. Tako kot v naši se tudi v tej raziskavi kaže nizek delež neopredeljenih (3,2 %), ki skupaj z deležem 'dvojne pripadnosti' še vedno dosega le 7,2 % (ibid.), kar je izrazito manj kot v popisu 2002.

Na podlagi povedanega je mogoče sklepati, da je pripravljenost vprašanih za eksplicitno opredeljevanje v precejšnji meri odvisna od instituta poizvedbe. Taka pripravljenost je bila v primeru zadnjega popisa iz 2002 gotovo manjša (prim. Žitnik, 2006).

Graf 4.39.: Deleži znotraj šestih največjih pretežno priseljenih etničnih skupin v Sloveniji po popisu 2002 (vir: popis 2002, SURS)

Drugačno pot smo ubrali pri vprašanju veroizpovedi. Ker je glavnih verskih opredelitev manj, je glavnina možnosti anketiranim že ponujena, hkrati pa je omogočeno, da vpišejo v okence tudi drugačno pripadnost od navedenih.

DEJAVNIKI REALIZACIJE RODNOSTNEGA OBNAŠANJA PRISELJENEGA PREBIVALSTVA

Realizacija rodnostnega obnašanja priseljenega prebivalstva je pogojena s pestro paleto dejavnikov. V nadaljevanju smo izpostavili nekaj dejavnikov razlik rodnostnega obnašanja, znotraj katerih ima pomembno vlogo geografski prostor. Ta vloga pride najbolj do izraza, ko primerjamo različne skupine priseljenega prebivalstva glede na izvorno območje (območje odselitve).

Vloga moškega v odločanju o številu otrok

Medtem ko za ženske lahko rečemo, da ima njihovo izvorno območje na variacije v rodnostnem obnašanju relativno skromen učinek, je pri moških situacija nasprotna. Ta učinek ni le večji oziroma močnejši, pač pa je tudi statistično pomemben. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da sicer obstajajo razlike v rodnosti med ženskami iz različnih izvornih območij, vendar je od izvornega območja moškega odvisno, ali bo poudaril te razlike ali ne. To kaže, da se moški bistveno manj prilagajajo novim razmeram, v katere se priselijo, če vzamemo v ozir zgolj realizirano število otrok. Ženske se glede tega hitreje prilagajajo, kar

postavlja mnoge trditve o drugačni rodnosti priseljenk pod vprašaj. Njihova rodnost je bila namreč drugačna (višja ali nižja) v odvisnosti od partnerja. Če so imele partnerja iz istega območja v regionalnem in etničnem smislu, potem se je uresničila »predvidena« rodnostna realizacija. S tem se je učinek partnerja dobesedno prenesel na žensko, ki ji je bila prej povsem napačno pripisana določena vloga. Rodnost priseljenih žensk variira bistveno bolj v odvisnosti od izvirnega območja in etničnosti njihovih partnerjev kot pa dejansko od enakih atributov njih samih.

To kaže na izreden pomen moških pri prenosu rodnostnega obnašanja in navad, povezanih s tem, v nova okolja. V zadnjem času lahko v literaturi zasledimo nekaj študij, ki nakazujejo potrebo po večjem vključevanju moških v raziskave o reprodukciji (npr. Macura, Mir. 2000: 70).

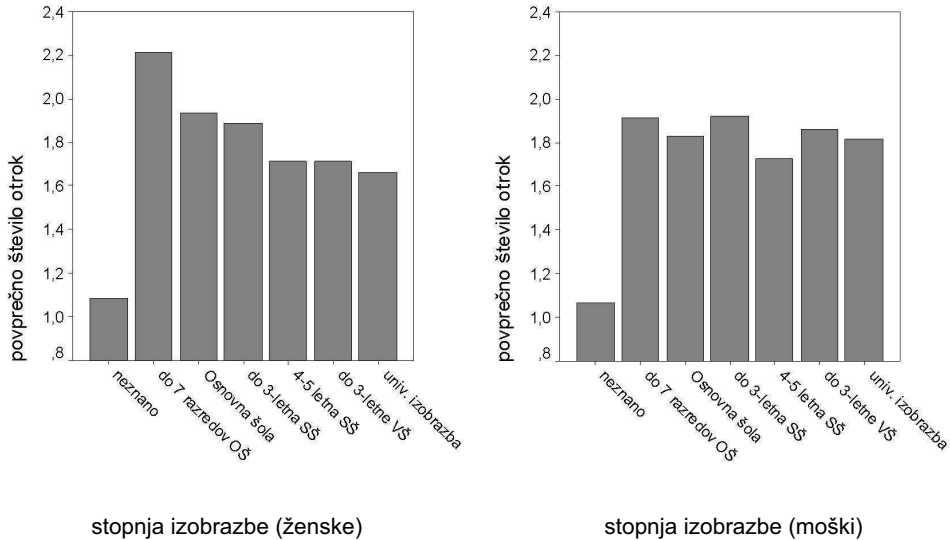
Kot smo že videli, je vrednostni sistem proučevanega prebivalstva v smislu oblikovanja rodnostnega obnašanja pod precejšnjim vplivom družbeno-geografskega zaledja, iz katerega izhaja. Na to opozarja sicer šibka, vendar statistično pomembna povezava ($r=0,174$; $P=0,001$) med rojenimi v izvorni in sedanji družini matere. Pri očetih te povezave skorajda ni. To lahko pomeni, da so ženske v večji meri nosilke tradicionalnega nasledstva v smislu rodnostnega obnašanja.

Vloga izobrazbe

Izobrazba se v literaturi pogosto pojavlja kot dejavnik, ki vpliva na nižjo realizirano rodnost. To pa drži samo pod določenimi pogoji. Načeloma rodijo oziroma imajo manj otrok v povprečju ženske z relativno višjo izobrazbo, tiste z relativno nižjo pa imajo v povprečju več otrok. Vendar tako dihotomno gledanje na izobrazbo ni primerno, saj je težko potegniti mejo med 'višjo' in 'nižjo' izobrazbo. Izobraževanje je kompleksen proces, skozi katerega se človek intenzivno spreminja, predvsem pa terja čas, v katerem se lahko spremenijo ne le stališča, pač pa tudi vrednostni sistem in sistem odločanja. Načeloma izpostavljenost večji količini informacij z daljšanjem izobraževanja narašča. Zato je tudi proces izobraževanja smiselno razdeliti na več etap, katerih rezultat so tudi različne stopnje formalno dosežene izobrazbe.

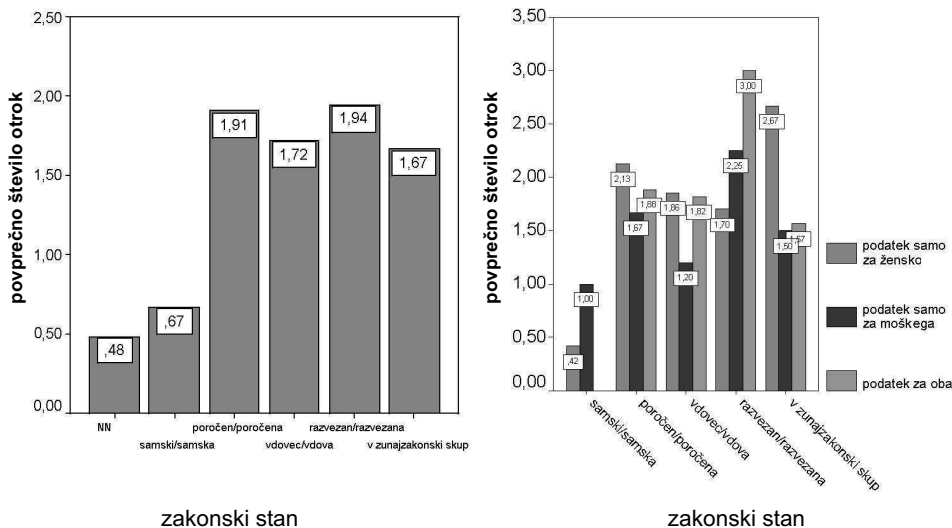
V našem primeru smo tako razdelili doseženo stopnjo izobrazbe na šest skupin, pri čemer smo združili izobrazbo, ki je bila nižja od osnovnošolske (1), sledile so osnovnošolska (2), dve- do triletna srednješolska (3), štiri- do petletna srednješolska (4), dve- do triletna višje- oziroma visokošolska (5) ter univerzitetna izobrazba (6).

Osnovna razdelitev nam kaže, da je pri ženskah stopnja formalne izobrazbenosti obratno sorazmerna z realizirano rodnostjo. Pri moških je stanje bistveno drugačno. Kaže se, kot da povezave enostavno ni ali pa je zelo šibka (graf 4.40.).

Graf 4.40.: Potomstvo glede na izobrazbo in spol anketirancev (vir: anketa 2004)

Kako razložiti takšno razliko med spoloma, ko pa je vendar rodnostno obnašanje pretežno stvar obeh? Na to vprašanje si lahko odgovorimo z upoštevanjem te povezanosti med spoloma, hkrati pa z umikanjem dejavnikov, ki vplivajo na (ne)uravnoteženost primerjave med spoloma. Že v študiji dejavnikov rodnostnega obnašanja (Josipovič, 2002a; 2004) smo pokazali, da pomembno vlogo v rodnostnem obnašanju igra zakonski stan. Ob relativno velikem številu ločitve je delež žensk, ki so jim po ločitvi dodeljeni otroci, 85 do 90-odstoten. O tem lahko posredno sklepamo iz popisnih podatkov o tipu družin. Leta 1981 je bilo družin, ki so jih sestavljale matere z otroki, 87,21 %, leta 1991 85,81 %, leta 2002 pa 85,99 %. S tem v skladu so nizki deleži družin, kjer je z otroki le oče: leta 1981 12,78 %, leta 1991 14,19 %, leta 2002 pa 14,01 % (vir: RR–Prebivalstvo Slovenije 1997: 338; Popisi prebivalstva 1981, 1991, 2002). To razmerje močno vpliva na nadaljnje rodnostno obnašanje posameznika. Obstaja namreč zelo majhna verjetnost, da se bo ženska v samohranilski družini odločila za dodatnega otroka, medtem ko je ta odločitev za 'prostega' partnerja bistveno lažja. To potrjujejo tudi podatki. Razvezane matere (1,7) imajo v povprečju manj otrok kot poročene (1,9), hkrati pa imajo razvezani očetje (2,3) bistveno več otrok od razvezanih ali poročenih mater (graf 4.41.). Iz grafa je razvidno, kako močan vpliv na rodnostno obnašanje ima spol. Razvezani anketiranci imajo v povprečju nekaj več otrok kot poročeni. To je po svoje razumljivo, saj se pogosto partnerske zveze pretrgajo ravno zaradi oblikovanja novih zvez, iz katerih se rodijo otroci. Po drugi strani pa se ta presežek v celoti nanaša na moške, ki so (glede na svoje rodnostno obnašanje) v primerjavi z ženskami bolj naklonjeni oblikovanju novih partnerstev.

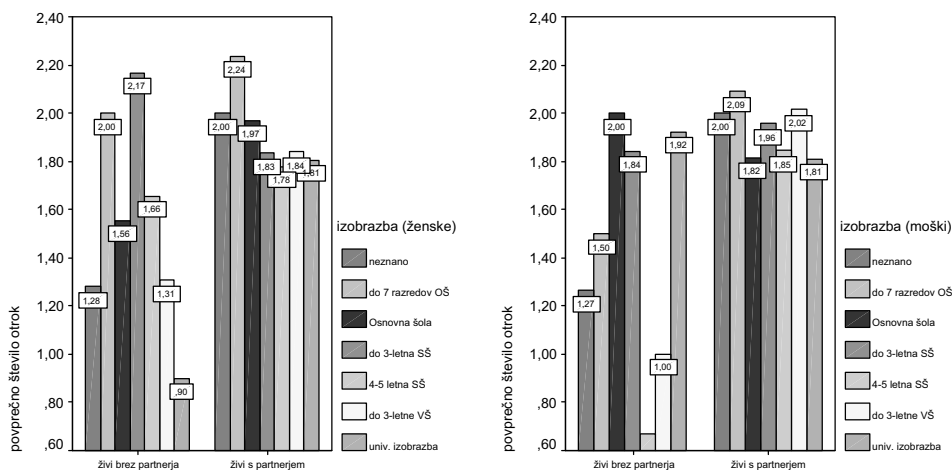
Graf 4.41.: Potomstvo glede na zakonski stan in spol anketirancev (vir: anketa 2004)

Seveda so neurejeni odnosi v partnerskih zvezah in družinah močan dejavnik zmanjšane obsega realizacije rodnostnega obnašanja. Zato bi v času vzgoje in izobraževanja prebivalstva kazalo usmeriti večjo pozornost tudi na področje medosebnih in partnerskih odnosov. V tem primeru nam delež razporok, razrok in razvez partnerskih zvez, ki narašča s stopnjo izobrazbe, kaže prej na to, da se bolj izobraženi partnerji prej razidejo, kot pa na večjo zmožnost reševanja znotraj-partnerskih konfliktov. Po drugi strani nas to opozarja na problem, da se relativno manj izobraženi za korak ločitve odločijo bistveno kasneje in manjkrat in da v konfliktnem odnosu dlje vztrajajo ter ga nanj gledajo kot na svojevrstno življenjsko usodo.

Kot smo pokazali, je enotna obravnava anketiranih po spolu v primeru izobrazbe lahko pristranska. Zato bomo anketirane razdelili tako po spolu kot tudi po statusu družine, v kateri živijo.

Iz grafov je razvidno, da stopnja izobrazbe ni enostavno povezana z realiziranim rodnostnim obnašanjem. Pri ženskah je krivoljučno razmerje izrazitejše kot pri moških. Medtem ko pri moških statistično pomembne zveze med ravni rodnosti in stopnjo izobrazbe ni, le-ta pri ženskah obstaja ($\eta=0,204$; $P<0,01$). Pomembno je, da pri obeh spolih rodnost višje, visoko ali univerzitetno izobraženih naraste v primerjavi s skupino srednješolsko izobraženih. Odvisnost ravni rodnosti od stopnje izobrazbe je relativno nizka in statistično pomembna ($C_c=0,188$; $P<0,05$). Ta ugotovitev je pomembna zlasti z vidika nadaljnega osveščanja prebivalstva, saj kljub krajšemu rodnemu obdobju, ki je temu prebivalstvu na voljo zaradi časovnega podaljševanja izobraževanja, uspe v precejšnji meri realizirati zastavljene reproduktivne cilje.

Graf 4.42.: Potomstvo glede na tip partnerske zveze, izobrazbo in spol anketirancev (vir: anketa 2004)

Odvisnost izobrazbe od izselitvenega območja

Dosežena stopnja izobrazbe anketiranega prebivalstva kaže srednje močno odvisnost od še enega geografskega dejavnika – izselitvenega (emigracijskega) območja. Korelacijsko razmerje η dosega vrednosti nad 0,500 pri obeh spolih. Pri moških ($\eta=0,534$) lahko z izselitvenim območjem pojasnimo skoraj 30 % variabilnosti pojava, pri ženskah ($\eta=0,507$) pa okrog 26 %. Visoko stopnjo odvisnosti izobrazbe od izselitvenega območja potrjuje tudi korigirani Pearsonov koeficient kontingence, ki dosega še višje, vendar ne neposredno primerljive vrednosti (moški: $C_c=0,606$; $P<0,0005$; ženske: $C_c=0,694$; $P<0,0005$).

Rodnost v odvisnosti od starosti

Rodnost se v veliki večini obsega realizira že pred 50. letom. Starostne skupine kažejo izrazito podobnost zlasti v skupini 35–49 in 50+. To pomeni, da se obdobje rojevanja že dalj časa izrazito homogenizira ne le v starosti 20–39, pač pa celo na obdobje 25–34. Pri tem imajo ženske več možnosti posvečanja karieri, saj rojevanje postane 'planski projekt', ki se mora uresničiti v čim krajšem časovnem obdobju, v kolikor gre seveda za načrtovano potomstvo. S krajšanjem intervala potencialnega rojevanja se zmanjšujejo možnosti za realizacijo višje zastavljene rodnostnih ciljev, denimo tretjega otroka. Tudi možnosti za realizacijo enostavne rodovne reprodukcije se s tem zmanjšujejo, saj je omenjeni interval predvsem zaradi predolgega in neustreznega urejenega izobraževanja močno načet. Iz tega izhaja tudi povečan delež žensk, ki ostaja in bo ostal brez otrok.

Tudi tukaj ne moremo mimo partnerjev (moških), ki so pogosto pomemben dejavnik odlaganja rojstev, zato ne preseneča, da so moški še vedno v povprečju starejši od žensk. Priljubljena ljudska krilatica, »da se moški kasneje zresnijo«, kot kaže, vsebuje nekaj resnice. Tudi raziskava M. Ule (2004) o vrednostnih orientacijah in pogledih na partnerske zveze in starševstvo to potrjuje. Mladi se ob povečanih splošno-družbenih zahtevah preobremenjujejo, karierizem kot ena močnejših zahtev sodobnosti pa jih izčrpava, da si mnogi sprva niti fizično, kasneje pa niti psihično niso sposobni poiskati življenjskega partnerja, čeprav si tega želijo in čeprav je na 'trgu ljubezni' (po Becker, 1981) več kot dovolj ponudbe. Ta 'ponudba', katere del pa so tudi sami, sčasoma ostaja vse bolj v 'senci' (po Becker, 1981), saj je zaradi neizpostavljenosti nihče ne opazi, s tem pa se možnosti še zmanjšujejo.

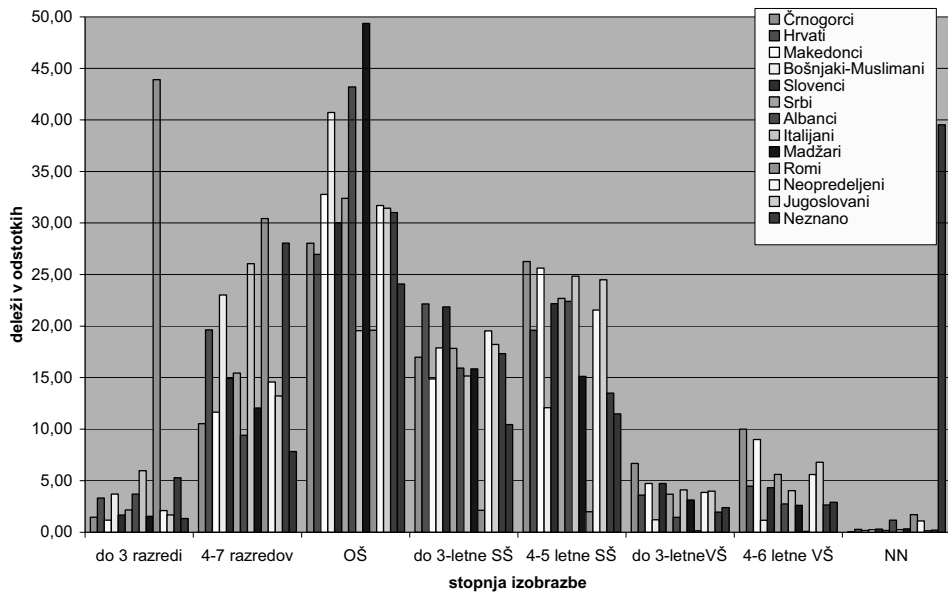
Tu je tudi močan normativni pritisk družbe na posameznika, saj prevladujoč družinski vzorec predstavljata starša in dva otroka. Večina mladih teži ravno k temu. To dokazujejo podatki o povprečnem številu rojenih otrok v družinah, ki otroke imajo. To število se še vedno giblje najmanj okrog dveh, ne glede na dejavnike v območjih, kjer se realizira (Josipovič, 2002a; 2004: 112). Regionalno-geografska struktura nekega območja je tisti dejavnik, ki pomembno prispeva k omejevanju rodnosti in prispeva k pomembnim regionalnim razlikam v obsegu končnega potomstva (ibid.). Večji problem tako predstavlja čedalje večja rodnostno neaktivna populacija. Delež žensk brez otrok je od popisa 1991 s 25,31 % narasel na 26,45 % (vir: popis 1991, 2002, SURS). Znotraj te skupine je še zlasti pomemben delež žensk brez otrok po štiridesetem letu, saj ta starost skoraj dokončno določa delež žensk, ki bodo ostale brez otrok. Če primerjamo zadnja dva popisa, tudi ta delež narašča in se približuje desetim odstotkom (vir: popis prebivalstva 1991, 2002). Sklenemo lahko, da norma dveh otrok na žensko načeloma ni ogrožena. Doseganje te norme še najbolj ogrožajo večajoči se deleži žensk (in moških) brez otrok in prepozno stopanje v starševstvo, ki časovno oddaljuje doseganje norme – dveh otrok – in s tem vsaj približno enostavne reprodukcije.

Primerjava izobraženosti priseljenega prebivalstva z ostalim prebivalstvom v Sloveniji

Priseljeni v Slovenijo so v primerjavi s slovenskim povprečjem in etničnimi Slovenci nadpovprečno izobraženi. To lahko sklepamo na podlagi popisa 1991, ko je bilo zadnjič možno podatke o izobrazbi v celoti primerjati z etničnimi. Od podatkov popisa 2002 o izobrazbi po etničnosti so objavljeni le podatki o skupnih deležih višje in visoko izobraženih (vir: Šircelj, 2003: 132). Po teh podatkih je skupni delež višje in visoko izobraženih najvišji pri Črnogorcih (19,1 %), v primerjavi s 13,4 % pri Slovencih (ibid.). Znotraj priseljenega prebivalstva so izrazite razlike v izobrazbi po etnični pripadnosti. Po kategorizaciji iz leta

1991 dosegajo med narodi Jugoslavije najvišji delež znotraj visoko izobraženih Črnogorci, sledijo jim Makedonci, njim Srbi, slednjim pa Hrvati. Najnižjo izobrazbo dosegajo Bošnjaki oziroma etnični Muslimani. To pa je tudi edina etnična skupina, ki ima v povprečju nižji delež visoko izobraženih v primerjavi z etničnimi Slovenci (graf 4.43.). To kaže na izrazito etnično stratifikacijo z vidika izobrazbe, predvsem pa na zgrešenost stereotipov, po katerih naj bi bili priseljenci slabše izobraženi od ostalih ali pa naj bi živeli v bistveno slabših družbeno-geografskih pogojih od večine prebivalstva (prim. Krevs, 2001).

Graf 4.43.: Izobrazba in etničnost prebivalstva, starega 15 in več let, v Sloveniji po popisu iz leta 1991 (vir: popis 1991, SURS)

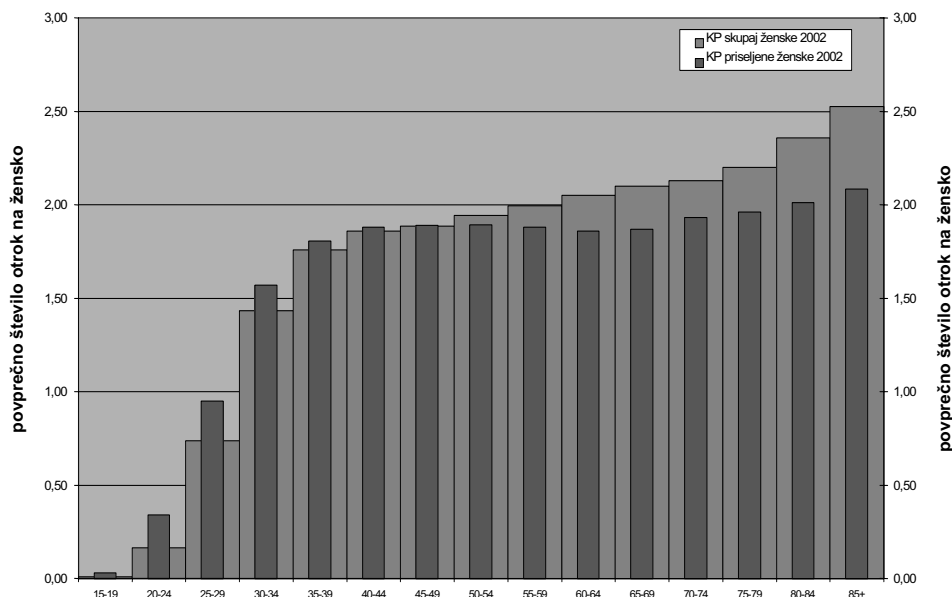
Razporeditev rodnosti po starosti glede na doseženo najvišjo stopnjo izobrazbe

Izobraženost kot atribut posameznika sodi med socio-ekonomske značilnosti posameznika. Pomembno vpliva na ostale demografske in demogeografske značilnosti prebivalstva. Hkrati je pomemben dejavnik socialne diferenciacije prebivalstva in potencialno tudi priseljskih skupin. Izobrazbo smo kot enega od najpomembnejših dejavnikov rodnostnega obnašanja uvrstili tudi v našo raziskavo.

Za realnejšo primerjavo priseljenega prebivalstva z ostalim prebivalstvom je v analizi porazdelitve rodnosti glede na izobrazbo nujno uporabiti starostno-specifično metodo. Analiza, ki bi ta vidik zanemarila, bi bila zelo pristranska. V

medijih javnega obveščanja se pogosto pojavljajo preuranjene sodbe, izrečene na podlagi vsebinskega nepoznavanja pojavov. Tako imamo v slovenskih javnih občilih priložnost brati in poslušati različne vesti s področja rodnostne ali priseljenke problematike. Tudi o tem, kako ogrožajoča za slovensko etnično substanco je rodnost priseljencev, kako so priseljenci manj izobraženi, naši izseljenci pa bolj itd. (prim. Šumi, 2004). Podatki popisa 1991 kažejo, da so priseljenci bolj izobraženi v primerjavi z zdomci, o čemer smo že pisali v poglavju 2.5.4.3. Prej omenjeni stereotipi so zelo dobra osnova za nepoučeno prebivalstvo, katerega del smo pravzaprav vsi skupaj, če parafraziramo Aristotela, da začne verjeti v lastno ogroženost in obsojati 'druge', ki so krivi za to. Tak scenarij se zgodovinsko zdi kot že viden, njegove posledice pa so lahko zelo negativne.

Graf 4.44.: Primerjava potomstva priseljenih žensk z ženskim prebivalstvom Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

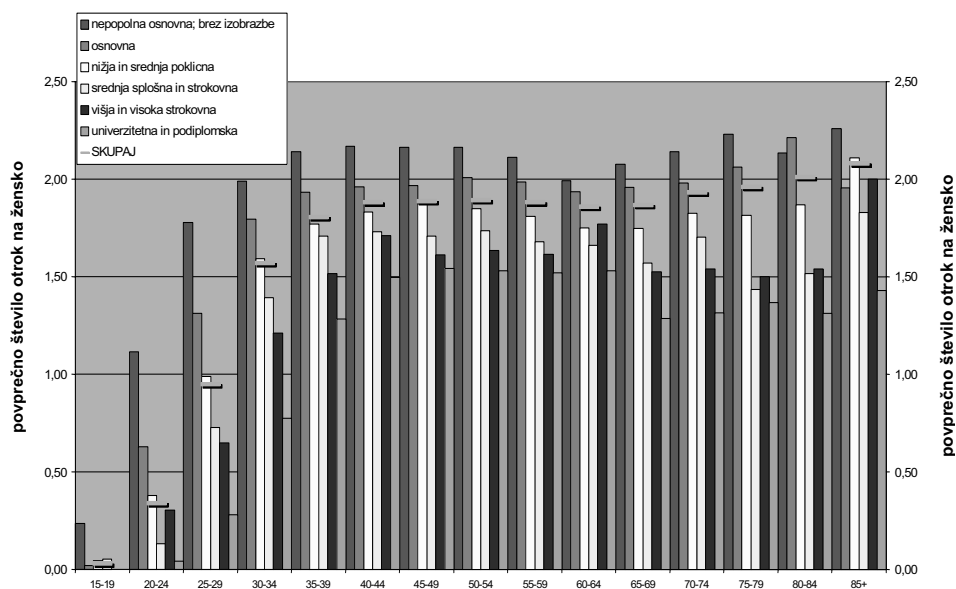

Če primerjamo podatke o končnem potomstvu vsega prebivalstva in priseljenega prebivalstva, lahko ugotovimo, da je končno potomstvo priseljenk opazno večje od siceršnjega povprečnega končnega potomstva. Medtem ko je končno potomstvo žensk, starejših od 15 let, v Sloveniji znašalo v povprečju 1,48 otroka na žensko, je isti kazalnik znašal za priseljenke 1,72 (vir: podatki SURS). Razlika znaša 0,24, neupoštevajoč razliko zaradi zakrivanja podatkov, ki znaša za celotno prebivalstvo slabih 0,07 otroka na žensko, staro 15 ali več let. Nezakrita vrednost bi tako za celotno prebivalstvo znašala 1,55 (ibid.). Ker je priseljeno prebivalstvo po starosti bistveno bolj skoncentrirano v srednjih staro-

stnih skupinah (aktivni kontingent), se s tem poveča učinek skrajnih vrednosti, kar povzroči neprimerljivost obeh porazdelitev. Starostno-specifična metoda pa nam omogoča primerjavo določenih starostnih skupin ne glede na njihov delež v celotni populaciji. Na grafu 4.44. so prikazane vrednosti po petletnih starostnih razredih. Z izjemo številčno manj zastopanih starostnih skupin od 15–19 in 20–24 je končno potomstvo od starostne skupine 25–29 dalje precej uravnoveženo. Pri celotnem prebivalstvu je porazdelitev drugačna, saj je obseg potomstva od skupine 45–49 naprej čedalje višji. To pomeni, da je dejanska realizirana rodnost v generacijah, ki so že v veliki meri zaključile z rojevanjem, pri priseljenkah nižja (graf 4.44.).

Če podatke o potomstvu razstavimo po izobrazbi, je opazna močna negativna povezanost med višino izobrazbe in obsegom potomstva. Ta razlika je posebej visoka v mlajših petletnih starostnih skupinah. Ko pa primerjamo starostne skupine, ki so na meji zaključevanja reproduktivnega obdobja, je za vse izobrazbene skupine značilna podobna porazdelitev. Skupina visoko izobraženih v starostni skupini 45–49 ne zaostaja mnogo za višje in srednje izobraženimi. Opazen je trend zmanjševanja razlik glede na stopnjo izobrazbe. Medtem ko je bila razlika med obema skrajnima izobrazbenima skupinama skoraj 0,9 otroka na žensko pri starejših od 64 let, se je ta krepko zmanjšala in v srednjih starostnih skupinah že upadla na približno 0,6 otroka na žensko. Ta razlika je še vedno visoka, največ pa gre na račun zviševanja obsega končnega potomstva pri visoko izobraženih, manj pa na račun upadanja rojstev pri skupini

Graf 4.45.: Potomstvo priseljenih žensk v odvisnosti od dosežene izobrazbe (vir: popis 2002, SURS)

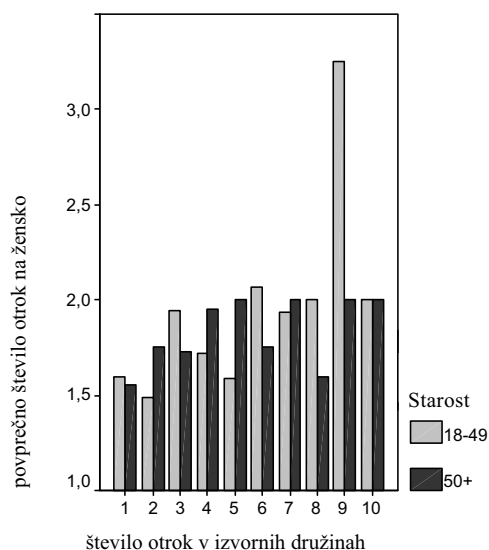

brez izobrazbe ali z nepopolno osnovno šolo. Zanimiva je starostna skupina 60–64, kjer so razlike najmanjše in kjer sta bili v povprečju visoka in višja izobrazbena skupina žensk rodnostno dejavnejši od srednješolsko izobraženih. Primerjava s skupno populacijo pokaže, da pri priseljenih izobrazbenost intenzivneje vpliva na raven rodnosti. Priseljene ženske z visoko izobrazbo imajo pri vseh starostnih skupinah manjši obseg potomstva, razlike med izobrazbenimi skupinami pa so večje (graf 4.45.).

Izbira partnerjev/partnerk priseljenega prebivalstva

Izbira partnerjev je pomembno vprašanje v zvezi z rodnostnim obnašanjem priseljenega prebivalstva. Vendar pa tu ne gre le za rodnostno obnašanje, pač pa tudi za širše gledano prostorsko organizacijo priseljenega prebivalstva, ki je v veliki odvisnosti od časa, kraja in konkretne 'vsebinske' izbire partnerja. Ni namreč vseeno, ali je partnerska zveza nastala že pred priselitvijo, ali so bili znotraj te zveze že rojeni otroci, ali je zveza homoetnična, ali je usklajena po izobrazbi, zaposlitvi, izvornem območju, rodnostnem obnašanju, vrednostnih orientacijah in še po mnogih drugih vidikih, ki imajo konkretne geografske posledice. Ena od geografsko zelo pomembnih posledic je tudi lokalno oblikovanje priseljenjskih skupnosti, ki si delijo skupne lastnosti v geografskem, socialnem, ekonomskem, kulturnem, psihološkem in drugih smislih. V nadaljevanju so predstavljene nekatere ugotovitve analize anketnih podatkov.

Najprej smo želeli ugotoviti, v kakšni povezavi sta obsega potomstva v izvornih družinah (število otrok njihovih staršev) anketiranih parov. Glede na statistično pomembno pozitivno povezanost ($r=0,342$; $P<0,0005$) sklepamo, da je številnost otrok v izvornih družinah obeh partnerjev upoštevana vreden dejavnik izbire partnerjev.

Graf 4.46.: Potomstvo glede na skupno število otrok v izvornih družinah anketirank (vir: anketa 2004)

Časovno-geografsko oblikovanje partnerskih zvez priseljenega prebivalstva

Oblikovanje partnerskih zvez je ključnega pomena za vstop v starševstvo in realizacijo reproduktivnih ciljev. Za nastanek partnerskih zvez so odločilnega pomena stiki z različnimi, vendar največkrat določenimi skupinami prebivalstva in časovna izpostavljenost tem stikom (Josipovič, 2004: 119–23). S pomočjo podatkov o času, ko sta se partnerja spoznala oziroma poročila, ter o času vstopanja v starševstvo smo ugotavljali povezavo elementov ustvarjanja partnerskih zvez in realizacije rodnostnega obnašanja.

Podatki ankete kažejo, da se je zanemarljiv (1,4 %) delež anketiranih istega leta spoznal in vstopil v starševstvo. Enako zanemarljiv (0,9 %) delež se je ob tem istega leta še poročil. Pač pa je več kot petinski (20,7 %) delež tistih, ki so sklenili zakonsko zvezo in istega leta vstopili v starševstvo. Podoben (22,3 %) delež se je istega leta spoznal in sklenil zakonsko zvezo (vir: anketa, 2004). Vsi ostali (nad tri četrtine) so pred vstopom v starševstvo več kot eno leto bivali v zakonski ali zunajzakonski skupnosti. Iz tega lahko sklepamo, da so anketirani večinoma svoje potomstvo načrtovali.

Partnerske zveze niso nujno samo primarne, lahko so tudi sekundarne, torej preoblikovane ali reformirane, ko mesto enega od partnerjev prevzame drugi. Kooptiranje v partnerske zveze je kot pojav verjetno v porastu, saj je danes mnogo več primerov izgube partnerja zaradi ločitev (število le-teh iz leta v leto narašča (vir: SL 2004, SURS)), verjetno pa tudi zaradi smrti. Starostne razlike med poročenimi so namreč že dlje časa podobne in znašajo okrog tri leta (graf: 4.52.), ženske pa živijo v povprečju skoraj devet let dlje kot moški (vir: SL 2004, SURS). Nadomestitev partnerja mnogokrat pripelje do nove rodnostne situacije, ko se v prenovljeno partnersko zvezo rodi otrok. Na ta način so morebitni otroci iz prejšnje zveze enega ali obeh partnerjev dejansko dvojno šteti, kar vpliva na podatke o obsegu končnega potomstva. Zato smo ta vpliv pri presojanju realizacije rodnostnega obnašanja izločili oziroma obravnavali ločeno, o čemer je v nadaljevanju še govora.

Rodnostno obnašanje v odvisnosti od etnične pripadnosti in statusa priselitve

Realizacija rodnostnega obnašanja žensk v odvisnosti od etnične pripadnosti in podatka, ali je oseba priseljena ali ne, ima nekaj pomembnih značilnosti. Anketiranke smo razdelili dihotomno glede na to, ali se opredeljujejo za slovensko etnično pripadnost ali za katerokoli drugo. Dobljene skupine smo razdelili glede na podatek, ali je oseba priseljena ali ne.

Tako je realizirana rodnost žensk, ki so se opredelile kot Slovenke in so rojene v Sloveniji, v povprečju 1,88 otroka na žensko (preglednica 4.4.). Priseljene ženske, opredeljene kot Slovenke, pa so dosegle vrednost le 1,63, kar je

bistveno manj. Po drugi strani so ženske ostalih etničnih opredelitev nekdanje SFRJ ob podatku, da so se priselile, dosegle vrednost 1,89, kar je bistveno več od iste skupine, ki se je rodila v Sloveniji (1,53).

Iz tega lahko sklepamo, da sam podatek o priselitvi ni odločilen dejavnik različnega rodnostnega obnašanja. Prevladujoča etnična populacija v Sloveniji ima po anketnih podatkih praktično enako rodnost kot priseljene ženske ostalih etničnih pripadnosti skupaj. Pomembna razlika nastopi, ko iz skupine priseljenih žensk izločimo tiste, ki se opredeljujejo kot Slovenke. Njihova rodnost pa ni le občutno nižja od ostalih priseljenih žensk, temveč v enaki meri nižja tudi od Slovenk, rojenih v Sloveniji. Ob vsem tem pa je morda najbolj presenetljiv podatek, da je izrazito najnižjo rodnost med vsemi primerjanimi skupinami dosegla populacija žensk, rojenih v Sloveniji, ki pa se ne opredeljujejo kot Slovenke. Iz tega lahko izpeljemo še en sklep, in sicer da imajo potomci priseljencev, rojeni v Sloveniji, bistveno zoženo reprodukcijo v primerjavi z večinskimi prebivalstvom in v primerjavi z generacijo lastnih staršev. Primerjava treh rodov ali pokolenj tako kaže močan premik k zoženi reprodukciji.

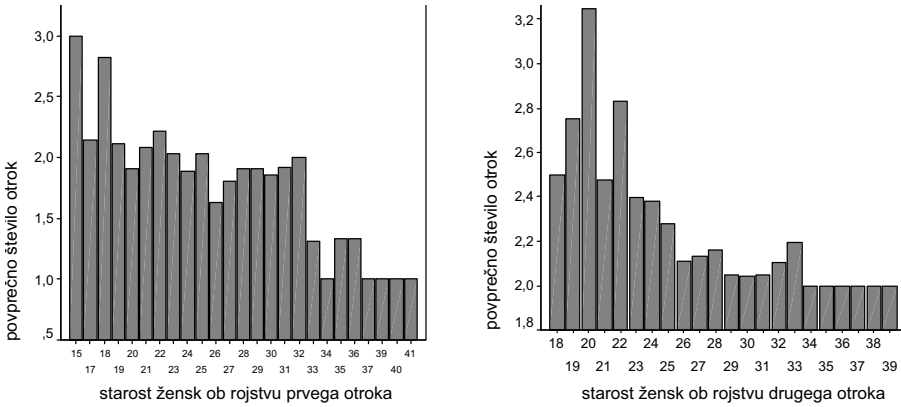
Preglednica 4.4.: Končno potomstvo glede na priselitev in narodnost (vir: anketa 2004)

Etnična pripadnost anketirank	Ali je oseba priseljena?	Povprečno število otrok
slovenska etnična pripadnost	Da	1,63
	Ne	1,88
	Skupaj	1,84
druge etnične pripadnosti (z območja nekdanje SFRJ)	Da	1,89
	Ne	1,53
	Skupaj	1,86
Skupaj	Da	1,87
	Ne	1,83
	Skupaj	1,86

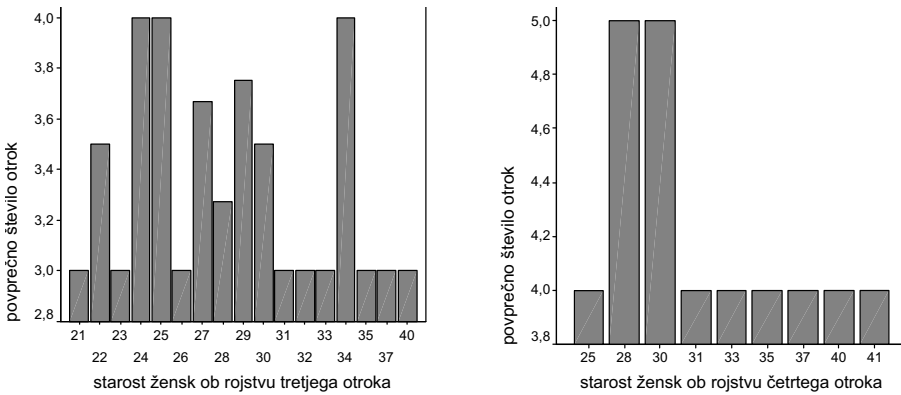
Odvisnost rodnostnega obnašanja od časovnega vstopa v materinstvo/ starševstvo

Starost staršev, predvsem pa mater, še vedno močno vpliva na stopnjo realizacije rodnostnega obnašanja. In sicer je časovni vstop v starševstvo obratno sorazmeren z obsegom končnega potomstva ($r=-0,351$; $P<0,0005$). Korelacijsko razmerje ($\eta=0,454$) kaže, da povezava ni v celoti linearna, saj nam pojasni preko 20 % variance, kar je občutno več kot v primeru uporabe Pearsonovega korelacijskega koeficienta (12,4 %). Moč in krivuljčnost povezave z vsakim nadaljnjim rojstvom še naraščata, saj se toliko bolj krajša čas potencialne izpostavitve zanositvi.

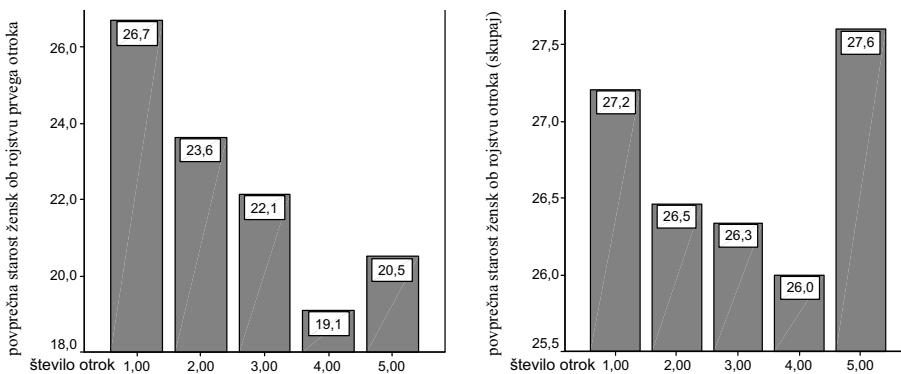
Graf 4.47.: Potomstvo in starost (dopolnjena leta) anketirank ob rojstvu prvega in drugega otroka (vir: anketa 2004)

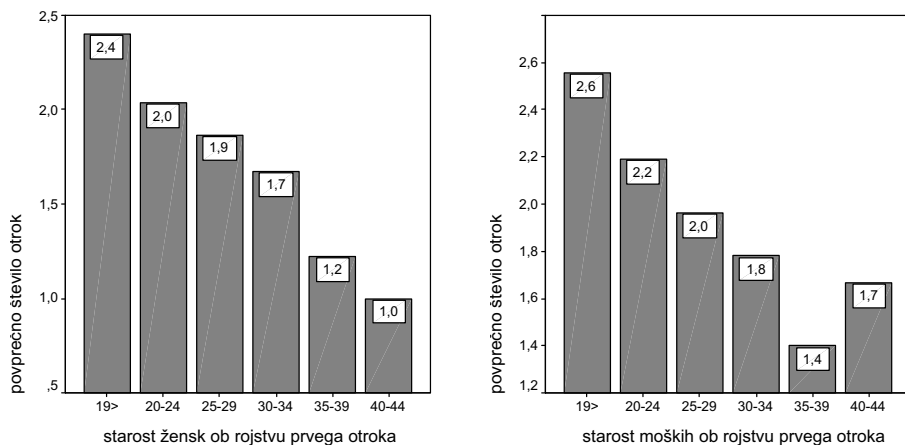
Graf 4.48.: Potomstvo in starost (dopolnjena leta) anketirank ob rojstvu tretjega in četrtega otroka (vir: anketa 2004)

Graf 4.49.: Povprečna starost ob rojstvu prvega otroka in ob rojstvu otroka in potomstvo anketirank (vir: anketa 2004)

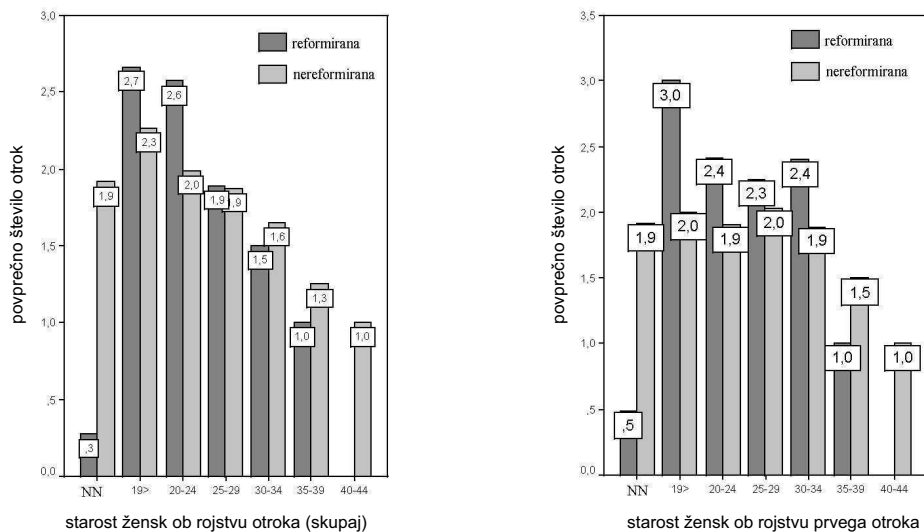

Graf 4.50.: Potomstvo v odvisnosti od starosti ob rojstvu prvega otroka in spola anketirancev (vir: anketa 2004)

Iz grafov lahko razberemo zelo jasno povezavo med starostjo ob rojstvu prvega otroka in končnim potomstvom anketiranih žensk in moških. Medtem ko je za ženske značilno, da se z višjo starostjo krivulja hitreje spušča, je pri moških krivulja strmejša v nižjih starostnih skupinah, po nizku v starostni skupini 35–39 pa se celo obrne navzgor.

Graf 4.51.: Potomstvo v odvisnosti od starosti ob rojstvu (prvega) otroka in tipa partnerskih zvez anketirank (vir: anketa 2004)

Grafa prikazujeta vpliv reformiranih oziroma preoblikovanih partnerskih zvez na končno potomstvo nuklearnih družin. Če primerjamo starost žensk ob prvem rojstvu s povprečno starostjo ob rojstvu otrok, vidimo, da je vpliv

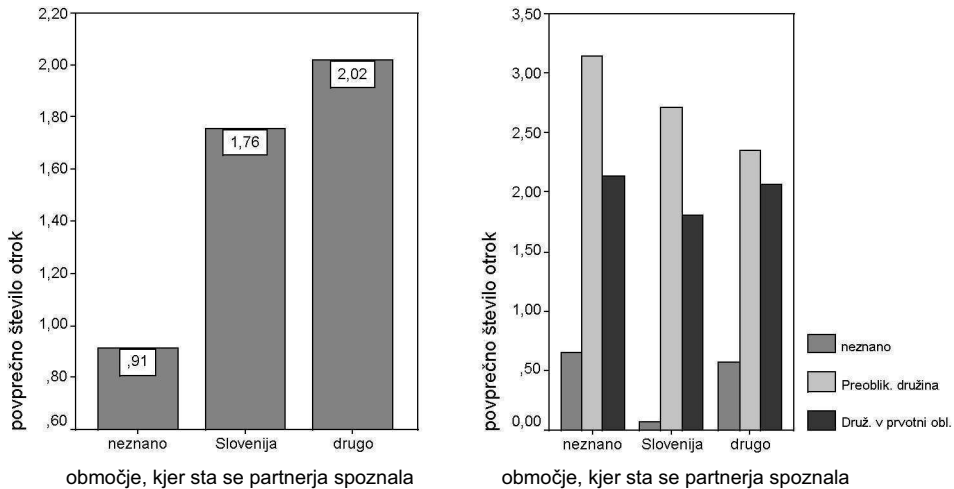
očiten še posebej v mlajših skupinah. Vzroki za to so predvsem v tem, da je ob razpadu partnerskih zvez z otroki večja verjetnost dobiti nadomestnega partnerja iz relativno mlajše populacije, ki je manj vezana in tako tudi manjkrat z dediščino preteklih partnerstev.

Graf 4.52.: Starostne razlike med poročenima partnerjema v Sloveniji 1970–2002 (vir: RR –prebivalstvo 2002, SURS)

Realizacija rodnostnega obnašanja v odvisnosti od kraja spoznavanja partnerjev

Graf 4.53.: Potomstvo anketiranih glede na kraj spoznavanja partnerjev in glede na preoblikovanost družine (vir: anketa 2004)

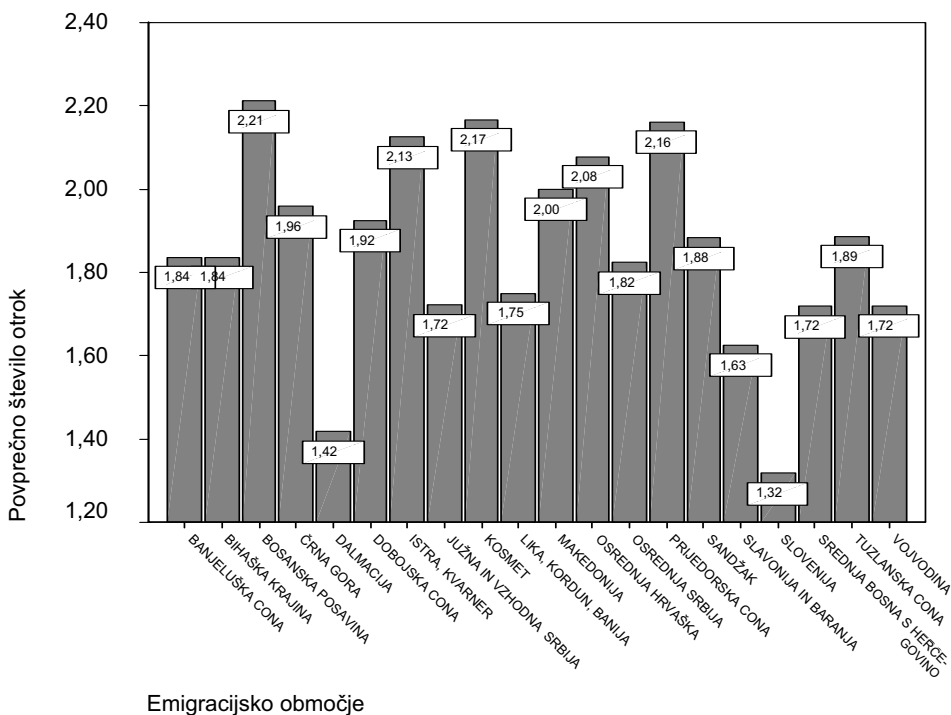

Kraji oziroma območja, kjer sta se partnerja spoznala, igrajo pomembno vlogo v realizaciji rodnostnega obnašanja. Ne glede na etnično pripadnost priseljenega prebivalstva je rodnost višja pri tistih partnerjih, ki so se spoznali že pred priselitvijo. Razlika je precejšnja (graf 4.53.). Če izločimo vpliv reformiranih družin oziroma primerjamo tip družine, pa pride do izraza zanimiv detajl. Partnerji, ki so se spoznali v Sloveniji, so v svoji reformirani družini precej dvignili rodnost, ki je bistveno višja od primerljive skupine, ki se je spoznala že pred priselitvijo.

Realizacija rodnostnega obnašanja v odvisnosti od emigracijskega območja in narodnosti ter prostorskega stratuma priselitve

Rodnost narašča z zmanjševanjem koncentracije priseljenega prebivalstva. Na nek način je to logično, saj je koncentracija priseljenega prebivalstva močno povezana z urbanostjo. Urbani prostor pa predvsem zaradi geografskih dejavnikov (velike gostote prebivalstva, s tem povezane manjše bivalne površine, koncentracije funkcij itd.) ne omogoča tolikšne rodnosti kot podeželje. V

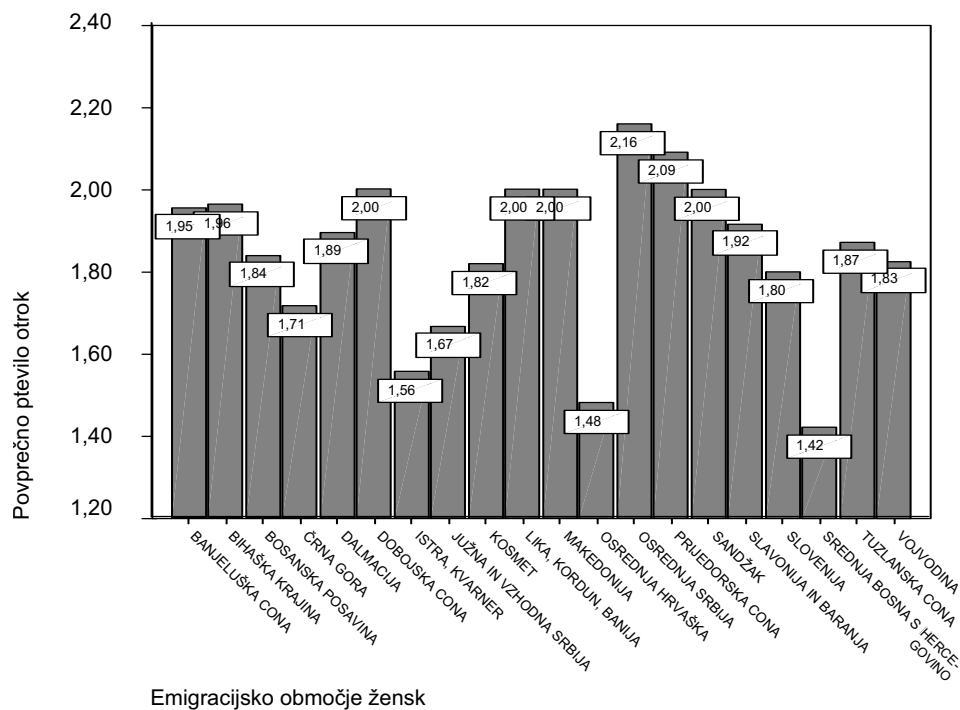
Graf 4.54.: Povprečno število otrok v partnerskih zvezah anketiranih moških (vir: anketa 2004)

primeru priseljenega prebivalstva, ki se prostorsko organizira drugače od preostalega prebivalstva, obstajajo pomembnejše razlike glede na lokalno gostoto priseljenega prebivalstva kot pa glede na tip (urbanost) naselja. Anketni podatki so pokazali, da je v območju, kjer je gostota priseljenih anketirancev nad državnim povprečjem, realizacija rodnostnega obnašanja nekoliko nižja (1,65 otroka na anketirane) od območja s podpovprečno zastopanostjo priseljenih (1,82 otroka na anketirane). Po drugi strani imajo anketirani iz urbanih območij 1,71 otroka, iz podeželskih pa 1,78 otroka (vir: anketa 2004). Na rodnost torej bolj vpliva koncentracija priseljenega prebivalstva kot pa sam status urbanosti ali ruralnosti oziroma ustrezne prostorske centrifugalne gradacije.

Rodnost se v odvisnosti od emigracijskega območja znatno spreminja. Vendar to spreminjanje ni tolikšno, kot je variiranje rodnosti prebivalstva v samih izvornih območjih. To opozarja na velik pomen asimilacije rodnostnega obnašanja povsod tam, kjer so bile regionalne razlike v izvornih območjih velike. Priseljeno prebivalstvo je svoje »tradicionalne« rodnostne navade (rodnost prednikov) prilagodilo novim življenjskim pogojem, kar se je odrazilo v drastičnem znižanju rodnosti pod samoobnovitveno raven.

Graf 4.55.: Povprečno število otrok v partnerskih zvezah anketiranih žensk (vir: anketa 2004)

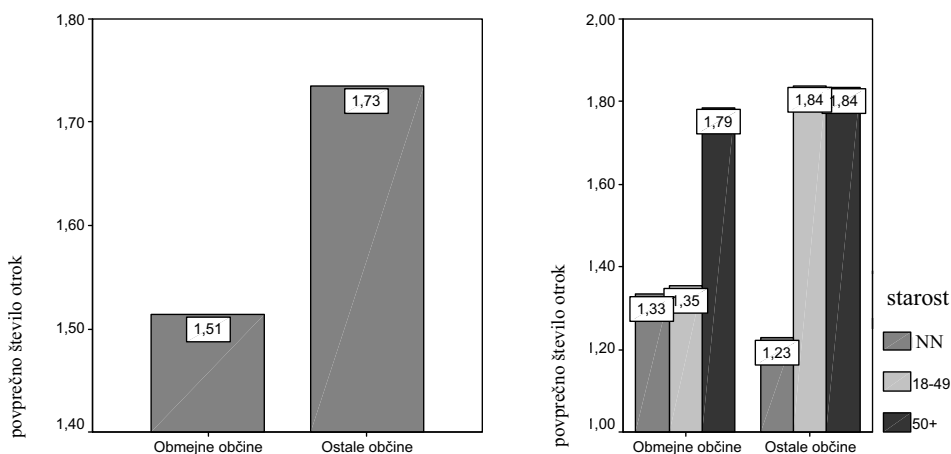
Rodnost v obmejnem pasu s Hrvaško

V obmejnem pasu s Hrvaško se razmere pomembno razlikujejo od ostalih območij. Obmejni pas smo prostorsko definirali s tistimi občinami, katerih del meje se pokriva tudi z državno mejo. Na slovenski strani meje gre skupno za 29 občin, ki si od severovzhoda proti jugozahodu in nato proti zahodu sledijo takole: Lendava, Črenšovci, Razkrižje, Ljutomer, Ormož, Zavrč, Gorišnica, Videm, Podlehnik, Žetale, Rogatec, Rogaška Slatina, Podčetrtek, Bistrica ob Sotli, Brežice, Krško, Šentjernej, Novo mesto, Metlika, Črnomelj, Kočevje, Kostel, Osilnica, Loški Potok, Loška dolina, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Koper in Piran.

Zanimalo nas je, kako geografski faktor bližine meje oziroma kontaktnega prostora vpliva na realizacijo rodnostnega obnašanja. Podatki nam kažejo, da gre v primeru območja ob hrvaški meji za priseljitveno območje, kjer prevladujejo priseljeni iz Hrvaške, ki so največkrat tudi Hrvati v etničnem smislu. Podatki ankete in popisni podatki (vir: popis 1991, 2002, SURS) to potrjujejo. Za obmejno območje je značilna bistveno drugačna etnična struktura, ki je v odvisnosti od priseljitvenih območij.

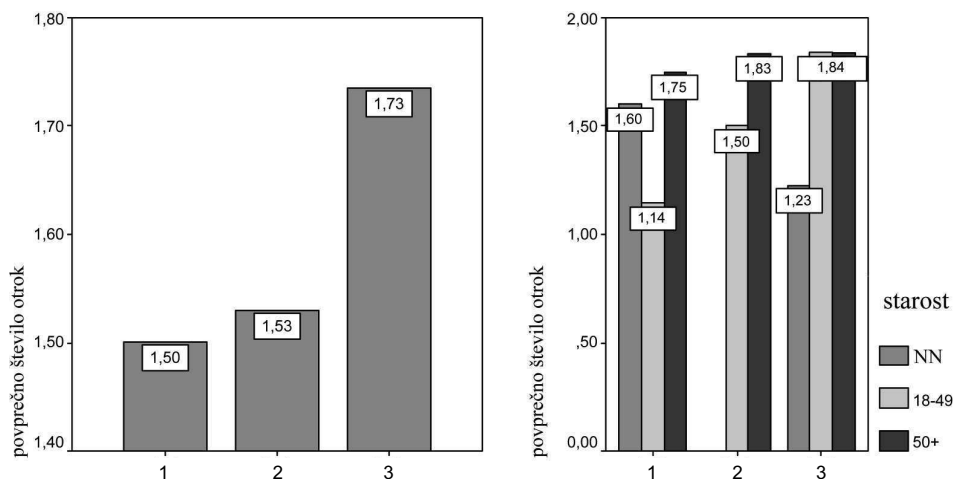
Tudi glede rodnostnega obnašanja obstajajo pomembne razlike med obmejnimi območjem in preostankom Slovenije. Medtem ko je povprečno število otrok anketiranih žensk v obmejnih občinah le malenkost nad 1,5 otroka, je v ostalih občinah nad 1,7. Generator te razlike ni toliko realizirano končno potomstvo, kakor kaže naslednja slika, pač pa zelo okrnjena reprodukcija rodne kontingenta. Če je razlika pri ženskah, ki so zaključile rodno dobo, le na ravni pol desetinke, se te razlike pri mlajših nabere za 0,49 ali v povprečju za 'pol' otroka. Tolikšna razlika opozarja na bistveno drugačne pogoje odločanja o številu otrok v obmejnem prostoru, kar kaže tudi na globoko krizo reprodukcije.

Graf 4.56.: Potomstvo v odvisnosti od obmejnosti in starosti anketirank (vir: anketa 2004)

Želeli smo preveriti tudi, ali na predstavljene rezultate vpliva močno urbanizirani prostor Slovenske Istre. Izkaže se, da to območje pravzaprav dviguje povprečje obmejnega prostora in da je kriza globlja v ostalih občinah ob meji s Hrvaško. Naslednji dve sliki prikazujeta tudi starostno razporeditev rojstev, kjer se še poudari problem nizke realizacije rodnostnega obnašanja rodnega kontingenta. Tako mlajši kontingent zaostaja za starejšim tako v Istri kot v drugih obmejnih občinah. V slednjih je situacija kritična, saj je realizacija rodnostnega obnašanja mlajšega kontingenta komaj nekaj nad ravni enega otroka na žensko. Povprečna starost mlajšega kontingenta v obmejnih in ostalih občinah je zelo podobna. Razlika znaša manj kot eno leto, kar ne dopušča sklepa, da bi starostna specifičnost prinašala pomembnejša odstopanja (graf 4.55.).

Graf 4.57.: Potomstvo v odvisnosti od obmejnosti in starosti anketirank (1 – občine ob meji s Hrvaško brez Slovenske Istre; 2 – občine Slovenske Istre; 3 – ostale občine) (vir: anketa 2004)

Glede na spremembe etničnih opredelitev, lahko postavimo vprašanje, kdo so bili tisti, ki so si najbolj premišljevali ob opredeljevanju o etničnosti med popisoma 1991 in 2002. Po spremembah podatkov o izvornih območjih, kjer je delež Hrvaške na račun Bosne in Hercegovine precej upadel, bi lahko sklepali, da je šlo za to predvsem pri delu kajkavskih Hrvatov iz obmejnih območij Hrvaške blizu meje s Slovenijo. Ti izhajajo tudi iz Sloveniji kulturološko najsorodnejšega območja.

VPLIV PRISELJEVANJA NA POTEK DEMOGRAFSKEGA PREHODA V SLOVENIJI

Priseljevanje v Slovenijo ni podaljšalo oziroma zaustavilo demografskega prehoda v Sloveniji, kot se to zmotno domneva (npr. Dolenc, 2003: 193–4), pač pa je povzročilo, da so bile spremembe še izrazitejše. To lahko dokažemo z generacijskimi vrednostmi končnega potomstva, ki kažejo, da se je krivulja zniževanja končnega potomstva spuščala enakomerno in da glede na povečan obseg generacij, ki so se od priseljevanja številčno najbolj okrepile, v svojih starostnih skupinah niso povečale tudi končnega potomstva. Transverzalni podatki kažejo sovpadanje zastoja v upadanju celotne rodnosti z obdobji izdatnejšega priseljevanja. Poglobljena analiza pa nam kaže, da je pri tem igral najpomembnejšo vlogo starostni efekt, ki ni bil v neposredni zvezi s priseljevanjem.

Iz grafa 5.1. je razvidno, da se je celotna rodnost – ob stagnaciji v sedemdesetih – že v prvi polovici osemdesetih naglo spustila, kar je v nasprotju s takrat obstoječim trendom naglega povečevanja števila priseljencev. Černič-Isteničeva je ugotovila, da je v obdobju konca šestdesetih in sedemdesetih korelacija rodnosti do priseljevanja negativna, v osemdesetih pa visoka in pozitivna (1994: 71–2). Ob tem je nujno potrebno opomniti, da situacije v osemdesetih ne moremo izvzemati iz celote, kajti arbitrarna odločitev o časovnem intervalu opazovanja močno vpliva na rezultate. Kako sicer pojasniti relativno visoko in skokovito povečanje migracijskega salda v ‘prvem’ (ibid.) obdobju s splošnim nižanjem vrednosti celotne rodnosti v Sloveniji, ob hkratnem strmem upadanju in sovpadanju vrednosti celotne rodnosti in migracijskega salda? Gre torej za popolnoma zgrešeno posploševanje situacije v osemdesetih na situacijo v sedemdesetih. To posploševanje zajema tezo, da se je z upadom priseljevanja znižala tudi rodnost. Taka teza je v popolni kontradikciji s situacijo v sedemdesetih, ko je priseljevanje skokovito naraščalo, rodnost pa je kljub temu padala. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, je priseljevanje – integralno gledano – vplivalo dejansko na skrajšanje demografskega prehoda, oziroma je povzročilo strmejši prehod v drugo demografsko tranzicijo.

Da dejansko priselitve niso mogle zaustaviti demografskega prehoda, je razvidno tudi iz podatkov o končnem potomstvu priseljenk. Le-to je, kot smo že pokazali, v povprečju nižje od tistega pri Slovenkah. To pa pomeni ravno nasprotno, namreč da so priseljenke prispevale k hitremu upadanju transversalnih vrednosti rodnosti v osemdesetih.

Presojanje vplivov priseljevanja na potek demografskega prehoda preko celotne rodnosti je problematično iz več razlogov. Kot smo pokazali že v metodološkem delu, so transverzalni kazalniki pod močnim vplivom trenutnih dejavnikov, posebej še sprememb povprečne starosti mater ob rojstvu otrok. Vpliv teh sprememb je tako velik, da je lahko letna vrednost precenjena ali podcenjena tudi za več kot desetino (graf 3.9.). To pa je bistveno več, kot lahko na vrednosti celotne rodnosti vplivajo kvantitativne spremembe rodnostnega obnašanja, ki so po svoji naravi dolgoročne. To potrjujejo tudi longitudinalni kazalniki.

NIHAJ V KRIVULJI CELOTNE RODNOSTI V SEDEMDESETIH V SLOVENIJI

Rahel nihaj vrednosti kazalnika celotne rodnosti navzgor v sedemdesetih letih 20. stoletja so navadno razlagali kot posledico priseljevanja, ki je imelo v drugi polovici sedemdesetih največje razsežnosti v Sloveniji. V tem obdobju je neto imigracija presegala 8000 oseb. To je pomenilo približno 4000 žensk, saj je bilo priseljevanje takrat spolno dokaj uravnoteženo. Če prisodimo tem ženskam tedaj veljavne proporce rojevanja po starosti, ugotovimo, da je bilo to število premajhno, da bi lahko pomembneje vplivalo na dvig celotne rodnosti. V tistem obdobju je bilo namreč vsako leto rojenih okrog 30 tisoč otrok. Torej bi morala vsaka ženska, ki je takrat prišla, roditi bistveno več od povprečja, če bi ta skupina žensk (manj kot 13 % nasproti 30 tisoč ženskam vsako leto udeleženi v reprodukcijo) želela 'dvigniti' celotno rodnost. Če bi – hipotetično vzeto – 4000 žensk želelo prispevati dvig za 0,1 vrednosti celotne rodnosti, bi ob predpostavki, da so ostale ženske imele celotno rodnost natančno 2,0, morale same doseči celotno rodnost v višini 2,75. Vemo pa, da se to ni dogajalo, o čemer pričajo tudi popisni podatki (vir: Popis prebivalstva 2002, SURS). Za oris si lahko predstavimo naslednji izračun: vzemimo hipotetični rodni kontingent x v velikosti 26.000 in rodni kontingent y v velikosti 4000. Skupna velikost rodnega kontingenta je 30.000. Ta populacija mora ob celotni rodnosti 2,1 roditi skupno 63.000 otrok. Če ima rodni kontingent x celotno rodnost natanko 2,0, potem bo v skupno število rojenih prispeval 52.000 rojenih. Preostanek 11.000 rojenih pa bo morala zagotoviti populacija y . To pomeni celotno rodnost 2,75!

Povezovanje naraščanja celotne rodnosti z naraščanjem priseljevanja je bilo v slovenski literaturi pogosto. Celo v zadnjem času, ko imamo na voljo številne metode preverjanja, nekateri avtorji (npr. Dolenc, 2003: 193–4), trdijo, da je priseljevanje vplivalo na podaljšanje demografskega prehoda. To z drugimi besedami pomeni, da so s svojo višjo rodnostjo prispevali k ohranjanju relativno višjih vrednosti celotne rodnosti. Druga skupina avtorjev (npr. Černič Istenič,

1994b: 68, 71–2) povezuje višje vrednosti celotne rodnosti z višjim priseljevanjem in posledično višjo rodnost priseljenk na podlagi korelacijske analize. Iz tega so avtorji sklepali, da se je rodnost pod vplivom priselitev najprej zvišala, ko pa so začele priselitve usihati, pa se je tudi rodnost močno zmanjšala (ibid.). Iz prej obrazloženega vidimo, kako zmotno zna biti prisojanje vzročno-posledične zveze pojavom, ki zgolj do neke mere kovariirajo. Pojavljali pa so se tudi drugačni zaključki predvsem v tem smislu, da je to vprašanje zaradi pomanjkanja ustrežnejših podatkov težko natančno opredeliti (npr. Šircelj, 1990). V omenjenem prispevku je bil nazorno prikazan vpliv uporabe dveh različnih kazalnikov, od katerih je vsak vodil v povsem drugačen sklep (ibid.).

Pravi odgovor pri pojasnjevanju stagnacije oziroma rahlega zviševanja celotne rodnosti v sedemdesetih letih 20. stoletja moramo iskati v časovnem prerazporejanju rojstev. Danes lahko na podlagi statističnih podatkov za nazaj vidimo, da je končna rodnost po posameznih generacijah bistveno nižja od transverzalnih vrednosti celotne rodnosti (graf 3.6.). To pomeni, da so z zniževanjem povprečne starosti ob rojstvu otroka sprva bile vrednosti celotne rodnosti precenjene, vendar so kazale tendenco zniževanja. S tem se je končno potomstvo krčilo v resnici še hitreje. Ko sta celotna rodnost in končno potomstvo prišla na vrednosti okrog 2 otroka na žensko, se je začel povratni učinek povprečnega pomlajevanja žensk ob rojevanju. To je vrednosti v sedemdesetih rahlo zanihalo navzgor, s tem pa je sovpadla neto imigracijska krivulja, kar je privedlo do množice napačnih sklepanj. Slednje se je zgodilo še posebej zato, ker sta si obe krivulji zvesto sledili v svojem upadu skozi osemdeseta leta 20. stoletja.

Do pomlajevanja žensk ob rojevanju je prišlo predvsem zaradi postopne sekularizacije družbe, odmikanja od nekaterih tradicionalnih vrednot in norm, močne urbanizacije in deagrariacije, socialistične politike enakosti spolov v smislu zaposlitve in s tem omogočene ženske samostojnosti oziroma ekonomske neodvisnosti od moškega ali družine. Čas socializma je relativiziral vrednost izobraževanja v odnosu na današnji čas. Le-to je bilo sicer vrednota, vendar je bila močna vrednota tudi ekonomska neodvisnost. V nekakšnem spopadu med njima je izšla ženska kot sicer bistveno bolj izobrazena od preteklih obdobij, hkrati pa praktično v smislu ženske populacije v celoti zaposlena. Socialistična družbena ureditev je omogočala, da so ljudje lahko relativno enostavno preživeli, če so imeli službo. Stopnja izobrazbe je bila ob tem relativizirana, saj je bila kot osnova za različna plačna razmerja manj pomembna. Dokaj majhen plačni razpon je po svoje prispeval k manjši stimulativnosti izobraževanja. Na ta način se je dosegala zelo zgodnja zaposlitev, ki je ob dostopnosti stanovanj omogočala hitro osamosvajanje in zgodnje ustvarjanje družine. Slednja je kot vrednota sama na sebi bila in ostala zelo močna in cenjena.

Zakaj je bila (in je še) norma o dveh otrocih tako močna, je posebno vprašanje. Dejstvo pa je, da je ta norma stara praktično celo stoletje. To lahko vidimo iz kohortnih podatkov mnogih, tudi zadnjega popisa. Ob ugotovitvi,

da so ženske v starosti nad 85 let komajda imele nekaj nad dva otroka, nam je jasno, kako zgodaj se je ta norma že udejanila in ima svojo logično veljavo še danes (vir: Popis 2002, SURS).

Ob doseganju enake norme, torej ob rojevanju dveh otrok v povprečju na žensko, je k obliki krivulje vrednosti celotne rodnosti dejansko prispevalo pomlajevanje žensk ob rojstvu otrok, o vzrokih tega pomlajevanja pa smo že govorili. Tem vzrokom moramo pripisati še enega. Da so se vrednosti končnega potomstva obdržale tako dolgo na dveh otrocih na žensko, moramo pripisati tudi realnemu zoženju tistega dela ženske populacije, ki po zaključku rodnega obdobja ni imel otrok. Kakor so to razliko sprva pokrivala ženske z relativno višjim končnim potomstvom, tako je kasneje pri vzdrževanju vrednosti kazalnikov okrog dve prispevala čedalje večja udeležba žensk v reprodukciji, ki je postala skoraj univerzalna. Po nekaterih podatkih je v starostni skupini 50–55 delež žensk brez otrok znašal le 2,6 % (prim. Kožuh-Novak, 1998: 42). To sicer povsem ne ustreza popisnim podatkom, a je deloma možno pojasniti s krajšim doživetjem.

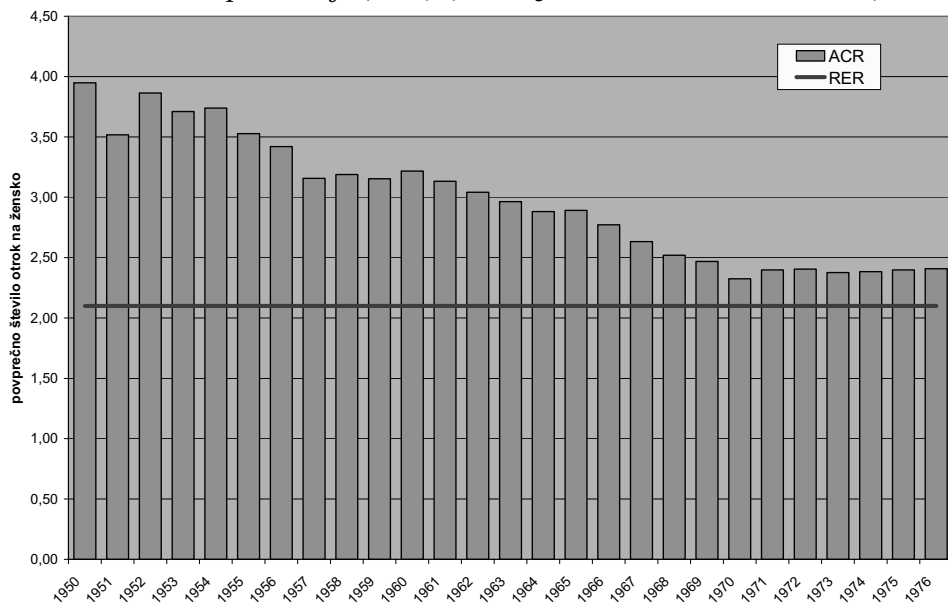
Tako gre zgolj demografskemu efektu starosti in zastopanosti v reprodukciji pripisati nihaj krivulje vrednosti celotne rodnosti navzgor v sedemdesetih letih. Te vrednosti so pomenile po eni strani vrhunec obdobja zadnjih tridesetih let. Obenem pa so pomenile tudi tisto zalogo vrednosti, na račun katere so se od osemdesetih let dalje vrednosti začele drastično zniževati. K temu je prispevalo podaljševanje izobraževanja, kasnejše zaposlovanje in osamosvajanje žensk od izvornih družin, večje težave pri pridobitvi stanovanja ter še vrsta drugih dejavnikov. Našteti so omenjeni zato, ker so eni izmed vzrokov omenjenega nihaja, po sili razmer pa tudi neposredne in posredne posledice. Vrednostni sistem se je v zadnji polovici stoletja toliko zasukal v smer določene osebne gotovosti, da je bilo prebivalstvo izpostavljeno demografskemu stresu, ki je rezultiral v demografskem krču in drastično zmanjšani rodnosti zadnjih desetih let. Če so bila osemdeseta leta v smislu upadanja vrednosti celotne rodnosti pričakovano podcenjena zaradi učinka sedemdesetih, se je kljub temu že v tistem obdobju takoimenovane gospodarske stabilizacije v bivši SFRJ in povečane osebne negotovosti dogodil prvi premik k odlaganju rojstev. Ta premik pospešijo družbene zahteve po čedalje višji izobrazbi, ki se v vsej svoji absurdnosti kažejo posebej v zadnjih nekaj letih. Čedalje višja izobrazba je prispevala k še večji odvisnosti mladih od izvornih družin, pospremljeni z vsesplošnimi težavami ob pridobivanju stalne zaposlitve in lastnega stanovanja. Našteto je del železnega repertoarja večine mladih pri nas (Ule, 2005). Seveda današnji vrednostni sistem pri mladih korenini v oblikovanju vrednostnega sistema njihovih staršev, ki izhajajo iz drugačnega družbenega sistema, nevajenega surovo tekmovati na trgu za naklonjenost potrošnikov. Ob hkratnem krčenju socialnih pravic v kapitalistični družbeni ureditvi pod krinko hitrejšega gospodarskega razvoja se je kontingent mladih v veliki meri soočil z lastno nemočjo. Konkurenca na vseh področjih je pripeljala do solidarnosti kapitala, ki ne izbira sredstev

v maksimiranju svojih dobičkov, s čimer postavlja zaposlene v suženjsko razmerje do lastnikov kapitala (npr. Kanduč, 2004a; 2004b). Zaposleni tako ne dajejo veliko prostora morebitnim novim zaposlenim, ker se bojijo za lastno delovno mesto, s tem se zmanjšuje solidarnost med zaposlenimi, ki na ta način izgubijo možnost vplivanja na lastnike kapitala (ibid.). V opisanih razmerah družbene neenakosti je ženska delovna sila prizadeta še toliko bolj, saj kapitalu kratkoročno za obnavljanje prebivalstva ni mar. Danes že vidimo plačna in zaposlitvena neskladja med moškimi in ženskami obkrat v škodo žensk. Na ta način se le še pogloblja reproduktivna kriza. Odlaganje rojstev vodi v še višjo povprečno starost ob rojstvu, slednje pa posledično vodi tudi v zožen obseg števila rojenih otrok na žensko. Reprodukivne težave s starostjo naraščajo, s tem pa se povečujejo stresni dejavniki (npr. Pinter et al., 2003; Meden-Vrtovec et al., 2003). Pričakujemo lahko, da se bodo sedanje razmere še zaostrele, saj brez ukrepov demografske politike ne more priti do sprememb, preden se prebivalstvo na nove razmere ne privadi. To pa lahko traja zelo dolgo časa, za sabo pa lahko pelje korenito spremenjen vrednostni sistem, znotraj katerega reprodukcija sploh ne bo več zavzemala mesta.

POSPEŠEN TEMPO DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Priseljene ženske so s svojim rodnostnim obnašanjem demografski prehod še pospešile, saj so povečale vrednosti celotne rodnosti na račun tempa rodnosti, ne pa na račun priseljevanja. Priseljenke so sprva s hitrim vstopom v starševstvo le malenkostno (tudi zaradi nizkega številčnega deleža) prispevale k dvigu prečnih vrednosti rodnosti, ker pa so rojevanje zaključile v manjšem obsegu, so dejansko rodnost nižale. Na ta način se je prehod izvršil še prej, saj so vrednosti celotne rodnosti strmoglavile hitreje, kot bi sicer. Dodaten vpliv na pospeševanje demografskega prehoda in vstop v drugo tranzicijo pa so dosegle s tem, da so postopno začele še odlagati rojstva, kar je obseg končnega potomstva še bolj skrčilo. Po drugi strani pa se je tako v Sloveniji kot celotni SFRJ v začetku sedemdesetih izrazil tempo-efekt rojevanja, o čemer priča tudi graf 5.1. Iz slednjega je razvidno, da se po nižku leta 1970 vrednosti ACR znova nekoliko dvignejo, analogno situaciji v Sloveniji, kar pomeni, da se je podoben proces odvijal pravzaprav na območju celotne SFRJ, s tem da so bile vrednosti ACR za približno 0,2 višje (graf 5.1.).

Graf 5.1.: Aproximativna celotna rodnost (ACR) v SFRJ v obdobju 1950–1976 in raven enostavne reprodukcije (RER) (vir: SGJ–54–78, SZS, lastni izračuni)

OPREDELITEV VZROKOV PRISELJEVANJA V SLOVENIJO

Že v teoretskih izhodiščih smo se ustavili ob teorijah migracij in pri vprašanju vzročnosti migracij. Slovenija je lep primer držav, ki so pred svojim nastankom veljale za pretežno imigracijsko območje znotraj večjih državnih združb. Zato Slovenija predstavlja tudi poligon spremembe selilnih vzorcev in prostorskih obrazcev v prehodu od notranjih k zunanjim selitvam. Notranje migracije v SFRJ so bile za prebivalstvo po svojih globljih (pravih) vzrokih nezavedne. Zavedne so bile zgolj na ravni laično ljudskega površnega prepoznavanja okoliščin oziroma kvazi-vzrokov. Pogosto predstavljane kot ekonomske migracije, katerih bistvo vzročnosti je bilo za večino občestva nepoznano, so bile vendarle v ozadju s politično-geografskimi motivi dirigirane migracije. Izvajanje tega načrta so prevzele politične sile, ki so bile naklonjene velikosrbskemu ekspanzionizmu znotraj SFRJ kot države vseh Srbov (prim. Pleterski, 1986: 152). Imigracija v Slovenijo je bila le del te zgodbe, katere žarišče je bilo usmerjeno v Bosno in Hercegovino ter Hrvaško s ciljem spremembe etnične strukture v prid srbstvu oziroma jugoslovanstvu.

Če štejemo, da so na imigracijo v Slovenijo odločilno vplivali ekonomski dejavniki, kako naj potem razložimo, zakaj so se gradile tovarne v Sloveniji na območjih, kjer ni bilo na razpolago naravnih virov, ki bi jo opravičevali, zakaj so se po drugi svetovni vojni najprej priseljevali Hrvati iz Hrvaške, zakaj je val srbskega naseljevanja v Slovenijo prišel šele v sedemdesetih in osemdesetih, val Bošnjakov-muslimanov pa šele koncem sedemdesetih. Kako razložiti stratifikacijo poklicev in starost ob priselitvi oziroma zaposlitvi v Sloveniji, zakaj so daleč nadpovprečne deleže vodstvenih kadrov širom SFRJ zasedali Črnogorci in Srbi, glede na delež prebivalstva, ki so ga predstavljali? Zakaj so najmlajše migrante predstavljali ravno Bošnjaki-muslimani, zakaj bi veljala privlačnost Slovenije nad npr. Bosno in Hercegovino, ko pa so bile plače znotraj SFRJ med seboj bistveno manj različne, zakaj bi se priseljevali prebivalci z območij, kjer je bila stopnja brezposelnosti na primerljivi ali celo na nižji ravni kot v Sloveniji? Zakaj bi si prebivalci želeli zapustiti rodne kraje tako masovno, če anketni podatki kažejo, da te želje niso imeli in so si prizadevali storiti vse za povratek? Masovnost pa se je zgodila šele kot domino-efekt in verižna migracija, saj nekatera območja izrazito izstopajo po deležu, ki so ga prispevala k imigraciji. Neizpodbitno je, da ekonomskost migracij s podatki zlahka pokažemo, vendar je to prelahek odgovor, če želimo raztolmačiti zapletene razmere v SFRJ

v času, ko so se migracije odvijale. Vemo pa, da se niso začele takoj po vojni, pač pa je bilo treba infrastrukturo za priseljevanje šele pripraviti.

PROBLEMATIKA DEJAVNIKOV MIGRACIJ

Smiselno se je vprašati, kako so dejavniki po Klinarju (1976: 27–30) vplivali na priseljevanje v Slovenijo. Klinar (*ibid.*) je motive združil v tri skupine:

- ekonomski in demografski (reševanje eksistence, izboljšanje ekonomskega položaja, prenaseljenost ...);
- politični in vojaški (različne oblike prisilnega preseljevanja);
- osebni in družinski (najbolj raznovrstni, med ostalim tudi izobraževanje itd.).

Isti avtor je v sklopu raziskave o jugoslovanski delovni migraciji v ZRN (Klinar, 1976) evropske migracije opredelil kot relativno prostovoljne, ekonomske, začasne in v glavnem organizirane migracije. Izpostavil je njihovo prostovoljnost, kar ni nujno v skladu z organiziranostjo, ki je bila njihova glavna determinanta. V nadaljevanju opredeli vse temeljne značilnosti, s tem da ekonomske dejavnike ne opredeljuje posebej, temveč jih podmensko vključuje v sklop prostovoljnosti migracij. To je problematično iz več razlogov, najpomembnejši pa je ta, da vseh dejavnikov ne moremo zvesti na raven njihovega ekonomskega vidika ali celo ekonomskosti. Po drugi strani je treba omenjeno študijo razumeti v okviru tedanjega prevladujočega gledanja na migracije v smislu teorije 'potisk-poteg'. Zanimivo je, da Klinar vendarle opaža, da gre za relativno – lahko bi razumeli celo navidezno – prostovoljne migracije, pri čemer prostovoljnost postavlja kot osnovo, ki sploh omogoča primerjavo migrantskih skupin. Po njegovem mnenju je veliko vprašanje, ali lahko razlike med migranti pridejo do izraza, če so migracije prisilne, češ da so v takem primeru motivi migrantov brezpredmetni. Z omenjeno problematičnostjo se je mogoče deloma strinjati, ne pa tudi z implicirano trditvijo, da so v takih razmerah motivi migrantov brezpredmetni. Tako stališče je skrajno problematično ne glede na čas, ko je omenjeno delo nastajalo. V nadaljevanju je na primeru nekdanje SFRJ tako stališče problematizirano.

Pogled na prvo razčlemba kaže, da je med različnimi skupinami dejavnikov težko potegniti ostro ločnico. Konec koncev so motivi iz tretje skupine pravzaprav tudi demografski. Morda bi jih bilo bolje ločiti v dve večji skupini, kot so prisilne in (navidezno) prostovoljne migracije. Navidezno zato, ker velikokrat ljudje niso resnični vladarji situacij, v katerih se znajdejo, in so prepuščeni toku, ki jih zajame. Sam tok pa ni nujno primarno vojaški ali političen.

Ko tako opazujemo selitve v nekdanji SFRJ, lahko opazimo prav to značilnost, ki je prostorsko in regionalno-geografsko bolj ali manj določena. To pomeni, da gre za bolj ali manj ista območja izseljevanja, ki se močneje izseljujejo. Zopet na drugi strani pa so območja, ki imajo zelo nizko (e)migracijsko dinamiko.

Želje po preselitvi

Zanimivo je, da se na spisku želja niti enkrat ne pojavijo želje po preselitvi v nove članice EU. To potrjuje tezo o pomembnosti zavesti o idealiziranih 'ciljnih' državah (prim. Šakaja, 2002). To je lep dokaz, zakaj Slovenija ni v večji meri na spisku potencialnih migrantov iz drugih delov sveta (razen za območje nekdanje SFRJ in njene neposredne okolice).

K selitvi so nadpovprečno naklonjeni anketirani, ki so se opredelili kot Bošnjaki (le 26 % se jih ne bi preselilo) in Srbi (31 %). Najmanj naklonjeni preseljevanju so anketirani, opredeljeni kot Črnogorci (47 %) in Hrvati (40 %). Za primerjavo povejmo, da se anketirani, opredeljeni kot Slovenci, ne bi selili v 31 %. Med tremi glavnimi etničnimi skupinami, reprezentiranimi med priseljenskim prebivalstvom, so torej pomembne razlike. Hrvati so najmanj naklonjeni preseljevanju ne glede na to, da imajo do svojih izvornih območij relativno najkrajšo pot, če izvzamemo Črnogorce, ki so najoddaljenejši, saj je med Srbi največ tistih iz Bosne in Hercegovine (vir: anketa 2004).

Kdor se seli, je načeloma bolj odprt za prilaganje kot tisti, ki se ne seli. Vendar lahko na to splošno sliko vpliva tip selitve in selilca. V jugoslovanskem času, ko je šlo za selitve znotraj skupne države, je za določene profile priseljencev, npr. za predstavnike državotvornih ustanov, predvsem pa za dirigirane migracije, včasih prevladala tudi drugačna drža, katere značilnost je bilo ohranjanje govorjenega jezika, specifične druge navade itd. (prim. Mežnarić, 1986: 67; vir: anketa 2004).

Ekonomski vidiki priseljevanja v Slovenijo

Jugoslavija je bila ob svojem nastanku izrazito agrarna država. Po drugi svetovni vojni je imela še vedno preko 10 milijonov kmečkega prebivalstva, kar je pomenilo dve tretjini prebivalstva. Po popisu 1948 je 10,646 milijona kmečkega prebivalstva predstavljalo 67,2 % prebivalstva, že v naslednjih petih letih (popis 1953) pa je 10,348 milijona kmečkega prebivalstva predstavljalo le še 60,9 % (Breznik, 1988: 472–3). Po letu 1953 začne delež upadati vzporedno z velikim upadanjem absolutnega števila kmečkega prebivalstva. Tako leta 1961 9,2 milijona kmečkega prebivalstva pomeni že manj kot pol (49,6 %) prebivalstva, leta 1971 pa 7,8 milijona predstavlja le še 38,2 % (ibid.). Ta nagel prehod v nek-

metijski sektor se je marsikdaj izvršil neposredno preko šolanja in kot njegova posledica. Hitrost prehoda je še večja, če upoštevamo, da je imela predvojna agrarna Jugoslavija preko 70 % kmečkega prebivalstva (ibid.).

Prehod pa se ni dogajal le v smeri deagrarnizacije, naraščati je pričelo tudi mestno prebivalstvo, in to bistveno hitreje, kot se je vršila urbanizacija. Največ na račun nekmečkega prebivalstva v mešanih in kmečkih naseljih (ibid.). To je rezultiralo v 'presežkih' delovne sile, ki ji je Jugoslavija leta 1963 (po: Klinar, 1985: 95–100) tudi uradno odprla pot v tujino. Kljub temu pa možnosti za zaposlovanje v SFRJ niso bile tako pičle, kot bi si morda sprva predstavljali. Po kmetijskem popisu iz leta 1969 je v sklopu kmečkih gospodinjstev delalo v nekmetijskih dejavnostih že 1,42 milijona ljudi (Breznik, 1988: 473). Neenakomeren gospodarski prehod na medrepubliški ravni pa tudi ni vzpodbudil dodatnega priseljavanja v Slovenijo, kljub temu, da se je Slovenija v šestdesetih letih izrazito industrializirala (prim. Vrišer, 1988; Ravbar, 1995). Močnejši val priseljavanja v Slovenijo se je zgodil v drugi polovici sedemdesetih, ko je bila sicer že zastarela industrija še v svojem razmahu (prim. Pirjevec, 1995: 370). Da v medrepubliški migraciji niso delovali zgolj ekonomski razlogi, vidimo iz sprememb po republikah, ki niso bile enakomerne. Zmanjšanje kmečkega prebivalstva med letoma 1948 in 1971 je bilo povsod veliko in je v absolutnih deležih segalo od –25 % do –35 % (prim. Breznik, 1988: 473). Če je imela Slovenija leta 1948 najmanjši delež (44,1 %), je do leta 1971 ta delež v vseh drugih federalnih enotah padel pod to mejo, pretežno na 30 do 40 odstotkov. Izjema sta bili ožja Srbija in Kosmet s 44,1 % oziroma 51,3 %. V tem času je z 20,4 % Slovenija še vedno precej prednjačila (ibid.). Ta neuravnoteženost pa ni mogla pomeniti, da bi se iz najbolj agrarnih območij prebivalstvo začelo preseljevati v najmanj agrarna. To pa predvsem zato, ker je tam vladala že določena delna in prehodna zasičenost delovnih mest in zaposlitev v nekmetijskem sektorju, ki ni dovoljevala rapidnih preobremenitev. Podatki to tezo potrjujejo, saj so kot posledica prehoda v nekmetijski sektor močno napredovali urbanizacija in sorodni procesi (Ravbar, 2004).

Poleg čiste makroekonomske razlage nezmožnosti delovanja ekonomskih dejavnikov v tem obdobju medrepubliške migracije lahko uporabimo tudi čisto demografsko, ki meri in prikazuje dejanske spremembe v migracijskih premikih prebivalstva. Ti premiki pa kažejo, da se je večina migracij do leta 1971 pa tudi do leta 1991 usmerjala pretežno stran od Slovenije (vir: popis 1971, 1981, 1991, SURS, SZS SFRJ). Za te migracije je bilo z ekonomskega vidika značilno, da so se vršile med območji s podobnim deležem kmečkega prebivalstva, ne pa tudi mestnega prebivalstva (Breznik, 1988: 464). Šlo je torej za tipično selitev »iz vasi v mesto«, kar je imelo več vzrokov in tudi posledic. Po eni strani so te selitve pripomogle k deagrarnizaciji izvornih območij, po drugi strani pa so pospeševale pomestenje ciljnih območij. To je lepo vidno v spremembah deležev mestnega prebivalstva. Tako ima največja neto izvoznica prebivalstva Bosna in Hercegovina kljub močni deagrarnizaciji delež mestnega prebivalstva

pod 30 odstotki, medtem ko delež v največji neto prejemnici prebivalstva Srbiji presega 40 odstotkov (ibid.). Na drugi strani je imela Slovenija delež mestnega prebivalstva leta 1971 pod to mejo (37,7 %), hkrati pa je v primerjavi z Bosno in Hercegovino zabeležila večjo rast v obdobju 1953–1971 (ibid.). Tudi zelo močno zastopano zdomstvo v Sloveniji, ki je v legalni obliki odhajalo ‘začasno’ na delo v tujino že v šestdesetih (po letu 1963), ni zasedlo prostih delovnih kapacitet v domačem (slovenskem) gospodarstvu (vir: popis 1971). To je svojevrsten paradoks, ki ga z ekonomskimi dejavniki ni mogoče pojasniti. Konec koncev je imela močno emigracijo v tujino tudi Bosna in Hercegovina, kar znova kaže, da Slovenija ni bila na vrhu spiska želja potencialnih in stvarnih migrantov.

Sicer pa so bile migracije iz Bosne in Hercegovine pretežno politično-geografsko motivirane in vodene, vendar je bil znotraj SFRJ ta vidik prikrit zaradi gospodarskih razlik med zveznimi enotami. Migracije so se namreč lahko vršile le v območja, kjer prehodne zaposlitvene zasičenosti še ni bilo, oziroma je bila manjšega obsega. V nasprotnem bi lahko prišlo do prevelikih socialnih pretresov, ki si jih neka socialistična država in oblast nista mogli privoščiti. Taki pogoji so veljali predvsem v Srbiji, ki je beležila šibkejši upad kmečkega prebivalstva, hkrati pa močnejše pomestenje kot posledico masovne imigracije. To je hkrati tudi del odgovora na vprašanje, zakaj je v Srbiji deagrarizacija potekala relativno počasneje, ob sočasni nagli rasti mest. Predvsem Beograd je rasel s pomočjo nadpovprečnega dotoka iz drugih republik in pokrajin (vir: popis 1981). Tako lahko razumemo, zakaj je bil obseg priseljevanja v Slovenijo relativno majhen, priselitveni tokovi glede na ostala ciljna območja pa relativno šibki.

Ekonomskih determinant migracij tudi ne smemo zamenjati s tedensko delovno mobilnostjo, ki je sicer potekala iz večinoma s Hrvati poseljenih delov severne Bosne ob pomembni progi Bosanski Novi – Prijedor – Banja Luka – Doboj – Tuzla (prim. Bjelovitić, 1980; Marić, 1987). V tej obliki mobilnosti je sodelovalo okrog 2000 ljudi, ki so se v petdesetih in šestdesetih letih kot železničarski delavci z vlakom tedensko vozili na delo na železnici v različne kraje v Sloveniji (ibid.). Podobno, vendar kasneje – v sedemdesetih, so se na tedensko delo v gradbeništvu vozili iz Cazinske krajine predvsem Muslimani. Zelo obsežno o tem in o obče-geografskih pogojih industrializacije in gospodarsko-geografskega razvoja Bosne in Hercegovine piše Marić v svoji disertaciji (1991).

Poleg že povedanega moramo pod drobnogled vzeti tudi časovni višek priseljevanja v Slovenijo, ki je segal v drugo polovico sedemdesetih in je do konca prve polovice osemdesetih v glavnem že popustil. Sedemdeseta in začetek osemdesetih so bila leta intenzivnejše industrializacije drugih delov nekdanje SFRJ, predvsem Bosne in Hercegovine in ožje Srbije (prim. Blašković, 1970: npr. 163, 173, 190; Marić, 1987: 110–2). Migracijski tokovi predvsem znotraj Bosne in Hercegovine pa so bili bistveno močnejši od medrepubliških in med-

narodnih migracij. Samo primerjava medobčinskih migracij z medrepubliškimi migracijami kaže presežek preko 70 tisoč v korist medobčinske znotraj republiške (vir: popis 1981).

V ekonomskem kontekstu je težko razumeti, zakaj je ravno v tem obdobju priseljevanje iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo najmočnejše. Glede na omenjeno industrializacijo in razvoj infrastrukture tudi v drugih delih SFRJ bi ekonomsko (zaposlitveno) orientirane migracije pričakovali v tisto smer, kar pa se ni zgodilo. Vse to govori v prid tezi, da so bili v ozadju priseljevanja v Slovenijo drugi, globlji vzroki, o čemer je govora še v nadaljevanju.

Pogosto je razumevanje zaposlitve napačno razumljeno že avtomatsko kot ekonomski dejavnik. Temu razmišljanju lahko oporekamo z dejstvom, da je zaposlitev poleg vsega ostalega predvsem ena od osnovnih oblik in funkcij človekovega delovanja in njegove aktivnosti ter delovanja socialne skupine, ki ji pripada (npr. Ruppert et al., 1981: 21, 27).

Da bi bili v ospredju omenjenih motivov preseljevanja izključno ekonomski razlogi, ne moremo trditi. Splošna družbeno-ekonomska situacija v Bosni in Hercegovini je bila vse do začetka leta 1992 relativno ugodna, saj je lokalno gospodarstvo pokazalo vitalnost ob soočanju s tranzicijsko, postsocialistično krizo (prim. Milojević, 1992). Osnove nimamo niti za trditev, da so ekonomski razlogi prevladovali, kot to trdijo mnogi, nazadnje med geografi Dolenc (2003: npr. 5, 25–6, 55; prim. tudi Bufon, 2004a; 2004b). Problem takega gledanja seveda ni le v tem, da mu manjka utemeljitev, večja težava je v nekritičnem povzemanju izsledkov analiz, ki temeljijo na obdelavi lahko dostopnih podatkov, ki se največkrat zbirajo ravno za potrebe ekonomsko-razvojnih analiz. Na ta način ni težko prikazati območij emigracije kot nerazvitih in območij imigracije kot razvitih, kar že samo na sebi namiguje na ekonomsko pogojenost migracij. S tem se preveč poudarja ekonomski interes posameznika, čeprav gre dejansko za potrebe razvitih regij po dodatni delovni sili vsled njihovega razvoja, kar vodi v dirigirane migracije (prim. Klinar, 1985: 109).

Problem razvrščanja migrantov v različne skupine glede na vzroke selitev se kaže tudi v primeru šolajočih se oseb. Npr. Dolenc (2003: 26) je med ekonomske migrante uvrstil tudi tiste, ki so se 'samo' šolali v Sloveniji, kasneje pa zaradi spleta okoliščin, sekundarne socializacije ipd. v Sloveniji tudi ostali. Praktično vidi Dolenc edino skupino zunaj ekonomske v tisti, ki se je priselila iz »osebnih in družinskih razlogov« (ibid.). Poanta takega razvrščanja je bolj ali manj jasna. Omenjeni avtor si je s tem olajšal delo razvrščanja migrantov v skupine, saj se je naslonil na že obstoječe klasifikacije in jih povzel. Tako je med prisilne migrante (str. 27) uvrstil begunce ipd., ki so že tako ali tako v tem smislu obravnavani in razvrščeni v javno dostopnih evidencah (vir: MNZ RS). Nadalje je v posebno skupino uvrstil uslužbence oziroma nameščence državnih ustanov (»skupnih zveznih organov« (ibid.)) skupaj z osebami slovenskega porekla, ki se zaradi etničnih razlogov 'vračajo' v Slovenijo. To je storil kljub temu, da je uvodoma (ibid.) dejal, da gre za mejni, a povsem

različni skupini, ni pa utemeljil, zakaj ju je potem združil. Če so bili pri tem v ospredju oportunistni razlogi, je to še dodatna slabost, predvsem pa je slabost to, da je avtor pomešal vzroke in posledice. Ne le, da se je na tak način otresel temeljite analize, nasprotno: močno si je olajšal razvrščanje. Večino žensk, ki so se priselile v osemdesetih v valu nekoliko za moškimi (prim. str. 55), je tako lahko enostavno uvrstil v kategorijo osebnih in družinskih razlogov, zaposlene v JLA ipd. in slovenske povratnike je prav tako enostavno razvrstil v skupino »drugi«, o prisilnih migrantih smo že govorili, vse ostale pa je preprosto označil za ekonomske migrante. Da stvari še zdaleč niso bile tako enostavne, smo deloma že opozorili. Omenjeni avtor si ni pomagal niti s citatom, ki ga je sam navedel, in sicer, da »so posamezne življenjske zgodbe lastne vsakemu posamezniku in kot take enkratna in neponovljiva celota« (str. 26; citirano po: Mlekuž, 2000: 10).

Makroekonomski aspekt začasnega dela v tujini

Možnosti za zaposlovanje v tujini, ki so jih od leta 1963 (Klinar, 1985: 95–100) imeli državljani SFRJ, so pomembno vplivale na spremembe demografske strukture SFRJ. Te spremembe niso bile vidne na prvi pogled, saj so bili zdomci, torej delavci na začasnem delu v tujini, statistično šteti v stalno prebivalstvo, ki je bilo ob popisih integralno izkazovano (metodologija popisov 1971, 1981, 1991, SURS, SZS SFRJ). Veliko pove podatek, da je bilo leta 1965 po podatkih Združenih narodov v osmih državah severne, zahodne in srednje Evrope skupno 2,83 milijona pogodbenih delavcev oziroma delovnih migrantov iz šestih južnoevropskih držav (vir: Grečić, 1975: 42). Poleg Jugoslavije, ki je v pičlih dveh letih od odprtja pogodbene delovne emigracije prispevala 125.000 prebivalcev, so bile glavne izvoznice delovne sile Italija (1,5 milijona prebivalcev), Španija (675.000), Grčija (225.000), Turčija (180.000) in Portugalska z enakim številom kot Jugoslavija (ibid.). Jugoslovanski zdomci so se večinoma zaposlili v nekdanji Zahodni Nemčiji (65.000), Franciji (20.000), Avstriji (19.000), na Švedskem (5000), v Švici (4000) in na Nizozemskem (1000 oseb). Poleg teh so bile kot države gostiteljice v poročilu ZN še Belgija in Velika Britanija, kjer pa je bilo Jugoslovancev manj. Kljub temu jih je bilo še dodatnih 11.000 razpršenih po drugih državah (ibid.).

Grečić (1975: 45–6) ugotavlja, da so bile na splošno uradne migracijske statistike, tako v državah emigracije kot imigracije, podcenjene tudi za več kot tretjino. Če masi več kot devetih milijonov delovnih migrantov v evropskih državah imigracije odštejemo več kot milijon oseb v stalnem procesu repatriacije, še vedno dobimo osem milijonov imigrantskih oseb. To je znatno nad ocenami, ki so takrat znašale okrog 5,8 milijona oseb (ibid.). Na ta način dobimo 7-odstotni delež, ki ga gostujoči delavci predstavljajo v državah imigracije, oziroma 10-odstotni delež v državah emigracije (ibid.). Jugoslavija je imela po

popisu leta 1971 skupno 3,3 % prebivalstva (671.908 oseb) na začasnem delu v tujini (vir: popis 1971, SURS, SZS SFRJ). Ta masa se je ustvarila v kratkem obdobju sedmih let, kar pomeni skoraj 100.000 ljudi letno. To je bil ogromen demografski izdatek SFRJ, še posebej če upoštevamo geografsko selektivnost migrantov. Upoštevajoč še vsaj 10-odstotno podcenjenost podatkov (npr. Sentič, 1971, v: Grečič, 1975: 199–200) in nadaljnji odliv v sedemdesetih, so bile posledice katastrofalne. Po popisnih podatkih leta 1981 je bilo na 'časnem' delu v tujini že 874.995 prebivalcev, kar pa je po mnenju strokovnjakov podcenjeno (Petrović, 1987: 133–4). Kljub repatriaciji 52.095 oseb v sedemdesetih je delež zdomcev dosegal že 3,9 % prebivalcev (ibid.). To je pomenilo veliko obremenitev proračunov na odhodkovni strani, saj se je tak demografski odliv delovne sile, med katerimi je bilo nad 10 tisoč fakultetno izobraženih, kazal v bistveno večji sorazmerni davčni obremenitvi domačega prebivalstva oziroma preostanka aktivnega kontingenta, katerega situacijo je še poslabševala repatriirana populacija brez zaposlitve (Grečič, 1975: npr. 123).

Tudi v teh okoliščinah je treba iskati korenine problema velike gospodarske recesije Jugoslavije v sedemdesetih, ki je bila sprva prikrita z zadolževanjem, v obliki polnokrvne krize pa izbruhnila v osemdesetih. Globino problema migratornosti lahko ponazorimo z deleži po starosti. Popis 1971 kaže, da je v inozemstvo odšlo 8,1 % prebivalstva, mlajšega od 20 let, 44,4 % starih od 20 do 29 in 30,8 % starih od 30 do 39 let. Starejših od 40 let je bilo le 16,7 % prebivalcev (Grečič, 1975: 222). Izrazito neugodna starostna sestava zdomcev, kar se emigracijske države tiče, je še posebej vpadljiva, saj je vsaka četrta oseba v starostni skupini 20–24 let zdomec (ibid.). Ker pa so to podatki popisa, migracijski proces pa je takrat trajal že nekaj let, je bilo prebivalstvo ob odhodu v tujino dejansko še mlajše. Ob upoštevanju takratnih demografskih razmer v Jugoslaviji, ko je rodnost v Vojvodini, na Hrvaškem, v Sloveniji, v Srbiji in v Bosni in Hercegovini že padla pod samoobnovitveno raven, je bila nesmiselnost emigracijske politike toliko bolj očitna.

Obstajajo pa indici, ki opozarjajo še na nekatere druge dejavnike, ki so spodbujali izseljevanje. Če se povrnemo na malo prej omenjeno regionalno in lokalno-geografsko selektivnost, vidimo, da so v jugoslovanski emigraciji zdomci iz Slovenije po popisu 1971 sodelovali s 7,1 % deležem, kar je pomenilo manj od deleža, ki ga je Slovenija (8,4 %) predstavljala v skupnem številu prebivalcev SFRJ. Ta podatek nas lahko zavede, češ da zdomstvo v Sloveniji v primerjavi z ostalimi deli SFRJ ni tako močno. Ko pa pogledamo regionalno poreklo zdomcev v Sloveniji, vidimo, da je ob vseh treh popisih, ko so bili zdomci beleženi, največji del izhajal iz severovzhodne Slovenije. Maribor je že leta 1971 predstavljal eno najmočnejše zastopanih občin po številu zdomcev v celotni SFRJ (prim. Grečič, 1975: priloga graf V). Kako v tem kontekstu pojasniti hkratno močno zdomstvo domnevno ekonomskega značaja iz Slovenije v drugi polovici šestdesetih in sedemdesetih ter na drugi strani skoraj sočasno domnevno ekonomsko motivirano priseljavanje v Slovenijo? Pojasnitev ne more

iti v smeri ekonomskih determinant migracij, če na eni strani nekateri avtorji zatrjujejo (npr. Genorio, 1989: 54; Gosar, 1978), da je šlo v primeru slovenskega zdomstva za višje in visoko kvalificirano delovno silo, ki potemtakem ni imela znotraj Slovenije kje dobiti delo. Slednje zopet pod predpostavko, da je Slovenija potrebovala v sedemdesetih letih predvsem nekvalificirano delovno silo. Zakaj potem popis kaže, da so priseljenci v povprečju bolj izobraženi od ostalega prebivalstva? Zakaj so le Muslimani tisti, ki so slabše izobraženi? Zakaj in pod kakšnimi vzgibi se je sploh pričel razvoj težke industrije v Sloveniji? Kakšne ekonomske osnove je imela postavitvev treh železarn v Sloveniji, ki v svoji bližnji okolici nimajo na voljo naravnih resursov, ali pa so le-ti izčrpani? Na vsa ta vprašanja ne moremo dati zadovoljivih odgovorov, če upoštevamo samo ekonomsko teorijo.

Obrisi odgovorov postanejo jasnejši, ko s stanjem v Sloveniji soočimo stanje v drugih območjih SFRJ. Druga območja zdomstva v SFRJ so poleg severovzhodne Slovenije še Hercegovina, Dalmacija, Slavonija, Lika, Kordun, Medjimurje, Bosenska krajina, Bosenska Posavina, Zahodna Makedonija, Vojvodina. Poleg teh pokrajin zaradi velikosti izstopata še Beograd in Zagreb. Za vsa naštetna območja, razen tista v Sloveniji in Makedoniji, velja, da v njih prevladujejo Hrvati. Le-ti so predstavljali leta 1971 kar 38,9 % vseh zdomcev, kljub temu, da jih je bilo po popisu okrog 20 odstotkov. Po drugi strani so Srbi, katerih je bilo dvakrat več, prispevali le 28,5 % (prim. Grečič, 1975: priloga graf V; 228). Slovenija in Hrvaška sta kljub statusu gospodarsko najrazvitejših republik prispevali nad 40 % vseh zdomcev. V ožje etničnem smislu pa so Hrvati in Slovenci predstavljali leta 1971 kar 45,9 % zdomcev (ibid.). To kaže na resno in dejansko depriviligiran položaj Slovencev in še posebno Hrvatov znotraj federacije. Zdomstvo se tako kaže kot izrazit učinek etnično geografske, širše pa politično geografske strukture. Nekdanja skupna država se je tako vedla kaznovalno do izbranih etničnih skupin, da na območju njihove poselitve ni spodbujala enakomernega regionalnega in gospodarskega razvoja kljub zapovedani policentričnosti in podobnim razvojnim izhodiščem, temveč je ustvarjala pogoje za njihovo izseljevanje s ciljem dolgoročne spremembe etnične slike SFRJ v korist srbstvu in Srbiji. Lokalno-geografske razmere lahko prikažemo tudi s pomočjo sprememb etnične strukture po občinah nekdanje Jugoslavije.

V tem kontekstu sta pomembni zlasti dve kvantitativni primerjavi z jugoslovanskim zdomstvom. Prva v kontekstu medrepubliških migracij, druga pa v kontekstu priseljavanja v Slovenijo.

Tudi sodeč po podatkih ankete, Nemčija ali Avstrija večini priseljenih v Slovenijo nista bili migracijski cilj (vir: anketa 2004). To kaže na posebne razmere in na drugačne okoliščine odločanja o preselitvi iz izvornega območja. Če primerjamo podatke ankete, ki jo navaja Grečič (1975: 221), sicer pa so jo izvedli na Inštitutu za geografijo Prirodoslovno-matematične fakultete v Zagrebu, je bil precejšen dejavnik odziva med prebivalstvom prav dohodek oziroma boljši zaslužek (49,2 % vprašanih) itd.

Pri tem si je popis v Sloveniji leta 2002 privoščil vprašanje o razlogih za preselitev (vir: metodološko gradivo; popisni list za osebo, P-3), kar bi bilo lahko nadvse hvalevredno, če že na prvi pogled ne bi bilo jasno prejudiciranje ekonomskih dejavnikov migracij. Vprašanje št. 28 na popisnem listu za osebo je namreč kot prvo možnost (in dejansko tudi najpogosteje izbran odgovor) navedlo 'zaposlitev'. Že poprej smo ob razglabljanju o ekonomskih dejavnikih selitev jasno pokazali, da je zaposlitev ena izmed osnovnih človekovih dejavnosti in da je večina ljudi tako ali tako zaposlenih. Taka izbira implicira veliko večino odgovorov in kvazi potrjevanje teze o ekonomski migraciji v Slovenijo. Če pogledamo naslednje možnosti odgovorov, vidimo, da je tudi 'sprememba stanovanjskih razmer' že tako ali tako praktična posledica preselitve in v veliki meri možen odgovor. Naslednja možnost je bila 'selitev "družine"', kar je vsaj nejasno, če že ne v nasprotju z zadnjo, peto možnostjo: 'poroka, zunajzakonska zveza'. Vmes se je pojavila še četrta možnost, 'izobraževanje', ki bi lahko bila ena manj problematičnih, vendar v tem naboru preprosto konceptualno zapade v obravnavo kot ekonomski dejavnik. Tudi izobraževanje se, kot smo tudi že pokazali, lahko zlorablja kot orodje za razlago ekonomske determinacije migracij. Na popisnici je obstajala še šesta možnost, ki je dajala 'proste roke' popisnemu, da si je lahko 'izbral' drugačen vzrok. Seveda tu ne more biti govora o nepristranosti, saj se ob naštetih možnosti popisana oseba že 'obremeni' s popisno poanto vprašanja, zato je bila tudi izbira šeste možnosti pičla (prim. popisna preglednica 52, popis 2002, SURS).

Za realnejšo razlago vzročnosti migracij je potrebno bistveno več. Najmanj kar bi raziskovalci morali upoštevati, je globinskost in težavnost tega vprašanja. Doslej še nobena teorija migracij ni uspela v celoti razložiti tako nepredvidljivega fenomena, kot so migracije. Vzročnosti migracij namreč ni mogoče opredeliti na podlagi površno zastavljenega vprašanja, ki popolnoma negira osebno-psihološko plat, ki je, kot bomo še pokazali, pogosto tisti prožilec, ki omogoča udejanjenje določenih zamisli in želj. V ta namen so različne discipline izdelale postopke za približevanje razumevanju subtilnih procesov odločanja o migracijah. Najmanj kar potrebujemo, so poglobljene ankete, ki bi jih bilo še bolje kombinirati z globinskimi intervjuji. Nova smer v antropogeografskem proučevanju gre prav v smeri globinskih intervjujev, kot smo to že pokazali v teoretskem poglavju.

Urbanizacija kot prožilec deagrarnizacije in depopulacije

Proces urbanizacije je na splošno v Jugoslaviji sprožil deagrarnizacijo in depopulacijo podeželja. V kontekstu splošnega premika iz vasi v mesto je treba razumeti del notranjih migracij v SFRJ. Znotraj BIH se je denimo relativno najmanj selilo muslimansko prebivalstvo, ker je bilo v najvišji meri urbanizirano. Bistveno bolj se je selilo hrvaško prebivalstvo, ki je pretežno naseljevalo mestno

periferijo, podeželje neposredno ob mestu in obsežna ravninska, dolinska in nižinska poljedelska območja Bosne in Hercegovine. Srbi so predstavljali tretjo stopnjo odmika od mest. Poseljevali so najbolj periferne in pasivne ali pasivizirane predele Bosne in Hercegovine, njihovo naseljevanje v mestih pa je bilo povezano s plansko urbanizacijo, pogosto usmerjeno v spreminjanje etnične sestave mestnih naselij in njihova 'osvojitve'. Lep primer za to je današnje središče srbskega dela Bosne in Hercegovine (t. i. Republike Srpske) – Banja Luka. Samo mesto je bilo do prve svetovne vojne pretežno naseljeno s Hrvati, staro mestno jedro pa z Muslimani. Ostalega prebivalstva je bilo bistveno manj. Podatki za leto 1895 kažejo, da je bilo v samem mestu le 2776 (20,46 %) pravoslavnih, večinoma Srbov. Hrvatov in Bošnjakov kot katolikov in muslimanov je bilo za več kot tri četrtine (76,66 %), preostanek pa je odpadel na druge, pretežno Jude (vir: Hadžibegović, 1991). Do leta 1910 in do I. svetovne vojne je bilo Hrvatov še vedno več kot Srbov, že leta 1931 pa se vse tri največje etnične skupine v Banji Luki praktično izenačijo. Podobno stanje je bilo tudi neposredno po II. svetovni vojni (vir: popis 1948, SZS), s tem da so relativno večino s 34,79 % že prevzeli Srbi (ibid.). Razmerja se odtlej številčno čedalje bolj pomikajo v korist Srbov, katerih število se je s 15.299 leta 1953 povzpelo na 70.155 leta 1991. V istem obdobju se je število Hrvatov z 10.810 dvignilo na pičlih 15.700, Bošnjakov pa z 9800 na 27.689. Obenem se je radikalno povečal delež neopredeljenih (s 1482 na 29.595), ki so paradoksalno postali druga najštevilčnejša skupina prebivalstva v mestu (vir: popis stanovništva 1953, 1991, SZS). Kljub načrtnim naseljevanjem pravoslavnega prebivalstva po prvi svetovni vojni, še posebej pa v obdobju po drugi svetovni vojni, ko so se po propadu medvojne Neodvisne države Hrvatske iz mesta in okolice začeli intenzivno izseljevati Hrvati, pa Srbom ni uspelo doseči absolutne večine v mestu. Višek srbske uzurpacije mesta pomeni potres iz leta 1969, ko so zgradili veliko število novih večstanovjskih zgradb oziroma blokov, kamor se je v nekaj letih priselilo okrog 50.000 Srbov (npr. Valentić, 2003). Po tem obdobju se je pritisk na Banjo Luko precej zmanjšal, saj so dosegli želene cilje – prevlado v mestu (ibid.). Največje mesto v Bosni in Hercegovini – Sarajevo – je skozi zgodovino doživljalo intenzivno doseljevanje Srbov iz bližnjega pogorja, vendar mesta zaradi velikosti in morda tudi izostanka večjih naravnih nesreč niso uspeli demografsko zasesti. Podobno jim ni uspelo niti v Mostarju, Tuzli in Zenici. Sicer se je zmanjševanje deleža in števila katolikov na območju današnjih 14 občin banjeluške regije bosensko-srbske entitete začelo po prvi svetovni vojni z nastankom prve Jugoslavije. Do leta 1991 je na tem območju živel 70.000 katolikov, Hrvatov pa še več, saj jih del ni imel stika s cerkvijo (Komarica, 2004). Po srbski agresiji na Bosno in Hercegovino je na istem območju le še 6500 Hrvatov-katolikov, sicer je na območju celotne banjeluške škofije pred zadnjo vojno živel 120.000 Hrvatov (ibid.).

Tako gre v Bosni in Hercegovini za poselitveni koncept, ki se sestoji iz središča in treh prstanov. Stara mestna jedra – čaršije in mahale – so večinoma

poseljevali Muslimani, varoši kot krščanske četrti in prvi prstan okoli jedra so večinoma poseljevali Hrvati. Enako velja za drugi, obmestni in primestni prstan. Tretji prstan, ki zajema ves preostanek, pa so poseljevali večinoma Srbi. Ta koncept poselitve je bil do druge svetovne vojne še vedno dobro razpoznaven. Po popisu iz leta 1931 je v mestih živel 25,3 % muslimanov, 15,3 % katolikov in le 7,9 % pravoslavcev (Ćorović, 1939). Če pogledamo etnično karto Bosne in Hercegovine iz obdobja pred zadnjo vojno, vidimo, da so vsa mesta z 10 in več tisoč prebivalci ležala pretežno zunaj srbskega naselitvenega območja.

Drugi vidiki opredeljevanja dejavnikov migracij v SFRJ in Sloveniji

V literaturi se pogosto omenja politične faktorje migracij (npr. Wertheimer-Baletić, 1999: 304). Jugoslovansko obdobje je postreglo z intenzivnimi formalno notranje državnimi, dejansko pa medrepubliškimi migracijami, ki so imele z izjemo formalnega segmenta del značaja mednarodnih migracij. Če pogledamo karto, ki prikazuje znotrajjugoslovanska odselitvena območja imigracije v Slovenijo (karta 6.2., 6.3.), vidimo, da gre za izrazit geografsko-prostorski vzorec, ki nima podlage ne v oddaljenosti od meja Slovenije ne v socio-ekonomski strukturi odselitvenih območij. Čemu torej pripisati vzročnost znotrajjugoslovanskih migracij v Slovenijo? Kateri dejavniki so prevladovali v tej selekciji?

Očitno je, da so notranje jugoslovanske meje med republikami in avtonomnimi pokrajini igrale ključno vlogo v določanju migracij. Tako ne moremo mimo politično-geografskih dejavnikov, ki kažejo jasno prostorsko in vsebinsko logiko: Kdo in od kod se seli kam? Prostorska logika se kaže v območjih odselitve kot t. i. periferije znotraj republik in t. i. centralnosti znotraj republik. Slednja pride do izraza le v primeru političnega centra moči v SFRJ, ki so jo predstavljali 'beograjski kadri' (prim. Petrović, 1987: 17; Pirjevec, 2003: 29, 34–6).

Primer Bosne in Hercegovine

Pravoslavno prebivalstvo BiH in Hrvaške se je s srbstvom identificiralo izključno na podlagi pravoslavja, saj k njemu ni sodilo ne jezikovno ne kulturološko, še manj pa socio-ekonomsko. To je razvidno iz vrste antropogeografskih (npr. Cvijić, 1966), jezikovnih (npr. Belić, 1991; Miklošič, 1879; Pleteršnik, 1871; Lisac, 1996; Ivšić, 1996; Lončarić, 1990) in drugih študij (npr. Stare, 1874; Bjelovučić, 1929). Kraljevina Srbija kot ena redkih dovolj močnih samostojnih južnoslovanskih držav v 19. stoletju je pomenila magnet, h kateremu se je obrnilo pravoslavno 'prečansko' prebivalstvo. Z izrazom 'Prečanski' so bili pojmovani vsi pravoslavci (Srbi), ki so živeli onkraj rek Donave, Save in Drine (današnja

Vojvodina, BiH in Hrvaška). Da se je Prečansko pravoslavno prebivalstvo naslonilo na Srbijo, ni presenetljivo. V to je bilo praktično primorano, saj je bilo že stoletja poprej podrejeno cerkveni nadoblasti srbskega patriarha, v okviru Avstro-Ogrske monarhije pa se v cerkvenem smislu ni osamosvojilo. Tudi razni poskusi formiranja hrvaške pravoslavne cerkve, ki bi obsegala pravoslavno prebivalstvo Hrvaške in BiH, so propadli zaradi izrazitih teženj po asimilaciji, o čemer pričajo številna dela o hrvaški avtohtonosti in 'starincih' tega območja (npr. Mužić, 2001). Zanimivo je, da etnična identiteta Prečanskih pravoslavcev vse do začetka 20. stoletja ni bila trdna. Šele z Garašaninovim 'Načertanijem' (1844) se južnoslovansko pravoslavno prebivalstvo znajde na prvem mestu spiska teritorialnih ciljev širitve srbske države iz 19. stoletja (Pirjevec, 2003: 18). V tem 'načrtu' naj bi Srbija odigrala vlogo matere in središča, okoli katerega bi se zbrali vsi dotlej pod tujo oblastjo zatirani Južni Slovani (ibid.). Da ima Prečansko pravoslavno prebivalstvo kaj malo opraviti s srbstvom, nam z zgodovinske perspektive kažejo migracije. Namreč, niti ena od t. i. Velikih selitev po vdoru Turkov v Evropo ni bila usmerjena iz Kosova kot takratnega središča Srbije na dinarski severozahod. Vse migracije so bile pod vodstvom pravoslavnih popov usmerjene v Podonavje, predvsem na današnje ozemlje Vojvodine in Madžarske (Voje, 1994: 276). Pravoslavno Prečansko prebivalstvo pa je bilo razseljevano in naseljevano v glavnem v času turško-avstroogrškega konflikta bodisi znotraj turške Bosne in Hercegovine (Pavičić, 2000) bodisi znotraj hrvaške Vojne krajine (Voje, 1994: 228–31). Torej znotraj širšega zahodnovlaškega prostora. To pravzaprav vlaško prebivalstvo je v veliki meri do 13. stoletja poslovanjeni preostanek nekdanjih romaniziranih kelto-ilirskih plemen z generičnim nazivom Vlahi (Pavičić, 2000; Mužić, 2000). Seveda obstanek tega vlaškega etnikuma ni bil vseh ne hrvaškim ne srbskim regionalnim težnjam, zato so si Vlahe poskušali podrediti oziroma jih asimilirati. Ker je bila kot temeljna ločnica razlikovanja med hrvaškim in srbskim prebivalstvom prav verska pripadnost, je pomenila katoliška veroizpoved pripadnost Hrvatom, pravoslavna pa Srbom. Sicer je vlaško prebivalstvo zaradi številnejšega prehoda v pravoslavlje v večji meri prešlo tudi v etničnem smislu na srbsko stran, čeprav jih je precejšen del prešel v katolicizem in s tem med Hrvate. Slednje je veljalo predvsem za zaledna območja Dalmacije in Hercegovine (Pavičić, 2000; Mužić, 2000; Milošević, 1991: npr. 54).

Primer Črne Gore

Po drugi strani se je pravoslavno prebivalstvo Črne Gore izrazito identificiralo z novoveško črnogorsko državnostjo. Na primeru Črne Gore je lepo vidno, kako je iz cerkveno-teritorialne ureditve izhajajoča moč Srbije vplivala na to, da so črnogorsko varianto ijekavske štokavščine uvrščali k srbskemu jeziku, kar lingvistično nikakor ne drži (npr. Nikčević, 1994), po drugi strani pa kljub imenski

Opredeleitev vzrokov priseljavanja v Slovenijo

in ortografski uzurpaciji jezika niso uspeli črnogorske identitete asimilirati v srbsko (prim. Brković, 1995). Današnje težnje po ponovni osamosvojitvi Črne Gore so rezultirale v spremembi uradnega jezika v črnogorski jezik in težnjam ter zahtevam po avtokefalnosti črnogorske cerkve oziroma odcepitvi od srbske cerkvene nadoblasti (ibid.).

Primer Hrvaške

Zato so se z območja Hrvaške najintenzivneje priseljevali slovensko govoreči kajkavci, med njimi posebej Medjimurci, ki so skozi zgodovino delili usodo z delom Prlekije in Prekmurjem, poleg tega pa so po prvotni razdelitvi Kraljevine SHS na oblasti skupaj s Prlekijo in Prekmurjem sodili pod Mariborsko oblast (Boban, 1995: 27; karta III; povzetek iste karte tudi v: Bufon, 2001b: 114). Po podatkih popisa prebivalstva 1991 je bilo v Sloveniji preko 10.000 prebivalcev priseljenih z območja Medjimurja (vir: Popis 1991, SURS). Ta podatek je primerljiv s prebivalstvom, ki ga je preostali današnji Sloveniji podarilo Prekmurje (vir: ibid.).

JUGOSLOVANSKE MIGRACIJE KOT PRISPEVEK SPLOŠNI TEORIJI MIGRACIJ

Medtem ko smo lahko videli, da sta temeljna pristopa v teorijah migracij v izhodišču različna – mikroskopski proti makroskopskemu pristopu, nobeden ni ponudil zadovoljivega celostnega okvira. Dva fundamentalno različna pristopa nista nujno imela povsem različne rezultate. Razpotje pristopov pa z vidika križanja rezultatov navaja na pomembnost prisotnosti obeh vidikov. Da je ta dva vidika mogoče združiti, je pokazal s svojim relativno ohlapnim modelom že Moon (1995). Resnična združitev obeh pristopov pa doslej še ni bila konceptualizirana. Na primeru mednarodnih migracij pa so bili v zadnjem času zopet bolj postavljeni v ospredje strukturalni makrodejavniki (npr. Hamilton, 1997).

Primer jugoslovanskih migracij posebej po drugi svetovni vojni kaže na prisotnost tako makro kot tudi mikro dejavnikov. Kakor je bil človek kot posameznik ali skupina lutka odločitev političnega vrha in državnih ideologov, tako je bil hkrati tudi kralj odločitev – vendar ne vedno in ne povsod. Še več, samo v povsem specifičnih primerih.

Pomembno vlogo v zadnjih dveh desetletjih igra tudi razmišljanje, da je potrebno v migracijski cikel ali proces vključiti tako ciljna kot izvorna območja – torej tako emigrantsko družbo (območje) kot tudi imigrantsko (npr. Hamil-

ton, 1997; Brettel in Hollifield, 2000). To deluje logično, ni pa samoumevno, saj se zaradi različnih ovir v raziskovanju raziskovalci raje usmerjajo na zgoljen vidik, drugega pa zanemarjajo.

Primerjava medrepubliških migracij Slovenije, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine po popisu 1971

Simptomatično je, da popis 1971 za leto 1970 kaže zelo podobno situacijo za Bosno in Hercegovino kot za Slovenijo. Obe republiki sta bili na migracijskem repu glede obsega priseljevanja. Imigracije so predstavljale v Bosni in Hercegovini komaj 14,8 %, v Sloveniji pa 17,4 % od vseh migracij, notranjih in zunanjih. Če odštejemo priselitve iz tujine, se deleža medrepubliških migracij (priseljenih iz drugih republik) zmanjšata na 13,5 % v primeru Bosne in Hercegovine, v primeru Slovenije pa na 15,1 %, in postaneta še podobnejša, saj je imela Slovenija skoraj dvakrat več priselitev iz tujine kot Bosna in Hercegovina. Povsem drugačna situacija je bila v Vojvodini, ki je z 38,7 % (od tega 1,3 % iz tujine) zasedala vodilno mesto (Breznik, 1988: 238). Ti podatki kažejo, da realno gledano Slovenija do sedemdesetih let ni bila niti posebej interesantna niti pomemben cilj za priseljevanje iz drugih republik.

GEOGRAFSKI DEJAVNIKI PRISELJEVANJA V SLOVENIJO

Migracijska rajonizacija (regionalizacija) območij odselitve

V sklopu regionalno-demografskega obravnavanja notranjih migracij v nekdanji Jugoslaviji je bila ob popisu 1971 že upoštevana nova metodologija za določanje migracijskih rajonov. Ta je bila objavljena v delu »Šema stalnih rejona za demografska istraživanja« (Sentić, 1963), Jugoslavijo pa je delila na 78 rajonov 1. stopnje in 20 rajonov 2. stopnje (preglednica 6.1. in karta 6.1.). Rajonizacija je sicer zelo dobro utemeljena, vendar je pripravljena za vsejugoslovansko analizo, zaradi česar je za samo Slovenijo manj primerna. Poleg tega pa je od takrat minilo že precej časa in demografske razmere so se skozi desetletja intenzivno spreminjale. Dobra lastnost rajonizacije je v njeni regionalno-geografski komponenti, s pomočjo katere si lažje predstavljamo demografske, še posebej pa migracijske razmere v Jugoslaviji tistega časa.

Opredelelitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

Preglednica 6.1.: Rajonizacija prve in druge stopnje v SFRJ (prirejeno po: Sentić, 1963)

	RAJONI I. STOPNJE	skupna šifra rajona	RAJONI II. STOPNJE
BOSNA IN HERCEGOVINA			
1	1 Grmeč	1101	1 Bosenska Krajina
1	2 Kozara	1102	1 Bosenska Krajina
1	3 Jajčanski kraj	1103	1 Bosenska Krajina
1	4 Banjeluški kraj	1104	1 Bosenska Krajina
1	5 Ozrenski kraj	1205	2 Bosenska Posavina
1	6 Srednja Posavina	1206	2 Bosenska Posavina
1	7 Ukrina	1207	2 Bosenska Posavina
1	8 Semberija	1208	2 Bosenska Posavina
1	9 Majeвица	1509	5 Srednja Bosna
1	10 Zeniški kraj	1510	5 Srednja Bosna
1	11 Visoški kraj	1511	5 Srednja Bosna
1	12 Sarajevo	1512	5 Srednja Bosna
1	13 Brčanski kraj	1213	2 Bosenska Posavina
1	14 Sušjeska	1414	4 Vzhodna Bosna
1	15 Trebinje	1315	3 Hercegovina
1	16 Neretva	1316	3 Hercegovina
1	17 Livenski kraj	1317	3 Hercegovina
ČRNA GORA			
2	1 Črnogorsko Primorje z zaledjem	2101	1 Črna Gora
2	2 Severna Črna Gora	2102	1 Črna Gora
HRVAŠKA			
3	1 Jugovzhodna Slavonija	3301	3 Slavonija
3	2 Severovzhodna Slavonija	3302	3 Slavonija
3	3 Podravska Slavonija	3303	3 Slavonija
3	4 Posavska Slavonija	3304	3 Slavonija
3	5 Bilogora	3405	4 Srednja Hrvaška
3	6 Medjimurje in Varaždinski kraj	3406	4 Srednja Hrvaška
3	7 Hrvaško Zagorje	3407	4 Srednja Hrvaška
3	8 Gornja Posavina	3408	4 Srednja Hrvaška
3	9 Zagreb	3409	4 Srednja Hrvaška
3	10 Pokolpje in Banija	3210	2 Lika in Severno Primorje
3	11 Gorski Kotar in Lika	3211	2 Lika in Severno Primorje
3	12 Hrvaško Primorje	3212	2 Lika in Severno Primorje
3	13 Istra	3213	2 Lika in Severno Primorje
3	14 Dalmatinska Zagora	3114	1 Dalmacija
3	15 Severna Dalmacija	3115	1 Dalmacija
3	16 Južna Dalmacija	3116	1 Dalmacija
MAKEDONIJA			
4	1 Pelagonija	4101	1 Makedonija
4	2 Kumanovski kraj	4102	1 Makedonija
4	3 Ohridski kraj	4103	1 Makedonija
4	4 Skopje	4104	1 Makedonija
4	5 Štipski kraj	4105	1 Makedonija
4	6 Tetovski kraj	4106	1 Makedonija
4	7 Povardarje	4107	1 Makedonija
SLOVENIJA			
5	1 Ljubljana	5201	2 Zahodna Slovenija
5	2 Slovensko Primorje	5202	2 Zahodna Slovenija
5	3 Gorenjska	5203	2 Zahodna Slovenija
5	4 Koroško-Štajerski kraj	5104	1 Vzhodna Slovenija
5	5 Podravske-Pomurski kraj	5105	1 Vzhodna Slovenija
5	6 Zasavsko-Savinjski kraj	5106	1 Vzhodna Slovenija
5	7 Dolenjska	5107	1 Vzhodna Slovenija

Opredelitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

	RAJONI I. STOPNJE	skupna šifra rajona	RAJONI II. STOPNJE
SRBIJA			
6	1 Mačva	6401	4 Šumadija
6	2 Podrinje	6402	4 Šumadija
6	3 Kolubara	6403	4 Šumadija
6	4 Šumadija	6404	4 Šumadija
6	5 Podonavje	6405	4 Šumadija
6	6 Užiški kraj	6306	3 Starovlaški kraj
6	7 Čačanski kraj	6307	3 Starovlaški kraj
6	8 Ibar	6308	3 Starovlaški kraj
6	9 Rasina	6309	3 Starovlaški kraj
6	10 Sandžak	6310	3 Starovlaški kraj
6	11 Mlava	6111	1 Vzhodna Srbija
6	12 Krajina	6112	1 Vzhodna Srbija
6	13 Timok	6113	1 Vzhodna Srbija
6	14 Pomoravje	6114	1 Vzhodna Srbija
6	15 Niški kraj	6215	2 Južna Morava
6	16 Toplica	6216	2 Južna Morava
6	17 Nišava	6217	2 Južna Morava
6	18 Jablanica	6218	2 Južna Morava
6	19 Vranjski kraj	6219	2 Južna Morava
VOJVODINA			
7	1 Južni Banat	7101	1 Banat
7	2 Severni Banat	7102	1 Banat
7	3 Južna Bačka	7203	2 Srem in Bačka
7	4 Severna Bačka	7204	2 Srem in Bačka
7	5 Zahodna Bačka	7205	2 Srem in Bačka
7	6 Srem	7206	2 Srem in Bačka
KOSOVO IN METOHIIJA			
8	1 Kosovo	8101	1 Kosovo in Metohija
8	2 Zvečan	8102	1 Kosovo in Metohija
8	3 Šarski kraj	8103	1 Kosovo in Metohija
8	4 Metohija	8104	1 Kosovo in Metohija
SKUPAJ		78	20

Med odselitvenimi območji obstajajo velike razlike tako v regionalno-geografski strukturi kot tudi v obsegu izseljevanja. Bistvene razlike med območji so tudi glede preseljevanja v Slovenijo. Nekdanja jugoslovanska statistika je za potrebe proučevanja migracijskih gibanj znotraj SFRJ izdelala rajonizacijo. Le-to smo za naš primer nekoliko preuredili oziroma izdelali drugo. Statistična rajonizacija, ki izhaja iz šestdesetih let 20. stoletja (Sentić, 1963), je bila izdelana za takratne tokove in je za preseljevanje v Slovenijo manj primerna oziroma pregroba. Zato smo izdelali novo rajonizacijo – ali bolje rečeno regionalizacijo. Ta regionalizacija upošteva ne le selilno afiniteto posameznih območij, pač pa tudi temeljne družbeno-geografske značilnosti. Med slednjimi izpostavljam predvsem etnični element, ki se je izkazal kot eden odločilnih dejavnikov v medrepubliškem preseljevanju znotraj SFRJ (prim. Petrović, 1987: 136–41). V povezavi s politično-geografskimi dejavniki je igral temeljno vlogo v oblikovanju specifičnega odselitveno-priselitvenega prostorsko-geografskega vzorca.

Priseljeno prebivalstvo v Slovenijo se razporeja prostorsko-specifično tako po etničnosti kot po območju izvora (rajonu), kar je razvidno iz kart 6.2.–6.4.

Pomembno je upoštevati razsežnosti notranjih jugoslovanskih migracij. Intenzivnost glede na izbiro ciljnih republik je zelo različna. Vloga Slovenije je v tem pogledu bistveno bolj obrobna, kot se morda zdi na prvi pogled. Če zanemarimo vse notranje republiške migracije, ki pogosto dosegajo visoke deleže, je število občin, ki jim Slovenija emigracijsko predstavlja prvi cilj, relativno majhno. Večinoma so skoncentrirane ob slovensko-hrvaški meji; razen v primeru dela Bele Krajine, ki meji na hrvaški Kordun, gre za ozemeljski kontinuum (karta 6.4.). Edini dve hrvaški obmejni občini, ki jima Slovenija ni pomenila prvi emigracijski cilj, sta Vrbovsko in Duga Resa. Za obe, še posebej za Vrbovsko, pa je značilen relativno visok delež Srbov, ki so emigracijsko gravitirali k Srbiji in Vojvodini. Na ta način so izselitveno tehtnico kljub izdatnemu preseljevanju v Slovenijo nagnili drugam. Sicer pa na Slovenijo gravitira skoraj celotna Istra z izjemo Pulja, kjer je znaten del prebivalstva predstavljalo vojaštvo (vojaška pomorska in zračna luka) pretežno srbske etničnosti. Poleg Istre na Slovenijo gravitira še območje Reke, Zgornjega Obkolpja (Gorskega Kotarja), nadalje območje Žumberka, Zagorja in Medjimurja. Gravitacijsko prevladujoče območje je v veliki meri pogojevalo prav lokalno etnično razmerje oziroma delež Srbov. Kjer je bil ta delež relativno visok, so imele tudi migracije podobno republiško-teritorialno težišče.

Od skupno 26 občin sta bili le dve izven ozemlja Hrvaške. In sicer občina Cazin v Bihaški Krajini na skrajnem severozahodu Bosne in Hercegovine ter občina Negotin na skrajnem vzhodu Srbije (Negotinska Krajina). Za obe je značilna skrajno periferna politično-geografska lega in visok delež etničnih »manjšin«. Cazin kot etnično najbolj homogeno muslimansko-bošnjaško območje v Bosni in Hercegovini leži v neposredni bližini Slovenije, zaradi česar je v ospredju tudi geografski faktor razdalj. Kot gosto naseljeno skoraj izključno muslimansko območje, bogato z mladim prebivalstvom, pa je predstavljalo tudi trg delovne sile, iz katerega so plansko zajemala mnoga podjetja v Sloveniji. Negotin je nekoliko drugačen primer. To ozemlje je bilo dolgo časa predmet spora med kraljevino Srbijo ter kasneje Jugoslavijo in Bolgarijo. Tam prebiva znatna aromunska (romuno-vlaška) etnična skupnost, precej je tudi Bolgarov, za celotno slovansko govoreče prebivalstvo pa je značilno šopsko-torlakovsko narečje, ki je lingvistično najbližje makedonščini in bolgarščini. Iz tega razloga je zanimivo, ne pa nerazumljivo, da si je največji del emigrantov 'izbral' ravno Slovenijo. Glede na velik presežek preseljenih v Slovenijo, skoraj dvakrat več kot v Vojvodino, ki predstavlja drugo ciljno območje Negotincev (vir: popis 1981, SZS), je Negotin lahko dober primer za proučevanje verižne migracije.

Analiza poselitveno-geografskega vzorca izbranih etničnih skupin v Sloveniji

S primerjavo poselitveno-geografskega vzorca priseljenega prebivalstva lahko ugotovimo prostorsko-geografske spremembe v obdobju samostojnosti Slovenije glede na izbrane elemente, ki opredeljujejo različne skupine priseljenega prebivalstva.

Analiza po naseljih je možna zgolj za podatke popisa 1991. Razpoložljivi podatki popisa 2002 po zaslugi Statističnega urada Republike Slovenije take analize ne dopuščajo več zaradi nerazumnih določil varovanja oziroma skrivanja podatkov pred raziskovalci. Slednji so pravzaprav eden od glavnih 'razlogov', da se popisi sploh izvajajo, saj s svojimi raziskavami pomagajo pri iskanju kvalificiranih odgovorov na marsikatera zapletena vprašanja, ki tarejo našo družbo.

Po zadnjem popisu je imelo nad 20-odstotni delež prebivalstva opredeljenega za pripadnike narodov nekdanje SFRJ brez Slovencev osem demogeografskih homogenih območij (JR con). V vseh osmih primerih gre za samostojna naselja, od katerih so tri v občini Jesenice (Jesenice, Koroška Bela, Slovenski Javornik), po eno naselje pa v občinah Tržič (Tržič), Postojna (Postojna), Divača (Divača), Črnomelj (Kanižarica) in Velenje (Velenje) (karta 6.5.). Najvišji delež beležijo Jesenice s 34,29 %, ostala območja pa 20-odstotne meje ne presegajo močno. Zanimivo je, da med omenjenimi območji ni niti enega z Obale, kjer je etnična struktura morda še najpestrejša. Vzrok za to je prav v pestrosti, v prisotnosti italijanske narodne manjšine ter množice drugih etničnih skupin in opredelitev (karte 6.5 – 6.10 v prilogi).

Geografska razmestitev Bošnjakov, Hrvatov in Srbov v Sloveniji

Hrvati kot sosednja in s Slovenci prepletajoča se etnična skupina so med večjimi etničnimi skupinami v Sloveniji geografsko najbolj razpršeno prisotni. Hrvati imajo, ne glede na njihovo velikost in na to, da med njimi tričetrtinsko prevladujejo priseljeni, po pričakovanjih najvišjo stopnjo razpršenosti,. V nobeni od demogeografskih homogenih con (JR cone) ne dosegajo ene petine prebivalstva. Najvišji delež (17,76 %) dosegajo na območju Obrežja. Poleg te cone so le še tri območja, kjer delež Hrvatov presega desetino prebivalstva (Metlika 15,81 %, Rogatec 13,18 % in cona Kočevska Reka 10,72 %). Vsa območja ležijo neposredno ob slovensko-hrvaški meji ali v obmejnem pasu. Hrvati so tudi sicer pomembnejše prisotni vzdolž slovensko-hrvaške meje, na Obali, na Kočevskem, v Beli Krajini, v Prekmurju na Lendavskem, ter še v nekaterih manjših otočkih, kot so Jelendol pri Tržiču, Velenje, Žalec, Arja vas itd. Poleg Slovencev so glavna etnična skupina na Štajerskem (Podravje, Savinjsko) in nasploh v severovzhodni Sloveniji, kjer je zastopanost ostalih nekdanje-jugo-

slovanskih skupin bistveno nižja. V Ljubljani (2,75 %) in Mariboru (2,54 %) je delež Hrvatov relativno nizek, vendar predstavljajo v Mariboru z naskokom drugo največjo etnično skupino, medtem ko so v Ljubljani po številčnosti šele na četrtem mestu za Srbi in Bošnjaki, katerih je skoraj po dvakrat toliko.

Za Srbe je značilen drugačen geografski vzorec poselitve. Močno izrazita je koncentracija v urbanih naseljih, nanizanih na loku v obliki polmeseca, ki poteka od Kopra preko Ljubljane proti Jesenicam in Kranjski Gori. Izven tega območja so le manjša območja, kjer so deleži nekoliko višji, vsi pa precej zaostajajo od teh, ki so nanizana na območju polmeseca. Medtem ko so Hrvati prisotni v polovici vseh naselij v Sloveniji, so Srbi prisotni le v dobri četrtini naselij Slovenije. Najvišji delež dosega v Pivki (11,46 %), to pa je tudi edina cona, kjer je njihov delež naddesetinski. Zato pa nad 5-odstotni delež dosega v številnih večjih naseljih, od katerih so le Velenje in Štore ter Deskle in Podbrdo zunaj območja omenjenega polmeseca. Skoraj polovica vseh Srbov v Sloveniji živi v Ljubljani, kjer je njihov delež tudi nad 5 %. Ta delež presegajo še v nekaterih večjih mestih Gorenjske (Kranj, Jesenice, Hrušica, Trzič), ponekod v ljubljanskem obmestju (Medvode, Ig) in pa ob pomembnejših krajih ob železniški progi, zlasti na relaciji Ljubljana–Koper (Borovnica, Vrhnika, Rakek, Postojna, Prestranek, Pivka, Divača, Koper). Od naštetih krajev rahlo odstopa Golnik, kjer je sedež nekdanje pomembne vojaške bolnišnice. V vseh omenjenih naseljih so tudi pomembni vojaški objekti. Prisotnost Srbov na Štajerskem in v Prekmurju je izrazito nizka, nekaj višja je na Koroškem. Relativno prisotnejši so še v območjih v pasu ob slovensko-italijanski meji.

Bošnjakov v Sloveniji ne moremo obravnavati ločeno od Muslimanov, saj gre v primeru teh dveh opredelitev za največkrat izvorno-geografsko isto populacijo, ki se je zaradi različnih razlogov različno opredelila. K tema dvema opredelitvama moremo šteti tudi opredeljene kot Bosance, saj je raziskava M. Šircelj (2003: 163) pokazala, da je pretežni del opredeljenih kot Bosanci izšel iz prebivalstva, ki je bilo leta 1991 opredeljeno kot Muslimani. Opredelitvena dvojica Bošnjaki-Muslimani se od opredelitvene trojice Bošnjaki-Muslimani-Bosanci v prostorsko-geografskem smislu ne razlikuje močno. Bolj ali manj gre le za ojačano zastopanost območij, kjer prevladujeta opredelitvi Bošnjak in Musliman ter se jim opredelitev Bosanec zgolj komplementarno dodaja. Zaradi pomanjkanja detajlnejših popisnih podatkov opredelitve Bosanec ne moremo analizirati.

Geografska razmestitev Bošnjakov-Muslimanov je z vidika števila naselij še bolj koncentrirana od razmestitve Srbov. Če gledamo na Bošnjake v najširšem smislu, torej vključno z opredeljenimi kot Bosanci, pa se prostorska koncentracija približa srbski – torej na prisotnost v približno četrtini vseh naselij v Sloveniji. Vendar s to razliko, da je za Bošnjake v širšem smislu značilnejša višja relativna koncentracija v večjih mestih, ki so pretežno industrijsko-rudarskega značaja. Tako prednjačijo Jesenice, kjer dosega z 21,41 % nadpetinski delež. Poleg Jesenic je še pet con oziroma naselij, kjer je njihov delež višji od desetine.

To so Velenje, Šoštanj, Slovenski Javornik, Koroška Bela in Kanižarica. Teh pet naselij zlahka lahko uvrstimo v tip industrijsko-rudarskega značaja, hkrati pa je razvidno, da gre pravzaprav le za dve izraziti območji nadpovprečne koncentracije Bošnjakov v Sloveniji.

To sta jeseniška in velenjska aglomeracija. Bošnjaki tako dosegajo najvišji posamičen delež znotraj neke homogene cone. Bošnjaki so v primerjavi s Srbi še bolj izrazito prisotni v osrednjem in zahodnem delu Slovenije. Z izjemo Šaleške doline, Zasavja in Celja je njihova siceršnja prisotnost v severovzhodni Sloveniji pičla.

Tri predstavljene največje etnične skupine v Sloveniji so si številčno precej podobne, saj se gibljejo okrog vrednosti 40.000 (prim. Zupančič, 2004). Številčni obseg omenjenih etničnih opredelitev pa ni v skladu z jezikovnimi opredelitvami, ki so stabilnejša kategorija. Razhajanje med etničnimi in jezikovnimi opredelitvami širšega hrvaško-srbskega kompleksa presega 30.000 ljudi, kar v etničnem smislu predstavlja petino manj v odnosu do jezika. Velik del pri tem gre na račun privzemanja slovenske etnične opredelitve, torej asimilacije v Slovence, kar je še posebej prisotno pri Hrvatih, ne smemo pa zanemariti niti etničnega neopredeljevanja. Obseg etnične asimilacije lahko ocenjujemo na različne načine. Ena od možnosti je primerjava z jezikovno strukturo, ki bo verjetno čedalje bolj uporabljana metoda, saj so jezikovne kategorije načeloma manj spremenljive, večina etničnih opredelitev, ki so zanimive tudi za nas, pa privzemajo čedalje bolj tudi svojskost tovrstnega poimenovanja jezikov. Po tej metodi je zlasti pri Hrvatih opredeljevanje v jezikovnem smislu ostalo na podobni ravni kot etnično opredeljevanje iz začetka osemdesetih ali devetdesetih (vir: popis 1981, 1991; Statistične informacije 92, 2003, SURS). Medtem ko je višja zgostitev Hrvatov značilna le za cono prelivanja ob slovensko-hrvaški meji, kjer lahko sorodne pojave opazujemo tudi na hrvaški strani meje, je hrvaška poselitev izredno integrirana v splošni slovenski vzorec. Iz tega razloga je tudi bistveno manj (če sploh) prepoznavna. Integracija, asimilacija in konec koncev tudi etnično-geografska mimikrija Hrvatov je preko pripadnosti istemu katoliškemu versko-kulturnemu krogu toliko bolj olajšana.

Kakor je za Hrvate in za Srbe značilna dvojnost v smislu priseljenih struktur prebivalstva, te dvojnosti pri Bošnjakih-Musulmanih ni oziroma je zelo neizrazita. Ta dvojnost je pri Hrvatih iz geografskega vzorca najlepše razvidna. Na eni strani gre za hrvaško prebivalstvo obmejnega prelivanja med Sloveniji in Hrvaško, na drugi strani pa gre za integrirano urbanizirano, suburbanizirano in podeželsko naselitev Hrvatov po ostalih območjih Slovenije. Dvojnost geografskega vzorca poselitve pri Srbih je drugačnega značaja. Na eni strani gre, kot smo že poudarili, za klasično koncentriranje v infrastrukturi in upravno-politično pomembnejših conah, na drugi strani pa gre za relativno bolj razpršeno populacijo, ki se 'koncentrira' v urbanih središčih. Kot rečeno, take dvojnosti pri Bošnjakih-Musulmanih ni opaziti. Pri njih gre za nadpovprečno koncentracijo primarno v industrijsko-rudarskih središčih.

Geografska razmestitev Albancev, Črnogorcev in Makedoncev v Sloveniji

Črnogorci in Makedonci predstavljajo preostanek od petih (brez Slovencev) v Sloveniji prisotnih narodov nekdanje Jugoslavije. Albanci pa ne glede na to, da niso imeli svoje republike in jim status naroda ni bil priznan, veljajo za etnično skupino, ki je številčno relativno najbolj napredovala v zadnjem medpopisnem obdobju. Zaradi pomembnega deleža, ki ga predstavljajo, in ker gre za prebivalstvo, ki se je v Slovenijo pretežno priselilo z območja nekdanje SFRJ, bodo v analizo vključeni.

Črnogorci v odnosu do preteklih popisov beležijo precejšnje številčno nazadovanje, in sicer s 4339 na 2667 (vir: popis 2002, SURS). Nekaj te razlike gre na račun muslimanskega prebivalstva iz Sandžaka, ki je prešlo med Bošnjake-Muslimane, medtem ko se je prej izrekalo po regionalnem ključu. Del prebivalstva pa je ob dogodkih, povezanih z nadaljnjim obstojem srbsko-črnogorske državne zveze, prešel tudi med Srbe. Seveda moramo tudi pri Črnogorcih precejšen delež upada pripisati asimilaciji in deloma etničnemu neopredeljevanju. Njihov prostorski vzorec je skoncentriran na Ljubljansko kotlino. V le treh naseljih presegajo enoodstotni delež prebivalstva (Nožice, Golnik, Kamnik), pojavljajo pa se v skupno 81 naseljih. Njihov številčni obseg je že na meji, ko bi morali izbrati drugačno velikostno lestvico, a je zaradi primerjave z drugimi ne bomo. Med naštetimi tremi naselji je primer Nožic zanimiv, saj kljub »le« 1,77 % Črnogorci tukaj predstavljajo po velikosti drugo etnično skupino. Poleg njih najdemo le še 0,7 % Srbov, drugih pa takorekoč ni, kar kaže na območje črnogorske mini-koncentracije.

Makedonci so v zadnjem medpopisnem obdobju zabeležili absolutni (4371 → 3972) in relativni številčni upad. Vendar ta upad ni bil močan. Še vedno se namreč gibljejo okrog vrednosti 4000. Če to vrednost primerjamo s številom prebivalcev z makedonskim maternim jezikom (4760), ki se je v zadnjem medpopisnem obdobju povečalo s 4525, gre tudi pri Makedoncih za upad etničnega opredeljevanja. V primerjavi z jezikovno predstavlja etnična opredelitev le 83,4 %. Največji delež Makedonci dosegajo v coni Divača-okolica (3,21 %) in v Kobaridu (2,83 %), kjer so za Slovenci obakrat druga etnična skupina po velikosti. Več kot odstotek jih je še v Kranju, jeseniški aglomeraciji, na območju Ljubnega, v okolici Medvod in Trojan, v Vuzenici in v zaledju izolske občine. Glavnina jih je torej na Gorenjskem.

Albanci so zanimiv fenomen etnične skupine, ki je bila v nekdanji SFRJ znana po izredni številčni rasti. Če je bilo muslimansko (predvsem Albanci, Turki, Bošnjaki, Romi) prebivalstvo pred drugo svetovno vojno še v približno enakem številčnem okviru kot pravoslavno (predvsem Srbi in Črnogorci), se je zlasti po drugi svetovni vojni pričela številčna eksplozija Albancev, Srbi in Črnogorci, kot njihov politično-geografski antipod, pa so se množično izseljevali (npr. Pleterski, 1986: 362–4; Budding, 2002; prim. Breznik, 1988: 265). Tak razvoj je pripeljal do situacije, ko je skupno število Albancev SFRJ ne le

preseгло številčnost Črnogorcev kot najmanjšega naroda SFRJ, pač pa tudi precej večjih Makedoncev in končno tudi Slovencev, po razpadu SFRJ pa je skupno število Albancev z območja SFRJ do danes že preseгло število Bošnjakov-Muslimanov (vir: Fischerweltalmanach 2005; popisi prebivalstva; statistični uradi držav naslednic SFRJ).

Glede na velikost albanske populacije nekdanje Jugoslavije je številčni obseg v Sloveniji kljub vsemu relativno nizek. Po drugi strani pa je v zadnjem medpopisnem obdobju doživel podvojitev. Albancev je sodeč po jezikovni pripadnosti okrog 7177, po etnični pa za sedmino manj (6186) (vir: Statistične informacije 92, 2003, SURS). Zanje je značilna zelo enakomerna geografska porazdelitev, ki nikjer ne dosega visokih relativnih zgostitev, a zagotavlja geografsko dobro organizirano mrežno razmestitev. Albance najdemo v vseh slovenskih pokrajinah. Ne glede na to, da jih je za dobro tretjino več kot Makedoncev in več kot polovico več od Črnogorcev, so le v štirih conah, ki obsegajo 11 naselij, presegle 2 %. Najvišji delež beležijo na območju Podkrajja pri Hrastniku (3,40 %), dvooodstotni prag pa presegajo še na območju Mrtvic pri Krškem, Ozeljana in v Vrbju v žalski občini. Enoodstotni prag presegajo v 77 naseljih, skupno pa so prisotni v devetini (661) vseh slovenskih naselij.

Albanci imajo zelo podobno prostorsko disperzijo po statističnih regijah kot Hrvati, kar glede na najvišjo stopnjo razpršenosti Hrvatov kaže na težnje Albancev, da se ne koncentrirajo v »prekomernem« obsegu iz očitno etnično-varnostnih in naseljitveno-taktičnih razlogov. Če ob tem primerjamo indekse urbanosti v večjih mestih, vidimo, da so Albanci (172,9) nekoliko prisotnejši od Hrvatov (152,5) v mestih z 10.000 prebivalcev ali več. Slovensko povprečje je 32,2 %, kar označuje indeks 100,0.

Primerjava Albancev, Črnogorcev in Makedoncev kaže kljub relativno podobnemu številčnemu obsegu popolnoma različno sliko na 'terenu'. Medtem ko so Albanci prisotni v 11 % vseh slovenskih naselij, so vsi Črnogorci koncentrirani le v dobrem odstotku, Makedonci pa v dobrih štirih odstotkih vseh naselij v Sloveniji. To potrjuje tezo o mrežni poselitvi Albancev v Sloveniji in o popolnoma drugih mehanizmih oblikovanja poselitvenega vzorca Albancev pri nas. Vzroke za to pa bi bilo potrebno še dodatno raziskati.

Geografska razmestitev kategorij »ne želim odgovoriti« in »neznano«

Etnično-geografskih odnosov danes ne moremo presojati zgolj z vidika etničnih opredelitev. Pokazali smo že, kako velika odstopanja se dogajajo na polju etničnega in jezikovnega opredeljevanja prebivalstva. Temeljni problem etničnega opredeljevanja nasproti jezikovnemu leži v procesu povečevanja deleža neodgovorov in čedalje večji diskrepanci med tema znakoma. Delež neodgovorov je mnogokrat zelo visok. Na račun tega je mogoče podatke o etnični pripadnosti reinterpretirati v raznih smereh, kar lahko privede do nestrokovnih ali tudi do

'strokovnih' zaključkov, ki temeljijo na netočnih premisah. Ena od metod presojanja učinkov opuščanja etničnega opredeljevanja v smeri neodgovorov, kot sta kategoriji »ne želim odgovoriti« (NŽO) in »neznano« (NN), je tudi analiza regionalno- in lokalno-geografske razmestitve omenjenih kategorij.

Kategorija NŽO se je v popisnem vprašalniku pojavila prvič z zadnjim popisom iz leta 2002. Po podatkih SURS-a (vir: Statistične informacije 92, 2003) se je v to rubriko vpisalo 48.588 popisanih oseb, kar je več, kot je bilo vpisanih pod rubriko »neznano« v popisu 1991 (42.355). Zato pa je kategorija NN narasla z omenjenega števila na vrednost 126.325. Kategorija »neznanih« je naraščala v vseh popisih. Najbolj eksplozivno se je povečala leta 1991, ko je za kar osemkrat preseгла vrednost iz leta 1981 (5301). Seštevek obeh kategorij, za katere ni bilo mogoče dobiti nikakršne opredelitve, je skupno naraslo na 174.913 oseb, kar predstavlja 8,9 % vsega prebivalstva Slovenije in s tem postavlja verodostojnost tako pridobljenih podatkov pod relativen vprašaj. Taki podatki namreč omogočajo zamegljevanje in nejasnosti, ki vodijo v različno motivirane interpretacije, ki se lahko v končni fazi konfliktno manifestirajo.

Iz geografskega vzorca porazdelitve kategorij NŽO in NN vidimo, da se ti kategoriji pojavljata praktično po celi Sloveniji, a v drugačnem vzorcu in neodvisno od siceršnjega etničnega opredeljevanja. Del odgovora na to vprašanje nam povejo že statistične povezave med spremenljivkami. Korelacija med deležem Slovencev in deležem NŽO je sicer negativna ($r=-0,463$; $P<0,0001$), a je bistveno nižja od korelacije med deležem Slovencev in deležem 'drugih' ($r=-0,878$; $P<0,0001$), medtem ko je korelacija med deležem Slovencev in deležem NN še nižja ($r=-0,381$; $P<0,0001$). Že podatek, da med deležem Slovencev in deležem 'drugih' ni čiste funkcijske povezanosti, kaže, da presojanje neodgovorov ne more biti enoznačno. Po drugi strani je namreč korelacija med deležem 'drugih' in deležem NŽO pozitivna, po jakosti pa bistveno šibkejša ($r=0,191$; $P<0,0001$), medtem ko povezave med deležem 'drugih' in deležem NN sploh ni ($r=-0,074$; $P=0,109$). Tudi korelacija med obema vrstama neodgovorov je šibka ($r=0,286$; $P<0,0001$). Iz tega lahko sklepamo, da delež prebivalstva, ki se etnično ne opredeljuje kot Slovenci, ni enostavno odvisen od deleža neodgovorov, iz česar sledi, da deleže neodgovorov ne smemo in ne moremo avtomatično pripisati prebivalstvu, ki etnično ni oziroma ne bi bilo slovensko. Izmerjene povezave nam tako lahko služijo le za indikacijo. To potrjuje tudi geografska razmestitev neodgovorov, ki je mnogo bolj izpovedna, predvsem pa nam plastično prikazuje razmere na terenu.

Prebivalstvo, ki na vprašanje o etnični pripadnosti ni želelo odgovoriti, je razpršeno po celotni Sloveniji (5067 naselij). Prebivalstvo, ki se je etnično opredelilo drugače kot Slovenci, pa je prisotno v 3645 naseljih. Od 109 naselij znotraj con, kjer je delež NŽO presegel 5-odstotni prag, jih je 89 v severovzhodni Sloveniji, od teh pa kar 87 na Štajerskem. Ta slika je v popolnem nasprotju s sliko zgoščitve 'drugih' etničnih opredelitev, ki smo jih prikazali poprej. Pogosto se delež NŽO pojavlja ob tem, da na istem območju poleg opredeljenih

kot Slovenci 'drugih' sploh ni. Še več, v istem območju ni niti 'drugih' jezikovnih pripadnosti razen slovenske, niti 'drugih' priselitvenih območij razen Slovenije.

Podobno velja za deleže »neznanih« odgovorov, s tem da so regionalno- in lokalno-etnične razlike še bolj poudarjene. Ti odgovori so še bolj razprostranjeni po Sloveniji, saj jih najdemo v 5302 naseljih oziroma v 88,4 % vseh naselij. Geografski vzorec NN se podobno razporeja kot v primeru NŽO. Severovzhodni Sloveniji se pridružuje še jugovzhodna Slovenija, tako da se oblikuje relativno kompaktno in razprostranjeno območje vzhodno od črte med območjem Osilnice in Radljami. Povprečni delež »neznanih« vzhodno od te linije je za 28,7 % višji od ozemlja zahodne od te črte, povprečni delež NŽO pa za 16,0 %.

Še bolj nazorno lahko regionalne razlike pojava »neznano« prikažemo z aplikacijo metode naravnega preloma, ki sta jo razvila Jenks in Caspall (1971), pogosto pa je ta algoritem vgrajen tudi v različnih GIS programih (karta 6.15.).

Kako močno v pogledu neodgovorov izstopa vzhodna Slovenija, zlasti Štajerska, lahko vidimo tudi iz razmerja med deležem »drugih« in skupnim deležem neodgovorov (karta 6.16.). Prikazano razmerje ponazarja odnos med obsegom »drugih« etničnih opredelitev v primerjavi s skupnim obsegom neodgovorov. Višja ko je vrednost kvocienta, večja je razlika med deležem »drugih« in deležem neodgovorov v korist »drugih«. Bolj ko pa se vrednosti razmerja bližajo ničli, bolj gre razmerje v korist neodgovorov. Nedefinirane vrednosti ponazarjajo razmerje, ko na nekem območju ni ne »drugih« etničnih opredelitev niti neodgovorov. Območij, kjer bi delež »drugih« presegal nič, neodgovorov pa ne bi bilo, ni. Zato pa je veliko primerov območij, ko je delež neodgovorov večji od nič, pojava »drugih« pa ni. Iz karte je razvidno depresijsko območje zelenih odtenkov, kjer se vrednosti predstavljenega razmerja približujejo nič ali pa dosegaajo nič. Ti so močno skoncentrirani, kot že rečeno, v vzhodni Sloveniji, zlasti na Štajerskem.

Navedena nesorazmerja in odstopanja kažejo, da vprašanj o neopredeljevanju ne gre posploševati, še manj pa pripisovati prebivalstvu, ki ne bi bilo etnično slovensko. Območja, kjer se je velik del prebivalstva preprosto odločil zavrniti odgovor na to vprašanje, kot je Štajerska ipd., zato prej kažejo na neke vrste upora oziroma nepokorščine do osrednje oblasti kot izvajalke različnih institucionalnih postopkov. Podoben vzorec lahko opazimo npr. tudi pri udeležbi na lokalnih ali državno-zborskih volitvah ter splošnih referendumih. Severovzhodna Slovenija skozi zadnje desetletje prednjači po nizki udeležbi (vir: Republiška volilna komisija). Lahko bi rekli, da bolj ko so izpostavljeni različni vidiki problematizacije in politizacije 'občutljivih' popisnih vprašanj v javnosti, bolj je fenomen neodgovorov splošen, predvsem pa pretežno etnično neselektiven.

Prekmurje in Medjmurje – migracijska kapaciteta dveh tipičnih emigracijskih območij – primerjava do leta 1991

Migracijski prispevek dveh nekdanjih ogrskih ozemelj Prekmurja in Medjmurja, ki sta po prvi svetovni vojni pripadli Sloveniji oziroma njeni politično-administrativni predhodnici, kasneje pa je približno polovica tega ozemlja pripadla Hrvaški (npr. Boban, 1995: 30–1; karta IV), je bil primerjalno največji prispevek katere od robnih slovenskih pokrajin. Popis prebivalstva 1991 je zadnji jugoslovanski popis, ki hkrati jugoslovansko obdobje razmejuje od kasnejših lokalno-republiških samostojnosti. Zato je dober pokazatelj zaključka nekega obdobja, v katerem formalno ni bilo pomembno državljanstvo ali kraj stalnega prebivališča, rojstni kraj ipd.

Po podatkih popisa 1991 je bilo tega leta v drugih delih Slovenije po geografskem poreklu iz Prekmurja in slovenskega dela Medjmurja kar 15.000 prebivalcev, iz hrvaškega dela Medjmurja pa še dodatnih 10.000. Leta 1991 je bilo tako kar 25.000 prebivalcev z geografskim poreklom v nekdanjih ogrskih ozemljih, ki so vsaj del časa sodila pod jurisdikcijo političnih predhodnic Slovenije. Delež, ki so ga leta 1991 predstavljali Prekmurci, je znašal okrog 15 % tedanjega prebivalstva Prekmurja, delež Medjmurcev pa je znašal okrog 10 % tedanjega prebivalstva Medjmurja (vir: popis 1991).

Politično-geografski dejavniki notranje jugoslovanskih migracij in imigracije v Slovenijo

Gonilo oziroma v besednjaku puš-pul teorije t. i. potisni faktor preseljevanja iz nekdanjih drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo niso bile zgolj ekonomske razmere kot take, pač pa tudi ali predvsem politični pritiski (z demografskimi in ekonomskimi posledicami), orientirani predvsem na prebivalstvo nesrbske narodnosti v Bosni in Hercegovini (predvsem v Bosni). Ti pritiski so bili še posebej močni na območjih šibke srbske večine ali na območjih »kontinuitetnih« ozemelj, ki so jih v filozofiji velikosrbske homogenizacije želele oblasti srbizirati ali utrditi v srbstvu. Gre za velika območja severne Bosne, znotraj te pa za t. i. Bosensko Krajino (Banja Luka, Prijedor, Sanski Most, Ključ, Bihać itn.) in Bosensko Posavino.

Ali lahko apriorno zavrnamo politično-geografsko determinacijo in etnične elemente v njej v primeru preseljevanja neke etnične skupnosti iz avtohtonih in osrednjih območij v migrantsko območje, kot nakazuje Petrovičeva (1987: 17)? Nadalje pravi, da v omenjenem primeru, ko etnični dejavnik ne deluje, delujejo pretežno ekonomski in drugi družbeni razlogi (poroka, službena premestitev, šolanje ipd.). Na enak način se ji zdi malo verjetno preseljevanje iz enega avtohtonega območja neke skupine na drugo avtohtono območje (ibid.). Vsekakor toga postavitev možnosti delovanja etničnega dejavnika v determinaciji migracij

ne more biti koristna, saj zapira potencialne možnosti učinkovanja in delovanja. Največ kar bi smeli reči, je, da je verjetnost morda manjša. Petrovičeva (1987: 16) namreč tudi sama pravi, da obstajajo tudi globlje, artikulirane in latentne oblike delovanja etničnega elementa v determinaciji migracij. To še posebej velja za etnično-družbene tenzije in krize, v kateri je bila Jugoslavija praktično stalno od svojega nastanka. V tem kontekstu smemo navesti tudi izrazit primer kosmetskih in makedonskih Albancev, ki so tudi v svetovnem merilu propONENTI posebnega rodnostnega obnašanja, imenovanega napadalno razmnoževanje (po: Stanton, 2003: 49–50, 109). Kljub temu je prispevek Petrovičeve k poznavanju etničnega dejavnika kot nosilca nekaterih migracijskih tokov zelo pomemben. Po eni strani gre za temeljito kvantitativno podprt pristop, po drugi strani pa tudi za pronicljivo kritiko ekonomske determinacije migracij v SFRJ. V enem od pasusov pokaže razumevanje kompleksnosti migracijskih determinant, ko ekonomskim faktorjem zoperstavi tezo o odločilnosti osebnih odločitev in psiholoških faktorjev (1987: 15). Hkrati pa se zaveda (ibid.), da se psihološko-osebnostnih in motivacijskih dejavnikov ne da izvesti in razumeti brez interdisciplinarnega pristopa, saj je statistično in demografsko gradivo le osnova nadaljnjim poglobljenim proučevanjem.

Ozadje politično-geografskih dejavnikov emigracije s poudarkom na Bosni in Hercegovini

Etnična preferenca lokalne in delavske samouprave leta 1960 in 1967

Da etničnost ni bila nepomembna in sama sebi namen, nam kažejo številni podatki. Posebej pomembni so podatki o udeležbi prebivalstva v odborih lokalne in delavske samouprave (skupnosti). Leta 1960 je etnična pripadnost odločilno vplivala na strukturo odbornikov. Najizrazitejši vpliv je imela v Bosni in Hercegovini. To seveda ni bilo slučajno. Bosna in Hercegovina je igrala v velikosrbskem Načertaniju (Garašanin, 1844) eno najpomembnejših vlog. Predstavljala je potencialno in predvideno ekspanzijo Srbije na zahod in jugozahod (ibid.). Ta geopolitika, ki je izvirala iz začetkov moderne srbske državnosti, je imela globoke korenine in še globlje posledice. Kljub formalno-družbeni 'nepomembnosti' ali postranskosti etnične pripadnosti je le-ta igrala ključno vlogo pri kadriranju v vsem novojugoslovanskem obdobju. Tako je torej leta 1960 imela srbska etnična skupina kar 65,0 % vseh občinskih svetnikov (delegatov, odbornikov) Bosne in Hercegovine, kljub le 42,9-odstotni dejanski participaciji v prebivalstvu. V skladu s tem so imeli vsi ostali razen Črnogorcev (0,6 % : 0,4 %) podcenjene deleže v primerjavi z dejanskimi. Hrvati so bili blizu svojega deleža (20,6 % : 21,7 %) predvsem po zaslugi kompaktno poseljenih območij v Hercegovini, Posavini in Srednji Bosni. Muslimani (Bošnjaki) pa so bili najbolj depriviligirana skupina, saj so zasedali le 13,2 % odborniških

mest kljub 34,1-odstotnem deležu v prebivalstvu (SGJ-62; Popis 1961, SZS). K situaciji, v kateri so se znašli Muslimani, je prispeval še en geografski faktor, in sicer tip poselitve. Naseljevali so pretežno urbana in polurbana območja, podeželje pa bolj izjemoma, razen v primeru regionalno-geografsko specifičnih območij (npr. Cazinska krajina).

Še bolj drastične razmere so vladale v svetih delavske samouprave (sveti proizvajalcev), kjer so Srbi predstavljali 66,2 %, Hrvati 20,3 %, Muslimani (Bošnjaki) pa le 12,0 %. Obenem so Črnogorci z 0,7 % oziroma z indeksom 175₁₀₀ znova močno nadpovprečno zastopani (ibid.).

Do leta 1967 so se razmere le malo spremenile. Sicer pa po koncu druge svetovne vojne izobrazbena struktura ni bila toliko različna po republikah, da bi dovoljevala tako disproporcionalno strukturo tako občinskih svetnikov (odbornikov) kot tudi svetov delavskih skupnosti (prim. podatke popisa po izobrazbi po etničnosti in republikah).

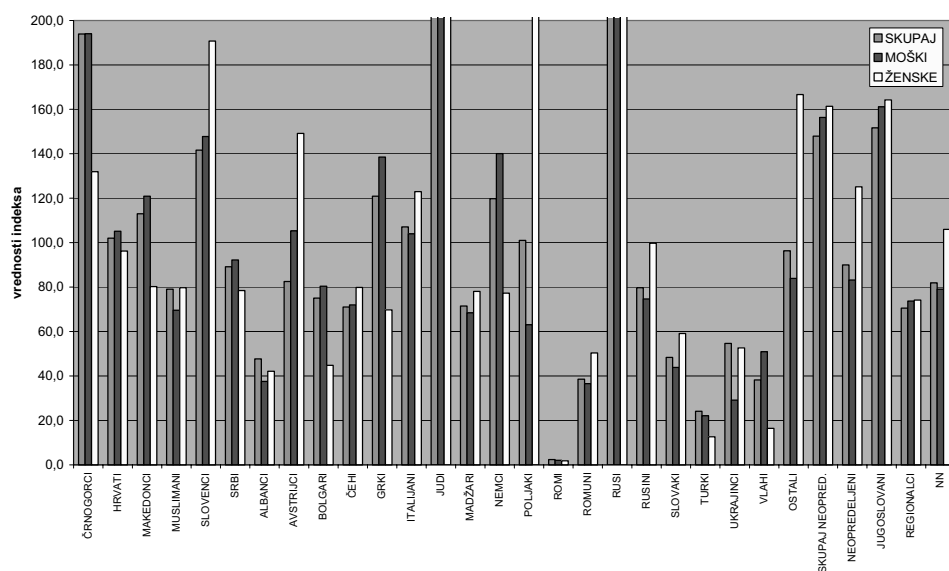
Če nekako povzamemo situacijo na področju lokalno-političnega zastopstva narodnosti po republikah SFRJ, lahko ugotovimo, da so konstantno v podrejenem položaju vse etnične manjšine (narodnosti), še posebej tiste, ki na območjih tradicionalne poselitve predstavljajo pomemben delež v lokalnem prebivalstvu. Tako so podcenjeni Albanci v Srbiji, Kosmetu, Črni Gori in Makedoniji, na drugi strani pa Madžari v Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji. Med narodi so Muslimani v podrejenem položaju praktično povsod, najbolj pa v Bosni in Hercegovini ter Črni Gori, Hrvati pa na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini. Srbi so podcenjeni povsod tam, kjer prevladuje pravoslavno prebivalstvo, ki ga štejejo za zaveznike in nimajo interesa po koncentriranju ljudi srbske etnične pripadnosti, to pa je v Črni Gori in Srbiji. Tam so obakrat nadpovprečno zastopani tako Makedonci kot Črnogorci. Za Črnogorce je značilno, da so povsod – razen v Sloveniji – močno precenjeni, saj so najtesnejši srbski zavezniki, ki so jim so Srbi zaupali. Za Slovence je značilno, da so bili glede na dejansko zastopanost kolikor toliko sorazmerno razporejeni. Nekoliko bolj izstopa Hrvaška, kjer je delež Slovencev bolj podcenjen. Srbi so v tem pogledu igrali taktično zelo prefinjeno igro. Nadpovprečno prisotni so bili le na območjih, ki so bila v strateško-političnem smislu vitalnega pomena za prostorsko homogenizacijo srbskega prebivalstva. To pa sta bili predvsem Bosna in Hercegovina ter Hrvaška.

Etnična struktura poslovskega osebja kot politično-geografski dejavnik in hkrati posledica migracij po popisu 1981

Popis 1981 ponuja možnost primerjave zaposlenih po etničnosti na ravni republik SFRJ. Posebno kategorijo poslovske (vodstveno, upravljalno) osebje sestavljajo tri podkategorije: 1) člani skupščine družbeno-političnega zbora in funkcionarji izvršnega organa in organa uprave na stalni dolžnosti; 2) poslo-

vodje in organizatorji poslovanja v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organov in skupnosti; 3) poslovodje komor, občin združenj, družbeno-političnih in drugih družbenih organizacij na stalni dolžnosti (vir: popis 1981, preglednica 075., SZS SFRJ). Skratka, gre za vse organe z izvršno ali upravno funkcijo. Na podlagi teh podatkov lahko ugotovljamo, kako se je udeležala enakopravnost in proporcionalna zastopanost narodov in narodnosti v omenjenih institucijah. Ti podatki se navezujejo na nekatere pretekle letopisne podatke o zastopstvu v občinskih skupščinah in skupščinah delovnih organizacij, prikazujejo pa stanje v popisnem letu 1981.

Graf 6.1.: Indeks politične zastopanosti (IPZ) po etničnosti in spolu, SFRJ (vir: popis 1981, preglednica 075., SZS; lastni izračuni)

Gledano v perspektivi celotne SFRJ so bili med državotvornimi narodi politično najbolj izpostavljeni Črnogorci (indeks politične zastopanosti (IPZ₁₉₈₁) = 193,9), katerih delež je za dvakrat presejal delež, ki so ga predstavljali v aktivnem kontingentu prebivalstva (graf 6.1.). Nadpovprečno so bili zastopani tudi Slovenci (141,6), kar pa velja zgolj na vsejugoslovanski ravni, medtem ko so na republiški (slovenski) ravni zastopani le nekoliko nad proporcem. Na višino indeksa pri Slovencih je ugodno vplivala prisotnost žensk v vodstvenih kadrih, ki je bila visoko nadpovprečna v etničnem smislu, v proporcionalni zastopanosti spolov pa še zdaleč ne. Najmanj zastopani med narodi so bili Muslimani (79,1), od številnejših narodnosti pa Romi (2,4!), Albanci (47,7) in Madžari (71,5). Zanimivo je, da ohranjajo zelo visok, praktično najvišji indeks kadri judovske (538,2) in ruske (341,5) narodnosti, kar kaže na priliv kadrov in na še vedno zelo močno politično navezanost na Sovjetsko zvezo v tem obdobju. Med na-

rodnostno neopredeljenimi izstopajo Jugoslovani (151,7), ki so se morali tako opredeljevati v vojaških poklicih ipd., ostali neopredeljeni pa so podpovprečno zastopani. Na višino indeksov zlasti vpliva absolutna velikost aktivnega kontingenta, kar pa ne spremeni odnosa med etničnimi skupinami v Jugoslaviji.

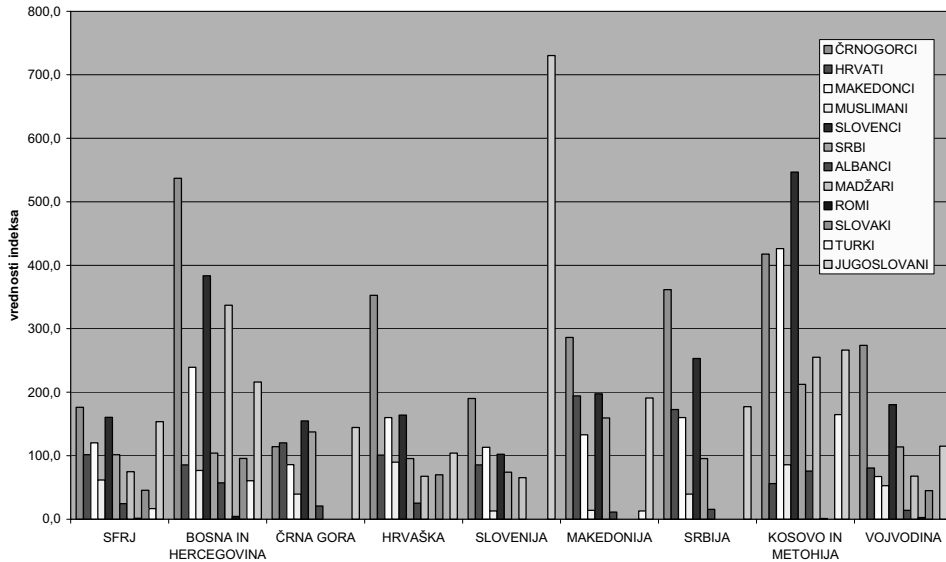
Popisni podatki za leto 1981 kažejo, da so se vzorci kadriranja, predvsem političnega, iz preteklih povojnih desetletjih v marsikateri črti obdržali. To potrjujejo tudi razmerja na ravni posameznih republik in pokrajin.

V Bosni in Hercegovini so med konstitutivnimi narodi zopet nadpovprečno zastopani Srbi, vendar ne tako izrazito kot v prvem obdobju po vojni. Tudi tukaj so močno prisotni Črnogorci, njihov delež zastopanosti je kar petkrat višji od dejanske prisotnosti, sicer pa so v vseh republikah nadpovprečno zastopani. Podobno velja za 'politično' kategorijo »Jugoslovani«.

Tako kot v Bosni in Hercegovini so bile konstitutivne etnične skupine v drugih republikah praviloma močno podpovprečno zastopane. To velja za Albance Kosmeta, Srbije in Makedonije kot tudi za Madžare Vojvodine, Hrvaške in Slovenije. Med narodi Jugoslavije so bili sistematično v podrejenem položaju Muslimani-Bošnjaki. Tudi pri Hrvatih lahko potegnemo vzporednice z Muslimani, vendar so v zadnjem desetletju pred popisom na Hrvaškem uspeli doseči uravnoveženost s Srbi. Zato pa so v vseh ostalih območjih, kjer predstavljajo konstitutivni narod ali skupino (Bosna in Hercegovina, Vojvodina, Kosmet), podpovprečno zastopani. Izjema je Črna Gora, kjer pa se velik del Hrvatov ni etnično opredelil. Za primerjavo navedimo, da je bilo v Črni Gori v tem obdobju število katolikov okrog 30.000 (črnogorski popis 1991 jih našteva okrog 27 tisoč), število Hrvatov pa je z nekaj nad 10 tisoč leta 1961 upadlo na okrog 7 tisoč leta 1991 (vir: popis 1961, 1981, 1991, SZS). Tudi za pravoslavne Makedonce je v splošnem značilna relativno nadpovprečna (razen v Črni Gori in Vojvodini) zastopanost po enotah nekdanje SFRJ. Srbi so ostali nadpovprečno zastopani v vseh tistih območjih, ki so bila strateškega pomena pri homogenizaciji srbskega etničnega teritorija. Poleg Bosne in Hercegovine sta to bila še Kosmet in Vojvodina ter deloma Makedonija in Črna Gora. Taka politika je bila lep odraz navideznega upoštevanja enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije. Tako so bili podpovprečno zastopani na matičnem teritoriju, ki pa zanje ni bil ogrožen. Poleg tega so srbski najtesnejši zavezniki obvladovali preostanek Jugoslavije, tako da so povsod oboji skupaj vedno daleč nadpovprečno zastopani. Tudi vloga Slovencev je zanimiva. Kot večinoma detaširani kadri so zasedali pomembne pozicije in bili močno nadpovprečno zastopani v organih drugih republik. Zastopanost je naraščala z odmikanjem od Slovenije, kjer so Slovenci komaj ujeli povprečje. Podoben položaj so si sčasoma izborili Hrvati na Hrvaškem, kjer so bili vse do popisa 1981 v podrejenem položaju, obenem pa so bili Srbi sorazmerno nadpovprečno zastopani. Zaradi močne srbske manjšine je bila Hrvaška strateško preveč pomembna za Srbijo, da bi slednja kadre kar tako prepuščala drugim. To je bilo lepo vidno v dogodkih po hrvaški pomladi z začetka sedemdesetih let. Slovitemu 'maspoku'

je sledil obračun v vrhovih tedanje hrvaške politike, ki so jih zamenjali »...sivi aparatčiki večinoma srbske narodnosti« (Pirjevec, 1995: 305).

Graf 6.2.: Indeks politične zastopanosti (IPZ) po etničnosti po republikah SFRJ (vir: popis 1981, preglednica 075., SZS; lastni izračuni)

Kontekst družbene dominacije Srbov in Črnogorcev v času SFRJ in spremembe etnične strukture

Že po popisu 1953 vidimo, da se je raztros po republikah relativno najbolj povečal pri Črnogorcih, ki tradicionalno veljajo za najtesnejše zaveznike Srbov, pravzaprav veljajo za Srbe same (Glomazić, 1988: npr. 48). Popisni podatki, ki po etničnem ključu obravnavajo zaposlitveno in poklicno strukturo, že za leto 1948, še posebej pa za leto 1953, kažejo nadpovprečno zastopanost Črnogorcev v poslovnih organih in poklicih glede na njihov skupni delež po vseh republikah SFRJ. Enako sicer velja za Srbe, vendar v manjši meri (vir: popis 1948; 1953, SZS). Bošnjaki-muslimani predstavljajo drugi konec palice oziroma drugo skrajnost, in sicer jih je glede na prisotnost nesorazmerno malo zastopanih v organih upravljanja in v poslovnih poklicih nasploh (ibid.). To kaže na jasno izraženo željo po dominaciji Srbov v SFRJ, ki pa zaradi tedanje politične korektnosti nikoli ni bila obelodanjena. Šele z razpadom SFRJ so na dan privrele številne informacije o geopolitičnih težnjah Srbije tudi v času SFRJ, ki pa so večinoma izhajale iz časov teritorialnega širjenja Kraljevine Srbije (npr. Garašanin, 1844).

V kontekstu razumevanja favoriziranja Črnogorcev s strani Srbov sta zlasti pomembni dve značilnosti Črnogorcev. Prva je ta, da sta bili novoveški kralje-

vini (državi) Srbija in Črna Gora zgodovinsko povezani in izraziti zaveznici, saj sta pripadali istemu pravoslavlnemu verskemu krogu. Korenine vključitve v pravoslavje so zelo stare in segajo do bizantinskega obdobja, ko je današnja črnogorska obala z delom zaledja spadala k zahodnemu (katoliškemu) verskemu krogu, gorata notranjost pa k vzhodnemu (pravoslavlnemu). Kot ostanek beneško-bizantinskega antagonizma se je ta verska dvojnost ohranila, pod vplivom turške invazije pa se je na severu in vzhodu obogatila z islamom, kar jo pravzaprav ravno tako kot Bosno in Hercegovino dela trojno v verskem pogledu. Črna Gora večinoma spada pod okrilje srbske pravoslavne cerkve, avtokefalnost črnogorske cerkve pa še vedno ni priznana kljub naporom v obdobju po razpadu SFRJ (npr. Brković, 1995). Z zgodovinske perspektive je vpliv srbskega pravoslavja izreden. Celo Petar Petrović Njegoš v svojih spisih piše o Črnogorcih, ki govorijo srbsko in so s Srbi pravzaprav eno in isto. O črnogorskem jeziku, ki se vse bolj afirmira po nastanku državne zveze med Srbijo in Črno Goro, pa so si jezikoslovci bolj ali manj edini, da je bistveno podobnejši hrvaškemu (če že ne enak) kot pa srbskemu, čeprav ima nasproti hrvaščini nekaj svojskih potez (prim. Nikčević, 1994). Tudi etnološke značilnosti Srbe in Črnogorce močno razdvajajo (npr. Kulišić, 1980). Druga značilnost Črnogorcev in Črne Gore je z vidika Srbov in Srbije izrazito pragmatične narave. V politično-geografskem smislu predstavlja za Srbijo most do morja, hkrati pa je površinsko in prebivalstveno mnogo šibkejša od velike sosedbe ter od nje v gospodarskem smislu zlasti v jugoslovanskem obdobju tudi dokaj odvisna. Tako se je s favoriziranjem Črnogorcev dajalo vtis spoštovanja načel bratstva in enotnosti, hkrati pa so Srbi s tem ohranili zvestega in tihega zgodovinskega prijatelja ter ga naredili še bolj odvisnega od sebe (prim. Pirjevec, 2003: npr. 22).

Spreminjanje etnične strukture SFRJ v historično-geografski perspektivi – regionalne specifikke izvornih območij

Razmere v Bosni in Hercegovini

Družbeno-gospodarski položaj Muslimanov v Bosni in Hercegovini v času pred avstro-ogrsko zasedbo je bil zelo ugoden. Iz časov po padcu Bosne pod Turke leta 1463 in Hercegovine leta 1482 (po: Majciger et al., 1871: 274) je večina plemstva prešla k islamu, da bi ohranila svoje posesti. Po prehodu v islam so muslimani obdržali večji del fevdalnih privilegijev in plemiški status (*begi* in *age*), številnejši preostanek pa so tvorili posestniki (*spahije*), obrtniki in trgovci po mestih in trgih, le malo pa se jih je ukvarjalo s poljedelstvom, pa še to v rodovitnejših krajih. Še do avstro-ogrške zasedbe so muslimani (mahomedanci po: Majciger et al., 1871: 211) obdržali praktično vso zemljo v svoji lasti, obdelovala pa jo je krščanska, pretežno katoliška brezpravna 'raja' (ibid.). Lahko si le predstavljamo, kakšna degradacija socio-ekonomskega položaja se je muslimanskemu življu dogodila po zasedbi s strani Avstro-Ogrske

in kasneje po vključitvi v jugoslovanske države, ki se dejansko vleče do danes (prim. Dugački, 1942: 629).

Opozoriti moramo na podatke o etnični in verski strukturi pred jugoslovanskimi popisi. Samo tako lahko dobimo pravšnjo informacijo in razumevanje številčnega razvoja Bosne in Hercegovine. Še v času Turške Hrvaške, kakor se je imenovalo to območje, ko je bila Bosna in Hercegovina s Sandžakom pod turško oblastjo oziroma v sklopu države Turčije, so bili izvedeni popisi oziroma ocene prebivalstva. Tako je za leto 1865 dostopen podatek o verski strukturi. Po Thoemmelu je bilo takrat na območju Bosne, Hercegovine in Sandžaka, kar je ustrezalo območju bosenskega ejaleta (vilajeta), skupno 442.170 muslimanov, znotraj katerih je štetih nad 40.000 Šćipetarjev in Arnavtov ter Osmanlij (turških uradnikov). Potemtakem lahko računamo, da je bilo v bosenskem ejaletu približno 400.000 Muslimanov-Bošnjakov (prim. Majciger et al., 1871: 211–2). Muslimani pa niso bili enakomerno poseljeni. Največji del jih je živel ob meji s Srbijo (pretežno v Sandžaku), ob meji z Avstro-Ogrsko pa jih je na 92 kristjanov živelo le 8 (ibid.). Tako moramo teritoriju današnje Bosne in Hercegovine pripisati verjetno ne dosti več kot polovico muslimanov bosenskega ejaleta, saj je danes Sandžak zunaj Bosne in Hercegovine. Od drugih virov je pomemben še kartograf Johann Roškiewicz, ki je leta 1865 izdal karto Bosne, Hercegovine in Novopazarskega pašaluka, tri leta kasneje (1868) pa še demogeografsko študijo o omenjenih pokrajinah, pri čemer pašaluk Novi Pazar ustreza pojmovanju današnjega Sandžaka. Ocene Roškiewicza za muslimane znašajo 378.000, kar je za okrog 65.000 manj od Thoemmelove vrednosti. Po drugi strani pa štetje iz leta 1868 našteje 418.315 muslimanov (vir: Brockhaus, po Pleteršnik, 1871), kar je po vrednosti nekako v sredini. Vse ocene števila muslimanov povzema tudi Majciger (et al.), s tem da daje prednost Thoemmelu.

Ocene števila pravoslavnih so po vseh treh virih višje od števila muslimanov. Thoemmel tako govori o 571.756 pravoslavcih leta 1865, Roškiewicz jih ceni na okrog 535.000, po štetju iz leta 1868 pa naj bi jih bilo le 431.200 (vir: Brockhaus; po Pleteršnik, 1871). Katoličanov je bilo med vsemi najmanj: po Thoemmelu 185.504, po Roškiewiczu okrog 195.000, po štetju leta 1868 pa le 171.764 (vir: Brockhaus; po Pleteršnik, 1871).

Očitno je, da se je število kristjanov v turškem času podcenjevalo. Posebej nepriljubljeni turškim oblastem in od Turkov zatirani so bili katoličani, predvsem zaradi močne frančiškanske mreže, ki si je vseskozi prizadevala graditi nove cerkve ter samostane in je bila nasploh v verskem smislu najbolj organizirana (Majciger et al., 1871: 209). Močno naslombo so katoličani Bosne in Hercegovine imeli predvsem v Avstro-Ogrski ter drugih močnih evropskih katoliških deželah. Zelo zanesljivo statistiko katolikov bosenskega ejaleta so vodili bosenski vikarji. Podatke o katolikih v Bosni in Hercegovini je po Horvatu povzel Dugački (1942: 628). Tako so jih leta 1840 našteali 128.489, leta 1877 pa že 208.317 (ibid.). Dugački je na podlagi primerjav popisnih podatkov za leti 1879 in 1931 ugotovil, da je najrapidneje naraščalo število katoličanov. V omenjenem

obdobju za 164,3 %, kar je največ šlo na račun »...silnega naravnega prirastka katoliških Hrvatov, ki so porasli za 146,9 %, deloma pa tudi zaradi priseljevanja tujcev katoliške vere« (Dugački, 1942: 629). Namreč po avstro-ogrski okupaciji so se v nižinske predele severne Bosne začeli priseljevati Nemci, Ukrajinci, Poljaki, Italijani in druge narodnosti nekdanje Avstro-Ogrske (ibid.).

Po drugi strani so imeli zaradi urbanega značaja svoje poselitve muslimani bistveno nižji naravni prirastek. Poleg težke socio-ekonomske situacije, ki jih je prizadela po avstro-ogrski okupaciji, se je v obdobju 1883–1914 del muslimanskega prebivalstva (okrog 64.000) tudi izselil, tako da je njihov prirastek znašal 60,0 % (Dugački, 1942: 629–30).

Pravoslavci so se po prirastku 106,7 % v tem obdobju znašli nekje vmes. V desetletju pred popisom 1931 je potekalo močno priseljevanje srbskih prostovoljcev v Posavino (ibid.).

Glede na rast posamezne veroizpovedi smo opredelili njihovo število leta 1931. Katoliki so narasli na 553.400, pravoslavci na 1.026.900, muslimani pa na 716.800. Iz prikazanega lahko ugotovimo razmerja po veroizpovedi v letu 1931. Delež muslimanov je z 38,7 % padel na 31,0 %, delež katolikov se je vzel z 18,1 % na 23,9 %, delež pravoslavcev pa z 42,9 % na 44,3 %. Na 100 prebivalcev teh treh veroizpovedi je odpadlo 45 pravoslavcev, 31 muslimanov in 24 katolikov.

Nekako v tem razmerju se je obdržala verska struktura tudi do popisa leta 1948. Takrat se je popis sicer izvršil po metodi rojstnega kraja, vendar nam lahko kljub temu služi kot dobra primerjava odnosov med posameznimi etničnimi skupinami. Za popis 1948 je pomemben še zlasti naslednji detajl. To je bil popis, v katerem se je prvič popisovala etnična (narodnostna) pripadnost. Tako so muslimani štet kot narodnostno neopredeljeni, katoliki so se pretežno opredelili kot Hrvati, pravoslavci pa kot Srbi. To je razvidno iz naslednjih podatkov: od skupno 2.713.013 prebivalcev, rojenih v Bosni in Hercegovini, je bilo kot Hrvatov opredeljenih 645.548 (23,8 %), kot Srbov 1.256.953 (46,3 %), kot muslimanov-neopredeljenih pa 786.739 (29,0 %) prebivalcev (vir: SGJ–54). Razmerje med tremi največjimi etnijami se je spremenilo v korist Srbov, ki so se po deležu približali polovici. Porast deleža Srbov gre tako na račun že omenjenih priselitev kot tudi dejstva, da se je del muslimanov (v verskem smislu) opredelil v etničnem smislu kot Srbi. Tako lahko pojasnimo tudi zmanjšan delež muslimanov-neopredeljenih. Ob navedenem ne smemo pozabiti velikanskih neposrednih in posrednih vojnih izgub, ki pa so sodeč po podatkih dokaj enakomerno prizadele prebivalstvo. Nekoliko morda preseneča nespremenjen delež Hrvatov, čeprav je bilo znano, da so se katoliki v Bosni in Hercegovini najhitreje množili, in to s stopnjami, ki so skoraj trikrat presegle rast muslimanov, rast pravoslavcev pa za enainpolkrat (prim. Dugački, 1942: 629). Če bi se trendi, zabeleženi do popisa 1931, nadaljevali, bi etnično-verska slika Bosne in Hercegovine leta 1948 izgledala takole: 27,5 % katolikov (Hrvatov), 44,8 % pravoslavcev (Srbov) in 27,7 % muslimanov (Bošnjakov), če se omejimo zgolj

na tri največje skupine, glede na to, da je bil delež ostalih leta 1948 manjši od odstotka. Projicirani razvoj opozarja tudi na možnost spremembe rodnostnega obnašanja. Poleg sprememb v etničnem opredeljevanju prebivalstva lahko spremenjeno rodnostno obnašanje v relativno kratkem času izdatno prispeva k spremenjeni skupni sliki.

Izhodiščno povojno stanje kaže na številčni primat Srbov, ki pa se jim je postopoma izmikal iz rok v korist Muslimanov-Bošnjakov. Kako močne posledice je tak razvoj imel na politične odločitve, ki so sledile, je v segmentu politične zastopanosti, ki smo jo prikazali, lepo razvidno.

Razumevanje selitvenih specifik posameznih etničnih skupin Slovenije in nekdanje SFRJ

Načrtne migracije v jugoslovanskem obdobju

V Vojvodini kot tipičnem območju plansko-političnih in etničnih selitev se je vršila sistematična nekaj stoletna kolonizacija vse do prvih nekaj let po drugi svetovni vojni. Priselitve so se vršile iz hribovitih predelov nekdanje Jugoslavije, iz madžarskega in avstro-nemškega Podonavja, iz karpatskega območja, pa tudi od drugod. Zadnja večja kolonizacija je bila izpeljana po drugi svetovni vojni, ko se je na posesti izseljenih Nemcev naselilo okrog četrtr milijona prebivalcev pretežno z območja kraških dinarskih planot v notranjosti (Bertić in Rogić, 1987: 98).

Srbi (Prečanski) so se večinoma izseljevali v kraje, ki jih je bilo treba srbizirati ali etnično homogenizirati. Za to nalogo so bili zlasti primerni Bosanski Srbi. Mašinerija velikosrbskega razmišljanja je izhajala iz dejstva, da je v Bosni in Hercegovini presežek Srbov in da jih je smiselno deloma preseliti v 'krizna' območja, saj je bil delež Muslimanov in Hrvatov bistveno nižji od deleža Srbov. Na ta način Srbi ne bi izgubili dominantne vloge v Bosni in Hercegovini, hkrati pa bi v smislu prisotnosti povečali svoje deleže drugje. Vendar se je del načrtov do neke mere ponesrečil, saj je začetna spodbuda k preseljevanju dejansko sprožila efekt migracijske verige, ki ga je bilo težje nadzorovati kot pa vzpodbuditi. Ker so bili Muslimani od narodov Bosne in Hercegovine najmanj migracijsko mobilni v prvem obdobju po drugi svetovni vojni, se je njihov delež relativno povečeval, delež Hrvatov in Srbov pa zmanjševal. Posledica tega je bilo postopno spreminjanje etnične slike posameznih predelov znotraj Bosne in Hercegovine. Zavedajoč se nevarnosti, da lahko Muslimani postanejo lokalna večina v občinah s pestro etnično sestavo, je bilo potrebno ustvariti pogoje, da bi se tudi Muslimani postopoma začeli izseljevati. Zanimivo pri tem je, da so se začeli izseljevati ravno iz 'problematičnih' območij (Sanski Most, Prijedor, Ključ itd.). Značilnost teh območij je bila sicer srbska večina, vendar relativno hitro upadanje deleža Hrvatov in Srbov na račun Muslimanov. Veliki zaposlitveni centri, ki so deloma v šestdesetih, predvsem pa v sedemdesetih letih zrasli na območju Slovenije v

procesu industrializacije, mnogokrat tam, kjer jih glede na regionalno-geografske razmere ne bi pričakovali (npr. železarna na Jesenicah), so pomenili potencialna zaposlitvena središča za priseljeno prebivalstvo. In če so se Srbi poklicno ukvarjali s celo paleto dejavnosti, je bila za Muslimeane značilna precej monostrukturna poklicna pa tudi izobrazbena usmerjenost. Ta je opozarjala na neenake možnosti izobraževanja in zaposlovanja v izvornih območjih, hkrati pa je opozarjala tudi na tamkajšnje zaposlitvene razmere. Če se je s hitro industrializacijo povečevalo število delovnih mest, je presenetljivo, da jih v sedemdesetih letih niso zapolnili Muslimani v Bosni in Hercegovini, ki se je intenzivno industrializirala. Med republikami je imela v sedemdesetih letih največ težke industrije v SFRJ (prim. Marić, 1991: 109). To pa je bilo močno kontroverzno z muslimanskimi izselitvami, ki so v tem času doživele vrhunec. Tudi podatki ankete kažejo, da je večina vprašanih menila, da bi se lahko zaposlila v domačem kraju, če bi to hotela, a so se odločili za izselitev, največkrat zato, ker so v Sloveniji že poznali nekoga, ki jim je o Sloveniji povedal lepe stvari, da bi si v mladih migrantih pridobil družbo (vir: anketa 2004). Zadeva je kontroverzna tudi z vidika starosti migrantov, ki so bili po nekaterih podatkih še celo bistveno mlajši od statističnih vrednosti (npr. Dolenc, 2003: 76–8). Če so bili migranti v resnici tako mladi (med 15 in 20 let), se velja vprašati, kakšni so bili pogoji za šolanje v izvornem območju. Rodnost v Bosni in Hercegovini je v sedemdesetih letih namreč padla na raven Slovenije, kar smo že pokazali. Ni torej šlo samo za agrarno prenaseljenost in pretirano rodnost, ki je prispevala prebivastvene presežke (rodnost katolikov je bila tradicionalno višja (npr. Dugački, 1942)), ampak so morali obstajati posebni pogoji na izvornih območjih. Če uporabimo kartografsko metodo, nam hitro postane jasno, da so glavna izselitvena območja v Bosni in Hercegovini tista, kjer imajo (ali so imeli) relativno večino Srbi, oziroma je etnična struktura zelo prepletena (karte 6.18.–6.22.; preglednice 6.2.–6.7.). Etnično-specifična časovnost izseljevanja pa sovпада z izgubljanjem ali pešanjem srbske večine oziroma deležev, ki so jih predstavljali v posameznih občinah.

Preglednica 6.2.: Spremembe medetničnih razmerij v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

razmerje 71/91	Izboljšanje	Poslabšanje	Število občin	(%)	(%)	(%)
Hrvati : Muslimani	16	91	107	15,0	85,0	100
Hrvati : Srbi	44	63	107	41,1	58,9	100
Muslimani : Srbi	92	15	107	86,0	14,0	100

Preglednica 6.3.: Število občin z večinsko etnijo v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

	1971	1981	1991	1971(%)	1981(%)	1991(%)
Hrvati	21	22	20	19,6	20,2	18,3
Muslimani	44	47	52	41,1	43,1	47,7
Srbi	42	40	37	39,3	36,7	33,9
število občin	107	109	109	100,0	100,0	100,0

Preglednica 6.4.: Število občin glede na tip večine v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

	1971 ABS.	1971 REL.	1981 ABS.	1981 REL.	1991 ABS.	1991 REL.
<i>Hrvati</i>	15	6	14	8	14	6
<i>Muslimani</i>	36	8	36	11	38	14
<i>Srbi</i>	33	9	32	8	32	5
število občin	84	23	82	27	84	25
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
<i>Hrvati</i>	71,4	28,6	63,6	36,4	70,0	30,0
<i>Muslimani</i>	81,8	18,2	76,6	23,4	73,1	26,9
<i>Srbi</i>	78,6	21,4	80,0	20,0	86,5	13,5

Preglednica 6.5.: Število občin z relativno večino glede na drugo etnijo po številčnosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

	1971			1981			1991		
	<i>Hrvati</i>	<i>Muslimani</i>	<i>Srbi</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Muslimani</i>	<i>Srbi</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Muslimani</i>	<i>Srbi</i>
<i>Hrvati</i>	6	3	3	8	5	3	6	4	2
<i>Muslimani</i>	7	8	1	8	11	3	8	14	6
<i>Srbi</i>	2	7	9	1	7	8	1	4	5

Preglednica 6.6.: Število občin z drugo etnijo po številčnosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

	1971	1981	1991	1971(%)	1981(%)	1991(%)
<i>Hrvati</i>	22	23	23	20,6	21,1	21,1
<i>Muslimani</i>	48	48	43	44,9	44,0	39,4
<i>Srbi</i>	37	38	43	34,6	34,9	39,4
število občin	107	109	109	100,0	100,0	100,0

Preglednica 6.7.: Delež in razmerje konstitutivnih etnij v prebivalstvu Bosne in Hercegovine v obdobju 1971–1991 (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS; lastni izračuni)

	1971	1981	1991	1971	1981	1991
<i>Hrvati</i>	20,5	18,1	17,4	21,0	20,1	18,9
<i>Muslimani</i>	39,7	39,7	43,4	40,8	44,1	47,1
<i>Srbi</i>	37,2	32,1	31,2	38,2	35,7	33,9
Skupaj	97,4	89,9	92,1	100,0	100,0	100,0

Nadaljnji pokazatelj politične pogojenosti izseljevanja iz Bosne in Hercegovine ter posledično priseljevanja v Slovenijo je delež priseljenih iz Bosne in Hercegovine v druge republike. Iz teh podatkov vidimo, da postane Slovenija 'zanimivejša' šele v drugi polovici sedemdesetih, medtem, ko za Muslimane razen Slovenije in Hrvaške ne predstavlja nobena druga republika ciljnega

območja. V določeni meri je izjema zdomstvo in izseljevanje v tujino, ki pa je pri Muslimanih ravno tako pozno in najmanj obsežno predvsem v primerjavi s Hrvati pa tudi s Srbi (npr. Grečić, 1975: 228). To potrjujejo tudi podatki o deležu in številu Muslimanov v drugih republikah. Njihov delež se je v Srbiji relativno vseskozi zmanjševal (npr. Petrović, 1987: 101), druge republike pa za izseljevanje niso bile niti atraktivne. Vse to kaže na jasno politično funkcijo izseljevanja v Slovenijo. Šlo je tudi za proces spreminjanja monoetnične strukture Slovenije v smeri jugoslavizacije, kar pa ni uspelo. V takem kontekstu je nemogoče enoznačno označevati imigracijo v Slovenijo kot izključno ali pretežno ekonomsko. Kako le bi ta lahko bila ekonomska, ko pa si večina predvsem Muslimanov standarda sploh ni izboljšala, temveč je padla v še slabši ekonomski položaj (npr. Mežnarić, 1986: npr. 101).

Migracije bosensko-hercegovskih Srbov

Nekdanji zahodnovlaški prostor, ki obsega pretežno območje današnje Bosne, Hercegovine, Sandžaka, Črne Gore ter delov Hrvaške, ki so bili vključeni v Vojno krajino, ima pomembno značilnost. V njem namreč dominira pravoslavno prebivalstvo ijekavsko-štokavskega govora (npr. Lisac, 1996). Razen v Črni Gori se to vlaško prebivalstvo imenuje v veliki večini po Srbih (prim. Mužić, 2000). Značilnosti poselitve Vlahov, ki pogosto poseljujejo težko pristopne in nepriljudne predele visokih kraških planot, izvirajo še iz časov, ko je to območje okupirala Turčija (prim. Pavičić, 2000). Turki so namreč na območje, ki ga je izpraznilo katoliško (hrvaško) prebivalstvo, ko je prebegnilo na območje pod avstro-ogrsko oblastjo (ostanek Hrvaške, Slavonija, Dalmacija, Kranjska, Štajerska, Goriška, Istra, Gradišćanska, Ogrska, Slovaška itd.), poleg preostanka prebivalstva, ki se je islamiziralo, naseljevali slovanizirano vlaško prebivalstvo z območja Starega Vlaha, kar ustreza območju današnjega Sandžaka (Pavičić, 2000). Tamkajšnji Vlahi so romanizirano govorico zadržali najpozneje do 13. stoletja, ko so v jeziku, predvsem pa v onomastiki ostale le še nekatere neslovanske poteze (Lisac, 1996, prim. Grafenauer, 1991). Od 15. stoletja dalje so Vlahi predstavljali temeljni kolonizacijski element na območju Hrvaške pod turško zasedbo. Vlahi kot nomadsko ljudstvo so poseljevali sicer redko naseljeno območje, ki so ga v zameno za sodelovanje v vojaških operacijah Turkov dobili v 'uporabo' (Pavičić, 2000; prim. Kaser, 1997: npr. 63). Nekako v obdobju med 15. in 19. stoletjem, torej v obdobju turške okupacije širšega bosenskega in hercegovskega teritorija, se je oblikoval in obstajal plačniko-najemniški vojaški sistem Vlahov, ki so se znašli v navidezno paradoksnih situaciji, o čemer izčrpno piše Kaser (1997). Na eni strani se je oblikovala Bosenska krajina z Vlahi v službi Turčije, na drugi strani pa se je na območju ostanka Hrvaške oblikovala Vojna krajina, ki je bila namensko povečini naseljena z Vlahi v vojaški službi Avstro-Ogrske (Avstrije). Tako so se pogosto

znašli v situaciji bratomorne borbe (prim. Voje, 1994: npr. 228–9, 268; Fister, 1975: npr. 16). V tem smislu lahko pojmujeemo kot zgrešeno zatrjevanje, da so bili turški vpadi delo Turkov. Nasprotno, velika večina vpadov je bila opravljena s strani domače bosenske vojske, predvsem pravoslavnega prebivalstva (Vlahov) kot *akindžij* (lahke konjenice) in *martolozov* (pravoslavnih ubežnikov izpod turške oblasti), s strani regularne turške vojske pa le manjši del, in to v glavnem takrat, ko je šlo za osvajalske vojne pohode (prim. Hladnik, 1997; Simoniti, 1977). Ta tradicija Vlahov, današnjih Bosenskih in Krajiških Srbov, je v veliki meri izhajala iz nomadsko-klanske ureditve vlaške družbe na tem območju, ki je temeljila na »zadrugi« večih družin (Kaser in Brückmüller, 1989; Kaser, 1997: npr. 134). Te zadruge so se mnogokje obdržale praktično do danes (ibid.). Posledica vsega omenjenega je bila še posebej za Srbe iz Bosne in Hercegovine značilna izrazita migracijska mobilnost ali migratornost, kar lahko sklepamo iz podatkov o migracijah tega prebivalstva po drugi svetovni vojni (vir: popisi 1948, 1953, 1961, 1971, 1981; prim. delo Petrovičeve (1987)). Tudi tranzimansa iz visokih bosenskih kraških planot v Panonsko in Padsko nižino na severu in severozahodu je eden tipičnih ostankov nomadizma Vlahov (prim. Friganović, 1978: npr. 142).

Tudi priseljevanja Srbov iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo ne moremo obravnavati ločeno od njihovih siceršnjih preseljevanj. Statistični podatki namreč kažejo, da se je od celotne emigracije Bosenskih Srbov le manjši del usmeril proti Sloveniji. Vendar se je tok proti Sloveniji okreplil šele v sedemdesetih letih, kar je relativno pozno glede na povojne migracije Srbov iz Bosne in Hercegovine. Pa vendar tudi tedaj predstavlja izrazito manjšino, saj se Bosenskih Srbov v Slovenijo preseli 16.800 (23,9 %), vseh pa se jih iz Bosne in Hercegovine izseli 70.293 (vir: popis prebivalstva 1981; prim. Petrović, 1987: 96–100). Srbi iz drugih republik, izvzemši pri tem del Srbov iz Hrvaške, v tem kontekstu in kvantitativno niso toliko pomembni, saj je narava njihovega preseljevanja popolnoma drugačna. Obenem je bila Bosna in Hercegovina poleg Hrvaške in Kosmeta osrednja geopolitična 'tema' nekdanje SFRJ, kar je razlago selitev v Slovenijo po drugi svetovni vojni še dodatno otežilo. Po podatkih zadnjih dveh popisov v Sloveniji iz let 1991 in 2002 Bosna (in Hercegovina) absolutno prednjači po deležu priseljenih v Slovenijo, zato je pojasnitev te imigracije ključna za razumevanje celokupne imigracije v Slovenijo. Zelo pomembne so tudi okoliščine priseljevanja iz Hrvaške, ki je skorajda na ravni bosensko-hercegovske, čeprav jih je lažje pojasniti. V tem kontekstu je absolutno nujno opredeljevati Srbe, Hrvate, pa tudi Muslimane (Bošnjake) ločeno glede na območje odselitve.

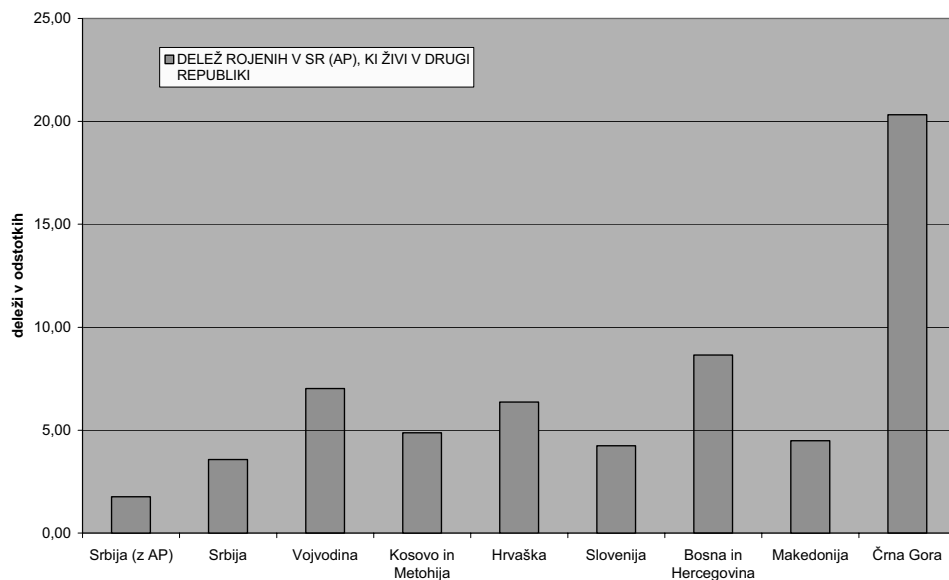
NOTRANJE JUGOSLOVANSKE MIGRACIJE

V nadaljevanju so predstavljene notranje jugoslovanske migracije ob izbranih popisih.

Notranje jugoslovanske migracije po popisu 1953

Popisni podatki, ki prikazujejo prebivalstvo posameznih republik po republici rojstva, kažejo za leto 1953 velika nesorazmerja v migracijskem gibanju prebivalstva. Na grafu je prikazan delež rojenih v posamezni federalni enoti, ki živi v drugih republikah. Ta delež je najvišji pri Črni Gori, kjer presega petino prebivalstva, kar je ob siceršnji številčni majhnosti izredno markantno. Črna Gora je v jugoslovanskem času pomenila pomembno izvoznico prebivalstva v druge republike, predvsem tja, kjer je bilo treba naseliti 'bojevite Dinarce' (Čubrilović, 1991). To zlasti velja za območja, kjer je nekdanja Jugoslavija diktirala prevlado srbskega in pravoslavnega prebivalstva (Vojvodina in Kosmet), in za območja, kamor je prosrbska jugoslovanska politika želela namestiti sebi lojalne kadre (Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Slovenija). Nad 5 % lastnega prebivalstva so v emigracijsko maso prispevali še Bosna in Hercegovina, Vojvodina in Hrvaška. Vendar v teh primerih ni šlo za etnično homogeno prebivalstvo. V Vojvodino se je namreč pretežno naseljevalo pravoslavno prebivalstvo nekdanje Vojne krajine na Hrvaškem in iz vlaških območij Bosne in Hercegovine. Iz Vojvodine pa se je izseljevalo nesrbsko prebivalstvo, predvsem Nemci in Hrvati. Na ta način je Vojvodina prestala transformacijo iz relativno-večinsko madžarskega območja (vir: popis 1931, SZKJ) v absolutno-večinsko srbsko območje, kjer so po popisu iz leta 1953 že dosegali 51,1 % (vir: popis 1953, SZS SFRJ). Velikim spremembam v etnični strukturi Jugoslavije po drugi svetovni vojni je pripomogla prav vojna. Spremembe pa so se odrazile tudi v verski strukturi. Če je bilo še ob nastanku prve Jugoslavije razmerje katolikov in pravoslavcev 1:1, se je to razmerje do njenega razpada leta 1991 spremenilo v 1:2 v korist pravoslavnega prebivalstva (prim. popisi prebivalstva). S skrbno načrtovanimi premiki predvsem pravoslavnega prebivalstva po drugi svetovni vojni, pa tudi že pred vojno, je osrednja jugoslovanska oblast ustvarjala vtis, da se najhitreje reproducira islamsko prebivalstvo. To je bilo v primeru Albancev gotovo in neizpodbitno, v primeru ostalih muslimanov, predvsem Bošnjakov, pa na močno trhlilih nogah. To je razvidno iz jugoslovanskih popisnih podatkov. Če je bilo pravoslavno prebivalstvo (predvsem Srbi in Črnogorci) znotraj Jugoslavije najbolj mobilno, je bilo za bošnjaško prebivalstvo značilno nasprotno. Po koncu obdobja muhadžirov in izseljevanja v Turčijo po avstro-ogrski okupaciji Bosne in Hercegovine je postalo bošnjaško prebivalstvo eno najbolj sedentarnih. Šele v sedemdesetih letih postanejo mobilnejši, čemur pa so v veliki meri botrovali politično-geografski dejavniki.

Graf 6.3.: Deleži rojenih po republikah in avtonomnih pokrajinah SFRJ, živečih v drugi republici ali avtonomni pokrajini SFRJ (vir: popis 1953, SGJ-55, SZS; lastni izračuni)

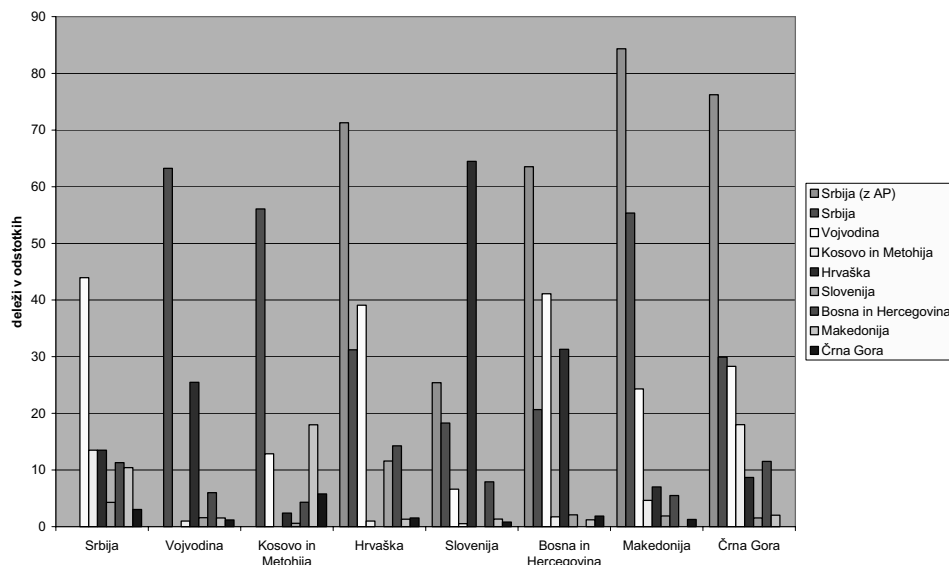

V kontekstu Slovenije obstaja močna izmenjava prebivalstva s Hrvaško. Na Hrvaškem je bilo 40.100 prebivalcev po rojstvu iz Slovenije, v Sloveniji pa 28.856 prebivalcev po rojstvu iz Hrvaške (vir: popis 1953).

Zanimivo je, da je imela največji delež iz tujine priseljenega prebivalstva prav Slovenija, in sicer kar 2,6 % vsega prebivalstva (vir: popis 1953). Enega glavnih razlogov za tako velik delež moramo iskati v raznarodovalni politiki med vojno in tudi prebivalstvu iz ozemelj, ki so ostali zunaj Slovenije in Jugoslavije.

Graf 6.4. prikazuje razporeditev migrantov po ciljnih območjih v odvisnosti od območja rojstva. Razvidno je, da so bile migracije izrazito usmerjene proti Srbiji, vključno s pokrajinama. Izmed vseh območij pa je v ospredju, kakor že rečeno, Vojvodina. Do tega obdobja Slovenija še ne kotira kot pomemben imigracijski cilj znotraj Jugoslavije, saj z izjemo Hrvaške, kjer delež preseljenih v Slovenijo presega 10 %, dosega kot ciljno območje relativno zanemarljive deleže (graf 6.4.). V tem obdobju je emigracija iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo še na zelo nizki stopnji, v strukturi ciljnih območij emigrantov pa prednjačijo Vojvodina, Hrvaška in Srbija, ki 'poberejo' 93,1 % vseh. Slovenija kot ciljno območje predstavlja le 2 % emigrantov iz Bosne in Hercegovine, ki pa znotraj Slovenije predstavljajo 20 % vseh priseljenih do tega leta. Razmerje med priseljenimi iz Hrvaške (63,5 %) ter Bosne in Hercegovine (11,3 %) je v tem obdobju s 6:1 močno v korist Hrvaški (popis 1953).

Graf 6.4.: Geografsko poreklo migrantov po federalnih enotah SFRJ (vir: popis 1953, SGJ-61, SZS; lastni izračuni)

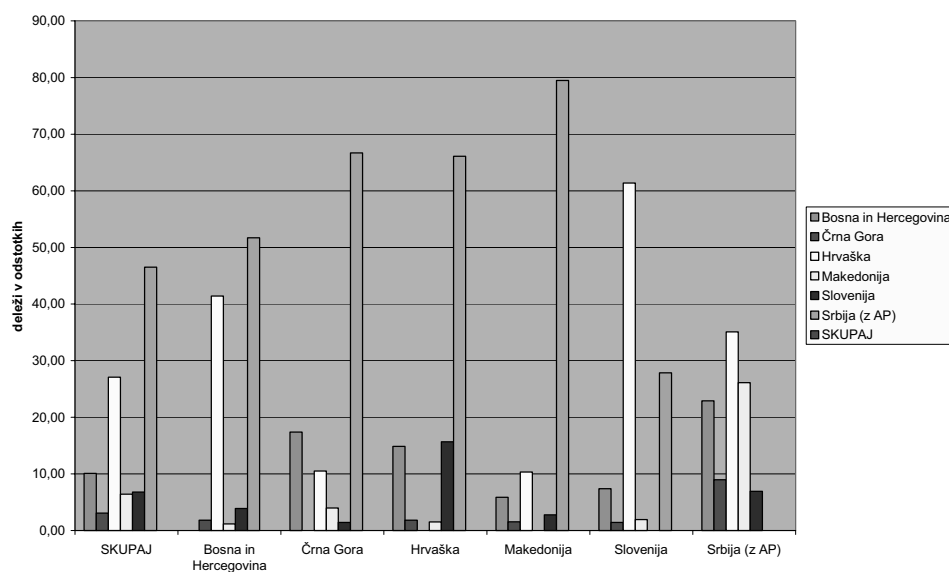
Notranje jugoslovanske migracije po popisu 1971

Po podatkih popisa iz leta 1971 je širša Srbija (s pokrajinama) še vedno vodilna v strukturi ciljnih območij. Kot ciljno območje pa se okrepi Hrvaška (graf 6.5.). Slovenija je še vedno šibko ciljno območje za migrante iz drugih republik. Izjema je le Hrvaška, kjer migranti v Slovenijo predstavljajo 15,7 % vseh hrvaških emigrantov do leta 1971. Iz Bosne in Hercegovine je le 3,9 % preseljenih v Slovenijo, medtem ko je glavnina ostalih usmerjena v Srbijo (51,7 %) in Hrvaško (41,4 %). Pri slednjih gre predvsem za izseljevanje Bosenskih Srbov v Srbijo, Bosenskih Hrvatov pa na Hrvaško. Predvsem Hrvati iz Bosne in Hercegovine so bili zgodovinsko pomemben vir prebivalstva za Hrvaško, ki bi brez tega stalnega dotoka številčno že nazadovala (Gelo, 1987: npr. 193). Ostala razmerja med republikami so ostala na podobni ravni kot v preteklih popisih. Tudi ne moremo pričakovati, da bi se struktura v medpopisnih obdobjih rapidno spreminjala, saj se je po vojni preseljevalo pretežno mlado prebivalstvo, ki se do popisa 1971 še ni zmanjševalo zaradi vpliva starosti.

Neto migracija po republikah SFRJ do leta 1971 je iz Bosne in Hercegovine naredila tipično emigracijsko območje pretežno Srbov in Hrvatov. Migracijski saldo je znašal 336.632 odseljenih, kar je pomenilo 8,99 % vsega prebivalstva. Črna Gora je s 54.126 neto odseljenimi predstavljala drugo emigracijsko območje, kjer pa je neto obseg odselitev presegal desetino prebivalstva (10,22 %). Tudi Makedonija je bila sicer šibko neto emigracijsko območje (-2714 prebivalcev). Ostale tri republike pa so bile neto prejemnice prebivalstva: v največji

meri Srbija (323.800 prebivalcev ali 3,83 %), nato pa Hrvaška (46.053 prebivalcev ali 1,04 %) in Slovenija (23.619 prebivalcev ali 1,37 %) (vir: popis 1971). Iz teh podatkov je razvidno, da je bila Slovenija še vedno izrazito šibka neto prejemnica prebivalstva iz drugih republik, za razliko predvsem od Srbije, ki je v glavnem na račun Vojvodine in Beograda kot glavnega mesta sprejela zelo veliko število prebivalcev – že do leta 1971 preko 300 tisoč. Če pri Sloveniji v obračunu upoštevamo še zdomce, je Slovenija ostala neto emigracijsko območje še v začetku sedemdesetih let 20. stoletja (prim. Gosar, 1978).

Graf 6.5.: Deleži skupne medrepubliške migracije po republikah SFRJ (vir: popis 1971, SGJ-73, SZS; lastni izračuni)

Če je bila leta 1953 Slovenija tudi v medrepubliški bilanci neto izvoznica prebivalstva (62.190 odseljenih v druge republike; 45.434 priseljenih iz drugih republik), se je to razmerje do leta 1971 spremenilo (59.513 odseljenih; 83.132 priseljenih). V tem smislu lahko Slovenijo v šestdesetih letih 20. stoletja že štejemo med neto prejemnice prebivalstva, računajoč ob tem le medrepubliške migracije.

Simptomatično je, da popis 1971 v primerjavi za leto 1970 kaže zelo podobno situacijo za Bosno in Hercegovino kot za Slovenijo. Obe republiki sta bili na migracijskem repu glede obsega priseljevanja. Imigracije so predstavljale v Bosni in Hercegovini komaj 14,8 %, v Sloveniji pa 17,4 %. Če odštejemo priselitve iz tujine, se deleža medrepubliških migracij zmanjšata na 13,5 % v primeru Bosne in Hercegovine, v primeru Slovenije pa na 15,1 %, in postaneta še podobnejša, saj je imela Slovenija skoraj dvakrat več priselitev iz tujine kot Bosna in Hercegovina. Povsem drugačna situacija je bila v Vojvodini, ki je z

38,7 % (od tega 1,3 % iz tujine) zasedala vodilno mesto (Breznik 1988: 238). Ti podatki kažejo, da realno gledano Slovenija do sedemdesetih let ni bila posebej interesantna za priseljevanje iz drugih republik.

Heteroetnični zakoni kot pokazatelj etničnega prepletanja Slovencev z drugimi etničnimi skupinami v SFRJ in Sloveniji po popisu 1971

V povprečju se je na območju celotne SFRJ po popisu iz leta 1971 od opredeljenih kot Slovenci s Slovenkami poročilo 95,26 %, 2,77 % s Hrvatami in 1,0 % s Srbkinjami (vir: Popis 1971, SZS). Na vse druge vključno z neopredeljenimi odpade manj kot odstotek. Z Muslimankami se jih je poročilo komaj 0,008 %, ali vsega nekaj deset, kar je zanemarljivo malo. Če pogledamo strukturo pri ženskah, ugotovimo precej višjo stopnjo heteroetnične poročnosti. Slovenke so se s Slovenci poročile v 92,29 % primerih, s Hrvati v 3,53 % primerov, s Srbi v 2,38 %, zopet najmanj pa z Muslimani (0,07 %). Zanimivo pri tem je, da je stopnja poročnosti s Črnogorci in Makedonci po petkrat višja kot z Muslimani (ibid.). Ti podatki opozarjajo na več stvari. Namreč, družbeno je bilo nekako najmanj zaželeno poročanje s pripadniki islamske veroizpovedi. Temu je precej prispevala tudi demonizacija islama in njegova potisnjenost na obrobje v nekdanji jugoslovanski družbi, kar je bilo pogojeno s superiornim položajem muslimanov pod Turki in maščevanje nad muslimani po zlomu Turčije in oblikovanju Jugoslavije (prim. Pirjevec, 2003: 20; tudi Dugački, 1942). Naslednji razlog je bil v strukturi poselitve Slovencev, ki so bili v največji meri skoncentrirani na območju Slovenije, Slovenija pa je bila etnično najbolj homogena republika nekdanje SFRJ. Naslednji razlog je bil v spolni strukturi priseljenih v Slovenijo, saj so v šestdesetih letih prevladovali moški, zaradi česar je delež heteroetničnih porok pri Slovenkah večji kot pri Slovencih. Pomemben pa je še en dejavnik, in sicer spolna struktura slovenskega prebivalstva, ki se je izselilo v druge republike. Velika večina je bila prisotna na Hrvaškem, kjer so močno prevladovale ženske (prim. Mežnarić, 1995; Domini, 1995).

Podobno stanje je veljalo iz že naštetih razlogov tudi v Sloveniji. Slovenci so se v 97,55 % poročali s Slovenkami, v 0,26 % s Srbkinjami, v 1,55 % s Hrvatami, z Muslimankami pa sploh ne. Pri ženskah je homogenost za odtenek manj izrazita, saj se jih je 95,60 % poročilo s Slovenci, 2,03 % s Hrvati, 1,18 % s Srbi, z Muslimani pa zopet le 0,03 % (vir: popis 1971). Če te podatke primerjamo z etnično strukturo v tem obdobju, so si deleži dokaj podobni, z izjemo Muslimanov, ki so bistveno manj zastopani v heteroetničnih zvezah. Sicer pa je bilo ob tem popisu značilno etnično specifično poročno obnašanje. Primerjava Srbov in Hrvatov kaže naslednje. Pri Srbih, ki so bili tudi sicer znatno bolj zastopani od žensk, se jih je relativno več poročilo s Slovenkami, kot se je Srbkinj s Slovenci. Srbkinje so se v dveh tretjinah poročale s Srbi, medtem ko se je denimo le dve petini Hrvatice poročilo s Hrvati, polovica pa s Slovenci. Pri Hrvatih je

bila spolna struktura dokaj uravnotežena. Moških je bilo za desetino več kot žensk, medtem ko je bilo razmerje pri Srbih skoraj 1:2 v korist moških.

Pri Muslimanih je bilo stanje precej drugačno. Po popisu iz leta 1971 jih je bilo v Sloveniji le za 0,19 % vsega prebivalstva ali 3231 (vir: popis 1971). Imeli so sicer dokaj uravnoteženo spolno strukturo glede na to, da so bili pretežno priseljeni. Koefficient maskulinitete je bil okrog 1,19, kar je bistveno ugodneje kot pri Srbih. Homoetničnost pa je bila najizrazitejša. Pri ženskah je dosegala 71,77 %. Pri moških je bil delež razumljivo nižji, kljub temu pa je presegal 60 % (vir: popis 1971).

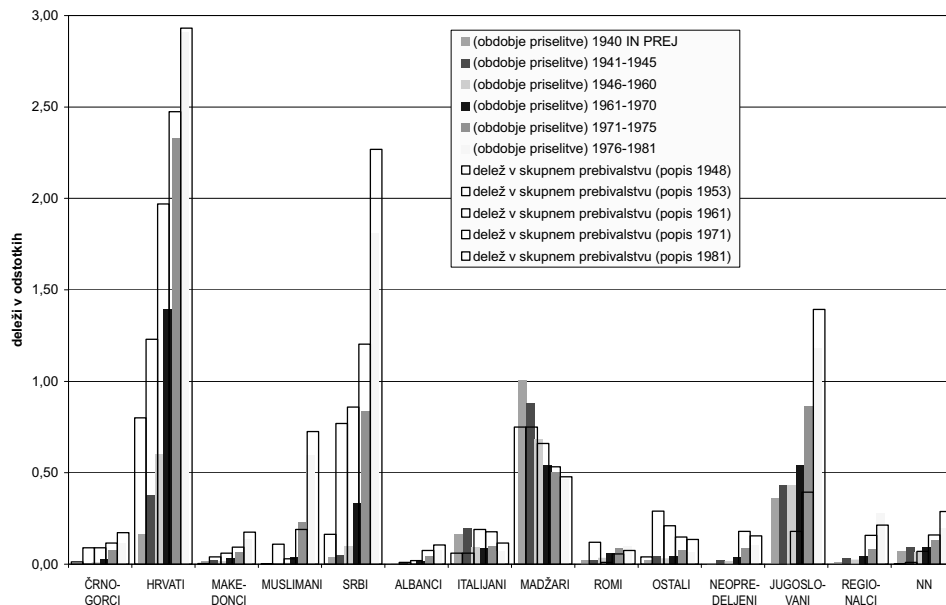
Situacija v drugih republikah je bila bistveno bolj zapletena. Podatki iz popisa 1971 nam omogočajo primerjati rodnost po poročnosti in etničnosti za posamezne republike. Za Slovenijo najpomembnejši območji priseljevanja Hrvaška ter Bosna in Hercegovina sta se v tem času precej razlikovali. Slovenija je bila po rodnostnem obnašanju nekje vmes, a bistveno bližje Hrvaški. Zato bomo pod drobnogled vzeli predvsem Bosno in Hercegovino. Popis 1971 je zadnji popis, v katerem je imela Bosna in Hercegovina še višjo rodnost od Slovenije. Do leta 1981 pa sta se obe izenačili. Slovenija je nekaj časa beležila celo malenkostno višje vrednosti. Leta 1980 je celotna rodnost v Sloveniji znašala 2,11, v Bosni in Hercegovini pa 2,08 (vir: FWA 2001; RR – prebivalstvo 2002, SURS).

Če primerjamo obseg končnega potomstva pri homoetničnih parih za tri konstitutivne narode Bosne in Hercegovine, vidimo, da imajo najvišje doseženo končno potomstvo muslimanski zakonski pari (4,06), nekoliko nižja je vrednost pri hrvaških (3,94), najnižja pa je pri srbskih zakonskih parih (3,39). Seveda gre tu za povprečne vrednosti, ki se starostno-specifično odklanjajo. Zato veljajo omenjeni izračuni zlasti v primeru uravnotežene starostne strukture po etničnosti in nizke zunajzakonske rodnosti. Pomembna značilnost heteroetničnih parov je izrazito nižji obseg končnega potomstva. Pri parih, kjer je žena Hrvatica, je končno potomstvo z Muslimani le še 2,24, s Srbi pa 2,21. Podobno nižje vrednosti so pri Muslimankah, poročenih s Hrvati (2,46) in s Srbi (2,43). Pri Srbkinjah je večja razlika. V zakonih s Hrvati dosegajo le 1,88, z Muslimani pa 2,55 (vir: popis 1971). Heteroetnični pari dosegajo sistematično nižje vrednosti zaradi pretežno urbanega značaja in mlajšega prebivalstva, ki še ni v celoti realiziralo svoje rodnostno obnašanje. Vsekakor pa je razvidno, da so v povprečju stopnje pri Srbih nekoliko nižje, pri Muslimanih in Hrvatih pa zelo podobne. Pomembno vlogo v obsegu končnega potomstva igra tudi delež žensk brez otrok, ki je pretežno isti pri vseh treh etnijah. Delež poročenih homoetničnih parov brez otrok je izredno nizek. Najnižji je pri hrvaških (1,85 %) parih, nekoliko višji pa je pri muslimanskih (2,19 %) in srbskih (2,26 %). Ti deleži so tako nizki, da komaj vplivajo na obseg realiziranega rodnostnega obnašanja. S tega vidika sta si bili slovensko in bosensko-hercegovsko prebivalstvo podobni, saj je podobne deleže za slovensko prebivalstvo ugotovila raziskava Kožuh-Novakove in sodelavcev (1998).

PROSTORSKA MOBILNOST PRISELJENCEV PO PRISELITVI V SLOVENIJO

Po podatkih o migracijah do leta 1981 (v obdobju 1976–1981) so na ravni preseljevanja med naselji znotraj območja občin najmobilnejši Hrvati, ki so se tega leta selili v enakem obsegu, v kakršnem so bili zastopani po popisu 1981 (graf 6.6.). Podobno velja le še za večinoma avtohtone Madžare in Rome ter za regionalno opredeljene. Pri vseh ostalih so deleži dejanske zastopanosti precej višji od njihove znotrajobčinske mednaseljske mobilnosti.

Graf 6.6.: Primerjava deležev znotrajobčinske migracijske mobilnosti in deležev zastopanosti v skupnem prebivalstvu, etnične manjšine po popisu 1981, Slovenija (vir: popis 1981, SZS, SURS; lastni izračuni)

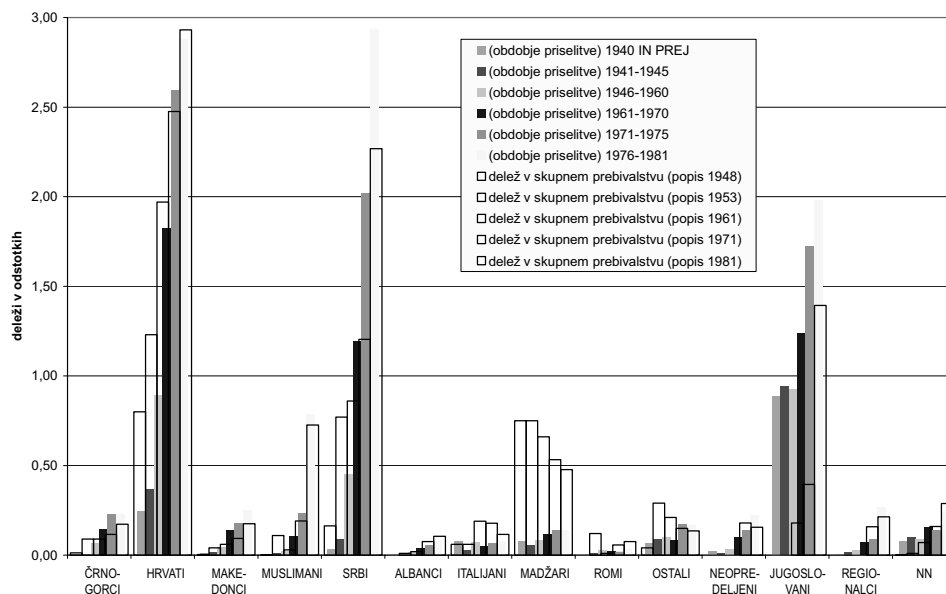

Graf medobčinske migracijske mobilnosti pa za Slovenijo v istem obdobju kaže drugačna razmerja. Uravnoreženo razmerje je le pri Hrvatih, pri vseh ostalih pa se pojavljajo velika odstopanja. Drugače kot pri znotrajobčinskih migracijah so predvsem Madžari v medobčinskih migracijah v vseh obdobjih do popisa 1981 izkazovali močno podpovprečne vrednosti (graf 6.7.). V absolutnem smislu najvišjo spremembo migratornosti kažejo Srbi in »Jugoslovani«, precej pa tudi Črnogorci in Makedonci. Značilnost omenjenih štirih skupin je močna urbaniziranost, kar se je leta 1981 odrazilo tudi na migratornosti, saj sta bila tako Ljubljana kot Maribor neživiljenjsko razrezana na večje število

občin znotraj istega naselja. To pa je zelo vplivalo na beleženje intraurbane migracije (vir: odlok o razdelitvi mestnih naselij; RR–pregled teritorialnih enot, 1986, SURS).

Migracijska mobilnost etničnih manjšin v Sloveniji je po drugi svetovni vojni vseskozi naraščala, vendar v začetku bistveno počasneje od deleža, ki so ga posamezne etnične skupine predstavljale. Del vzrokov lahko najdemo v stacionarnosti po priselitvi, ko še ni preteklo dovolj časa za doseg kritičnega praga preselitve (po: Moon, 1995), del pa v močni urbanizaciji kot posledici industrializacije, bega s podeželja in deagrariacije večjega dela Slovenije (prim. Ravbar, 1995a: 1997).

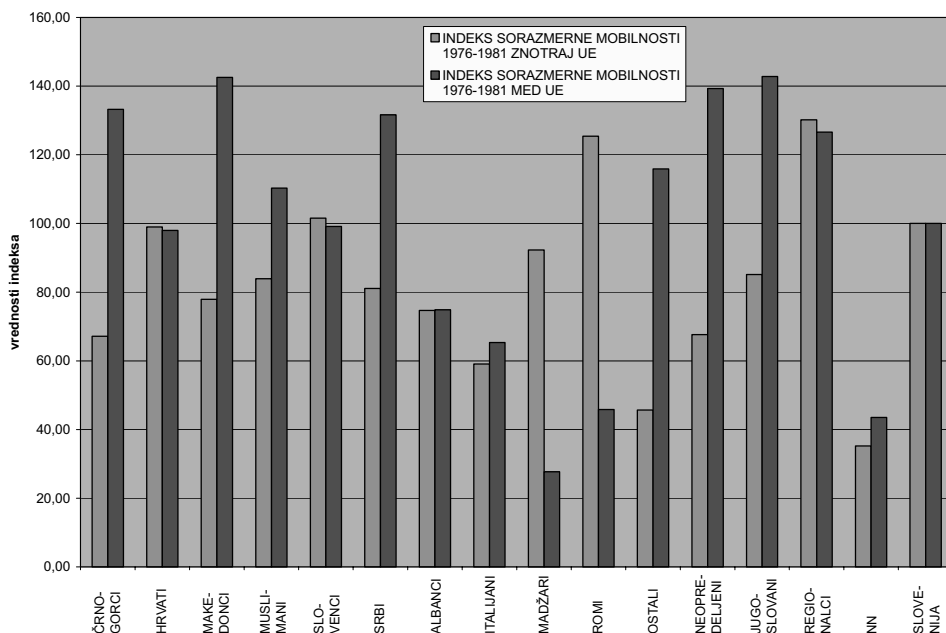
Graf 6.7.: Primerjava deležev medobčinske migracijske mobilnosti in deležev zastopanosti v skupnem prebivalstvu, etnične manjšine po popisu 1981, Slovenija (vir: popis 1981, SZS, SURS; lastni izračuni)

Indeks sorazmerne migracijske mobilnosti nam na podlagi popisnih podatkov iz leta 1981 kaže razmerje med intra- in interkomunalno migratornostjo posameznih skupin. Tukaj vidimo, da so Slovencem po migracijskem obnašanju najpodobnejši Hrvati, katerih poselitveni vzorec je kompatibilen s splošno slovenskim. Vse ostale skupine so mnogo izraziteje vezane na urbani prostor, ki proizvaja specifično migracijsko obnašanje. Tako je tem skupinam lasten indeks sorazmerne medobčinske migracijske mobilnosti višji, znotrajobčinski pa precej nižji (graf 6.8.). Največja razlika med obema indeksoma je tako pri Črnogorcih, Makedoncih in Srbih, pa tudi pri nekaterih drugih heterogenih

skupinah (skupina ostali, neopredeljeni itd.). Glede uravnoveženosti predstavljajo izjemo Albanci, ki so na obeh ravneh podobno mobilni, vendar bistveno pod povprečjem. Tudi tu je del vzrokov v poselitveni razpršenosti in višji stopnji sedentarnosti kot posledici mlajše poselitve.

Graf 6.8.: Indeks sorazmerne migracijske mobilnosti po etničnosti, Slovenija (vir: popis 1981, SZS, SURS; lastni izračuni)

Statistični podatki in podatki popisov prebivalstva na splošno kažejo nizko mobilnost priseljencev po priselitvi. Podatki ankete pa kažejo ravno nasprotno. Pomembna značilnost priseljencev je namreč intraurbana mobilnost. Tako so po podatkih ankete priseljeni zamenjali v povprečju 4 do 5 lokacij znotraj mesta, med naselji pa le 1 do 2 (vir: anketa 2004).

Naslednji pojav, ki je povezan s prostorsko mobilnostjo, je hkrati povezan tudi s socialno mobilnostjo. Določen del priseljencev se je enakovredno vključil v suburbanizacijske tokove na območjih večjih mest. Težko pa je opredeliti vlogo etnične pripadnosti pri tem. Kaže pa, da so k temu bolj nagnjeni Hrvati, ki so sicer najbolj podeželski med vsemi etničnimi skupinami z izjemo Slovencev. Kaže tudi, da so Srbi in Črnogorci najbolj urbanizirani, kljub temu pa so aktivnejši v premikih v suburbano cono v primerjavi z Muslimani.

Na splošno so Hrvati med vsemi etničnimi skupinami najmobilnejši (vir: popis 1981, 1991, 2002). Na njihovo mobilnost vpliva tudi njihov tip poselitve. So namreč najbolj razpršeno poseljeni, v povprečju živijo v manjših krajih, to pa dodatno vpliva na verjetnost preselitve preko meja naselja, kar uradno šteje za selitev.

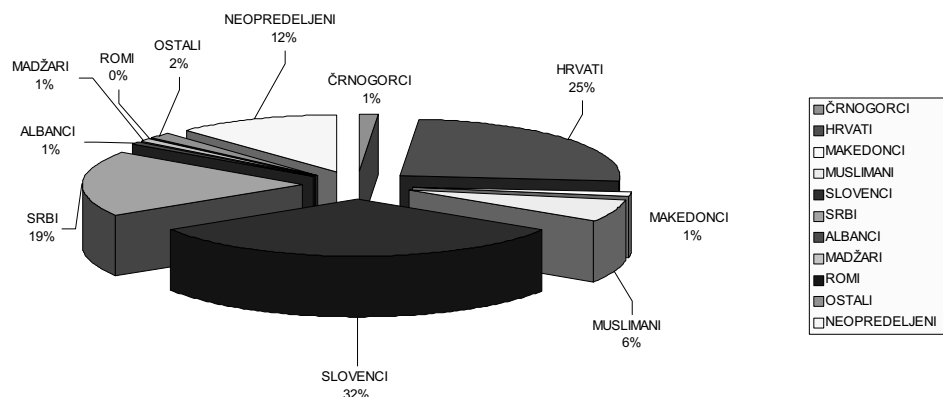
PRISELJEVANJE V SLOVENIJO

V nadaljevanju so predstavljene migracije v Slovenijo po podatkih zadnjih treh popisov.

Priseljevanje v Slovenijo po popisu 1981

Na grafu 6.9. so prikazana zastopstva posameznih skupin prebivalstva glede na stanje, zabeleženo s popisom 1981 z vidika vseh priseljenih v Slovenijo. Teh je bilo skupno 143.082 ali 7,56 % vseh prebivalcev po tem popisu. Neupoštevajoč zdomce, ki so bili sprva zamišljeni kot začasna emigracija, ki se je kasneje večinoma prelevila v stalno, znaša delež priseljenih nekaj več, in sicer 7,78 % (vir: popis 1981, SURS). Največji, in sicer tretjinski delež odpade na Slovence, kar gre na račun tistih Slovencev, ki so se zaradi različnih okoliščin, kot so žrtve vojne, pripadniki slovenskih manjšin, potomci preseljenih staršev ipd., rodili v (takratni) tujini in v drugih republikah SFRJ ter se odločili za (v pogojnem smislu) repatriacijo. Druga najštevilnejša skupina so Hrvati, ki predstavljajo četrtno priseljenih, sledijo Srbi s slabo petino ter Muslimani s 6 %. Približno po en odstotek odpade na Črnogorce, Makedonce, Madžare in Albance, vsi ostali pa so manj številni. Precej velika je skupina »neopredeljenih«, ki zajema osmino priseljenih. Vanjo so všteti vsi neopredeljeni po ustavnem določilu, regionalno opredeljeni, opredeljeni kot Jugoslovani, in skupina, katerih etnična pripadnost ni znana (graf 6.9.).

Graf 6.9.: Etnična struktura priseljenega prebivalstva, Slovenija (vir: popis 1981, SURS)

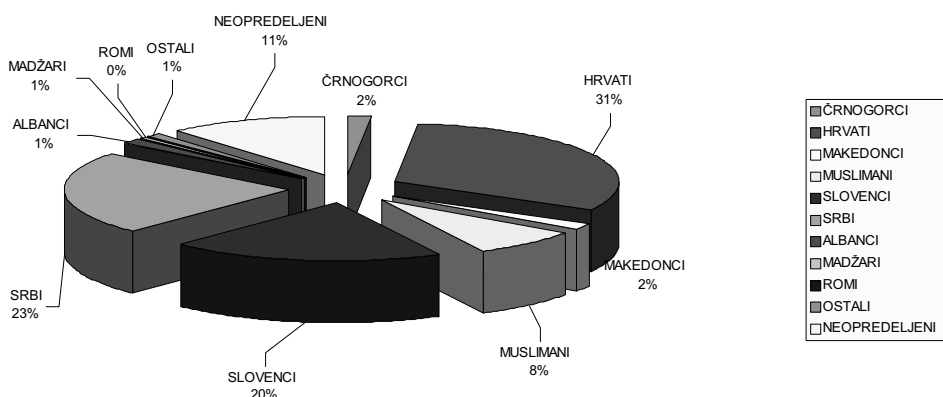

Če pogledamo zgolj tisto prebivalstvo (111.912 ljudi), ki se je v Slovenijo priselilo iz drugih delov SFRJ, se obseg priseljenih precej zmanjša. Od vseh

Opredeleitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

prisotnih prebivalcev predstavljajo 6,09 %, od vseh popisanih pa le 5,92 %. Etnična sestava (graf 6.10.) je podobna celotni priseljski, s tem da je bistveno zmanjšan delež Slovencev, ki med priseljenimi iz tujine predstavljajo absolutno večino (84,81 %). Hrvati so kot najštevilnejši skoraj tretjinsko zastopani, sledijo Srbi s slabo četrtino, Slovenci s petino, skupina »neopredeljenih«, znotraj katere prevladujejo Jugoslovani, z devetino, Muslimani z dvanajstino. Med ostalimi lahko še izpostavimo Črnogorce in Makedonce s po dvema odstotkoma ter Albance in Madžare s po enim. Vseh ostalih je skupaj za odstotek (graf 6.10.).

Graf 6.10.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1981, SURS)

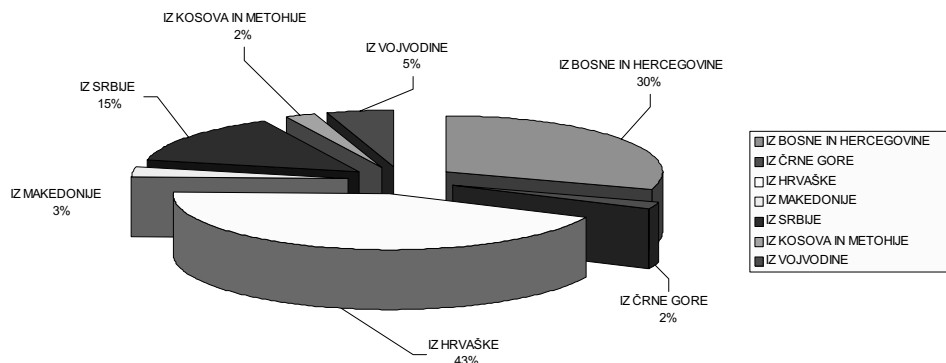
Če iz skupine priseljenih odštejemo Slovence, ki jih skozi prizmo celotne etnične strukture ni mogoče obravnavati kot posebno priseljeno skupino, dejansko prevladujejo Hrvati, Srbi in Muslimani, ki skupaj predstavljajo štiri petine vseh priseljenih (brez Slovencev). Če k tem prištejemo še Jugoslovane oziroma neopredeljene, na druge odpade le še 8 % prebivalcev.

Tako so tri najštevilnejše etnične skupine nekdanje SFRJ hkrati tudi najštevilnejše v Sloveniji. Niso pa enaka razmerja med njimi. Še posebej odstopajo etnične strukture glede na izvorno območje, odstopa pa tudi struktura z vidika prebivalstvene zastopanosti. Na ta način število priseljenih glede na federalno enoto ni sorazmerno številu, ki ga je v jugoslovanskem okviru ta federalna enota predstavljala.

Iz grafa 6.11. je razvidno, da je najvišji delež priseljenih po popisu 1981 zajemala Hrvaška, in sicer več kot dve petini. Sledila ji je Bosna in Hercegovina s slabo tretjino, Srbija pa je predstavljala le še sedmino. Preostale tri enote so skupaj predstavljale eno osmino priseljenih, od katerih le Vojvodina dosega 5 % (graf 6.11.). Če sta si bili po številu prebivalcev Hrvaška (4,6 mio. prebivalcev ali 22 %) ter Bosna in Hercegovina (4,1 mio. ~ 20 %) nekako blizu, je bila Srbija nekoliko bolj obljudena (5,7 mio. ~ 28 %), kljub temu pa so nesorazmerja jasno vidna. Hrvaška je Sloveniji prispevala skoraj dvakrat ($I_{100} = 194$) več, Bosna in

Hercegovina pa 1,5 krat več prebivalcev ($I_{100} = 149$), kot je bil njun delež v SFRJ. Vse ostale federalne enote so prispevale manj od povprečja: Črna Gora ($I_{100} = 69$), Kosmet ($I_{100} = 64$), Srbija ($I_{100} = 52$), Makedonija ($I_{100} = 30$), Vojvodina ($I_{100} = 23$). Kljub temu, da so bile medrepubliške migracije zelo močne, je tako na Slovenijo odpadel le manjši del (vir: popis 1981, SZS, SURS).

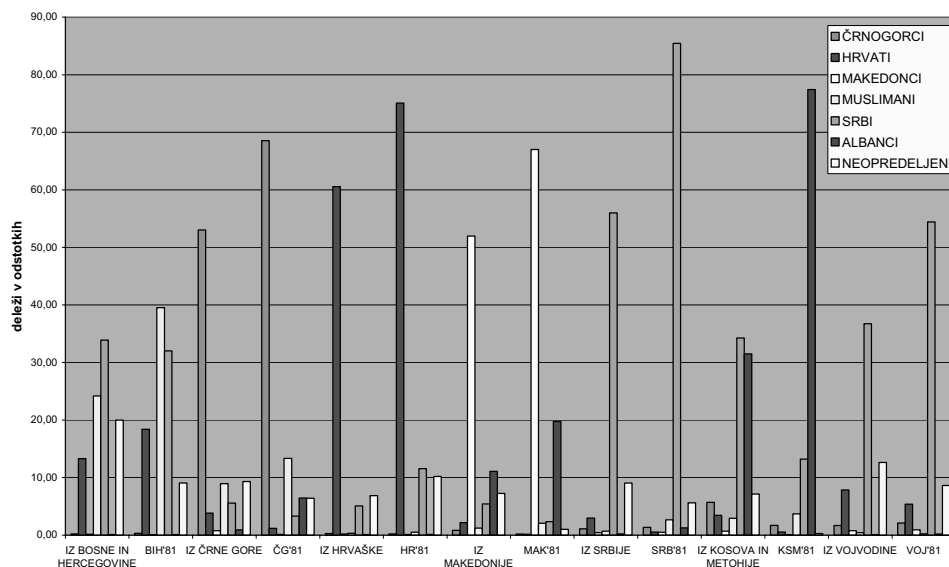
Graf 6.11.: Priseljeni glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1981, SURS)

Zelo pomembna odstopanja beležimo tudi na področju etnične sestave priseljencev v odvisnosti od izvornega območja. Graf 6.12. prikazuje razmerja med glavnimi etničnimi skupinami posameznih federalnih enot in strukturo priseljenih v Slovenijo. Iz Bosne in Hercegovine se je v Slovenijo priselilo relativno največ Srbov, ki nekoliko presega delež zastopanosti v izvornem območju. Močno nadpovprečno so zastopani 'neopredeljeni', medtem, ko sta deleža Hrvatov in predvsem Muslimanov glede na prisotnost manj zastopana. Iz Črne Gore se je glede na lokalno zastopanost v Slovenijo preselilo največ Hrvatov. Podobno so se iz drugih republik in pokrajin bolj izseljevale etnične manjšine. Izjema je Makedonija, kjer so se Albanci manj izseljevali in s tem že nakazovali regionalno-geografsko homogenizacijo na območju severozahodne Makedonije. Z izjemo priseljenih iz Hrvaške se je v Slovenijo priseljeno prebivalstvo bistveno manj opredeljevalo kot v izvornem območju. Tako so deleži 'neopredeljenih' razen pri priseljenih s Hrvaške povsod nižji kot v Sloveniji.

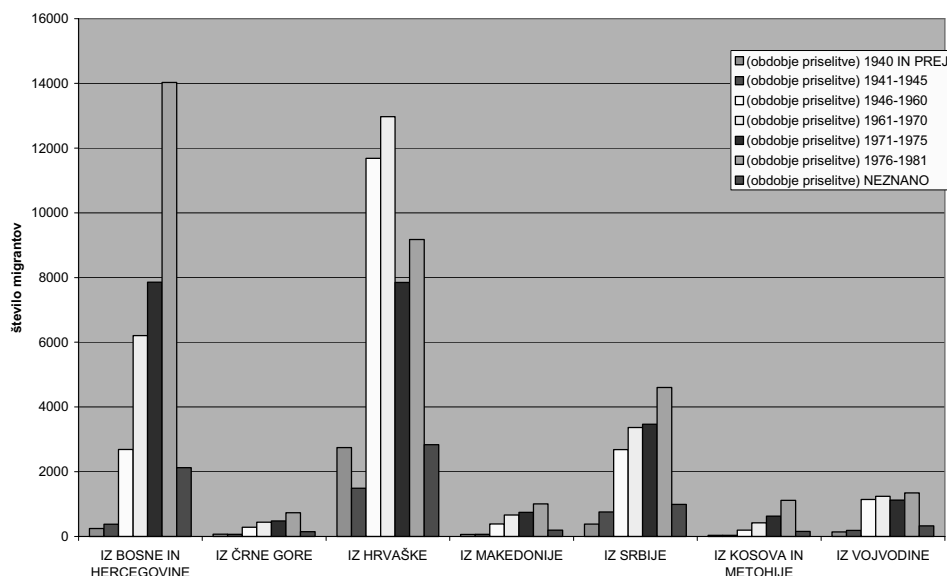
Če bi se migracije v Slovenijo vršile pod enakimi pogoji oziroma zakonitostmi, bi morali glede na dotok prebivalstva iz posamezne jugoslovanske federalne enote pričakovati etnično strukturo, ki je identična lokalni oziroma od nje ne kaže bistvenega odstopanja. V primeru Slovenije in medrepubliških migracij vanjo to nikakor ne drži. Odstopanja z vidika etnične strukture so velika. Ne glede na to, da so lokalno-geografske razmere za etnične skupine različne, tolikšna odstopanja kljub vsemu ne bi smeli pričakovati. Zato lahko govorimo tudi o etnični selektivnosti migracij v Slovenijo.

Graf 6.12.: Etnična struktura priseljenih in območij glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1981, SZS, SURS)

Na splošno velja vtis, da je tudi z vidika priseljevanja v Slovenijo do leta 1981 prihajalo do postopne homogenizacije v republikah in pokrajinah pri tistih etničnih skupinah, ki imajo tam glavno naseljitveno območje. Videli pa smo že, da Slovenija ni bila ravno ogledalo medrepubliških selitev na območju nekdanje Jugoslavije. Tudi časovni razpored priseljevanja kaže, da se je Slovenija relativno pozno vključila v večje migracijske tokove. Tako se je v obdobju po drugi svetovni vojni do leta 1960 v Slovenijo priselilo 1270 ljudi letno, v šestdesetih letih je letna vrednost v povprečju zrasla na 2530 ljudi, v prvi polovici sedemdesetih na 4428, v drugi polovici sedemdesetih pa doseže vrhunec s povprečno 6095 priselitvami letno (vir: popis 1981). Iz Hrvaške se je do prve polovice sedemdesetih let priselilo največ ljudi. Šlo je pretežno za obmejna območja Hrvaške, kot so Medjimurje, Zagorje, Obkolpje, Istra. Priseljevali so se predvsem Hrvati. V drugi polovici sedemdesetih je priseljevanje iz Bosne in Hercegovine močno presegló tistega iz Hrvaške, okrepilo pa se je tudi priseljevanje z drugih območij. Zanimivo uravnoteženost je opaziti pri Vojvodini, ki je predstavljala stalen in relativno uravnotežen tok priseljencev, med katerimi so bili nadpovprečno zastopani Hrvati in 'neopredeljeni'. Iz Bosne in Hercegovine so se v zadnjem obdobju začeli v Slovenijo pospešeno preseljevati Muslimani. Ti so v zadnjem obdobju povečali svoj delež v strukturi priseljenih iz vseh federalnih enot. S Kosova in Metohije pa se je v zadnjem obdobju začelo pojavljati tudi večje število priseljenih Albancev, ki so v drugi polovici sedemdesetih po obsegu že prehiteli lokalne Srbe.

Graf 6.13.: Obseg in časovna razporeditev priseljevanja glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1981, SZS, SURS)

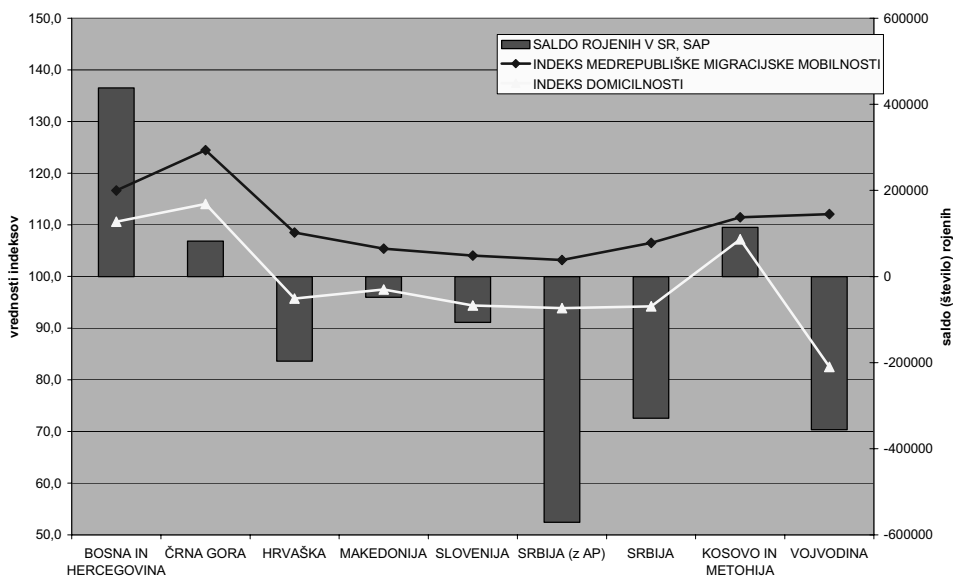
V drugi polovici sedemdesetih se že kažejo poskusi centralne oblasti, da bi se etnična homogenost Slovenije počasi razbila (prim. Pirjevec, 1995: 370). To nam kažejo tudi podatki popisa 1981 o migracijah. V osemdesetih letih se dotok migrantov sprva še nadaljuje, do devetdesetih pa skoraj povsem usahne.

Popis 1981 je zadnji jugoslovanski popis, ki nam daje kompletne podatke na ravni bivše skupne države. S pomočjo podatkov tega popisa smo ocenili tudi medrepubliško migracijo, ki je izredno pomembna za razlago priseljevanja v Slovenijo. Zaostrovanje političnih razmer, kasneje pa tudi družbenih zaradi nerešenega narodnega vprašanja, je imelo globoke posledice na vzorcih, obsegu in kvaliteti selitvenih tokov. Tudi skozi demografske podatke so se v veliki meri pokazali obrisi diktiranega prebivalstvenega razvoja predvsem na ravni medrepubliških migracij. Obseg medrepubliških migracij do leta 1981 prikazuje graf 6.13. Število medrepubliških migrantov predstavlja razlika med številom rojenih po posameznem območju in številom stalno prijavljenih v določenem območju. V absolutnem smislu je največ migrantov prispevala Bosna in Hercegovina (438.071), sledila sta Kosovo in Metohija (114.259) ter Črna Gora (82.161). Vse ostale federalne enote so bile prejemnice prebivalstva. Najbolj presenetljivo se je med prejemnicami znašla Makedonija (48.043 presežka stalnih nad lokalno rojenimi prebivalci), ki je sicer veljala za bolj ali manj eksodusno območje. Območje Bitole in Pelagonije je poleg Zahodne Hercegovine veljalo za najbolj eksodusno območje Jugoslavije (Friganović, 1987). Ta eksodus pa je bil usmerjen v tujino (ibid.). Pojasnilo lahko najdemo v potresu leta 1963 (Cvijanović, 1987), ki je z megalomansko gradnjo in popotresno obnovo ustvaril velik stanovanjski

Opredelelitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

fond, ki so ga v veliki meri zasedli priseljenci s Kosova in Metohije ter Srbije, kar potrjujejo tudi podatki o priselitvah ter posledično spremembe etnične strukture med leti 1961 in 1971 (vir: popis 1971, 1981, SZS). V Makedoniji so pomemben vir prebivalstva tudi rojeni v tujini. Teh je bilo po popisu 1981 skoraj 60 tisoč, kar je relativno največ med republikami in pokrajinami. Sicer pa so imele vse federalne enote znaten pritok prebivalstva z rojstnim krajem v tujini, kar je posledica mnogih razlogov, predvsem vojn in političnih razlogov. To pojasnjuje tudi razliko v neto migracijah, saj je skoraj 300 tisoč prebivalcev rojenih v tujini, za preko 100 tisoč pa podatek o rojstvu ni znan (popis 1981). Največja prejemnica je bila Vojvodina (355.702), kot posledica priseljevanja pretežno srbskega in deloma črnogorskega prebivalstva iz Bosne in Hercegovine, Črne Gore ter s Kosmeta na posesti izgnanih Nemcev (npr. Bognar, 1991). Velik prejemnik prebivalstva je bila tudi Srbija (329.177), predvsem območje Beograda. Skupno je širše območje Srbije beležilo neto 570.620 priselitev. Tudi Hrvaška (196.765) in Slovenija (106.235) sta bili neto prejemnici prebivalstva, Hrvaška predvsem hrvaškega prebivalstva Bosne in Hercegovine ter Vojvodine (Gelo, 1987: 193; Živić, 1997), Slovenija pa hrvaškega iz Hrvaške ter srbskega, hrvaškega in bošnjaškega iz Bosne in Hercegovine. Bruto imigracije so sicer predstavljale okrog 134 tisoč prebivalcev, vendar je povratni migracijski tok to število zmanjšal za 69 tisoč. Neto medrepubliška migracija je tako znašala okrog 65 tisoč prebivalcev, ki jim moramo prišteti še 32 tisoč priseljenih iz tujine in 9 tisoč oseb z neznanim rojstnim krajem (vir: popis 1981).

Graf 6.14.: Primerjava indeksov medrepubliške migracijske mobilnosti in indeksov domicilnosti ter saldov rojenih po federalnih enotah SFRJ (vir: popis 1981, preglednica 070., SZS; lastni izračuni)

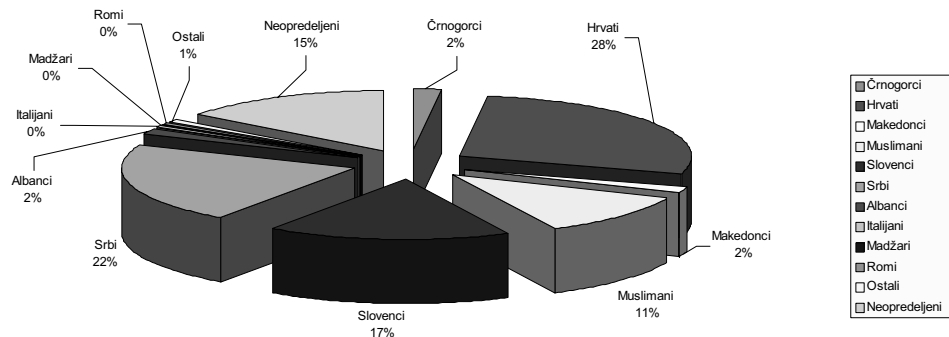
V relativnem smislu je največja donatorka prebivalstva Črna Gora. Indeks medrepubliške migracijske mobilnosti (indeks geografske razseljenosti) je tam dosegel vrednost 124,5, kar pomeni, da je zunaj republike 24,5 % oziroma ena četrtnina tam rojenih. Najnižji indeks dosega Slovenija (104), kar kaže na izrazito nizko stopnjo geografske razseljenosti. Zanimivo je, da je Vojvodina dosegla eno višjih stopenj (112), takoj za Bosno in Hercegovino (116,6) in pred Kosmetom (111,5), kar kaže na zelo visoko bruto migracijsko mobilnost, saj ni le pomembna prejemnica, ampak je tudi velika donatorka prebivalstva (graf 6.14.).

Indeks domicilnosti nam kaže število rojenih na 100 prebivalcev nekega območja. Tukaj je iz že omenjenih razlogov na dnu Vojvodina (82,5), najvišje indekse pa dosegajo klasična srbska in črnogorska izselitvena območja v Črni Gori, Bosni in Hercegovini ter na Kosmetu. Slovenija je po tem kazalniku nekje v sredini (graf 6.14.).

Priseljevanje v Slovenijo po popisu 1991

Popis 1991 je bil zadnji jugoslovanski popis, ki pa so ga republike že večinoma ločeno izvajale, rezultate pa so objavljale tudi že povsem ločeno. Omenjeni popis nam lahko služi tudi za preverjanje situacije iz leta 1981, na podlagi česar lahko bolj pravilno ovrednotimo demogeografske učinke imigracije, ki je dosegla svoj vrhunec v drugi polovici sedemdesetih. Skupno število prebivalcev Slovenije, priseljenih z območij nekdanje Jugoslavije (153.586), se je v odnosu do predhodnega popisa povečalo za 41.674, kar pomeni v povprečju slabih 4200 neto priselitev letno (vir: popis 1991, SURS). Ta vrednost je razberljivo višja od podatkov selitvene statistike, po katerih se je v osemdesetih v Slovenijo skupno iz 'tujine' priselilo 35.980 prebivalcev, kar pomeni letno okrog 3600 ljudi (vir: Statistični letopisi, SURS), o čemer smo že pisali v preteklih poglavjih. Diskrepanca je v resnici še večja, saj gre pri popisu za de facto stanje, pri teko-

Graf 6.15.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1991, SURS)

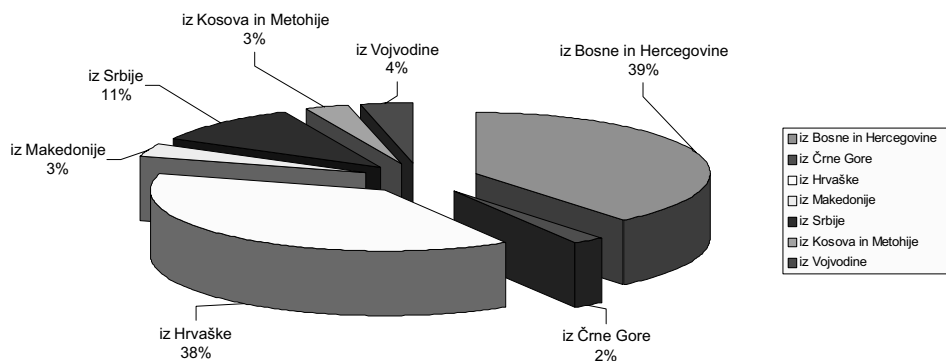

Opredelelitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

čih evidencah pa gre za širši zajem prebivalstva, nejasne so remigracije, svoj davek pa terja tudi naravno gibanje. Iz grafa 6.15. je razvidno, da so razmerja med priseljenci glede etnične pripadnosti ostala v grobem taka kot leta 1981. Nekoliko so se zmanjšali deleži treh največjih etničnih skupin (Hrvatov, Slovencev in Srbov), povečal pa se je delež Muslimanov. Podvojil se je tudi delež Albancev, vendar je njihov delež nizek. Povečal se je tudi delež neopredeljenih, kamor so vštetni tudi popisani z neznano etnično pripadnostjo. Deleži ostalih so se le malo spremenili.

V primerjavi s popisom 1981 kaže popis 1991 določene spremembe v strukturi priseljenih glede na izvorno federalno območje v nekdanji SFRJ. Hrvaško je s piedestala izrinilo območje Bosne in Hercegovine, vendar sta oba deleža zelo podobna in sta blizu dveh petin. Tako migracije iz teh dveh republik predstavljajo skoraj 80 % vseh migracij v Slovenijo do leta 1991. Delež priseljenih iz Hrvaške, Srbije in Vojvodine je upadel. Medtem ko se je delež iz Kosova in Metohije podvojil, je nekoliko narasel delež priseljenih iz Makedonije, delež priseljenih iz Črne Gore pa je stagniral (graf 6.16.). V absolutnem smislu je doživelo največji upad glede na pretekli delež priselitev iz tega območja območje ožje Srbije, dejansko pa se je obseg priselitev iz vseh območij povečal. Glede na porasle deleže lahko opazimo, da se v osemdesetih v migracijske tokove dejavneje vključi kosmetsko prebivalstvo, ki svoj delež podvoji. Ob tradicionalnem izseljevanju predvsem Srbov in Črnogorcev s Kosova se vsaj glede priselitev v Slovenijo Srbom pridružijo tudi Albanci (vir: popis 1991, SURS).

Graf 6.16.: Priseljenci glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1991, SURS)

Priseljevanje v Slovenijo po popisu 2002

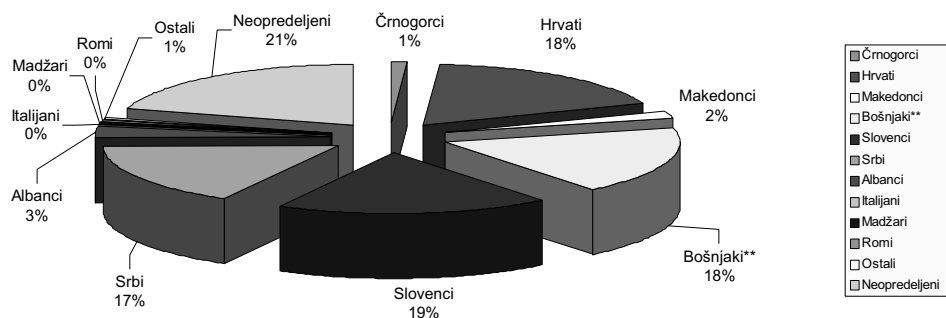
Zadnji popis iz leta 2002 pomeni prelomnico v popisni zgodovini Slovenije. Ne le da je šlo za prvi samostojni popis po osamosvojitvi Slovenije, šlo je tudi za enoletni zamik glede na utečeno popisovalsko leto oziroma desetletni

interval. Kar pa je najpomembneje, prvič je aplicirana metodologija nove definicije prebivalstva iz leta 1995 (Šircelj in Tršinar, 1996). Nova definicija je v veliki meri otežila primerjave za nazaj, saj so se spremenili statusi stalnega in prisotnega (navzočega) prebivalstva, prebivalstva z ali brez slovenskega državljanstva itn. Spremenil se je tudi režim prikazovanja in sploh zbiranja popisnih podatkov. Priselitve so bile tokrat izkazane le na ravni držav, kar nam za območje nekdanje SFRJ onemogoči podrobnejše primerjave. Zaradi občutljivosti podatkov o etničnosti, veroizpovedi in jeziku je onemogočeno tudi neposredno spremljanje sprememb v etnični strukturi priseljenega prebivalstva glede na izselitveno območje. Zato lahko na osnovi podatkov zadnjega popisa po spremenjeni metodologiji primerjamo le razmerja med izselitvenimi območji, pa še to ne za vsa.

Spodnji graf prikazuje etnično strukturo priseljenih po metodologiji popisa 2002, zato s stanjem iz leta 1991 ni popolnoma primerljiva. Če vendarle poskušamo z regrupiranjem podatkov ustvariti vsaj okvirno podobne kategorije, lahko ugotovimo nekatere spremembe v razmerjih med etnijami, ne pa tudi sprememb osnovne sestave. Opazen je zlasti povečan delež Bošnjakov, ki so na spodnjem grafu prikazani skupaj s prebivalci, opredeljenimi bodisi kot Muslimani bodisi kot Bosanci. V primerjavi z letom 1991 Bošnjaki v širšem smislu beležijo dvotretjinski skok navzgor. Medtem ko se delež Makedoncev, Italijanov, Madžarov in Romov ter skupine 'ostali' ni bistveno spremenil, beležijo polovičen pozitiven skok Albanci, tretjinskega pa skupina 'neopredeljenih'. Tudi delež priseljenih Slovencev je narasel.

Po drugi strani se je za več kot tretjino znižal delež Hrvatov, Srbov za približno petino, Črnogorcev pa kar za polovico. Največji absolutni upad beležijo Hrvati, najštevilčnejši med priseljenimi pa postanejo Slovenci. Tesno za njimi so po deležu Hrvati, Bošnjaki in Srbi. Te štiri skupine predstavljajo preko tri četrtine od 151.432 priseljenih v Slovenijo iz držav nekdanje SFRJ (graf 6.17.).

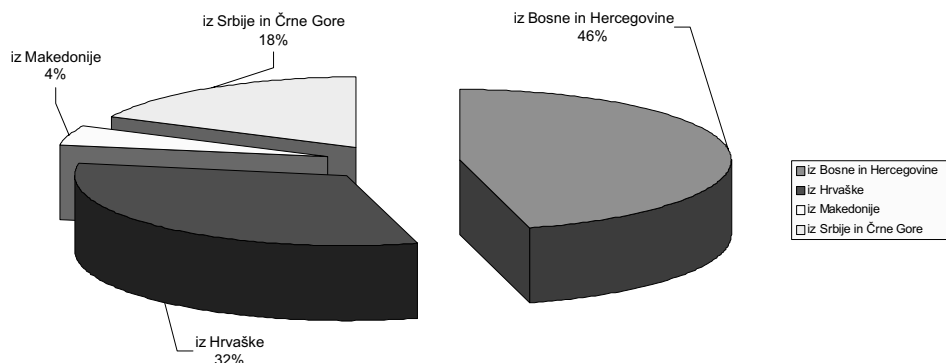
Graf 6.17.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija (**k Bošnjakom so šteti tudi opredeljeni kot Muslimani in Bosanci) (vir: popis 2002, SURS)

Opredelelitev vzrokov priseljevanja v Slovenijo

Prostorskega porekla priseljencev ne moremo natančneje analizirati zgolj na podlagi podatkov popisa 2002. Zaradi že omenjenih metodoloških pa tudi drugih razlogov se je delež priseljenih iz Bosne in Hercegovine močno povečal tako v absolutnem kot relativnem smislu. Obratno pa se je zgodilo z deležem iz Hrvaške. Sprememba razmerja med Bosno in Hercegovino na eni ter Hrvaško na drugi strani je tudi največja sprememba v strukturi izselitvenih območij nekdanje SFRJ. Vzroki za to so v spremembi statusa prebivanja kot izhodišču za popis, nekaj pa tudi v razvoju imigracije v devetdesetih, ko je prevladovalo priseljevanje iz Bosne in Hercegovine (12.661) od skupno 23.245 priseljenih z območja nekdanje SFRJ v obdobju 1991–2001 (vir: popis 2002, SURS). Ob tem povejmo, se je v zadnjem medpopisnem obdobju iz Hrvaške kljub vsemu priselilo 4551 prebivalcev, kar predstavlja 20 % vseh priselitev v tem obdobju. To pomeni, da tok priseljevanja iz Hrvaške ni povsem presahnil. Še pomembnejše pa je, da je Hrvaška edino območje, s katerega se je v Slovenijo priselilo več žensk kot moških (ibid.). Kako velik delež stalnega prebivalstva Slovenije iz Hrvaške je dobesedno izginil, kaže medpopisna primerjava. Ob dobrih 58 tisoč priseljenih iz Hrvaške leta 1991 in 4500 priseljenih v zadnjem medpopisnem obdobju pomeni zadnje stanje – okrog 48 tisoč priseljenih iz Hrvaške – dejanski osip 12.000 ljudi. Glede na novo definicijo prebivalstva je bilo veliko priseljenih iz Hrvaške med zdomci, nekaj je naredilo tudi naravno gibanje, le majhen del pa se je izselil. Analogno nasprotno smer razvoja lahko opazimo pri priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Po drugi strani se je delež priseljenih iz Makedonije tretjinsko povečal, delež priseljenih iz Srbije in Črne Gore pa za približno desetino zmanjšal (graf 6.18.).

Graf 6.18.: Priseljenci glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija (vir: popis 1991, SURS)

Slovenija je torej imela do leta 1981 že bolj ali manj formirano etnično strukturo. Kasnejše spremembe so šle bolj v smeri prelivanja med etničnimi opredelitvami. Seveda pa Slovenija skozi zadnjih 25 let še vedno beleži pozitiven migracijski saldo, ki pa zaradi majhnega obsega ne posega močno v etnično strukturo. Procesi priseljevanja se dopolnjujejo s procesi bolj ali manj prikrite asimilacije in splošne krize etničnega opredeljevanja, vključno z delnim etničnim neopredeljevanjem, ki je Slovenijo zajela ob zadnjem popisu leta 2002. Ta kriza je pogojena tudi s slabim odnosom države do različnih problematik priseljenega prebivalstva, ki je odrinjeno na družbeni rob, k takemu položaju pa dodatno prispevajo tudi stereotipne predstave v slovenski javnosti (Žitnik, 2006).

SPREMEMBE ETNIČNE STRUKTURE PO LETU 1991

Če primerjamo podatke za leto 1991, ko imamo na voljo podatek o kraju stalnega prebivališča matere ob rojstvu otroka, s podatki registra 2003, kjer imamo na voljo podatek o kraju rojstva, lahko ugotovimo, da gre razlika predvsem na račun prebivalstva, ki ima na tak ali drugačen način (ne)urejen status stalnega bivališča. Če slednji kontingent odštejemo od mase, ugotovimo, da pravzaprav v preteklih 13 letih praktično ni prišlo do velikih premikov prebivalstva. Iz tega lahko sklepamo, da se tudi etnična kompozicija ni bistveno spremenila.

O STAROSTI OB PRISELITVI OZIROMA PRESELITVI

Popisni podatki iz leta 2002 nam lahko marsikaj zmotno prikažejo, oziroma si lahko na osnovi podatkov ustvarimo zmotno sliko o celotni migracijski zgodovini in razvoju po drugi svetovni vojni. Tip migracij se namreč po letu 1991 izrazito spremeni, saj začne priseljevanje potekati pod drugačnimi pogoji. Največja sprememba je nujna takojšnja formalizacija statusa bivanja (prijava bivališča). V času skupne države (SFRJ) pa mnogokrat tisti, ki so se priselili, niso takoj formalizirali svojega statusa. Vzroki za to so različni – od tega, da so nekateri prebivali pri sorodnikih, prijateljih ali drugje še kot mladoletni, svoj status pa so legalizirali šele ob ali po doseženi polnoletnosti. To je privedlo tudi do neažurnega zajemanja in s tem tudi popisnega predstavljanja podatkov o starosti ob priselitvi. S tem v zvezi Dolenc trdi (2003: 78), da je realno treba odšteti v povprečju pet let od časa prijavitve novega kraja bivanja, da bi dobili pravilnejšo sliko o časovni razporeditvi priseljevanja. Zdi se, da je ta trditev nekoliko pretirana, kajti Dolenc obenem trdi, da je bila povprečna starost ob priselitvi manj kot dvajset let, celo blizu 15 (ibid.). Če bi to držalo, potem verjetno lahko v povprečju odštejemo pet let od uradnih popisnih podatkov o času priselitve/preselitve. Vendar se postavi vprašanje, kje je tolikšno število ljudi prebivalo. Gotovo niso mogli vsi biti pri sorodnikih. V začetku gotovo le zelo majhna manjšina, saj je bilo tudi skupno število priseljencev zelo nizko. Tudi tisti, ki so prišli kot šolarji in bivali po internatih, so imeli status prebivanja

urejen že neposredno ob preselitvi kot del šolskih evidenc. Nadaljnji znak za to, da gre za pretirano 'pomladitev' priselitev, je tudi izobrazba priseljencev. Treba je vedeti, da je večina priseljencev imela višjo izobrazbo od slovenskega povprečja. Od etničnih Slovencev slabše izobraženi so bili v povprečju le Bošnjaki/Muslimani, ki pa so predstavljali manjšino priseljencev (graf 4.43.; vir: Popis 1991). Glede na to, da je večina višje in visoko izobraženih priseljencev pridobila izobrazbo drugje, navadno v izvornih območjih, je povprečna starost med 15 in 20 leti pravzaprav nesmiselna in pači dejansko sliko. To velja še toliko bolj, saj je logično, da deleži višje in visoko izobraženih pomembno vplivajo na siceršnjo povprečno starost ob priselitvi. Sklenemo lahko, da je treba povprečno starost ob priselitvi sicer razumeti kot nižjo, vendar še vedno kot tako, da modalno vrednost uvrstimo v starostno skupino 20–24 (vir: anketa 2004). Dolenčeva ocena namreč bazira na podatkih ankete, izpeljane na območju občine Trzič, ki seveda ne more biti merodajna za celotno Slovenijo, kot to trdi Dolenc.

Starost ob priselitvi kot dejavnik etnične stratifikacije

Tudi pri starosti se kaže močna etnična stratifikacija. Ti, ki se priseljujejo najmlajši (v starosti od 15–19 let), so pretežno Bošnjaki-Muslimani in v veliki meri tudi Hrvati. Slednji se v Sloveniji pogosto došolajo (vpis na srednjo šolo, dokončanje srednje šole, vpis na fakulteto), medtem ko se Bošnjaki-Muslimani v veliki meri neposredno zaposlujejo in tako ne nadaljujejo šolanja. Za razliko od navedenih se Srbi in Črnogorci priseljujejo najstarejši (v starosti okrog 25 let), ob priselitvi pa imajo v največji meri doseženo končno izobrazbo. Makedonci so nekje vmes (starost ob priselitvi 22 let) (vir: anketa 2004).

Iz tega sledi razumljiva hitra integracija hrvaškega prebivalstva v slovensko in navadno že tekom življenja oziroma bivanja v Sloveniji tudi etnična asimilacija. Etnična asimilacija se pri Srbih in Bošnjakih-Muslimanih odvija počasneje in se le izjemoma zgodi v času t. i. prve generacije (pokolenja). Vzroki ležijo v obeh primerih tudi v izobrazbi. Medtem ko se Srbi (in Črnogorci) kot bolj šolani bolj 'zavedajo' svoje etnične pripadnosti in se ji težje odrečejo (tudi zaradi večje kulturne razlike – pravoslavna tradicija nasproti katoliški), se Bošnjaki-Muslimani ravno zaradi nižje izobrazbe toliko bolj oklepajo tradicije (islamskega izročila kot dejavnika etnično-kulturne ločitve). Vpetost v slovenski izobraževalni sistem, ki je predvsem prisotna pri Hrvatih, pa rezultira v poudarjanju bližine in skupnosti pretežno katoliške tradicije, ki končno rezultira v opustitvi ali opuščanju hrvaške etnične pripadnosti. Tako je tudi pri njihovih potomcih iz homoetničnih zakonov. Pri potomcih etničnih Srbov in Bošnjakov-Muslimanov iz homoetničnih zakonov je sicer opaziti močnejšo asimilatornost pri Srbih, a v bistveno manjši meri kot pri Hrvatih.

ETNIČNA STRUKTURA PREBIVALSTVA KOT POKAZATELJ (I)MIGRACIJSKIH UČINKOV

Kako je pravzaprav potekala imigracija v Slovenijo po 2. svetovni vojni? En vir podatkov so vsakoletni letopisni podatki, ki do prostorske ravni občine beležijo spremembe prijav prebivalstva iz naslova selitev. To je en vir podatkov, ki pa nam pravzaprav – razen številčnega obsega in okvirnega območja odselitve – ne pove prav dosti o vsebini. Drug vir podatkov, ki pa je bolj kot ne posreden oziroma prikazuje učinke imigracije, pa je popis prebivalstva. To je najobsežnejši in najpomembnejši vir podatkov o prebivalstvu nekega območja, pokrajine ali države. Medtem ko letopisi beležijo tekoče spremembe, popisi beležijo ‘končne’ učinke ali rezultate nekega obdobja, ki se je zaključilo ravno s popisom prebivalstva. Tako poleg ostalega popisi beležijo tudi podatek o območju, od koder se je neka oseba priselila. V zvezi s tem pa je še en pomemben podatek, ki ga beležijo pretežno le popisi: to je etnična struktura prebivalstva. Podatki o strukturi prebivalcev po etnični opredelitvi so že kvalitativni in nam lahko služijo tudi za ocenjevanje učinkov imigracije, v primeru, da je bila ta heteroetnična.

Hrvati so bili v Sloveniji tradicionalno prisotni, saj jih je Popis 1948 naštel okrog 12.000. V Slovenijo je bilo do vključno leta 1947 priseljenih z območja Hrvaške dobrih 3000 prebivalcev, iz BiH kot območja s hrvaškim konstitutivnim narodom pa komaj nekaj nad 100, kar ni imelo vpliva na skupno strukturo Hrvatov v Sloveniji (vir: popis 1948, SZS, SURS). V naslednjih obdobjih so sledili najprej Srbi, nato še Muslimani. Starostna struktura prebivalcev, ki so se opredelili kot Hrvati, kaže, da se kljub tradicionalni prisotnosti na območju današnje Slovenije njihova etnična identiteta zelo okrnjeno reproducira. To pomeni, da je v odnosu Slovenci–Hrvati vedno prihajalo praktično do teritorialnega principa etničnosti. Kakor je hrvaška populacija v Sloveniji izrazito stara (indeks starosti dosega 167) in kljub tradicionalni prisotnosti s šibko reprodukcijo etnične ‘zavesti’, velja za Slovence na Hrvaškem praktično povsem enako (prim. popis 2001, Hrvaška, RH DZS).

Reprodukcija etnične identitete je še najmanj okrnjena pri Bošnjakih, če se osredotočimo zgolj na najštevilnejše etnične pripadnosti. Že pri Srbih je ta bistveno šibkejša. Tako je denimo kljub štirikrat manjši prisotnosti Muslimanov nasproti Hrvatom njihovo število v prvi petletki približno enako. Podobno velja za prebivalstvo, opredeljeno kot Bosanci, in za prebivalstvo, opredeljeno kot Bošnjaki. Slednjih je skoraj pol manj, a jih je v prvi petletki več kot dvakrat toliko kot Hrvatov. Prebivalstvo, opredeljeno kot Srbi, je nekje vmes, a precej bližje Bošnjakom, Muslimanom in Bosancem. Medtem ko jih je skupno le nekaj več kot Hrvatov, jih je v prvi petletki dvakrat več od njih. Po drugi strani pa jih je kljub dvakrat večjemu skupnemu številu v prvi petletki za desetino manj od Bošnjakov.

Primerjava letopisnih podatkov pokaže razlike v obsegu imigracije, merjene na letni ravni, v primerjavi s sumarnimi stanji ob popisih. Če prihaja do večjih odstopanj predvsem v zgodnejših obdobjih (pred letom 1960), gre lahko že za učinke umrljivosti, pod pogojem, da je preteklo dovolj časa in da so bili priseljeni ob priselitvi dovolj stari. Sicer pa lahko ta podatek kaže tudi na natančnost beleženja podatkov.

Komentar k popisnim rezultatom v Statističnih informacijah SURS (92/2003) je v primeru narodne pripadnosti (str. 41) nekoliko nenavaden, ko pravi, da se je sestava prebivalstva po narodni pripadnosti med letoma 1991 in 2002 zelo spremenila. Bralec dobi vtis, da je resnično prišlo do velikih sprememb, in to – v skladu s pričakovanji in javnim diskurzom – predvsem v smeri zmanjševanja deleža opredeljenih kot Slovenci. Znotraj istega komentarja avtorji zapišejo, da grede te spremembe predvsem na račun političnih sprememb in vse pogostejšega uveljavljanja pravice do neodgovarjanja in neopredeljevanja, kar se kaže tudi v spremenjeni klasifikaciji (ibid.). To pa seveda ne pomeni, da se je v zadnjem medpopisnem obdobju narodna struktura tudi dejansko spremenila. Neko subtilno zavedanje tega dejstva kažejo tudi avtorji komentarja popisa, ko v komentarju maternega jezika (str. 42) pravijo, da je prišlo le do malenkostnih sprememb v deležu navedb (opredelitev) za slovenski jezik. Ponovimo, da se je delež slovenskega jezika v zadnjem medpopisnem obdobju znižal za 0,6 %, medtem ko se je delež neodgovorov zvišal za 0,5 % (ibid.), kar se praktično izniči in pomeni le simboličen prirast drugim opredelitvam.

Podobno kot pri etnični strukturi lahko opazimo pri verski strukturi ali obratno. V delu D. Damjanića (2002) je nazorno prikazana politizacija popisnega vprašanja o verski pripadnosti. Ta politizacija pa je bila značilna tudi za vprašanje o etnični pripadnosti. Pripeljala je do tega, da so rezultati odgovorov na ti dve vprašanji izredno 'trpeli', saj so se ljudje opredeljevali pod vtisom javne dnevne politike, ki je z večjim ali manjšim uspehom agitirala k takemu ali drugačnemu opredeljevanju. Poudariti pa je treba, da se je v devetdesetih letih let premalo spremenilo na področju rodnostnega obnašanja ali priseljevanja, da bi se lahko razmerja med posameznimi skupinami bistveno spremenila ali celo porušila. Značilen je drug proces. Prišlo je do močne asimilacije prebivalstva, ki se opredeljuje drugače kot Slovenci. Tako dejansko ne moremo govoriti o zmanjševanju deleža Slovencev v absolutnih okvirih, pač pa le v okviru popisnih klasifikacij, s tem da je ta proces izrazitejši pri drugih etničnih skupinah z nekaj izjemami. Torej presojanje sprememb etnične strukture (v popisu: narodne strukture) ne sme iti mimo temeljnega dualizma, in sicer opredeljenosti nasproti neopredeljenosti. Seveda je tudi neka oblika neopredeljenosti za posameznika opredeljenost, vendar to ne more biti nujno znak spremembe etnične opredelitve, pač pa le nestrinjanje z zunanjimi pritiski v danem zgodovinskem trenutku ali pa diktat popisnih pravil (prim. Damjanić, 2002: 33, 48, op. str. 71). Zato je nujno o spremembah deležev posameznih etničnih skupin govoriti v kontekstu opredeljenega prebivalstva. V takšnem

kontekstu dosega delež Slovencev 92 % (vir: popis 2002, SURS), ta delež pa gre v primerjavi s popisom 1991 (91 %) na račun drugih etničnih pripadnosti, predvsem na račun Hrvatov.

Odvisnost deleža priseljenih z območja nekdanje SFRJ in etnične strukture priselitvenih območij v Sloveniji

Delež priseljenih z območja nekdanje SFRJ, predstavljen po homogenih conah Slovenije (homogene demogeografske cone – Josipovič-Repolusk, 2004), je skoraj vedno nižji od deleža prebivalcev, ki so se opredelili drugače kot Slovenci ali pa se niso opredelili. Zakaj skoraj? Zato, ker obstaja nekaj pomembnih izjem, kjer je delež priseljenih tudi do dvakrat večji od deleža prebivalstva, ki se potem niso opredelili kot Slovenci. Za vse teritorialne izjeme je značilno, da so to obmejne občine na meji s Hrvaško. Ta pojav je najbolj prisoten v Gornjem Obkolpju (Kostel, Osilnica, Loški Potok, Loška Dolina), v Obsotelju (Brežice, Rogatec) in kraško-brkinskem delu Istre (Ilirska Bistrica) ter Podravju in Medjimurju (Ormož). V celotnem obmejnem pasu s Hrvaško močno prevladujejo priseljeni iz Hrvaške. Vendar gre znotraj Hrvaške v največji meri za obmejno območje in s tem za prekomejne priselitve. Ker gre praktično v celotnem obmejnem območju za kajkavsko zaledje, se tudi priseljeno prebivalstvo s teh območij v največji meri smatra za Slovence.

Na drugem koncu najdemo 14 con v 13 občinah (Ajdovščina, Cerklje, Dobrova-Polhov Gradec, Gornji Grad, Idrija, Ivančna Gorica, Moravske Toplice, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Sveti Jurij, Šentjur, Turnišče, Železniki), kjer kljub temu, da pojava priseljenih sploh ni, obstajajo znatni deleži prebivalstva, ki se ne opredeljujejo večinsko. V tem pogledu z deležem 10,12 % prednjači ena od con na območju občine Slovenska Bistrica. Za vse omenjene občine je značilno, da so imigracijsko manj aktivne in da v njih ne najdemo pripadnikov manjšin, ki jim Ustava garantira status avtohtonosti. Med neopredelitvami izstopajo predvsem tisti, ki so izjavili, da na vprašanje nočejo odgovoriti, ali pa je bila njihova etnična pripadnost popisovalcu neznana ipd.

Iz povedanega izhaja, da samo priseljevanje hkrati ne pomeni tudi avtomatično drugačne etnične strukture nekega območja. Na drugi strani pa tudi območja brez priseljencev (ob upoštevanju avtohtonih manjšin) niso nujno etnično povsem homogena. Priseljevanje – sodeč po podatkih popisa 2002 – pojasnjuje le okrog 62 % variance v nevečinskih opredelitvah. Delež priseljenih je tako najmočnejši pokazatelj različne etnične sestave danega območja, še zdaleč pa ni edini.

Upad deleža Slovencev v obdobju med zadnjima popisoma (1991–2002): dejstvo ali utvara?

O deležu prebivalstva, opredeljenega kot Slovenci, lahko govorimo na različne načine. Ena od metod ugotavljanja tega deleža je tudi popis prebivalstva. Ali nam zadnji popis prebivalstva ponuja točne podatke o etnični strukturi prebivalstva? Zagotovo ne. Iz tega vidika je potrebno izbrati metode, kako oceniti ta delež čim natančneje, čeprav je za mnoge ta natančnost povsem odveč. Ob za javni diskurs značilnem bitju plati zvona, da Slovenci izginjajo, se moramo vprašati, kam izginjajo. In če že, zakaj izginjajo, če sploh. Popis prebivalstva kot instrument ugotavljanja nekaterih značilnosti prebivalstva gotovo spada med najboljše, predvsem pa velja za edino celovito zajemanje podatkov na terenu. Kot tak je popis neprecenljiv. Vendar pa nam brezpogojno zaupanje v tak zbir podatkov lahko povzroča kopico nerealnih zaključkov. Zato je potrebno podatke popisa vedno presoјati večplastno.

Med popisoma 1991 in 2002 je prišlo po podatkih obeh popisov do več kot 5-odstotnega zmanjšanja deleža Slovencev v celotnem prebivalstvu. Govoriti o tako drastičnem zmanjšanju bi bilo preuranjeno brez natančnega poznavanja obsega določenih pojavov. Naštejmo glavne:

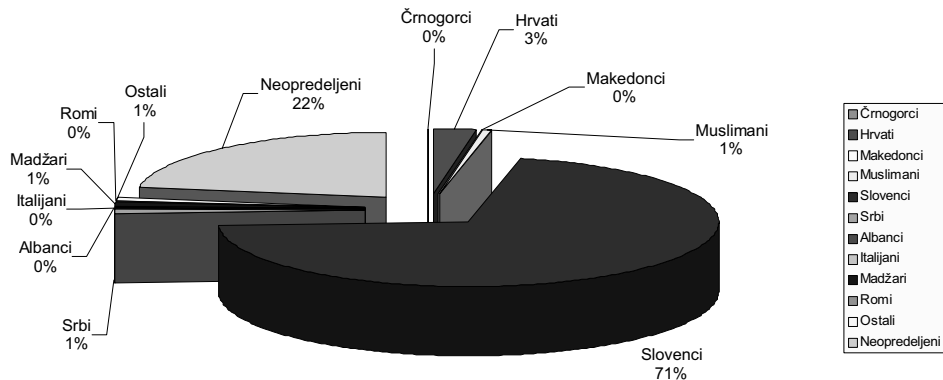
1. Podatki popisa 2002 vsebujejo možnost izbire neodgovora, ki močno zniža število vsem opredelitvam, čeprav ne v enaki meri.
2. Delež neznanih in neopredeljenih odgovorov je močno narasel, kar vpliva na velikost ostalih deležev.
3. Metodologija zadnjih dveh popisov se močno razlikuje. Najpomembnejša sprememba je spremenjena definicija prebivalstva, ki je odpravila popisovanje zdomcev, kar je vplivalo na delež slovensko opredeljenih.
4. Kljub metodološki korekciji podatkov popisa 1991 ni bila dosežena popolna primerljivost s podatki popisa 2002.
5. Del prebivalstva je spremenil svojo etnično pripadnost.

Ustavimo se ob spremenjeni definiciji prebivalstva (Šircelj in Tršinar, 1996), ki z letom 1995 prebivalstva Slovenije ne obravnava več z vidika državljanstva, temveč z vidika bivanja. Če neka oseba več kot eno leto ni prisotna, se ne šteje v lokalno prebivalstvo. To omogoča tekočo evidenco prebivalstva držav članic Evropske unije in drugih držav, ki imajo enako metodologijo opredeljevanja prebivalstva neke države. S tem je načeloma preprečeno dvojno štetje, ki je bilo zelo pogosto med državami članicami EU in tistimi zunaj nje. Zaradi obsežne delovne migracije med temi državami je bilo podvajanje znatno. Samo Slovenija je imela leta 1991 skoraj 53.000 »zdomcev«, ki so bili ves čas vodeni in šteti ob popisu, de facto pa niso bili prisotni. Zdomci so v preteklosti predstavljali še večje absolutne in relativne številke. Po popisu iz leta 1971 jih je bilo dobrih 48 tisoč, kar je skupaj z njihovimi družinskimi člani presehalo 60.000 prebivalcev.

Če je bilo po popisu 1981 oziroma 1991 ob zdomcih – delavcih še za 27,9 % oziroma 30,5 % zdomcev – družinskih članov, lahko ocenimo obseg družinskih članov leta 1971 ob 25–30 % deležu na 12 do 15 tisoč ljudi. Leta 1971 so zdomci predstavljali kar 3,7 % vsega prebivalstva. Do leta 1981 se je delež znižal na 2,8 % in do leta 1991 ostal z 2,7 % praktično nespremenjen (vir: popisi prebivalstva 1971, 1981, 1991, SURS).

Spremenjena definicija prebivalstva ima tako z vidika obsega in načina zajema prebivalstva velik vpliv na etnično strukturo. Za zdomce namreč vemo, da so bili po etničnosti v veliki večini (nad 90 %) Slovenci. O tem pričajo tudi primerjave po območjih, od koder so izhajali. Pa vendar je popis leta 1991 za več kot 21 % zdomcev ugotovil »neznano« narodnost ali materni jezik, kar je pomenilo, da podatek preprosto ni bil 'zbran' oziroma pridobljen. Tako visok delež predstavlja preko 11 tisoč ljudi, to pa močno vpliva na delež etnično opredeljenih, po katerem Slovenci dosegajo le 71 % (graf 7.1.). Iz tega sledi, da so zdomci kljub dejansko nasprotnemu dejstvu delež Slovencev v Sloveniji nižali. Po popisu 1991 je le-ta dosegel 87,8 %, neupoštevajoč zdomce pa 88,3 %.

Graf 7.1.: Etnična struktura prebivalstva Slovenije na začasnem delu v tujini – »zdomcev« (vir: popis 1991, SURS)

Problem primerljivosti podatkov popisov 1991 in 2002 z izključitvijo zdomcev še zdaleč ni izčrpan. Če primerjamo podatke o številu prebivalcev Slovenije po centralnem registru prebivalstva v letih 1990, 1991, 1992 ter 2001, 2002 in 2003, vidimo, da gre vsaj okvirno za zelo podobne številke okrog ali blizu dveh milijonov. Te vrednosti močno presegajo popisne, hkrati pa so si med seboj precej podobne. Iz tega lahko zaključimo, da se realni obseg de facto prebivalstva Slovenije v zadnjem desetletju ni veliko spreminjal. To pomeni, da bi bilo potrebno izhodišče primerjave popisov 1991 in 2002 postaviti na najvišji možni skupni imenovalec. To pa so državljani, ki jih je bilo po popisu 1991 okrog 1,910.000, po popisu 2002 pa okrog 1,924.000. Po teh podatkih medpopisna razlika znaša le okrog 14.000 oseb. S tem pa se bistveno bolj

približamo posredni metodi ocenjevanja medpopisne rasti števila prebivalcev (okrog 17.000).

Centralni register podatkov zaradi realnih metodoloških razlogov vodenja in predvsem ažuriranja podatkov v celoti sicer ne more odsevati popolnoma ažurne situacije. Je pa odličen in trenutno najboljši vir spremljanja tekočega števila prebivalcev Slovenije. Njegova največja prednost pred popisom je ta, da nam omogoča večtočkovno presečno primerjanje stanja števila prebivalcev pod praktično nespremenjenimi pogoji. Po drugi strani pa popis služi kot neke vrste korektor registrskih podatkov.

Popis 2002 je ob prvič v celoti upoštevani spremenjeni definiciji prebivalstva tako prinesel zgolj 83,1-odstotni delež Slovencev. Tako je upad pravzaprav še večji – namesto 4,7 % kar 5,2 %. Ob tem povejmo, da se je delež neopredeljenih pravzaprav zelo malo spremenil – v letih od 1981 do 2002 z 1,8 % in 1,4 % (1991) na 1,1 %. Pač pa se je rapidno dvigoval delež neznanega – v enakem obdobju z 0,3 % in 2,2 % na kar 6,4 %. Slednjemu deležu se je leta 2002 pridružilo še 2,5 % popisanih oseb, ki niso želele odgovoriti na vprašanje o etnični pripadnosti (vir: popisi prebivalstva 1981, 1991, 2002). Delež neodgovorov in neznanega skupaj je z 8,9 % bistveno presegal delež (7,3 % ~ 139.000), ki so ga leta 1991 predstavljale najštevilnejše etnične skupine nekdanje SFRJ, vključujoč Albance. Te skupine (Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Srbi in Albanci) so po popisu 2002 dosegale le 6,1 % (119.000) prebivalstva. Torej se je njihov delež relativno znižal za 17 %, absolutni obseg pa zvišal za 14 % (20.000). Relativno znižanje pri Slovencih je predstavljalo 6 %, absolutni obseg pa se je zmanjšal za 3,5 % (58.000). Vendar je absolutna razlika med obema skupinama zelo velika. Skupina neodgovorov in neznanega obsega okrog 175 tisoč prebivalcev. Če bi šlo v celoti za prebivalstvo, ki se ne opredeljuje kot Slovenci, bi morale migracije v medpopisnem obdobju z območja nekdanje SFRJ znašati skoraj 200.000 prebivalcev, obenem pa bi moral naravni upad samo pri etničnih Slovencih znašati skoraj 60.000. Dejansko pa je selitveni prirastek v zadnjih desetih letih znašal med 1000 in 2000 osebami letno, kar v medpopisnem obdobju pomeni približno 15 tisoč oseb (vir: selitvena statistika, Rezultati raziskovanj, SURS). Naravni upad je v istem obdobju skupno obsegal približno 2000 ljudi (vir: vitalna statistika, Rezultati raziskovanj, SURS). Skupni prirast je tako v medpopisnem obdobju znašal okrog 17 tisoč prebivalcev, to pa je obseg, ki ni mogel bistveno vplivati na strukturiranost prebivalstva Slovenije. Ker je večini etničnih opredelitev vključno s Slovenci delež upadel, lahko sklepamo, da se je to prebivalstvo preselilo v kategorijo neodgovorov in neznanega. Izjema so le Bošnjaki (vključno z Muslimani in Bosanci) in Albanci, ki so zabeležili velik pozitiven skok. Indeks rasti znaša pri prvih 151, pri slednjih pa 175. Največji upad so doživeli Hrvati ($-17.234 \sim I_{100} = 67$) in Srbi ($-8437 \sim I_{100} = 82$). Za Hrvate je značilna izrazita asimilacija, ki je pri Srbih nekoliko šibkejša, na število Srbov pa je dodatno vplival poraz JLA v Sloveniji in razpad SFRJ, zaradi česar se je iz Slovenije izselilo precej družin in posameznikov. Poseben problem predstavljajo

Črnogorci ($-1672 \sim I_{100} = 61$), ki so številčno relativno najbolj nazadovali. Pri njih sta poleg asimilacije potekala še dva procesa. Eden je vplival, da so Bošnjaki Sandžaka (regionalno: *Sandžaklije*) doživeli mednarodno emancipacijo in se manj istovetijo z izvornim območjem oziroma z državnim imenom. Drugi pa je podobno, vendar v manjši meri vplival na emancipacijo Albancev iz Črne Gore. Nenazadnje je pomembno vlogo odigralo tudi agitiranje s strani prosrbskih sil za pridobivanje Črnogorcev za srbsko etničnost ob aktualni razdvojenosti in razpetosti med samostojnostjo Črne Gore in njeno združitvijo s Srbijo.

Razmere na etničnem področju si lahko pomagamo razložiti tudi s pomočjo drugih popisnih vprašanj. Ob veroizpovedi, ki je bila kot popisno vprašanje daleč najbolj politizirana (prim. Damjanić, 2003), je tu še vprašanje o maternem jeziku. Medtem ko nam je veroizpoved v pomoč takrat, kadar gre za etnično-verske ločnice, nam jezik kot načeloma temeljni dejavnik specifične etnične pripadnosti najbolj pomaga. Po podatkih Popisa 2002 se je število prebivalcev s slovenskim maternim jezikom povečalo za več kot 33 tisoč ali 2 %. Kot glavni opredelilni znak za južnoslovanske jezike (brez bolgarskega, makedonskega in slovenskega) pa smo oblikovali »srbsko-hrvaški kompleks«. Ta kompleks vključuje vse jezike, ki so danes uradni državni jeziki na teritorijih Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Srbije in Črne Gore. To so hrvaški, bosanski, črnogorski in srbski. Ta kompleks maternih jezikov je leta 1991 obsegal 152.355 prebivalcev Slovenije, leta 2002 pa 153.760. Povečanje znaša 1405 oseb ali 0,9 %. Iz tega sledi, da se je število prebivalcev s slovenskim maternim jezikom več kot dvakrat bolj povečalo v primerjavi z govorniki srbsko-hrvaškega kompleksa, kar je merjeno skozi prizmo jezika v nasprotju s tezo o zmanjšanju deleža Slovencev.

Odnos med etničnostjo in maternim jezikom je specifičen. Leta 1991 je 99,96 % prebivalcev s slovenskim maternim jezikom navajalo slovensko etničnost. Ta odstotek je do leta 2002 upadel na 94,66 %. Pri srbsko-hrvaškem jezikovnem kompleksu je bilo za pripadajoče etničnosti leta 1991 opredeljenih 82,27 %, leta 2002 pa le še 76,66 %.

Popisno vprašanje o maternem jeziku ima še eno lastnost, ki je ugodnejša kot pri etničnosti. Delež neznanega je namreč relativno nizek. V zadnjem medpopisnem obdobju se je z 2,2 % sicer povzpел na 2,7 %, a je to dokaj stabilno in skoraj zanemarljivo v primerjavi z 8,9 % skupno neznanega pri etničnosti. Dobra lastnost pa je tudi ta, da popisanim osebam ni bilo ponujeno, da lahko odgovor na to vprašanje zavrnejo.

Če želimo delež slovenskega prebivalstva realneje opredeliti, moramo torej uporabiti različne pristope, poleg etničnega še posebej jezikovni kriterij. Izhajati pa moramo tudi iz realnega okvira priselitev, ki pomeni izhodišče nastanka večine 'jugoslovanskih' etničnih skupin Slovenije. Podatki popisa 2002 nam razkrivajo, da je število priseljenih prebivalcev dejansko za dva do tri tisoč manjše od tistega iz leta 1991. Skupno naj bi se z območja nekdanje SFRJ v Slovenijo priselilo 150.763 (vir: popis 2002, preglednica 16., SURS) oziroma 151.432 (vir: popis 2002, preglednica 53., SURS) prebivalcev. Glede

na to, da je drugi podatek mlajšega nastanka, je verjetneje ažurnejši, zato ga bomo vzeli za osnovo opredelitve etnične strukture prebivalstva Slovenije. Če od priseljenih odštejemo prebivalstvo, ki je etnično slovensko (28.273), ostane 123.159 prebivalcev. Med njimi je 85.011 prebivalcev opredeljenih v smislu narodov nekdanje Jugoslavije (Bošnjaki vključno z Muslimani in Bosanci, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi). Pripadnikov drugih etničnih skupin je 6972, od katerih je največ Albancev (4524). Poleg teh je še 31.176 prebivalcev, ki se niso etnično opredelili, vendar je njihovo prvo prebivališče po rojstvu bilo na območju nekdanje SFRJ zunaj Slovenije.

Če etnično opredeljenemu (v smislu jugoslovanskih narodov) priseljenemu prebivalstvu prištejemo še enako opredeljeno prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji (35.756), dobimo skupno 120.767 ali 6,15 % vseh prebivalcev Slovenije, ki se eksplicitno opredeljujejo v smislu jugoslovanskih narodov.

Če etnično neopredeljeno prebivalstvo Slovenije (188.992), med katerimi je tudi 31.176 priseljenih z območja nekdanje SFRJ, opredelimo na podlagi pripadnosti maternemu jeziku, je med njimi 28.005 prebivalcev iz srbsko-hrvaškega kompleksa (bosanski, črnogorski, hrvaški, hrvaško-srbski, srbski in srbsko-hrvaški jezik), skupaj z makedonskim jezikom pa gre za 28.648 prebivalcev. Če to prebivalstvo prištejemo k eksplicitno opredeljenim v smislu jugoslovanskih narodov, dobimo 149.451 ali 7,61 % prebivalcev Slovenije.

Če upoštevamo še vse druge, ki se eksplicitno etnično opredeljujejo, dobimo še 22.365 prebivalcev, med katerimi je 11.747 ali 53 % pripadnikov ustavno priznanih avtohtonih etničnih manjšin. Med preostalimi 10.618 je največ Albancev (6186), ki v veliki večini izhajajo iz nekdanje SFRJ (vir: popis 2002, SURS).

Za pridobitev realnejše ocene deleža Slovencev v Sloveniji moramo prej dobljenemu številu 'jugoslovanskih' narodov prišteti še pripadnike 'ustavnih' manjšin v Sloveniji in druge opredeljene, kar pomeni skupno 171.816 ali 8,75 % vseh prebivalcev Slovenije. Ostane le še problem etnično 'neznanih', ki so 'neznani' tudi po pripadnosti maternemu jeziku.

Z vidika jezikovne opredelitve prebivalstva, ki ni želelo odgovoriti na vprašanje o etničnosti, nimamo težav, saj imamo neznan materni jezik le za 0,86 % prebivalcev. To je na ravni ostalih etničnih opredelitev, saj omenjeni delež nikjer ne dosega enega odstotka. V primeru skupine 'neznano' v etničnem smislu je nekoliko drugače, saj je med njimi neznanega maternega jezika za 36,82 %. Kljub vsemu v preostanku močno prevladuje slovenski materni jezik (55,68 % od vseh 'neznanih' in 88,13 % med jezikovno opredeljenimi 'neznanimi'), na ostale pa odpade le 7,5 % (11,87 % jezikovno opredeljenih 'neznanih'). Glede na to, da na etnično 'neznane' med priseljenimi iz nekdanje SFRJ odpade 10,45 % vseh etnično 'neznanih', kar se ne razlikuje močno od državnega povprečja (6,43 %), nimamo podlage za trditev, da etnično 'neznani' prebivalci ne bi bili v enaki meri tudi etnični Slovenci.

Če torej 46.513 upoštevamo bodisi na strani opredeljenih kot Slovenci bodisi obratno, dobimo interval od 171.816 do 218.329 prebivalcev, ki se etnično

ne opredeljujejo kot Slovenci. Gre torej za delež med 8,75 % in 11,11 %. To pomeni, da je delež Slovencev realno nekje med 88,89 % in 91,25 %. Upoštevajoč še zgoraj navedene ugotovitve o razporeditvi 'neznanih', lahko dokaj zanesljivo vsaj 40.000 'neznanih' v jezikovnem smislu (2,04 % od vsega prebivalstva Slovenije) prištejemo k Slovincem. Po tej oceni znaša delež Slovencev približno 90,93 % vseh prebivalcev Slovenije.

Spodnjo mejo intervala deleža Slovencev bi lahko nastavili tudi tako, da bi upoštevali vse etnično eksplicitno opredeljene kot Slovence, tem pa bi med etnično neopredeljenimi prišteli še vse tiste, katerih materni jezik je slovenski. Na ta način bi dobili 1,740.758 ali 88,63 % vseh prebivalcev, s tem da tukaj ni upoštevan delež jezikovno 'neznanih'.

Iz tega sledi, da ne glede na to, katero vrednost vzamemo iz intervala, ne more biti govora o realnem zmanjševanju deleža Slovencev, pač pa je prišlo etnično opredeljevanje spričo političnih dogodkov v Sloveniji do neke mere v krizo in se prebivalstvo o teh vprašanjih težje opredeljuje – ali pa to šteje za osebno zadevo, ki je ne želi deliti z državnimi organi.

ZAKLJUČEK

V nadaljevanju so navedeni glavni izsledki raziskave. Najprej se ustavimo ob osnovni hipotezi, ki se glasi tako: *Priselitve v Slovenijo po drugi svetovni vojni so imele pretežno začasne blažilne demografske učinke, k višji rodnosti pa niso bistveno prispevale.*

Na podlagi obširnih analiz, ki so predstavljene v prejšnjih poglavjih, lahko osnovno hipotezo potrdimo. Vendar pa hipoteza v tej obliki terja določeno obrazložitev. Pokazali smo namreč, da so imele priselitve v Slovenijo po drugi svetovni vojni pretežno začasne blažilne učinke. Drugi del hipoteze lahko potrdimo, hkrati pa ga je potrebno dopolniti. Namreč, ne le da priselitve niso bistveno prispevale k višji rodnosti, ampak k višji rodnosti sploh niso prispevale. Nasprotno, prispevale so k dodatnemu zniževanju rodnosti.

Te ugotovitve so v nasprotju z dosedaj prevladujočim, tako laičnim kot strokovnim mnenjem o učinkih imigracije, pomenijo pa tudi drugačne podlage za oblikovanje celovite demografske politike.

Glede uresničevanja zastavljenih ciljev v raziskavi lahko ugotovimo, da smo večino ciljev dosegli oziroma izpolnili:

- ugotovili smo število in prostorsko poreklo imigrantov;
- primerjali smo rast števila prebivalcev Slovenije s številom imigrantov;
- ugotovili smo geografski vzorec imigrantske poselitve;
- s pomočjo lokacijskega kvocienta smo ocenili stopnjo prostorske razpršenosti in lokalne koncentracije imigrantov;
- ugotavljali smo razmerje med ruralno in urbano imigrantsko poselitvijo, vendar ga zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov nismo do konca ovrednotili;
- opredelili smo rodnost imigrantov glede na njihovo rodnostno obnašanje v Sloveniji in glede na rodnostno obnašanje območja, od koder izhajajo;
- primerjali smo izbrane elemente socio-ekonomske sestave imigrantov z njihovo rodnostjo, vendar so se glavne primerjave nanašale pretežno na vidike izobrazbe;
- z vidika rodnosti smo primerjali različne skupine imigrantov med seboj glede na območje bivanja v Sloveniji in glede na njihovo etnično pripadnost, vendar tega cilja nismo v celoti uresničili zaradi pomanjkanja podrobnejših podatkov o rodnosti po etničnosti, zaradi česar nismo mogli povsem sklepati o rodnostnih lokalno-etničnih specifikah;

Zaključek

- primerjali smo rodnost priseljenega prebivalstva s preostalim prebivalstvom, na podlagi česar smo lahko podali del odgovora na zastavljeno znanstveno vprašanje;
- analizirali smo spremembe v rodnostnem obnašanju prebivalstva Slovenije v obdobju po drugi svetovni vojni;
- pretresli smo temeljne dejavnike migracij v Slovenijo in ugotovili, da zgolj ekonomska razlaga ne zmore zadovoljivo razložiti imigracije v Slovenijo;
- opredelili smo vlogo Slovenije v jugoslovanskih migracijah, pri čemer smo pokazali, da je glede na čas in obseg igrala bolj obrobno vlogo;
- ugotovili smo, da je po letu 1991 prišlo do sprememb na področju priseljevanja, medtem ko na področju rodnostnega obnašanja imigrantov ni bistvenih sprememb.

Glavne ugotovitve raziskave so povzete v preglednici 8.1. Kakor so interdisciplinarni teoretski in metodološki pristopi glavna značilnost te raziskave, tako so tudi zaključki pestri in mestoma težko razvrstljivi.

Nekaj bolj zapletenih ugotovitev, povezanih s priseljevanjem v Slovenijo, je v nadaljevanju nekoliko obširneje predstavljenih.

Če poskušamo strniti spoznanja geografskih vidikov migracij, lahko ugotovimo, da je v celoti gledano zopet celotna geografska struktura nekega območja ali okolja tista, ki pogojuje raven možnih migracij. Od te ravni so odvisne začetne migracije, nato pa se pričnejo pridruževati zunanji dejavniki (torej tisti izven izbranega območja), ki delujejo iz potencialnih ciljnih območij in vplivajo na to, da se nek tok migrantov na neko območje nadaljuje (princip verižne migracije). Ko se migracijski tokovi ustalijo, v imigracijskem okolju pa pride do sekundarnega prostorskega 'raztrosa' oziroma do sekundarnih migracij, pričnejo delovati silnice migracijske mreže, ki povzročajo nove procese. Na eni strani gre za konvergentne procese zbliževanja (multikulturalizem, integracija, amalgamizacija, asimilacija, akulturacija), na drugi pa za divergentne procese ločevanja ali razdruževanja (segregacija, gentrifikacija, getoizacija). Obstajajo pa tudi s tega vidika nevtralni procesi, ki se lahko navezujejo na eno ali drugo skupino (transnacionalizem, hibridnost, etnoskapizem), katerih oblikovanje je zopet odvisno od strukture in razmer v geografskem okolju, kjer se migranti nastanijo.

Geografske razlike v rodnostnem obnašanju različnih etničnih skupin lahko lepo ponazorimo z uporabo kazalnika končnega potomstva pri Srbkinjah in Hrvaticeh kot pripadnicah dveh najštevilnejših etničnih manjšin v Sloveniji. Končno potomstvo obojih je pod izrazitim vplivom geografskega okolja. Medtem ko Srbkinje kažejo izrazito urbano koncentracijo, poleg tega pa jih kar dve petini živi v glavnem mestu, se Hrvatice v rodnostnem smislu v povprečju obnašajo precej drugače. Njihova poseljenost je bistveno bolj decentralizirana, med vsemi etničnimi skupinami so najmočnejše zastopane v obmejnem pasu s

Hrvaško. Ob precejšnji zastopanosti v mestih prihaja pri hrvaški etnični skupnosti do notranje dihotomije. Tako se na eni strani prožijo in tečejo procesi intenzivnejšega krčenja končnega potomstva, ki je nasploh podobno pogojem, v katerih prebiva urbano prebivalstvo. Po drugi strani pa ima določen vpliv na vrednosti precejšen del, ki je v poselitvenem smislu ruralnega značaja. Rodnost pri Hrvatih (1,66) je zato očitno višja kot pri Srbkinjah (1,48). Starostno-specifična porazdelitev kaže, da se potomstvo pri Srbkinjah hitreje limitira, saj od starostne skupine 30–34 naprej ni več bistvene prirasti, za razliko od Hrvatov, ki v kasnejših petletkah izdatneje prispevajo k višjim vrednostim.

Potencialne razlike v rodnotnem obnašanju se spričo relativne majhnosti priseljenega prebivalstva ne morejo bistveno odražati v spremembah kazalnikov rodnoti. Prehod k zgodnejšemu rojevanju – kot glavni dejavnik sprememb v tempu rodnoti – se zgodi tudi pri avtohtonem prebivalstvu. To povzroči prikritje dejanske zmanjšane rodnoti, saj kazalniki celotne rodnoti do leta 1980 kažejo vrednosti na ravni enostavne reprodukcije. S tega vidika je vloga priseljenega prebivalstva v zamiku pričetka druge demografske tranzicije le obrobna oziroma praktično nepomembna in zanemarljiva.

Kljub priseljevanju z 'visokonatalitetnih' območij SFRJ se je rodnot priseljenih po priselitvi nemudoma oziroma zelo hitro prilagodila novonastalim razmeram – torej se je znižala. Vpliv geografskega okolja je povzročil spremembo rodnotnega obnašanja že tekom rodnega obdobja priseljenk. 'Prilagajanje' je šlo celo v tako skrajnost, da potomci priseljencev rojevajo še manj v primerjavi z ostalimi prebivalci.

Priliv prebivalstva v fertilni kontingent je povečeval delež rodne prebivalstva v odnosu do števila rojenih, s čimer je neposredno vplival na precenjenost kazalnikov rodnoti v sedemdesetih in podcenjenost kazalnikov celotne rodnoti predvsem v devetdesetih. Skupaj s tem pa je dejansko prišlo še do povečanja deleža prebivalstva brez potomcev, s čimer se je rodnot dejansko občutno zmanjšala. Tudi ob upoštevanju podcenjenosti kazalnikov v devetdesetih je raven rodnoti bistveno nižja kot v sedemdesetih. Upoštevaloč spremembe v tempu rodnoti lahko zaključimo, da so neto migracije v Slovenijo skupaj z ostalim prebivalstvom le še pospešile demografski prehod, saj je bila dejanska rodnot že v sedemdesetih nižja od izmerjene s transverzalnimi kazalniki.

Ekonomski vzroki so eni najpogostejše navajanih dejavnikov migracij v splošni migracijski literaturi. V našem primeru pa v obliki npr. iskanja zaposlitve niso bili v ospredju motivike imigrantov ob preselitvi. Delovna mesta kot taka v izvornih območjih niso bila problem, kot se to večkrat preveč poenostavljeno sklepa v naši literaturi. Bolj problematična je bila struktura delovnih mest, ki je bila posameznikom (ali celo etničnim skupinam) na voljo. Delo na carini, ki so ga v nekdanji SFRJ pretežno opravljali etnični Srbi, je bilo vezano na pretežno obmejna območja, v vojski ali policiji pa na razpršenih lokacijah celotne SFRJ. Rudarsko-industrijska območja predvsem Bosne in Hercegovine, pretežno poseljena z Bošnjaki in Hrvati, so dajala delovno silo enakim območjem v Sloveniji.

Zaključek

Že porazdelitev delovnih mest kaže na etnično selektivnost, kar lahko štejemo med politično-geografske dejavnike, ki so imeli pri notranjih jugoslovanskih migracijah bistveno večjo vlogo, kot se jim do danes pripisuje. Delovna sila je prihajala v Slovenijo tudi kot načrten del politike velikih industrijskih družb. Danes na isti način funkcionira gradbeništvo, nekdanj pa predvsem težka industrija in znotraj nje rudarsko-železarski kompleks. To seveda ne pomeni, da taka načrtna migracija delovne sile nima ekonomskih posledic. Nasprotno, zelo velike so. Ne moremo pa reči, da je ekonomski motiv posameznika najodločilnejši dejavnik posameznikove odločitve, temveč gre za bistveno bolj zapletene odnose.

V mnogih primerih notranjih jugoslovanskih migracij v Slovenijo se je razvil med izvornimi in ciljnimi območji poseben odnos, ki ga lahko umestimo v teoretski okvir verižne migracije. Ta nastopa kot predfaza navidezno organiziranih migracijskih mrež in se v primeru pozitivnih ali navidezno pozitivnih praks migrantov ob zadostnem številu migrantov iz nekega lokalnega okolja praviloma vedno razvije. Kontrola takih povezav s strani državnih institucij je lahko le zelo skromna, zato se lahko iz sprva načrtovanih migracijskih povezav po scenariju kaotičnosti prelevijo v svoje nasprotje. Migrantski – formalni in neformalni – agitatorji so odigrali pomembno vlogo pri obsegu imigracije v Slovenijo. Model verižne migracije z močno ali celo prevladujočo prisotnostjo v nekaterih območjih kaže na pomen posnemanja in agitatorstva ob odločitvi za preselitev. To potrjuje tezo, da je ključni dejavnik samega akta selitve prej vloga 'agitatorja' in njegovo mesto v vrednostnem sistemu preseljenca. Ob tem je pomembna vloga lokalnih mnenjskih voditeljev, ki so ostali v izvornem območju. Če so bili v nekem okolju naklonjeni izseljevanju, se je povečalo tudi število izseljencev. Ugotoviti moramo tudi to, da se je delež ruralne imigracije v Slovenijo v splošnem precejšnjeval.

Delež Slovencev se je v zadnjem medpopisnem obdobju zmanjšal zaradi statističnega učinka novih popisnih kategorij, ne pa zaradi izumiranja ali prevlade priseljenega prebivalstva nad njimi. Opazimo namreč lahko, da so se deleži večine drugih etničnosti zmanjšali še bolj. Glede na obseg priliva v popisne rubrike »ne želim odgovoriti« in »neznano« lahko sklepamo, da gre poleg statističnih učinkov spremembe popisnih kategorij za precejšnjo asimilacijo drugih etničnih skupin v Slovence. V mlajših generacijah je asimilacija priseljencev in njihovih potomcev še očitnejša, saj delež opredeljenih kot Slovenci med opredeljenim prebivalstvom doseže 95 %. Obenem lahko zaključimo, da so šle spremembe v strukturi šifrantov za popisa 1991 in 2002 v smer delne pozitivne diskriminacije Italijanov in Madžarov, ne pa tudi Romov, v primeru etničnosti in jezika.

V bodočnosti se bo število priseljencev v Sloveniji stalno povečevalo, saj ni več lokalnih prebivalstvenih resursov, ki bi lahko zagotavljali nemoteno oskrbo z delovno silo. S tem se bo povečeval tudi delež priseljenega prebivalstva. Dolgoročno gledano bo predvsem od 'vpojne' sposobnosti vsakokratnega lokalno

prisotnega prebivalstva (v smislu 'navduševanja' novih skupin priseljencev nad občo lokalno kulturo) odvisno izginjevanje, spreminjanje ali prežemanje trenutno lokalno prevladujočih elementov jezika in identitet.

Možnosti oblikovanja na splošno stabilnejše imigrantske skupnosti so večje pri tistih skupinah, znotraj katerih je večji delež priseljenih z otroki. To velja v Sloveniji predvsem za Bošnjake. Na podlagi tega lahko sklepamo o oblikovanju trdnejše bošnjaške strukture v Sloveniji, saj je v primerjavi s hrvaško in srbsko najmonolitnejša. Z vidika ohranjanja etnične identitete pa moramo postaviti Bošnjakom ob bok Srbe, ki izkazujejo še nekoliko višje deleže v skupnem prebivalstvu v primerjavi s priselitvenim deležem, imajo pa nižjo stopnjo demografske reprodukcije. Izmed treh največjih etničnih manjšin so z vidika reprodukcije etnične identitete v najslabšem položaju Hrvati.

Med vzroki migracij zavzema pomemben delež združevanje družin. Dejanjsko pa je imela večjo vlogo za preselitev prvega člana industrijska propaganda podjetij. V sozvočju s tem je tudi gradnja hiš v izvornih območjih. Kaže, da je pomemben del – praktično polovica – priseljenega prebivalstva vlagal v izvorna območja, s tem pa kazal jasno željo po vrnitvi. To lahko povežemo z velikim delom priseljenih, ki so prišli v Slovenijo na povabilo podjetij. Ti priseljenci so tudi v večji meri vlagali v izvorna območja.

V demografskem smislu se Slovenija srečuje z dihonomnostjo nižinske demografske posttranzicije in konca demografskega prehoda v višinskem območju, kar se ujema z eksemplaričnimi ugotovitvami študije dejavnikov rodnosti.

Iz etnično heterogenih območij se je v Slovenijo vršila imigracija, katere etnična struktura se je bistveno razlikovala od tamkajšnje etnične strukture. S tem se je še posebej v Bosni in Hercegovini vsled etnično diferencirane emigracije intenzivno spreminjala etnična struktura celotnih območij. Poleg tega so se izvorna območja razlikovala tudi po tem, kdaj se je prevladujoče izseljevala določena etnična skupina.

Od priseljenih so se glede na njihovo etnično opredelitev v Sloveniji geografsko najbolj enakomerno naseljevali Hrvati. V grobem bi lahko rekli, da priseljevanje z oddaljenostjo od Slovenije pojema, če gledamo zgolj z vidika republik in pokrajin kot celot. Bolj podroben prostorski in regionalno-ter lokalno-geografski pregled pa nam pokaže znotraj federalnih enot nekatera tipična priselitvena območja v Slovenijo. V relativnem smislu gre predvsem za širok obmejni pas Hrvaške s Slovenijo, velik del predvsem peripanonske Bosne ter Negotinska Krajina, Južno Pomoravje in Sandžak v Srbiji in Črni Gori.

Glede religioznosti priseljenih opazamo pomembno razliko med spoloma. Kakor je stopnja religioznosti pri moških pozitivno povezana s številom otrok, tako pri ženskah tega vpliva nima. Moški so torej tisti dejavnik v družinah, katerih stopnja religioznosti narekuje uresničevanje reproduktivnih ciljev. Tudi korelacija med stopnjo religioznosti in vrednotenjem družine in otrok je močna ne glede na veroizpoved.

Zaključek

Zaključimo lahko, da je zelo izpostavljena in izpostavljana teza o nadpovprečno visoki rodnosti priseljencev, ki so se priselili z območij nekdanje SFRJ, na močno trhlih nogah in se pričinja spreminjati v mit, ko jo soočimo s podatki. Če primerjamo podatke o rodnosti s podatki o gibanju skupnega števila prebivalcev ter jih oplemenitimo s podatki o neto migracijah, vidimo, da je ta slika že od samega začetka zmotna. Še več, gre za popolnoma drugačne dejanske razmere na področju rodnosti. Seveda je glavnino napačnih sklepanj možno pripisati neustreznim metodam, ki so jih posamezni avtorji izbirali za argumentacijo določenih trditev, vendar leži srž problema v nepoznavanju pojava samega na sebi. Zgolj uporaba neke metode še zdaleč ne zagotavlja uporabnosti in točnosti rezultata, temveč je lahko cesta, ki vodi v izkrivljen pogled. Slednje je lahko na tako občutljivem področju, kot je pripisovanje določenih rodnostnih značilnosti in navad »izbranim« skupinam prebivalstva, zelo nevarno in potencialno družbeno konfliktno. Danes lahko ob obstoječem znanju ter poznavanju metod in podatkov ta potencialno nevarna gledanja presežemo. Še bolj zato, ker je Slovenija v izrazito neugodni prebivalstveni situaciji in bo potrebovala precejšen prebivalstveni pospešek, če se bo želela enakovredno kosati in sploh obstati tako v krogu držav Evropske zveze kot nasploh.

Glede bodočih ukrepov prebivalstvene ali drugih ožjih politik je potrebno poudariti, da bi morale biti spodbude prednostno usmerjene v filozofijo dodatnega otroka, vendar časovno prej, kar bi ob uspešni realizaciji bistveno olajšalo doseganje enostavne reprodukcije. Ugotovili smo namreč, da je z negativnim razvojem rodnosti bistveno bolj povezan upad deleža tretjega in višjih redov rojstev, ne pa toliko prehod k enemu otroku. Časovnost je pomembna v smislu reprodukcije generacij, saj se s povečevanjem še posebej protogenetičnega pa tudi intergenetičnih intervalov ustvarja 'lijakast' primanjkljaj, ki ga je brez imigracije trenutno nemogoče zapolniti. Vsekakor pa je potrebno doseči realno spremembo rodnostnega obnašanja, ki bi omogočila čimbolj avtonomno reprodukcijo, kolikor je le-ta državni politiki sploh v interesu.

Preglednica 8.1. Povzetek glavnih ugotovitev raziskave

SPECIFIČNI VIDIK	GLAVNA SPOZNANJA IN UGOTOVITVE
geografski vidiki v raziskavi	<ul style="list-style-type: none"> • Obstaja velika etnično-specifična razlika med medobčinsko migracijsko mobilnostjo in znotrajobčinsko migracijsko mobilnostjo. • Pri priseljencih gre le navidezno za migracijsko nemobilne skupine ljudi, saj gre pri njihovi migracijski mobilnosti pretežno za intraurbane premike, ki statistično niso zabeleženi kot sprememba naselja bivanja. • Navidezno nasprotujoči si procesi etnične emancipacije in asimilacije so dejansko geografsko vzporedni: eni potekajo pretežno v urbanih okoljih in okoljih večje zgostitve posameznih etničnih skupin priseljencev (etnična emancipacija), drugi (proces asimilacije) pa so bolj značilni za podeželje in pretežno neurbana območja nizke koncentracije posameznih etničnih skupin. • V Sloveniji ugotavljamo geografsko pogojeno dihotomijo nižinske demografske posttranzicije in konca demografskega prehoda v višinskem območju. • Med rodnostnim obnašanjem v Sloveniji obstajajo velike regionalno-geografske razlike, katerih pomemben dejavnik je priseljeno prebivalstvo. • Večji delež priseljencev prispeva k nižji rodnosti območja. • Analiza po naseljih Slovenije je pokazala, da je delež priseljenih šibko, vendar statistično pomembno negativno povezan z rodnostjo, ob tem, da jakost povezave narašča do naselij velikostnega razreda 5000–10.000 ($r=0,5$) prebivalcev, v naseljih, večjih od 10.000, pa nekoliko pade. • Kljub priseljevanju z ‘visokonatalitetnih’ območij SFRJ se rodnost priseljenih po priselitvi pod vplivom delovanja geografskega okolja zelo hitro prilagodila novonastalim razmeram in se znižala pod raven slovenskega povprečja. • Delež ruralne imigracije v Slovenijo je v splošnem precenjen. • Obmejnost kot geografski dejavnik rodnostnega obnašanja v Sloveniji precej vpliva na zniževanje vrednosti kazalnikov rodnosti v obmejnem pasu s sosednjimi državami. • V Sloveniji obstajajo velike razlike v geografski razpršenosti posameznih etničnih skupin, kar kaže na etnično-specifično oblikovanje poselitvenih vzorcev.

	<ul style="list-style-type: none"> • Prebivalci, opredeljeni kot Bosanci, so oblikovali zelo podoben geografski vzorec poselitve v Sloveniji kot Bošnjaki in Muslimani, iz česar lahko sklepamo, da gre pretežno za isto prebivalstvo, kar se kaže preko značilno različno oblikovanega poselitvenega vzorca nasproti ostalim etničnim opredelitvam. • Med pretežno priseljenimi etničnimi skupinami v Sloveniji so se geografsko najbolj enakomerno naseljevali Hrvati. • Lahko rečemo, da drži, da obseg priseljevanja z območja nekdanje SFRJ z oddaljenostjo od Slovenije pojema. • Med relativno pomembnimi območji odseljevanja lahko izpostavimo širok obmejni pas Hrvaške s Slovenijo, velik del predvsem peripanonske Bosne, Negotinsko Krajino, Južno Pomoravje in Sandžak v Srbiji in Črni Gori. • Geografska metoda sinteznih zaključkov kot geografiji lasten način razlaganja prostorskih pojavov in procesov je v smeri sintez dejavnikov migracij in rodnosti na splošno premalo upoštevana. • Priseljevanje v Slovenijo z območja Bosne in Hercegovine je imelo razen politično-geografskih vzrokov tudi pomembne politično-geografske posledice na izvornih območjih. • Med sicer uveljavljenimi koncepti notranjih in zunanjih migracij je zelo težko razmejevati, kadar govorimo o dejavnih migracij, saj pogosto mnogi dejavniki igrajo isto vlogo ne glede na meje, ki jih migranti prestopajo.
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">teorija migracij, dejavniki migracijskega obnašanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ugotavljamo, da je pojav migracij še težje teoretsko ali modelsko zadovoljivo pojasniti, kot to velja v primeru teorije rodnosti. • Dejavniki migracij so izredno pestri, zaradi česar ni mogoče govoriti o izključno ekonomski pogojenosti priseljevanja v Slovenijo; ne moremo niti reči, da je ekonomski motiv posameznika odločilni dejavnik posameznikove odločitve, temveč gre za bistveno bolj zapletene odnose. • Zelo pomembno vlogo v sprožanju, spodbujanju in oblikovanju migracijskih tokov so odigrali politično-geografski dejavniki. • Migracijske tokove je težko prekiniti, potem ko so že vzpostavljeni. • Agitacija v izvornem okolju se pojavlja kot močan sprožilec odločitve posameznika, da bo migriral. • Migracije vključujejo postopnost, od sprva razpršene točkovne nastanitve, do pojava verižne migracije, ki utrjuje vezi med emigrantskim in imigrantskim območjem, ter končno do sekundarne mobilnosti in oblikovanja migracijskih mrež. • Etnično favoriziranje Črnogorcev in Srbov v nekdanji SFRJ je bilo pomemben dejavnik etnično-specifičnih migracijskih gibanj, kasnejša sprožitev učinkov verižne migracije pa je vplivala na njihovo strukturo v Sloveniji.

<p style="text-align: center;">teorija rodnosti, dejavniki rodnostnega obnašanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Priseljeno prebivalstvo je ohranjalo dokaj kratek protogenetični interval, hkrati je celotno rodnost realiziralo prej kot ostalo prebivalstvo, kar je povzročilo krajše medgeneracijske razlike in s tem navidezno višjo rodnost. • Ob uporabi ustrežnejših kazalnikov lahko ugotovimo, kje so vzroki za precenjene vrednosti nekaterih kazalnikov rodnosti pri priseljeni populaciji. • Ob kombinirani uporabi transverzalnih in longitudinalnih kazalnikov ter drugih za posebne primere izdelanih in prilagojenih kazalnikov lahko ugotovimo, da priseljeno prebivalstvo ni dvigovalo dejanske ravni rodnosti v Sloveniji, pač pa je celo prispevalo k temu, da so nekateri kazalniki rodnosti še strmeje padali in tako naredili demografski prehod še bolj izrazit. • Priliv prebivalstva v rodni kontingent je povečeval delež prebivalstva v rodni dobi v odnosu do števila rojenih, s čimer je neposredno vplival na precenjenost kazalnikov rodnosti v sedemdesetih letih in podcenjenost kazalnikov celotne rodnosti predvsem v devdesetih letih.
<p style="text-align: center;">Metodologija demografskega in demogeografskega proučevanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Za premagovanje težav v zvezi z zakrivanjem podatkov smo izdelali posebna geografska območja, ki smo jih poimenovali demogeografske homogene cone, primerne za zajem podatkov, ki bi bili na ravni majhnih naselij zaradi zakrivanja neuporabni. • Ugotavljamo, da je bila pri večini avtorjev, ki so se vsaj obrobno ukvarjali tudi z raziskovalno problematiko priseljencev in njihove rodnosti, premalo upoštevana relativnost njihove velikosti nasproti vsemu prebivalstvu. • Plod pogosto napačnih zaključkov nekaterih avtorjev je bila tudi interpretacija določenih kazalnikov na metodološko neprimeren način. • Ugotavljamo velik pomen transverzalne (prečne) in longitudinalne (vzdolžne) analize v demografski in demogeografski analizi, ki lahko ob primerni uporabi sinteznih kazalnikov rodnosti veliko pripomore k realnejšim rezultatom. • Zavedajoč se pomena transverzalne in longitudinalne analize smo za primere nedostopnih ali pomanjkljivih podatkov izdelali vrsto novih kazalnikov, kot je realizirano rodnostno obnašanje (RRO) za opredeljevanje učinka rodnosti na podlagi transverzalnih vrednosti in za sprotno spremljanje sprememb obsega potomstva. • Razvili smo metodo za ugotavljanje precenjenosti transverzalnih vrednosti rodnosti, s pomočjo katere smo oblikovali dve inačici novega kazalnika korigirane celotne rodnosti (KCR).

- Za opredeljevanje reproduktivnih zmožnosti posameznih skupin prebivalstva, za katere imamo znano starostno in spolno strukturo, smo izpeljali kazalnik reproduktivnega potenciala (RP).
 - Za lažje opredeljevanje različnih vrst dejavnikov smo vpeljali različne indekse, kot so indeks politične zastopanosti (za opredeljevanje politično-etničnih preferenc), indeks medobčinske migracijske mobilnosti, indeks znotrajobčinske migracijske mobilnosti, indeks sorazmerne migracijske mobilnosti, indeks medrepubliške migracijske mobilnosti, indeks domicilnosti, kot nove načine presojanja geografskih migracijskih premikov.
 - S pomočjo geografsko-kartografske metode je možno bistveno prispevati k razumevanju pojava popisnih opredelitev »ne želim odgovoriti« in »neznano«.
 - Uporaba terenskih metod, kot so ankete ali intervjuji, pomembno prispeva k nadgraditvi spoznanj, pridobljenih na podlagi analize uradnih statističnih podatkov.
-
- Kaže se, da Srbi v primerjavi z Bošnjaki celo bolj ohranjajo etnično identiteto, saj so si glede na nekoliko manjši priselitveni delež po deležu med priseljenimi in deležu med prebivalstvom izenačeni.
 - Aplikacija metode reproduktivnega potenciala (RP) je pokazala, da je prisojanje etničnosti s strani staršev lastnim otrokom etnično in spolno specifično, pri čemer po eno od skrajnosti predstavljajo Italijani in Madžari.
 - Slovenci so se v popisu med priseljenimi pojavljali dvakrat pogosteje kot v anketi, kar kaže na verjetnost, da se je zaradi specifičnih pritiskov ob popisu del priseljenih prebivalcev drugih etničnosti opredelil kot Slovenci.
 - Obseg neto priselitev v devetdesetih letih 20. stoletja in obseg sprememb statusa prebivanja kot aplikacije nove definicije prebivalstva nista bila tako velika, da bi lahko v tem času bistveno spremenila etnično strukturo prebivalstva Slovenije.
 - Delež Slovencev se je v zadnjem medpopisnem obdobju zmanjšal zaradi statističnega učinka novih popisnih kategorij, ne pa zaradi izumiranja ali prevlade priseljencev.
 - Na podlagi relativnega upada deležev drugih etničnosti, ki je bistveno večji, kot bi bil potencialni prehod v popisne rubrike NŽO in NN, lahko sklepamo, da gre poleg statističnih učinkov spremembe popisnih kategorij za precejšnjo asimilacijo drugih etničnih skupin v Slovence.
 - Favoriziranje določenih etničnih skupin, predvsem Črnogorcev in nekoliko manj Srbov, je bila metoda osrednje jugoslovanske oblasti, kako nadzorovati politične razmere v posameznih zveznih enotah.

	<ul style="list-style-type: none"> • Porazdelitev delovnih mest kaže na etnično selektivnost, kar lahko štejemo med politično-geografske dejavnike, ki so imeli pri notranjih jugoslovanskih migracijah bistveno večjo vlogo, kot se jim do danes pripisuje. • Iz etnično heterogenih območij se je v Slovenijo vršila imigracija, katere etnična struktura se je bistveno razlikovala od tamkajšnje etnične strukture, s čimer se je še posebej v Bosni in Hercegovini zaradi etnično diferencirane emigracije intenzivno spreminjala etnična struktura celotnih območij.
<p style="text-align: center;">drugi vidiki</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Na podlagi odziva anketiranih prebivalcev ugotavljamo, da etnično opredeljevanje vsaj pri priseljenih ni zašlo v krizo, pač pa je bila politizacija popisnih vprašanj tista, ki je dala osnovo za domnevanje krize etničnega opredeljevanja. • Popisni rezultati z velikim deležem skupine »ne želim odgovoriti« in verjetno tudi skupine »neznano« so posledica politizacije določenih popisnih vprašanj in manipulacije javnega mnenja. • Zakrivanje podatkov pomeni velik metodološki problem za raziskovalce, saj se je vrednost popisnih podatkov z zakrivanjem močno zmanjšala, kar lahko raziskovalne rezultate v hipu relativizira (ali je to namen zakrivanja?). • Posledice zakrivanja podatkov so hude, saj raziskovalcu ne omogočajo celovitega vpogleda v proučevano problematiko, s krčenjem števila nosilcev 'uporabnih' pravic pa se pravzaprav povečuje nevarnost zlorab, kar je v nasprotju s prvotnim morda iskrenim namenom varovanja osebnih podatkov. • Zakrivanje in nedostopnost podrobnejših podatkov o popisnih vprašanjih o veroizpovedi, etničnosti in jeziku ima lahko negativne družbene učinke in sproži tabuizacijo. • Vprašanje zdomstva bi moralo biti v prihodnosti podrobneje obdelano, saj se kaže nerazumljivo velik obseg odselitev (po letu 1963) ravno v času najintenzivnejše industrializacije, ko so bile potrebe po delovni sili v Sloveniji največje in ko se že v prvi polovici šestdesetih pojavi prvi večji val priseljencev v Slovenijo. • Priseljenci, ki so prišli v Slovenijo na povabilo podjetij, so v večji meri vlagali sredstva v izvorna območja. • Moški so tisti dejavnik v družinah, katerih stopnja religioznosti (vernosti) narekuje uresničevanje reproduktivnih ciljev.

VIRI IN LITERATURA

- Andorka, Rudolph (1978). *Determinants of Fertility in Advanced Societies*. London: Methuen.
- Bajec, Tone A. (1998). *Ždravilo za državo*. Novo mesto: Samozaložba.
- Banka statističnih podatkov. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: <http://www.gov.si/bsp> (datum dostopa: 25. 2. 2005).
- Barbič, Ana (1993). Samoobnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*, 5, str. 209–217.
- Barth, Fredrik (1997). Etničke grupe i njihove granice. *Teorije o etnicitetu* (ur. Philippe Poutignat in Jocelyne Streiff-Fenart). Zemun: Biblioteka XX. vek, str. 211–259.
- Basch, Linda G., Glick Schiller, Nina in Szanton Blanc, Cristina (2000). *Nations Unbound*. London: Routledge.
- Becker, Gary S. (1981). *Treatise on the family*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Belec, Borut (1998). Panonski svet. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 532–545.
- Belec, Borut in Olas, Ludvik (1982). Tipologija ruralne prostorske strukture Prekmurja na primeru naselij Berkovci, Panovci in Nemčavci. *Geographica Slovenica*, 13, str. 95–104.
- Belec, Borut, Olas, Ludvik, Perko, Drago in Urbanc, Mimi (1998). Murska ravan. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 564–576.
- Belić, Aleksandar (1991). *Srbija i južnoslovensko pitanje* (reprint). Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Bertić, Ivan (ur.) (1987). *Veliki geografski atlas Jugoslavije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bertić, Ivan in Rogić, Veljko (1987). Pregled po geografskim regijama, republikama i pokrajinama Jugoslavije. *Veliki geografski atlas Jugoslavije* (ur. Ivan Bertić). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bešter, Romana (2001). Državlanski in etnični nacionalizem v odnosu do etničnih manjšin. *Razprave in gradivo*, 38/39, str. 172–193.
- Bevc, Milena (2000). Notranje in zunanje selitve v Sloveniji v devetdesetih letih po regijah. *Teorija in praksa*, 37, št. 6, str. 1095–1116.
- Bhaldraithe, P. O. de (1999). The Costellos, Nolans and Quilters in Kerry and

- Canada: A case study of chain migration. *Ballyguiltene Rural Journal*, 5. Baile Átha Cliath.
- Bijou, Sidney W. (2000). Behaviorism. *Microsoft Encarta Encyclopedia*, med-mrežje: <http://encarta.msn.com> (datum dostopa: 04.09.2001).
- Bjelovitić, Miloš (1980). Sarajevsko-zenička industrijska regija u socialističkoj industrializaciji. *Geographica Slovenica*, 10, str. 285–288.
- Bjelovučić, Nikola Z. (1929). *Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara – sa etnografskom kartom*. Zagreb: Vidović i drug.
- Blašković, Vladimir (1970). *Ekonomska geografija Jugoslavije*. Zagreb: Informator.
- Blejec, Marijan (1976). *Statistične metode za ekonomiste*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Blij, Harm J. de in Murphy, Peter E. (2003). *Human Geography*. London: Arnold.
- Boban, Ljubo (1995). *Hrvatske granice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bogataj, Janez in drugi (2001). *Nacionalni atlas Slovenije*. Ljubljana: Rokus.
- Bognar, Andrija (1991). Razvoj etničke strukture Baranje. *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske* (ur. Ivan Crkvenčić). Zagreb: Savez geografskih društava Hrvatske, str. 293–315.
- Boh, Katja (1988). Poskus sociološke analize nizke rodnosti. *Družboslovne razprave*, 6, str. 23–32.
- Boh, Katja (1989). Družinska in prebivalstvena politika: shajanja in razhajanja. *Družboslovne razprave*, 8, str. 107–116.
- Boh, Katja (1999). (Ne)uspehi prebivalstvene politike. *Družboslovne razprave*, XV, 30/31, str. 134–144.
- Bračič, Vladimir (1983). Geografija prebivalstva. *Sodobni svet* (Vladimir Bračić, Avguštin Lah, Igor Vrišer). Maribor: Založba Obzorja, str. 73–155.
- Brettell, C. B. in Hollifield, J. F. (ur.) (2000). *Migration theory – talking across disciplines*. London: Routledge.
- Breznik, Dušan (1988). *Demografija – analiza, metodi i modeli*. Beograd: Naučna knjiga.
- Brković, Jevrem (1995). Crna Gora – prva žrtva velikosrpske agresije. *Jugoslovenska Europa 1918.–1995. Zbornik radova – Medjunarodni znanstveni skup* (ur. Ante Beljo). Zagreb: Matica Hrvatska.
- Budding, Audrey H. (2002). *Serbian Nationalism in the Twentieth Century*. ICTY expert report submitted May 29, 2002. Den Haag: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia.
- Bufon, Milan (2001a). *Osnove politične geografije I – razvoj politične geografije in geopolitike, globalne razvojne teze ter politična geografija držav in drugih politično-teritorialnih enot*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Bufon, Milan (2001b). *Osnove politične geografije II – meddržavni odnosi, globalizacija, problematika prostorskega in družbenega razmejevanja, politične meje in*

- mejni spori, meje v Sloveniji, maritimne meje ter politična geografija prihodnosti. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Bufon, Milan (2004a). Političnogeografske podlage razvoja Slovenije. *Usklajeno in sonaravno*, 11. Ljubljana, str. 38–41.
- Bufon, Milan (2004b). Slovenia as a European contact area. *Slovenia – geographical overview* (ur. Milan Orožen Adamič). Ljubljana: ZGDS, Založba ZRC, str. 21–26.
- Caldwell, John C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2, 3–4, str. 321–366. Population Council.
- Caldwell, John C. (1978). A theory of fertility: from high plateau to destabilisation. *Population and Development Review*, 4, 4, str. 553–577. Population Council.
- Caldwell, John C. (1979). Economic rationality of high fertility. *Population Studies* 33, str. 395–413.
- Caldwell, John C. (1980a). Mass education as a determinant of the timing of fertility decline. *Population and Development Review*, 6, 2, str. 225–255. Population Council.
- Caldwell, John C. (1980b). The wealth flows theory of fertility decline. IUSSP, Bad Homburg.
- Caldwell, John C. (1980c). The transition from familial to labour market production and the social implications. International conference of rural sociologists 1980.
- Caldwell, John C. (1981). The mechanism of demographic change in historical perspective. *Population studies*, 35/2.
- Caldwell, John C. in Ružička, Lado T. (1978). The Australian transition: an analysis. *Population and Development Review*, 4, 1, str. 81–103. Population Council.
- Carter, Anthony T. (1995). Agency and fertility – For an ethnography practice. *Situating fertility. Anthropology and Demographic Inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). New York, str. 55–85.
- Castles, Steven in Miller, Mark (1993). *The Age of Migration*. London: Macmillan.
- Castles, Steven in Davidson, Alastair (2000). *Citizenship and Migration*. New York: Palgrave.
- Centralni register prebivalstva. Ministrstvo za notranje zadeve RS.
- Chesnais, J. C. (1986). *La transition démographique: étapes, formes, implication économique*. Travaux et Documents, Cahier 113. Paris: INED.
- Cloke, P, Crang, P. in Goodwin, M., (2000). *Introducing Human Geographies*. London: Arnold.
- Coleman, David A. (1995). International migration: Demographic and socio-economic consequences in the United Kingdom and Europe. *The International Migration Review*, 29, 1, str. 155–179.

- Coleman, David A. (1999). New Light on Mediterranean Migration. *International Migration*, 37, 2, str. 485–513. Oxford.
- Colman, Andrew M. (2001). *Dictionary of Psychology*. Oxford.
- Comrie, Bernard, Matthews, Stephen in Polinsky, Maria (1999). *Atlas jezikov: izvor in razvoj jezikov*. Ljubljana: DZS.
- Crenshaw, Edward M., Oakey, Doyle R. in Christenson, Matthew (2000). Demographic transition in ecological focus. *American Sociological Review*, 65/3, Albany.
- Cvijanović, Dragutin (1987). Seizmološke osobine Jugoslavije. *Veliki geografski atlas Jugoslavije* (ur. Ivan Bertić). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, str. 21–22.
- Cvijić, Jovan (1966). *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje – osnovi antropogeografije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Černič Istenič, Majda (1994a). *Vzorci rodnostnega obnašanja prebivalcev Slovenije – socialni, ekonomski in psihološki dejavniki rodnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Černič Istenič, Majda (1994b). *Rodnost v Sloveniji*. Ljubljana: Forum.
- Černič Istenič, Majda (1994c): Sociološki vidiki nizke rodnosti v Sloveniji. *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? Zbornik referatov 10. in 11. maja 1994* (ur. Nada Stropnik). Portorož.
- Černič Istenič, Majda (1998a). Proces oblikovanja družine v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, XIV, 27/28, str. 157–170.
- Černič Istenič, Majda (1998b). Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine. *Socialna zgodovina družine* (Reinhard Sieder). Ljubljana: SH, str. 351–369.
- Čović, Bože (ur.) (1991). *Izvori velikosrpske agresije – rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čubrilović, Vasa (1991). Iseljavanje Arnauta (orig. 1937). *Izvori velikosrpske agresije – rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (ur. Bože Čović). Zagreb: Školska knjiga.
- Čorović, Vladimir (1939). *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*. Beograd: Politika.
- Damjanić, Davorin (2002). *Politizacija vprašanja o veroizpovedi pri popisu prebivalstva*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- Davis, Kingsley in Blake, Judith (1956). Social structure and fertility – an analytical framework. *Economic development and cultural change*, 4. Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile (Janez Malačič). Ljubljana.
- Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta in Zorn, Jelka (2003). *Izbrisani – organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Demeny, Paul (1972). Early fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in demographic transition. *Population and Social Change* (ur. Glass, D. V. in Revelle, R.). London: Arnold, str. 153–172.

- Dolenc, Danilo in drugi (1997). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Republike Slovenije 1995*, Ljubljana: SURS.
- Dolenc, Danilo in drugi (1998). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 1996*, Ljubljana: SURS.
- Dolenc, Danilo in drugi (2000). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 1998*, Ljubljana: SURS.
- Dolenc, Danilo in drugi (2002). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 2000*, Ljubljana: SURS.
- Dolenc, Danilo (2003). *Migracije iz območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki*. Magistrsko delo. Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta.
- Domini, Mirjana (1995). Status Slovenaca u Republici Hrvatskoj. *Slovinci v Hrvatski* (ur. Vera Kržišnik-Bukić). Ljubljana: INV, str. 355–372.
- Drolc, Aleš (2003). Imigranti med evropsko migracijsko politiko in posebnostmi prostora. *Migracije – globalizacija – Evropska unija* (ur. Mojca Pajnik in Simona Zavratnik Zimic). Ljubljana, str. 147–167.
- Drucker, Peter. (2002). Nova družba, Nova delovna sila, Kako preživeti s starajočim se prebivalstvom. *Mladina*, št. 1/2002. Ljubljana.
- Dugački, Zvonimir (1942). *Žemljopis Hrvatske – opći dio*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dwyer, Claire (1999). Migrations and Diasporas. *Introducing Human Geographies* (ur. Cloke, P., Crang, P. in Goodwin, M.). London: Arnold, str. 287–295.
- Đurić, Vladimir, Čurčić, Slobodan in Kicošev, Saša (1995). The Ethnic Structure of the Population in Vojvodina. *The Serbian Questions in The Balkans*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Geography.
- Featherstone, Mike (2000). *Undoing Culture*. London: Sage.
- Feletar, Dragutin (1987). Neke osobine suvremenog privrednog razvoja Jugoslavije. *Veliki geografski atlas Jugoslavije* (ur. Ivan Bertić). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Fischer Weltalmanach 1994*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1993.
- Fischer Weltalmanach 1997*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1996.
- Fischer Weltalmanach 1998*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1997.
- Fischer Weltalmanach 1999*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1998.
- Fischer Weltalmanach 2000*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1999.
- Fischer Weltalmanach 2001*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2000.
- Fischer Weltalmanach 2002*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2001.

- Fischer Weltalmanach 2003*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2002.
- Fischer Weltalmanach 2004*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2003.
- Fischer Weltalmanach 2005*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2004.
- Fister, Peter (1975). *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Friedlander, Dov (1969). Demographic responses and population change. *Demography*, 6, str. 359–81.
- Frganović, Mladen (1968). *Socijalna geografija i stanovništvo svijeta*. Zagreb.
- Frganović, Mladen (1978). *Demogeografija – stanovništvo svijeta*. Zagreb.
- Frganović, Mladen (1980). The Transformation of the Yugoslav Population in the Post-war Period. *Geographica Iugoslavica*, vol. 2, Titograd (Podgorica), str. 67–79.
- Frganović, Mladen (1982). O metodi geografskog proučavanja stanovništva. *Geographica Slovenica*, 13, str. 60–66. Ljubljana: IG.
- Frganović, Mladen (1987). Stanovništvo Jugoslavije. *Veliki geografski atlas Jugoslavije* (ur. Ivan Bertić). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, str. 36–51.
- Fukuyama, Francis (2003). *Konec človeštva*. Tržič: Učila.
- Gams, Ivan (1989). *Geografske značilnosti Slovenije*. Ljubljana.
- Garašanin, Ilija (1844). Načertanije – program spoljašne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine. *Izvori velikosrpske agresije – rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (ur. Bože Čović). Zagreb: Školska knjiga, str. 65–77.
- Gelo, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus.
- Geografija*. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Genorio, Rado (1989). *Slovenci v Kanadi*. Geographica Slovenica 17. Ljubljana.
- Gerber, Judith (1997). Beyond dualism – the social construction of nature and the natural and social construction of human beings. *Progress in human geography*, 21, 1, str. 1–17.
- Glomazić, Milisav (1988). *Etničko i nacionalno biće Crnogoraca*. Beograd.
- Gold, John R. (1980). *An Introduction to Behavioural Geography*. Oxford University Press.
- Goleman, Daniel (2001). *Čustvena inteligenca*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Goody, Jack (2003). *Evropska družina – zgodovinskoantropološki esej*. Ljubljana.
- Gosar, Anton (1978). Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino. *Iseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zagreb, str. 144–159.
- Gosar, Anton (1993). Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi. *Geographica Slovenica*, 24, str. 33–50. Ljubljana: IG.
- Gosar, Anton (1995). Nekatere sodobne socialno-geografske značilnosti prebivalstvene sestave Slovenije s posebnim ozirom na medregionalne selitve.

- Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana.
- Gosar, Anton (1997). Migration und sozioökonomische Transformation in Südosteuropa. *Südosteuropa-Studien*, Band 59, str. 243–266. München.
- Gosar, Anton, Pak, M. in Rus, A. (1993). *Občina Domžale: elementi regionalnega razvoja*. Ljubljana.
- Gosar, Lojze (1976). *Vpliv gibanja kmečke delovne sile na oblikovanje agrarnega prostora*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Gosar, Lojze (1979). Ocenjevanje primerne stopnje deagrarnizacije. *Geografski vestnik*, LI, Ljubljana, str. 55–72.
- Gosar, Lojze (1995). Poti do skladnega regionalnega razvoja. *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana.
- Gosar, Lojze in Jakoš, Aleksander (1999). *Demografske metode v prostorskem regionalnem planiranju*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Grafenauer, Bogo (1991). Pokristjanjevanje Slovencev. *Žgodovina cerkve na Slovenskem* (ur. M. Benedik). Celje: Mohorjeva družba, str. 29–60.
- Graham, George (2000). Behaviorism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Medmrežje: <http://plato.stanford.edu/entries/behaviorism/> (datum dostopa: 4. 9. 2001).
- Grečić, Vladimir (1975). *Savremene migracije radne snage u Evropi*. Beograd: Institut za medunarodnu politiku i privredu.
- Greenhalgh, Susan (ur.) (1995). *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry*. New York: Cambridge University Press.
- Greenhalgh, Susan (1995). Anthropology theorizes reproduction: integrating practice, political economic, and feminist perspectives. *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). New York: Cambridge University Press.
- Grigg, D. B. (1977). E. G. Ravenstein on the 'Laws of Migration'. *Journal of Historical Geography* 3, str. 41–55.
- Gulič, Andrej in Praper, Sergeja (1998). Strategija razvoja Pomurja (Prekmurja in Prlekije). *IB revija*, št. 6/7. Ljubljana, str. 4–70.
- Hadžibegović, Iljas. (1991). *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo.
- Hafner-Fink, Mitja (1993). Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru – metodološka izhodišča, podatki, vzorec, indeksi. *Razprave in gradivo*, 28, str. 15–27.
- Halfacree, K. in Boyle, P. (1993). The challenge facing migration research: the case for a biographical approach. *Progress in Human Geography*, 17, str. 333–48.
- Hamilton, Kimberly A. (1997). Europe, Africa, and International Migration: An Uncomfortable triangle of Interests. *Population Studies and Training Center, Working Papers* 97–02. Brown University, str. 1–42.

- Hammel, E. A. (1995). Economics 1, culture 0: fertility change and differences in the northwest Balkans, 1700–1900. *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). New York: Cambridge University Press.
- Hammond, Robert in McCullagh, Patrick (1974). *Quantitative techniques in geography*. Oxford: Clarendon Press.
- Haupt, Arthur in Kane, Thomas T. (2000). *Population handbook*. Washington: Population Reference Bureau.
- Hinde, Andrew (1998). *Demographic Methods*. London: Arnold.
- Hladnik, Miran (1997). Uskoki v slovenski povesti in romanu. *Nova Atlantida*, IV, 13–14, str. 201–17.
- Hogg, Michael A. in Vaughan, Graham M. (2002). *Social Psychology*. London: Prentice Hall.
- Hrvatina, Mauro (1998). Posavsko hribovje. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 179–190.
- Ilić, Milena in drugi (1994). *Rezultati raziskovanj – naravno gibanje prebivalstva Republike Slovenije 1991*, Ljubljana: SURS.
- Ilić, Milena in drugi (1995). *Rezultati raziskovanj – naravno gibanje prebivalstva Republike Slovenije v letih 1992 in 1993*, Ljubljana: SURS.
- Ilić, Milena in drugi (1996). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Republike Slovenije, 1994*, Ljubljana: SURS.
- Ilić, Milena in drugi (2004). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 2002*, Ljubljana: SURS.
- Ivšić, Stjepan. (1996). *Jezič Hrvata kajkavaca*. Matica hrvatska, Zaprešić.
- Jackson, John A. (1986). *Migration*. New York: Longman.
- Jakoš, Aleksander (1993). Projekcije prebivalstva za občine Celje, Laško, Mozirje in Žalec. *Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. 16. zborovanje slovenskih geografov* (ur. Stanko Pelc). Celje, str. 245–248.
- Jakoš, Aleksander (1995). Izobrazbena struktura prebivalstva po regijah ter dotok in odtok mladine v izobraževanju. *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana.
- Jenks, George F. in Caspall, Fred C. (1971). Error on Choroplethic Maps: Definition, Measurement, Reduction. *Annals of the Association of the American Geographers*, 61/2, str. 217–244.
- Jones, Huw (1990). *Population Geography*. London: Paul Chapman Publishing.
- Josipovič, Damir (1998). *Regionalni oris občine Kobilje in njeno mesto v Prekmurju*. Seminarska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Josipovič, Damir (2002a). *Geografske značilnosti rodnosti v izbranih območjih Slovenije*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Josipovič, Damir (2002b). Predlog možnih izboljšav spletne ponudbe uradnih statističnih podatkov na področju demografske statistike. *Vključevanje in*

- povezovanje statistike v informacijsko družbo / 12. Statistični dnevi*. Radenci, Ljubljana: SURS, SDS, str. 326–333.
- Josipovič, Damir (2003a). Razvoj rodnosti v Sloveniji v zadnjih desetih letih in njen vpliv na staranje prebivalstva. *Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov / 13. Statistični dnevi*. Radenci, Ljubljana: SURS, SDS, str. 525–534.
- Josipovič, Damir (2003b). Geographical factors of fertility = Geografski dejavniki rodnosti prebivalstva. *Acta geographica Slovenica*, 43, 1, str. 111–125.
- Josipovič, Damir in Repolusk, Peter (2003). Demographic characteristics of the Romany in Prekmurje = Demografske značilnosti Romov v Prekmurju. *Acta geographica Slovenica*, 43, 1, str. 127–149.
- Josipovič, Damir (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Josipovič, Damir in Repolusk, Peter (2004). Demogeografske homogene cone. Tipkopis. Ljubljana: GIAM ZRC SAZU.
- Kaa, Dirk J. van de (1987). Europe's second demographic transition. *Population bulletin*, 41, 1, Washington, str. 1–59.
- Kaa, Dirk J. van de (1999). Europe and its population: the long view. *European Populations*, 6, Dordrecht.
- Kalton, Graham in Vehovar, Vasja (2001). *Vzorčenje v anketah*. Ljubljana.
- Kanduč, Zoran (2004a). Postmoderno stanje in družbeno nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55, 1, str. 3–21.
- Kanduč, Zoran (2004b). Postmoderna družba, družbena pogodba in določila nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55, 3, str. 242–257.
- Kaser, Karl (1997). *Slobodan seljak i vojnik – rana krajiška društva (1545–1754)*. Zagreb.
- Kaser, Karl in Bruckmüller, I. (1989). Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu financiranja s strani notranjeavstrijskih stanov. *Zgodovinski časopis*, 43, 3, str. 349–357.
- Kert, Božidar (1991). Regionalizacija subpanonske severovzhodne Slovenije. *Dela* 8, Ljubljana.
- Kertzer, David I. (1995). Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). New York: Cambridge university press.
- Kladnik, Drago (1998). Alpski svet. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 35–52.
- Kladnik, Drago (1999). *Leksikon geografije podeželja*. Ljubljana: IG.
- Klemenčič, Marijan M. (1989). Družbenogospodarski prehod v Sloveniji. *Dela* 6, Ljubljana.
- Klemenčič, Marijan M. (1993). Družbenogospodarski razvoj obmejnih območij Slovenije. *Dela* 10, Ljubljana.
- Klemenčič, Vladimir (1962). Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Podgorje pri Kamniku. *Geografski vestnik XXXIV*, Ljubljana, str. 62–81.

- Klemenčič, Vladimir (1971). Prostorska diferenciacija po selitveni mobilnosti prebivalstva. *Geografski zbornik*, Ljubljana.
- Klemenčič, Vladimir (1972). Geografija prebivalstva Slovenije. *Geografski vestnik*, XLIV, str. 133–143.
- Klemenčič, Vladimir (1991). Prekmurje kot nerazvito obmejno območje v Sloveniji. *Dela* 8, Ljubljana.
- Klemenčič, Vladimir (1995). Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah. *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana.
- Klinar, Peter (1973). Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje migracij. *Migracije, bilten* 2, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani.
- Klinar, Peter (1976). *Mednarodne migracije – sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Založba Obzorja.
- Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Sociološka in politološka knjižnica 18. FDV, Maribor: Založba Obzorja.
- Knežević-Hočevar, Duška (1999). *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe – domačinska zamišljanja nacije in lokalitete*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Knežević-Hočevar, Duška (2003). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19, 43, str. 29–46.
- Knežević-Hočevar, Duška (2004). Kri ni voda – potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo*, 45, str. 126–143.
- Knowles, Anne K. (1995). Immigrant Trajectories through the Rural-Industrial Transition in Wales and the United States, 1795–1850. *Annals of the Association of the American Geographers*, 85, 2, str. 246–266.
- Komarica, Franjo (2004). Dnevni list – intervju, 17.02.2004, Mostar.
- Korunić, Petar (2003). Nacija i nacionalni identitet. *Žgodovinski časopis*, 57, Ljubljana.
- Kos, Vili in drugi (ur.) (1992). *Atlas Slovenije*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije.
- Kovač, Bogomir (2003). Globalizacija, migracijski tokovi in ekonomski razvoj. *Migracije – globalizacija – Evropska unija* (ur. Mojca Pajnik in Simona Zavratnik Zimic). Ljubljana, str. 43–82.
- Kožuh-Novak, Mateja in drugi (1998). *Rodnostno vedenje Slovencev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Krašovec, Slavko (1970). *Človeštvo, kruh in lakota*. Ljubljana.
- Krevs, Marko (1998). Vpliv izbora prostorske enote na rezultate geografskih statističnih analiz. *Geografski vestnik*, 70, str. 185–204.

- Krevs, Marko (2001). Ethnic heterogeneity and standard-of-living in Slovenia. *Geographica Slovenica*, 34, 1, str. 243–252. Ljubljana: IG.
- Krevs, Marko (2004). *Dinamika spreminjanja kategorij poselitvene rabe zemljišč v Sloveniji v obdobju 1991–2002*. Zaključno poročilo. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana.
- Kuhar, Roman (2001). *Žgrabiti in izgnati: vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah*. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti. Ljubljana, str. 44–55.
- Kuhar, Roman (2004). Smo ali nismo – nestrpni? *Svobodna misel*, 42, 17, str. 10–12.
- Kulišić, Špiro (1980). *O etnogenezi Crnogoraca*. Titograd (Podgorica): Pobjeda.
- Lawson, Victoria A. (1998). Hierarchical households and gendered migration in Latin America: feminist extensions to migration research. *Progress in Human Geography*, 22, 1, str. 39–53.
- Lawson, Victoria A. (2000). Arguments within geographies of movement: the theoretical potential of migrants' stories. *Progress in Human Geography*, 24, 2, str. 173–190.
- Le Bras, Herve (2003). *Kri in gruda: pregled teorij migracij v XX. stoletju*. Ljubljana: Varia, Studia humanitatis.
- Lee, Everett S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, str. 47–57.
- Lee, Vicki L. (1996). Beyond Behavior and the Environment: The Contingency. *Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism* (ur. James T. Todd in Edward K. Morris). London: Greenwood Press, str. 165–170.
- Lesthaeghe, Ron in van de Kaa, Dirk J. (1986). Two Demographic Transitions? (Twee Demografische Transitie?). *Population: Growth and Decline (Bevolking: Gruei en Krimp)* (ur. Lesthaeghe, R. in van de Kaa, D. J.). Deventer: van Loghem Slaterus.
- Lesthaeghe, Ron in Wilson, Chris (1986). Modes of Production, Secularisation and the Pace of Fertility Decline in Western Europe, 1870–1930. *The Fertility Decline in Europe* (ur. Ansley Coale in Susan Watkins). Princeton University Press, str. 261–292.
- Lesthaeghe, Ron (2001). Postponement and recuperation: Recent fertility trends and forecasts in six Western European countries. IUSSP, Tokyo.
- Lisac, Josip (1996). *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lončarić, Mijo (1990). *Kaj – jučer i danas: ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini*. Čakovec: Zrinski.
- Lorimer, Frank in drugi (1954). *Culture and Human Fertility*. UNESCO, Paris.
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*, 2, str. 1–18.
- Macura, Miloš (1966). Razmišljanja povodom osnova demografske teorije. *Stanovništvo* 1/1966. Beograd, str. 5–24.

- Macura, Miloš (1974). *Prilozi teoriji i politici stanovništva – izbor članaka i rasprava*. Beograd: Ekonomski institut.
- Macura, Miroslav (ur.) (2000). *Generations and Gender Programme – exploring future research and data collection options*. OZN, Ženeva.
- Majciger, Janez, Pleteršnik, Maks in Raič, Božidar (1871). *Slovanstvo. Prvi del: Občni pregled; Jugoslovani – Slovenci, Hrvati in Srbi, Bolgari*. Ljubljana: Matica slovenska.
- Malačič, Janez (1985). *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile*. Ljubljana: DZS.
- Malačič, Janez (1995). *Prebivalstvena politika v novih družbenih razmerah v Sloveniji. Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? Zbornik referatov 10. in 11. maja 1994* (ur. Nada Stropnik). Portorož.
- Malačič, Janez (2000). *Demografija – teorija, analiza, metode in modeli*. Ljubljana.
- Malthus, Thomas R. 1798). *An essay on the principle of population*. London.
- Marić, Đuro (1987). *Geografija zavičaja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Marić, Đuro (1991). *Industrijalizacija Bosne i Hercegovine – geografska studija savremenog razvoja*. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Prirodno-matematički fakultet.
- Marshall, Gordon (1998). *Dictionary of Sociology*. Oxford.
- Marušič, Andrej (2002). *Prej bi verjel v astrologijo kot v psihoanalizo* (intervju). *Sobotna priloga, Delo*, 02.02.2002, str. 20–22.
- Mead, George H. (1997). *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana.
- Meden-Vrtovec, Helena in drugi (2003). *Staranje jajčnikov in zdravljenje neplodnosti*. *Zdravniški vestnik*, 72, II, str. 93.
- Merše, Tomaž (1998). *Se Slovenija odpoveduje družinski politiki?* Ljubljana: Družinska pobuda – društvo za družini naklonjeno družbo.
- Mesečni statistični pregled Republike Slovenije 11/2004*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije 2005.
- Mesić, Milan (1991). *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb.
- Mesić, Milan (2002). *Suvremene europske migracije i (nacionalno) državljanstvo. Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske* (ur. Silva Mežnarić). Zagreb, str. 267–282.
- Mežnarić, Silva (1986). *Bosanci – a kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- Mežnarić, Silva (1995). *Slovenci u Hrvatskoj – podaci i model jednog (sociološkog) istraživanja. Slovenci v Hrvatski* (ur. Vera Kržišnik-Bukić). Ljubljana: INV, str. 195–228.
- Mežnarić, Silva (2002). *Evropa, etničnost, stabilnost. Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske* (ur. Silva Mežnarić). Zagreb, str. 6–12.
- Mežnarić, Silva (ur.) (2002). *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske*. Zagreb.

- Meyer, Jean-Baptiste (2001). Network approach versus Brain Drain: Lessons from Diaspora. *International migration*, 39, 5, str. 91–110. Oxford.
- Michalon, Bénédicte (2003). De la politique des Aussiedler à la circulation – diversification des pratiques migratoires des Saxons de Transylvanie. *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines* (ur. Diminescu, D.). Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, str. 65–98.
- Milojević, A. (1992). Nacionalni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine. *Nation and state / International scientific conference "Minorities for Europe of tomorrow"*, 3–5 February, 1992, Maribor.
- Milošević, Ante (1991). *Stećci i Vlasi – stećci i vlaške migracije 14. i 15. stoljeća u Dalmaciji i u jugozapadnoj Bosni*. Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Miklošič, Fran (1879). *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, 2. Ausgabe. Wien: W. Braumüller.
- Mlekuž, Jernej (2000). Slovenci v Mendози: poskus ovrednotenja »izvornega« prostora kot komponente etnične, narodne in nacionalne identitete. *Geografski vestnik*, 72, 1, str. 9–19.
- Moon, Bruce (1995). Paradigms in migration research: exploring 'moorings' as a schema. *Progress in human geography*, 19, 4, str. 505–524.
- Musek, Janek (1994). *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Forum.
- Musek, Janek (1995). Družina in vrednote. *Družina – zbornik predavanj in razprav na Osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine v Cankarjevem domu v Ljubljani 25. in 26. oktobra 1994*. Ljubljana, str. 191–211.
- Musek, Janek (2000). *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana.
- Mužić, Ivan (2000). Državotvornost dinarskih Hrvata. *Slobodna Dalmacija*, feljton. Split.
- Mužić, Ivan (2001). *Hrvati i autohtonost – na teritoriju rimske provincije Dalmacije*. Split: Knjigotisak.
- Natek, Milan (1993). Sestavine prebivalstvene rasti v savinjskih občinah celjske regije. *Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. 16. zborovanje slovenskih geografov* (ur. Stanko Pelc). Celje, str. 232–244.
- Nikčević, Vojislav P. (1994). Predgovor drugome izdanju knjige Špira Kulišića "O etnogenezi Crnogoraca". Cetinje.
- Noin, Daniel (ur.) (1991). *Where is population geography going?* Paris: International geographical union – commission on population geography.
- Notestein, Frank W. (1945). Population – the Long View. *Food for the world* (ur. Theodore W. Schultz). Chicago: University of Chicago Press, str. 36–57.
- Oblak Flander, Apolonija in drugi (2003). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 2001*. Ljubljana: SURS.
- Obradović, S. (1955). Uvod. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948, knjiga VI*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Ogden, Philip. (1984). *Migration and Geographical Change*. Cambridge.

- Okolje. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Olas, Ludvik (1978). Nekateri populacijski problemi Prekmurja kot obmejne regije. *Drugi slovensko-slovaški geografski simpozij 1978*, Maribor.
- Olas, Ludvik (1982). Metodologija in problemi načrtovanja šolske mreže v Prekmurju. *Geographica Slovenica*, 13, Ljubljana, str. 133–138.
- Olas, Ludvik in Kert, Božidar (1993). Vpliv državnih meja na družbenogeografski razvoj Prekmurja. *Dela* 10, Ljubljana.
- Olas, Ludvik in Orožen Adamič, Milan (1998). Goričko. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 546–554.
- Olas, Ludvik in Perko, Drago (1998). Lendavske gorice. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 556–562.
- Oppenheim Mason, Karen (1997). Explaining fertility transitions. *Demography*, 34, 4, Washington.
- Orožen Adamič, Milan, Perko, Drago in Kladnik, Drago (1996). *Priročni krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana.
- Orožen Adamič, Milan (ur.) (2004). *Slovenia – geographical overview*. Ljubljana: ZGDS, Založba ZRC.
- Paasi, Anssi (1986). The institutionalization of regions – a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 1, str. 105–146.
- Pak, Mirko (1996). Nekateri elementi regionalnega razvoja Slovenije. *Universitas Ostraviensis, acta facultatis rerum naturalium*, Ostrava, str. 175–187.
- Pak, Mirko (1998). Savska raven. *Slovenija – pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 84–93.
- Papalia, Diane E., Wendkos Olds, Sally in Duskin Feldman, Ruth (2003). *Otrokov svet*. Ljubljana: Educy.
- Papastergiadis, Nikos (2000). *The Turbulence of Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Pavičić, Stjepan (2000). Bosna – migracije. *Migracijske teme*, 16, 4, str. 333–357.
- Pavić, Radovan (1991). Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine. *Izvori velikosrpske agresije – rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (ur. Bože Čović). Zagreb: Školska knjiga, str. 151–201.
- Pavlin, Branko (1991). Sodobne spremembe kmetijske rabe tal v izbranih obmejnih pokrajinskih enotah primorske Slovenije. *Geographica Slovenica*, 22, 2, Ljubljana.
- Pelc, Stanko (1993). *Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane*. *Geographica Slovenica*, 25, Ljubljana.
- Perko, Breda in Cedilnik, Boža (1993). *Geografski vidiki upadanja rojstev v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: SURS.
- Perko, Drago in Orožen Adamič, Milan (ur.) (1998). *Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Petrović, Ruža (1987). *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pinter, B. in drugi (2003). Menopavza v Sloveniji – značilnosti žensk in pojavnost perimenopavznih simptomov. *Zdravniški vestnik*, 72, II, str. 9–12.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija [1918–1992] – nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Pirjevec, Jože (2003). *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Plane, David A. in Rogerson, Peter A. (1994). *The geographical analysis of population with application to planning and business*. New York: John Wiley and Sons, inc.
- Plavša, Jovan in Bubalo-Živković, Milka (2002). Migrations in Banat from World War II to 1996. *Geographica Pannonica*, 6/2002, str. 24–28. Novi Sad.
- Pleterski, Janko (1986). *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: DZS.
- Plut, Dušan (ur.) (1995). *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije*. Strokovni posvet 27. junija 1995, Ljubljana.
- Počkaj-Horvat, Damijana (1991). Tipi demografskih območij v subpanonski severovzhodni Sloveniji. *Dela* 8, Ljubljana.
- Podatki ankete izvedene na območju Prekmurja, Zasavja in UE Domžale*. 2001.
- Podatki ankete izvedene na območju celotne Slovenije*. 2004.
- Pogačnik V., (1987). *Lestvica individualnih vrednot*. Ljubljana: Zavod za produktivnost dela.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1948*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1953*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1961*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1971*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1981*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1991*. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 2002*. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: <http://www.stat.si/popis2002/> (datum dostopa: 10. 1. 2005).
- Popis stanovništva, domačinstava i stanova 15. marta 1948*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1953*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1961*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.

- Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1971.* Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1981.* Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 1991.* Republika Hrvatska – državni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* Republika Hrvatska – državni zavod za statistiku. Medmrežje: <http://www.dzs.hr> (datum dostopa: 15. 8. 2004).
- Porter, R. (1956). An approach to migration through its mechanism. *Geografska Annaler*, 38.
- Poutignat, Philippe in Streiff-Fenart, Jocelyne (1997). *Teorije o etnicitetu*. Zemun: Biblioteka XX. vek.
- Požeš, Mirjam (1993). Socialnogeografske značilnosti krajevnih skupnosti Savinjske. *Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja*. 16. zborovanje slovenskih geografov (ur. Stanko Pelc). 1993). Celje, str. 248–256.
- Pred, Alan (1969). *Behaviour and Location*. Lund Studies in Geography 28B. Lund: Gleerup.
- Preston, Samuel H., Heuveline, Patrick in Guillot, Michel (2001). *Demography – Measuring and Modeling Population Processes*. Oxford: Blackwell.
- Ramovš, Jože (ur.) (1995). *Družina – zbornik predavanj in razprav na Osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine v Cankarjevem domu v Ljubljani 25. in 26. oktobra 1994*. Ljubljana.
- Rašević, Miroslav (1971). *Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji*. Beograd.
- Ravbar, Marjan (1995a). *Žasnova poselitve v Sloveniji*. Ljubljana: IG.
- Ravbar, Marjan (1995b). Poselitveni vidiki regionalnega razvoja Slovenije. *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije. Prostor, okolje socialna varnost*. Ljubljana: Zavod za makroekonomske analize in razvoj, str. 23–43.
- Ravbar, Marjan (1997). Slovene cities and suburbs in transformation. *Acta Geographica Slovenica*, 37, str. 0–44.
- Ravbar, Marjan (2000). Regionalni razvoj slovenskih pokrajin. *Geographica Slovenica*, 33/2, Ljubljana.
- Ravbar, Marjan (2004). Regional development in the regional division of Slovenia – Regionalni razvoj v pokrajinski členitvi Slovenije. *Acta geographica Slovenica* 44, 1, str. 7–24.
- Ravenstein, Ernst G. (1876). Birthplaces and migration. *Geographical Magazine*, 3, str. 173–7, 201–6, 229–33.
- Ravenstein, Ernst G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society*, 48, str. 167–227.
- Ravenstein, Ernst G. (1889). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society*, 52, str. 214–301.

- Reber, Arthur S. in Reber Emily (2001). *The Penguin Dictionary of Psychology*. London.
- Register *prostorskih enot*. Naselja, ©2004. Geodetska uprava Republike Slovenije.
- Repolusk, Peter (1999). Ethnically undefined population in Slovenia population census 1991. *Multicultural regions and cities* (ur. Marek Koter in Karl Heffner). Regions and regionalism 4, Łódź-Opole, str. 99–107.
- Rezultati raziskovanj – naravno gibanje prebivalstva Republike Slovenije, različne številke*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Rezultati raziskovanj – naravno in selitveno gibanje prebivalstva Slovenije po naseljih 1998*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije, različne številke*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Ridley, Matt (2003). *Genom*. Tržič: Učila.
- Rizman, Rudi (1998). Radikalna desnica na Slovenskem. *Teorija in praksa*, 35, 2, str. 249–270.
- Rogers, Alisdair, Viles, Heather in Goudie, Andrew (ur.) 1992. *The student's companion to geography*. Oxford: Blackwell publishers.
- Rokkan, Stein (2000). *Staat, Nation und Demokratie in Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Rosenzweig, Mark R. in Stark, Oded (ur.) (1997). *Handbook of population and family economics*. Elsevier Science B. V.
- Rossi, Peter H. (1955). *Why Families Move: a Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility*. New York: Free Press.
- Rowland, Donald T. (2003). *Demographic Methods and Concepts*. Oxford.
- Rožman, Irena (2004). *Peč se je podrla! – kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ruppert, Karl, Schaffer, Franz, Maier, Jörg in Paesler, Reinhard (1981). *Socijalna geografija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sagadin, Janez (1992). *Osnovne statistične metode za pedagoge*. Ljubljana.
- Sanguin, André-Louis (2004). Misunderstanding and Misinterpretation of Friedrich Ratzel's Work. IGU, Glasgow.
- Sauvy, Alfred (1963). *Théorie générale de la population: Biologie sociale*. Paris: Presses universitaires de France.
- Schellenberg, James A. (1978). *Masters of Social Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Sedmak, Mateja (2002). *Kri in kultura – etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri*. Koper: ZRS.
- Sentić, Milica (1963). Šema stalnih rejona za demografska istraživanja. *Stanovništvo* 3/63, str. 165–178.
- Sever, Bela in Ternar, Jože (1990). *Pomurje A-ž*. Murska Sobota.
- Sever, Bela in Ternar, Jože (1996). *Ljubljana A-ž*. Murska Sobota.
- Sever, Bela in Ternar, Jože (1998). *Žasavje A-ž*. Murska Sobota.

- Sieder, Reinhard (1998). *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: SH.
- Simoniti, Vasko (1977). Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih od 1570 do 1575. *Žgodovinski časopis*, 31, 4, str. 491–505.
- Skinner, Burrhus F. (1965). *Science and Human Behavior*. London: Free Press.
- Skinner, Burrhus F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. New York: Free Press.
- Skinner, Burrhus F. (1974). *About behaviorism*. New York: Free Press.
- Skinner, Burrhus F. (1976). Walden Two Revisited. *Walden Two* (orig. 1948, Burrhus F. Skinner). New Jersey: Prentice Hall.
- Skinner, Burrhus F. (1995). The Behavior of Organisms at Fifty. *Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism* (ur. Todd, J. T. in Morris, E. K.). London: Greenwood Press, str. 149–161.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Slovenska krajevna imena*. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Smith, Anthony D. (1994). The problem of national identity: Ancient, medieval and modern? *Ethnic and Racial Studies*, 17, 3, str. 375–399.
- Smith, Anthony D. (1998). *Nacionalni identitet*. Zemun: Biblioteka XX. vek.
- Snoj, Marko (1997). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- Spasić, Božidar (2002). *Podlasica je spregovorila – dosje obveščevalca*. Grosuplje: Grafis Trade.
- Stare, Josip (1874). *Občna zgodovina za slovensko ljudstvo*. Celovec: Družba sv. Mohora.
- Stanton, William (2003). *The Rapid Growth of Human Population 1750–2000*. Brentwood: Multi-Science Publishing.
- Statistički godišnjak Jugoslavije* (SGJ), razni letniki. Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Statistična raziskovanja* Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje. Uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, dovoljena z navedbo vira. Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistične informacije*, razne številke. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični letopis SR Slovenije 1964*. Ljubljana: Zavod za statistiko SR Slovenije.
- Statistični letopis SR Slovenije 1980*. Ljubljana: Zavod za statistiko SR Slovenije.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2004*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični letopis*, razni letniki. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični register delovno aktivnega prebivalstva*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, str. 317–43.
- Stropnik, Nada (ur.) (1994). *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* Zbornik referatov 10. in 11. maja 1994, Portorož.
- Stropnik, Nada (1997). *Ekonomski vidiki starševstva*. Ljubljana.
- Šakaja, Laura (2002). Mentalna karta Europe. *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske* (ur. Silva Mežnarić). Zagreb.

- Šircelj, Milivoja (1990a). Demografske posledice priseljevanja v SR Slovenijo. *Prikazi in študije* 1. Ljubljana: SURS, str. 3–12.
- Šircelj, Milivoja (1990b). Rodnost jugoslovanskih žensk glede na njihovo aktivnost in socialno-poklicni položaj. *Prikazi in študije* 1. Ljubljana: SURS, str. 13–19.
- Šircelj, Milivoja (1991). *Determinante rodnosti v Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Šircelj, Milivoja (1994). Razvoj prebivalstva Slovenije od 18. do 21. stoletja. *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* (ur. Nada Stropnik). Zbornik referatov 10. in 11. maja 1994, Portorož.
- Šircelj, Milivoja (1995). Regionalne razlike rodnosti in umrljivosti. *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana.
- Šircelj, Milivoja (1997). *Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije 1980–1982 in 1994–1995*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Šircelj, Milivoja (1998). Demografski razvoj Slovenije. *IB revija*, št. 1/2/3, 4/5, Ljubljana.
- Šircelj, Milivoja (2003). *Verska, jezikovna in narodnostna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921–2002*. Ljubljana: SURS.
- Šircelj, Milivoja in Ilić, Milena (2004). *Tablica umrljivosti prebivalstva Slovenije 2000–2002*. Statistične informacije 169, Prebivalstvo 3, Ljubljana: SURS.
- Šircelj, Milivoja in Tršinar, Irena (ur.) (1996). Prebivalstvo Slovenije – predlog nove definicije prebivalstva Slovenije. *Razvojni vprašanja statistike*, 8, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Štebe, Janez (1995). Nonresponse in Slovene public opinion survey. Contributions to methodology and statistics. *Metodološki zvezki* (ur. Anuška Ferligoj in Anton Kramberger). Ljubljana, str. 21–37.
- Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost – konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, Irena (2004). Etnično razlikovanje v Sloveniji – izbrane problematizacije. *Razprave in gradivo*, 45, str. 14–47.
- Thomale, Eckhard (1981). *Anleitung zum Studium der Geographie*. Karlsruhe.
- Thomas, William I. in Znanički, Florian (1959). *The Polish Peasant in Europe and America* (reprint 1995). Chicago: University of Illinois Press.
- Tidswell, W. V. in Barker, S. M. (1971). *Quantitative methods: an approach to socio-economic geography*. London: University Tutorial Press Ltd.
- Todd, James T. in Morris, Edward K. (ur.) (1995). *Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism*. London: Greenwood Press.
- Toš, Niko (1988). *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana.
- Toš, Niko in drugi (2004). *Vrednote v prehodu III, Slovensko javno mnenje 1999–2004*. IDV – CJMMK, Ljubljana.
- Trstenjak, Anton (1984). *Ekološka psihologija – problemi in perspektive*. Ljubljana.
- Ule, Mirjana (2000). *Socialna psihologija*. Ljubljana.

- Ule, Mirjana (2005). Rodnost med »šprinterskim« in »maratonskim« modelom družinske politike. *Delo*, sobota, 19.03.2005, str. 5.
- UNHCR. Medmrežje: <http://www.unhcr.ch> (datum dostopa: 10. 1. 2005).
- Uradni list RS. Razne številke.
- Urlanis, Boris Cezarevič (1976). *Narodonaselenie: issledovanija, publicistika*. Moskva: Statistika.
- Valentej, Dmitrij Ignatjevič (ur.) (1985). *Demografičeskij enciklopedičeskij slovarj*. Moskva: Sovjetskaja enciklopedija.
- Valentić, Mirko (1991). Prva programska formulacija velikosrpske ideje. *Izvori velikosrpske agresije – rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (ur. Bože Čović). Zagreb: Školska knjiga, str. 41–64.
- Valentić, Mirko (2003). *Povijest Banje Luke*. Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo »Banja Luka«.
- Velebit, Vladimir (2002). Buržujski komunist. *Mladina*, 11 (18.03.2002), str. 32–36.
- Verbinc, France (1991). *Slovar tujk*. Ljubljana.
- Vertot, Nelka in drugi (1999). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 1997*, Ljubljana: SURS.
- Vertot, Nelka in drugi (2001). *Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije 1999*, Ljubljana: SURS.
- Vertot, Petronela (1995). Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 1995–2020. *Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995* (ur. Dušan Plut). Ljubljana, str. 78–86.
- Vester, Frederic (1991). *Kriza prenaseljenih območij*. Ljubljana.
- Višejezički demografski rečnik – srpskohrvatska verzija*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, 1971.
- Vogelnik, Dolfe (1965). Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspective. *Ekonomski zbornik*, VII, str. 213–348. Ljubljana.
- Voje, Ignacij (1994). *Nemirni Balkan*. Ljubljana: DZS.
- Vrcan, Srđan (2002). Etničko kao krinka za nacionalizam. *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske* (ur. Silva Mežnarić). Zagreb.
- Vrišer, Igor (1988). Industrializacija 1953–1981 v SR Sloveniji. *Urejanje prostora*, 1, str. 49–53, Ljubljana.
- Vrišer, Igor (1983). Odnos med družbo in naravnim okoljem. *Sodobni svet 1* (Vladimir Bračić, Avguštin Lah, Igor Vrišer). Maribor: Založba Obzorja, str. 19–72.
- Vrišer, Igor (1984). »Behavioural Geography«. *Geografski vestnik*, 16, Ljubljana.
- Vrišer, Igor (1987). *Uvod v geografijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vrišer, Igor (1989). Razmestitev obrtne dejavnosti v SR Sloveniji. *Dela* 6, Ljubljana.

- Vrišer, Igor (1995). Opredelitev mest in mestnih občin v republiki Sloveniji. *Dela* 11, Ljubljana.
- Watson, John (1919). *Psychology from the standpoint of a behaviorist*. Philadelphia.
- Webster comprehensive dictionary*. London, 1992.
- Wertheimer-Baletić, Alica (1982). *Demografija – stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb.
- Westwood, Sallie in Phizacklea, Annie (2000). *Trans-nationalism and the Politics of Belonging*. New York: Routledge.
- Willekens, Frans in Rogers, Andrei (1978). *Spatial population analysis: methods and computer programs*. IIASI (International institute for applied systems analysis), Laxenburg, Austria.
- Wolpert, Julian (1964). The Decision Process in Spatial Perspective. *Annals of the Association of American Geographers*, 54, str. 537–558.
- Wolpert, Julian (1970). Departures from the Usual Environment in Locational Analysis. *Annals of the Association of American Geographers*, 60, str. 220–229.
- Woods, Robert (1979). *Population analysis in geography*. New York: Longman.
- Woods, Robert (1982). *Population analysis in geography*. London: Longman.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61, str. 219–59.
- Zelko, Ivan (1996). *Žgodovina Prekmurja*. Murska Sobota.
- Zupančič, Jernej (1999). *Slovenci v Avstriji*. Geographica Slovenica, 32. Ljubljana: IG.
- Zupančič, Jernej, Repolusk, Peter in Josipovič, Damir (2000). *Problematika Romov v občini Turnišče*. Elaborat. Ljubljana: IG.
- Zupančič, Jernej (2004). Ethnic structure in Slovenia and Slovenes in neighbouring countries. *Slovenia – geographical overview* (ur. Milan Orožen Adamič). Ljubljana: ZGDS, Založba ZRC, str. 87–92.
- Žitnik, Janja (2006). Položaj priseljenskih kultur v Sloveniji: identitetni vidiki. *Dve domovini*, 23, str. 107–139.
- Živić, Dražen (1997). Etnodemografski okvir srpske agresije na hrvatsko Podunavlje. *Acta geographica Croatica*, 32, str. 145–160.

PRILOGE

GLOSAR

Za lažje razumevanje rodnostne in nasploh demografske problematike je potrebno jasno opredeliti uporabljane pojme. Gotovo ne moremo tu omeniti vseh, ker je pogosto težko ločiti med pojmi, ki naj bi bili splošno znani, in tistimi, ki naj ne bi bili. Literatura s področja razlage osnovnih pojmov in drugih pomembnejših izrazov, ki so vezani na demografsko proučevanje, je dovolj obsežna. Poleg učbeniške literature in strokovnih priročnikov (npr. Rosenzweig in Stark, 1997; Haupt in Kane, 2000) je k terminologiji pomembno prispeval tudi Statistični urad RS, ki v sklopu svojih izdaj (npr. Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999: 21–54) uvodoma vedno definira uporabljane pojme. Tudi v našem primeru se bomo naslonili na definicije pojmov, kot jih razumejo na Statističnem uradu, saj je identičnost razlag temeljni pogoj za nedvoumno razumevanje in pravilno rabo statističnih podatkov.

Spremenjena definicija prebivalstva

V letu 1995 je Statistični urad Republike Slovenije spremenil definicijo prebivalstva Slovenije, s katero je skušal zajeti tiste skupine prebivalstva, ki dejansko živijo na ozemlju naše države. Od definicije za podatke, ki jih je Statistični urad objavljal do 31. 12. 1994 po Centralnem registru prebivalstva Republike Slovenije, se razlikuje v dvojem:

- v podatek o številu prebivalstva Slovenije *niso* več vključeni podatki o tistih državljanih Republike Slovenije, ki imajo v njej stalno prebivališče, a začasno, več kot tri mesece, prebivajo v tujini;
- upoštevani *so* podatki o številu tujcev s stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji in podatki o številu oseb z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji (začasni begunci) in številu beguncev, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji.

V podatkih o prebivalstvu Slovenije za leto 1995 in naprej so upoštevani:

- državljani Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v Sloveniji brez tistih, ki so odšli v tujino za več kot tri mesece in so svoj odhod prijavili v upravni enoti svojega stalnega prebivališča,

Priloge

- tujci v Sloveniji z izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki so v Sloveniji prijaviли stalno prebivališče,
- tujci v Sloveniji z izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki so v Sloveniji prijaviли začasno prebivališče,
- tujci v Sloveniji z veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki so v Sloveniji prijaviли začasno prebivališče,
- osebe z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji (začasni begunci),
- begunci, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji.

Prebivalec je oseba, ki ima v Sloveniji stalno, začasno ali z drugimi predpisi urejeno prebivališče. Glede na vir podatka je definicija prebivalstva različna.

Begunec, ki mu je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji, je oseba, ki je zapustila državo, katere državljan je ali ima v njej stalno prebivališče (oseba brez državljanstva), da bi se izognila preganjanju zaradi svojega političnega prepričanja, kulturnega ali znanstvenega delovanja ali narodnostne, rasne oziroma verske pripadnosti, in ji je bil na osnovi prošnje priznan status begunca v Sloveniji.

Zdomec je prebivalec Slovenije, ki je v času statističnega opazovanja delal pri tujem delodajalcu ali samostojno v tujini, oziroma je bil družinski član le-tega in je z njim živel v tujini. Ni pomembno, koliko časa je delal oziroma živel v tujini.

Tuje prebivalstvo v Sloveniji sestavljajo:

- tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji,
- tujci z začasnim prebivališčem v Sloveniji,
- begunci, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji,
- osebe z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji.

Tujec s stalnim prebivališčem v Sloveniji je:

- oseba z državljanstvom tuje države in izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki je v Sloveniji prijaviли stalno prebivališče,
- oseba brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki je bila državljan nekdanje SFR Jugoslavije, Češkoslovaške, Sovjetske zveze oziroma drugih držav.

Tujec z začasnim prebivališčem v Sloveniji je:

- oseba z državljanstvom tuje države in izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki je v Sloveniji prijavila začasno prebivališče,
- oseba z državljanstvom tuje države in veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki je v Sloveniji prijavila začasno prebivališče,
- oseba brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s prijavljenim začasnim prebivališčem v Sloveniji, ki je bila državljanka nekdanje SFR Jugoslavije, Češkoslovaške, Sovjetske zveze oziroma drugih držav.

Živorojen je otrok, ki je takoj po rojstvu pokazal znake življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav le za krajši čas. Trajanje nosečnosti ni pomembno.

Vrstni red rojstva je številčno zaporedje rojenega otroka glede na število vseh otrok, ki jih je mati doslej rodila.

Dojenček je otrok, ki še ni dopolnil prvega leta starosti.

Mrtvorojeni otrok je otrok, ki je bil rojen oziroma izločen iz materinega telesa brez znakov življenja (ni dihal, ni gibal, srce ni utripalo) in je ob porodu tehtal najmanj 500 gramov, ali je nosečnost trajala najmanj 22 tednov, ali pa je bila dolžina njegovega telesa najmanj 25 centimetrov.

Dovoljeni splavi so vse umetne prekinitve nosečnosti do 10. tedna nosečnosti (na zahtevo ženske) oziroma v višji nosečnosti (z dovoljenjem komisije za umetno prekinitve nosečnosti) ter vse umetne prekinitve nosečnosti med 12. in 28. tednom nosečnosti zaradi prenatalno ugotovljenih težjih nepravilnosti ploda, oziroma kadar je ogroženo zdravje in življenje nosečnice.

Pričakovano trajanje življenja je povprečno število let življenja, ki jih še lahko pričakuje oseba, stara natančno x let, če bo umrljivost po starosti v času življenja te osebe enaka vrednostim umrljivosti v tablicah umrljivosti za opazovano leto.

Zakonski stan je pravno stanje, ki opredeljuje položaj osebe do drugih oseb. Odločilno je, če je oseba že kdaj sklenila zakonsko zvezo ali ne. Glede na to je lahko samska, poročena, ovdovela, razvezana.

Poročnost – demografski pojav, ki opredeljuje značilnost prebivalstva, da se s porokami povezuje v zakonske zveze. Nasproten je pojavu razveznosti.

Priloge

Razveznost – demografski pojav, ki opredeljuje značilnost prebivalstva, da z razroki, razporoki ali razvezami prekinja zakonske zveze. Nasproten je pojavu poročnosti.

Brezveznost – demografski pojav, ki je značilen za prebivalstvo, ki se ne veže ali ne zveže v neko obliko partnerske zveze.

Družina je:

- življenjska skupnost staršev (obeh ali enega) in njihovih neporočenih otrok, ki živijo v istem gospodinjstvu; starost otrok ni omejena, vendar pa le-ti nimajo svoje družine oziroma ne živijo v zunajzakonski skupnosti;
- moža in žene brez otrok oziroma možkega in ženske, ki živita v zunajzakonski skupnosti.

Tip družine je značilnost družine glede na to, kdo v njej živi: zakonski par brez otrok, neporočen par brez otrok, zakonski par z otroki, neporočen par z otroki, mati z otroki, oče z otroki. Poznamo še več vrst družin, kot so *nuklearna družina*, *reformirana* oziroma *preoblikovana družina* itd.

Gospodinjstvo je:

- skupnost oseb, ki izjavijo, da skupaj stanujejo in skupaj porabljajo dohodeke za osnovne življenjske potrebe (stanovanje, hrano, ipd.); navadno vsi člani enega gospodinjstva živijo skupaj, lahko pa kak član gospodinjstva začasno dlje časa živi drugje zaradi dela, šolanja ali iz drugih vzrokov;
- oseba, ki živi sama ali z drugimi osebami, vendar pa ne porablja dohodkov za preživljanje skupaj z njimi in ni član drugega gospodinjstva.

Tip gospodinjstva je značilnost gospodinjstva glede na to, ali v njem živijo osebe v družinskih ali nedružinskih skupnostih.

Družinsko gospodinjstvo je gospodinjstvo, v katerem živijo:

- člani ene družine,
- člani več družin, ki skupaj stanujejo in skupaj porabljajo svoje dohodke za osnovne življenjske potrebe,
- člani ene ali več družin in osebe, ki niso člani teh družin, a skupaj stanujejo in skupaj porabljajo svoje dohodke za osnovne življenjske potrebe.

Nedružinsko gospodinjstvo je lahko:

- samsko,
- skupnost dveh ali več oseb,
- skupinsko gospodinjstvo.

Samsko gospodinjstvo je gospodinjstvo osebe, ki ni član drugega gospodinjstva.

Skupnost dveh ali več oseb je skupnost dveh ali več oseb, ki so v sorodu (npr. brat in sestra), a niso družina, ali skupnost dveh ali več oseb, ki niso v sorodu (npr. prijateljici).

Skupinsko gospodinjstvo je gospodinjstvo oseb, ki trajno živijo v domovih (za ostarele, sirote, slepe, ipd.), samostanih, bolnišnicah za neozdravljivo bolne, ipd.

Aktivni prebivalec je oseba, ki:

- opravlja poklic in za svoje delo prejema dohodke v denarju ali naravi; v kmečkih gospodinjstvih sodita med aktivne osebe tudi pomagajoči družinski član (oseba, starejša od 14 let, ki ne obiskuje šole) in kmečka gospodinja, ki večinoma opravlja kmečka dela;
- ne opravlja poklica, ker prvič ali ponovno išče zaposlitev ali je prekinila delo, ker služi vojaški rok, je v priporu ali prestaja zaporno kazen.

Oseba z lastnimi dohodki je oseba, ki ni aktivna, je pa ekonomsko samostojna, ker živi od dohodkov svoje prejšnje zaposlitve (upokojenec, delovni invalid itd.) ali prejšnje zaposlitve enega od ožjih družinskih članov (družinski upokojenec) ali se preživlja s socialno podporo, štipendijo, rento ipd.

Vzdrževana oseba je oseba, ki nima lastnih sredstev za preživljanje in jo zato vzdržujejo starši, sorodniki ali drugi.

Poklic je delo, ki ga oseba opravlja zato, da si pridobi sredstva za preživljanje. Podatki o poklicu temeljijo na izjavi osebe, za katero so podatki zbrani, oziroma na izjavi osebe, ki je te podatke posredovala.

Poklic je opredeljen po vrsti dela, ki ga je oseba opravljala v času statističnega opazovanja. Podatki so razvrščeni po Enotni standardni klasifikaciji poklicev (Ur. l. SFRJ, št. 29/81):

- kmetovalci in podobni delavci,
- rudarji, industrijski in podobni delavci,
- trgovsko osebje,
- storitveno osebje,
- osebje družbenega varstva,
- upravni, administrativni in podobni delavci,
- vodilno osebje,
- strokovnjaki in umetniki,
- ostali poklici,
- delavci brez poklica.

Priloge

Poleg teh ločimo še:

- osebe z lastnimi dohodki,
- vzdrževane osebe.

Osebe, ki v času statističnega opazovanja niso opravljale poklica, ker so delo prekinile, a so ponovno iskale zaposlitev ali so služile vojaški rok, prestajale zaporno kazen, se razvrščajo po poklicu, ki so ga opravljale, preden so prekinile delo.

Gospodinje, ki so pretežni del delovnega časa opravljale kmečka, obrtna dela in podobna dela, se po poklicu razvrščajo v ustrezno poklicno skupino.

Osebe, ki so opravljale različna dela, se razvrščajo po poklicu, ki so ga opravljale največ.

V poklicni skupini delavci brez poklica so upoštevane osebe, za katere podatek o poklicu v obrazcih ni bil vpisan, je bil vpisan nečitljivo ali pa poklic ni bil natančno opredeljen (npr. delavec).

Tem pojmom smo dodali še nekaj v tej nalogi uporabljenih izrazov, za katere menimo, da terjajo nekaj razlage.

Rodnostno obnašanje – pojem, ki označuje celoten proces odločanja posameznika in uresničevanja ciljev in želja o številu otrok, ki ga bo imel. Določeno število otrok je rezultat rodnostnega obnašanja para ali posameznika. Izrazu obnašanje smo dali prednost pred izrazom vedenje, čeprav sta v SSKJ (1997) označena kot pomenska sinonima. Po našem mnenju deluje izraz obnašanje bolj kompleksno in vseobsežno tako časovno kot vsebinsko. Izraz vedenje razumemo v ožjem oziroma časovno in vsebinsko trenutnejšem smislu. Lahko bi celo rekli, da gre pri obnašanju za cel sklop različnih vedenj – torej vedenj kot sestavnega dela obnašanja. Dodaten razlog, zaradi katerega menimo, da je uporaba izraza obnašanje bolj primerna, je glagolniška oblika izraza vedenje. Ta je pri nedoločniku védeti enak kot pri nedoločniku vésti se (SSKJ, 1997).

Tradicija – izhaja iz latinskega nedovršnika 'tradere', kar pomeni izročiti, predati. Pomensko lahko tradicijo opredelimo kot prenašanje verovanj, običajev, navad ipd. iz roda v rod. S pojmom tradicija razumemo tudi ustno izročilo in tudi konkretne navade ter običaje (Verbinc, 1991). Podobno razlaga tradicijo tudi SSKJ (1997): tradicija je nekaj, »kar se je ustalilo v življenju kake skupnosti s prenašanjem iz roda v rod; navada, običaj; izročilo; vrednota; dosežek; uveljavljena, dalj časa trajajoča dejavnost«.

Operant – 1. tisti, ki povzroča določen učinek; 2. v psihologiji označuje pogojevanje, s katerim dosežemo želeno obnašanje preko nagrajevanja, ki ojača primerno odzivanje (vir: Webster Dictionary).

Heteroetnični zakoni, partnerske zveze – poimenovanje zakonskih ali partnerskih zvez, v katerih se zakonca ali partnerja razlikujeta po etnični opredelitvi. Prejšnji neprimeren in neustrezen izraz *mešani* smo nadomestili z ustrežnejšim izrazom *heteroetnični zakoni* oziroma *partnerske zveze*.

Mešani zakoni, partnerske zveze – glej heteroetnični zakoni, partnerske zveze.

Indeks starosti – kvocient med številom starih (navadno skupine starih 65 ali več let) in številom mladih (navadno mlajših od 15 let), pomnožen s 100. Indeks starosti je eden od kazalnikov vitalnosti prebivalstva. V isti funkciji se uporablja tudi izraz *indeks staranja*, ki pa je terminološko netočen. Staranje je namreč proces, s pomočjo indeksa starosti pa vidimo zgolj trenutno razmerje med staro in mlado generacijo, nič pa ne izvemo o procesu staranja.

Indeks staranja – glej indeks starosti.

Dnevna mobilnost – mnogo avtorjev zmotno govori o dnevni mobilnosti kot o dnevni migraciji. Eden zadnjih, vendar ne osamljenih primerov med slovenskimi geografi, ki so uporabili ta termin, je Dolenc (2003). Povedali smo že, da so migracije le ena od oblik splošne človekove mobilnosti. Kot take opredeljujejo le ozek segment mobilnosti ali premičnosti oziroma prostorske pokretnosti, ki rezultira v formalni spremembi bodisi začasnega bodisi stalnega kraja bivanja. Dnevna migracija bi torej bila lahko le tista, v kateri bi migrant dnevno spreminjal kraj stalnega bivanja. Tudi v primeru, da taki migranti obstajajo, ne gre za množičnost, ki je značilna za dnevno mobilnost. *Dnevna mobilnost* ali *vozaštvo* ali tudi *komuterstvo* oziroma *komutacija* so izrazi, ki označujejo spremembo lokacije, največkrat povezano s prevozom na delo, šolanje ali drugo aktivnost, ki se vrši dnevno izmenično. Upoštevajoč definicijo »migrant« bi to pomenilo, da dnevni migrant tekom dneva menjuje svoje stalno (ali začasno, ki je v določenem časovnem intervalu de facto enako stalnemu) bivališče. V kontekstu rabe sintagme »dnevni migrant« v slovenski literaturi ni mogoče zaslediti druge spremljajoče razlage. Uveljavila se je kot bolj glamurozni nadomestek »vozaču«, kar vsebinsko dnevni 'migrant' je. Seveda pa je izhajajoč iz definicije migracije to napačno. Če bi že iskali tujko za »vozača«, bi ta morala izhajati iz »mobilnosti«, saj je dnevno popotovanje od doma npr. na delovno mesto in nazaj oblika mobilnosti, ne pa migracije. Oznaka bi torej, kot smo že poudarili, morala izhajati iz dnevne mobilnosti, tj. prostorske premičnosti, pokretnosti prebivalstva.

Dnevna migracija – glej dnevna mobilnost.

Fertilnost – sinonim za **rodnost**.

Priloge

Fekundnost ali **fekonditeta** – fiziološka **plodnost**. V romanskih jeziki se ta pojem uporablja v pomenu fertilnosti, torej rodnosti, fertilnost pa v pomenu fekundnosti, torej obratno kot v germanskih jeziki.

Celotna rodnost – transverzalen kazalnik rodnosti, ki nam pove hipotetično povprečno število otrok na eno žensko v rodnem obdobju na letni ravni pod pogoji rodnosti po starosti v izbranem letu.

Protogenetični interval – dolžina obdobja oziroma čas, ki preteče do prvega rojstva pri ženskah (glej tudi intergenetični interval).

Intergenetični interval – čas, ki preteče med dvema zaporednima rojstvoma pri ženskah. Intergenetične intervale lahko razvrščamo tudi po zaporedju ali redu. Intergenetični interval drugega reda tako pomeni obdobje, ki je preteklo med drugim in tretjim rojstvom pri določeni ženski (glej tudi protogenetični interval).

Tempo rodnosti – tudi **tempo rojevanja** ali rodnostni tempo pomeni časovno razporeditev vseh rojstev pri posamezni ženski. Hiter tempo rodnosti označuje ženske, ki svoje potomstvo rodijo v povprečju zgodaj. Počasen tempo rodnosti označuje ženske, ki svoje potomstvo v povprečju rodijo pozno.

Bejbibum (izvirno angleško baby-boom) – izraz, ki je nastal v ameriški prebivalstveni literaturi, pomeni pa krajša ali daljša obdobja relativno višje rodnosti. Je nasproten pojavu bejbibasta. Izraz bi lahko prevedli tudi kot *nadoknadena rodnost* ali *kompensacijska rodnost*.

Bejbibast (izvirno angleško baby-bust) – izraz, ki je nastal v ameriški prebivalstveni literaturi, pomeni pa krajša ali daljša obdobja relativno nižje rodnosti. Je nasproten pojavu bejbibuma. Izraz bi lahko prevedli tudi kot *rodnostni zlom* ali *deprimirana rodnost*.

Končna rodnost ali **končno potomstvo** – longitudinalen kazalnik rodnosti, ki nam pove, koliko otrok je v povprečju rodila ženska v svojem rodnem obdobju pod pogojem, da je doživela 49 let.

Zaprto prebivalstvo – prebivalstvo, katerega število je odvisno zgolj od naravnega gibanja.

Odprto prebivalstvo – prebivalstvo, čigar število je odvisno tako od naravnega kot od mehanskega gibanja.

Zožena reprodukcija (zoženo obnavljanje prebivalstva) – o zoženi repro-

dukciji prebivalstva govorimo takrat, ko se generacije številčno obnovijo v manjšem obsegu.

Enostavna reprodukcija (enostavno obnavljanje prebivalstva) – o enostavni reprodukciji prebivalstva govorimo takrat, ko se generacije številčno obnovijo v enakem obsegu.

Razširjena reprodukcija (razširjeno obnavljanje prebivalstva) – o razširjeni reprodukciji prebivalstva govorimo takrat, ko se generacije številčno obnovijo v večjem obsegu.

Maltuzijanske populacije – družina vseh hipotetičnih modelov prebivalstev, za katero sta značilni nespremenljivi starostna struktura ter umrljivost po starosti in spolu. Število prebivalcev maltuzijanskih populacij narašča po eksponentni krivulji.

Stabilno prebivalstvo – maltuzijanska populacija, pri kateri je izpolnjen pogoj, da je naravni prirastek konstanten in znan.

Stacionarno prebivalstvo – posebna oblika stabilnega prebivalstva, kjer je naravni prirastek znan in konstanten ter je enak nič.

VZOREC UPORABLJENEGA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA

Vprašalnik je namenjen vsem gospodinjstvom, kjer je vsaj eden član priseljen in ima prebivališče na območju Slovenije. Nanaša se na oba partnerja. Vkolikor živi anketirana oseba sama, vpisuje odgovore le zase. Odgovore označujete s križci v okenca, oziroma jih vpišete v okenca, kjer je tako navedeno.

1. **Naselje/kraj:** _____
2. **Ulica:** _____
3. **Spol anketiranega, na katerega je bila anketa naslovljena (obkrožite):** M Ž
4. **Vpišite letnico rojstva zase, za starše in za stare starše.**

letno rojstva partnerja:19				letno rojstva partnerke:19			
letno rojstva očeta:		letno rojstva matere:		letno rojstva očeta:		letno rojstva matere:	
dedek:	babica:	dedek:	babica:	dedek:	babica:	dedek:	babica:

5. Kakšen je vaš status bivanja v Sloveniji?

	državljan RS	tujec s stalnim bivališčem	tujec z začasnim bivališčem	begunec	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	
partnerka	1	2	3	4	

6. Koliko družinskih članov ima vaša sedanja družina? _____

7. Kdo od vaših ali partnerjevih staršev, sorodnikov ali prijateljev še živi z vami v gospodinjstvu? (vpišite število oseb)

	starši	bratje, sestre	sorodniki	prijatelji	znanci	drugi (navedite)
partnerjevi:	1	2	3	4	5	
partnerkini:	1	2	3	4	5	

8. Označite vaš položaj v sedanjem gospodinjstvu:

partner:	oče	1	zet	2	sin	3	očim	4	drugo (navedite):
partnerka:	mati	1	snaha	2	hči	3	mačeha	4	drugo (navedite):

9. Koliko živorojenih otrok je rodila vaša in partnerjeva/partnerkina mati? (vpišite število)

partnerjeva mati	partnerkina mati
------------------	------------------

10. Prosim, da v okenca vpišete letnice rojstva vaših otrok.

	prvi	drugi	tretji	četrti	peti	šesti	sedmi	osmi	deveti	deseti in nadaljni
moški otroci										
ženski otroci										

11. Kakšno stopnjo izobrazbe ste doslej dosegli?

	do 3 razredi osnovne šole	4-7 razredov osnovne šole	osnovna šola (8-letka)	srednje šole		do 3-letne višje šole	3- do 6-letne visoke šole	specializacija, magisterij, doktorat
				2- in 3-letne srednje šole	4- in več-letne srednje šole			
partner	1	2	3	4	5	6	7	8
partnerka	1	2	3	4	5	6	7	8

12. Za kateri poklic ste se izšolali in kdaj ste se prvič zaposlili?

	(vpišite poklic)				(vpišite letnico, ko ste se prvič zaposlili)			
partner								
partnerka								

13. Vaš sedanji zaposlitveni status:

	zaposleni	samozaposleni		na čakanju	brezposelni	upokojeni	drugi (vpišite)
		kmetovalci	ostali				
partner	1	2	3	4	5	6	
partnerka	1	2	3	4	5	6	

14. Koliko dopoljenih let delovne dobe imate?

	brez delovne dobe	do 1 leta	nad 1 do 2 leti	nad 2 do 3 leta	nad 3 do 5 let	nad 5 do 10 let	nad 10 do 20 let	nad 20 do 30 let	nad 30 let
partner	0	1	2	3	4	5	6	7	8
partnerka	0	1	2	3	4	5	6	7	8

15. Ste bili v času od prve zaposlitve kdaj brezposelni? (v ustrezno okence vpišite v katerih letih)

	Ne	da, manj kot 6 mesecev	da, nad 6 do 9 mesecev	da, nad 9 do 12 mesecev	da, nad 1 do 3 leta	da, nad 3 do 5 let	da, nad 5 do 8 let	da, nad 8 let
partner	0	1	2	3	4	5	6	7
partnerka	0	1	2	3	4	5	6	7

16. Kakšen je vaš sedanji delovni čas v službi?

	poln (8-urni)	deljen (npr. 2x4 ure)	izmeničen (turnus)	polovičen	drugo (vpišite)
partner	1	2	3	4	
partnerka	1	2	3	4	

17. Koliko je vaš kraj dela oddaljen od vašega kraja bivanja?

	manj kot 1 km	nad 1 do 5 km	nad 5 do 10 km	nad 10 km	nisem zaposlen-a
partner	1	2	3	4	5
partnerka	1	2	3	4	5

18. Kako se ponavadi odpravite na delo?

	peš	javni prevoz (avtobus, vlak)	kolo	motor (moped)	osebni avto	drugo (vpišite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

19. Kje je bilo vaše prvo prebivališče po rojstvu? (vpišite naselje, občino, republiko, državo)

	ime naselja/kraja	ime občine	ime republike/države
partner			
partnerka			

20. Ali morda veste, od kod so se vaši predniki priselili v vaš rojstni kraj?

	(vpišite kraj, območje, pokrajino)	Ne vem
partner		1
partnerka		1

21. Katerega leta in od kod ste se priselili na trenutno lokacijo?

	letnica (vpišite leto)	ime naselja/kraja	ime občine	ime republike/države
partner				
partnerka				

22. Naštejte naselja (kraje), v katerih ste doslej prebivali?

partner:	
partnerka:	

23. Kaj so bili glavni razlogi, da ste se preselili iz kraja rojstva? (možnih je več odgovorov)

	politični pritiski	preveč otrok doma	pre malo zemlje doma	premalo možnosti za delo	premalo možnosti za šolanje	šikani ranje v okolju	selitev iz protesta, samodokazovanje	ponudba za zaposlitev in službo	sorodniki ki so bili že v tujini	poroka, ljubezen	drugo (navedite)
partner											
partnerka											

24. Kdo vam je dal idejo, da se preselite?

	starši	bratje, sestre	sorodniki	prijatelji	znanci	podjetje	drugi (navedite, kdo)
partner	1	2	3	4	5	6	
partnerka	1	2	3	4	5	6	

25. Ali ste koga že poznali, ki se je iz vašega kraja izselil? (možnih več odgovorov)

	starši	bratje, sestre	sorodniki	prijatelji	znanci	drugi (navedite, kdo)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

26. Kam so se preselili? (naštejte)

27. Ali vas je kdo spodbujal, da se preselite?

	starši	sorodniki	prijatelji	znanci	podjetje	drugi (navedite, kdo)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

28. Če ste se preselili v Slovenijo še v času SFRJ, kako ste gledali na Slovenijo?

	skoraj kot na drugo državo	kot na drugo državo v državi	kot na del iste države	kot na drugo okolje	kot na drugo kulturo	kot na drugo jezikovno območje	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	6	
partnerka	1	2	3	4	5	6	

29. Kakšna občutja ste imeli tik pred in ob sami preselitvi?

	veselje	strah	nelagodje	občutje potovanja v neznano	v pričakovanju avanture	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

30. Kam bi se preselili, če bi lahko izbirali?

partner:	
partnerka:	

31. Kako ste gledali na ljudi iz domačega (rojstnega) kraja, ki so se pred vami preselili drugam (v Slovenijo, Avstrijo, Nemčijo itd.)? (možnih več odgovorov)

	z občo dovanjem	z željo storiti enako	z odo bravanjem	z neodo bravanjem	z odkritim nasprotovanjem	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

Priloge

32. Kako ste se priselili?

	sam-a	skupaj z možem/ženo	skupaj s partnerjem	s prijateljem	s starši	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

33. Če ste že imeli partnerja, kdo je dal idejo, vi ali partner-ka? _____

34. Ali ste takrat že imeli otroke in koliko?

	Ne	Da			
		1	2	3	4 ali več (vpišite število)
partner	0	1	2	3	
partnerka	0	1	2	3	

35. Kdaj in kje ste spoznali vašega partnerja in kdaj ste se poročili?

(vpišite leto, ko sta se spoznala)	(vpišite kraj, kjer sta se spoznala)	(vpišite leto, ko sta se poročila)
------------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------

36. V kakšnem zakonskem stanu živite sedaj?

sem samski-a	sva poročen-a	sem vdovec-vdova	sem razvezan-a	v zunajzakonski skupnosti
1	2	3	4	5

37. Ali se strinjate s spodaj navedenimi trditvami?

TRDITEV	partner			partnerka		
	Da	Ne	Ne vem	Da	Ne	Ne vem
Danes lahko rečem, da so se moja pričakovanja ob preselitvi uresničila.	1	2	3	1	2	3
V življenju se še nameravam seliti.	1	2	3	1	2	3
S trenutnim krajem (lokacijo) bivanja sem zadovoljen/-na.	1	2	3	1	2	3
Pri odločitvi, da se preselim iz rojstnega kraja, mi je bil zaslužek zelo pomemben.	1	2	3	1	2	3
V začetku sem si želel-a preseliti v Nemčijo ali Avstrijo.	1	2	3	1	2	3
Prav je, da se ljudje izseljujejo iz domačega kraja.	1	2	3	1	2	3
Želim si, da bi moji otroci ostali v moji bližini tudi, ko odrastejo.	1	2	3	1	2	3
Rodnost je v Sloveniji problem.	1	2	3	1	2	3
Narodnost se mi zdi pomembna pri izbiri prijateljev.	1	2	3	1	2	3
Želim se vrniti v svoj rodni kraj.	1	2	3	1	2	3
Če bi ostal-a v rojstnem kraju, bi tudi tam lahko dobil-a službo.	1	2	3	1	2	3
V začetku nisem nameraval-a ostati dolgo v Sloveniji.	1	2	3	1	2	3
V Sloveniji sem želel-a dobro zaslužiti in se potem vrniti v domači kraj.	1	2	3	1	2	3
V Slovenijo sem se priselil-a po nasvetu prijatelja.	1	2	3	1	2	3
Slovenijo sem priporočil-a tudi drugim ljudem iz mojega rodnega kraja.	1	2	3	1	2	3
Želel-a sem se preseliti v okviru SFRJ.	1	2	3	1	2	3
V času SFRJ sem bolj pogosto obiskoval-a svoj rojstni kraj.	1	2	3	1	2	3
Za preselitev sem se odločil-a zelo na hitro.	1	2	3	1	2	3
Pri odločitvi za preselitev v Slovenijo mi je bila sorodnost jezika zelo pomembna.	1	2	3	1	2	3
V Slovenijo sem se preselil-a, ker je bila blizu po razdalji.	1	2	3	1	2	3
Živim v kraju, kjer se počutim varno (sigurno).	1	2	3	1	2	3

38. V naslednji tabeli je nekaj vprašanj o vaših otrocih. Prosim, da podatke vpišete v okenca.

vrstni red	spol (vpišite)	starost (letnica rojstva)	dosežena izobrazba	ali se še šolajo?	leto, ko so se odselili od doma (če so se)	kam so se odselili (če so se) (vpišite naselje, občino, državo)	leto, ko so se poročili (če so se)	število otrok, ki jih imajo oni trenutno
1. otrok								
2. otrok								
3. otrok								
4. otrok								
5. otrok								
6. otrok								
7. otrok								
8. otrok								
9. otrok								
10. otrok								

39. Kateri so glavni razlogi, da so se vaši otroci odselili (če so se)? (naštetje)

40. V kakšnem tipu objekta stanujete? (označite v okencu)

enostanovanjska hiša	1	vrstna hiša	2	dvo- ali več- stanovanjska hiša	3	blok ali stolpnica	4	drugo (vpišite)	
----------------------	---	-------------	---	---------------------------------	---	--------------------	---	-----------------	--

41. Ocenite, prosim, velikost (površino v m²) vašega stanovanja. (označite v okencu)

do 29 m ²	1	od 30 do 49 m ²	2	50 do 69 m ²	3	70 do 99 m ²	4	100 do 149 m ²	5	150 in več m ²	6
----------------------	---	----------------------------	---	-------------------------	---	-------------------------	---	---------------------------	---	---------------------------	---

42. Lastništvo stanovanja: (označite v okencu)

stanovanje je naša last	1	stanujemo pri starših	2	stanujemo v najetem stanovanju	3	drugo (vpišite)	
-------------------------	---	-----------------------	---	--------------------------------	---	-----------------	--

43. Kako bi opredelili vaš trenutni kraj bivanja oziroma tip naselja? (označite v okencu)

mesno središče	1	mesno obrobje	2	vaško središče	3	vaško obrobje	4	hiša na samem	5	drugo (vpišite)	
----------------	---	---------------	---	----------------	---	---------------	---	---------------	---	-----------------	--

44. Kako bi označili vaš rojstni kraj?

	mesno središče	mesno obrobje	vaško središče	vaško obrobje	hiša na samem	drugo (vpišite)
rojstni kraj partnerja	1	2	3	4	5	
rojstni kraj partnerke	1	2	3	4	5	

	partner		partnerka	
	Da	Ne	Da	Ne
45. Ali ste vlagali sredstva v svoje rojstno območje (hiša, imetje itd.)?	1	2	1	2
46. Ali je na območjih, od koder prihajate, divjala vojna?	1	2	1	2
47. Ali je bil kdo med vašimi sorodniki begunec?	1	2	1	2
48. Ali ste v vojni izgubili kakšnega sorodnika?	1	2	1	2

49. Ali ste (in koliko časa) med vojno pomagali sorodnikom ali prijateljem z nastanitvijo pri vas doma?

	Da						Ne	
	manj kot 1 mesec	1 do 3 mesece	3 do 6 mesecev	6 do 12 mesecev	1 do 2 leti	2 do 5 let		več kot 5 let
	1	2	3	4	5	6	7	0

50. Kako pogosto obiskujete svoj rodni kraj?

	tedensko	mesečno	vsake 3 mesece	dvakrat letno	redko	nikoli
partner	1	2	3	4	5	6
partnerka	1	2	3	4	5	6

51. Kako pogosto se obiskujete s sorodniki ali prijatelji v Sloveniji?

	dnevno	tedensko	mesečno	nekajkrat letno	redko	nikoli
partner	1	2	3	4	5	6
partnerka	1	2	3	4	5	6

52. Kako pogosto se obiskujete s sorodniki ali prijatelji v tujini?

	tedensko	mesečno	vsake 3 mesece	dvakrat letno	redko	nikoli
partner	1	2	3	4	5	6
partnerka	1	2	3	4	5	6

53. Kako pogosto imate stike s sosedi?

	dnevno	tedensko	mesečno	nekajkrat letno	redko	nikoli
partner	1	2	3	4	5	6
partnerka	1	2	3	4	5	6

54. Kje ponavadi preživljate dopust? (označite v okencu)

na morju	v rodnem kraju	na potovanjih	drugje v tujini	ostanemo doma	drugo (navedite)
----------	----------------	---------------	-----------------	---------------	------------------

55. Koliko ste religiozni (verni)?

	Zelo	Precej	Srednje	Malo	Nič	Ne želim odgovoriti
partner	1	2	3	4	5	6
partnerka	1	2	3	4	5	6

56. kateri veroizpovedi pripadate?

	rimo-katoliški	protestantski		pravoslavni	islamski	drugo (vpišite)	nobeni	ne želim odgovoriti
		luteranski	kalvinski					
partner	1	2	3	4	5		6	7
partnerka	1	2	3	4	5		6	7

57. Kako pogosto obiskujete verske obrede danes?

	1x tedensko ali pogosteje	1x mesečno	le ob večjih praznikih	redko	nikdar
partner	1	2	3	4	5
partnerka	1	2	3	4	5

58. Kako pogosto ste obiskovali verske obrede predno ste se preselili v Slovenijo?

	1x tedensko ali pogosteje	1x mesečno	le ob večjih praznikih	redko	nikdar
partner	1	2	3	4	5
partnerka	1	2	3	4	5

59. Kako se je vaša religioznost spremenila po razpadu SFRJ?

	postal-a sem bolj veren/verna	približno isto je kot prej	postal-a sem manj veren/verna	ne vem	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	
partnerka	1	2	3	4	

60. Ali mislite, da vernost staršev vpliva na število otrok?

	Da, verne družine imajo več otrok od drugih družin	Da, verne družine imajo manj otrok od drugih družin	Ne vpliva
partner	1	2	3
partnerka	1	2	3

Priloge

61. Pripadniki katere veroizpovedi imajo po vašem mnenju največ otrok?

partner	
partnerka	

62. Kateri narodnosti pripadate?

	(vpišite narodnost)	neopredeljen-a	ne želim odgovoriti
partner		1	2
partnerka		1	2

63. Pripadniki katere narodnosti imajo po vašem mnenju največ otrok?

partner	
partnerka	

64. Kaj so po narodnosti (etnični pripadnosti) vaši in partnerjevi starši?

(vpišite narodnost)	partnerjev oče	partnerjeva mati	partnerkin oče	partnerkina mati
---------------------	----------------	------------------	----------------	------------------

65. Kako se po narodnosti opredeljujejo vaši otroci?

tako kot oče (partner)	tako kot mati (partnerka)	tako kot oba	drugo (navedite)
1	2	3	

66. Kakšne narodnosti so najpogostejše vaši prijatelji? (vpišite v okvirček)

partnerjevi prijatelji	
partnerkini prijatelji	
skupni prijatelji	

67. Kateri je vaš materni jezik?

	alban ski	bosan ski	črno gorski	hrvaški	italijanski	madžarski	make donski	romski	slovenski	srb ski	drugi (navedite)
partner	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
partnerka	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

68. V katerem jeziku se pogovarjate na različnih mestih? (možnih je več odgovorov)

	alban ski	bosan ski	črno gorski	hrvaški	italijanski	madžarski	make donski	romski	slovenski	srb ski	drugi (navedite)
v družinskem krogu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
s sorodniki	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
s prijatelji	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
v službi, banki, trgovini	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

69. Kako ocenjujete svoje znanje slovenščine?

	odlično	zelo dobro	dobro	zadovoljivo	slabo	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

70. Kaj menite, kje v Sloveniji je največ kriminala? (navedite sosesko, naselje ali kraj)

partner	
partnerka	

71. Katero prebivalstvo prevladuje v okolju, kjer živite? (možnih je več odgovorov)

slovensko	bošnjaško	hrvaško	srbsko	madžarsko	romsko	drugo (navedite)
1	2	3	4	5	6	

72. Ali doživljate kakšne pritiske iz okolja v zvezi z vašo narodnostno ali versko pripadnostjo? (možnih je več odgovorov)

	Ne	Da			
		šikaniranje	verbalno nadlegovanje	fizično obračunavanje	drugo (navedite)
partner	0	1	2	3	
partnerka	0	1	2	3	

73. Kako bi ovrednotili vaše odnose s Slovenci?

	odlični	zelo dobri	dobri	zadovoljivi	slabi	nimam stikov	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	6	
partnerka	1	2	3	4	5	6	

74. Koliko otrok ste si želeli, predno ste postali starši?

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 ali več (vpišite število)
partner	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
partnerka	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	

75. Ali si želite oziroma načrtujete še kakšnega otroka?

	Ne	da, enega	da, dva	da, tri	da, štiri ali več (vpišite število)
partner	0	1	2	3	
partnerka	0	1	2	3	

76. Ali ste dosedanje število otrok načrtovali?

	Da	Ne	Deloma
partner	1	2	3
partnerka	1	2	3

77. Če imate predšolske otroke (0-7let), kje jih imate v varstvu?

pri starših ali sorodnikih	1	vrtec	2	varstvo na domu	3	varstvo drugje	4	sami varujemo	5	drugo (vpišite)

78. Z ocenami 1 (najmanj) do 5 (največ) ovrednotite pomen posameznih pojmov (vrednot) za vas.

	partner					partnerka				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
domovina	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
poroka	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
denar	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
zakonodaja	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
strpnost	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
vzgoja	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
družina, otroci	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
moški potomec	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
nadaljevanje roda	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
nadaljevanje priimka	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
vera	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
spolnost	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
zasebnost	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
izobrazba	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
enakopravnost	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
domače navade in običaji	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
cerkev	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
država	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

79. Koliko otrok je po vašem mnenju danes moderno imeti?

	0	1	2	3	4	5 ali več
partner	0	1	2	3	4	
partnerka	0	1	2	3	4	

80. Kaj je otrok po Vašem mnenju? (možnih je več odgovorov)

	strošek	delov-na sila	vir za-bave	nas-lednik	nuj-nost	vir sreče in zadovoljstva	ponos	vtis na druge	drugo: (vpišite)
partner	1	2	3	4	5	6	7	8	
partnerka	1	2	3	4	5	6	7	8	

81. Ali je bila katera od vaših nosečnosti prekinjena?

	Ne	da, umetno	da, spontano
partnerka	0	1	2

82. katero vrsto kontracepcije uporabljate?

	naravno	mehansko	kemično	nobeno	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	
partnerka	1	2	3	4	

83. Ocenite višino mesečnih prihodkov vaše družine (v tisoč tolarjih).

brez prihodkov	1	do 99	2	100 do 199	3	200 do 299	4	300 do 399	5	400 do 499	6	500 in več	7

84. Kako ocenjujete svoj materialni položaj?

	odličn	zelo dober	dober	zadovoljiv	slab	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

85. Kdo je nosilec gospodinjstva, v katerem prebivate? (označite v okencu)

partner	1	partnerka	2	oba	3	nihče	4	kdo drug (vpišite)

86. Kako ste zadovoljni z bivanjem in življenjem v Sloveniji?

	zelo zadovoljen	precej zadovoljen	srednje zadovoljen	precej nezadovoljen	zelo nezadovoljen	drugo (navedite)
partner	1	2	3	4	5	
partnerka	1	2	3	4	5	

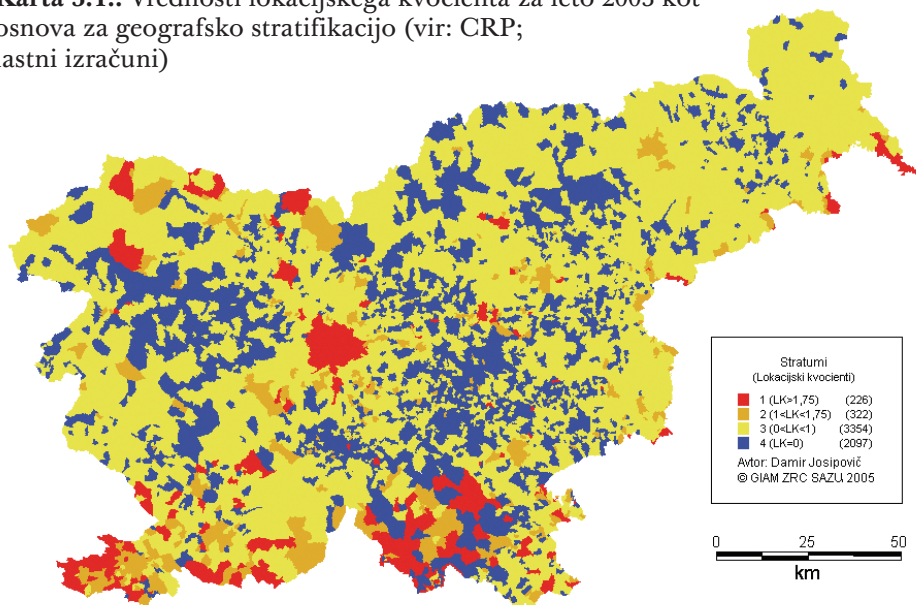
87. Kako živite v primerjavi z večino prebivalcev Slovenije?

	bolje	enako	slabše
partner	1	2	3
partnerka	1	2	3

88. Vaše splošne pripombe, predlogi in mnenja (o anketi, o koristnosti ankete itd.):

KARTE

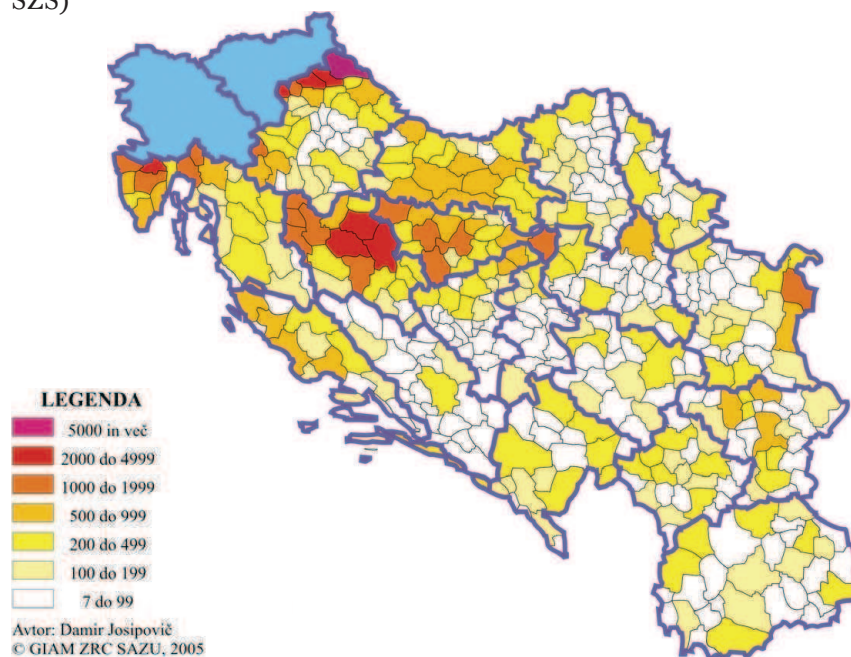
Karta 3.1.: Vrednosti lokacijskega kvocienta za leto 2003 kot osnova za geografsko stratifikacijo (vir: CRP; lastni izračuni)

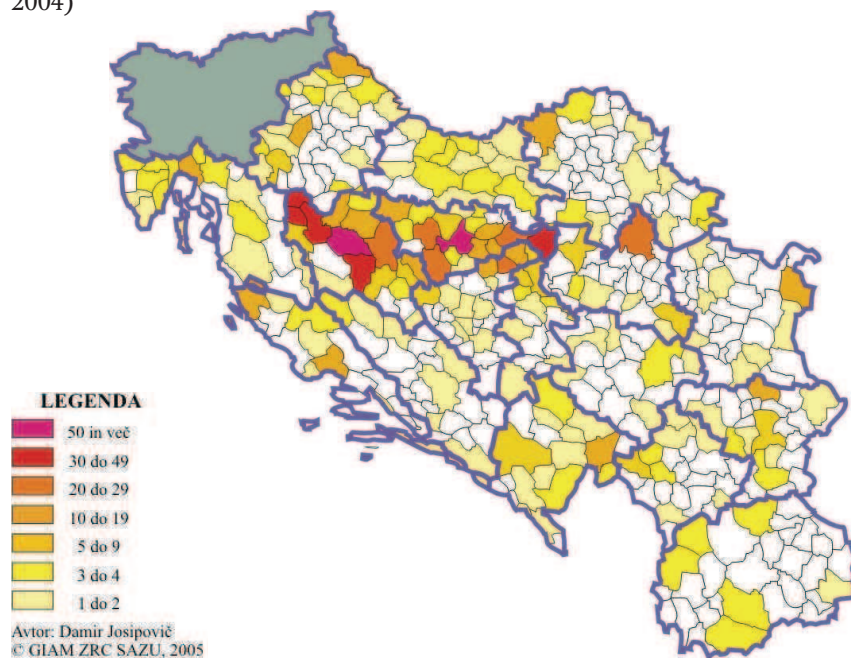
Karta 6.1.: Rajoni druge stopnje na območju SFRJ (prirejeno po: Sentič, 1963; legenda: preglednica 6.1.)

Karta 6.2.: Priseljeni v Slovenijo glede na občino rojstva v SFRJ (vir: popis 1981, SZS)

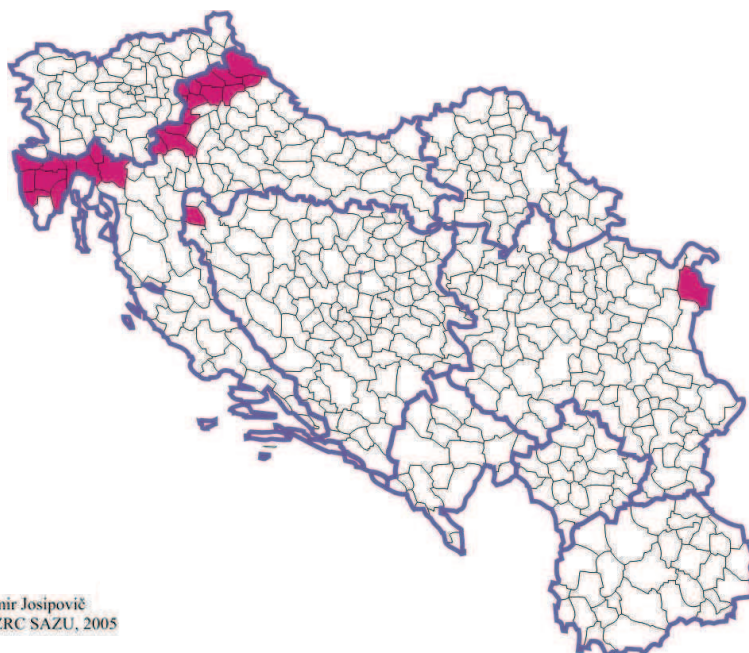

Karta 6.3.: Priseljeni v Slovenijo glede na občino rojstva v SFRJ (vir: anketa 2004)

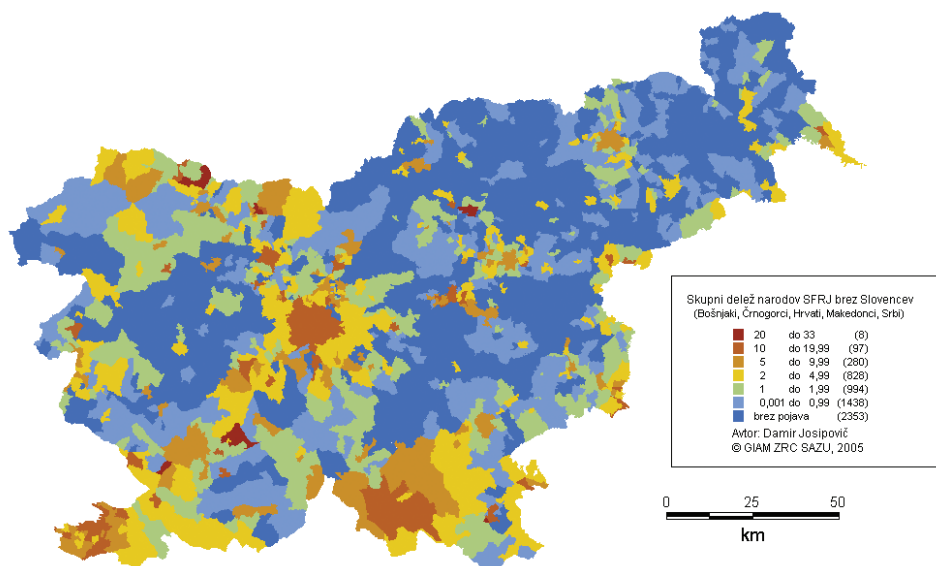

Priloge

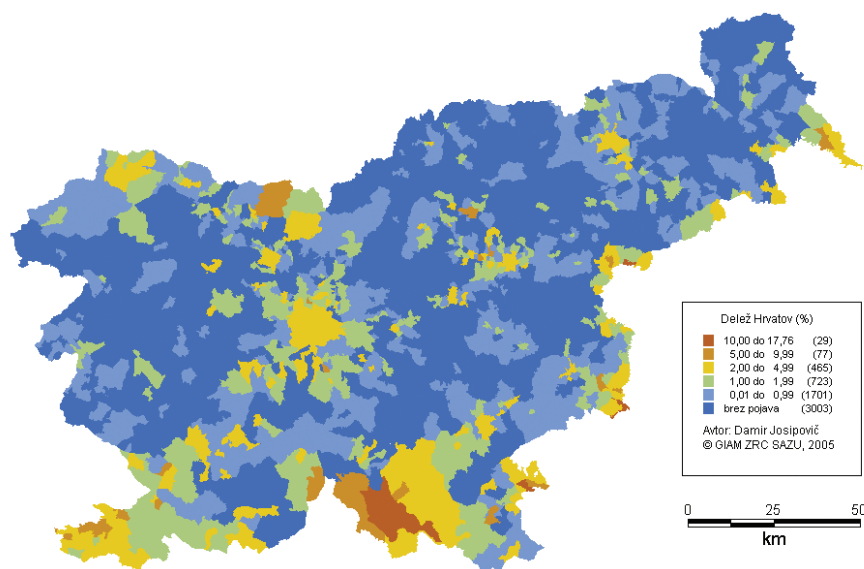
Karta 6.4.: Občine v SFRJ, katerim je Slovenija emigracijsko pomenila prvi izven-republiški cilj (vir: popis 1981, SZS)

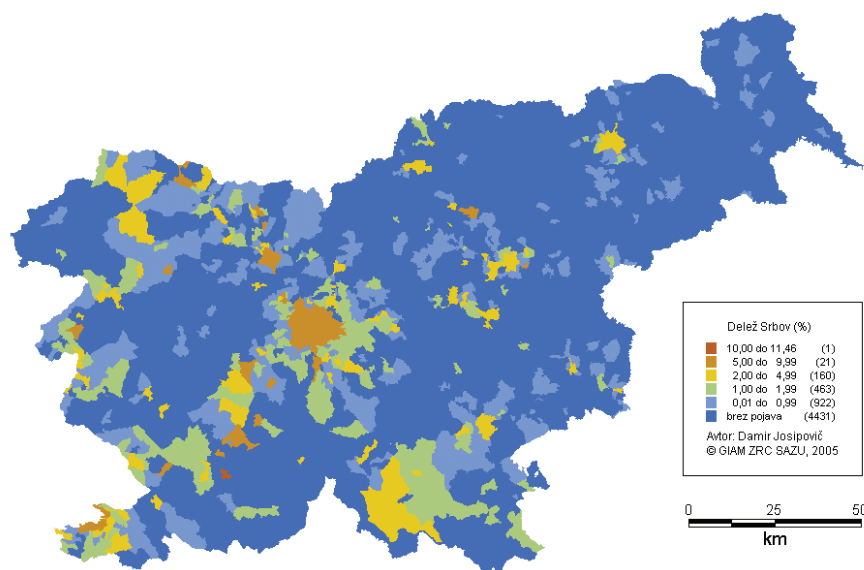
Karta 6.5.: Skupni delež narodov SFRJ brez Slovencev po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

Karta 6.6.: Delež Hrvatov po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

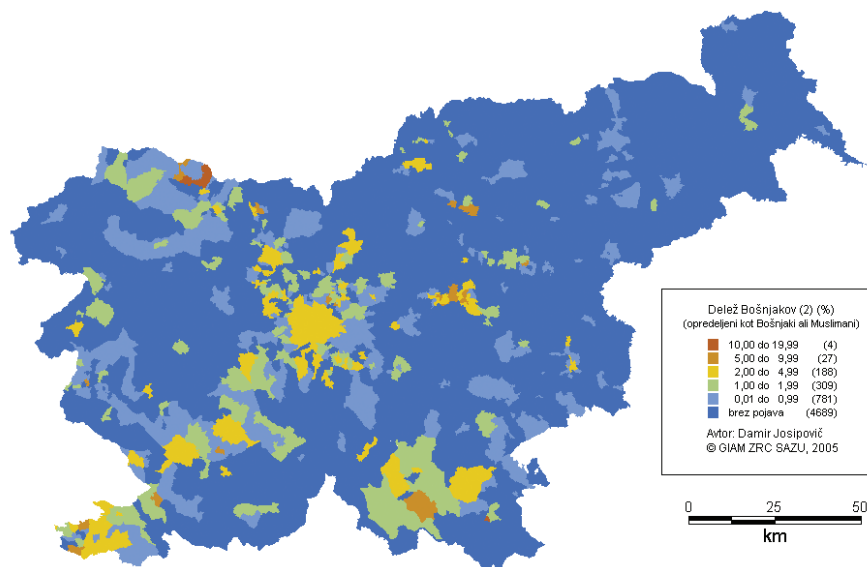

Karta 6.7.: Delež Srbov po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

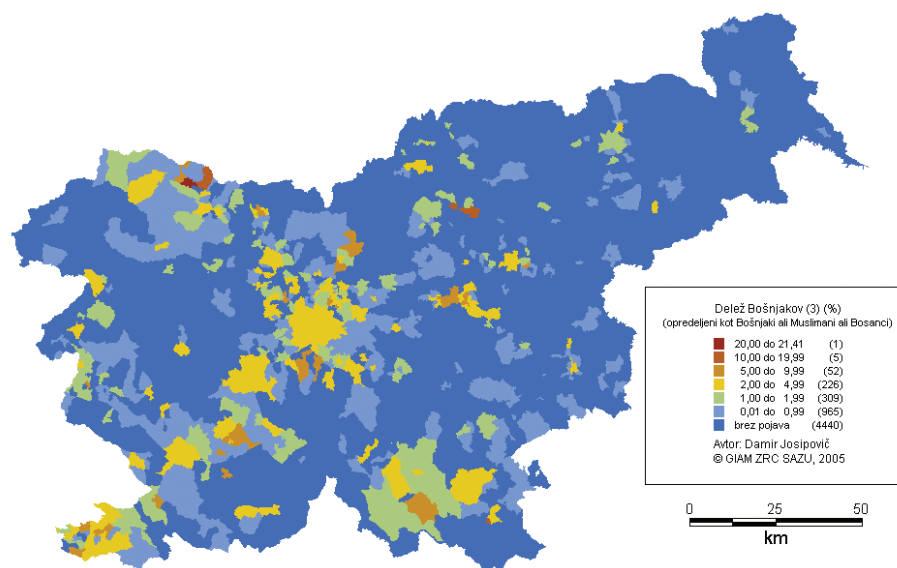

Priloge

Karta 6.8.: Delež Bošnjakov* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*-vključno z opredeljenimi kot Muslimani) (vir: popis 2002, SURS)

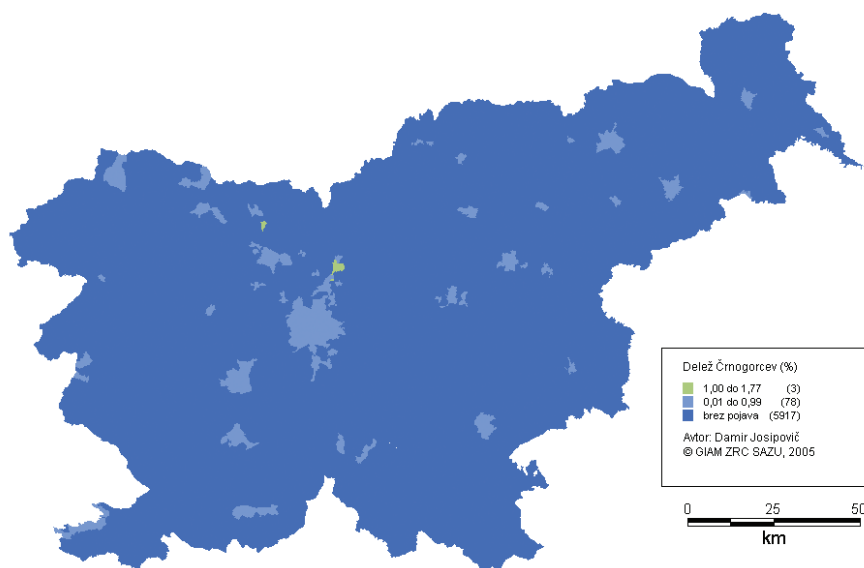

Karta 6.9.: Delež Bošnjakov** po demogeografskih homogenih conah Slovenije (**-vključno z opredeljenimi kot Muslimani in kot Bosanci) (vir: popis 2002, SURS)

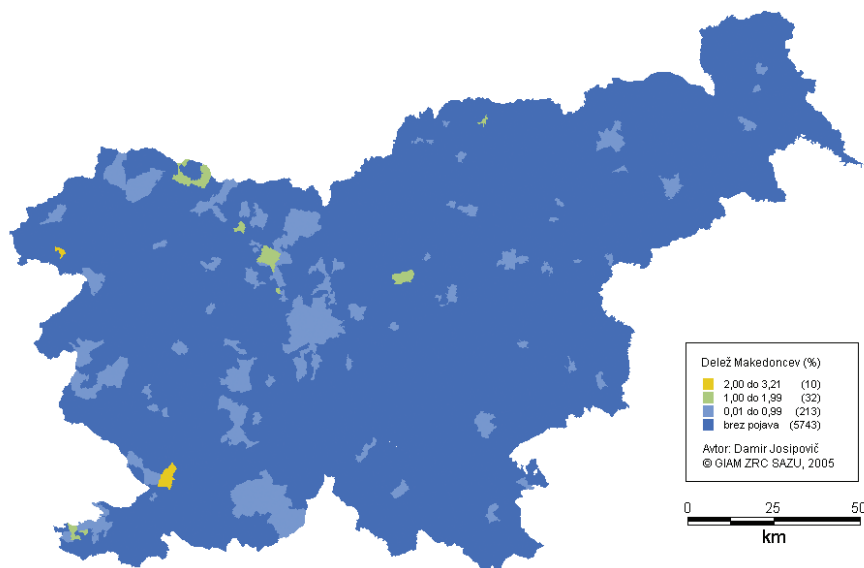

Karta 6.10.: Delež Črnogorcev po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

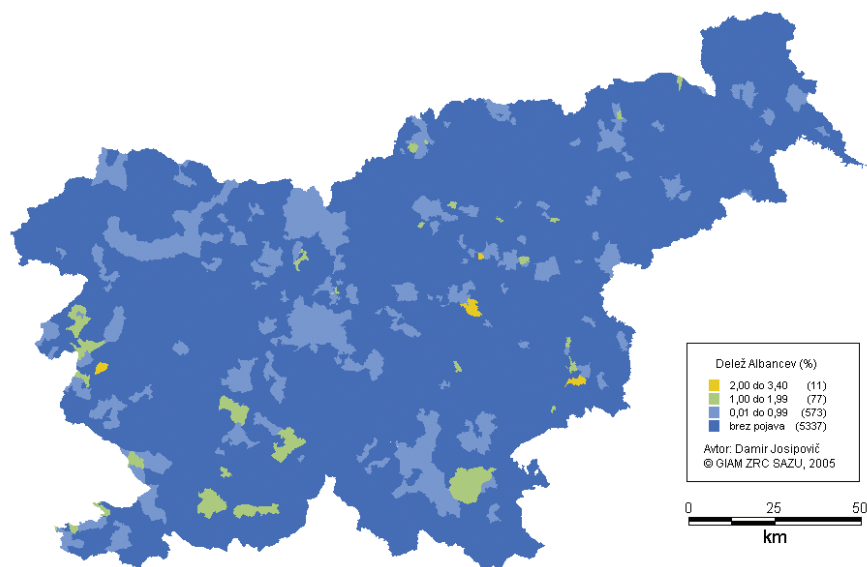

Karta 6.11.: Delež Makedoncev po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

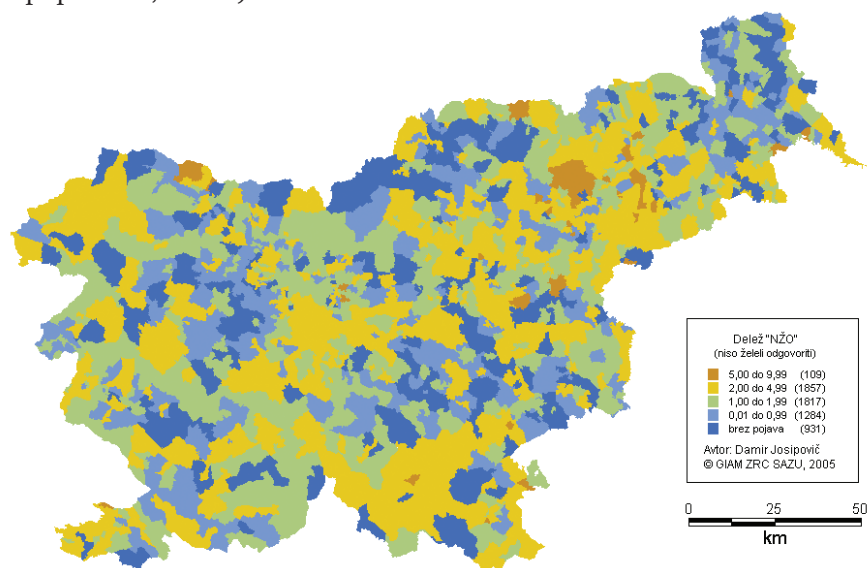

Priloge

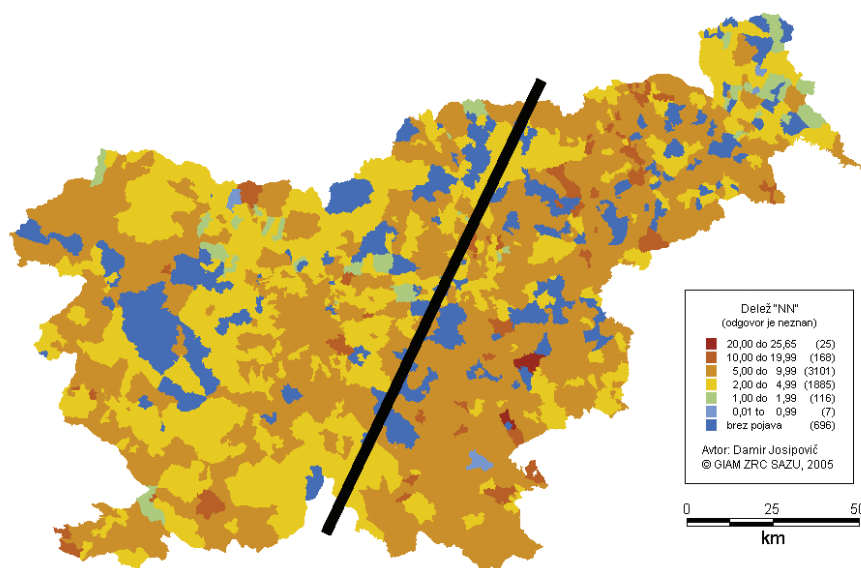
Karta 6.12.: Delež Albancev po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: popis 2002, SURS)

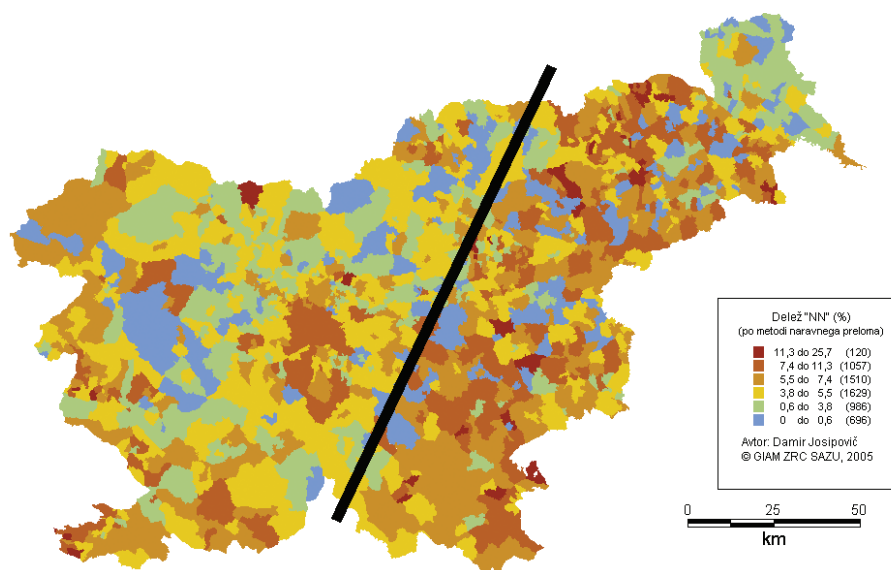
Karta 6.13.: Delež NŽO* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*-prebivalci, ki na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti niso želeli odgovoriti) (vir: popis 2002, SURS)

Karta 6.14.: Delež NN* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*-prebivalci, katerih odgovor na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti ni znan) (vir: popis 2002, SURS)

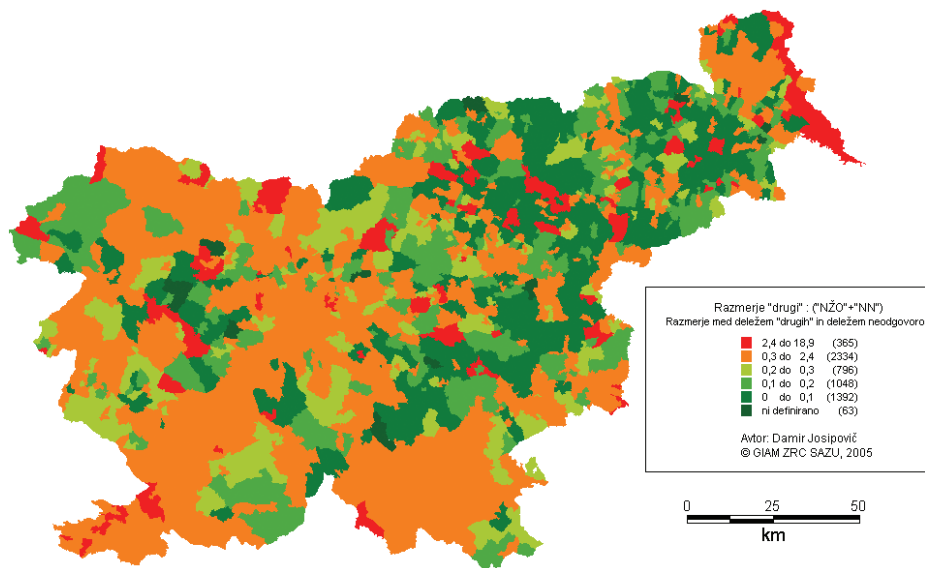

Karta 6.15.: Delež (po metodi naravnega preloma) NN* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*-prebivalci, katerih odgovor na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti ni znan) (vir: popis 2002, SURS)

Priloge

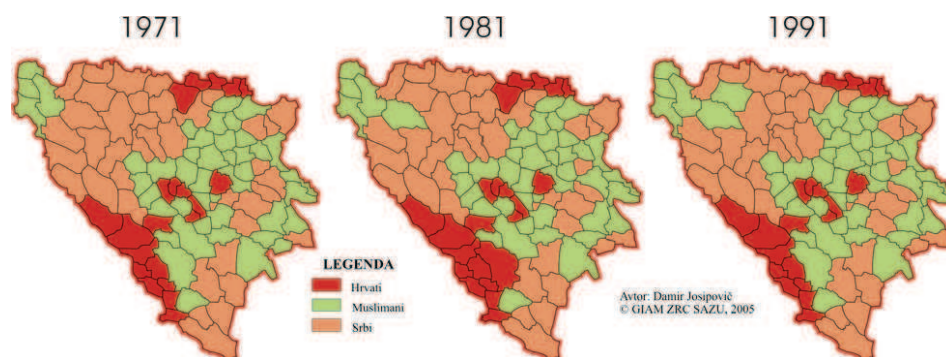
Karta 6.16.: Razmerje med deležem drugih* in skupnim deležem neodgovorov** po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*-prebivalci, ki so se etnično/narodno opredelili, vendar drugače kot Slovenci; **-združena kategorija prebivalcev, ki na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti niso želeli odgovoriti, ali pa je njihov odgovor ostal neznan) (vir: popis 2002, SURS)

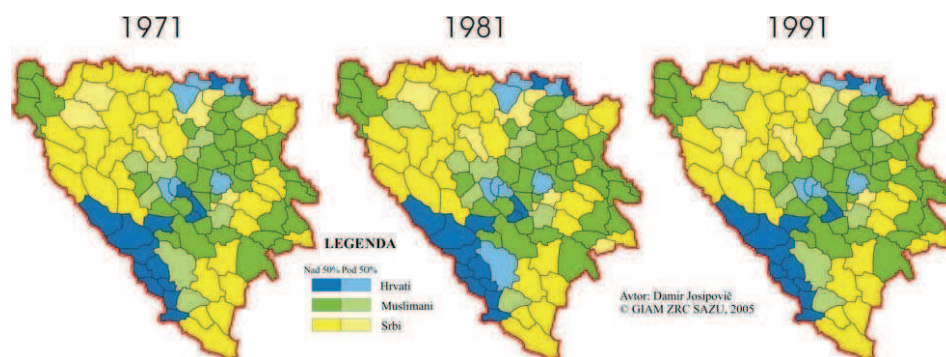
Karta 6.17.: Glavna izselitvena območja notranje-jugoslovanskih priseljencev v Slovenijo (vir: anketa 2004)

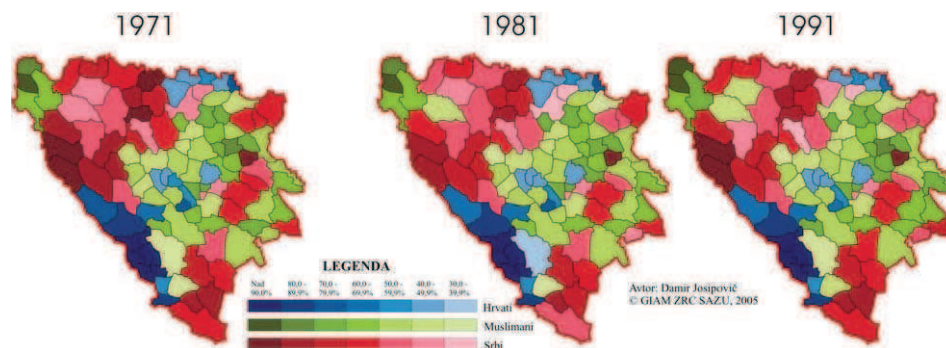
Karta 6.18.: Spremembe etnične strukture v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS)

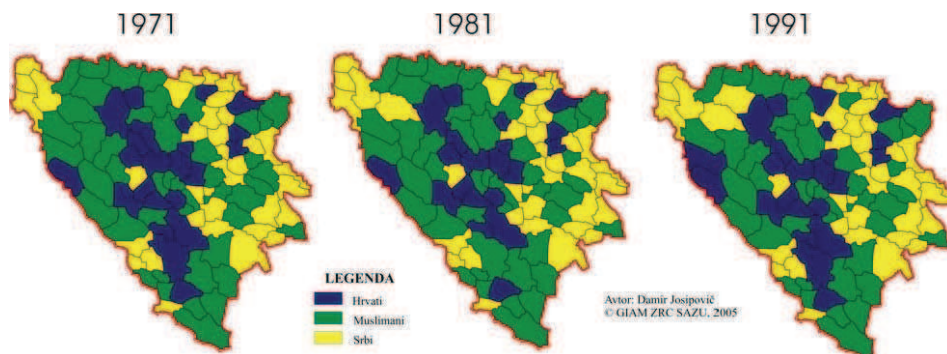
Karta 6.19.: Območja občin glede na spremembe absolutne in relativne etnične večine v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS)

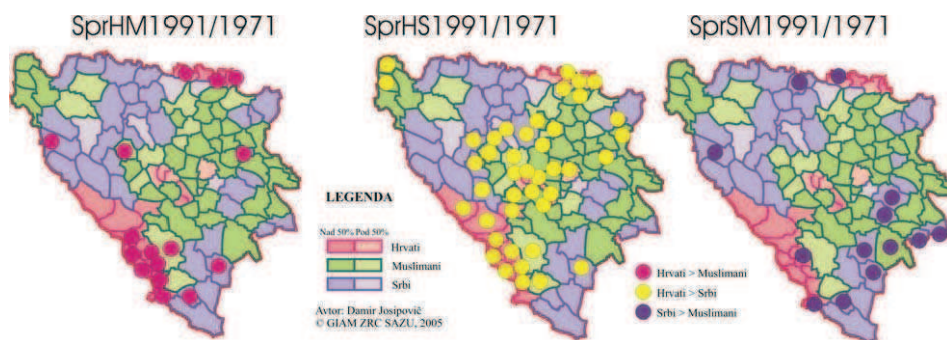
Karta 6.20.: Območja občin glede na spremembe deležev v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS)

Karta 6.21.: Območja občin glede na drugo etnijo po velikosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS)

Karta 6.22.: Spremembe razmerij med Hrvati in Muslimani (SprHM), med Hrvati in Srbi (SprHS) in med Srbi in Muslimani (SprSM) v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini (vir: popis stanovništva 1971, 1981, 1991, SZS)

SEZNAM PREGLEDNIC

- Preglednica 1.1.: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti za evropske in zahodnoazijske države za leta 1960, 1970, 1980, 1990–1998, 2000 in 2002 ter ocena za leto 2004
- Preglednica 2.1.: Celotna rodnost v Sloveniji v obdobju 1954–2003
- Preglednica 2.2.: Pričakovano trajanje življenja in umrljivost novorojenčkov v Sloveniji v obdobju 1954–2003
- Preglednica 3.1.: Povprečna starost matere ob rojstvu otroka, Slovenija, 1954–2003
- Preglednica 4.1.: Meddržavne in notranje selitve v Sloveniji v obdobju 1954–2004
- Preglednica 4.2.: Primerjava končnega potomstva (KP) in realizacije rodnostnega obnašanja (RRO)
- Preglednica 4.3.: Primerjava deležev po številu živorojenih otrok in etnični pripadnosti žensk, starejših od 15 let, Slovenija
- Preglednica 4.4.: Končno potomstvo glede na priselitev in narodnost
- Preglednica 6.1.: Rajonizacija prve in druge stopnje v SFRJ
- Preglednica 6.2.: Spremembe medetničnih razmerij v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Preglednica 6.3.: Število občin z večinsko etnijo v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Preglednica 6.4.: Število občin glede na tip večine v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Preglednica 6.5.: Število občin z relativno večino glede na drugo etnijo po številčnosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Preglednica 6.6.: Število občin z drugo etnijo po številčnosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Preglednica 6.7.: Delež in razmerje konstitutivnih etnij v prebivalstvu Bosne in Hercegovine v obdobju 1971–1991
- Preglednica 8.1. Povzetek glavnih ugotovitev raziskave

SEZNAM GRAFOV

- Graf 1.1.: Migracije v Sloveniji v obdobju 1954–2004
- Graf 1.2.: Osnovne sestavine spreminjanja števila prebivalcev
- Graf 1.3.: Primerjava strukture kazalnikov splošne stopnje natalitete in celotne rodnosti
- Graf 3.1.: Primerjava dveh kazalnikov (CR in KP) povprečnega števila otrok na žensko v Sloveniji v obdobju 1940–2001
- Graf 3.2.: Naravno gibanje prebivalstva, Slovenija, 1954–2004
- Graf 3.3.: Primerjava končnega potomstva med popisoma 1991 in 2002
- Graf 3.4.: Primerjava realiziranega rodnostnega obnašanja med popisoma 1991 in 2002
- Graf 3.5.: Realizirano rodnostno obnašanje v obdobju 1991–2002 v Sloveniji
- Graf 3.6.: Primerjava celotne rodnosti in realizacije rodnostnega obnašanja v obdobju 1940–2003
- Graf 3.7.: Primerjava različnih kazalnikov rodnostnega obnašanja v obdobju 1940–2003
- Graf 3.8.: Primerjava razporeditve transverzalnih in longitudinalnih vrednosti RRO (realizacije rodnostnega obnašanja)
- Graf 3.9.: Primerjava KCR (korigirane celotne rodnosti) in CR (celotne rodnosti)
- Graf 3.10.: Migracije po spolu v Sloveniji v obdobju 1967–2002
- Graf 3.11.: Primerjava popisnih podatkov 2002 po letu priselitve s podatki selitvene statistike
- Graf 4.1.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Slovenci
- Graf 4.2.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Italijani
- Graf 4.3.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Madžari
- Graf 4.4.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Romi
- Graf 4.5.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Albanci
- Graf 4.6.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Bošnjaki* (vključno z Muslimani)
- Graf 4.7.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Črnogorci
- Graf 4.8.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Hrvati
- Graf 4.9.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Makedonci

- Graf 4.10.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Srbi
- Graf 4.11.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Bosanci
- Graf 4.12.: Starostna in spolna sestava neopredeljenega prebivalstva Slovenije
- Graf 4.13.: Starostna in spolna sestava regionalno opredeljenega prebivalstva Slovenije
- Graf 4.14.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, ki na popisno vprašanje o narodni/etnični pripadnosti ni želelo odgovoriti
- Graf 4.15.: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, katerega narodna/etnična pripadnost ni znana – skupina »neznano«
- Graf 4.16.: Reprodukativni potencial in indeks maskulinitete prve starostne petletke pri izbranih (etničnih) skupinah prebivalstva Slovenije
- Graf 4.17.: RRO po etničnosti mater leta 1959 glede na kraj poroda (v/zunaj zdravstvene ustanove)
- Graf 4.18.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1971, Slovenija
- Graf 4.19.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1981, Slovenija
- Graf 4.20.: Potomstvo po etničnosti in starosti 1991, Slovenija
- Graf 4.21.: Potomstvo po etničnosti in starosti 2002, Slovenija
- Graf 4.22.: Deleži žensk, opredeljenih kot Slovenke, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva
- Graf 4.23.: Deleži žensk, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva (skupine narodno neopredeljenih)
- Graf 4.24.: Deleži žensk, opredeljenih kot Italijanke, Madžarke ali Romkinje, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva
- Graf 4.25.: Deleži žensk, starejših od 15 let, znotraj posameznega reda rojstva (izbrane etnične skupine; **v skupino Bošnjakinje so štete tudi Muslimanke in opredeljene kot Bosanke)
- Graf 4.26.: Realizacija rodnostnega obnašanja (RRO) v Sloveniji v obdobju 1991–2002 po etnični pripadnosti (izbrane skupine prebivalstva)
- Graf 4.27.: Realizacija rodnostnega obnašanja (RRO) v Sloveniji v obdobju 1991–2002 po etnični pripadnosti za narode nekdanje Jugoslavije
- Graf 4.28.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1991
- Graf 4.29.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1992
- Graf 4.30.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1993
- Graf 4.31.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1994
- Graf 4.32.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1995

Priloge

- Graf 4.33.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1996
- Graf 4.34.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1997
- Graf 4.35.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1998
- Graf 4.36.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 1999
- Graf 4.37.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 2000
- Graf 4.38.: Deleži rojenih po starosti mater izbranih skupin prebivalstva Slovenije 2001
- Graf 4.39.: Deleži znotraj šestih največjih pretežno priseljenih etničnih skupin v Sloveniji po popisu 2002
- Graf 4.40.: Potomstvo glede na izobrazbo in spol anketirancev
- Graf 4.41.: Potomstvo glede na zakonski stan in spol anketirancev
- Graf 4.42.: Potomstvo glede na tip partnerske zveze, izobrazbo in spol anketirancev
- Graf 4.43.: Izobrazba in etničnost prebivalstva, starega 15 in več let v Sloveniji po popisu iz leta 1991
- Graf 4.44.: Primerjava potomstva priseljenih žensk z ženskim prebivalstvom Slovenije
- Graf 4.45.: Potomstvo priseljenih žensk v odvisnosti od dosežene izobrazbe
- Graf 4.46.: Potomstvo glede na skupno število otrok v izvornih družinah anketirank
- Graf 4.47.: Potomstvo in starost (dopolnjena leta) anketirank ob rojstvu prvega in drugega otroka
- Graf 4.48.: Potomstvo in starost (dopolnjena leta) anketirank ob rojstvu tretjega in četrtega otroka
- Graf 4.49.: Povprečna starost ob rojstvu prvega otroka in ob rojstvu otroka in potomstvo anketirank
- Graf 4.50.: Potomstvo v odvisnosti od starosti ob rojstvu prvega otroka in spola anketirancev
- Graf 4.51.: Potomstvo v odvisnosti od starosti ob rojstvu (prvega) otroka in tipa partnerskih zvez anketirank
- Graf 4.52.: Starostne razlike med poročenima partnerjema v Sloveniji 1970–2002
- Graf 4.53.: Potomstvo anketiranih glede na kraj spoznavanja partnerjev in glede na preoblikovanost družine
- Graf 4.54.: Povprečno število otrok v partnerskih zvezah anketiranih moških
- Graf 4.55.: Povprečno število otrok v partnerskih zvezah anketiranih žensk
- Graf 4.56.: Potomstvo v odvisnosti od obmejnosti in starosti anketirank
- Graf 4.57.: Potomstvo v odvisnosti od obmejnosti in starosti anketirank (1

- občine ob meji s Hrvaško brez Slovenske Istre; 2 – občine Slovenske Istre; 3 – ostale občine)
- Graf 5.1.: Aproksimativna celotna rodnost (ACR) v SFRJ v obdobju 1950–1976 in raven enostavne reprodukcije (RER)
- Graf 6.1.: Indeks politične zastopanosti (IPZ) po etničnosti in spolu, SFRJ
- Graf 6.2.: Indeks politične zastopanosti (IPZ) po etničnosti po republikah SFRJ
- Graf 6.3.: Deleži rojenih po republikah in avtonomnih pokrajinah SFRJ, živečih v drugi republiki ali avtonomni pokrajini SFRJ
- Graf 6.4.: Geografsko poreklo migrantov po federalnih enotah SFRJ
- Graf 6.5.: Deleži skupne medrepubliške migracije po republikah SFRJ
- Graf 6.6.: Primerjava deležev znotrajobčinske migracijske mobilnosti in deležev zastopanosti v skupnem prebivalstvu, etnične manjšine po popisu 1981, Slovenija
- Graf 6.7.: Primerjava deležev medobčinske migracijske mobilnosti in deležev zastopanosti v skupnem prebivalstvu, etnične manjšine po popisu 1981, Slovenija
- Graf 6.8.: Indeks sorazmerne migracijske mobilnosti po etničnosti, Slovenija
- Graf 6.9.: Etnična struktura priseljenega prebivalstva, Slovenija
- Graf 6.10.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.11.: Priseljeni glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.12.: Etnična struktura priseljenih in območij glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.13.: Časovna razporeditev priseljevanja glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.14.: Primerjava indeksov medrepubliške migracijske mobilnosti in indeksov domicilnosti ter saldov rojenih po federalnih enotah SFRJ
- Graf 6.15.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.16.: Priseljeni glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 6.17.: Etnična struktura prebivalstva, priseljenega z območja nekdanje SFRJ, Slovenija (** k Bošnjakom so šteti tudi opredeljeni kot Muslimani in Bosanci)
- Graf 6.18.: Priseljeni glede na območje odselitve znotraj nekdanje SFRJ, Slovenija
- Graf 7.1.: Etnična struktura prebivalstva Slovenije na začasnem delu v tujini – »zdomcev«

SEZNAM KART

- Karta 3.1.: Vrednosti lokacijskega kvocienta za leto 2003 kot osnova za geografsko stratifikacijo
- Karta 6.1.: Rajoni druge stopnje na območju SFRJ
- Karta 6.2.: Priseljeni v Slovenijo glede na občino rojstva v SFRJ
- Karta 6.3.: Priseljeni v Slovenijo glede na občino rojstva v SFRJ
- Karta 6.4.: Občine v SFRJ, katerim je Slovenija emigracijsko pomenila prvi izvenrepubliški cilj
- Karta 6.5.: Skupni delež narodov SFRJ brez Slovencev po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.6.: Delež Hrvatov po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.7.: Delež Srbov po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.8.: Delež Bošnjakov* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*vključno z opredeljenimi kot Muslimani)
- Karta 6.9.: Delež Bošnjakov** po demogeografskih homogenih conah Slovenije (**vključno z opredeljenimi kot Muslimani in kot Bosanci)
- Karta 6.10.: Delež Črnogorcev po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.11.: Delež Makedoncev po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.12.: Delež Albancev po demogeografskih homogenih conah Slovenije
- Karta 6.13.: Delež NŽO* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*prebivalci, ki na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti niso želeli odgovoriti)
- Karta 6.14.: Delež NN* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*prebivalci, katerih odgovor na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti ni znan)
- Karta 6.15.: Delež (po metodi naravnega preloma) NN* po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*prebivalci, katerih odgovor na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti ni znan)
- Karta 6.16.: Razmerje med deležem drugih* in skupnim deležem neodgovorov** po demogeografskih homogenih conah Slovenije (*prebivalci, ki so se etnično/narodno opredelili, vendar drugače kot Slovenci; **združena kategorija prebivalcev, ki na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti niso želeli odgovoriti ali pa je njihov odgovor ostal neznan)
- Karta 6.17.: Glavna izselitvena območja notranje-jugoslovanskih priseljencev v Slovenijo
- Karta 6.18.: Spremembe etnične strukture v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini
- Karta 6.19.: Območja občin glede na spremembe absolutne in relativne etnične večine v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini

Karta 6.20.: Območja občin glede na spremembe deležev v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini

Karta 6.21.: Območja občin glede na drugo etnijo po velikosti v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini

Karta 6.22.: Spremembe razmerij med Hrvati in Muslimani (SprHM), med Hrvati in Srbi (SprHS) in med Srbi in Muslimani (SprSM) v obdobju 1971–1991 v Bosni in Hercegovini

SUMMARY

The results of the extensive analyses introduced in this work confirm the leading hypothesis of the research: “Immigration to Slovenia after World War II had only temporary shock-absorbing demographic effects, which did not considerably contribute to higher fertility”. However, it should be annotated that the immigration did nothing to contribute to higher fertility, it only added to additional decrease later on.

These findings contrast the prevailing laic as well as expert views on effects of immigration, but they also signify the need to reinvestigate the starting points in forming the integral national demographic policy in Slovenia.

The research reached and fulfilled the majority of its goals. It analysed, assessed, or compared the following issues:

- immigrants’ number and spatial origin;
- comparison of population growth in Slovenia with the number of immigrants;
- geographical pattern of immigrant settlement;
- degree of spatial dispersion and local concentration of immigrants by implementing location quotient;
- relation between rural and urban immigrant settlement;
- fertility of immigrants regarding their fertility behaviour in Slovenia and fertility behaviour of the area of their origin;
- comparison of selected elements of socio-economic structure of immigrants with their fertility, mainly relating to the viewpoint of education;
- comparison of fertility behaviour of different groups of immigrants between themselves, with regard to the ethnic affiliation and the residence area in Slovenia;
- changes in fertility behaviour of population in Slovenia in the period after WW II;
- reinvestigating determinants of migration to Slovenia with the emphasis on political-geographical factors;
- definition of the role of Slovenia in Yugoslav migration;
- changes after 1991 in the field of immigration and immigrants’ fertility behaviour.

Summary

The main findings of research are summarised in the following table. As the interdisciplinary nature of theoretical and methodological approaches is the main characteristic of this research, the conclusions are variegated and, at times, hard to classify.

Table: The main findings of the research

SPECIFIC VIEWPOINT	THE MAIN FINDINGS AND CONCLUSIONS
<p>geographical viewpoints in research</p>	<ul style="list-style-type: none"> • There is a great ethnic-specific difference between inter-municipality migration mobility and intra-municipality migration mobility. • It does not hold true that with immigrants, we are dealing with immobile groups of people in terms of migration after initial resettlement. On the contrary, the aspect of intra-urban movements in their migration mobility is very important, though neglected since it is not statistically registered as migration. • Seemingly antagonistic processes of ethnic emancipation and assimilation are in fact geographically parallel. The former are more characteristic of urban areas and areas of higher concentration of individual ethnic groups, while the latter are more likely to occur in province and non-urban areas of low concentration of individual ethnic groups. • In Slovenia, we are experiencing the geographically conditioned dichotomy of the expansion of second demographic transition in lowlands and the end of demographic transition in highlands. • There are considerable regional-geographic differences in fertility behaviour in Slovenia, of which the significant factor is immigrant population. • Higher share of immigrants leads to lower fertility of the area. • The analysis at the level of statistical settlement in Slovenia showed that the share of immigrants is faintly, but statistically importantly negatively correlated to the level of fertility, bearing in mind that the intensity of correlation increases in settlements expanding from 5,000 to 10,000 ($r=0,5$) inhabitants, and in the settlements with more than 10,000 inhabitants it drops somewhat. • Despite the considerable share of immigration from so-called 'high-natality' areas of former Yugoslavia, the fertility of immigrants, being influenced by geographical environment, has decreased very rapidly and conformed to newly found circumstances. • The share of rural immigration to Slovenia is systematically overrated.

	<ul style="list-style-type: none"> • The border, as a geographical factor of fertility behaviour in Slovenia, has substantial impact on the diminution of total fertility rates in bordering areas of neighbouring countries. • In Slovenia, there are big differences in geographical dispersion of individual ethnic groups, which points to ethnic-specific forming of spatial patterns. • Population declared as Bosnians have formed a geographical pattern very similar to that of Bosniaks and Muslims in Slovenia. Thus it is highly plausible that we are dealing with predominantly the same population, which differs from other ethnic affiliations through a characteristically shaped settlement pattern. • Among predominantly immigrant ethnic groups in Slovenia, the Croats form geographically the most evenly dispersed settlement pattern. • It is possible to state that the extent of immigration declines in parallel to the remoteness from Slovenia. • The most important emigration areas are the Croatian border area to Slovenia, a prevailing part of the peri-Panonian Bosnia, the Negotin Krajina, the Southern Morava Basin and the Sandžak in Serbia and Montenegro. • The immigration to Slovenia from Bosnia and Herzegovina had important political and geographical consequences in areas of emigration. • The geographical synthesis as geography's very own manner of interpretation of spatial occurrences and processes is poorly considered in compliance with the synthesis of migration and fertility factors. • Speaking of migration factors, it is hard to draw the fine line between applied concepts of internal and external migration, as many factors often play the same role, irrespective of the borders which immigrants cross.
<p style="text-align: center;">theory of migration, migration behaviour factors</p>	<ul style="list-style-type: none"> • As in the case of fertility theory, it is even harder to contentedly elucidate migration, theoretically or applicatively, to satisfaction. • Since the migration factors are extremely variegated and complex, it is difficult to speak of only economically conditioned immigration to Slovenia. Moreover, it is impossible to claim even that the economical motive is the crucial factor of individual's decision to move. • The political-geographic factors have played a key role in the triggering, stimulating and forming of migration flows. • The migration flows are hard to stop once they have been established. • The agitation appears as a forceful activator of individual's decision to migrate.

	<ul style="list-style-type: none"> • Migration includes graduality. From dispersed point settlement to chain migration, which strengthens the ties between emigrant and immigrant area, leading finally to secondary migration mobility and forming of migration networks. • The ethnic favouring of Montenegrins and Serbs in the former Yugoslavia was a meaningful element of ethnic-specific migration movements; the later released the effects of chain migration and influenced the overall structure of these communities in Slovenia.
<p>fertility theory, determinants of fertility behaviour</p>	<ul style="list-style-type: none"> • The immigrant population not only preserved a rather short pro-genetic interval but also a sooner completion of fertility in comparison to the rest of the population. This caused slightly shorter inter-generational intervals and only seemingly higher fertility. • Using the adequate indicators, it is possible to ascertain the causes for overestimated values of fertility rates in the immigrant population. • Combining the use of transversal and longitudinal indicators as well as other adapted indices, it is possible to verify that the immigrant population has not increased the actual fertility level in Slovenia; on the contrary, it has only added to its decrease later on, and has thus made the demographic transition even more distinct. • The influx of population to fertile contingent increased the share of fertile population in relation to the number of newborns. This led to overestimation of total fertility rates in the 1970s and underestimation of total fertility rates in the 1990s.
<p>methodology of demographic and demo-geographic studies</p>	<ul style="list-style-type: none"> • To overcome the problems concerning the covering up of the official statistical data, special areas which we labelled as demo-geographic homogenous zones were introduced. This was a more suitable way of scooping the data which would otherwise be unfit for use at the small settlements level. • Most authors engaged in research of immigrants in Slovenia have not taken into consideration their relatively small size versus total population. • The interpretation of individual indicators in methodologically inappropriate ways has often led some authors to false conclusions. • Transversal and longitudinal analyses are of great importance for demographic and demo-geographic analysis, which – with an adequate application of synthetic fertility indicators – can contribute to more realistic results. • For inaccessible or deficient data we have introduced a number of new indicators, such as <i>realised fertility behaviour</i> (RFB) for determining the fertility effect upon transversal values and simultaneous insight into changes in offspring extent.

	<ul style="list-style-type: none"> • A method for ascertaining the over-estimation of transversal values of fertility was developed, which assisted us in forming two new variants of <i>corrected total fertility</i> (CTF) indicator. • To determine the reproductive ability of individual population groups for which the age and gender structure is accessible, we formed a <i>reproductive potential</i> (RP) indicator. • For easier determination of different factors we introduced various indices: <i>political representation index</i> (for determining political-ethnic preferences), <i>inter-municipality migration mobility index</i>, <i>intra-municipality migration index</i>, <i>proportionate migration mobility index</i>, <i>inter-republic migration mobility index</i>, <i>domicility index</i>, as new ways of estimating the geographic migration movements. • The geographical-cartographic methods proved as unavoidable in comprehension of 'do-not-want-to-answer' and 'unknown' phenomenon in the last 2002 census questionnaire in Slovenia. • The use of fieldwork methods, such as inquiries and interviews, added significantly to cognisance of the problem based on the official statistical data analysis.
ethnicity	<ul style="list-style-type: none"> • Serbs, compared to Bosniaks, are more inclined to preserving their ethnic identity. Considering a somewhat smaller immigration share compared to Bosniaks, the Serb share among immigrants and the share among total population is equal. • The reproductive potential (RP) indicator shows that parents 'pass' ethnic affiliation to their adolescent children ethnicity- and gender-specifically, by which the Italians and Hungarians represent each extremity. • Slovenes have been twice as much represented in the census as in the inquiry, which shows the probability that a part of the immigrant population that was under specific pressure or circumstances at the time of census declared themselves as Slovenes. • The extent of net migration in the 1990s and the introduction of the new definition of population, were too minor to substantially change the ethnic structure of population of Slovenia. • The share of Slovenes in the last inter-census period has decreased due to the effect of new census categories, and not due to the process of national extinction on the one hand, and/or the augment of the number of immigrants on the other. • On behalf of a relative drop of the share of other ethnicities which is considerably higher as a potential transition to categories of »do-not-want-to-answer« and »unknown«, it is possible to assert that, besides the statistical effect of changed categories, there is relatively strong assimilation of others to Slovene ethnicity going on.

Summary

	<ul style="list-style-type: none">• The hidden and overt favouring of individual ethnic groups, especially Montenegrins and a little less, the Serbs, was a method of Yugoslavian authorities to control the political circumstances in individual federate units.• Distribution of work places in former Yugoslavia indicates the ethnic selectivity, which can be attributed to political-geographical factors in intra-Yugoslavian migration, and which held much greater impact as it is generally believed today.• The ethnic structure of immigration to Slovenia from ethnically heterogeneous areas essentially differed from the local ethnic structure. As a result of ethnically differentiated emigration, the ethnic structure of whole areas has varied intensively, especially in Bosnia and Herzegovina.
<p>other aspects</p>	<ul style="list-style-type: none">• On the basis of the response of the inquired population we may ascertain that ethnic affiliation of immigrants is not in a crisis; it was the pressures and politicising of census questions that led to the assumption that we were facing a crisis of ethnic affiliation.• The census results with high shares of ‘do-not-want-to-answer’ and ‘unknown’ are a consequence of politicising certain census questions and of public opinion manipulation.• The official statistical data cover-up presents a huge methodological problem for researchers, as the value of census data has diminished greatly due to this cover-up, which can lead to the relativisation of various researches’ results (intentionally?).• The consequences of ‘data disguise’ are immense as they make a more complete insight into specific problems impossible for researchers. As the number of the ‘service’ rights owners goes down, the number of eventual misuse goes up, which is contrary to the honest intentions of personal data protection.• Disguised or inaccessible detailed data of census questions on religion, ethnicity, and mother tongue can have a possible negative social effects and can lead to tabooisation.• The question of migrant workers must be more thoroughly handled in the future. Namely, the most pronounced rise of the number of migrant workers (after 1963) coincides with the peak of the industrialisation of Slovenia when work force was most needed. Additionally, this was the time of the first larger wave of immigrants to Slovenia.• Those immigrants in Slovenia who were invited by companies predominantly invested their income in their origin areas.• Men and their level of religiousness are the main factors of achieving the reproductive goals in families.

The whole and total geographical structure of certain area is the main factor for levels of possible migration. Dependent of that level are the starting migration flows and later the external factors (outside the chosen area), which operate from potential goal areas and affect a continuous flow of migrants to a certain area (chain migration). When migration flows settle and there is a secondary spatial dispersion in the 'new' environment, the migration networks come to force, which allow for other processes to start: on the one hand the convergent processes of bringing closer (multiculturalism, integration, amalgamation, assimilation, acculturation), and on the other hand divergent processes of division or segregation. The neutral processes link both groups (trans-nationalism, hybridity, ethnocapism) and are dependent on circumstances and structure of the geographic milieu in which the migrants settle.

The overexposed thesis on extremely high fertility of those immigrants who emigrated from the areas of former Yugoslavia to Slovenia, is weak and starts to turn into myth when confronted with data. Comparison of the fertility data with the total population migration mobility data including the net migration data shows the whole wrongness of this picture. Moreover, the actual circumstances in the field of fertility are completely different. The majority of false conclusions can be ascribed to inadequate methods that some authors utilize in their argumentation of certain statements, but the core problem lies in the ignorance of the problem in itself. Merely employing a certain method does not guarantee the correct result; rather, it can mystify matters considerably. Attributing certain fertility characteristics and customs to 'chosen' groups of population can be very dangerous and potentially conflicting. Today, we could overcome these potentially perilous viewpoints with knowledge of appropriate methods and correct usage of data. Especially because in Slovenia, there exists an unfavorable population situation that will require substantial population acceleration in order to achieve competitiveness, and survive in the company of the countries of European Union.

Regarding future measures of demographic and other specific policies, it needs to be stressed that the incentives should for preference be directed toward the philosophy of the additional child earlier in life, which would facilitate the completion of simple reproduction. It has been ascertained that negative fertility trends have impact on the decline of the third- and higher- ranked share of births, and not so much on the transition to one child. The time component is crucial in the sense of generation reproduction, as with the augmentation of protogenetic and intergenetic intervals, the funnel-shaped deficit forms. This deficit is at this point in time impossible to cover without immigration. Nevertheless, there is a need to achieve a change of fertility behavior that would enable a more autonomous reproduction of the population, providing that this is the strategic goal of the government policies.

IZVLEČEK

UČINKI PRISELJEVANJA V SLOVENIJO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Raziskava obravnava demogeografske učinke imigracije v Sloveniji v obdobju po drugi svetovni vojni, zlasti z vidika dejavnikov migracij in sprememb v rodnostnem obnašanju. Namen raziskave je zapolniti vrzeli na področju poznavanja sprememb rodnostnega obnašanja prebivalstva Slovenije v odvisnosti od priseljevanja in vzrokov, ki so migracije v Slovenijo sprožili. S tem želimo prispevati k oblikovanju demografske in drugih politik ter nenazadnje k preseganju stereotipov in preprečevanju družbenih konfliktov. Osredotočili smo se na priselitve iz območja nekdanje SFRJ, ki so bile najštevilčnejše in še danes predstavljajo prevladujoči del priselitev v Slovenijo. Izpostavili smo geografske in tudi druge vidike migracij v Slovenijo, ki so pomembni za bolj celostno razumevanje pojava migracij. Zanimali so nas dejavniki, ki so sprožili, spodbujali in oblikovali migracijske tokove.

Na zastavljeno vprašanje smo skušali odgovoriti med drugim tudi z aplikacijo demogeografske analize in z izvedbo terenske ankete. Na ta način smo želeli spoznati več o prostorski organiziranosti različnih priseljenjskih skupin in njihovem vplivu na preobrazbo pokrajine.

Časovni okvir proučevanja predstavlja obdobje po drugi svetovni vojni. Teoretski okvir pa predstavlja obdobje konca demografskega prehoda in začetka druge demografske tranzicije v Sloveniji. Zato je analitski poudarek na novejšem razvoju rodnosti in migracij v Sloveniji.

Delo je razdeljeno v osem vsebinskih sklopov. V teoretskem delu smo izpostavili temeljna teoretska izhodišča dela. Poudarek je bil na novejši teoriji s področja rodnosti in migracij. Izpostavljen je bil geografski vidik proučevanja dejavnikov rodnosti in migracij ter nekatere interdisciplinarne povezave pri proučevanju rodnostnega in migracijskega obnašanja.

V metodološkem delu so predstavljene glavne metode dela in izbrani demografski kazalniki. Predstavljeni so tudi nekateri novi demografski kazalniki, ki smo jih izdelali zaradi omejitev pri pridobivanju podrobnejših statističnih podatkov. Izpostavljeno je tudi terensko delo, ki smo ga izvedli v obliki anketiranja. Ciljno populacijo so predstavljali v Slovenijo priseljeni prebivalci s krajem rojstva na območju nekdanje SFRJ.

Analitsko-empirični del je sestavljen iz analize uradnih statističnih podatkov in analize anketnih podatkov. Anketiranje na terenu je bilo usmerjeno v pridobivanje dodatnih podatkov, ki jih uradna statistika ne beleži.

Izvoleček

V zaključku so povzeta glavna spoznanja. Pri oblikovanju rodnostnega in migracijskega obnašanja ima poleg ostalih dejavnikov pomembno vlogo tudi geografski prostor, ki se pod vplivom sprememb v rodnostnem in migracijskem obnašanju tudi sam intenzivno spreminja. Priseljevanje iz drugih republik nekdanje SFRJ v Slovenijo ni bilo zgolj ekonomsko pogojeno, pač pa so pri tem sodelovali številni dejavniki, med katerimi zavzemajo pomembno vlogo politično-geografski.

Ključne besede: demogeografija, geografija prebivalstva, demografija, rodnost, rodnostno obnašanje, dejavniki rodnosti, migracije, dejavniki migracij, priseljevanje, Slovenija.

ABSTRACT

THE IMPACTS OF IMMIGRATION TO SLOVENIA AFTER WORLD WAR TWO

The research discusses demo-geographical impacts of immigration in Slovenia after WW II, especially from the aspects of factors of migration and changes in fertility behaviour. The aim of the research was to fill some gaps in the comprehension of those changes in fertility behaviour of Slovenian population that resulted from immigration, and of the causes which triggered immigration. Thus it might contribute considerably to the shaping of different kinds of state policies, and to surpass the stereotypes and prevent social conflicts.

It focuses on immigration from the area of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia. This immigration was the most numerous and still represents a major part of Slovenia's immigration. The geographical and other aspects important for more holistic comprehension of migration to Slovenia are exposed. The research concentrates on factors of triggering, stimulating and shaping of migration currents.

To answer the research question more accurately, the demo-geographical analysis and field inquiry are applied. The aim was to get a better insight in the spatial organization of different migrant groups and in their influence on the landscape transformation.

The period after WW II represents the time frame for this research. Theoretical framework, on the other hand, is based on the period of the end of the demographic transition and the beginning of the second demographic transition in Slovenia. Accordingly, the analytical emphasis is put upon the recent development of fertility and migration in Slovenia.

The research comprises eight thematic chapters. Theoretical part features some basic theoretical starting points of the research. It emphasises contemporary theory on fertility and migration. It introduces the basic geographical theoretical principles of dealing with factors of migration and fertility as well as with some inter-disciplinary links of studying fertility and migration behaviour.

The methodological part features the main methods and selected demo-geographical indicators. It introduces some newly developed demographical indicators enabling the thorough analyses despite the lack of more detailed statistical data. The inquiry as a fieldwork method is also presented. Immigrants from the area of former Yugoslavia (SFRY) presented the main focus group.

The empirical part consists of official statistical data and inquiry data analysis. The fieldwork was aimed at collecting otherwise unobtainable data.

Abstract

The conclusion summarizes the main findings of the research. Beside other factors the geographical space plays an important role in shaping of fertility and migration behaviour, by which it is being constantly and intensely changed. Immigration from other former Yugoslav republics to Slovenia wasn't entirely economically determined. It was triggered, steered and shaped by numerous factors among which the political-geographical factors sometimes played a decisive role. The main findings are specified in the summary.

Key words: demo geography, geography of population, demography, fertility, fertility behaviour, factors of fertility, migration, factors of migration, immigration, Slovenia.

IMENSKO KAZALO

A

Ajzen, Icek 77
Alland, A. 88
Andorka, Rudolph 56, 60, 61, 62
Ardrey, R. 87

B

Barker, S. M. 97
Barth, Fredrik 83
Basch, Linda G. 71
Becker, Gary S. 49, 52, 53, 55, 133
Belec, Borut 30
Belić, Aleksandar 204
Bertić, Ivan 227
Bešter, Romana 83
Bevc, Milena 15
Bhaldraithe, P. O. de 70
Bijou, Sidney W. 34
Bjelovitić, Miloš 197
Bjelovučić, Nikola Z. 204
Blake, Judith 57
Blašković, Vladimir 197
Blejec, Marijan 101, 102
Blij, Harm J. de 39
Boban, Ljubo 206, 218
Bognar, Andrija 246
Bogue, Donald J. 29, 74
Boh, Katja 24, 61
Boyle, P. 71
Bračič, Vladimir 18, 25, 96
Breznik, Dušan 27, 28, 29, 43, 44, 45,
46, 56, 58, 65, 68, 72, 81, 82, 96, 97,
195, 196, 207, 214, 236
Brković, Jevrem 206, 224
Bubalo-Živković, Milka 90
Budding, Audrey H. 90, 214
Bufon, Milan 80, 198, 206

C

Caldwell, John C. 31, 49, 51, 54
Carter, Anthony T. 24
Caspall, Fred C. 217
Castles, Steven 70
Castro, Josué de 46
Chesnais, J. C. 47
Coleman, David A. 15, 71
Colman, Andrew M. 77
Comrie, Bernard 62
Crenshaw, Edward M. 24
Cvijanović, Dragutin 245
Cvijjić, Jovan 204

Č

Černič Istenič, Majda 61, 188
Čubrilović, Vasa 232

Ć

Ćurčić, Slobodan 90
Ćorović, Vladimir 204

D

Damjanić, Davorin 151, 165, 256, 261
Davidson, Alastair 70
Davis, Kingsley 57
Dedić, Jasminka, 120
Demeny, Paul 47
Dolenc, Danilo 187, 188, 198, 228, 253,
305
Domini, Mirjana 236
Doubleday, Thomas 46
Drolc, Aleš 14
Dugački, Zvonimir 225, 226, 228, 236
Dumont, Arsene 48
Duncan, Otis Dudley 29
Dwyer, Claire 80

Imensko kazalo

E

Eisenberg, L. 88
Esser, A. H. 87

F

Featherstone, Mike 70
Fishbein, Martin 77
Fister, Peter 231
Friedlander, Dov 75
Friganović, Mladen 20, 24, 25, 27, 48,
49, 64, 96, 97, 104, 231, 245
Fukuyama, Francis 42

G

Garašanin, Ilija 219, 223
Gelo, Jakov 234, 246
Genorio, Rado 201
Gerber, Judith 30, 33, 35, 69, 80
Glomazić, Milisav 223
Gold, John R. 33, 40, 42, 86, 87, 95
Gosar, Anton 15, 16, 24, 45, 64, 131,
134, 201, 235
Gosar, Lojze 15, 16, 24, 45, 64, 103,
131, 134, 201, 235
Grafenauer, Bogo 230
Graham, George 30
Graunt, John 28
Greenbie, B. B. 87
Greenhalgh, Susan 24
Grečić, Vladimir 199, 201, 230
Grigg, D. B. 71
Guillard, Achille 28, 68

H

Hadžibegović, Iljas 203
Hafner-Fink, Mitja 128
Halfacree, K. 71
Hall, E. T. 87
Hamilton, 206
Hammond, Robert 97, 98
Haupt, Arthur 299
Hauser, Philip M. 29
Henry, Louis 58
Hinde, Andrew 70
Hladnik, Miran 231

Hollifield, J. F. 207

I

Ilić, Milena 68
Ittelson, W. H. 88
Ivšić, Stjepan 204

J

Jackson, John A. 82
Jenks, George F. 217
Jones, Huw 68, 70
Josipović, Damir 16, 19, 24, 63, 66, 75,
96, 108, 109, 118, 120, 125, 149, 151,
165, 169, 257
Jung, C. G. 87

K

Kaa, Dirk J. van de 15, 23, 43, 49, 50,
51, 122, 123
Kalton, Graham 128
Kanduč, Zoran 191
Kane, Thomas T. 299
Kaser, Karl 230
Kicošev, Saša 90
Klemenčič, Marijan M. 15, 24
Klemenčič, Vladimir 15, 24
Klinar, Peter 89, 194, 196, 198, 199
Knežević-Hočevar, Duška 13, 124
Knowles, Anne K. 71
Komarica, Franjo 203
Korunić, Petar 83
Kožuh-Novak, Mateja 15, 24, 132, 150,
190, 237
Krevs, Marko 124, 125
Kuhar, Roman 14
Kulišić, Špiro 224

L

Landry, Adolphe 47
Lawson, Victoria A. 71
Le Bras, Hervé 13, 88
Lee, Everett S. 73, 104
Lee, Vicki L. 73, 104
Lesthaeghe, Ron 43, 50
Lewin, Kurt 80
Lisac, Josip 204, 230

Lončarić, Mijo 204
 Lorenz, K. 86
 Lorimer, Frank 58, 103

M

Mabogunje, A. L. 80
 Macura, Miloš 29, 58
 Macura, Miroslav 168
 Maier, E. 87
 Maier, Jörg 87
 Majciger, Janez, 224, 225
 Malačić, Janez 15, 23, 24, 27, 28, 31,
 32, 43, 44, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 68, 69, 70, 81, 93, 98, 103,
 114, 123, 127, 134
 Malthus, Thomas R. 45
 Marić, Đuro 197, 228
 Marshall, Gordon 80, 81
 Matthews, Stephen 62
 McCullagh, Patrick 97, 98
 Meden-Vrtovec, Helena 191
 Mesić, Milan 15, 89
 Meyer, Jean-Baptiste 71
 Mežnarič, Silva 195, 230, 236
 Michalon, Bénédicte 83
 Miklošič, Fran 204
 Miller, Mark 70
 Milojević, A. 198
 Milošević, Ante 205
 Mlekuž, Jernej 199
 Moon, Bruce 33, 76, 78, 80, 91, 206, 239
 Murphy, Peter E. 39
 Musek, Janek 30, 130
 Mužić, Ivan 205, 230

N

Natek, Milan 19
 Neel, A. F. 88
 Nelson, S. D. 88
 Nikčević, Vojislav P. 205, 224
 Noin, Daniel 25
 Notestein, Frank W. 47, 75

O

Oakey, Doyle R. 24

Ogden, Philip. 82
 Olas, Ludvik 30
 Oser, Jacob 46

P

Paasi, Anssi 150
 Papalia, Diane E. 41, 42
 Papastergiadis, Nikos 70
 Pavić, Radovan 91
 Pavičić, Stjepan 205, 230
 Pavlin, Branko 33
 Petrović, Ruža 89, 90, 91, 200, 204,
 209, 224, 230, 231
 Petty, William 28
 Phizacklea, Annie 70
 Pinter, B. 191
 Pirjevec, Jože 93, 196, 204, 205, 223,
 224, 236, 245
 Plane, David A. 92, 97
 Plavša, Jovan 90
 Pleterski, Janko 193, 214
 Pletersnik, Maks 204, 225
 Polinsky, Maria 62
 Porter, R. 73
 Poutignat, Philippe 83
 Pred, Alan 54, 70, 85, 93

R

Rašević, Miroslav 57, 58, 63
 Ravbar, Marjan 72, 196, 239
 Reber, Arthur S. 79
 Reber, Emily 79
 Repolusk, Peter 125, 131, 149, 151,
 257
 Ridley, Matt 42
 Rizman, Rudi 16
 Rogers, Alastair 97
 Rogers, Andrei 97
 Rogerson, Peter A. 93, 97
 Rogić, Veljko 227
 Roškiewicz, Johann von 225
 Rokkan, Stein 32
 Rosenzweig, Mark R. 299
 Rossi, Peter H. 69
 Rowland, Donald T. 129

Imensko kazalo

Rožman, Irena 75
Ruppert, Karl 198

S

Sagadin, Janez 101, 102
Šakaja, Laura 195
Sanguin, André-Louis 88
Sauvy, Alfred 24
Schellenberg, James A. 30, 32, 34, 35,
36, 37, 38, 77, 80
Schultz, T. W. 59
Sedmak, Mateja 83
Sentić, Milica 200, 207, 208, 209
Sieder, Reinhard 30
Simoniti, Vasko 231
Skinner, Burrhus F. 34, 35, 36, 37, 38,
66, 69, 80, 104
Smith, Anthony D. 83
Spasić, Božidar 90
Stanton, William 219
Stare, Josip 204
Stark, Oded 299
Štebe, Janez 128
Streiff-Fenart, Jocelyne 83
Šumi, Irena 14

Š

Šircelj, Milivoja 15, 24, 47, 51, 57, 58,
60, 61, 62, 63, 68, 75, 96, 98, 99, 103,
104, 113, 114, 127, 128, 134, 151, 165,
189, 212, 249, 258

T

Tabah, Léon 29
Thoemmel, 225
Thomale, Eckhard 26
Thomas, William I. 45, 46
Tidswell, W. V. 97
Toš, Niko 127, 128

Tršinar, Irena 249, 258
Trstenjak, Anton 79, 80

U

Ule, Mirjana 32, 190
Urlanis, Boris Cezarevič 59

V

Valentej, Dmitrij Ignatjevič 29
Valentić, Mirko 91, 203
Vaughan, Graham M. 42
Vehovar, Vasja 128
Velebit, Vladimir 90
Verbinc, France 27, 56, 304
Vester, Frederic 80
Viet, Jean 29
Vogelnik, Dolfe 24, 44, 67, 75, 134
Voje, Ignacij 205, 231
Vrcan, Srđan 14
Vrišer, Igor 24, 27, 64, 69, 96, 196

W

Watson, John 77
Wertheimer-Baletić, Alica 25, 44, 46,
56, 57, 58, 59, 60, 63, 95, 103, 204
Westwood, Sallie 70
Willekens, Frans 97
Wilson, Chris 50
Winkler, W. 29
Wolpert, Julian 79, 80, 85
Woods, Robert 47, 80, 95, 97
Wrigley, E. A. 61

Z

Zelinsky, Wilbur 74, 75
Zupančič, Jernej 149, 213

Ž

Žitnik, Janja 166, 251
Živić, Dražen 246

Pričujoče delo je plod povezovanja teorije in metodologije z različnih znanstvenih področij. Geografija pri tem igra pomembno povezovalno vlogo, obenem pa postavlja v ospredje geografski (v širšem smislu tudi zgolj prostorski) vidik, ki je v drugih strokah (na primer družboslovju, ekonomiji) in tudi sami demografiji pogosto zapostavljen.

Avtor nas skozi besedilo vodi na relativno ustaljen način – od predstavitve aktualnosti, interdisciplinarnosti tematike, raziskovalnih domnev, preko predstavitve teoretičnega demografskega in demogeografskega ozadja, potencialno uporabne ter dejansko uporabljene metodologije z navedenih področij, sistematične predstavitve priseljevanja v Slovenijo, demogeografskih značilnosti tukajšnjega priseljenega in celotnega prebivalstva s posebnim poudarkom na rodnostnem vedenju, vplivih priseljevanja na potek demografskega prehoda, dejavnikov priseljevanja, spremembah etnične sestave v Sloveniji, ter sklepnega dela. Takšna ustaljena struktura znanstvene monografije je na meddisciplinarnih oziroma večdisciplinarnih področjih skoraj nujna, da lahko bralec lažje sledi vsebinam ter jih medsebojno povezuje.

Tematika, ki jo avtor obravnava v svojem delu, je izredno pomembna za razumevanje današnjega demogeografskega stanja in procesov v Sloveniji ter na območjih, s katerih so se imigranti odseljevali v Slovenijo. Avtor se je dela lotil temeljito, saj podrobno razpravlja tako o teoretičnih izhodiščih, metodah za proučevanje imigracije z območij bivše Jugoslavije, analizira dostopne statistične podatke, izvede obsežno anketiranje, poveže raznovrstne informacije in poglede na tematiko. Posebnega pomena je izpostavljanje stereotipnih pogledov na imigracijo ter njene učinke na demogeografske razmere v Sloveniji v obravnavanem obdobju, ki jih rezultati raziskave v veliki meri zavračajo ali vsaj postavljajo v novo luč.

Knjiga je izredno široko, bogato ter mestoma metodološko in interpretacijsko inovativno delo o aktualni, a večinoma le parcialno poznani in tudi zato stereotipizirani in politizirani tematiki.

Marko Krevs

3.355 SIT / 14 €

ISBN 961-6568-81-7

9 789616 568814

ZALOŽBA ZRC

<http://zalozba.zrc-sazu.si>